

DEPARTMENT FOR ARCHIVES AND RECORDS KEEPING
OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF THE REPUBLIC OF BELARUS
NATIONAL HISTORICAL ARCHIVES OF BELARUS

Series
«History, archeography, source studies»

Archivarius

Collection of scientific papers and articles

Founded in 2001

Volume 14

Minsk
NHAB
2016

ДЭПАРТАМЕНТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
МІНІСТЭРСТВА ЮСТЫЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ

Серыя
«Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства»

Архіварыус

Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў

Выходзіць з 2001 года

Выпуск 14

Мінск
НГАБ
2016

УДК [930.22+94(476)«15/19»(082)]
ББК 79.3(Бел)+63.3(4Бел)41
А87

Серыя заснавана ў 1998 г.

Рэкамендавана да друку Вучоным саветам
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі

Рэдакцыйная калегія:

*У. І. Адамушка, Ю. М. Бохан (галоўны рэдактар), Г. Я. Галенчанка,
В. Ф. Голубеў, У. М. Дзянісаў, Д. В. Лісейчыкаў, Д. Ч. Матвейчык,
А. Я. Рыбакоў, А. Л. Самовіч, В. В. Урублеўскі (адказны рэдактар),
М. Ф. Шумейка, Д. У. Яцэвіч*

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук *А. І. Мальдзіс*,
кандыдат гістарычных навук *С. У. Жумар*

У адпаведнасці з загадам старшыні Вышэйшай атэстацыйнай камісіі
Рэспублікі Беларусь ад 1 лютага 2012 года № 21 зборнік навуковых
прац «Архіварыус» уключаны ў Пералік навуковых выданняў
Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных
даследаванняў па гістарычных навуках.

ISSN 2225-4412

© Дзяржаўная ўстанова
«Нацыянальны гістарычны
архіў Беларусі», 2016

Архивная жизнь

Ю. А. Андреева

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ АРХИВНОЙ ТЕОРИИ В СТРАНАХ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ И СЕВЕРНОЙ АМЕРИКИ

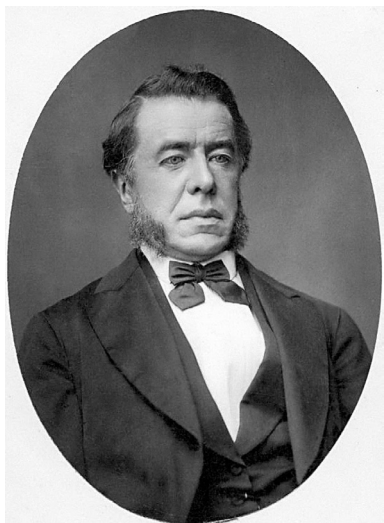
История архивной мысли XX века отражает взаимосвязь архивной теории и практики, так как архивисты были заняты поисками способов сохранения культурно-исторического наследия. Как коллективная (социальная) память не может случайно возникнуть в процессе истории, так и без дебатов не могут появиться никакие приглашения.

Современные историки очень внимательно подходят к процессу определения ценности документов для дальнейшего их хранения: что заслуживает сохранения, а что подлежит забвению (сознательно или случайно). Французский историк Жак Ле Гофф (ил. 1) ссылается на политику архивной памяти: тот, у кого власть, решает, кому позволено говорить, а кто остается в тишине (как в общественной жизни, так и в архивных документах) [7, р. 18].

Тем не менее такая коллективная (социальная) память не формировалась случайно на протяжении всей истории цивилизации. Историки в настоящее время тщательно изучают процессы, которые определяли причины, приведшие к тому, что одни данные были сохранены, а другие — утеряны. Результаты такого коллективного подхода к «сохранению» и «забвению» можно наблюдать в галереях, музеях, библиотеках и особенно в архивных учреждениях.

Ил. 1. Жак ле Гофф

Ил. 2. Роберт Фрэй

Для решения современных задач архивоведения необходимо проанализировать различные интерпретации взаимодействия теории и практики архивного дела. Пионерами в разработке теоретических принципов западноевропейского архивоведения можно назвать голландских архивистов Самюэла Мюллера, Йохана Адриана Фейта и Роберта Фрэйна (ил. 2), опубликовавших в 1898 г. «Руководство для упорядочения и описания архивов». В 1905 г. оно было переведено на немецкий, в 1908, 1910 и 1940 гг. соответственно на итальянский, французский и английский языки. На русском языке разбор книги сделал Иван Голубцов [1]. На многие годы «Руководство...» стало настольной книгой западноевропей-

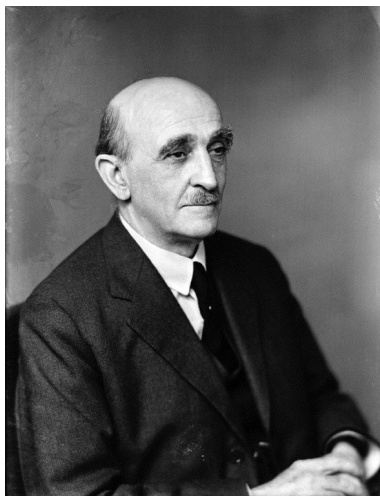
ских архивистов. Теоретические обоснования и подробные практические советы — результат обобщения опыта голландских архивистов. В книге авторы дают определение понятия «архивный фонд». Также они отмечают, что в фонде должна оставаться только официальная документация, а бумаги частных лиц, копии и черновики отправленных документов должны быть изъяты. Голландские архивисты считали, что архивные фонды могут иметь только учреждения и различные общества, в то время как архивные материалы семей и отдельных частных лиц могут представлять собой только архивную коллекцию.

Хилари Дженкинсон (ил. 3) сыграл важную роль в развитии английской архивной мысли. В 1922 г. он опубликовал «Руководство по архивоведению и проблемы современных архивов», которое стало вторым крупным трактатом по архивной теории и практике. Дженкинсон рассматривал архивы как беспристрастные доказательства, а основной задачей архивистов было сохранять документы в архивах, а не отбирать их. В соответствии с таким подходом архивисты были известны в Англии как «хранители» документов. Также он внес большой вклад в теорию экспертизы ценности документов: считал, что отбор документов, поступающих на архивное хранение, должны осуществлять сами создатели документов («администраторы»), а не архивисты. В то же время Дженкинсон высказывал опасения, что создатели документов могут унич-

тожить либо слишком мало, либо слишком много документов. Более того, существовала опасность, что администраторы могут специально передавать в архивы документы, которые лишь частично отражают реальные события. Однако никакого решения данной проблемы он не предложил [8].

Теодор Рузвельт Шелленберг — американский архивист и архивный теоретик, «отец» экспертизы ценности документов в Соединенных Штатах Америки [7, р. 27]. Он считал, что документы имеют первичную и вторичную ценность. Первичная ценность отражает важность документов для их создателей, вторичная — для последующих исследователей. Вторичную (повторную) ценность Шелленберг подразделяет на доказательственную и информационную. Под доказательной ценностью Шелленберг понимал значимость документов для последующих исследователей, а не для их создателей. Данная ценность могла быть определена после проведения исследований и анализа документов архивистами. Информационная ценность касалась содержания документов в отношении правительства, физических и юридических лиц, различных сфер жизни общества. Решение о том, имеет ли конкретный документ или группа документов информационную ценность, также принимается архивистом. Еще одним важным изменением в архивной мысли стало изменение трактовки понятия «архив», предложенное Шелленбергом. В отличие от голландских архивистов и Дженкинсона, которые считали, что все документы, созданные в учреждении, являются архивом, Шелленберг под архивом понимал только небольшую, отобранную архивистом для хранения часть из всего множества созданных документов (записей, как он их называл) [3; 11].

Немецкий архивист Ганс Бумс (ил. 4) одним из первых высказался за смену традиционного этатистского подхода к архивам на социальный. Бумс является одним из основоположников философских основ в проведении экспертизы ценности документов. Столкнувшись с наихудшими проявлениями этатистского подхода к архивному хранению документов, при котором идеологические ценности государства налагаются на само

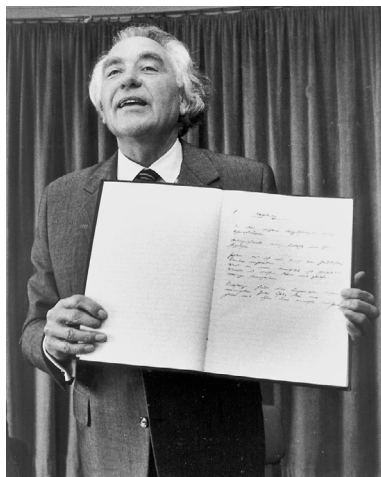
Ил. 3. Хилари Дженкинсон

определение архивного документа, Бумс считал, что обществу должно быть позволено определять свои собственные основные ценности, и что эти ценности затем должны найти свое отражение в архивных документах. Очень важно понимание Бумса о том, что только общество, а не пользователи Шелленберга или создатели документов Дженкинсона, определяет важность, и, следовательно, значимость документов с точки зрения их архивного хранения [4].

Еще один новый теоретический подход был разработан американкой Хелен Вилла Сэмьюэлс. Ее концепция «стратегии документирования» предполагала мультиорганизационный, совместный анализ, результатом которого стало бы документирование главных для общества тем, вопросов, видов деятельности или функций. В своем анализе данная стратегия объединяет государственные документы с личными рукописями и сведениями, полученными из средств массовой информации и даже устной истории. Такой подход мог привести к дублированию исследовательской работы архивистов и спорам относительно к выбранным предметам или документам, что вызывало его критику [7, р. 33]. Поэтому стратегия документирования является наиболее подходящей для личных документов, а не для документов государственных учреждений и иных организаций [10].

Наиболее ярким представителем канадских архивистов, придерживающихся общественной концепции в архивной теории, является Хью Тейлор. Он приехал в Канаду из Англии в 1965 г. и вначале находился под влиянием канадцев Гарольда Инниса и Маршалла Маклюэна. Однако вскоре Тейлор в своих работах начал делать акцент на взаимосвязи преобразующего характера новых аудиовизуальных и электронных документов, огромной мощности мировых коммуникационных технологий с экологическими, ценностными и духовными перспективами. Его взгляды помогли многим архивистам осознать переход в информационную эпоху электронных документов и глобальных коммуникационных сетей. Тейлор также акцентировал внимание на переосмыслении содержания (или происхождения) документов, исследуя взаимосвязи между обществом и документированием, между действием и документом. Тейлор призывал архивистов принять новую форму социальной историографии, чтобы понять, как и почему были созданы документы. По его мнению, архивистам необходимо это сделать, потому что, столкнувшись с невероятными информационными перегрузками и технологическими преобразованиями, они должны меньше сосредотачиваться на отдельных документах и сериях, а больше на формах и шаблонах знаний, которые могут быть единственным способом преодолеть то болото информации и данных, в котором они могут погрязнуть [12].

С середины 1970-х гг. в канадской архивной традиции начинается развиваться концепция «общих архивов». Данная концепция предполагает интеграцию официальной роли архивов в качестве хранителей документального подтверждения деятельности государственных учреждений и организаций и культурной роли архивов как хранителей социальной памяти и исторической идентичности. Канадский подход отражает более широкое видение архивов. Внимание уделяется взаимодействию граждан с государством, влиянию государства на общество, а задача архивистов состоит в том, чтобы сохранить документальное подтверждение данных свидетельств [5; 6].

Ил. 4. Ганс Бумс

Американский архивист Дэвид Бирман делает акцент на изменении функциональной роли архивистов, которая выразилась в ее смещении от хранителей документов к их аудиторам, основной задачей которых станет сохранение данных о происхождении и защита аутентичности архивных электронных документов [2].

Несмотря на разнообразие архивных идей, возникших с момента публикации «Руководства для упорядочения и описания архивов» (1898) [1], все еще существует необходимость фундаментальных изменений в архивной теории. Современным архивистам необходимо проанализировать изменения, произошедшие в архивной теории на протяжении XX века, их последствия для архивных методик и стратегий, и внедрить полученный результат в повседневную практику. Рассматривая опыт архивистов с 1898 г. по настоящее время, можно выделить пять основных дискуссионных тем, которые предполагают необходимость переосмысления современными архивистами некоторых основных теоретических концепций архивного дела.

Первая тема связана с изменением функций архивов от юридически-административных к социо-культурным. Сами архивы эволюционировали от архивов-собственности власти или лиц, которые их создали, к архивам на службе общества и нации. Эти изменения частично вызваны доминированием историков в XX веке в качестве движущей силы в профессии архивистов, а также сменой представлений граждан

о том, что должны представлять собой архивы. Традиционно архивы создавались государством как часть его иерархической структуры и организационной культуры. Сейчас же архивы служат интересам не только государства, но и общества, они способны воспитать у граждан чувство идентичности, стать источником персональной и коллективной памяти. Таким образом, определение памяти общества уже не ограничивается документами, образовавшимися в деятельности только государственных учреждений (хотя сохранение документов правительства, административных учреждений и документов, защищающих личные права, по-прежнему остается одной из основных задач архивов). В связи с этим возникает вопрос, как выявить документы, которые будут формировать нашу коллективную память и будут отобраны на хранение?

Вторая дискуссионная тема связана с тем, как архивам и архивистам сохранить аутентичные, достоверные сведения, являющие собой доказательство каких-либо действий и транзакций. Архивисты на протяжении XX века непрерывно пытались понять и осветить содержание и происхождение документа как можно ближе к его сущности. Вначале они довели до совершенства защиту содержания документа посредством сохранения в исходном состоянии и оригинальном порядке всех документов, в которых организация, создавшая их, уже не нуждается. Такие документы чаще всего представляли собой ограниченные серии документов от уже не функционирующих организаций или старые, отдельные, редкие документы. В настоящее время архивисты делают упор не на удостоверение того, что документы (электронные записи) созданы в соответствии с определенными стандартами для такого рода документов, а на подтверждение того, что все существенные данные, присутствующие в таком источнике, задокументированы соответствующим образом. Из-за многократно увеличившегося количества документов, которые создаются в современных децентрализованных организациях с быстро изменяющейся иерархической структурой, архивисты уже не могут применять традиционные подходы к хранению документов. Для хранения в архивах электронных документов в течение длительного промежутка времени необходима соответствующая модификация программно-аппаратных средств, которая обеспечит сохранность таких документов (электронный документ может стать нечитаемым ввиду каких-либо обстоятельств либо потребует копирования и переконфигурации структуры и функциональных параметров в новое программное обеспечение каждые несколько лет). Традиционное хранение архивных документов основывается на соответствующих стандартах, охватывающих вопросы восстановления, хранения и использования физического носителя, представляющего собой сам документ. С появлением электронных документов физический носитель становится практически

несущественной единицей, так как документы сами по себе будут мигрировать задолго до того, как разрушится сам физический носитель. Таким образом, архивисты должны сконцентрировать свое внимание на вопросах сохранения юридической значимости, целостности, содержания электронных документов при их архивном хранении.

Третья обширная тема берет свое начало от истоков архивной теории. В конце XIX века принципы архивоведения вытекали из дипломатического анализа отдельных документов и из правил, разработанных для классификации и описания групп или серий ограниченных документов, полученных архивами из стабильных моноиерархических учреждений. Сегодня требуется использовать иной подход при экспертизе ценности документов, так как в постоянно изменяющихся организациях образуется огромное количество мультимедийных документов, подлежащих соответствующей экспертизе ценности, и эта экспертиза должна осуществляться перед созданием электронного документа. Современная экспертиза ценности документов фокусируется на функциях и деятельности создателя данного документа вместо того, чтобы фокусироваться непосредственно на самих документах и их потенциальных местах применения. Внимание архивистов сместилось от самого документа к его функциональной составляющей, к причине его создания. Смещение внимания архивной науки от документа к его содержанию было вызвано распространением электронных документов. Среди архивистов стали обсуждаться стратегические вопросы взаимоотношения описания фондов, наполнение которых происходит из различных источников, а также стала рассматриваться концепция «архивов без границ», подразумевающая предоставление доступа к сведениям, хранящимся в архивах, через всемирную сеть Интернет. Сегодня в архивной теории в большей степени уделяется внимание анализу процессов создания документов, а не организации и описанию документов, находящихся в архивах. Согласно выводам, сделанным Эриком Кетелааром, *«описательное архивоведение уступает место функциональному, <...> только с помощью функционального анализа содержания документов исследователь сможет понять целостность архивных фондов и функции архивных документов в их оригинальном контексте»* [9, р. 37].

Четвертая часто затрагиваемая в архивоведении тема тесно связана с предыдущими тремя. В настоящее время для того, чтобы убедиться, что в отобранных для хранения документах содержится вся необходимая и достоверная информация, архивисты должны непосредственно участвовать в процессе отбора документов на хранение. Для этого необходимо постоянно исследовать и понимать природу, функции, структуру, содержание документов, их относительную важность как основы современного подхода к экспертизе ценности документов. Традиционный

подход к экспертизе ценности документов в настоящее время не может быть применен. На протяжении XX века архивисты превратились из беспристрастных хранителей документов, оставленных их создателями, в людей, активно формирующих архивное наследие нации, создателей «домов памяти». Для этого они ежедневно должны анализировать подходы к сохранению данных в процессе создания архивов и формирования общенационального исторического достояния. Поступая таким образом и учитывая накопленный исторический опыт, архивисты могут определять, какие функции, организации, личности должны быть включены в национальное достояние, в архивные документы, а что не должно в эти документы попасть.

Пятая тема связана с тем, что архивная теория не должна быть представлена в виде набора непреложных научных законов, сформулированных и являющихся неопровержимыми в течение всего времени. Ведущие архивисты-исследователи современности заново вывели концепцию архивов, которая, когда осознанно, когда — нет, отражала доминирующие наследственные черты общественного мнения в своем времени и месте [7, р. 46]. Меняющаяся природа архивной теории со временем становится профессиональной силой, а не слабостью. Лучшими архивистами-теоретиками стали те, кто смог распознать и четко сформулировать обширные, иногда радикальные, изменения в обществе, в организационной структуре и в технологиях создания и хранения документов, а затем интегрировать полученные сведения в теорию и практику архивного дела. Поэтому актуален призыв Хью Тейлора и Тома Несмита к проведению новых исследований для изучения взаимосвязей между авторским содержанием и итоговым документом, а также между самими архивистами и обществом (как в прошлом, так и в настоящем) [7, р. 46].

Таким образом, история архивной мысли не является линейно эволюционирующей. Она представляет собой богатый коллаж накладывающихся друг на друга слоев, противоречивых идей, которые существуют одновременно или даже проистекают друг из друга, а также мыслителей, акцентирующих свое внимание на деталях, а не на фундаментальных идеях, и меняющих свою точку зрения в свете сложившихся обстоятельств, когда старые идеи уступают место современным концепциям. Маятник мысли качается вперед–назад, одно поколение решает вызовы предшественников и одновременно с этим создает новые вызовы для следующих поколений, которые в определенный момент будут проигнорированы или трансформированы для будущей работы.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Голубцов, И. Архивисты Голландии о приведении в порядок и описании архивов // Архивное дело. — 1925. — № 2. — С. 17–40; № 3/4. — С. 82–102.
2. Bearman, D. A., Lytle, R. H. The Power of the Principle of Provenance // *Archivaria: The Journal of Association of Canadian Archivists*. — № 21. — 1985–1986. — P. 14–27.
3. Berner, R. C. Archival Theory and Practice in the United States: A Historical Analysis // *The Midwestern Archivist*. — Vol. VII. — № 2. — 1982. — P. 103–117.
4. Booms, H. Society and the Formation of a Documentary Heritage: Issues in the Appraisal of Archival Sources // *Archivaria: The Journal of Association of Canadian Archivists*. — № 24. — 1987 — P. 69–107.
5. Cook, T. Archival science and postmodernism: new formulations for old concepts // *Archival Science: International Journal on Recorded Information*. — Vol. 1. — 2001. — P. 3–24.
6. Cook, T, Schwartz, J. M. Archives, Records, and Power: From (Postmodern) Theory to (Archival) Performance // *Archival Science: International Journal on Recorded Information*. — Vol. 2. — 2002. — P. 171–185.
7. Cook, T. What is past is prologue: a history of archival ideas since 1898, and the future paradigm shift // *Archivaria: The Journal of Association of Canadian Archivists*. — № 43. — 1997. — P. 17–63.
8. Jenkinson, H. A. *Manual of Archive Administration : Including the Problems of War Archives and Archive Making*. — Oxford: Clarendon Press, 1922. — 243 s. (Economic and Social History of The World War (British series)).
9. Ketelaar, E. Archival Theory and the Dutch Manual // *Archivaria: The Journal of Association of Canadian Archivists*. — № 41. — 1996. — P. 31–39.
10. Samuels, H. W. Who Controls the Past // *American Archivist*. — Vol. 49. — № 2. — 1986. — P. 109–124.
11. Schellenberg, T.R. *Management of Archives*. — Washington, DC : National Archives and Records Administration, [1988]. — XXXVI, 383 p. : ill.
12. Taylor, H. A. Transformation in the Archives: Technological Adjustment or Paradigm Shift // *Archivaria: The Journal of Association of Canadian Archivists*. — № 25. — 1987–1988. — P. 12–28.

Артикул паступіў у рэдакцыю 07.04.2016

З. В. Антановіч

**АРХІЎ МАГІЛЁўСКОЙ ПРАВАСЛАўНАЙ КАНСІСТОРЫІ:
УЛАСЦІВАСЦІ ФАРМІРАВАННЯ, ЗАХАВАНАСЦЬ,
СКЛАД ДАКУМЕНТАў**

(ПА МАТЭРЫЯЛАХ АРХІЎНАГА ФОНДУ 2301 «МАГІЛЁўСКАЯ
ДУХОўНАЯ ПРАВАСЛАўНАЯ КАНСІСТОРЫЯ СІНОДА»
НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА АРХІВА БЕЛАРУСІ)

Рэлігійныя каштоўнасці, што праводзяцца ў жыццё людзей праз канфесіі, уплываюць на фарміраванне грамадзянскай пазіцыі і сацыяльны лад кожнага гістарычнага перыяду. Недаацэнка гэтага ўплыву негатыўна адбіваецца на гістарыяграфічнай парадыгме і магчымасцях сучаснага і будучых пакаленняў да асэнсавання падзей і здабыткаў папярэднікаў. Архіўныя фонды канфесійных устаноў, іх першапачатковы і сучасны стан акрэсліваюць шырокае кола грамадска-палітычных падзей і з'яўляюцца крыніцавай базай для правядзення шматаспектных даследаванняў гістарычнага цыкла. У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (далей — НГАБ) у цяперашні час захоўваецца больш за 520 архіўных фондаў прадстаўніцтваў праваслаўнай царквы ў Магілёўскай, Мінскай і Віцебскай губернях [38]. Сярод іх тры комплексы, у якіх адклаліся матэрыялы дзейнасці органаў кіраўніцтва імі — Магілёўскай, Мінскай і Полацкай кансісторый [5; 8; 32].

Магілёўская праваслаўная епархія заснавана на тэрыторыі Віцебскага павета, Полацкага і Мсціслаўскага ваяводстваў у 1632 г. Яна падпарадкоўвалася Кіеўскай мітраполіі, а ў 1654–1667 гг. і з 1685 г. — маскоўскаму патрыярхату, што адрознівала яе ад іншых беларускіх епархій. У канцы XVIII ст. Магілёўская епархія стала першай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкай праваслаўнай царквы, якая адышла да Расійскай імперыі пасля падзелаў Рэчы Паспалітай. З 14 снежня 1772 г., калі з правінцый Магілёўскай, Аршанскай, Мсціслаўскай і Рагачоўскай былі ўтвораны Магілёўская, Мсціслаўская і Аршанская епархіі на чале з епіскапам Георгіем Каніскім, пачынаецца шэраг рэарганізацый як тэрытарыяльных памераў, так і кіраўніцтва [34, збор (далей — з.) 1, т. 19, арт. 13921; 36, с. 19–20]. У 1774 г. Магілёўская епархія атрымала другі клас па штатах, а епіскапу Г. Каніскаму выдалі на будаўніцтва каменнага дома ў г. Магілёве 10 000 руб. [34, з. 1, т. 19, арт. 14121]. У 1795 г. да епархіі далучылася тэрыторыя Полацкай губерні, і яна набыла статус Магілёўскага і Полацкага архіепіскапства (з 1797 г. — Беларускага і Магілёўскага), бо падпарадкоўвала дзве губерні, што павышала яе клас [34, з. 1, т. 23, арт. 17289]. Паводле ўказа ад 21 лютага 1804 г. архіепархія перайменавана ў Магілёўскую і Віцебскую [34, з. 1, т. 28, арт. 21165].

У сувязі з утварэннем Полацкай епархіі ў 1833 г., да якой адышлі Віцебская і Віленская губерні, Беларускаю перайменавалі ў Магілёўскую і Мсціслаўскую, тэрытарыяльныя памеры якой адпавядалі Магілёўскай губерні [1, с. 261; 3, с. 686–688; 34, з. 1, т. 8, арт. 6161].

У епархіях, падпарадкаваных маскоўскаму патрыярхату, органамі адміністрацыйна-тэрытарыяльнага кіраўніцтва і духоўнага суда з XVIII ст. з’яўляліся кансісторыі, рэарганізаваныя з архірэйскіх дамовых праўленняў у 1744 г. [34, з. 1, т. 12, арт. 8988]. Агульнае кіраўніцтва імі засяроджвалася з 1718 г. у Духоўнай калегіі ў складзе прэзідэнта, двух віцэ-прэзідэнтаў, чатырох радцаў і той жа колькасці асэсараў, якая была рэарганізавана ў Сінод [34, з. 1, т. 5, арт. 3239; т. 6, арт. 3712, 3718]. З утварэннем пры ім у 1722 г. пасады обер-пракурора як пасярэдніка паміж вышэйшым і епархіяльным кіраўніцтвам канфесіі падпарадкаванне кансісторый канчаткова вызначылася [34, з. 1, т. 6, арт. 4001, 4036].

Асабовы склад кансісторый вызначаўся, як і сфера іх дзейнасці, рэгламентам 1764 г., указамі Сінода і нарматыўнымі прававымі актамі агульнадзяржаўнага і канфесійнага ўзроўняў. У яго ўваходзіла духавенства (прысутнасць), а таксама свецкія асобы (канцылярыя). У 1797 г. загадана, каб сярод прысутнасці кансісторый не менш за палову былі прадстаўнікамі белага духавенства, якія, апроча іншых прывілеяў, за асаблівыя дасягненні маглі атрымаць нашыйны крыж на ланцужку, права ўжываць фіялетавыя аксамітныя камілаўкі (скуф’і) і мітры паводле асобнага рашэння імператара [34, з. 1, т. 24, арт. 18273]. У 1917 г. прысутнасць складалася з магілёўскіх святароў: Петрапаўлаўскай царквы Іаана Туторскага, Уваскрасенскай — Фёдара Дземянцэвіча, Крыжаў-здзіжанскай — Аляксандра Зязюліна, Мікалаеўскай — Міхаіла Пляшчынскага. Пры гэтым І. Туторскага на працягу года замянілі Сяргеем Увіцкім з прычыны парушэнняў вядзення справаводства ў стане, за які нёс адказнасць. Ф. Дземянцэвіча абвінавачалі ў прысваенні маёмасці царквы і адхілілі ад выканання абавязкаў у кансісторыі [23, арк. 17–18].

Канцылярыя складалася з сакратара, прыходарасходчыка, рэгістратара, пісараў (чыноўнікаў, канцылярыстаў) і архіварыуса. З 1793 г. было згадана, каб на вакантныя пасады ў кансісторыях і духоўных праўленнях у першую чаргу прымаліся дзеці святароў і службоўцаў цэркваў, якія навучаліся ў акадэміях і семінарыях з добрымі адзнакамі [34, з. 1, т. 23, арт. 17161]. Паводле палажэння аб парадку атрымання чыноў па цывільнай службе ад 25 чэрвеня 1834 г. усе службоўцы падзяляліся на разрады асоб з вышэйшай і сярэдняй адукацыяй, а таксама без атэстатаў. Святары і іх дзеці для атрымання першага чыну павінны былі адслужыць 12 гадоў, а далейшае павышэнне адбывалася паводле правілаў для службоўцаў трэцяга разраду [34, з. 2, т. 9, арт. 7224].

Ключавыя пазіцыі належалі сакратару, які прызначаўся і звальняўся Сінодам і дзейнічаў пад кіраўніцтвам епіскапа ў непасрэдным распараджэнні обер-пракурора Сінода [34, з. 1, т. 20, арт. 20834]. З 1910 г. яго функцыі ў мэтах удасканалення дзейнасці кансісторый пашырылі да прызначэння пісараў, штатных і пазаштатных службоўцаў з вызначэннем памераў утрымання апошнім. Па пасадзе іх у 1803 г. параўналі да губернскіх сакратароў (10-ы клас паводле табеля аб рангах) [34, з. 1, т. 27, арт. 21074]. З 1865 г. сакратарам прадстаўляўся адпачынак працягам да 28 дзён паводле рашэння епіскапа, а на большы тэрмін — обер-пракурора Сінода [34, з. 2, т. 40, арт. 42638]. Старшыя канцылярысты маглі выконваць абавязкі сакратара кансісторыі ў выніку яго хваробы або адсутнасці [34, з. 1, т. 25, арт. 18740]. У 1917 г. на гэтай пасадзе ў Магілёўскай кансісторыі калежскага саветніка Валерыяна Дабравольскага, перамешчанага 24 верасня ў Валынскую кансісторыю, замяніў калежскі аэсар з Саратаўскай кансісторыі Пётр Сахараў [23, арк. 17–18].

Утрымліваліся кансісторыі за кошт дзяржаўнай казны. З уваходжаннем у склад Расійскай імперыі Магілёўскай кансісторыі выдаткоўвалася ўсяго 100 руб., чаго было недастаткова, таму ў 1797 г. выдтканна яшчэ 100 руб. і 560 руб. (на канцылярскія патрэбы). Паводле ўказа ад 9 студзеня 1835 г. на ўтрыманне і паляпшэнне штатаў кансісторый і духоўных праўленняў з казны Сіноду выдаткоўвалася 200 000 рублёў для размеркавання паміж установамі [34, з. 2, т. 10, арт. 7744]. У сувязі з распрацоўкай і ўкараненнем Статута духоўных кансісторый, накіраванага на ўдасканаленне справаводства, значныя змены адбыліся ў яе фінансаванні. Паводле штатаў 1842 г. праваслаўныя кансісторыі падзяляліся на два разрады ў адпаведнасці з колькасцю насельніцтва епархій. Да першага адносіліся епархія з праваслаўным насельніцтвам звыш 700 000 чалавек, як Магілёўская, якім выдаткоўвалася 5300 руб., а да другога — ад 400 000 да 700 000 чалавек і 4800 руб. Незалежна ад разраду членамі кансісторыі з'яўляліся сем чалавек, з якіх чатыры займалі пасады загадчыкаў аддзяленняў з заробкам 200 руб. Канцылярыя складалася з сакратара (з утрыманнем 550 руб.), пісара пры епіскапе (250 руб.), памочніка сакратара (250 руб.), загадчыкаў сталаў (па 250 руб.), рэгістратара (200 руб.), архіварыуса (200 руб.). Наймаліся чатыры старшыя канцылярысты (ім выплачвалася па 130 руб.), шэсць малодшых канцылярыстаў (па 100 руб.), а на абслугоўванне будынкаў і набыццё канцылярскіх тавараў выдаткоўвалася 830 руб. Дапускалася таксама наймаць пазаштатных службоўцаў, калі была эканомія прызначаных сродкаў [34, т. 17, арт. 15189; 7, арк. 6]. Са жніўня 1842 г. фінансаванне павысілася да 6610 руб. [7, арк. 2–2 адв., 4–8]. У пачатку XX ст. утрыманне з казны складала 11 200 руб., з гаспадарчага ўпраўлення Сінода дадаткова выдзялялася 4200 руб., а епархіяльныя сродкі складалі

6736 руб. 83 кап., таму цалкам атрымлівалася сума 22 136 руб. 83 кап. Аднак у сваёй справаздачы магілёўскі і мсціслаўскі епіскап адзначаў, што гэтага недастаткова, і ў якасці прыкладу прыводзіў утрыманне пісараў (ад 10 да 45 руб.), якія, не маючы казённакоштнага пражывання, знаходзіліся ў горшым стане ў параўнанні са службоўцамі іншых устаноў [23, арк. 17–56].

Удасканаленне арганізацыі справаводства адбывалася на працягу існавання ўстановы, але да 1840-х гг. яно не закранала структуру канцылярыі, якая не мела падраздзяленняў, і тычылася асобных напрамкаў дзейнасці кансісторый, пераважна па ўзаемадзеянні з органамі дзяржаўнай улады. Так, у 1812 г. замацавалася штогадовая справаздача аб нявыкананых справах сакратарамі кансісторый обер-пракурору [34, з. 1, т. 32, арт. 25210]. З 1831 г. паводле прапановы міністра фінансаў адбываецца ўніфікацыя справаводства па стасунках з Камітэтам міністраў і Сенатам. Сінод загадаў дазволіць епіскапам пры накладанні епіцімій на асоб, асуджаных дзяржаўнымі ўстановамі, не дакладаць пра гэта, але звяртацца ў сумнеўных выпадках, вырашаць самастойна справы аб скасаванні шлюбу пры адсутнасці аднаго з сужэнцаў з мяшчан і сялян у першай інстанцыі, звальняць у свецкае званне выхаванцаў семінарыі паводле распараджэння кіраўніцтва і пастрыгаць у манаства прадстаўнікоў абодвух палоў. Замест паўгадавых справаздач (данясенняў) у сувязі з ростам дакументаабароту ўводзіліся штогадовыя. Адначасова не дапускалася звяртацца ў Сінод для апеляцыі паводле адміністрацыйных спрэчак пры кошце менш за 500 руб. [34, з. 2, т. 7, арт. 5585].

Пасля прыняцця Статута духоўных кансісторый у 1841 г. справы былі размеркаваны па сталах. Службоўцы першага стала займаліся справамі адміністрацыйнага кіраўніцтва епархіяй, спрэчак і ўтрымання духавенства, фундацый, выдаткавання сродкаў на рамонт і будаўніцтва цэркваў, іх перайменаванняў, як Высокай Аршанскага пав. Магілёўскай губ. у Высачанскую, хрышчэння іудзеяў, сярод якіх да праваслаўя далучыўся Меер Іцкавіч Літмановіч [22]. У другім стале рыхтаваліся матэрыялы па асабовым складзе духавенства епархіі, яго перамяшчэнні, камандзіраванні, лёсу маёмасці пасля смерці святароў. У трэцім стале арганізавана праца па судовых справах прыватных асоб (накладанні епіцімій, скасаванні шлюбу), а ў чацвёртым — фінансавай дакументацыі. Працу канцылярыі ўзначаліў калегскі рэгістратар Міхаіл Хіжнякоў, пісарам епіскапа стаў настаўнік павятовага вучылішча Ігнацій Ячыноўскі, а памочнікам сакратара губернскага сакратара Павел Мітроўскі. Загадчыкамі сталоў былі прызначаны Істар Веліхаў, Раман Біруковіч, Рафаіл Кульчыцкі з настаўнікаў мясцовага вучылішча, а выконваючым абавязкі загадчыка на ўтрыманні рэгістратара Міхаіл Лісевіч. На пасадах старшых канцылярыстаў працавалі Іван Прынеўскі, Аляксандр Адамацкі,

Пётр Беньшэвіч, а малодшых — Павел Казлякоўскі, Канстанцін Яроміч, Іосіф Шпілеўскі, Іван Пігулеўскі, які рэгістравалі уваходныя і зыходныя дакументы, Канстанцін Зяленскі і Юльян Карніловіч, што вялі журналы пасяджэнняў кансісторыі [7, арк. 13–16]. Адначасова было ўдасканалена справаводства ў губернскіх прысутных месцах. Яны паведамлялі ў кансісторыі аб размеркаванні спраў па сталах з мэтай пазначэння на канвертах, у які стол дакумент накіроўваецца, а на ім — кароткая сутнасць (загалолак) справы для аператыўнасці прыняцця рашэнняў [6, арк. 1].

У 1860-я гг. у сувязі з ростам актыўнасці праваслаўнай царквы па пабудове і рамонце цэркваў, іх страхаванні, размежаванні прыходаў у Магілёўскай кансісторыі быў створаны часовы пяты стол з адпаведнай сферай дзейнасці. Яго праца была напружанай, напрыклад, у 1914 г. у сярэднім штомесяц ім рыхтавалася да разгляду каля 130 спраў [19]. На гэтым значныя рэарганізацыі канцылярыі скончыліся, аднак асобныя напрамкі справаводства карэкціраваліся. Так, у 1866 г. сакратароў надзялілі правамі самастойна звяртацца для збору неабходных звестак да асоб аналагічнай пасады [34, з. 2, т. 41, арт. 43806]. Нягледзячы на спробы аптымізацыі працы канцылярыі, напружанасць працы сталаў заставалася нераўнамернай, у тым ліку па месяцах, і пастаянна ўзрастала. Найбольш актыўнымі паводле колькасці разглядаемых спраў у пачатку XX ст. былі май і ліпень, на якія прыпадала каля 16–18 % штогадовага дакументаабароту, а найменш — кастрычнік, лістапад і снежань [22]. Члены кансісторыі працавалі штодзень, апрача нядзельных і святочных дзён з 10:30 да 15:00 гадзін. Пры гэтым улетку прысутнасць не праводзіла пасяджэнняў. З кастрычніка да мая канцылярыя працавала, у тым ліку наёмныя пісары, таксама ўвечары з 18:30 да 21:00, а ўлетку яе праца пачыналася з 9 гадзін раніцы. У 1917 г., напрыклад, колькасць уваходных дакументаў склала каля 16 550, а зыходных — 18 930, сфарміравана 664 журналы (запісаў — 2054), а пратаколаў — 548. У сталах было заведзена 2223 справы. Паводле звароту епіскапа обер-сакратаром Сінода П. Міралюбавым праводзілася рэвізія справаводства ў кансісторыі. Падчас яе высветлілася, што Ф. Дземянцэвіч і І. Туторскі не адпавядаюць займаемым пасадам, як і М. Пляшчынскі, які адказваў за трэці стол. Станоўчы водгук атрымаў толькі яго загадчык В. Агароднікаў [23, арк. 17–56].

Апрача падрыхтоўкі спраў да разгляду прысутнасцю кансісторыі і афармлення рашэння па іх, да агульных абавязкаў службоўцаў сталаў адносілася падрыхтоўка да перадачы завершаных справаводствам спраў у яе архіў. Вопісы спраў афармляліся на друкаваных фармулярах у сталах [16; 18; 22]. Справы за 1893–1894 гг. перадаваліся ў архіў у 1914 г. паводле вопісу, аформленага на тыпаграфскім бланку машынапісным спосабам [22, арк. 14].

Паводле А.П. Сапунова, архіў кансісторыі быў упарадкаваны яе сакратаром В.А. Александровічам у 1889–1890 гг. і перададзены дацэнтву Кіеўскай духоўнай акадэміі Ф. І. Цітову [35, с. 7]. Першапачаткова архіў захоўваўся ў званіцы, а ў пачатку XX ст. у сухім і цёплым, бяспечным ад агню будынку кансісторыі на вул. Вялікай Садовай у Магілёве ў доме архірэя [33, с. 22] і быў размеркаваны па пакоях наступным чынам. На верхнім паверсе ў першым пакоі змяшчаліся метрычныя кнігі аб народжаных, шлюбаваных і памерлых уніяцкіх і праваслаўных цэркваў па 1915 г., а таксама Поўны збор законаў Расійскай імперыі па 1912 г. (228 адзінак захавання). У другім пакоі знаходзіліся журналы і пратаколы пасяджэнняў кансісторыі, справы аб забеспячэнні прычтаў і іншыя, завершаныя справаводствам да 1911 г., куфар з дакументамі за 1575–1820 гг., шафа з сакрэтнымі дакументамі, матэрыялы Беларускай духоўнай кансісторыі за 1800–1841 гг., алфавітныя і храналагічныя рэестры. На ніжнім паверсе ў першым пакоі былі кліравыя ведамасці, у другім — працяг зводу законаў Расійскай імперыі і справаздачы обер-пракурора Сінода, у трэцім — настольныя рэестры і вопісы, архіўныя вопісы, кнігі ўліку грошай у кансісторыі і ўказы казначэю, інвентары цэркваў і манастыроў, ведамасці аб іх стане, Збор узаконенняў і распараджэнняў урада (71 адзінак захавання). Сповідныя ведамасці за 1886–1915 гг. захоўваліся ў чацвёртым пакоі, а за 1767–1886 гг., як менш запатрабаваныя, у пятым. Аднак памяшканняў для размяшчэння архіва было недастаткова, таму кнігі ўліку грошай, перададзеныя з цэркваў і манастыроў, грашовыя справаздачныя ведамасці пад літарамі «а», «б», «в» і «г» з 1900 г., агульныя рэестры ўваходнай і зыходнай дакументацыі, дзяжурныя кнігі і нарады дакументаў былі складзены на калідоры. Пры гэтым указы Сінода захоўваліся ў прысутнасці кансісторыі да знікнення неабходнасці выкарыстання [10, арк. 5–6]. Гэтая сітуацыя змянілася да 1917 г., калі рэвізія станоўча ацаніла стан архіва. Адначасова было адзначана, што вольная частка будынка занята кватэрай сакратара, а частка падвала здаецца ў арэнду за 75 руб. [23, арк. 17–56]. Архіварыусам складаўся навукова-даведачны апарат архіва, у прыватнасці алфавітныя і храналагічныя рэестры (паказальнікі). У алфавітным паказальніку паводле алфавітна-храналагічнага прынцыпу сістэматызаваліся прадметныя, пераважна геаграфічныя паняцці. Ён складаўся ў выглядзе табліцы з чатырох слупкоў: нумар справы, дата, змест і адзнакі, дзе пазначаліся адсылачныя даныя і ўласцівасці фарміравання спраў, напрыклад, аб’яднанне спраў аб рамонце Кароўчынскай царквы Чавускага павета Магілёўскай губерні за 1912 г. [17, арк. 77].

У архіве больш за 81 % спраў было за 1800–1909 гг., каля 10 % складалі метрычныя кнігі аб народжаных, шлюбаваных і памерлых за 1730–1840 гг. (1 %) і 1765–1915 гг. (9 %), 6 % займалі справы, улічаныя пад

літарамі «а», «б», «в» і «г» за 1584–1798 гг., а справы Беларускай кансісторыі за 1800–1841 гг. — 3 % [10, арк. 1–5]. Пры гэтым яны сістэматызаваліся паводле намінальна-храналагічнага прынцыпу [10]. Паводле асобных звестак, у 1917 г. архіў не прыняў на захоўванне справы са сталаў, што было звязана з мабілізацыяй яе службоўцаў для ваенных дзеянняў, але зборы нарматыўных прававых актаў, якія страцілі сілу, рэгістрацыйна-ўліковыя дакументы і матэрыялы рэгістрацыі грамадзянскага стану ў колькасці 101 адзінкі захавання папоўнілі яго сховішчы [30, арк. 1–1 адв.].

Сучасны склад архіўнага фонду «Магілёўская духоўная кансісторыя» пераважна складаецца з матэрыялаў за 1909–1917 гг. Пры гэтым метрычныя кнігі аб народжаных, шлюбаваных і памерлых займаюць амаль 58 % складу архіўнага фонду і не адносяцца да справаводства ўстановаў, а былі далучаны ў мэтах спрашчэння эўрыстычнай працы. За 1800–1909 гг. захавалася ў сярэднім ад адной да пяці спраў, калі не ўлічваць метрычныя кнігі. Сярод буйнейшых захаваных комплексаў — справы за 1909 г., 1912–1913 гг., 1916 г. (6 %, 7,3 % і 5,1 %, 9,3 % адпаведна). За 1893 г. налічваецца 23 справы. Матэрыялы справаводства кансісторыі за 1910 г. складаюць 23 %, а за 1917 г. — амаль 30 % аб'ёму фонду без уліку метрычных кніг [8, воп. 1].

Азначанае і гісторыя захоўвання дазваляюць сцвярджаць, што першапачатковы склад фонду быў страчаны ў выніку неадпаведных умоў захоўвання, экспертызы каштоўнасці ў даваенны перыяд і наступстваў Другой Сусветнай вайны, падчас якой быў вывезены ў Рыгу [9, арк. 2]. Да 1941 г. архіўны фонд 583 «Магілёўская духоўная кансісторыя» (3123 адзінкі захавання за 1807–1918 гг.) знаходзіўся ў Цэнтральным дзяржаўным архіве БССР (г. Магілёў) (далей — ЦДГА БССР). У 1946 г. праведзена яго навукова-тэхнічная перапрацоўка і паводле акта, падпісанага дырэктарам П.М. Казловым, загадчыкам аддзела навукова-даведачнай літаратуры А.У. Нізоўцавай і навуковым супрацоўнікам аддзела агульных фондаў З.П. Пятроўскай, у ім налічвалася 1392 справы за 1786–1920-я гг. [9, арк. 1–2]. Праз год колькасць спраў узрасла да 1442, але ў 1948 г. паводле адборачнага спіса было знішчана 163 справы [9, арк. 3, 10–15]. У 1950–1960-я гг. фонд папоўніўся невялікім аб'ёмам няпрофільных спраў, выяўленых у рэспубліканскіх (Літва, Латвія) і абласных архівасховішчах (Гомельскі і Магілёўскі архівы) [9, арк. 16–39].

Звяртае на сябе ўвагу перадача 104 спраў з Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Літоўскай ССР. Першапачаткова азначаныя дакументы літоўскія архівісты прапанавалі перадаць у архіўны фонд «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя», аднак супрацоўнікамі ЦДГА БССР было высветлена, што яны належаць справаводству праваслаўнай царквы. Апрача таго, справы знаходзіліся ў неапісаным стане, а пад адным

нумарам у вопісе лічылася некалькі спраў [2, арк. 83; 9, арк. 33]. Пазней інтэнсіўнасць папаўнення фонду значна запавольваецца. У выніку паводле стану на 1986 г. фонд налічваў 1800 спраў, сістэматызаваных па 10 вопісах [9, арк. 51]. Пасля набывання Рэспублікай Беларусь незалежнасці архіўныя фонды канфесійных устаноў, у тым ліку і Магілёўскай кансісторыі, пачынаюць актыўна папаўняцца арыгінальнымі метрычнымі кнігамі аб народжаных, шлюбаваных і памерлых, якія перадаваліся з аддзелаў рэгістрацыі актаў грамадзянскага стану рэспублікі ў сувязі з заканчэннем 75-гадовага тэрміну захоўвання. Адпаведна на дадзены момант налічваецца 2912 спраў за 1767–1946 гг. [38]. Непасрэдна рэшткі архіва ўстановы сканцэнтраваны ў вопісе 1 і асобныя справы ў вопісах 2 і 3, сфарміраваных у працэсе перапрацоўкі архіўнага фонду ў 1999 г., калі вопісы 4–7 і 9 былі ліквідаваны [8, воп. 1]. Аднак яны не могуць выступаць у якасці крыніцы для рэканструкцыі першапачатковага складу архіва ўстановы, бо складаліся ў працэсе папаўнення фонду ў 1946–1980-я гг. [31].

Склад архіва Магілёўскай кансісторыі паводле функцыянальнай прыкметы можна падзяліць на агульную і спецыяльную (канфесійную) сістэмы дакументацыі. У агульную дакументацыю ўваходзяць падсістэмы распрадачай і пратакольнай дакументацыі, перапіска, матэрыялы аб асабовым складзе духавенства, рэгістрацыйна-ўліковыя формы дакументаў. Канфесійная дакументацыя падзяляецца на шэсць падсістэм: адміністрацыйныя справы, дамоўная дакументацыя, крыніцы па рэгістрацыі грамадзянскага стану, міжканфесійных пераходах (змене канфесійнай прыналежнасці), ўліковая дакументацыя, судовыя справы.

Распрадачная дакументацыя (першая падсістэма агульнай дакументацыі) кансісторыі ўключае цыркуляры і ўказы ўстановы, епіскапа і Сінода аб арганізацыі дзейнасці Магілёўскай епархіі і распаўсюджванні інфармацыі сярод падначаленага духавенства [10, арк. 1–5]. У архіве кансісторыі яна складала 4,2 %, а сёння — толькі 0,8 % складу фонду. Апрача пазначаных відаў дакументаў, выкарыстоўваліся цыркуляры для адначасовага інфармавання духавенства епархіі аб зменах у яе дзейнасці ўвогуле і формах справаздачнасці, як у верасні 1855 г. аб прадстаўленні асабовай ведамасці па справах арыштантаў, якія знаходзіліся ў вытворчасці кансісторыі, штомесяц 5-га і 20-га дня, а з лістапада — штомесяц, як і раней, у сувязі з неэфектыўнасцю мерапрыемства [15, арк. 18–20].

Пратакольная дакументацыя (0,2 %) (другая падсістэма) была прадстаўлена журналамі і пратаколамі пасяджэнняў Магілёўскай кансісторыі за 1777–1911 гг. (202 справы) і 1835–1911 гг. (97 спраў) адпаведна, але яе колькасць скарацілася да 5 адзінак захавання ў сучасным фондзе. Паводле Статута духоўных кансісторый гэтыя віды дакументаў складаліся ў адмысловых выпадках, чым абумоўлена іх розная колькасць.

У журналы пасяджэнняў прысутнасці кансісторыі ўносілася інфармацыя аб арганізацыі разгляду спраў. Яны складаліся ў трох выпадках. Па-першае, калі справа патрабавала разгляду, бо яе рашэнне магло быць неадназначным, як міжканфесійныя пераходы. Па-другое, распараджэнне грашовымі сумаі, за выключэннем спраў, якія патрабавалі значнага фінансавання і сродкаў часовага захавання. Па-трэцяе, фіксаванне дзейнасці кансісторыі ў дачыненні прыватных асоб і розных устаноў, напрыклад, аб'яўленне прысуду. У пратаколы ўносіліся распараджэнні адміністрацыйна-гаспадарчага характару, калі патрабавалася значнае фінансаванне, як пабудова або рамонт касцёлаў. Пратакаліраваліся таксама следчыя справы, якія не мелі адзінагалоснага рашэння, і іншыя справы, якія патрабавалі падрабязнага вывучэння абставін. Пасля канчатковага афармлення і падпісання не менш як трыма членамі прысутнасці азначаныя дакументы адпраўляліся на зацвярджэнне епіскапу разам з дакументамі па справе [36, глава 3].

Перапіска (трэцяя падсістэма) не зафіксавана ў асобных справах. Яна ў сучасным архіўным фондзе прадстаўлена рапартамі, адносінамі і данясеннямі, якімі ажыццяўляліся камунікацыі з падначаленымі канфесійнымі прадстаўніцтвамі, органамі дзяржаўнай улады і прыватнымі асобамі (0,1 % агульнага складу). Нарады дакументаў, звычайныя для іншых кансісторый, адсутнічаюць як разнавіднасць справаводства. Да гэтай групы дакументаў можна аднесці матэрыялы дзейнасці полацкіх епіскапаў Іаана Красоўскага за 1811–1822 гг. (546 адзінак захавання), Ісайі Шулякевіча, прэлата С. Савініча [2, с. 461–462] і епіскапа Якава Мартусевіча за 1822–1832 гг. (304 адзінкі захавання), а таксама архіепіскапа Васілія Лужынскага за 1833–1841 гг. (165 адзінак захавання), але яны не з'яўляліся непасрэдна вынікам справаводства Магілёўскай кансісторыі і былі атрыманы ёю як пераемніцай Беларускай (Палацкай) уніяцкай і часткова захаваліся ў архіўным фондзе 136 «Мінская праваслаўная духоўная кансісторыя» ў НГАБ [2; 5, воп. 1, спр. 41272, 41273, 41278, 41281].

Паводле стану на 1915 г. пераважная большасць архіва кансісторыі належала да чацвёртай падсістэмы агульнай дакументацыі — спраў аб асабовым складзе духавенства (30 %), якая ў складзе фонду займае 7 %. Гэта матэрыялы аб прызначэнні, перамяшчэнні, смерці духавенства епархіі, пенсіі, абвінавачванні духавенства, кліравыя ведамасці. Апошнія захоўваліся з 1814 па 1912 г. (2084 справы). У канцы XVIII ст. праваслаўнае духавенства прызначалася паводле прашэння прыхаджан і ўзгаднення з прадстаўнікамі ўлады або землеўладальнікамі, як Мануэль Крычэўскі, зварот аб прызначэнні якога на імя А. Радзівіла падпісалі 13 чалавек. Пры гэтым адсутнасць адукацыі не стала прычынай адмовы: ён быў накіраваны на навучанне да настаўніка Магілёўскай семінарыі

Яна Марысевича [11, арк. 1–6]. Толькі з 1905 г. усе асобы, якія прэтэндавалі на далучэнне да прычту, але не мелі духоўнай адукацыі, абавязкова экзаменаваліся з дазволу епіскапа пры семінарыі для святароў і дыяканаў, а камісіяй пры Магілёўскім духоўным вучылішчы — для *псаломічыкаў*. *Пры гэтым высяцяліся іх веды ў галіне агульнаадукацыйных і багаслоўскіх дысцыплін. Да 1917 г. у епархіі з акадэмічнай адукацыяй было сем святароў, універсітэцкай — адзін, а семінарыю скончылі 459 з 576 чалавек* [23, арк. 17–56].

Абвінавачванні духавенства дзяржаўнымі судовымі органамі разглядаліся асобна ў Сінодзе да 1804 г., калі перададзены ў сферу дзейнасці епіскапа пры ўмове, што рашэнне не выклікае сумневу [34, з. 1, т. 28, арт. 21566]. Дзеянні святароў, якія падлягалі разгляду духоўнага і свецкага судоў, з 1821 г. разглядаліся таксама кансісторыямі [34, з. 1, т. 37, арт. 28675]. Пераважна духавенства абвінавачвалася ў праступках маральна-этычнага характару (нецвярозы лад жыцця, неміралюб’е, грубасць у адносінах да прыхаджанаў і інш.) і эканамічных парушэннях (злоўжыванні пры арэндзе маёмасці, выкарыстанне дзяржаўных фінансавых сродкаў на ўласныя патрэбы і інш.) [23, арк. 17–56]. Сярод першых, напрыклад, маецца скарга сялянкі м. Кадзіна Мсціслаўскага ваяводства Ксеніі Лук’янавай, якая не змагла пацвердзіць свае абвінавачванні ў адрас святара Паўла Чудовіча. З яе было вырашана спагнаць грошы за арганізацыю следства, але, улічваючы фінансавы і маёмасны стан істца, кансісторыя спісала іх з іншых рахункаў [24, арк. 9]. У іншым выпадку цікавасць уяўляе справа Іаана Стратыновіча, аршанскага протаіерэя і благачыннага, які выкарыстаў сродкі, выдаткаваныя на пабудову сабора, для ўласнага дому. Аднаведна з яго ўтрымання было вылічана 2832 руб. 69 кап., а святара пазбавілі пасады благачыннага і выслалі на тыдзень у Чонскі манастыр [13, арк. 237, 496–526].

Рэгістрацыйныя формы дакументаў (пятая падсістэма агульнай дакументацыі) ахоплівала рэестры ўваходнай і зыходнай дакументацый, якія захоўваліся з 1799 і 1802 гг. адпаведна і ў пачатку XX ст. штогод перадаваліся на захаванне па дзве справы, што ў выніку склала каля 0,2 % архіва, а ў фондзе іх 0,6 % [10, арк. 1–5].

Канфесійная сістэма дакументацыі падзялялася на шэсць падсістэм. Адміністрацыйныя справы (першая падсістэма) ахоплівалі шырокае кола пытанняў кіраўніцтва епархіяй, у тым ліку скаргі на духавенства, фіксаванне надзвычайных здарэнняў у цэрквах (пажары, крадзяжы маёмасці), а таксама справы аб забароне памешчыкам высякаць лес, спрэчных фондушах, асвячэнні цэркваў, набыцці маёмасці і г.д. На час ліквідацыі ўстановы іх захоўвалася каля 19 %, у цяперашні час у фондзе — 17 %. Спагнанні сродкаў, перададзеных паводле тастаментаў, ажыццяўляліся з прыцягненнем дзяржаўных органаў улады і ўскладняліся зацікаўлена-

сцю іншых канфесій. Гэта звязана з колькасцю прадстаўніцтваў культу, якім маглі ажыццяўляцца фундацыі. Напрыклад, малдаўская шляхцянка Алена Анастасьеўна Тупозава пакідала сродкі шэрагу праваслаўных цэркваў і манастыроў, шасці каталіцкім касцёлам і адной уніяцкай царкве [12, арк. 3–4 адв.]. Пры гэтым колькасць надзвычайных здарэнняў за 1800–1909 гг. складала 14 216 выпадкаў (каля 8 % агульнага складу архіва кансісторыі) [10, арк. 1–5]. У 1860 г. Сінодам адзначалася павелічэнне колькасці спраў аб крадзяжы свячнх грошай з цэркваў, таму ўводзілася іх абагуленае прадстаўленне паводле вызначанай формы кожнае паўгоддзе. У табліцы з чатырох слупкоў пазначаліся нумар па парадку, назва царквы, сума і тлумачэнне. Пры гэтым у апошнім рэкамендавалася выкарыстоўваць наступныя фармуліроўкі: «справа ў вытворчасці», «справа завершана, але грошы не спагнаны», «грошы спагнаны і адлюстраваны ў справаздачы за ... год асобным артыкулам», «вінаватых у крадзяжы не знойдзена, аб складанні рахунку грошай прадстаўлена Сіноду», «крадзеныя грошы з рахункаў зняты на падставе ўказа Сінода (яго дата і нумар)» [15, арк. 16–17].

Справы аб узвядзенні царкоўных пабудов таксама адносіліся да ліку адміністрацыйных, зыходзячы з іх значнасці для адміністрацыйна-тэрытарыяльнага размеркавання насельніцтва, і адпаведна патрабавалі камунікацый з органамі дзяржаўнай улады і Сінодам, у тым ліку для выдаткавання сродкаў. Захаваныя матэрыялы сведчаць, што будаўніцтва адбывалася інтэнсіўна ў канцы XIX – пачатку XX ст. з тэндэнцыяй да росту. Цэркваў будавалася ў сярэднім ад адной да трох штогод, у 1891 г. і 1900 г. — па чатыры, а ў 1906–1907 гг. па восем штогод [18, арк. 1–9 адв.; 22, арк. 1–13]. У 1826 г. Камітэтам міністраў былі зацверджаны правілы пабудовы і рамонту цэркваў. У адпаведнасці з імі патрабавалася падаваць Міністэрству ўнутраных спраў звесткі пра абставіны будаўніцтва: месца знаходжання, статус (прыхадская, саборная і інш.), колькасць бакавых прыбудов з дадатковымі алтарамі, ацяпленне, колькасць прыхаджан і званоў з іх вагой. Важным дадаткам выступалі планы, фасады і каштарысы, у выпадку рамонту неабходнымі з’яўляліся апісанні праведзеных змен. Гэтыя дакументы разглядаў архітэктар, пасада якога ўводзілася пры епіскапе, альбо пры яго адсутнасці часовы будаўнічы камітэт [34, з. 2, т. 3, арт. 1804]. Вынікі здзейсненых работ прымаліся камісіямі і афармляліся актамі ў двух асобніках, як аднаўленне Мсціслаўскага сабора пасля пажару падрадчыкам Шмуйлам Лур’е. У камісію ўвайшлі протаіерэі Рыгор Петрашэн і Мікалай Кушын, а таксама святар Іаан Голасаў [14, арк. 98–101]. У часовы епархіяльны рэвізійны камітэт, які дзейнічаў пры кансісторыі, у пачатку XX ст. уваходзілі ключар Магілёўскага Іосіфаўскага сабора Ігнаці Счанновіч, святар Траецкай царквы Пётр Бруевіч і выкладчык мясцовай семінарыі

Іван Петрапаўлаўскі. Яны правяралі правільнасць афармлення дакументацыі, асаблівую ўвагу надаючы прыходна-расходнай кнізе: наяўнасці непашкоджанага шнура, пячаткі, подпісаў пад кожным запісам, адсутнасці падчыстак і выпраўленняў [24, арк. 4–4 адв.]. Хатнія цэрквы з 1865 г. маглі адкрывацца з дазволу епіскапа ў асоб, якія мелі асаблівую пашану, не маглі наведваць прыхадскія цэрквы з прычыны ўзросту альбо хваробы [34, з. 2, т. 40, арт. 42347, 42349]. Адначасова дазволена будаваць і рамантаваць цэрквы, апрача сталічных, коштам звыш 10 000 руб. і пабудаваных да XVIII ст. без узгаднення з Сінодам. Пры гэтым епіскапы не маглі распараджацца самастойна сумаю больш за 5000 руб. без утварэння будаўнічых камісій [34, з. 2, т. 40, арт. 42348, 42699].

Прычтавыя пабудовы з'яўляліся часцей зыходзячы з патрэбы значна меншага фінансавання, але не меншага абгрунтавання. Так, у 1893–1894 гг. было іх адноўлена або нанова пабудавана 458 [18, арк. 14–28]. У мэтах падрыхтоўкі справы да разгляду ствараліся часовыя камітэты, у якія ўваходзілі мясцовыя святары па тры чалавекі ад акругі пад кіраўніцтвам благачыннага. У іх дзейнасці таксама прымалі ўдзел зацікаўленыя святары і прадстаўнікі прычту [21, арк. 1–3]. Так, для прычту Сліжэўскай царквы Горыцкага павета сярод іх былі благачынны Аляксандр Валачкоў (старшыня), святары Пётр Галёнка, Дзмітрый Петрашэн, Васіль Сакалоў, мясцовы святар Іаан Бародзіч і псаломшчык Сцяпан Аляшкевіч. Яны склалі акт апісання, у якім адзначалі ўласцівасці пабудовы, пасля чаго фарміраваўся каштарыс, да якога дадаваліся прашэнне (рапарт) святара і адносіна мясцовых жыхароў [20, арк. 1–6, 9, 15–16].

Будынкі, якія належалі канфесійнай установе, патрабавалі страхавання, што фарміравалася ў асобныя справы ў пятым (часовым) стане кансісторыі. Прызначанай камісіяй у прысутнасці прадстаўнікоў ад прыхаджан ажыццяўлялася страхавая ацэнка пабудовы, якая перадавалася ў кансісторыю, дзе запаўнялася страхавая картка і дакументы перадаваліся на ўзгадненне з гаспадарчым упраўленнем Сінода. Напрыклад, будынак Зімніцкай Траецкай царквы Быхаўскага павета быў ацэнены ў 10 000 руб., драўляная старожка — 20 руб., аднапавярховы дом царкоўна-прыхадской школы — 1250 руб., а дом святара — 300 руб. Аднапавярховыя страхавыя выплаты складалі каля 35 руб. [27, арк. 2–4, 9].

Дамоўная дакументацыя адносілася да другой падсістэмы канфесійнай дакументацыі. У яе ўваходзілі справы аб арэндзе царкоўных зямель і іншай маёмасці. У апісанні архіва Магілёўскай праваслаўнай кансісторыі за пачатак XX ст. яна не вылучаецца, аднак у фондзе займае 1,4 % агульнага складу. Сярод аналагічных спраў цікавасць выклікае кантракт з Аронам Нісонавічам Галынкіным, які быў узгоднены кансісторыяй і заключаны на арэнду зямлі Магілёўскай Успенскай царквы на 25 гадоў

з 1 красавіка 1857 г. з платай у памеры 6 руб. Паводле ўмоў кантракта арандатар не меў права перадаваць іншым асобам зямлю, аднак будынкі, у прыватнасці, дом, якія будуць ім пабудаваны, з'яўляліся яго ўласнасцю [14, арк. 32–33 адв.].

Крыніцы па рэгістрацыі грамадзянскага стану (трэцяя падсістэма канфесійнай дакументацыі) з'яўляюцца найбольш запатрабаванымі комплексамі дакументаў для правядзення генеалагічных даследаванняў. У кансісторыі іх колькасць складала амаль 25 %, а ў сучасным архіўным фондзе — амаль 58 %. Паводле стану на 1915 г. у архіве Магілёўскай кансісторыі захоўвалася 1016 метрычных кніг аб народжаных, шлюбаваных і памерлых уніяцкіх цэркваў за 1730–1840 гг. і 4108 — праваслаўных за 1765–1915 гг. У складзе архіўнага фонду іх налічваецца больш за 1500 за 1781, 1803–1810, 1813, 1825–1932 гг., значная колькасць якіх была перададзена з аддзелаў рэгістрацыі актаў грамадзянскага стану [8].

Іх афармленню і захаванасці падчас дзейнасці кансісторыі надавалася асаблівая ўвага, што было звязана з выпадкамі фальсіфікацыі для пацвярджэння шляхецкага паходжання. Паводле духоўнага рэгламенту 1779 г. у прыхадскіх цэрквах запаўняліся метрычныя кнігі, якія царква атрымлівала ў пачатку года з духоўных праўленняў, замацаваныя подпісам прысутнай асобы. Праўленні атрымлівалі кнігі з кансісторый. Аднак колькасць парушэнняў узростала, і ў 1802 г. быў выдадзены новы ўказ Сінода, зацверджаны ў 1865 г., у якім пацвярджалася выдача штогод аднаго асобніка шнураванай кнігі, якую загадвалася захоўваць у царкве, а не ў доме святара, і запаўняць пасля правядзення абраду. Копія выраблялася пасля заканчэння года з подпісамі святароў, дыяканаў, дзякаў і панамароў з тлумачэннямі, кім не падпісана і чаму, а арыгінал падаваўся ў духоўнае праўленне, якое паводле вопісу перасылала кнігі ў кансісторыю. Копіі захоўваліся ў рызніцы з забеспячэннем бяспекі ад вады і агню. Кнігі перадшлюбных вобыскаў выдаваліся для выкарыстання пакуль не запоўняцца цалкам [34, з. 1, т. 40, арт. 20266а; з. 2, т. 40, арт. 42740]. У 1806 г. уведзены друкаваны фармуляр метрычных кніг [34, з. 1, т. 29, 22118]. Адною з праблем было непазначэнне прозвішчаў асоб, якія звярталіся ў кансісторыю. Яна вырашалася на падставе ўказа Сінода ад 18 лістапада 1846 г., якім загадвалася жонкам і ўдовам выкарыстоўваць прозвішчы сужэнцаў, дзедам — бацькі [15, арк. 30–31 адв.]. Пры гэтым асабліва ўвага надавалася сапраўднасці інфармацыі. Пашкоджаныя кнігі адносіліся да сумнеўных, што адзначалася падчас перадачы з трэцяга стала канцылярыі Магілёўскай кансісторыі, дзе яны канцэнтраваліся. Напрыклад, у ліку 25 метрычных кніг з пашкоджанымі пячаткай альбо шнурам перадаваліся кнігі Бязводзіцкай царквы аб народжаных, шлю-

баваных і памерлых за 1852–1864 гг. і Кутнянскай аб народжаных за 1824–1845 гг., а аналагічная кніга Юркаўскай царквы за 1828–1834 гг. была ў дрэнным стане [15, арк. 14–15].

Аднак найбольшы комплекс складалі справы аб выдачы выпісаў з іх — 34 469 спраў [10, арк. 1–5]. Гэта тлумачыцца адсутнасцю неабходнасці пашыранага дакументавання разгляду азначаных пытанняў, за выключэннем зваротаў, якія патрабавалі следства. У 1802 г. яны прадстаўляліся паводле патрабаванняў прысутных месцаў у сувязі са службовай неабходнасцю, а прыватным асобам — толькі для пацвярджэння шляхецкага паходжання [34, з. 1, т. 27, арт. 20652]. Пры адсутнасці або несапраўднасці метрычных кніг вызначанымі доказамі нараджэння лічыліся споведныя ведамасці, радаслоўныя, гарадавыя мяшчанскія кнігі, фармулярныя спісы бацькоў і рэвізскія сказкі. Калі гэтыя крыніцы не захаваліся, то падаваліся паказанні двух сведак бездакорнага ладу жыцця, у тым ліку святароў [15, арк. 59–64]. Падчас разбору прыхаджанаў з рымска-каталіцкім духавенствам актыўна выкарыстоўваліся спавядальныя ведамасці.

Амаль 2,5 % матэрыялаў архіва складалі справы аб міжканфесійных пераходах (змене канфесійнай прыналежнасці), якіх у фондзе Магілёўскай кансісторыі маецца 1,5 % (чацвёртая падсістэма). Пераходы з інаслаўных канфесій звычайна адбываліся шляхам шлюбу і не патрабавалі хрышчэння або значнага дакументавання. З 14 лютага 1831 г. іўдзеі, якія жадалі прыняць праваслаўе, павінны былі падаваць епіскапам пісьмовыя прашэнні і пацвярджэнне іх стану і веравызнання з мясцовых органаў кіравання. На гэтай падставе епіскапы даручалі кансісторыям або духоўным праўленням прызначаць найбольш свядомых святароў для навучання асоб асновам праваслаўнай веры і малітвам, якія вызначалі падрыхтаванасць асобы і паведамлялі пра гэта. У кансісторыях (духоўных праўленнях) праводзіўся іспыт, і яны звярталіся да епіскапа за дазволам правесці абрад, які ажыццяўляўся ў нядзелю або іншы святочны дзень у прыхадской царкве. Кансісторыя павінна прасачыць, каб ахрышчаны і хросныя былі запісаны ў метрычную кнігу і паведаміць аб змене веравызнаўчай прыналежнасці органам мясцовага кіравання [34, з. 2, т. 6, арт. 4355].

Уліковай дакументацыі, да якой адносіліся інвентары, гаспадарчыя апісанні і статыстычныя ведамасці (пятая падсістэма) было 5 % у архіве (у сучасным фондзе — 0,1 %). Епіскап штогод або кожныя два гады павінен быў наведваць прыходы епархіі або мог даручыць гэта свайму вікарыю [34, з. 2, т. 3, арт. 1952]. У 1917 г. вікарыі гомельскі епіскап Мітрафан ажыццявіў тры паездкі, падчас якіх наведаў Баркалабаўскі манастыр, а таксама 36 цэркваў [23, арк. 20–56]. Ведамасці аб колькасці народжаных, шлюбаваных і памерлых з 1802 г. для ўліку насельніцтва

прадпісвалася прадстаўляць таксама ў мясцовую паліцыю [34, Сабр 1, т. 27, арт. 20384].

Найбольш цікавай крыніцай па гісторыі штодзённасці з’яўляюцца судовыя справы аб скасаванні шлюбу і накладанні епітым’яў, якія адносяцца да шостага падсістэмы канфесійнай дакументацыі, якая ў архіве кансісторыі складала 5,5 %, а ў фондзе — 13,4 %. Іх рэгламентацыя ажыццяўлялася паступова. У 1774 г. было забаронена шлюбаванне малалетніх мужчын з жанчынамі больш сталага ўзросту па прычыне выпадкаў кровазмашэння іх бацькоў з жонкамі або забойства малалетніх мужоў [34, з. 1, т. 21, арт. 15295]. З 1805 г. шлюбаванне асоб праваслаўнага веравызнання не мела права ажыццяўляць духавенства інаслаўных канфесій, а справы аб скасаванні шлюбу зацвярджаліся Сінодам [34, з. 1, т. 25, арт. 21588; т. 29, арт. 22038]. Абгрунтаванні скасавання шлюбу былі ўдакладнены праз Сенат у 1850 г. Апрача смерці сужэнца і немагчымасці фізічнага сужыцця (не раней як праз тры гады шлюбу), да іх ліку адносіліся пацверджаная нявернасць, невядомае месца знаходжання мужа або жонкі на працягу пяці гадоў (акрамя рэкрутаў), пакаранне з пазбаўленнем правоў стану. Вайскоўцы і сяляне павінны былі атрымоўваць дазвол ад кіраўніцтва або ўладальніка. Па прызнанне шлюбу незаконным з прычыны непаўналецця мог звяртацца толькі сам сужэнец, калі жонка не была цяжарнай, а з прычыны прымусу звярнуцца мелі права як сужэнец, так яго бацькі і апекуны, але не пазней за 6 месяцаў з дня з’яўлення магчымасці да падачы прашэння. Свецкія судовыя ўстановы разглядалі справы аб прымусовым шлюбе, псіхічным стане сужэнца, адсутнасці дазволу бацькоў пры непаўналецці, кровазмашэнні і мнагашлюбнасці, падманах, скаргах на жорсткасць у дачыненні сужэнца, вянчанні раскольнікаў [15, арк. 59–64]. Пры гэтым прашэнні за непісьменных асоб забаранялася пісаць святарам [34, з. 1, т. 18, арт. 12935]. Аднак калі асоба не ведала сямейны стан сужэнца або што ён жывы, і ўступіла ў шлюб, то яна вызвалялася ад епітым’і [34, з. 1, т. 18, арт. 13047; т. 19, арт. 14160].

Адным з найбольш распаўсюджаных (з прычыны нізкага кошту) матываў для скасавання шлюбу, асабліва сярод сялянства, была працяглая адсутнасць аднаго з сужэнцаў. Так, у 1908 г. Магілёўскай кансісторыяй разглядалася прашэнне Васілія Сарокіна аб дазvole ўступіць у новы шлюб, таму што пяцігадовы тэрмін невядомага месца знаходжання жонкі Агафіі Сямёнавай скончыўся 14 жніўня. Ім таксама адзначалася, у адпаведнасці з патрабаваннямі расійскага заканадаўства [15, арк. 59–64; 34, з. 1, т. 31, арт. 24360], што яны пражылі разам толькі два тыдні, а пасля жонка знікла, і называліся блізкія сваякі і суседзі, якія маглі засведчыць яго словы. Усяго В. Сарокін звяртаўся чатыры разы [25,

арк. 1–1 адв., 10–11]. Пры гэтым ён павінен быў аплаціць гербавы збор у памеры 1 руб. 50 кап. і 3 руб. 15 кап. за публікацыю аб пошуку жонкі, аб чым прадстаўляў квітанцыі [25, арк. 2–3]. Апрача таго, прадстаўляўся выпіс з метрычнай кнігі аб шлюбе і рассылаўся павесткі (выклікі) праз валасныя праўленні згаданым істцом асобам. Калі апошнія не маглі з’явіцца асабіста ў кансісторыю, то яны афармлялі водгукі з пазначэннем ступені сваяцтва і верагоднага знаходжання сужэнца [25, арк. 15–19]. У іншым выпадку звярталася Агафія Ферамеева, якая праз год і чатыры месяцы пасля смерці мужа выйшла замуж за Рыгора Касміна ў мэтах «падтрымаць гаспадарку, якая прыйшла ў заняпад і гадаваць малалетніх дзяцей», але другі муж знік праз два месяцы, бо, верагодна, быў «не зусім у здаровым розуме» [26, арк. 1–1 адв., 5–6]. Паводле аналагічнага прашэння Усцінні Хамянкавай аб адсутнасці мужа Максіма на працягу 16 гадоў было высветлена, што ён нядаўна завяршыў ваенную службу і атрымаў пасведчанне аб гэтым у Хабараўскай паштова-тэлеграфнай канторы [28, арк. 11–11 адв.].

Больш складанымі былі справы аб скасаванні шлюбу паміж шляхтай, асабліва, калі гэта тычылася шлюбнай нявернасці. Так, Елізавета Вітольд-Александровічава сцвярджала, што яе муж Сігізмунд ні разу за чатыры гады яе не наведаў, а таксама прадставіла сведак яго нявернасці [29, арк. 1–1 адв.; 34, з. 1, т. 31, арт. 20693]. Апошнія выклікаліся ў кансісторыю і пад прысягай, з улікам іх канфесійнай прыналежнасці, адказвалі на «Апытальныя пункты». Гэта былі Гірша Кадышаў, а таксама Яніна Гжэндзінская. Яны пацвердзілі сужыццё Сігізмунда з незамужняй Марыяй Дамброўскай і сустрэчы з прастытуткамі [29, арк. 28–41 адв.]. У выніку Елізавета было дазволена ўступіць у іншы шлюб адразу, а мужу — не раней, як праз тры гады, калі яго абранніца будзе праваслаўнага веравызнання [29, арк. 42–42 адв.].

Асобна разглядаліся скаргі ў духоўны суд паміж прыватнымі асобамі. Так, Марфа Мацвееўна Алексіна ў 1856 г. прасіла не дапусціць шлюбавання Кірэя Сцяпанавіча Мазаля з Лукір’яй Іванаўнай Барысевіч альбо іншай жанчынай, бо ён згвалціў М. Алексіну, у выніку чаго яна нарадзіла дачку [14, арк. 65–65 адв.].

Епітам’і мелі права накладаць выключна канфесійныя суды [34, з. 1, т. 19, арт. 13500]. З 1797 г. епіскапы атрымалі магчымасці іх накладаць на злачынцаў без узгаднення з Сінодам, калі справа не выклікала сумневу, а падавалі яму справаздачы [34, з. 1, т. 24, арт. 18212]. Звычайна духоўнае пакаянне вар’іравалася ад заключэння ў манастыр, дзе на харчаванне асобы выдзялялася з калегіі эканоміі па 2 кап. штодзённа, да абавязку наведаць царкву ў вызначаныя дні і паклонаў іконам, колькасці і тэрмінаў споведзі без права прымаць святыя дары [34, з. 1, т. 2, арт. 13508].

Такім чынам, утвораная ў 1632 г. Магілёўская епархія ў складзе Кіеўскай мітраполіі засталася адзінай з праваслаўных у Рэчы Паспалітай напярэдадні яе падзелаў і падпарадкоўвалася Сіноду. Азначаная падзея ў канцы XVIII ст. значна паўплывала на яе лёс. У выніку адміністрацыйна-тэрытарыяльных рэарганізацый яе межы ў пачатку XIX ст. значна мяняліся і ў 1833 г. былі звужаны да Магілёўскай губерні, што набліжала яе да агульнарасійскіх крытэрыяў і садзейнічала эфектыўнаму кіраўніцтву, якое, як і духоўны суд, ажыццяўлялася праз кансісторыю. На падставе агульнадзяржаўных і канфесійных нарматыўных прававых актаў у яе складзе вылучаліся прысутнасць з сямі прадстаўнікоў духавенства і канцылярыя, дзе працавалі пераважна дзеці святароў.

У арганізацыі справаводства Магілёўскай кансісторыі магчыма вылучыць тры этапы. Першы характарызуецца рэгламентаваннем асобных напрамкаў дзейнасці канцылярыі — установы, пераважна па ўзаемаадносінах з органамі дзяржаўнай улады і з адсутнасцю структурных падраздзяленняў (XVIII ст.—1841 г.). З прыняццем Статута духоўных кансісторый у 1841 г. пачынаецца другі этап, калі дзейнасць кансісторый была нарматыўна ўніфікавана ў межах Расійскай імперыі. У Магілёўскай кансісторыі, залічанай да першага разраду, было ўтворана чатыры сталы і пачалося ўпарадкаванне архіва. Са стварэннем пятага (часовага) стала, да сферы дзейнасці якога былі аднесены справы па пабудове і рамонце цэркваў, іх страхаванні, размежаванні прыходаў, пачынаецца апошні этап (1860-я гг. — пачатак XX ст.). На ім узрастае дакументаабарот і рэгламентуюцца асобныя напрамкі дзейнасці кансісторыі, у тым ліку ўвага надаецца яе судовай дзейнасці.

У архіве Магілёўскай кансісторыі ў 1915 г. захоўвалася 165 928 спраў за 1575—1915 гг., якія змяшчаліся ў спецыяльна выдзеленых памяшканнях. Яго склад па функцыянальнай прыкмеце можна падзяліць на агульную (падсістэмы распарадчай і пратакольнай дакументацыі, перапіска, матэрыялы па асабовым складзе духавенства, рэгістрацыйна-ўліковыя формы дакументаў) і спецыяльную (канфесійную) (адміністрацыйныя справы, дамоўная дакументацыя, крыніцы па рэгістрацыі грамадзянскага стану, міжканфесійных пераходах, ўліковая дакументацыя, судовыя справы) сістэмы дакументацыі. Агульная дакументацыя складала каля 37 %, а канфесійная — 63 % агульнага аб'ёму архіва. Пры гэтым пераважную большасць складалі справы па асабовым складзе духавенства (30 %), рэгістрацыі грамадзянскага стану (25 %) і змене веравызнаўчай прыналежнасці (19 %), але перапіска і дамоўная дакументацыя асобна не былі вылучаны ў адрозненне ад сучаснага складу архіўнага фонду.

Архіўны фонд 2301 «Магілёўская духоўная праваслаўная кансісторыя Сінода» трапіў на архіўнае захоўванне пасля аддзялення царквы ад дзяржавы. Гісторыю захавання фонду можна падзяліць на тры пе-

рыяды. У 1918–1945 гг. (першы перыяд) ён захоўваўся ў ЦДГА БССР (г. Магілёў), дзе ажыццяўлялася экспертыза каштоўнасці. Паводле стану на 1941 г., у ім налічвалася 3123 адзінкі захавання за 1807–1918 гг., а падчас Другой Сусветнай вайны ўмовы захоўвання пагоршыліся і дакументы былі вывезены ў Рыгу. Другі перыяд захавання ахоплівае 1950–1980-я гг., калі фонд вяртаецца ў ЦДГА БССР (1392 справы за 1786–1920-я гг.), праводзіцца яго навукова-тэхнічная апрацоўка і камплектаванне справамі, якія былі выяўлены як няпрофільныя ў іншых фондах і абласных, а таксама літоўскіх і латвійскіх архіўсховішчах. З 1990-х гг. (трэці перыяд) да фонду далучаюцца метрычныя кнігі аб народжаных, шлюбаваных і памерлых з аддзелаў ЗАГС. У ім налічваецца 2912 спраў за 1767–1946 гг. Сярод іх агульная сістэма дакументацыі складае 8,6 %, а канфесійная — 91,4 %. Пераважную большасць складаюць матэрыялы па рэгістрацыі грамадзянскага стану, якія выходзяць за храналагічныя межы дзейнасці фондаўтваральніка, справаводства якога канцэнтравана пераважна ў воп. 1 і адлюстроўвае перыяд 1909–1917 гг. Адміністрацыйныя справы складаюць 17,2 % аб’ёму фонду, а судовыя — 13,4 %.

Адпаведна архіўны фонд 2301 «Магілёўская духоўная праваслаўная кансісторыя Сінода» з’яўляецца крыніцай для вывучэння арганізацыі справаводства і архіўнай справы ў кансісторыях, гісторыі канфесій і штодзённасці пачатку XX ст., генеалогіі і іншых навук гістарычнага цыкла, але яго выкарыстанне абмежавана захаванасцю матэрыялаў.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Киприанович, Г.Я. Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве с древнейшего до нашего времени. — Минск: Изд-во Белорусского экзархата, 2006. — 351 с.
2. Лісейчыкаў, Д.В. Святар у беларускім соцыуме: прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг. — Мінск: Беларусь, 2015. — 719 с.
3. Могилевская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1772–1917) / [Е.К. Анищенко и др.; сост.: Ю.Н. Снапковский, Д.Л. Яцкевич; редкол.: Д.В. Яцевич (гл. ред.) и др.]. — Минск: Беларусь, 2014. — 814 с.
4. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. — Ф. 251. — Воп. 3. — Спр. 58. — Перапіска аб камплектаванні Дзяржаўнага архіва БССР дакументальнымі матэрыяламі, 1955 г.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 136. — Мінская духоўная праваслаўная кансісторыя, г. Мінск Мінскага пав. Мінскай губ., 1724–1944 гг.
6. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 16195. — Указ Мінскага губернскага праўлення ад 02.12.1841 аб парадку вядзення спраў у губернскіх прысутных месцах, 1841 г.

7. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 16310. — Справа паводле ўказу Сінода аб штатах праваслаўных епархіяльных кіраўніцтваў і манастыроў Заходняга краю, 1842–1843 гг.
8. НГАБ. — Ф. 2301. — Магілёўская духоўная праваслаўная кансісторыя Сінода, г. Магілёў Магілёўскага пав. Магілёўскай губ., 1767–1946 гг.
9. НГАБ. — Ф. 2301. — Справа фонду «Магілёўская духоўная праваслаўная кансісторыя Сінода, г. Магілёў Магілёўскага пав. Магілёўскай губ.».
10. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 1. — Ведамасць архіўных спраў Магілёўскай кансісторыі за 1575–1915 гг.
11. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 2. — Справа аб рукапалажэнні Крычэўскага М. і яго прызначэнні святаром Рэчыцкай царквы Магілёўскага ваяв., 1767–1768 гг.
12. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 11. — Справа аб спагнанні з памешчыкаў грошай на карысць Аршанскай Уваскрасенскай царквы, 1816–1831 гг.
13. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 17. — Справа па абвінавачванні протаіерэя Аршанскага сабора Стратыновіча І. у злоўжываннях, 1827–1829 гг.
14. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 27. — Уваходныя і зыходныя дакументы Магілёўскай кансісторыі за 1850–1876 гг.
15. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 34. — Указы Сінода і Магілёўскай кансісторыі за 1855–1886 гг.
16. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 50. — Вопіс спраў трэцяга стала канцэлярыі Магілёўскай кансісторыі па царкоўных будынках за 1879–1897 гг.
17. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 54. — Алфавіт спраў 5-га стала Магілёўскай духоўнай кансісторыі за 1886–1920 гг.
18. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 55. — Вопіс спраў пятага стала Магілёўскай кансісторыі за 1886–1914 гг.
19. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 60. — Кніга ўваходных дакументаў будаўнічага стала Магілёўскай кансісторыі за 1890–1914 гг.
20. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 64. — Справа аб будаўніцтве прычтавых памяшканняў Сліжэўскай царквы Горыцкага пав. Магілёўскай губ., 1893–1903 гг.
21. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 84. — Справа аб прызначэнні святароў цэркваў епархіі членамі часовых будаўнічых камітэтаў па пабудове прычтавых памяшканняў, 1893–1915 гг.
22. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 117. — Вопіс спраў Магілёўскай кансісторыі за 1905 г.
23. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 139. — Справаздача аб стане Магілёўскай епархіі за 1908 г. і дакументы да яго, 1908 г.
24. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 140. — Журнал пасяджэнняў часовага епархіяльнага камітэта аб пабудове цэркваў за ліпень, лістапад 1908 г.

25. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 148. — Справа аб скасаванні шлюбу сялян в. Нізок Клімавіцкага пав. Сарокіна В.К. і Агеевай А.С., 1908–1909 гг.
26. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 198. — Справа аб скасаванні шлюбу сялян в. Палузы Чэрыкаўскага пав. Верамеевых, 1909–1910 гг.
27. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 230. — Справа аб страхаванні Зімніцка-Троіцкай царквы Быхаўскага пав. Магілёўскай губ., 1910–1914 гг.
28. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 522. — Справа аб скасаванні шлюбу сялян с. Хамянкі Гомельскага пав. Усцінні і Максіма Хамянковых, 1911 г.
29. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 780. — Справа аб скасаванні шлюбу дваран Магілёўскай губ. Вітольд-Александровічаў, 1916 г.
30. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 845. — Справа аб рэвізіі архіва кансісторыі, 1917 г.
31. НГАБ. — Ф. 2301. — Воп. 1. — Спр. 1232. — Старыя вопісы спраў.
32. НГАБ. — Ф. 2531. — Полацкая духоўная праваслаўная кансісторыя Сінода, г. Полацк Полацкага пав. Віцебскай губ., 1800–1944 гг.
33. Памятная книжка Могилевской губернии на 1912 г. — Могилев: Губернская типография, 1912. — 387 с.
34. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. — Собрание первое: в 45 т. — Санкт-Петербург: Тип. II отд. собственной ЕИВ канцелярии, 1830–1851; Собрание второе: в 54 т. — Санкт-Петербург: Тип. II отд. собственной ЕИВ канцелярии, 1830–1884.
35. Сапунов, А.П. Архивы в городах Могилеве губ. и Минске. — Москва: Печатня А.И. Снегиревой, 1902. — 14 с.
36. Устав духовных консисторий. — Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1843. — 193 с.
37. Филатова, Е.Н. Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси. 1772–1860 гг. — Минск: Бел. наука, 2006. — 192 с.
38. Фондавы каталог дзяржаўных архіваў Рэспублікі Беларусь [Электронны рэсурс]. — Дата доступу: 20.03.2016. — Рэжым доступу: <http://fk.archives.gov.by>.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 06.07.2016

К. В. Сыцько

КАНФЕСІЙНЫЯ АРХІВЫ Ў «ПОСТРЭЛІГІЙНУЮ» ЭПОХУ

Постмадэрн (тут варта не блытаць гэтае паняцце з паняццем «постмадэрнізму» як філасофскай плыні) як стан цяперашняй эпохі (як бы не абвяшчалі яго неіснаванне на постсавецкай прасторы) нівеліруе ўсе сэнсава-каштоўнасныя дасягненні соцыуму. На ўвазе маецца тое, што перад сусветнай цывілізацыйнай паўстала патрэба ў аргументацыі важнасці дзейнасці архіваў, інакш гэта вядзе да іх сацыяльных дэградацыі і дэпрэсіі. Канфесійнаму архівазнаўству таксама патрэбна гэтае абгрунтаванне, і як вынік — метатэарэтычная надбудова над ім.

Расійскі рэлігіязнавец Кірыл Тоўбін праводзіць аналогію паміж атэістычнымі плынямі і мадэрнам, лічачы, што ў эпоху мадэрну рэлігійнасць і ўсё, што звязана з рэлігіяй, разглядалася ў якасці прамых апанентаў інтэлектуальнаму прагрэсу, і ў сваёй найвышэйшай кропцы гэтыя рэвізіянісцкія тэндэнцыі выліліся ў з'яўленне ідэі аб адміранні рэлігіі ў будучыні [10, с. 210]. Гэта ж сцвярджаў і Ганс Блюменберг з папраўкай, аднак, на тое, што мадэрн як стан соцыуму не замяніў сакральнае вымярэнне рэальнасці на матэрыяльнае і нават не набыў зямное жыццё ў абмен на тагасветнае, але проста аказаўся адкінутым ад рэлігіі [13, с. 26].

Калі развіваць гэтую думку, то становіцца бачнай яе скіраванасць на падпарадкаванне грамадства іншым, адрозным ад рэлігіі імператывам — напрыклад, суцэльнаму імператыву існавання дзяржавы як механізму кантролю і рэгуляцыі соцыуму. Такім чынам, кантроль і адказнасць за захаванне, а таксама выкарыстанне культавых архіўных дакументаў у трактоўцы мадэрністаў суцэльна павінны падпарадкоўвацца нерэлігійным інстытутам з прычыны выпіскання і штучнай дэвальвацыі ролі рэлігіі. У гістарычнай рэальнасці бачым, што такім інстытутам, напрыклад, у савецкім грамадстве, сталі дзяржаўныя гістарычныя архівы.

Аднак постмадэрнізм з яго неагрэсіўным адмаўленнем мадэрну ў існаванні рэвальвіруе ролю рэлігіі, ствараючы вымярэнне пострэлігійнасці (ідэі Бога як «тэксту»), адпаведна права на існаванне канфесійных архіваў у сучаснасці як аднаго з элементаў пострэлігіі павінна быць таксама разгледжаным.

У сваёй класічнай працы, якая адносіцца да праблемы архіваў, Жак Дэрыда бачыў дуалістычны характар гэтай з'явы — «архэ» ў дадзеным выпадку выступае, з аднаго боку, як нешта прыроднае, або гістарычнае — менавіта тое, адкуль пайшла тая або іншая рэч — у дадзеным выпадку размова ідзе аб метафізіцы, ці гістарызме факта існавання пэў-

нага аб'екта; з другога ж боку, «архэ» выступае як праява ўлады, або сацыяльнага парадку [14, с. 9]. Пры гэтым пад уладай тут разумеецца не ўласна орган кантролю, але пэўны імператыў — у дадзеным выпадку імператыў «неабходнасці захавання гістарычных крыніц», які і нараджае структуру сацыяльнага парадку.

Прыгадаем, аднак, што рэальнасць ніколі не з'яўлялася лінейнай — прадстаўленая ў выглядзе рызома, яна заўжды знаходзіла альтэрнатывы існавання самой сябе. Такім чынам, імператываў для адной і той жа з'явы можа быць некалькі, таму імператыў «неабходнасці захавання канфесійных крыніц у гістарычных дзяржаўных архівах» можа быць цалкам падменены іншым.

Прама апазіцыйным у гэтым выпадку традыцыяналісцкім поглядам на суперцэнтралізацыю архіўных дакументаў культу, напрыклад, можа выглядаць пункт гледжання рымска-каталіцкай царквы на гэтае пытанне, які замацоўваецца ў сучаснасці ў некалькіх крыніцах партыкуларнага права — Кодэксе кананічнага права ў рэдакцыі 1983 г. [16] і праграмным дакуменце, названым «Die pastorale Funktion der kirchlichen Archive» («Пастарская функцыя царкоўных архіваў») [15], прынятым Апостальскай сталіцай у чэрвені 1998 г.

Пры гэтым у дадзеных дакументах канфесійныя архівы разглядаюцца дуалістычна — з аднаго боку ўводзіцца паняцце «парафіяльны архіў» (ці ў залежнасці ад узроўню — дыяцэзіяльны архіў, архіў курыі, кафедральны, калегіяльны і г.д.) [16, кк. 486, 895], з другога боку — «гістарычны архіў» [16, к. 491]. У дадзеным выпадку нас цікавіць толькі ніжэйшы, парафіяльны ўзровень існавання канфесійных архіваў і яго пераходны стан.

Для пачатку разгледзім значэнне тэрміна «парафіяльны архіў», пад якім маюцца на ўвазе тыя сукупнасці дакументаў, якія не згубілі на дадзены момант сваёй практычнай значнасці (менавіта архіў арганізацыі або «бягучы» архіў). Кожная сацыяльная сістэма арганізуецца там, дзе ўзнікае ўяўна альбо сапраўдна рэlevantнае чаканне соц'яму на пэўны від аперацый [13, с. 112]. Як вынік, узнікае сістэма зваротнай сувязі — з бюракратызацыяй грамадскага жыцця роля парафіяльнага архіва як пасрэдніка паміж царквой і грамадствам пашыраецца. Цяпер кожнаму прадстаўніку грамадства неабходны доказ, звестка, нешта, што будзе замацоўваць яго сацыяльную ролю ў жыцці рэлігійнай абшчыны, пострэлігійнага соц'яму. У адказ на такое ўяўна альбо сапраўдна рэlevantнае чаканне з'яўляюцца, напрыклад, сацыяльныя даведкі аб хрышчэннях, шлюбах, пахаваннях і г.д., якія выдаюцца на падставе дакументаў парафіяльных архіваў.

Так, натуральна можна сказаць, што ў перыяд, калі рэлігійныя ўстановы мелі вялікае значэнне, напрыклад, у часы Расійскай імперыі, так-

сама выдаваліся даведкі (напрыклад, у выглядзе метрычных выпісаў), і нават больш — такія даведкі мелі юрыдычную моц і прымаліся дзяржаўнымі органамі. Аднак нельга забываць, што ў вызначаны перыяд царква, улічваючы высокі ўзровень традыцыйнасці і рэлігійнасці грамадства, выступала не толькі ў якасці пасрэдніка «паміж чалавекам і Богам», але і ў якасці пасрэдніка «паміж чалавекам і дзяржавай», ведучы, напрыклад, дакументы дэмаграфічнага ўліку, неабходныя як элемент кантролю дзяржавы за якасна-колькасным станам насельніцтва [1, с. 14]. Такі стан царквы як пэўнага сацыяльнага інстытута, убудаванага ў дзяржаўны апарат Расійскай імперыі, разрываў сувязь паміж знакам «царква» і яго значэннем, некалькі нівеліруючы сакральную ролю гэтай установы.

На сённяшні час, пасля эпохі савецкага пераследу, рымска-каталіцкая царква аднавілася ў сваіх правах, аднак аказалася аддзеленай ад дзяржавы, што паспрыяла аднаўленню сувязі паміж знакам і значэннем. Архіўны дакумент, на падставе якога выдаецца даведка, цяпер не мае юрыдычнай моцы, аднак атрымлівае сакральны налёт, які звязвае кожнага прадстаўніка абшчыны з Богам праз замацаванне акта Сакраманта на фізічным носьбіце (паперы). Падобнае звяно ў руху ад суб'ектыўных вобразаў (збіральнага вобраза Бога) і яго інтэрпрэтацыі (Сакрамант як рух да Боскага) да іх аб'ектыўнага адлюстравання ў выглядзе сімвалаў і знакаў (матэрыяльны носьбіт са сведчаннем Сакраманта як абазначэнне акта таінства) практыкавалася рымска-каталіцкай царквой дастаткова працяглы прамежак часу (тут варта прыгадаць хаця б індальгенцыі), і толькі цяпер, у эпоху пострэлігійнасці, вылілася ў нешта большае — у знак сувязі ацаркоўленага чалавека з царквой (да гэтага такім знакам было ўласна наведванне касцёла).

У гэтым усім бачыцца спроба вырашэння цэнтральнай праблемы Біблейскага Бога — ён нябачны, неўявімы, невыразны, аднак блізкі да кожнага хрысціяніна праз замацаванне сваёй Волі ў знакавай сістэме дакументнай крыніцы (ці гэта Біблія, ці метрычная кніга). Рух Бога Айца да яго сімвала цяпер залежыць ад іншых сімвалаў, якія не належаць да сферы Айцоўскага, сакральнага [8, с. 648].

Такім чынам, як мы бачым, архіў у дадзеным выпадку з'яўляецца не проста пэўным «сховішчам дакументаў», не першаснай формай мнемічнага пратэсту, якой з'яўляецца ўвядзенне гістарычнага факта ў «архіў» у тым выглядзе, у якім яго бачыў Мішэль Фуко — як сістэму перадачы «выказвання — падзеі» ў яе матэрыяльным абліччы [11, с. 167] (пэўнай структурай назапашвання сацыяльнай памяці, якая можа выкарыстоўвацца менавіта як «памяць», г.зн. для ўвядзення дакументаў у навуковы ўжытак), але перадусім структурай, якая падмацоўвае сацыяльныя сувязі, з'яўляючыся прамым адказам на чаканне

грамадства. Такім чынам, архіў становіцца фактарам інструменталізацыі Сакраманта.

Гэта першая з метатэарэтычных падстаў канфесійнага архівазнаўства, якая ўяўляе сабой апісанне на прастай, даступнай кожнаму прадстаўніку постсавецкага соц്യуму, мове дакумента акта здзяйснення Святога Таінства (захаваанне крыніцы не проста дзеля захавання, але захаванне як сакральны знак).

Аднак дакумент з цягам часу можа страціць функцыю, з мэтай якой ствараўся і стаць толькі «сведчаннем аб гістарычнай рэальнасці». У гэтым выпадку ён пераходзіць у катэгорыю, названую ў Кодэксе кананічнага права «гістарычным архівам» [16], кожная з крыніц якога павінна захоўвацца належным чынам і выкарыстоўвацца як прыкмета мемарыяльнай фіксацыі рымска-каталіцкай ідэалогіі, якая імператыўна адлюстроўваецца праз дыкурс крыніц па гісторыі касцёла і фактычна вядзе да рэвальвацыі каштоўнасцей, якія ён спрабуе захаваць і выхаваць [9, с. 173–174].

Наогул, гаворачы пра неабходнасць захавання дакументаў і кіравання імі ў «гістарычным» архіве, а таксама ўвядзення ў навуковы ўжытак, неабходна ўзгадаць, напрыклад, М. Фуко. Так, падчас чытання яго класічнай працы «Нараджэнне клінікі» рэфлексіўна ўзнікае пэўная аналогія гісторыі з медыцынай. Клініка ва ўсе часы з’яўлялася элементам пазітыўнага назапашвання: пастаянны позірк, скіраваны на хваробу; тысячагадовая, у кожны адрэзак часу новая ўвага да старой хваробы, якая дапамагала медыцыне цалкам не знікаць са сваімі спекуляцыямі, але захоўвацца, прымаючы рысы «ісціны» [12, с. 93–94]. Усё гэта шчыльна асацыюецца з пазітыўнай гістарычнай думкай, якая прымушае гісторыкаў кожны раз ўскрываць даўно сканструяваныя гістарычныя патэрны пад уплывам усё «новых і новых» фактаў.

Аўтар дадзенага артыкула адмыслова ўзяў гэтую лексему ў двукоссе для таго, каб сказаць, што «новых» фактаў у гістарычнай рэальнасці не існуе — існуе толькі кропка біфуркацыі ў выглядзе факта, якая падзяляе патэрн на да- і пасляслоўе, выцягваючы яго элементы з зоны бязмоўя. Кожны «гістарычны» архіў з’яўляецца такой кропкай, становячыся не проста пазбаўленым надпрактычнай надбудовы «месцам захавання дакументаў», але месцам захавання перш за ўсё інфармацыі, якая дзякуючы існаванню архіўнай сістэмы перацякае з зоны бязмоўя ў зону славеснасці.

Пры гэтым зусім не варта прыніжаць ролю класічнай постсавецкай трактоўкі дэфініцыі «архіў», наадварот — сухая практыка працы з дакументам, выпрацоўка правілаў і аптымізацыя ўмоў захавання павінны існаваць і ўдасканальвацца з мэтай не згубіць сацыяльную інфармацыю.

Аднак тут узнікае пытанне, што ёсць уключэннем дакумента ў «архэ» і дзе той шлях, які прайшло хрысціянства на сваім шляху «ад пачатку да метафізікі», і які праходзіць сёння культывы архіў і архіўны дакумент.

Кожны дакумент з'яўляецца дынамічным вынікам дзейнасці асоб або груп асоб. Гэтая дынамічнасць праяўляецца ў змене яго функцый, а таксама ў непазбежнай страце той прававой функцыі, з мэтай выканання якой ён ствараўся ва ўмовах гістарычнай рэальнасці [1, с. 5].

Дакументы з цягам часу могуць быць выняты з натуральнага асяроддзя свайго існавання і перанесены ў гістарычны архіў або прыватную калекцыю, што пакідае за імі частку функцый, пазбаўляючы іх, тым не менш, функцыянальнасці. Такім чынам, дакумент пераўтвараецца ў прадмет калекцыі, якому ўласціва адсутнасць функцыі, з мэтай якой ён ствараўся, і найменне функцыі «быць тым, чым валодае асоба» [5, с. 37].

Калі сыходзіць з высоў бадрыяраўскага постструктуралізму, на сённяшні дзень кожны з архіўных дакументаў канфесійнага «гістарычнага» архіва з'яўляецца аб'ектам, абстрагаваным ад функцыі — часткай пэўнага фонду. Тут не трэба бытаць першапачатковую, метафізічную функцыю з той, якая навязваецца гістарычнай крыніцы са стратай ёю функцыянальнасці, гэта значыць, з актам выкарыстання ў межах навуковых даследаванняў. Пры гэтым такія дакументы могуць быць названы ўнікальнымі, бо іх выніцце з натуральнага асяроддзя існавання і перанясенне ў «гістарычны» архіў адбываецца толькі намінальна — шляхам змены функцыянальнасці (фізічна яны застаюцца на захаванні ў тым жа месцы, дзе і знаходзіліся да страты сваёй ролі). Тут назіраецца непарыўнасць «гістарычнага архіва» і «гістарычнага дакумента», якія практычна зліваюцца ў «архэ» — пачатак у выглядзе факта, які меў месца ў гістарычнай рэальнасці, і канец у выглядзе факта, якога больш не існуе ў сённяшняй рэальнасці. Такім парадкам надыходзіць канец гісторыі, па той бок якога ўжо іншая рэальнасць, існуючая ў выглядзе знака, што замацоўваецца праз архіўны дакумент, змешчаны ў архіў.

Адзначаны падыход выводзіць архіў на постструктуральны ўзровень існавання — калі ён губляе адзіны першапачатак, але не адмаўляе ў існаванні метафізічнага першапачатку ў прынцыпе, аднак такі яго стан усяго толькі канстатуе яго іманентную паўтаральнасць, структурнасць і расцярушанасць.

У кожнай рэчы ёсць дзве функцыі — быць выкарыстанай і быць тою, якой валодаюць [5, с. 42]. Успомнім, аднак, што гістарычны дакумент у тым сэнсе, які ўкладаецца ў яго ў дадзенай працы, у пэўны прамежак часу меў сваю сацыяльную і, мажліва, юрыдычную моц, якая знікла са зменай сацыяльнага становішча — раней ён быў часткай «парафіяльнага архіва» (пры гэтым тут можна ўвесці яшчэ адзін узровень знакавай сістэмы — гістарычны архіў як знак страты дакументам сваёй перша-

пачатковай функцыі). Такім чынам, пры працы з гістарычным царкоўным дакументам, які захоўваецца ў культавай установе, варта памятаць, што культ валодае не прадметам, які адсылае яго да рэальнага свету, але толькі рэччу, абстрагаванай ад сваёй функцыі і суаднесенай з суб'ектам [5, с. 43].

Гэта азначае, што калі разглядаць архіўныя крыніцы як семіялагічную сістэму, варта памятаць, што ў любога кшталту семіялагічнай сістэме пастуліруюцца адносіны паміж двума элементамі — тым, які абазначае, і тым, што ён абазначае. Гэтыя адносіны звязваюць аб'екты рознага парадку, таму з'яўляюцца прыкметай эквівалентнасці, але ні ў якім выпадку не роўнасці [7, с. 393]. Варта растлумачыць на прыкладзе. Так, «Інвентар фундушу 1801 г. касцёлу Найсвяцейшай Тройцы» абазначае ў сваёй гістарычнай праекцыі юрыдычны акт, у якім замацоўваліся ўсе тыя фундушы, што былі дадзены касцёлу Найсвяцейшай Тройцы фундатарамі; у цяперашняй рэальнасці гэта — рэч, абстрагаваная ад функцыі і суаднесенай з суб'ектам — касцёлам Найсвяцейшай Тройцы, змешчаная ў «архэ» як сімулякр трэцяга парадку (акт фундушу існуе як «гістарычная крыніца», але ў цяперашняй рэальнасці апісанага ў крыніцы фундушу не існуе як акта). Гэтую рэч можна назваць «рэліквіяй», «архіўным дакументам», «артэфактам», «прадметам калекцыі», аднак ні ў якім выпадку не «юрыдычным дакументам».

Архіў захоўвае крыніцу, абстрагаваную ад функцыі не таму, што яна мае нейкі практычны сэнс, але таму, што гэты прадмет выбіваецца з сістэмы, адасабляючы некаторае пасведчанне, настальгію, памяць, уцёкі ад цяперашняй рэальнасці [5, с. 35]. Гэта практычна абазначае, што пачаткі арганізацыі канфесійнага гістарычнага архівазнаўства ў сучаснасці — псіхалагічныя, але не нарматыўна-прававыя.

Так, звернемся, каб не быць галаслоўнымі, да дакумента з назвай «Пастарская функцыя царкоўных архіваў». Прэамбула дадзенага дакумента ўтрымлівае словы, якія не толькі дазваляюць карыстальнікам працаваць з касцельнымі крыніцамі, але і падкрэсліваюць неабходнасць даследаванняў на іх глебе:

«... Царква за сваю 2000-гадовую гісторыю прыняла шмат пастарскіх ініцыятыў, мэтай якіх было абвяшчэнне Евангелля... Неабходнасць вывучэння дакументаў мінулага ў тым, каб прадставіць Царкву як лепшага «эксперта ў чалавечтве», які зробіў немалаважны ўнёсак і паказаў сябе як неабходны элемент развіцця культуры... Даследаванні падобнага кшталту [на глебе царкоўных дакументаў. — К. С.], якія пачынаюцца з прадуманага збору ўсіх зафіксаваных узгадак аб важнасці і неабходнасці Хрысціянства, маюць мэтай прадставіць будучыню, якая заснавана на ўкладзе Царквы ў традыцыі, будучыню, у якой гістарычная памяць можа служыць як прароцтва ...» [15, с. 2].

У гэтай вытрымцы, як і ў цэлым тэксце «Пастарскай функцыі царкоўных архіваў», мы бачым адну з галоўных ідэй Жана Бадрыяра ў дачыненні да гісторыі цывілізацыі — гісторыя выкарыстоўвае тэхніку паўтору, каб ісці наперад, у той час як фактычна яна ідзе назад [2]. Аднаводна, рэлігійныя ўстановы выкарыстоўваюць тэхніку паўтору для руху наперад і ў той час прадпрымаюць уцёкі ад рэальнасці назад, у перыяд, дзе іх сацыяльная роля была значна шырэйшай за цяперашнюю.

Такім чынам, як мы бачым, канстатуецца неабходнасць вывучэння гісторыі хрысціянства, збору і захавання гістарычных канфесійных крыніц менавіта з мэтай пазначэння паўсюднай прысутнасці ў жыцці грамадства, а таксама ўзвелічэння яго ролі праз даследаванні касцельных дакументаў — г.зн. тэхніка паўтору, прайграванне на паперы знакаў гістарычнай рэальнасці, фактычнае яе адраджэнне як знак руху наперад. Архіў выглядае ўжо як некаторая абсалютная велічыня, скіраваная не на захаванне мінуўшчыны, але на пабудову будучай рэальнасці, накіраванай на рэвальвацыю ролі царквы ў вачах грамадства. У гэтым яўна бачныя некаторыя характарыстыкі пострэлігіі, калі сакральнасці царквы не хапае на тое, каб яе аўтарытэт быў захаваны, калі без «архэ», якое абазначае і пачатак, і канец яе падстаў, немагчыма аргументаваць традыцыю.

У гэтым выпадку бачыцца другая метатэарэтычная падстава канфесійнага архівазнаўства — важнасці сувязі дакументастваральніка з крыніцай, якую ён стварыў.

Гэтае палажэнне базіруецца на думцы, што кожны дакумент, з'яўляючыся прадуктам прычынна-выніковых сувязяў, захоўвае сваё генетычнае адзінства з гістарычнай рэальнасцю, якая яго стварыла. Сэнс жыцця дакумента ў архіве заключаецца ў патэнцыяльнай магчымасці гістарычнай канструкцыі падзей і фактаў, якія сталі прычынай яго з'яўлення. Менавіта з гэтай прычыны важна захаваць дакумент у кантэксце рэальнай мінуўшчыны, паблізу ад тэрыторыі яго паходжання. Неабгрунтаванае штучнае аддаленне дакумента ад гістарычнай тэрыторыі разрывае сувязь з дакументным кантэкстам, зніжае яго патэнцыял, збядняе культурны фонд тэрыторыі [1, с. 100].

Значыць, пры выманні канфесійных дакументаў з натуральнага асяроддзя іх існавання заўжды існуе пагроза разрыву канцэптуальных сувязяў у знакавай сістэме сакральнай установы.

Захаванне дакументаў у натуральным асяроддзі дазваляе пазбегнуць галоўнай праблемы архівазнаўства ў цэлым — архівазнаўства «грамадства спажывання», калі пад уплывам суперцэнтралізацыі гістарычныя крыніцы нагрувашчаюцца, ператвараюцца ў фонды і калекцыі, падобна таварам у краме [6, с. 21], да якіх, магчыма, даследчыкі і не дакрануцца. Пры гэтым актыўна насаджаецца ідэя «захавання», калі

«архэ» занявольвае сабой дакументы падобна турме, замест ідэі «выкарыстання», калі б яны актыўна вылузваліся са знака «архіў», даючы магчымасць шырокага да іх доступу.

Вылузванне, аднак, са знака зусім не сведчыць пра тое, што крыніцы не павінны захоўвацца ў архіве, шкодзячы свайму фізічнаму стану. Як адзначаў французскі постструктураліст Ж. Дэрыда, архіў заўжды існуе як антаганіст страты так названай «памяці» (або існуе ў прамой апазіцыі страце памяці). Няма такога архіва, які б існаваў без месца здачы на захаванне, без тэхнікі для прайгравання гістарычных фактаў, без некаторага знешняга характару (гэта значыць, фізічнага складніку). Архіў з’яўляецца гіпамнэзічным фрагментам грамадства, яго мнемічны пратэзас [14, с. 18].

Аднак у выпадку з канфесійнымі архівамі Беларусі, напрыклад, акурат адбываецца тое, што апісана ў двух абзацах вышэй — іх адносная недасяжнасць для даследчыкаў і адсутнасць арганізацыі не могуць не насцярожваць. Па сутнасці сваёй, накіраваныя на пастаяннае выцягванне з зоны бязмоўя гістарычных фактаў, такіх важных і актуальных у даследаваннях канфесійнай гісторыі Беларусі, яны з’яўляюцца прадметам, які адначасова прадметам не з’яўляецца, гэта значыць архівам, які падмяняе захаванне памяці на забыццё.

Шматлікія даследчыкі адзначалі, што гістарычныя канфесійныя архівы адшукваюцца ў самых нечаканых месцах — на гарышчах, у сценах касцёлаў, наўпрост у плябаніі ў разабраным, неўпарадкаваным стане, святарства з неахвотай дапускае да іх і г.д.

У гэтым бачыцца яшчэ адна падстава — нетранзітыўнасць канфесійных архіваў. Царква па сваёй прыродзе антыкамунікатыўная або нетранзітыўная, яна не мае атрыбутаў «адказу — адказнасці» перад грамадствам, аднак выступае ў якасці асабістаснай карэляцыі аднаго і другога бакоў камунікацыі ў працэсе абмену, гэта значыць, уяўляе сабой тое, што забараняе адказ, робіць немагчымым працэс адказу (хіба толькі сімуляцыі адказу) [3, с. 199]. Архіў у гэтым выпадку пераймае якасці ўстановы, ва ўлонні якой ён народжаны. Такая закрытасць, нежаданне дапускаць чужых у свае ўнутраныя справы ўласцівыя культу ў цэлым.

Аднак пад гэтай нетранзітыўнасцю чытаецца ўнутраны сэнс — роўна як мастацтва стала іканаборніцкім у прыродзе сваёй, гэтак і архівазнаўства эпохі мадэрнізму стала ў сваёй прыродзе антырэлігійным — у канфесійным дакумента больш няма знакавага, адсутнічае сакральнае. Архівістам ён бачыцца як пэўная сукупнасць фактаў, але не як сукупнасць знакаў таінства.

Абаронцы ікон былі вытанчанымі асобамі, якія настойвалі на напісанні большай колькасці выяў Госпада дзеля яго праслаўлення [4]. Абаронцы канфесійных дакументаў сталі больш жорсткімі, настойваючы

на праве царквы валодаць дакументамі, якія яна стварыла для таго, каб пацвердзіць сваё права на будучыню праз прайграванне мінуўшчыны. У рэшце рэшт, ва ўсім гэтым бачыцца абарона хрысціянства ад яго супраціўнікаў.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Антонов, Д. Н., Антонова, И. А. Метрические книги России XVIII – начала XX в. — Москва : РГГУ, 2006. — 194 с.
2. Бодрийяр, Ж. В Тени Тысячелетия, или Приостановка Года 2000 // Цифровая библиотека по философии [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z00000326/>. — Дата доступа: 01.07.2016.
3. Бодрийяр, Ж. Реквием по масс-медиа // Поэтика и политика. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской академии наук. — Москва : Институт экспериментальной социологии, Санкт-Петербург, 1999. — С. 193–226.
4. Бодрийяр, Ж. Эстетика утраты иллюзий // Электронная библиотека RoyalLib.com [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://royallib.com/read/bodriyyar_gan/estetika_utrati_illyuziy.html. — Дата доступа: 01.07.2016.
5. Бодрийяр, Ж. Система вещей. — Москва : Добросвет, 2001. — 215 с.
6. Бодрийяр, Ж. Общество потребления: его мифы и структура. — Москва : Культурная революция, 2006. — 268 с.
7. Гадамер, Х. Г. Деконструкция и герменевтика // Герменевтика и деконструкция / Под ред. Штегмайера В., Франка Х., Маркова Б. В. — Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 1999. — С. 243–254.
8. Рикёр, П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. — Москва : Академический Проект, 2008. — 695 с.
9. Сыцько, К. В. Архівы рыма-каталіцкіх парафій Заходняй Беларусі XIX – першай паловы XX ст. (на прыкладзе архіва касцёла Найсвяцейшай Тройцы ў в. Ішчална) // Теоретические и практические проблемы документоведения и архивоведения: ретроспектива и современность. Материалы Международной научно-практической конференции (Минск, 2–3 декабря 2015 г.) / Редкол.: Э.М. Савицкий, С.В. Жумарь, П.А. Левчик и др. — Минск : БелНИИДАД, 2016. С. 173–181.
10. Товбин, К. М. Постмодернистская религиозность: традиционалистическое восприятие // Известия Уральского федерального университета. Серия 3. Общественные науки. — 2013. — № 1. — С. 210–222.
11. Фуко, М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. — Санкт-Петербург : А-сад, 1994. — 408 с.
12. Фуко, М. Рождение клиники. — Москва : Академический проект (Психологические технологии), 2010. — 256 с.

13. Blumenberg, H. Die Legitimität der Neuzeit. — Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1966. — 707 s.
14. Derrida, J. Dem Archiv verschrieben. Eine Freudsche Impression. — Berlin : Brinkmann und Bose, 1997. — 179 s.
15. Die pastorale Funktion der kirchlichen Archive / Päpstliche Kommission für die Kulturgüter der Kirche. 3 Juli 1998. — 105 s.
16. Kodeks prawa kanonicznego 1983 // Stolica Apostolska [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: http://www.katolicki.net/ftp/kodeks_prawa_kanonicznego.pdf. — Дата доступу: 10.03.2016.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 08.07.2016

Публікацыя і археаграфічная апрацоўка архіўных дакументаў

В. Ф. Голубеў

ПАЦВЯРДЖАЛЬНЫ ЛІСТ ВЯЛІКАГА КНЯЗЯ ЖЫГІМОНТА АЎГУСТА

ПА СПРАВЕ ПАЎЛА ІВАНАВІЧА САПЕГІ З МІКАЛАЕМ МІКАЛАЕВІЧАМ
СІНЯЎСКІМ І ЯГО ЖОНКАЙ ГАННАЙ МІХАЙЛАЎНАЙ САПЯЖАНКАЙ
АБ ПРАВЕ ВАЛОДАННЯ ЗАМКАМ, МЯСТЭЧКАМІ І ВОЛАСЦЮ ІКАЗНЬ,
ДВАРОМ І ВОЛАСЦЮ ПАГОСТ, ДЗІСНАЙ І ІНШЫМІ МАЁНТКАМІ

У адзеле рукапісаў бібліятэкі Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх у г. Вільнюсе захоўваецца складзены ў 1566 г. ліст вялікага князя Жыгімонта Аўгуста¹ па справе Паўла Іванавіча Сапегі² з Мікалаем Мікалаевічам Сіняўскім³ і яго жонкай Ганнай Міхайлаўнай Сапаяжанкай⁴ аб праве ўладання замкам, мястэчкам і воласцю Іказнь⁵,

¹ Жыгімонт Аўгуст — вялікі князь літоўскі (1544–1572), кароль польскі (1548–1572).

² Сапега Павел Іванавіч (каля 1490–1579) — дзяржаўны дзеяч ВКЛ, дзяржаўца браслаўскі (1517–1547), маршалак гаспадарскі (1519–1557), ваявода падляшскі (1556–1558) і навагрудскі з 1558 г.

³ Сіняўскі (Сіняўскі) Мікалай Мікалаевіч (1489–1569) — ваявода рускі з 1553 г., вялікі гетман каронны з 1563 г.

⁴ Сапега Ганна Міхайлаўна, дачка Сапегі Міхаіла Іванавіча, пляменніца Сапегі Паўла Іванавіча.

⁵ Іказнь — у XVI–XVIII стст. мястэчка, замак, цэнтр воласці, у цяперашні час вёска ў Цяцэркаўскім сельсавеце Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці. З 1499 г. уласнасць браслаўскага старасты Івана Сапегі.

дваром і воласцю Пагосцкай ⁶ і Гусціцкай ⁷, дваром і мястэчкам Вятя ⁸, валасцямі Сарвея ⁹, Пустынская ¹⁰, Калюты ¹¹, Дзісна ¹², дваром Лужкі ¹³, а таксама маёнткамі Панямонне (Сапежышкі) ¹⁴ і дваром Гедыголішкі ¹⁵ [1]. Дакумент з’яўляецца цікавай, арыгінальнай крыніцай як па гісторыі права, так і гісторыі маёмасных і сямейных адносін у Вялікім Княстве Літоўскім, гісторыі населеных пунктаў, гісторыі дзяржаўнага кіравання і інш.

Вялікакняжацкі ліст, пра які ідзе гаворка, з’яўляецца арыгіналам. Гэта пергамент памерам 64,5×54,5 см, да якога прымацаваны бела-чырвоны шнур ад пячаткі (сама вісячая пячатка страчана). Напрыканцы дакумента подпіс вялікага князя Жыгімонта Аўгуста на лаціне.

У трэцім выпуску «Описания рукописного отделения Виленской публичной библиотеки» пра гэты дакумент сказана: «1566 г. Подтвердительная грамота (и вместе с тем привилегия) короля Сигизмунда-Августа Русскому воеводитичу Николаю Николаевичу Синавскому и жене его Анне Михайловне на замок Иказнь с местечком и волостью, на двор Погост с волостью Погостскою и Гусцицкою, на двор Вятю с местечком и волостью Сарвею и Пустынскою, Калют, двор Лужки и волостью Дисною и на село Замошье, а также утверждение за Павлом Ивановичем Сопегою уступленных ему Синавскими имения Понемонья (Сопежышки) и двора Гедиголишки» [2, с. 33].

Падаецца, што гэта не зусім дакладная назва дакумента, да таго ж і сам вялікі князь называе падпісаны ім тэкст «нашым листом» [1, р. 1].

⁶ Новы Пагост — вёска, у цяперашні час цэнтр сельсавета Міёрскага раёна Віцебскай вобласці. Вядома з XV ст. як цэнтр двара і воласці. З 1498 г. уласнасць Івана Сапегі, з 1566 г. — М.М. Сіняўскага.

⁷ Гусціцкая воласць не лакалізавана.

⁸ Вятя — у цяперашні час вёска Міёрскага раёна Віцебскай вобласці.

⁹ Сарвея — хутчэй за ўсё, гэта Сар’я — у цяперашні час цэнтр Сар’янскага сельсавета Верхнядзвінскага раёна Віцебскай вобласці. У XVI ст. цэнтр аднайменнай вёскі, уласнасць Сапегаў.

¹⁰ Пустынская воласць не лакалізавана.

¹¹ Верагодна, вёска Калюты Верхнядзвінскага раёна Віцебскай вобласці. У цяперашні час не існуе.

¹² Дзісна — у XVI ст. цэнтр аднайменнай воласці, у цяперашні час горад у Міёрскім раёне Віцебскай вобласці.

¹³ Лужкі — у XVI ст. маёнтak, уласнасць Сапегаў, у цяперашні час аграгарадок у Шаркаўшчынскім раёне Віцебскай вобласці.

¹⁴ Сапежышкі ў Жамойці заснаваў Іван Сапега. У цяперашні час — вёска Запішкіс Каўнаскага раёна, Літва.

¹⁵ Не лакалізавана.

Вялікакняжацкі ліст быў адрасаваны па стандартнай формуле ўсім, хто мог быць зацікаўлены ў гэтай справе: *«Знамуем сим нашым листом всем посполите и каждому зособна кому бы того потреба была ведати, нынешним и на потом будучым»* [1, р. 1].

У самым пачатку ліста выкладзены прычыны і абставіны яго з'яўлення: да вялікага князя звярнуўся навагрудскі ваявода Павел Іванавіч Сапега з інфармацыяй, што яго пляменніца Ганна Міхайлаўна Сапаяжанка без ведама і згоды свайго дзядзькі выйшла замуж за жыхара Кароны Польскай рускага ваяводу Мікалая Мікалаевіча Сіняўскага *«в том панстве Великом Князстве Литовском, неоселого»* [1, р. 1]. Таму П. І. Сапега вырашыў *«водле прывильевъ земскихъ и водле статуту а уфал соймовыхъ здешнего панства нашего Великого Князства Литовского з ыменей ее отчизныхъ скупити и вывенovati»* [1, р. 1]. Далей у дакуменце апісваецца сам юрыдычны працэс змагання за пералічаныя вышэй родавыя (айчызныя) уладанні Сапегаў.

Дакумент напісаны на старабеларускай мове. Друкуецца на мове арыгінала. Курсівам пазначаны вынасныя літары.

«Жикгимонт Август, божою мил(о)стью корол(ь)ский великий княз(ь) литовский, русский, пруский, жомойтский, мазовецкий, ифлянтский и иных.

Знамуем сим нашым листом всем посполите и каждому зособна кому бы того потреба была ведати, нынешним и на потом будучым. Пришедшы перед нас, г(оспо)д(а)ра, и постановившыся ѿбличне воевода новгородский пан Павел Иванович Сопега, добровольне ѿповедил и явне вызнал иж што которые розницы мел он с паном Миколаем Миколаевичом Синявским, воеводичом руским, и малжонкою его а братанкою своею рожденою пани Ганною Михайловною Сопежанкою, а то в тых речахъ иж он позвалъ их был позвы нашими ѿ то, же пани воеводичовая, без воли и ведомости его м(и)л(о)сти дядька своего, пошла в малженство за того то малжонка своего пана Миколая Синявского до Коруны Полское. И для того хотел ее водле прывильевъ земскихъ и водле статуту а уфал соймовыхъ здешнего панства нашего Великого Князства Литовского з ыменей ее отчизныхъ скупити и вывенovati. А пан воеводич з малжонкою своею позвали теж были его четверьма позвы нашими г(оспо)д(а)рскими ѿ имения лежачие, ѿ маетность рухомую, ѿ листы прывилиа на йменя, ѿ неучыненье личбы з именей тыхъ, которые перед тымъ панъ воевода в ѿпече своей мель и ѿ шкоды людям в тыхъ именьяхъ почыненые. Ино они непрыходячы с тым до права перед судъ нашъ г(оспо)д(а)рский, але ѿбываемъ угодливымъ перед прятелми своими, з ѿбу стороны на то взятыми, во всихъ тых речахъ ѿ што ся были запозвали, померковане и застановенье вечыстое промежку себе вделали. И под которыми способом тую угоду и постановенье з собою прыняли. На то он листъ свой еднальный

пану воеводичу и малжонце его пани Ганне, братанце своей, с печатью и с подписаньем властное руки свое и теж под печатями единаковъ своихъ, которые межъ ними на той угоде были, дал. Который лист свой самже пан воевода перед нами оказывал, просячы нас абыхмо то ку ведомости нашей г(оспо)д(а)рской прыпустившы, розказали тотъ листъ его до книгъ наших канцлерейскихъ вписати и подтвердили то пану воеводичу и малжонце его пани Ганне прывилемъ нашимъ.

А такъ мы того добровольного оповеданя и сознанья пана воеводы новгородского выслухавшы и оного листу его еднального огледавшы, розказали его слово ѿ слова до книгъ наших канцлерейскихъ и в сесь нашъ лист вписати. Который так ся в собе маеть: “Павел Иванович Сопега, воевода новгородский, вызнаваю тым моим листом каждому доброму, кому бы того потреба была ведати, абы чутчы его слышати, нинешним и на потом будучим, што позвалъ есми быть позвы его королевское м(и)л(о)сти, его м(и)л(о)сть пана Миколая Миколаевича Синявского, воеводича русского и малжонку его м(и)л(о)сти пани Ганну Михайловну Сопежанку, братанку мою, Павлову рожоную, иж она без воли и ведомости моее, дядька своего рожоного, пошла в малженство за вышей речоного малжонка своего пана пана ¹⁶ Миколая Синявского до Коруну Полское, а в том панстве Великом Князстве Литовском, неоселого. Хотячы водлуг прывилевъ земских и статуту здешнего панства Великого Князства Литовского и уфал соймовых з ыменей ее ѿчызных за тыми прычинами вышейописаными, скупити и вывенovati, а оные именья ѿчызные, тое есть замок Икажно з местом и з волостью, двор Погость з волостью Погостьскою и Густичкою, двор Вятку з местечкомъ и з волостью съ Сареею и Пустынскою, и Калют, и двор Лужки з людми, з волостью Дисною к рукам своим мети, а его м(и)л(о)сть пан Миколай Синявский восполокъ з малжонкою своею вышеречоною пани Ганною Михайловною Сопежанкою, братанною моею, позвали мене были четверми позвы его королевское м(и)л(о)сти. Первыми ѿ двор и местечко Понемоне, речное Сопежишъки, а другой двор и местечко Кгедикговдишъки и з людми, к тым двором прислухаючыми. А к тому ѿ часть ее, пани Ганнину, половицу двора у Ботьках ¹⁷ з местом, дворцы, селы и людми к тому именю Ботькам прислухаючыми, которого именья Ботьковского всего на дядьку ее рожоном, пану Фредериху Ивановичу Сопезе, мела прыети. А другим позвом позвали были мене, иж я по смерти пана воеводы виленского пана Яна Юревича Глебовича, по матце пани Ганниной деда ее, яко ѿпекуна через ѿца ее описаного, взявшы в ѿпеку свою именья, ее то есть замок и местечко Икажну и вси дворы, места и волости к ним прислухаючыи вышей писаные, и держачи я тые именья через часть немалый, вси платы, якъ грошовые, медо-

¹⁶ Так у тэксе.

¹⁷ Ботькі — вёска ў Бельскім павеце Падляскага ваяводства (Польшча). У XVI ст. уласнасць Івана Сапегі.

вые, куничные и дяколные и иные вси доходы з оных именей прислухаючыє, на себе брал. И над то, якобых я, над повинность подданных оных именей, даней медовых и грошовых повышал и серебыщизны незвычайные з них беручы, ку пожитку своему оборочал, а с того всего личбы и досыть чинения им не вделалъ. А третим позвом позвали были мене, што я в року прошлом, тисеча пятьсотъ пятьдесятъ первом, взял *от* воеводиное виленское пани Яновое Юревича Глебовича, кнежны Ганны Жославского, к рукам своимъ через секретара г(оспо)д(а)рского, державцу скерстомонского, пана Венцлава Миколаевича, клейноты, шаты, перла, ланцухи, перстни, золотые уберы *отца* ее, пана Михайла Сопеги, и матки ее, пани Ядъвиги Яновны Глебовны, яко шырей на том позве было доложено. А четвертым позвомъ *о* привилия, листы, твердосты на тые именья вышей писанные *отчизные* *отца* ее, и *о* некоторые рейстра к тым же именямъ прислухаючых. За которыми позвы з obu сторон собе даными, *от* сколько летъ в праве есьмо стояли, и не хотечы далее того межы собою з его м(и)л(о)стью паном Миколаемъ Синявским и малжонкою его м(и)л(о)сти пани Ганною Михайловною Сопежанкою, братанною моею, в неприязни быти, але успокоенье вечистое *о* тые вси речы и заштъя наши в тых позвехъ описанные обычаем угодливымъ застановити, и просили есмо з обоух сторон вельможного пана пана ¹⁸ *юстафея* Воловича, маршалка дворного, подскарбего земского Великого Князства Литовьского, справцы воеводства Виленьского, писара его королевское м(и)л(о)сти, старосты берестейского и могилевского. А пры его м(и)л(о)сти пану маршалку я, Павелъ Сопега, просил есми зъ свое руки вельможныхъ панов его м(и)л(о)сти пана Юря Александровича Ходзькевича, крайчого его королевское м(и)л(о)сти, старосты бельского, а его м(и)л(о)сти пана Яна Шимковича, маршалка и писара его м(и)л(о)сти г(оспо)д(а)рского, старосты тыкотинского и вилкомирского. А его м(и)л(о)сть пан Микола Синявский с малжонкою своею пани Ганною Михайловною, также пры его м(и)л(о)сти пану маршалку дворном, просили зъ своее руки подкоморего каменецкого, старосты галичского и коломыйского его м(и)л(о)сти пана Яроша Синявского, а секретара г(оспо)д(а)рского корунного, подчашого львовского пана Яна Лесневьского, а пана Авкгуштына Ротундуса, секретара его королевское м(и)л(о)сти, войта виленского, державцы стоцьлишьского. Гдеж их м(и)л(о)сть за прозбами нашими спольными, тые вси заштъя и речы *о* которые ся есмо з obu сторон позвали, межы нами прыятельскимъ едналнымъ обычаем застановили и угодили подъ тым обычаем. Напервей, што я, Павел Сопега, позвал был пана Миколая Синявского и малжонку его пани Ганну Михайловну Сопежаньку, братанку свою, хотечы с тых ыменей ее *отчизных* вышей-писанных водле привилieveвъ, статуту и уфал соймowych земскихъ ее скупити и сумою п(е)н(я)зей вывеноватил, и оные именья к рукам своим мети, тое постановенья угодливого едналного. И за прычыною тых верх помененыхъ их

¹⁸ Так у тэксце.

м(и)л(о)сти панов едначов нашихъ и за прозбою пана Миколая Синявского и малжонки его м(и)л(о)сти пани Ганны Михайловны Сопежанки, я, Павел Сопега, их м(и)л(о)сти *отпустил* доброволне з м(и)л(о)сти а повиноватости моее, яко дядюка пани Ганнин, *отступил*, вырекаючыся с того вечными часы, такъже дети и потомки мои вже *от* то пана Миколая Синявского и малжонку его м(и)л(о)сти, детям и потомковъ их м(и)л(о)сти до права позывати и никоторое трудности в том задавати не мають. А што ся дотычетъ тых позвовъ, которыми его м(и)л(о)сть панъ Миколай Синявский и малжонка его м(и)л(о)сти пани Ганна Михайловна Сопежанка, братанна моя, мне были позвали *от* имени Понемоне речоное Сопежишъки и *от* Кгедикголдишъки, ино я, такъже з м(и)л(о)сти свое прырожное ку ней, братанъне своей и нехотячы ее ку накладом болшым прыводити и зарукъ в листе ее властном чотырох тисеч коп грошей описаных на нем, поискивати, которые малжонка пана Миколаева пани Ганна Сопежанка, братанна моя, за *описаньем* ее властным, с *першым* мужомъ ее кн(я)земъ Андреем Пронским и властным сознаньем ихъ перед г(оспо)д(а)ромъ его м(и)л(о)стью, если бы на право прышло платити бы мне повинна была. Где ж пани Ганна Михайловна Сопежанка, братанна моя, *огледавши* того запису своего с *першым* мужем своим мне данного, и сознанья ихъ перед г(оспо)д(а)ромъ его м(и)л(о)стью учиненного, уходячы тых зарукъ в листе ихъ и в потверженьи г(оспо)д(а)рском описаныхъ, тых именей Сопежышокъ и Кгедикголдишокъ вечно *отступила* и восполोकъ с паном малжонкомъ своим паном Миколаемъ Синявским вырekli вечными часы и вже *от* того часу пан Миколай Синявский и малжонка его м(и)л(о)сти пани Ганна Михайловна Сопежанка, дети и потомки их м(и)л(о)сти тых именей Сопежышокъ и Кгедикголдишокъ и всех людей, к*рун*тов к ним належачых зо всим, яко ся сами в собе в границах и обыходехъ своихъ мають не мають на мене, детех и потомкохъ моихъ поискивати и *от* то большъ до права позывати, а никоторое трудности задавати, и во всем ся пани Ганна, братанна моя, с теперешним паном малжонкомъ своим паном Миколаемъ. И кождый з них зособна и потомки их сполне заховатися мають водле *першого* опису своего с *першым* мужем своим кн(я)зем Андреем Пронским мне даного, и перед г(о)сп(о)д(а)рем королем его м(и)л(о)стью *оповеданого*, под заруками в тым же листе ихъ и сознанью перед его королевскою м(и)л(о)стью и в семь едналном листе нижеименованными которые и заплатившы тогды якъ *первый* запис братанны моее такъ и сознанье перед г(о)сп(о)дарем его м(и)л(о)стью учиненное, такъ теж и сей листь нашъ едналный пры mocy захован и у *кож*дого права оставлен быти маеть. А што в том же позве братанна моя пани Ганна Михайловна Сопежанка восполोक з малжонкомъ своим его м(и)л(о)стью паном Миколаем Синявскимъ доложивши позвали были мене *от* половицу двора у Ботькахъ з местомъ, з двору Дубном и Кнородами, з селы, з людьми, хотечы всего того

имения Бытьковского ¹⁹ половицу мети. Которого имени половица по дядьку ее рожономъ пану Фредрыху Сопезе прыйти мела. И то я, Павел Сопега, показал им перед паны едначы листь судовый г(оспо)д(а)ра короля его м(и)л(о)сти, в котором описуеть иж я, восполोकъ з нею, братанною моею, мел право з его м(и)л(о)стью теперешним паном троцким кн(я)зем Щефаном Збаражским о тое именье Ботьки, дворы и место к нему прислухающие и за великим накладом моим давши и заплативши над то кн(я)зю Збаражскому тры тисечи копъ грошей личбы литовское. И в том жо выроку г(оспо)д(а)рском описуеть иж естли бы братанна моя, пани Ганна Михайловна Сопежанка, хотела всего имени Ботьковского половицу мети, напервей мела мне *отложити* тое сумы кн(я)зю Збаражскому даное, полторы тисечи копъ грошей и всего накладу моего половицу. А если бы накладовъ платити не хотела, ино в томжо вироку г(оспо)д(а)рском стоить описано иж я в тых своихъ накладеъ мел выделить и себе взятии третью часть всего того имени Ботьковского, Дубейского и Кноридского, а две части взявшы *от* братаньны своей пани Ганны Михайловны, трынацать *сот* и девять коп грошей *напол* поделити. Гдеж братанна моя пани Ганна Михайловна Сопежанка восполок з *малжонкомъ* своим паном Миколаем Синявскимъ, выrozumевши с того листу г(оспо)д(а)рского судового иж плаченья великое сумы ку тому имению Ботьковскому прыти не могли. Просили их м(и)л(о)сти панов едначов нашихъ *верхумененых* абы слушное поровнанье з нагороженьем и даньем имъ *от* мене которого именья моего вчынили. А я, Павел Сопега, м(и)л(о)сти и повиноватости тое, которую с кривности своею ку ней, братанне, моею маю, дал и поступил есми ей, братанне своей панне Ганне Михайловне Сопежанце, за тую половину з сего имения Ботьковского, именье свое властное купльеное Замошье ²⁰, лежачое в повете Браславскомъ з пашнею дворною, з местечкомъ, дворомъ, людьми волостными, пущою, гаи, з лесы и озеры, зъ ставы, млыны, гоны бобровыми и иными всякими платы, доходы и пожитки, яко ся тое именье само в себе в границах, обыходех и пожиткох своих маеть. А к тому еще дал и заплатил есми братанне своей панне Ганне Михайловне Сопежанце над тую суму, которую кн(я)зю Збаражскому заплатилъ и з ним правуючыся накладал тры тисечи копъ грошей и лист право все. Такъ теж и лист привилей потвержение его королевское м(и)л(о)сти на тое именье прислухающее, до рукъ братанне своей, панне Ганне Михайловне Сопежанце, *отдал*. И вже я, Павел Сопега, жона, дети и потомки мои и никто з близких моих не маемъ ничим в тое имене Замошье вступовати и вечными часы з него вырекаю. Маеть братанна моя, пани Ганна Сопежанка, тое имение Замошье з местечком, двором, с пашнею дворною и со всем, яко ся сама в себе в пожиткохъ и обыходех своих маеть, на себе держати и вживати вечными часы. А если бых я, Павел Сопега, або жона, дети и потомки наши в

¹⁹ Так у тэксце.

²⁰ У цяперашні час — вёска Замошша Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці.

тое имене Замошье у двор, место и села, люди и земли к нему прислухаючы мели чым кольвек вступовати и ѿт пана Миколая Синявского або малжонку его м(и)л(о)сти, братанну мою пани Ганну Сопежанку, детей и потомков его м(и)л(о)сти, до права позывати, и якую кольвек трудность в томъ задавати мели, тотъ маеть з нас заруки заплатити г(оспо)д(а)рю королю его м(и)л(о)сти дванадцать тисечъ коп грошей, а пану Миколаю Синявскому и малжонце его м(и)л(о)сти братанне моей, пани Ганне Михайловне Сопежанце, другую дванадцать тисечъ коп грошей, также детемъ, потомкомъ их м(и)л(о)сти. А если бы ѿт мене, або ѿт потомков моихъ ку праву ѿ то позваны были, а што ся дотычет другого позву, которым мене пан Микола Синявский с пани малжонкою своею позвали ѿ личбу сплатовъ и доходовъ, которых я, держачы в опеце именя ее, на себе брал. Также тежъ серебыщны, якобы повышаючы над стародавний обычай брати и ку своему пожитью оборочати мел. Ино я также непрягнучы утратъ ихъ, и з м(и)л(о)сти своее повинное нехотячы зарукъ на братанце своей поискивати, указал ей квити, што з першым мужем своим небожчыком кн(я)земъ Андреемъ Пронским за досыть учыненьем мои, мене квитовали. И то описавшыся на листе своем пергаменовым под печатъми своими и иных некоторых панов, под заруками двема тисечма копами грошей и передъ г(оспо)д(а)ремъ его м(и)л(о)стью тое досыть учынене сознали, на котором квите и сознание панъ воеводичъ русский и малжонка его м(и)л(о)сти, а братанна моя перестали и вже ѿ том мене и потомков моихъ ку праву потягати не мають подъ заруками в ономъ квите и в томъ листе нашем едналном описаными. А што ся дотычетъ третьего позву, которым пан Миколай Синявский з малжонкою своею братанною моею мене были позвали ѿ шаты, перла, лапцухъ, перстени золотые, уборы яко ѿтца ее пана Михайла Сопеги, так тежъ и небожчыцы матки ее п(а)ни Ядвиги Яновны Глебовны. Ино ижъ ся ѿт мене за то братанне моей досыть стало. Тогда братанна моя, восполк з малжонкомъ своим паномъ Миколаем, листом своим квитовали и вже того николи на мне и потомкохъ моихъ поискивати не мають. А што четвертым позвом позвали были мене ѿ листы, прывилиа, твердости на именье братинни моее ѿчуженные икаженские належачы. С тыхъ листовъ я, взявши собе видымусы под печатью г(оспо)д(а)ра короля его м(и)л(о)сти, братанне своей есми вернул. И вжо я сам, жона, дети и потомки наши туую угодую нашу и вси речы в томъ листе нашем едналном вышшей описанные вечне, непорушно, и неѿтменьне маеть держати и во всемъ польнити и ни в чом с того еднання нашего не маемъ выступити под зарукою на г(оспо)д(а)ра короля его м(и)л(о)сти дванадцатьма тисечъми копами грошей. А пану Миколаю Синявскому, воеводичу рускому, и малжонце его м(и)л(о)сти а братанне своей, другую дванадцать тисечъ копъ грошей. А и заплатившы тые заруки предъ ся тое еднанье нашо пры моцы в каждого права заховано быти маеть вечными часы. Якож просил есми ихъ м(и)л(о)сти пановъ едначовъ нашихъ верхумененыхъ ѿ печати. Ихъ м(и)л(о)сти за жеда- ньем нашимъ печати свои до того листу нашего едналного приложить рачы-

ли и тоє еднанье нашо я, Павел Сопега, очивисто его королевской м(и)л(о)сти оповедал и ѿ записанье выписи его м(и)л(о)сти г(оспо)д(а)рские канцлярейские просилъ. А над то для лепышого сведома и свою печать к сему моему листу есми приложилъ. Писан у Вилни лета Божого нарочения тисеча пятьсот шестьдесят шостого м(е)с(я)ца генвара пятогонадцать дня. Подписи руки власное самого пана воеводы новгородского руским писмом. И за тымъ добровольным ѿ поведаньем и сознанием а прозбою пана военводы новгородского потвержаемъ пану воеводичу и малжонце его пани Ганъне Сопежанъце тотъ листъ его и угоду а постановене в нем описаное сим нашимъ привилъемъ на вечность. Мають они сами и их дети и потомки тоє именье Замощье в листе еднакомъ описаное, держати и уживати и во всихъ иныхъ речахъ в покою ѿт пана воеводы малжонки, детей и потомковъ его, заховани быти вечными часы во всемъ потому, яко на томъ листе пана воеводиномъ еднакомъ верхувьюбражомъ есть описано и доложено. И на то есмо пану Миколаю Синявскому, воеводичу рускому и малжонце его пани Ганъне Сопежанъце дали сей нашъ привилей до которого и печать нашу привесити казали. Писан у Вильни, лета ѿвего нароченья тисеча пятьсотъ шестьдесятъ шостого м(е)с(я)ца...

Sigismundu Augustm²¹

Ян Шиткович, маршалок, писар, староста

Rex

Тыкотинский, державца Вилкомирский»²²

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Lietuvos Mokslu Akademijos Bibliotekos Rankraščių Skyrius (LMAB RS) / Бібліятэка Акадэміі навук Літвы. Адзел рукапісаў. — F. 2. Пергаміны. — Bib. 18. — P. 1. — Ліст вялікага князя Жыгімонта Аўгуста па справе Паўла Іванавіча Сапегі з Мікалаем Мікалаевічам Сіняўскім і яго жонкай Ганнай Міхайлаўнай Сапаяжанкай аб праве ўладання замкам, мястэчкам і воласцю Іказнь, дваром і воласцю Пагост, Дзісна і інш.
2. Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки. — Выпуск Третий. — Вильна : Типография А.Г. Сыркина, 1898.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 22.08.2016

²¹ Так у тэксе.

²² Так у тэксе.

Ю. Н. Снапковский

**«ВЕЛИКАЯ ЕВРОПЕЙСКАЯ ВОЙНА» В ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ
ПРИФРОНТОВЫХ ГУБЕРНИЙ В ДОКУМЕНТАХ НИАБ
Часть III (1916 г.)**

В настоящем выпуске «Архіварыуса» мы продолжаем публикацию архивных документов о событиях Первой мировой войны на территории прифронтовых губерний, расширяя хронологический диапазон еще на один год ¹. Для отобранных нами документов на этот раз характерна большая пестрота сюжетного разнообразия. На суд читателя теперь представлен документальный материал не только о депортационной политике властей в отношении иностранных подданных и лиц немецкого происхождения, подозреваемых в шпионаже (док. №№ 7, 13, 15), о настроениях и тяжелом материальном положении населения (док. №№ 1, 2, 5, 6, 9, 18, 21, 22, 23), но и о распространении вражескими авиаторами прогерманских прокламаций (док. №№ 5, 10), о борьбе местных властей с проституцией (док. №№ 16, 17, 19.1, 20, 24) и дезертирством (док. № 11), возникавших в условиях военного времени конфликтных ситуациях между военнослужащими и гражданским населением (док. №№ 12, 16, 17, 19.1, 19.2, 20, 24, 25), между военнослужащими и административно-полицейской властью (док. №№ 12, 16, 17, 19.1, 20, 24), местным населением и административно-полицейской властью (док. № 4), органами городского самоуправления (док. №№ 21, 22). В публикуемых документах также нашли отражение различные частные происшествия, связанные с нахождением в городах воинских частей и партий военнопленных, налетом вражеской авиации и некоторыми другими обстоятельствами (док. №№ 3, 8, 11, 14, 25, 26). По своим жанровым особенностям выделяется письмо офицера телеграфной роты, адресованное его пассии — проститутке из прифронтового Двинска (док. № 19.2).

Принципы археографической обработки публикуемых документов сохранены те же, что и в предыдущих публикациях.

Документ 1

**1916 г. января 30. — Рапорт игуменского уездного исправника
М. И. Строковского минскому губернатору А. Г. Чернявскому о
настроениях среди населения уезда в связи с военным временем.**

Совершенно секретно.

Его ² *Превосходительству,*
Господину Минскому Губернатору ³.
По канцелярии ⁴ стол ⁵ 4.

Игуменского Уездного Исправника.

Р а п о р т.

Настроение населения Игуменского уезда в связи с создавшимся на нашем фронте затишьем продолжает быть относительно спокойным. Но, продолжая слышать доносящиеся раскаты артиллерийской канонады и ⁶ по мере приближения весеннего времени население настораживается, ожидая расширения боевых действий и решительного наступления с нашей стороны, которое, по мнению общества, должно, наконец, приблизить великую борьбу к развязке.

Успех родного оружия население обеспечивает тем обстоятельством, что враг, повидимому, уже достаточно истощен, а мы несомненно использовали продолжительное затишье для приготовления армии к решительным операциям.

Дух русского общества нисколько не поколеблен временными удачами противника, а наоборот все население преисполнено желанием вести войну до тех пор, пока враг не примет продиктованных нами условий мира. Те жертвы, которые уже принесены на войну, требуют возмездия зарвавшемуся немцу с его союзниками и даже достаточно пострадавшее от следствий войны население данной местности, близкой к фронту, продолжает быть материально сравнительно сильным и состоятельным к дальнейшим тяготам борьбы.

Вообще население, обнаруживая покорность власти и обеспечивая своим доверием, слагает с себя ответственность за будущее родины и всякую неудачу склонно рассматривать как результат предательства одних и преступной небрежности и попустительства других.

Печальная участь Сербии и Черногории, геройски сражавшихся в течение полуторах лет с превосходящим их врагом, вызвала общее сочувствие всего населения, но не внесла беспокойства, так как эти государства, как боевые единицы, союзниками, видимо, учитывались.

Государственная Дума, а равно земские организации привлекают огромное внимание всего населения и деятельности их придается важное значение.

Население обезпокоено возрастающей дороговизной съестных продуктов, местные запасы которых постепенно истощаются. Высказывается надежда, что с наступлением весны земство фактически и полностью проявит результаты организации продовольственной помощи, урегулирует доставку зерна и муки и проч[его] для снабжения населения как для обсеменения полей, так для прокорма по нормальным ценам. Дороговизна мяса и недостаток его, в виду большой убыли скота, совпадающие с предположениями о сокращении потребления этого продукта вызывают оживленные разговоры среди населения, так как другие продукты питания в данной местности почти отсутствуют, — рыбных промыслов и больших молочных хозяйств нет.

Население приветствует исправление Военным Ведомством в районе уезда дорог и в особенности постройку мостов, которые в будущем окажут большую пользу для мирного преуспевания края если, конечно, не используются для целей войны.

Мостовые, дорожные и вообще позиционные работы продолжают давать хороший заработок населению, которое свои сбережения вносит в Государственные Сберегательные кассы, благодаря чему вклады здесь значительно усилились.

Противоправительственной агитации в уезде не наблюдается, вредные и волнующие умы слухи в течение второй половины января не распространялись, сведения о происшествиях представляются.

Об изложенном доношу Вашему Превосходительству.

Исправник М. Строковский ⁷

№ 142

Января «30» дня 1916 года.

Источник: НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 9165. Л. 41–41 об., 105.
Машинописный. На бланке.

Документ 2

1916 г. февраля 7. — Прощение проживающего в г. Самарканде беженца крестьянина д. Новоселки Домачевской вол. Брест-Литовского у. Гродненской губ. Ф. У. Лялько минскому губернатору А. Г. Чернявскому о разрешении ему переехать в Минскую губ.

№ 410 19/II 1916 г.

Его Высокопревосходительству Г[осподи]ну
губернатору Минской губернии[и] ⁸

Беженца ⁹ крестьянина Гродненской губер-
нии[и] Брест-Литовского уезда Домачевской
волости

деревни Новоселок

Фомы Устинова Лялько ¹⁰

Всепокорнейшее Прощение

Имею честь обратиться к Вашему Высокопревосходительству из всенижай-
шей и покорнейшей просьбой помочь моему горю. По случаю бегства *Я по
пути утерялся от своей жены, Я* ¹¹ неожиданно попал в Азию, а Климатиче-
ский воздух здесь вредно отзывается на нашем здоровье и в городе жить мне
очень неудобно. Узнавши, что жена моя Агафия Карповна Лялько с ребен-
ком находится в Минской губернии[и] Речицком уезде Горвальской волости
в деревне Дюрдево. Припадаю к стопам Вашего Высокопревосходительства
и слезно умоляю Вашей милости не оставить моей просьбы, разрешить *мне
проезд с остальным семейством, состоящим из 4 душ, в Минскую губерни[и]*
ю ¹². За оказанную Вами ко мне м[и]лость вечно буду молить Бога, чтобы он
всемогущий сохранил здоровье Ваше на многие годы.

Высокопокорнейший проситель Фома Устинов Лялько.

Место моего проживания. Город Самарканд 12-й полк Казарма № 29
1916 года февраля 7-го дня.

Источник: НИАБ. Ф. 511. Оп. 1. Д. 14. Л. 5. Рукописный.

Документ 3

1916 г. февраля 29. — Сообщение начальника гарнизона г. Двинска генерал-майора В. Л. Безладнова витебскому губернатору Н. П. Галахову о получении двинским уездным исправником Н. Ф. Билимо-Постернацким телесных повреждений в результате столкновения его саней с военным автомобилем и необходимости выдачи ему пособия на лечение.

5234.

№ 493

Витебскому ¹⁴ Губернатору ¹⁵

**НАЧАЛЬНИК ГАРНИЗОНА
Гор. ДВИНСКА.**

№ 2890

«29» Февраля 1916 г.

№ 1107

1913

№ 1719

3/III

по зай[...]

Доложено г[осподину]

Губерн[атору]

10/III сообщить что кредита нет

Н[иколай] Ш[техер] ¹³

Подшить к делу Билимо-
Постернакову

12 сего Февраля Двинский уездный Исправник Титулярный Советник Билима-Пастернаков ¹⁶, проезжая ночью на *извоишке* ¹⁷ по городу Двинску, на перекрестке улиц столкнулся с идущим войсковым автомобилем и последним был выброшен из саней, вследствие чего получил сильные ушибы правой стороны туловища ¹⁸.

По заключению врача *выздоровление* ¹⁹ будет медленное и требует продолжительного лечения. Получив об этом доклад, Командующий Армией за неимением в своем распоряжении источника, из которого можно было бы выдать пособие означенному выше исправнику, поручил мне просить Ваше Превосходительство, не признаете ли возможным оказать помощь Титулярному Советнику Билима-Пастернакову в выдаче пособия из сумм, имеющих на этот предмет в Вашем распоряжении ^{20 21}

Генерал-Майор Безладнов ²²

Документ 4

1916 г. марта 24. — Рапорт двинского уездного исправника Н. Ф. Билимо-Постернацкого витебскому вице-губернатору А. П. Морозову о необходимости принятия мер по предупреждению вооруженных столкновений крестьян с полицейскими урядниками и стражниками в связи с требованием военных властей поставки большого количества подвод и отсутствием у населения фуража.

Вх[одящий] № 1321

ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ

Господину Витебскому²³ *Вице-Губеонатору*^{24 25}.Двинского Уездного Исправника²⁶.

Р А П О Р Т.

Во вверенном мне уезде имеется 10 этапных пунктов и каждый Этапный Комендант требует ежедневно в среднем не менее 100 подвод, кроме того по несколько сот подвод передаются на военно-дорожные сооружения, гидротехнические работы и транспорты. Имея в виду, что в уезде было уже несколько реквизиции лошадей, у крестьян осталось очень ограниченное количество рабочих лошадей и они *изнурены непосильным отбыванием подводной повинности*²⁷. Крестьяне даже радуются, когда от изнурения у них падают лошади, заявляя, что этим хотя они будут избавлены от подводной повинности²⁸. *Озлобление их против чинов полиции ужасное*²⁹, они полагают, что все эти распоряжения исходят исключительно от полиции. Добровольно поэтому подводы не поставляются, приходится брать их принудительным порядком, старшины и старосты принимают очень малое участие, вся тяжесть ложится на Урядников и стражников. Следует только появиться в деревню стражнику, как крестьяне, зная, что таковой явился за подводами, или скрываются, или убегают, или оказывают сопротивление. *На этой почве было убийство крестьянами урядника, а на днях был случай, что крестьяне с кольями в руках погнались за стражником*³⁰ и если бы он не успел скрыться в избушке одной женщины, то безусловно был бы убит разъяренной толпой. *Наступают полевые работы, требование же военных властей о поставке подвод все более увеличиваются, брать лошадей придется насильно с полевых работ, это обстоятельство безусловно еще более озлобит крестьян*³¹ и я считаю долгом доложить, что на этой почве неизбежны беспорядки. Второй большой вопрос, это *обсолютное*³² отсутствие фуража у населения, крестьяне сдирают солому с крыш и кормят лошадей. В этом отношении *безвыходном положении*³³ находится подведомственная мне конно-полицейская стража. *Сено и овес доходят до 3 рублей пуд и достать нигде нельзя*³⁴, некоторые стражники и урядники вынуждены прибегать даже к нелегальному способу приобретения фуража у воинских нижних чинов, которые, очевидно, также нелегально делают у себя экономию. По моей

просьбе бывший Старший Представитель Гражданской власти Г[осподин] Штехер³⁵ обращался к Корпусному Интенданту, но последний ответил, что фуража для них самих не хватает, а поэтому он не может таковой предоставить для стражи³⁶. Лошади стражников, находясь в постоянных разъездах и недоедании, приходят в совершенную негодность, я бессилён придти на помощь в этом отношении стражникам и считаю долгом доложить ВАШЕМУ ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ, что только обстоятельства военного времени удерживают урядников и стражников оставаться на службе, и с уверенностью могу доложить, что после войны стража оставит свою службу, так как в населении слишком резко чувствуется озлобление против полиции и чуть ли не открыто говорят о том, что после войны они с полицией рассчитаются. Эти обстоятельства побуждали меня ходатайствовать прибыть в Витебск для личного доклада Г[осподину] Начальнику Губернии³⁷.

Уездный Исправник Билимо-Постернацкий³⁸

№ 2278.

Марта 24 дня 1916 г.

Источник: НИАБ. Ф. 1416. Оп. 1. Д. 2448. Л. 159–159 об. Машинописный.

Документ 5

1916 г. апреля 12. — Рапорт слуцкого уездного исправника А. А. Савича минскому губернатору А. Г. Чернявскому о падении с неприятельского самолета возле д. Исерно и фольварка Марковщина Погостской вол. бумажного шара с агитационными прогерманскими прокламациями.

Секретно.

ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ,
Господину М и н с к о м у Губернатору³⁹.
/по Канц[елярии], стол 4./

Слуцкого Уездного Исправника
РАПОРТ.

9-го сего апреля, после полудня, вблизи деревни Исерно и фольв[арка] Марковщины, Погостской волости, был замечен неприятельский самолет, появившийся со стороны шоссе Слуцк–Ляховичи и ушедший-же в том-же направлении. Каков он был на вид — очевидцы рассмотреть не могли, так как самолет держался на большой высоте. Бомб не сбрасывал, но возле названных населенных пунктов найдены сброшенные с самолета два шара /пу-

зыря/ из лощеной красной бумаги, к которым оказались привязаны прокламации на русском языке под заглавием «Русский народ русские солдаты».

Пузырь с прокламациями, найденный у деревни Исерно, доставлен местным сельским старостой Погостскому Коменданту, — найденный — же пастухами возле фольв[арка] Марковщины был доставлен в фольварок, где прокламации разобраны были батраками, но тотчас-же отобраны у них нижними чинами расположенного здесь 88 армейского гурта и уничтожены. Один экземпляр прокламации при сем представляю. По поводу этого случая среди местных крестьян разговоры ограничились суждениями о желании германцев заключить мир /«а что лихо его матери — герман скоро уже, скоро издохнет, сам просит мира» и проч/. Прокламации распространения не получили и никакого особенного впечатления появление самолета не произвело.

Об изложенном доношу Вашему Превосходительству

Слуцкий Уездный Исправник Савич ⁴⁰

№ 591

«12» апреля 1916 года.

Источник: НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 9174а. Л. 212–212 об. Машинописный.

Документ 6

1916 г. апреля 17. — Прощение проживающего в г. Бобруйске беженца крестьянина д. Матясы Муравьевской вол. Пружанского у. Гродненской губ. С. П. Павельчука минскому губернатору А. Г. Чернявскому о розыске его семьи.

Вх[одящий] № 1211.

Его Высокопревосходительству г[осподину] Губернатору Минской губ. ⁴¹

От крестьянина Гродненской губ. Пружанского уезда Муравьевской волости дер. Матясы ⁴² Степана Павлова Павельчука ⁴³

Прощение

12 Июня 1916 ⁴⁴ года меня выслали в окопы под город Гродну Но так как я прожил на работе по 15 Августа Когда я ехал домой то уже не мог быть на месте не доехал 4 станций потому что наша *мечность* ⁴⁵ была занята неприятелем и мои родные уже уехали из дому то я не могу по сие время не могу найти своей Жены и детей и Шурина Ивана Александрова Мандру с Женой своей Павлиной Мандрой то по Этому обращаюсь с просьбой Вашему Высокопревосходительству дайте мне справку Моей Жены и детей и шурина с женой во *вереной* ⁴⁶ Вам губ[ернии].

Жена Моя Антонина Иосифова Щерба 24 года сыну Александру Павельчуку 15 лет *второму*⁴⁷ 10 лет Яну Павельчуку *третьему*⁴⁸ Никодиму 4 года и шуринови моему Ивану *Манде*⁴⁹ 57 лет жене его Павлину Мандровой 57 лет. Мой адрес город *Бобрыйск*⁵⁰ Минской губ. Скобелевская улица⁵¹ дом Павлова № 5

Степану Павлову Павельчуку

Источник: НИАБ. Ф. 511. Оп. 1. Д. 9. Л. 352. Рукописный.

Документ 7

1916 г. апреля 25. — Прощение владельца имения Березина-Любошанская Игуменского у. графа М. А. Потоцкого минскому губернатору А. Г. Чернявскому о разрешении лесничему Кукаревского лесничества австрийскому подданному В. Ф. Тейслеру остаться на проживании в Игуменском у.

46492

Его Превосходительству⁵²
Господину⁵³ Губернатору Минской губернии⁵⁴.
Графа Маврикия Августовича
Потоцкого⁵⁵, владельца имения
Березина-Любошанская
Игуменского уезда, Минской
губернии.

Прощение.

В принадлежащем мне имении Яблонна, Варшавской губернии, служил лесничим в продолжении 32½ лет, австрийский подданный Владислав Францевич Тейслер⁵⁶, который проживал там до 1 Мая 1915 года получив, от местных Властей, в виду того, что он возбудил ходатайство о принятии его в Русское подданство и был всем местным Начальствующим лицам известен, как совершенно благонадежный, польской нации и римско-католического вероисповедывания человек, разрешение проживать на месте и во время продолжающейся настоящей войны.

Но впоследствии переехал, скрываясь от нашествия немцев, в Минскую губернию, где я его назначил таким-же лесничим Кукаревского лесничества, Погостской волости, Игуменского уезда.

Ныне постановлением Г[осподина] Игуменского Исправника⁵⁷, вместе с его женой, Генрикой Францевной этот-же Тейслер, выселяется в г. Казань.

Исполняя долг, человека по отношению к своему преданному, как моему покойному родителю, так и мне исключительной честности слуге; осмеливаюсь просить Ваше Превосходительство, — отменить постановление Игуменского Исправника о выселении Тейслеров в гор. Казань, или в крайнем случае приостановить их выселение до времени принятия их в Русское подданство, об чем я усердно буду хлопотать у *надлежащих* ⁵⁸ Властей.

За благонадежность и принадлежание Тейслеров к польской нации и к римско-католической церкви я ручаюсь.

Имение Березина-Любошанская
25 Апреля 1916 года.

М. А. гр[аф] Поточкий

Считаю нужным обратить благосклонное внимание Вашего Превосходительства что Вл. Тейслеру 58, а жене его 52 года

М. А. гр[аф] Поточкий

Источник: НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 92706. Л. 251–251 об. Рукописный.

Документ 8

**1916 г. апреля 28. — Отношение Могилевской городской управы
могилевскому полицмейстеру П. Г. Евтодьеву об отстранении
от должности караульного С. Капитанова за высмеивание
военнопленных, обслуживающих городской ассенизационный обоз.**

№
«28» апреля
1916 г.
№ 2717 ⁵⁹

В. Срочно

Г[осподину] Могилевскому Полицеймейстеру ⁶⁰

Караульный военно-пленных Капитанов ⁶¹ ведет себя не подобающим образом по службе: высмеивает пленных, ⁶² несущих ⁶³ работы в городском ассенизационном обозе, во время прохода военно-пленных и других караульных *Капитанов* ⁶⁴ с иронией закрывает нос, сопровождая *их* ⁶⁵ не приличными выражениями, причем отговаривает каждого от работы в обозе.

Признавая поступки Караульного Капитанова не допустимыми и могущими разстроить соорганизованное дело по ⁶⁶ нормальному функционированию городского ассенизационного обоза, Городская Управа просит В[аше] В[ысоко]б[лагородие] о немедленном увольнении от должности караульного военнопленных Капитанова и назначении на место его другого лица.

О последующем Управа просит ее уведомить.

Источник: НИАБ. Ф. 2099. Оп. 1. Д. 361. Л. 317–317 об. Рукописный. Черновой.

Документ 9

1916 г. апреля 30. — Рапорт новогрудского уездного исправника В. Ф. Лаптева минскому губернатору А. Г. Чернявскому о настроениях среди населения уезда в связи с военным временем.

Сов[ершенно] Секретно

Его Превосходительству
Господину Минскому Губернатору ⁶⁷

Новогрудского Уездного
Исправника
Рапорт.

Доношу ⁶⁸ Вашему Превосходительству, что за вторую половину истекшего апреля месяца в настроении населения незанятой части вверенного мне уезда не произошло особенных изменений, как в экономической жизни, так равно и в политическом отношении. Признав весьма важным обстоятельством назревшие вопросы народного продовольствия и в связи с этим сельско-хозяйственные работы по обсеменению полей яровыми хлебами, мною обращено было особенное внимание к выяснению на местах течения этих работ и по возможности удалось выяснить следующее: крестьянское население уезда, хотя и не с той прежней энергией, но приступило к обсеменению полей в той мере, по сколько в настоящее время при близости позиций, достаточности рабочих рук и скота и необходимых семян хватит возможности обработать и обсемянить поля, что хотя и не дало положительных результатов, но все же явилось сверх ожидания при наличии трудностей условий обработки. Обсеменение огородов овощами и корнеплодами идет менее успешно по той причине, что большинство огородных площадей и ныне занято воинскими частями и обозами почти во всех населенных пунктах и кроме того проходившими партиями беженцев почти везде уничтожены изгороди, без чего обработка огородов явится результатом напрасного труда, а установить изгороди население, в виду отсутствия лесных материалов и дороговизны таковых, не имеет возможности. Помещичьи владения, расположенные вблизи позиций, почти не обсеменяются яровыми хлебами по той причине, что владения эти более разорены, чем крестьянские усадьбы и к тому же еще больше препятствует этому отсутствие рабочих рук и скота и крайняя дороговизна наемных рабочих сил; таким образом крупнейшее хозяйство менее обеспечено всеми надобностями к обсеменению и обрабатывается почти в половинном размере всей площади в сравнении с прошлыми годами. Ози-

мые посевы до сего времени выглядят удовлетворительными в счет будущего урожая, что питает надежду крестьянина облегчить свою тягость в будущем продовольствием самого главного продукта — как хлеб. Продовольственный вопрос сельского населения с наступлением весны, хотя для человека еще больше осложнился, но за то в значительной степени обеспечен для скота, так как скот питается травой с корня. В последнее время хотя и прекращено массовое привлечение сельского населения к военным работам, согласно последовавших на это распоряжений властей, но все же военные власти в необходимых случаях и ныне принуждают население к занятию военными работами, что безусловно не безвредно отзывается на деле обсеменения полей; для наглядности представляю сведения о количестве зерна, отпущенного Новгородским Уездным Земством к 29 сего апреля, для обсеменения полей, населению уезда: овса 57030 пуд. и ячменя 2000 пуд. по цене за пуд овса 1 р[уб.] 95 к[оп.] и ячменя по 1 р[уб.] 80 коп. Политическая жизнь всех классов и национальностей населения течет по прежнему мирно и спокойно, не вызывая недовольства и вражды к Правительству и местной власти; не проявлялось также никакой вражды одной национальности по отношению к другой. Вздорных слухов, вредной агитации и распространения нелегальной литературы не замечалось. Население по прежнему с живым интересом следит за ходом событий на фронте восторженно приветствуя каждый частичный успех, каковым имел место случай успеха в продвижении наших войск и занятий дер. Дубровна Стволовичской волости, что несомненно доказывает неизсякаемость патриотического духа народа и безпредельную любовь к Царю и родине. Последний период времени, прошедший на фронте сравнительно спокойно даже при ходе половодья не вызывает у населения никакого ропота и переносится с должным хладнокровием, истолковывая это затишье выжиданием удобного момента нанести врагу поражение. Все усиливающиеся налеты неприятельских аэропланов на населенные пункты уезда хотя и по прежнему не вселяют особенного страха, вынуждающего русское население к удалению из места жительства, но все же весьма мешают мирному течению жизни; выдающимся фактом указанных налетов, имел место случай 28 апреля в пос. Городея, когда неприятельские аэропланы бомбардировали в течении 2^х с лишним часов пос. Городею, ст. Замирье и их окрестности, сбросив в течении этого времени до 82 бомб, жертвой коих оказались 10 человек убитыми в том числе 6 нижних чинов и 4 рабочих, ранено всего «14» человек, а также убито «8» лошадей.

Нельзя не допустить, что такая бомбардировка населенного пункта мирных жителей не внесло в настроение населения того ужасного впечатления и чувства крайнего возмущения не взирая на всю выносливость русского крестьянина. Результатом таких крупных налетов вызываются выселения преимущественно еврейского населения вглубь России.

Уездный Исправник Лаптев ⁶⁹.

№ 449.

Апреля 30. дня

1916 г.

Пос. Городея.

Источник: НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 9165. Л. 98–99 об. Рукописный.

Документ 10

**1916 г. мая 8. — Рапорт пристава 5-го стана Бобруйского у.
Д. В. Лагодича бобруйскому уездному исправнику Д. И. Буракову
о представлении протокола дознания по делу об упавшем при
д. Борки Новодорогской вол. бумажном шаре с агитационными
прогерманскими прокламациями.**

Его Высокоблагородию
Господину ⁷⁰ Бобруйскому Уездному Исправнику ⁷¹.

Пристава 5 стана
Бобруйского уезда.

Рапорт.

При сем представляю в дополнение к телеграмме за № 2606, Вашему Высокоблагородию протокол дознания по делу упавшего при деревни Борки, Новодорогской волости, бумажного шара, вместе с последним в 2^х кусках, четырнадцать прокламациями и бумажными мешечком-чехлом, в котором обнаружены прокламации при шаре ⁷² и докладываю, что этот шар принесен ветром по направлению от города Слуцка. Где и кем шар пущен не добыто. О найденном шаре и прокламациях телеграфировано согласно указанию Господину Губернатору ⁷³ и Начальнику Канцелярии Снабзап ⁷⁴.

Пристав Лагодич ⁷⁵

№ 4890.

8 мая 1916 г.

Протокол.

1916 года Мая 7 дня. Пос[елок] Старые Дороги. Земский Стражник Холмской Полиции Михаил Чич принес ко мне Приставу 5 стана Бобруйского уезда четырнадцать штук прокламаций и порванный бумажный шар и доложил, что принесенный шар упал с прокламациями при деревне Борки, Новодорогской волости, его взял с прокламациями к себе крестьянин житель Борок Игнатий Васильев Кремко, он Чич узнавши об этом отобрал от Кремко и принес мне Приставу. Постановил: немедленно отправиться в Борки для опроса Кремко записав об этом протокол.

Земский стражник. Михаил Чич

Чич находится прикомандированным в моем распоряжении и проживает в с[еле] Новые Дороги.

Пристав Лагодич

Я, Пристав 5 стана Бобруйского уезда, по заявлению Земского Стражника Чича, прибыл в деревне Борки, Новодорогской волости, спрашивал проживающего в Борках крестьянина Игнатия Васильевича Кремко и он показал: вчера, приблизительно в часов 10 утра я работая на поле при деревне своих Борков увидел спускавшегося на земле розового цвета шара, подбежал к нему с 14летним сыном Александром и взял его. Взятый шар оказался порванным уже и при нем обнаружено в трубке-мешечка розовой тоже бумаги 14 листиков прокламаций, из них 12 листков прокламаций на красной бумаге, а два листика на желтой бумаге. Подвечер пришел к нам из дер[евни] Старых Дорог стражник Чич, проживающий в Новых Дорогах и я по его требованию все передал ему Чичу. Прочитано. Игнати Кремко

Пристав Лагодич

Спрошенный 14летний сын Игнатия Кремко показывал то самое, что и его отец в отношении того, что немецкий бумажный шар с 14 прокламациями упал при их деревне Борки, Новодорогской волости, и заявил, что его зовут, как и отец назвал Александром Кремко.

Александр Кремко

Пристав Лагодич

Спрошенная жена сына дворянина Бобруйского уезда Елена Игнатьевна Сацкевич-Статкевич 27 л. от роду показала: Я Сацкевич-Статкевич видела, как упавший шар пролетая над постройками нашей деревни Борки; его несло бывшим сильным ветром с западной стороны. Не грамотная. За не грамотную Сацкевич-Статкевич по ее просьбе росписался Иосиф Скороход

Пристав Лагодич

Постановил: Принесенные два куска розовой бумаги Чичем, упавшего шара, трубочку мешечка такой же бумаги, в котором были прокламации при шаре представить Господину Бобруйскому Уездному Исправнику, в дополнение к телеграмме от сего числа за № 2606.

Справка: об упавшем с прокламациями шаре донесено по телеграфу Господину Минскому Губернатору и сообщено таким же порядком в Канцелярию Г[лавного] Начальника Снабжений Западного Фронта.

Пристав Лагодич

Источник: НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 9174а. Л. 292–294. Рукописный.

Документ 11

1916 г. мая 21. — Прошение витебской мещанки Л. Ш. Кабищер витебскому губернатору Н. П. Галахову об освобождении из-под стражи ее мужа Х. Г. Кабищера, обвиненного в укрывательстве числящегося на действительной военной службе их сына Б. Х. Кабищера.

4628

21. МАЯ. 1916

Вх[одящий] № 6562

ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСВУ,
Господину Витебскому ⁷⁶ Губернатору ⁷⁷.—

Витебской мещанки Либы Шмуйловны
КАБИЩЕР, живущей в 1 части
гор. Витебска, по Трудолюбской ул. ⁷⁸
в соб[ственном] доме мужа моего.—

ПРОШЕНИЕ.—

За неуплату в домовую книгу сына моего Бецалеля Кабищера муж мой Хаим Гиршев Кабищер по постановлению ВАШЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСВА оштрафован на 500 руб. с заменой при несостоятельности тюремным заключением на 6 недель и уже задержан для отбытия наказания.— ⁷⁹

Нарушение обязательных постановлений о приписке прибывающих в данном случае последовало уже больше 10 месяцев и мы вовсе не ожидали какого-либо наказания и потому никаких объяснений по сему поводу со стороны мужа моего до сих пор представлено не было.— Но в этом деле имеются извиняющие вину обстоятельства: сын мой Бецалель, за неуплату коего муж мой отбывает такое *сторогое* ⁸⁰ наказание, призванный в войска в призыв 1915 г. был на войне и там ранен. Следуя с эшалоном раненных с позиций, сын мой Бецалель на пути отлучился для свидания с родителями. Приехав домой, сын мой говорил, что остается только в Витебске с поезда на поезд и, конечно, при таком случае в прописке его в домовую книгу не было надобности, но, однако, сын мой желал повидаться с другими родственниками и знакомыми и, таким образом, пребывание его в Витебске замедлилось на 2 дня ⁸¹.

ВАШЕ ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСВО, я не стану говорить, что мой муж не допустил нарушения, но всем и каждому понятно растроганное чувство роди-

телей, в то время, когда их сын является раненым с войны — тогда естественно забыть пропуск его по книгам.

Нашему горю нет конца: означенный сын наш Бецалель по излечении от понесенных им ран отправлен вновь на позиции, и больше 10 месяцев не имеем от него никаких известий. Кроме того, другой сын наш Мовша, призванный в войска в призыв 1917 года, где отправлен на позицию, где после тяжелой болезни умер.

Обращая милостивое внимание ВАШЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВА на все изложенное, а также и на то, что муж мой Хаим Кабишер состоит единственным кормильцем всего нашего семейства, состоящего из 9 человек, в том числе 5 малолетних детей, что *для*⁸² моего мужа, занимающегося каменной работой, это время самое сезонное и лишение его свободы может повлечь за собою окончательное наше *раззорение*⁸³, а потому имею честь всепокорнейше просить ВАШЕ ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВО сделать в возможной скорости милостивое *распоряжении*⁸⁴ о помиловании мужа моего, а в крайнем случае, уменьшить наложенное на него наказание.—

1916 г. мая 21 дня.—

Либа Кабишер, а за неграмотную
по ее личной просьбе расписался И. Кабишер

Источник: НИАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 49592. Л. 4–4 об. Машинописный.

Документ 12

1916 г. мая 25. — Протокол заседания Дриссенской уездной оценочной комиссии об оценке и возмещении убытков владельцу имения Бальбиново И. И. Нитославскому за потраву сенокосного луга лошадьми 341-го военного транспорта 69-го обозного батальона действующей армии.

К о п и я

ПРОТОКОЛ

Заседания Дриссенской Уездной оценочной Комиссии.

1916 года М а я 25 дня. Дриссенская Уездная оценочная Комиссия в открытом заседании СЛУШАЛА прошение владельца имения Бальбиново Ивана Игнатьевича Нитославского.

Об оценке и возмещении убытков причиненных ему в имении Бальбиново пастьбой лошадей на сенокосных лугах 341 транспорта.

В заседание п р и б ы л и:

Председатель Комиссии — Предводитель Дворянства В. А. Толмачев ⁸⁵

(Председатель Уездной Земской Управы И. А. Гребницкий ⁸⁶.

Ч л е н ы

Податной Инспектор В. А. И в а н о в ⁸⁷

Представитель военного ведомства инженер подполков[ник] Е. Д. Амбышев.

Представитель Государственного Контроля Б. М. Астроженков

Уездный Исправник В. П. Райков ⁸⁸.

В заседание явились понятые, урядник Катушенок ⁸⁹, Бернард Новицкий и Иосиф Марковский, потерпевший не явился, повестка вручена.

Понятые спрошенные под присягой показали: 1/ *Урябник* ⁹⁰ Катушенок: я составлял протокол о потраве сенокосного луга Нитославского и совместно с лесником и понятыми оценил потраву ⁹¹ луга в 200 берковцев. При мне лошади транспорта не паслись, но луг был стравлен совершенно и на нем был конский помет.

/Подписал/ Иосиф Катушенок.

2/ Лесной сторож Бернард *Новицкий* ⁹²: 13 и 14 мая сего года я видел около 300 лошадей 341 транспорта 69 обозного *боталиона* ^{93 94} *посишимся* ⁹⁵ на лугу имения Бальбиново помещика Нитославского. Луг был стравлен совершенно и вся трава на нем сбита. Убыток причиненный от потравы луга я оценить не могу так как его определяли понятые.

/под[писал]/ Бернард Новицкий.

3/ *Объезчик* ⁹⁶ *Илсиф* ⁹⁷ *Марковский* ⁹⁸: я видел как лошади 341 транспорта числом более 200 штук с 13 по 20 мая сего года паслись на лугах *имения* ⁹⁹ Бальбиново и совершенно вытоптали росшую на нем траву. Убыток я определить не могу так как его оценивали понятые. Иосиф Марковский неграмотный.

Председатель /подп[исал]/

Толмачев

4/ Понятый Иван Ивановский: я видел 14 мая лошадей 341 транспорта пасшимися на лугу имения Бальбиново помещика Нитославского, сколько было всего лошадей я не знаю, но их было много. Я производил оценку потравленного луга и считаю что этот луг мерой около 10 десятин должен был дать сена 100 возов, по примеру прошлых лет, весом по 15 пудов каждый *воза* ¹⁰⁰, а всего 1500 пудов. Определяя стоимость потравленного луга я оцениваю стоимость каждой десятины означенного луга по 20 рублей каждую

Неграмотной.

5/ Петр Ивановский: я оценивал стравленный лошадьми транспорта луг имения Бальбиново помещика Нитославского и определить убыток потравой этого луга я не могу. Я держал в аренде в позапрошлом году 1 десятину

из ¹⁰¹ этого луга и накашивал всего 10 возов по 15 пудов каждый воз. Себестоимость пуда сена я определяю в 30 — 40 к[оп].

Неграмотный.

Прибывший во время слушания дела поверенный помещика Нитославского дворянин Завадский предъявил доверенность на ведение дел объяснил что убыток от потравы луга его верителю причинен в сумме одной тысячи рублей каковую и просит Комиссию определить.

/Подп[исал]/ Иван Завадский.

Уездная Оценочная Комиссия принимая во внимание 1/ что показаниями *допрошенный* ¹⁰² понятых установлено что потраву луга около 10 десятин в *иении* ¹⁰³ Бальбиново произвели лошади 341 военного транспорта 2/ что показаниями понятых Ивана Ивановского и Петра Ивановского единогласно подтверждено что означенный луг мог дать сена не менее 1500 пудов, считая себестоимость каждого пуда сена без уборки не менее чем в 30 копеек, 3/ что таким образом весь убыток причиненный землевладельцу Ивану Нитославскому от потравы луга лошадьми 341 военного транспорта определяется в 450 рублей, а потому П о с т а н о в и л а : признать убыток от потравы луга в имении Ивана Нитославского лошадьми 341 военного транспорта всего в сумме 450 рублей отказав в остальной части ходатайства о чем поверенному и объявить, копию же настоящего постановления сообщить Командиру 341 военного транспорта с разъяснением, что означенное постановление может быть в 2-х недельный со дня получения срока обжаловано в Армейскую Комиссию, с подачей возражений или жалоб через Уездную Оценочную Комиссию.

Подлинный за надлежащими подписями.

С подлинным В Е Р Н О:

Председатель ¹⁰⁴ Уездной Оценочной
К о м и с с и и Толмачев.

Источник: НИАБ. Ф. 1416. Оп. 2. Д. 25676. Л. 2–3. Машинописный.
На бланке. Копия.

Документ 13

1916 г. июня 1. — Отношение и.д. начальника Штаба 10-й армии генерал-майора И. И. Попова минскому губернатору А. Г. Чернявскому о выселении из г. Минска Ю. И. Шлингензипена и Н. Ф. Лекерта, подозреваемых в шпионаже.

Спешно.

Совершенно секретно.

НАЧАЛЬНИК ШТАБА
Х А Р М И И.

47050

о т д е л
Генерал-Квартирмейстера.ОТДЕЛЕНИЕ
Контр-Разведывательное.

«1» июня 1916 г.

№ 2604 ¹⁰⁵Г[осподину] Минскому Губернатору ^{106 107}

В октябре месяце 1915 года в Штабе Армии были получены сведения, что в Минске проживает прибывший в мае 1915 года из г. Ковно некий ШЛИНГЕНЗИПЕН ¹⁰⁸, состоявший в дружеских отношениях с владельцем Ковенского завода Рихардом ТИЛЬМАНСОМ ¹⁰⁹, обыскивавшимся в феврале 1915 года по связи с казненным ныне МЯСОЕДОВЫМ ¹¹⁰.

Позднее, при опросе в Контр-Разведывательном Отделении в феврале сего года избличенного в шпионстве Ивана МИХАЙЛОВСКОГО, последний между прочим показал, что один из немецких шпионов — БАНЦЛЕБЕН, возвратившись с французского фронта, высказал, в его присутствии, в Разведывательном бюро Штаба Х германской армии в Вильне, намерение *приискнуть* ¹¹¹ в Россию при чем рассчитывал повидать проживавшего в Москве директора Ковенского завода «Тильманс» — ШЛИНГЕНЗИПЕН.

Разработкой установлено, что ШЛИНГЕНЗИПЕН упоминаемый в агентурных сведениях и ШЛИНГЕНЗИПЕН, оговоренный Иваном МИХАЙЛОВСКИМ является одним и тем же лицом, Ковенским жителем Юлием Ивановым ШЛИНГЕНЗИПЕНОМ, 66 лет, проживающим в Минске вместе с женой — Леопольдиной.

Дочь его Пауля ¹¹² состоит в замужестве за владельцем пивоваренного завода, в Минске, Николаем Францевым ЛЕКЕРТ ¹¹³.

На ЛЕКЕРТА имеются сведения, что он в 1910 году был заподозрен как один из ближайших помощников бывшего германского консула в Ковне фон ЛЕРХЕНФЕЛЬДА ¹¹⁴ по организации последним тайной военной разведки в России.

Установленное в то время наружное наблюдение не дало положительных результатов, а наблюдение за перепиской подтвердило, что он действительно находился в письменных сношениях с консулом фон ЛЕРХЕНФЕЛЬДОМ, но сношения эти, по внешности коммерческого характера, касающиеся пивоваренного дела.

По совершенно негласным сведениям Начальника Минского Губернского Жандармского Управления¹¹⁵, ЛЕКЕРТ безусловно неблагонадежен в смысле сношения его с лицами, обслуживающими германские интересы и, якобы, способствует им, но положительных данных к обвинению его в причастности к шпионству добыть не представилось возможным¹¹⁶.

Произведенные 18 минувшего мая у ЛЕКЕРТА, ШЛИНГЕНЗИПЕНА и их связей обыски материала для уголовного преследования не дали. У ЛЕКЕРТА, между прочим, обнаружены фотографические карточки как его самого, так и его родных и знакомых в германской военной форме и переписка его с лицами германского происхождения, высланными с объявлением войны в отдаленные губернии Империи.

При опросе в Контр-Разведывательном Отделении ЛЕКЕРТ объяснил, что он перешел в русское подданство в 1898 году, по отбытии им воинской повинности во 2 Уланском Баварском полку, с какового времени и сохраняются у него указанные выше фотографии.

Хотя разработкой вышепоименованного материала по сему делу и не представилось возможным добыть уличающих данных для привлечения ЛЕКЕРТА и ШЛИНГЕНЗИПЕНА к судебной ответственности, но так как вследствие вышеизложенного оба они являются лицами весьма подозрительными в военном отношении, — Командующий Армией, признавая невозможным дальнейшее проживание их в районе армии, приказал об изложенном довести до сведения Вашего Превосходительства на предмет применения к ЛЕКЕРТУ и ШЛИНГЕНЗИПЕНУ п[ункта] 17 ст[атьи] 19 Правил о местностях, объявляемых состоящими на военном *положение*¹¹⁷.

При сем присовокупляю, что ЛЕКЕРТ и ШЛИНГЕНЗИПЕН под стражу не заключались и проживают в г. Минске первый по Александровской улице¹¹⁸ в д. № 34, а второй по Полицейской набережной¹¹⁹ в д. № 6.

ЗАКОН: ст[атья] 8 и п[ункт] 17 ст[атьи] 19 Правил о местностях, объявляемых состоящими на военном положении.

ПРИЛОЖЕНИЕ: безсрочная паспортная книжка на имя ЛЕКЕРТА за № 56 и свидетельство на его имя выданное Минским Губернатором 5 мая 1916 года за № 13649 и безсрочная паспортная книжка на имя ШЛИНГЕНЗИПЕНА за № 3038 ¹²⁰.

Генерал-майор Попов ¹²¹

Генерал-Квартирмейстер,
Генерал-Майор Шокоров ¹²²

Начальник Отделения,
Ротмистр Темников ¹²³

Источник: НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 9328. Л. 8–9. Машинописный. На бланке.

Документ 14

1916 г. июня 14. — Рапорт и.д. земского начальника 3-го участка Пинского у. П. Н. Смолянского минскому губернатору А. Г. Чернявскому о ежедневной бомбардировке стн. Лунинец вражеской авиацией.

М. В. Д.
ЗЕМСКИЙ НАЧАЛЬНИК

3-го участка
ПИНСКОГО УЕЗДА,
Минск. губ.

Июня 14 дня 1916 г.
№ 471
ст. Лунинец

ЕГО
ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ
Господину Минскому Губернатору ¹²⁴

№ 47316

Доношу Вашему Превосходительству ¹²⁵, что в п. Лунинце ежедневно неприятельскими летчиками сбрасываются бомбы большой разрушительной силы и в большом количестве, иногда до ста штук в день. 13 сего июня сброшены две неприятельские бомбы возле моей канцелярии, при чем осколками бомбы, разорвавшейся во дворе возле

канцелярии убит один санитар, один солдат смертельно ранен, два солдата тяжело ранены, убита лошадь и во многих местах пробиты моя канцелярия и квартира.

и.д. Земского Начальника: П. Смолянский ^{126 127}

Источник: НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 9174а. Л. 438. Машинописный.

Документ 15

1916 г. июня 19. — Прощение П. Ю. Лекерт минскому губернатору А. Г. Чернявскому о выдаче проходного свидетельства ее отцу Ю. И. Шлингензипену и мужу Н. Ф. Лекерту, депортируемым в Иркутскую губ.

ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ

Г О С П О Д И Н У ^{1 2 8} М И Н С К О М У
Г У Б Е Р Н А Т О Р У ¹²⁹

Жены купца ПАУЛИ ЮЛЬЕВНЫ ЛЕКЕРТ ¹³⁰

ПРОШЕНИЕ

В виду последовавшего распоряжения департамента полиции, о высылке в Иркутскую губернию отца моего Юлиуса Ивановича Шлингензипена ¹³¹ и мужа моего Николая Францевича Лекерта ¹³², я обращаю благосклонное внимание ВАШЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВА, что в случае высылки их этапным порядком отец мой, вследствие преклонного своего *возраста* ¹³³ никоим образом не в состоянии будет перенести это путешествие по тюрьмам; для мужа же моего вследствие болезни желудка и общей слабости от перенесенных волнений, вследствие содержания под стражей, это может отразиться самым гибельным образом и является совершенно незаслуженной карой, основанной на не только недостоверных, но и безусловно ложных доносах, что я буду впоследствии стараться доказать.

В виду изложенного, я имею честь покорнейше просить ВАШЕ ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВО, спасти моего отца от гибели, а мужа от незаслуженных нравственных и физических страданий, могущих окончательно подорвать его здоровье и разрешить им уехать в Иркутск по проходному свидетельству, с назначением им хотя бы самого минимального срока для явки, при чем местом пребывания их назначить самый город Иркутск, а не какую либо другую местность этой губернии.

В случае, если же ВАШЕ ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВО, не найдете возможным предоставить им уехать по проходному свидетельству, то я имею честь покорнейше просить отправить их за свой счет в сопровождении чинов полиции, при чем проездом их туда и обратно и содержание их я принимаю на свой счет, в залог чего согласна представить сумму по назначению ВАШЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВА.

П. Ю. Лекерт.

В обеспечение того, что мой муж явится в г. Иркутск по выданному ему проходному свидетельству прилагаю при сем в виде залога двадцать тысяч руб. / 20.000 руб. /

П. Ю. Лекерт.

г. Минск,

И ю н я 19 д н я

1916 г.

Источник: НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 9328. Л. 19–19 об. Машинописный.

Документ 16

1916 г. июня 26. — Сообщение штабс-капитана действующей армии Бакиновского двинскому полицмейстеру Н. В. Калайде о необходимости выселения из г. Двинска проститутки Е. И. Дрелевской, распространяющей венерические заболевания среди прибывающих с позиций офицеров.

Штабс-Капитан
Бакиновский

Г[осподину] Полицеймейстеру ¹³⁴ г. Двинска ¹³⁵

26 июня 1916 г.

№ 634

Д[ействующая] Армия

Обращаюсь к Вам с просьбой сделать распоряжение об арестовании и эвакуировании по этапу проститутки девицы Елисаветы Иосифовны Дрелевской, проживающей в г. Двинске по Гродненской ул. в д. № 83, кв. 6., которая, будучи заражена триппером ¹³⁶ и шанкером ¹³⁷, привив 4 недели тому назад эту заразу мне, — позволяет себе свободно промышлять проституцией, варварски распространять эту заразу среди приезжающих с позиций офицеров, выводя предательски этим (вполне сознательно) из строя столь нужных в данную минуту — бойцов.

Мне известно, что чины вверенной Вам полиции, берут взятки от Дрелевской и не выселяя её, благодаря этому, принимают участие в столь преступном выводе из строя офицерского состава.

Одновременно с сим мною послано извещение об этом военным властям гор. Двинска.

Штабс-Капитан ¹³⁸ Бакиновский ¹³⁹

Источник: НИАБ. Ф. 1416. Оп. 1. Д. 2448. Л. 500–500 об. Рукописный.

Документ 17

1916 г. июня 26. — Сообщение штабс-капитана действующей армии Бакиновского витебскому губернатору Н. П. Галахову о выселении из г. Двинска проститутки Е. И. Дрелевской, распространяющей венерические заболевания среди прибывающих с позиций офицеров.

Штабс-Капитан ¹⁴⁰
Бакиновский.

Г[осподину] Витебскому ¹⁴³ Губернатору ¹⁴⁴ ¹⁴⁵.

26 июня 1916 г. ¹⁴¹
№ 635.
Д[ействующая] Армия ¹⁴²

Не имея возможности через посредство чинов Двинской полиции пресечь преступную *деятельность одного из приставов полицейского участка г. Двинска* ¹⁴⁶, я, во имя общечеловеческих и чисто патриотических чувств, осмелюсь обеспокоить Ваше Превосходительство — нижеследующим: в г. Двинске, несмотря на общее выселение всех проституток, а главное больных, продолжает и по сие время проживать, покровительствуемая полицейскими чинами одного из участков во главе с приставом, — проститутка Елисавета Иосифовна Дрелевская по Гродненской ул., д. № 83, кв. 6. Дрелевская уже несколько недель как заражена триппером ¹⁴⁷ и шанкером ¹⁴⁸ и благодаря обильно уплачиваемым взяткам чинам полиции, позволяет себе свободно промышлять проституцией, варварски распространять и прививать заразу приезжающим с позиций офицерам, таким образом совместно с чинами полиции сознательно измен-

нически, выводя из строя столь нужных в данную минуту бойцов.

Я, как офицер, не могу безучастно смотреть лишь на это чисто предательское дело и во имя высказанных чувств, прошу Ваше Превосходительство о принятии в возможно скорейшем времени законных мер для пресечения этого постыдного акта преступной деятельности группы полицейских чинов г. Двинска.

В случае, если это мое обращение *не попадет к Вам из-за нежелания правителя канцелярии* ¹⁴⁹ показать эту бумажку Вам я по истечении 10-ти дневного срока со дня подачи сего (если Дрелевская не будет выселена и чины полиции — наказаны), — обращусь с жалобой в штаб сев[ерного] фронта, сославшись на этот мой номер. Прошу принять извинения за форму обращения. Штабс-Капитан Бакиновский.

Источник: НИАБ. Ф. 1416. Оп. 1. Д. 2448. Л. 512–512 об.

Документ 18

1916 г. июня 27. — Прощение вдовы канцелярского служителя Новогрудского уездного съезда М. И. Дьячук минскому губернатору А. Г. Чернявскому об оказании ей материальной помощи.

Вх[одящий] № 2536 24/VIII

Его Превосходительству
Господину ¹⁵⁰ Минскому Губернатору ^{151 152}

Вдовы Канцелярского служителя
Новогрудского Уездного Съезда Матрены
Иоакимовны Дьячук ^{153 154}

Прощение.

Во время эвакуации учреждений гражданского ведомства из города Новогрудка, муж мой Мефодий Иванович Дьячук ¹⁵⁵, состоявший с 1901 года на службе в Новогрудском Уездном Съезде и следовавший с делопроизводством Съезда в товарном вагоне в гор. Муром Владимирской губ[ернии], по дороге, будучи и без того слабого здоровья, сильно простудился, отчего 6 Мая сего года и умер в Минской Губернской Земской больнице.

Убитая тяжким горем и потеряв кроме того, вследствие занятия гор. Новогрудка неприятелем, все свое состояние, заключавшееся в движимом иму-

шестве, нажитом совместно с мужем за 16 лет его службы в Новогрудском Уездном Съезде, я осталась окончательно *разаренной*¹⁵⁶ и не имея в такое тяжелое и трудное время положительно никаких средств к жизни, очень крайне нуждаюсь в посторонней какой-либо помощи.

Почему и предварительно исходатайствования пенсии, я позволяю себе покорнейше просить Ваше Превосходительство не найдете ли возможным *оказать мне какую-либо денежную помощь, или же*¹⁵⁷ *предоставить мне службу в общежитии, приют, чайной, или другом подходящем месте*¹⁵⁸, дабы дать мне возможность бедной вдове просуществовать. При этом присовокупляю, что на моем иждивении находится еще несовершеннолетний сын Евгений¹⁵⁹, обучающийся в техническом училище и которому при отсутствии средств, я не в состоянии дать закончить образование. Получить какое-либо пособие от Новогрудского Уездного Съезда я не могу, в виду ограниченного и к тому недостаточного кредита.

О последовавшей резолюции Вашего Превосходительства, прошу объявить мне по адресу м. Мир Новогрудского уезда, Виленская улица дом Слонимского.

Просительница Матрена Дьячук

27 Июня 1916 года.

Источник: НИАБ. Ф. 511. Оп. 1. Д. 11. Л. 21–21 об. Машинописный.

Документ 19.1

1916 г. июля 4. — Протокол дознания заведующим Старо-Форштадтским полицейским участком г. Двинска Ю. Я. Ведейсом по сообщению штабс-капитана действующей армии Бакинского о необходимости выселения из г. Двинска проститутки Е. И. Дрелевской, распространяющей венерические заболевания среди прибывающих с позиций офицеров.

Протокол.

1916 года, 4 июля. Заведывающий Старо-Форштадтским Полиц[ейским] участком г. Двинска Ведейс¹⁶⁰, вследствие предписания г[осподина] Двинского Полициймейстера¹⁶¹, от 3 июля за № 1980, выбывал в дом № 83 по Гродненской улице, с целью обнаружения и задержания некоей Елизаветы Дрелевской, якобы занимающейся проституцией. В этом доме Дрелевской не оказалось.

При проверке соседнего дома № 81, Уршули Воног, там действительно оказалась на жительстве кр[естьян]ка Рубиненской волости Иллухтского уезда Елизавета Иосифова Дрелевская. Будучи задержана, испрошена, она

объяснила, что проституцией не занимается и не занималась. Совершенно здорова, никакого штабс-капитана Бакиновского¹⁶² не знает и никого не заражала. Показательница по ремесле портниха; работала в портняжной мастерской Рохлина, а в последнее время оттуда ушла, так как Рохлин уезжает из Двинска, и только около недели или 1½ как перешла на жительство в дом Воног по Гродненской улице, а до этого жила в городе по Дворянской улице, в д. № 77. У показательницы есть двоюродная сестра также Елизавета Дрелевская по профессии¹⁶³ прислуга, неграмотная, но отчество ее Иванова. Эта Дрелевская действительно жила с одним офицером неким Михаилом Михаиловичем Савостюк¹⁶⁴, поручиком 3^й отдельной телеграфной роты, квартировавшей в последнее время в Штокмансгофе. Она частенько ездила к нему в Штокмансгоф, жила в разных местах, больше в городе, а на Новом Строении по Гродненской улице в доме № 83, имела знакомую женщину, беженку, у которой хранила свои вещи и изредка приходила к ней, а также получала от Савостюка письма по этому адресу. Эта женщина из дома Фролова куда-то уехала более 3 недель тому назад, и сестра уже больше туда не приходила, а *путалась по городу*¹⁶⁵ и, насколько знает, была арестована в начале июня мес[яца] где-то в городе, кажется, чинами 1^й части и выслана из Двинска. В последнее свидание с Савостюком у сестры что-то случилось неприятное, поссорились они, что-ли. Савостюк прислал ей письмо, каковое сестры в Двинске уже не застало и попало к показательнице. Из этого письма видно, что Савостюк знал, что сестра чем-то больна, но все же продолжал с нею сношения. Это письмо, помеченное 21-VI-1916 г., показательница *предъявляет*. (*Предъявлено письмо, писанное одним почерком с доносами на имя Двинского Город[ского] Полиц[ейского]*¹⁶⁶ Управления и г[осподина] Полициймейстера от имени *Штабс-Капитана Бакиновского*)¹⁶⁷. Постановил: составить об этом протокол, предъявленное письмо, как веществ[енное] доказательство, приложить к делу, а Елизавету Иосифову Дрелевскую подвергнуть медицинскому освидетельствованию.

Заведывающий
пригородной местностью
гор. Двинска

Ведейс.

«Старый-Форштадт»

Изложенное в протоколе утверждаю Е. Дрелевская.

Источник: НИАБ. Ф. 1416. Оп. 1. Д. 2448. Л. 503–505 об. Рукописный.

Документ 19.2

1916 г. июня 21. — Письмо поручика 3-й отдельной телеграфной роты М. М. Савостюка проживающей в г. Двинске проститутке Е. И. Дрелевской.

21–VI–1916.

Дорогая Лиза ¹⁶⁸!

Я говорил тебе, да и сама ты знаешь, к[а]к ты виновата во всей этой истории. Главное, что гадко и низко вышло с твоей стороны, — это ложь.

Я все переносу, но только не это. К чему ж тебе было уверять меня, что ты была всегда здорова и что последний раз твой В. уп... с г-ом ¹⁶⁹.

Разве сделала бы это женщина, обьятая пламенем чистой искренней любви, привязанности?.. А ведь ты так уверяла меня в этом.

Мне хотелось тебе так верить, так любить. Это неподдельное чувство заглушало всякие платонические побуждения и мне казалось, что я увидел новый светоч в жизни, новое счастье.

Мне казалось, что вот еще один, другой месяц и я «переломая», перевоспитаю тебя и тогда в тебе найду все, о чем мечтал, что было до того лишь грёзами. Но, увы... Судьбе не суждено было... Мои лучшие надежды разбились о жалкую прозу и я за них даже наказан.

«Мир во зле лежит», сказано в Евангелии ¹⁷⁰. Все опутывает ложь, обман, людская хитрость и неискренность. Лиза, ты ошиблась во мне: я не из тех твоих «грошевых» героев, которые подлы уже лишь потому, что сделали тебя такой. Я подошел к тебе с чистой душой, ты всколыхнула её, а затем, надругавшись, бросила мучиться.

Зачем ты затронула давно зажившие раны моего сердца.

Лиза, чем ты искупишь свой обман, чем вознаградишь меня за святость порыва? Ты говоришь, что остаешься «верной и неизменной», но так ли это?

Пусть твоя совесть, чуждая всякого обмана, сама тебе скажет, так ли это?

А мне и теперь больно, что лучшее мое тобой осмеяно, поругано...

Но все же это будет для меня лучшим уроком в познании людей, в вере в их искренность.

Если ты, хорошо обдумав и взвесив значение своих слов «остаюсь верной, неизменной», дашь сама себе положительный ответ и, навсегда *отказавшись* ¹⁷¹ передо мной во лжи, искупиш[ь] свой гадкий поступок, мы вновь будем вместе и те счастливые дни и часы, о которых ты вспоминаешь, вновь повторятся.

У меня лечение идет вперед довольно быстрыми шагами, и вскоре думаю быть здоровым.

Тебе же советую оставаться в лазарете до полного выздоровления, торопиться ¹⁷² нечего выписываться.

Я рад все-таки, что Богу угодно было принять твою Товочку. По крайней мере, ты и она будете счастливее. Как только окончательно выпишешься, сделай анализ, чтобы вполне убедиться в себе в своём здоровье.

Брось своих подруг, свой образ жизни, а если в силах это сделать — пиши, во мне найдешь все.

Целую. Миша ¹⁷³

Источник: НИАБ. Ф. 1416. Оп. 1. Д. 2448. Л. 509–510 об. Рукописный.

Документ 20

1916 г. июля 4. — Рапорт заведующего Старо-Форштадтским полицейским участком г. Двинска Ю. Я. Ведейса двинскому полицмейстеру Н. В. Калайде о представлении дознания по доносу штабс-капитана действующей армии Бакиновского о покровительстве полицейскими чинами проститутки Е. И. Дрелевской, распространяющей венерические заболевания среди прибывающих с позиций офицеров.

5/7 1916.

Поручение с произведенным дознанием ¹⁷⁴, письмом поручика Михаила Савостюка ¹⁷⁵ и кр[естьян]кой Елизаветой Иосифовой Дрелевской представляю Двинскому Полициймейстеру ¹⁷⁶ и доношу, что Дрелевскую я задержал не смотря на то, что донос к арестованной Дрелевской не относится, что она врачом признана здоровой ¹⁷⁷ и за кратковременное проживание во вверенном мне участке ни в чем предосудительном замечена не была, исполняя в точности поручение и во избежание каких-либо нареканий, ибо возможно, что она занималась проституцией, проживая в районе 1^й части.

Докладываю, что я до глубины души возмущен поступком офицера Русской армии, поручика 3^й отдел[ьной] телеграфной роты Михаила Савостюка. Как видно из прилагаемого при сем письма Савостюка и показания двоюродной сестры Елизаветы Ивановой Дрелевской, Елизаветы Иосифовой Дрелевской, они оба больны венерической болезнью, причем вторая даже лежала в лазарете, а первый лечился ¹⁷⁸, видимо, амбулаторно. Кто кого заразил не известно ¹⁷⁹. Савостюк знал и знает, что Дрелевская больна, а все же Полиции ее не выдает и продолжает ей писать нежные письма. Наконец, видимо, поссорившись с нею, решает сорвать свою злость на многострадальных чинах Полиции и жертвою почему-то избрал Пристава, в районе которого дом № 83, по Гродненской улице, каковой адрес был, видимо, указан Дрелевской для писем, так как она определенной квартиры не имела. Дом этот расположен во вверенном мне районе, коим заведываю я на правах пристава. Следовательно, на меня г[осподин] Савостюк, прикрывшись, видимо, из-за избытка храбрости, вымышленной фамилией шт[абс]-капитана Бакиновского, возводит, не задумываясь ни на минуту, тягчайшее обвинение пред На-

чалством, в том, что я с подчиненными мне чинами Полиции берем взятки от заведомо для нас больной венерич[еской] болезнью проститутки Дрелевской, не выселяем ее и даем ей возможность выводить из строя «бойцов». Значит содействуем общему нашему врагу — немцам. Где же доказательство?! Где же факты?!

Выясняется, что Дрелевская даже вовсе не проживала во вверенном мне участке, а только приходила к знакомой беженке за письмами и определенной квартиры не имела, а пугалась по городу и уже, *как заявляет двоюродная сестра ее* ¹⁸⁰, *давно задержана чинами Полиции и выслана из Двинска* ¹⁸¹. Наконец, если даже допустить, что Дрелевская прожила некоторое время во вверенном мне участке, то сразу уличить ее в проституции вряд ли была бы возможность, ибо чины полиции те же люди, что и прочие, и в душу каждой женщины проникнуть не могут, а *должны* ¹⁸² следить за поведением не только одной Дрелевской и обременены не только одной этой обязанностью, а сотнями других, не менее важных.

Просил бы ходатайства Вашего Высококордия, о привлечении поручика Савостюка к законной ответственности, путем предания суду, за столь злостную и недобросовестную клевету и об извещении меня о последующем.

4 июля 1916 г.

Заведывающий
пригородной местностью
гор. Двинска Ведейс ¹⁸³
«Старый-Форштадт»

Источник: НИАБ. Ф. 1416. Оп. 1. Д. 2448. Л. 506 об.–508 об. Рукописный.

Документ 21

1916 г. июля 31. — Прощение капитана 308-го пехотного Чебоксарского полка В. Э. Баньковского витебскому губернатору Н. П. Галахову о принятии мер по законному размещению в его доме в г. Витебске ветеринарного лазарета 7-го запасного артиллерийского дивизиона.

7262

№ 2836

6. АВГ. 1916

Его ¹⁸⁴ Превосходительству
Господину ¹⁸⁵ Витебскому ¹⁸⁶ Губернатору ¹⁸⁷.

... Пехотного Чебоксарского полка
Капитана Владислава Эдуардовича
БАНЫКОВСКОГО ¹⁸⁸ ¹⁸⁹, проживающего
временно в г. Симбирске, по Ново-
Казанской ул. ¹⁹⁰ д. Красникова № 18.

ПРОШЕНИЕ.

Имею честь донести ВАШЕМУ ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ, что в моем доме в г. Витебске ¹⁹¹, по Большой Елагской ул. ¹⁹² № 4, где раньше была фабрика цинкованного железа Хацревина, с Октября или Ноября мес[яца] 1914 года, *самоуправно*, по ¹⁹³ сведениям данным мне Витебской Городской Управой, разместился *ветеринарный лазарет* ¹⁹⁴ тылового запаса. В настоящее время я, как тяжело раненый в бою, эвакуирован, временно проживаю и нахожусь на службе в г. Симбирске, а с начала войны имел счастье находиться в действующей армии и сражаться с врагом. Этим моим отсутствием, по делу защиты дорогой Родины, воспользовался еврей Писаревский, / где он и его 2-3 сына теперь не знаю, быть может они также находятся в боях, но тогда все они были в г. Витебске/. ¹⁹⁵

Дом этого еврея, что на Орловской площади ¹⁹⁶, был отведен Городской Управой для *размещения этого учреждения*, но ¹⁹⁷ он предложил ветеринарному лазарету перейти в мой дом. Это конечно не законно, так как я еврея Писаревского не *уполномачивал* ¹⁹⁸ распоряжаться моим имуществом и доверенности никакой он от меня не имел; со слов же нижних чинов сего лазарета, которых я в 1915 году, заехав в Витебск от поезда до поезда, видел и расспрашивал, зайдя во двор моего дома, оказалось, что *еврей Писаревский обманул лазарет, сказав* ¹⁹⁹, что это его дом и даже прислал дров и керосина для отопления и освещения помещений моего дома, а когда лазарет разместился в нем, то от дальнейшей выдачи дров и керосина, конечно, отказался.

Считая, что личным участием в войне я уже отбыл натуральную воинскую повинность и дальнейшие косвенные обложения, раз не несут таковых другие граждане г. Витебска, для одних нас военных будет слишком тяжелы.

Кроме всего изложенного доношу, что с момента занятия указанной воинской частью моего дома я до сего времени т.е. почти два года, *не получаю ни копейки арендных денег* ²⁰⁰, несмотря на неоднократные мои просьбы и заявления Витебской Городской Управе, Витебскому Распорядительному Комитету и председателю Уездной Земской Управы ²⁰¹ об уплате таковых — как заказными письмами, так и через полицию, отвечая Городской Управе, на направляемые ею взыскания с меня налогов; я нахожу, что налоги установлены с доходов на имущество, а совсем не на жалованье г[оспод] офицеров, и если за имущество Городская Управа не платит *мне арендных* ²⁰² денег, то равно и *не имеет она права требовать* ²⁰³ с меня уплаты налогов и назначать пени, так как Управа, вероятно, не будет платить мне пени за почти двух годовую неуплату арендных денег, и что конечно налог должен быть изменен в ту или другую сторону, т.е. уменьшен или увеличен, смотря по фактической доходности имущества / т.к. аренда подлежащая уплате казной неоспорима// и не может быть ни уменьшена ни увеличена, как равно и не может взиматься налог с какой-то воображаемой, несуществующей доходности. На все заявления и просьбы ответа я не получил.

Кроме всего этого Витебская Городская Управа видимо задалась целью меня разорить, так как отказывается производить очистку выгребных ям, хотя она обязана это делать в местах расквартирования *войск* ²⁰⁴ ею, или по ее *неведению* ²⁰⁵ — того, *чем* ²⁰⁶ ведать ей надлежит, ²⁰⁷ заставляя этим меня платить, благодаря неимоверно возросших цен, по 50-ти рублей в месяц за очистку выгребов. Только этот расход равняется 600 рублей в год. А сколько я буду получать арендных денег? Об этом Городская Управа, упорно, даже не желает мне ответить. Мало этого, за неочистку однажды выгребов, мой доверенный, некто Пейсах Израелит, мещанин г. Витебска, проживающий по Золотой ул. в собственном доме, был оштрафован на 50 руб. и эти деньги пришлось уплатить мне-же.

Ко всему изложенному должен добавить, что лошади лазарета введены в помещения в которых были деревянные полы из 2-х вершковых шпунтованных досок, а цементные полы были лишь в одном помещении, все это конечно разорит меня в конец, так как полы приспособленные для хождения людей, не могут вынести постоя лошадей.

За что же такая немилость, неужели за то что я офицер.

Не мог же я, как верный слуга своей Родины, остаться и караулить свой дом. Я был уверен, что если я ушел сражаться с врагом и защищать родину, то отцы города уже позаботятся обо мне, оберегут сами мое имущество и интересы, и скорее поставят у себя в домах войсковые части, чем у меня, сознавая что они остались на месте у себя же дома в Витебске, не несут всех тяготей походной и боевой жизни, их благополучие, жизнь и здоровье не подвергаются ни малейшей опасности. На деле вышло далеко не так, хотя я конечно не знаю, быть может и у отцов города, из числа гласных хотя бы, в их жилых домах имеются наши войсковые конюшни, и зря не хочу обвинить их в отсутствии патриотизма и жертвы своим имуществом на пользу и удовлетворение военных нужд великой отечественной войны. В своем патриотическом порыве Витебская Городская Дума вынесла даже постановление о невзимании военного налога с воинских чинов, Витебских домовладельцев, о чем и другие газеты, как напри[м]ер, «Русское Слово» на своих столбцах отметили этот акт, — но он, как оказывается не коснулся офицерских чинов, с офицеров решено взимать и фактически взимается военный налог; видимо мы офицеры не признаемся Витебской Городской Управой за военнослужащих, несущих на своих плечах всю боевую жизнь наравне с нижними чинами.

Не будучи в состоянии сам лично приехать и устроить своих дел, все же твердо решив довести это дело до его справедливого решения, как бы далеко мне не пришлось *итти* ²⁰⁸, я осмеливаюсь побеспокоить Ваше Превосходительство, и как раненый офицер проливший свою кровь за горячо любимую Родину и посылав поля брани своими раздробленными костями, прошу Вас урегулировать все это и приказать Витебской Городской Управе или Распо-

рядительному Комитету: 1/ немедленно уплатить мне всю сумму причитающихся мне арендных денег, 2/ приказать им же уплатить мне всю сумму денег уплаченных мною за все это время за очистку выгребов, 3/ об уплате мне 50-ти руб. наложенного на меня штрафа, так как надо было оштрафовать Городскую Управу, а не меня, потому что, очистку должна была производить Управа, а не я, 4/ об установлении справедливого налога по фактической, а не воображаемой, доходности имущества, 5/ о приказании впредь Витебской Городской Управе самой очищать выгреба, не беспокоя меня этим, до ухода из моего дома этой или иной воинской части, 6/ о сложении с меня пеней за неуплату своевременно Городских налогов, так как я не получаю своевременно от Города арендных денег по вине Городской Управы, 7/ об уплате мне виновными учреждениями всей суммы пеней по налогам: Государственной и земскому за эти два года, по той же причине и на тех же основаниях и 8/ Впредь установить аккуратную, без задержек и проволочек, уплату арендных денег за означенные помещения ²⁰⁹.

Две гербовых марки рублевого достоинства каждая при сем прилагаю.

31 Июля 1916 г.

г. Симбирск

Капитан Баньковский.

Источник: НИАБ. Ф. 3445. Оп. 3. Д. 92. Л. 23–24 об. Машинописный.

Документ 22

1916 г. августа 15. — Прощение капитана 308-го пехотного Чебоксарского полка В. Э. Баньковского витебскому губернатору Н. П. Галахову об освобождении его дома в г. Витебске от поста ветеринарного лазарета 7-го запасного артиллерийского дивизиона и ремонте дома за счет Витебской городской управы.

7582

20. АВГ. 1916

Его Превосходительству
Господину Витебскому ²¹⁰ Губернатору ²¹¹.

.... Пехотного Чебоксарского полка Капитана
Владислава Эдуардовича БАНЬКОВСКОГО ²¹²,
врем[енно] проживающего временно в г. Симбирске,
по Ново-Казанской ул. ²¹³ в д. Красникова 18.

П Р О Ш Е Н И Е.

В дополнение к прошению моему от 31 Июля ²¹⁴ сего года, имею честь почтительнейше просить Ваше Превосходительство освободить мой дом от поста ветеринарного лазарета, на основании ст. 585 Устава о Земской Повин[но-

сти], так как: во-первых он квартирует в моем доме более года / 22 месяца / и для уравнивания натуральной повинности это будет вполне справедливо, а во-вторых это меня в конец разоряет. Подходящим для перевода домом является дом, зазнавшегося еврея-миллионера Писаревского, в котором ранее и предполагалось разместить это учреждение.

По освобождении же моего дома²¹⁵ прошу не отказать в распоряжении о ремонте всего здания и приведении его в²¹⁶ прежний вид, за счет Городской Управы.

Капитан Баньковский.

Августа²¹⁷ «15» дня 1916 года. Г. Симбирск .

Источник: НИАБ. Ф. 3445. Оп. 3. Д. 92. Л. 25. Машинописный.

Документ 23

1916 г. сентября 2. — Прошение эвакуированного в м. Смиловичи Игуменского у. крестьянина м. Молчадь Люшневской вол. Слонимского у. Гродненской губ. И. В. Воронца директору народных училищ Минской губ. П. А. Соколову о зачислении его детей и племянника в Игуменское высшее начальное училище.

№. № 143, 144 и 145.

Вход[ящий] № 243 Получ[ено] 15 Сент[ября] 1916
[...]²¹⁸

Его Превосходительству
Г[осподину]²¹⁹ Директору народных училищ Минской губернии²²⁰.

Крестьянина Люшневской вол.,
Слонимского у., Гродн[енской] губ., жителя
м. Молчади Игнатия Васильева Воронца.

Прошение.

До нашествия на м. Молчадь неприятеля, 7 сентября 1915 года, моя дочь Антонина состояла ученицей III кл. Молчадского высш[его] начального училища, а сын Константин, 13^л л[ет], и племянник Иван Николаев Воронец, сирота, опекуном коего я состою (тоже 13-летний), держали тогда экзамен для поступления в I^ю кл. оногo, но в виду какового нашествия все мы должны б[ыли] бежать. В виду неимения документов учащихся, каковых б[ывший] инспектор Молчадского учил[ища] надвор[ный] сов[етник] Данилевич²²¹, как оказалось, не передал нынешнему Инспектору Молчадского училища, (которое, впрочем, не открыто), который ныне прикомандирован к Гродн[ен-

ской] Дирекции н[ародных] уч[илищ], находящейся в г. Невеле Витеб[ской] г[уб.], мои дети и племянник и не могли поступить ни в одно из училищ, уже и потому, что мои волокита по ходатайству о принятии детей в учебн[ое] завед[ение] у г[осподина] попечителя Вилен[ского] Уч[ебного] Ок[руга]²²², Гродненской Дирекции, новоназначенного Инспектора Молчадского училища и инспектора Игуменского высш[его] нач[ального] училища²²³, отославшего меня к Вашему Превосходительству, заполнила почти целый год до настоящего момента.

В виду сего, почтительнейше прошу Ваше Превосходительство не оставить моей просьбы ныне о принятии их в Игуменское высшее нач[альное] училище без последствий.

Из документов, могущих пролить свет на мое сие дело, имеются только прилагаемые уведомление меня нынешнего Инспектора Молчадского высш[его] нач[ального] учил[ища] и письмо к моей дочери ее б[ывшего] учителя. (Отношение 1го от 4 Авг[уста] с[его] года за № 193). Мое жит[ельство] в м. Смилович[ах] Игум[енского] у.

Крестьянин Игнатий Воронец

1916 г.
сент[ября] 2 дня.²²⁴

Источник: НИАБ. Ф. 486. Оп. 1. Д. 982. Л. 12–12 об. Рукописный.

Документ 24

1916 г. сентября 5. — Рапорт двинского полицмейстера Н. В. Калайды в Витебское губернское правление о результатах расследования по доносам штабс-капитана действующей армии Бакиновского о покровительстве полицейскими чинами проститутки Е. И. Дрелевской, распространяющей венерические заболевания среди прибывающих с позиций офицеров.

С представлением настоящей переписки²²⁵, Витебскому Губернскому Правлению доношу, что, как оказалось по проверке, проститутка Елисавета Осипова Дрелевская, согласно приказания Командующего 5 Армией, изложенного в телеграмме Начальника Штаба Армии, от 14 ноября 1915 г., на имя Начальника Гарнизона города Двинска²²⁶, при появлении в г. Двинск не упустительно задерживалась и выселялась, а именно — 12 и 24 декабря 1915 г. в г. Себеж, 24 января 1916 г. в г. Рославль и 5 июля 1916 г. в г. Белебей, Уфимской губ., о чем каждый раз и донесено Начальнику Гарнизону г. Двинска. При медицинском осмотре 4 июля с[его] г[ода] Двинским Уездным Врачем²²⁷ Дрелевская признана здоровой и вообще изложенные в сообщениях за №№ 634 и 635 от имени штабс-капитана Бакиновского сведе-

ния не соответствуют действительности и таковые, как видно из показания Дрелевской и представленного ею письма за подписью Миша на имя Лизы, от 21 Апреля 1916 г., написаны не штабс-капитаном Бакиновским, а поручиком 3 отдельной телеграфной роты Михаилом Савостюк²²⁸ на почве ревности; местопребывание коего неизвестно. Сентября 5 дня 1916 г. № 2560.

Двинский Полицеймейстер Калайда²²⁹
Секретарь Морозов²³⁰

Источник: НИАБ. Ф. 1416. Оп. 1. Д. 2448. Л. 515–515 об. Машинописный.

Документ 25

1916 г. октября 4. — Прощение жителей г. Витебска витебскому коменданту полковнику А. А. Шемякину о принятии мер к ограждению женского населения города от сексуальных домогательств со стороны бродящих солдат.

Его Превосходительству
Господину²³¹ Коменданту города Витебска^{232, 233}

Настоящим имеем честь почтительнейше просить Ваше Превосходительство принять зависящие меры к ограждению личности женщин и девиц от дерзких и циничных приставаний солдат бродящих как в одиночку, так и со своими подругами проститутками, насколько замечено по вечерам между 7–10 час[ами] вечера, когда ни женщинам, ни девицам невозможно показаться в плохо-освещенных улицах города (на больших, светлых улицах ходят патрули), чтобы не быть затронутым солдатами, пускающими вслед гнусные и циничные предложения. Солдаты в означенное время *почемуто*²³⁴ свободно разгуливают (конечно не на главных улицах города) и пристают к каждой проходящей женщине и девице. Поэтому мы, отцы, мужья и братья от имени женщин, — обращаемся к Вам с просьбой о принятии решительных мер к ограждении наших жен, матерей и дочерей, ибо в то время, когда наши сыновья и братья проливают свою кровь с врагами и лежат в холодных, сырых окопах, здесь — благополучно пристроившись писаря, деньщики и т.п. чинят всякое безобразие и заботятся лишь о своих животных похотях.

Просим вменить в обязанность патрулям заглядывать в плохо-освещенные улицы, где солдаты чувствуя себя свободными — проявляют свои инстинкты. В особенности наблюдалось это в районе III ч[асти] города по Бол[ьшой] Покровской²³⁵, Кантонической²³⁶, Бол[ьшой] Ильинской²³⁷.

Как факт можем сообщить о случае у бани Мочало, в II части города, на Набережной, когда солдатом была схвачена и повалена на землю гимназистка 16 лет и только на ее крик злодей бросил жертву и убежал²³⁸.

Мы очень надеемся, что просьба наша будет Вами принята во внимание.

г. Витебск,
4 – Октября 1916.

С высокопочтением
пребываем:
Жители гор. Витебска.

Источник: НИАБ. Ф. 2533. Оп. 1. Д. 65. Л. 1117–1117 об. Рукописный.

Документ 26

**1916 г. декабря 14. — Заявление крестьянина д. Караси
Городищенской вол. Горецкого у. Могилевской губ. И. С. Сухорукова
участковому полицейскому уряднику о возвращении ему
свидетельства об освобождении от воинской службы, украденного его
братом А. С. Сухоруковым.**

Господину уряднику Городищенской волости Горецкого уезда

Заявление

Крестьянина деревни Карасей Городищенской волости Ивана Савельева Сухорукова, проживающего в Смоленской губ. Гжатского уезда Ивакино-Купоровской волости дерев[ни] Ново-Селищево.

Брат мой Афонасий Савельев Сухоруков *в воровал*²³⁹ у меня свидетельство, выдан[н]ое Горецким уездным воинским Начальником, об освобождении меня от воинской службы, № не помню, и шляется с таковым под видом меня неизвестно где, но по письму от старшего брата моего Ильи Сухорукова я узнал, что он находится в Городищенской волости, то Прошу Г[осподина] Урядника задержать Афонаса Савельева Сухорукова, отнять у его мое свидетельство и возвратить мне, а его доставить по принадлежности. Проситель Иван Савельевич Сухоруков. 1916 года декабря 14 дня.

Источник: НИАБ. Ф. 3447. Оп. 1. Д. 1 Л. 64–64 об. Рукописный.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 19.08.2016

¹ Снапковский, Ю. Н. «Великая европейская война» в жизни населения прифронтовых губерний в документах НИАБ. Часть I (1914 г.) / Ю. Н. Снапковский // Архіварыус: Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Вып. 12 / рэдкал.: Ю. М. Бохан (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: НГАБ, 2014. — С. 86–119; Он же. «Великая европейская война» в жизни населения прифронтовых губерний в документах НИАБ. Часть II (1915 г.) / Ю. Н. Снапковский // Архіварыус: Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. Вып. 13 / рэдкал.: Ю. М. Бохан (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: НГАБ, 2015. — С. 27–59.

² Выше стоит прямоугольный штамп: «КАНЦЕЛЯРИЯ МИНСКОГО ГУБЕРНАТОРА [3. ФЕВР[АЛЬ] 1916] № ____».

³ Имеется в виду А. Г. Чернявский. См. прим. 71 к док. № 14 в части II.

⁴ Ниже стоят отметки красным карандашом: «26/1» и «4».

⁵ Ниже стоит отметка черными чернилами: «45304».

⁶ Вписано черными чернилами.

⁷ *Строковский Михаил Инполитович* (18.10.1871, с. Кривичи Кривичской вол. Минского у. — после 1946 г.) — сын священника, окончил Слуцкое духовное училище, обучался в Минской духовной семинарии (исключен из 1-го класса «по малоуспеваемости»), 20.03.1890 зачислен в штат канцелярских служителей Минского губернского правления, с 27.02.1893 помощник делопроизводителя 5-го стола Минского губернского правления, с 20.03.1894 коллежский регистратор (15.11.1894), с 24.09.1897 по 02.03.1899 делопроизводитель 3-го стола Минского губернского правления, с 20.03.1897 губернский секретарь (14.11.1897), с 14.04.1899 помощник пристава 1-й части г. Минска, с 20.03.1900 коллежский секретарь (24.09.1900), с 20.03.1903 титулярный советник (24.11.1903), с 18.03.1904 пристав 2-го стана Слуцкого у., с 20.03.1906 коллежский асессор (02.03.1907), с 18.04.1912 помощник пинского уездного исправника, с 24.10.1912 пристав 3-й части г. Минска, с 18.04.1912 надворный советник (01.04.1913), с 20.12.1913 новогрудский уездный исправник, с 12.09.1914 игуменский уездный исправник, с 27.06.1916 пинский уездный исправник, 23.10.1916 уволен от службы, с 19.12.1916 по 03.01.1917 состоял на временной службе по бухгалтерской части в Минском губернском комитете Всероссийского земского союза. Проживал на хуторе Киплино Суворовского с/с Березинского р-на Минской обл., работал секретарем в районной судебно-земельной комиссии, 21.12.1926 арестован, обвинен в «контрреволюционной борьбе», 03.06.1927 приговорен «тройкой» к трем годам исправительно-трудовых лагерей с заменой приговора на три года лишения права переписки, реабилитирован 20.07.1992 Прокуратурой Республики Беларусь. На 1946 г. проживал в г. Чернобыле Киевской обл. Украинской ССР. Дальнейшая судьба неизвестна. Кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (06.12.1907) и Св. Анны 3-й ст. (06.12.1913).

⁸ Имеется в виду А. Г. Чернявский. См. прим. 71 к док. № 14 в части II.

⁹ Подчеркнуто синим карандашом.

¹⁰ Слева на полях стоит штамп: «КАНЦЕЛЯРИЯ МИНСКОГО ГУБЕРНАТОРА [6. ФЕВР[АЛЬ] 1916] № 11969».

¹¹ Подчеркнуто простым карандашом с отметкой слева на поля: «13».

¹² Подчеркнуто простым карандашом.

¹³ *Штехер Николай Генрихович* (20.04.1878, г. Уфа — после 1920 г.) — сын надворного советника, прав. вероисп., выпускник юридического факультета Императорского Санкт-Петербургского университета, с 13.08.1903 канцелярский служитель 2-го разряда Департамента общих дел МВД, 09.06.1904 причислен к МВД, с 23.11.1904 помощник столоначальника младшего оклада Департамента общих дел МВД, с 09.06.1904 коллежский секретарь (29.01.1905), с 09.06.1904

титулярный советник (06.12.1905), с 09.06.1907 коллежский ассессор (12.10.1907), с 31.05.1911 помощник столоначальника старшего оклада Департамента общих дел МВД, с 09.06.1911 надворный советник (07.05.1912), советник (с 27.08.1912) и старший советник (с 13.05.1913) Витебского губернского правления, с 28.08.1915 по 03.03.1916 старший представитель гражданской власти при штабе 5-й армии, с 09.06.1914 коллежский советник (06.12.1915), 15.09.1917 уволен от службы (с 31.08.1917), на 11.11.1917 проживал в имении жены при станции «Топорнино» Уфимской у. Уфимской губ., с 1918 по 1920 гг. служил при Верховном правителе России адмирале А. В. Колчаке. Кавалер орденов Св. Анны 3-й ст. (06.12.1911), Св. Станислава 2-й ст. (06.12.1913), Св. Анны 2-й ст. (09.01.1916), Св. Владимира 4-й ст. (13.01.1917).

¹⁴ Ниже стоят штампы: «2- МАР[Т] 1916 К[АНЦЕЛЯРИЯ] В[ИТЕБСКОГО] Г[УБЕРНАТОРА]» и «ВИТЕБСКОЕ -3 МАР[Т] 1916 ГУБЕРНСКОЕ ПРАВЛЕНИЕ».

¹⁵ Имеется в виду Н. П. Галахов. *Галахов Николай Павлович* (03.07.1855 — 20.01.1936, г. Париж) — выпускник гимназии, с 27.02.1874 рядовой лейб-гвардии Семеновского полка, участник русско-турецкой войны 1877–1878 гг., 23.06.1884 уволен от службы в чине поручика, с 1885 г. мировой судья Мценского у. Орловской губ., с 01.06.1891 земский начальник 2-го участка Мценского у., коллежский советник (25.10.1895), статский советник (25.10.1899), с 21.03.1903 по 17.12.1904 и.о. мценского уездного предводителя дворянства, с 10.12.1906 и.о. новосильского уездного предводителя дворянства Тульской губ., камергер двора Е. И. В. (03.05.1907), с 07.08.1907 орловский вице-губернатор, действительный статский советник (29.03.1909), с 06.12.1915 по 13.12.1916 витебский губернатор, эмигрировал во Францию. Похоронен на кладбище Сент-Женевьев-де-Буа в г. Париже.

¹⁶ *Билимо-Постернацкий (Билима-Постернаков, Билима-Пастернаков) Николай Филиппович* (~1868 г. — после 17.05.1917) — потомственный почетный гражданин, прав. вероисп., обучался в Ковенской гимназии, с 17.01.1883 регистратор Вилькомирского уездного полицейского управления Ковенской губ., с 31.10.1885 временно и.д. столоначальника Вилькомирского уездного полицейского управления, с 29.09.1886 полицейский надзиратель 2-го квартала г. Вилькомира, с 24.09.1892 пристав 2-го стана Новоалександровского у., с 17.07.1895 пристав 3-го стана Новоалександровского у., с 23.07.1901 пристав 1-го стана Ковенского у., с 24.12.1902 пристав 4-го стана Ковенского у., в декабре 1904 г. выдержал экзамен в знании курса уездного училища, с 21.12.1904 коллежский регистратор (29.04.1905), с 02.01.1906 люцинский уездный исправник, с 21.12.1907 губернский секретарь (31.12.1908), с 21.12.1910 коллежский секретарь (26.06.1911), с 20.07.1911 по 05.12.1915 дриссенский уездный исправник, с 21.10.1913 титулярный советник (23.06.1914), с 05.12.1915 по 10.08.1916 двинский уездный исправник, с 10.08.1916 по 27.03.1917 себежский уездный исправник, 27.03.1917 уволен от службы, на 09.05.1917 проживал в г. Себеже. Дальнейшая судьба неизвестна. Кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (06.12.1906), Св. Анны 3-й ст. (06.12.1909), Св. Станислава 2-й ст. (26.08.1915).

¹⁷ Так в тексте.

¹⁸ Из освидетельствования Н. Ф. Билимо-Постернацкого двинским уездным врачом от 19.02.1916: «Ушибы были настолько сильные, что без посторонней помощи он не может поворачиваться в постели. Кроме физических страданий имеются на лицо и нервные страдания как-то бессонница, бред и перебои сердца» (НИАБ. Ф. 1416. Оп. 2. Д. 22026. Л. 144–144 об.).

¹⁹ Так в тексте.

²⁰ Подчеркнуто простым карандашом.

²¹ Распоряжением командующего армией от 19.03.1916 Н. Ф. Билимо-Постернацкому было назначено пособие на лечение в размере 200 руб. «из экстраординарных сумм» (НИАБ. Ф. 1416. Оп. 2. Д. 22026. Л. 163, 164).

²² *Безладнов Василий Львович* (16.10.1859 — после 1917 г.) — прав. вероисп., окончил Ставропольскую классическую гимназию, с 01.09.1878 на службе, выпускник Николаевского кавалерийского училища (1880), с 08.08.1880 корнет лейб-гвардии Казачьего Его Величества полка, поручик (01.01.1885), в 1887 г. окончил Николаевскую академию Генерального штаба по 1-му разряду, штабс-ротмистр гвардии (07.04.1887), капитан Генерального штаба (02.04.1888), обер-офицер (с 02.04.1888 по 21.06.1890) и штаб-офицер (с 21.03.1894 по 07.08.1895) для особых поручений при штабе Гренадерского корпуса, с 21.06.1890 по 21.03.1894 состоял при Московском пехотном юнкерском училище для преподавания военных наук, подполковник (30.08.1891), полковник (02.04.1895), с 07.08.1895 по 25.11.1899 старший адъютант штаба Московского военного округа, с 25.11.1899 по 20.04.1902 начальник штаба 1-й кавалерийской дивизии, с 20.04.1902 по 05.12.1905 командир 1-го лейб-драгунского Московского полка, генерал-майор (05.12.1905), с 05.12.1905 по 16.10.1914 генерал для поручений при командующем войсками Московского военного округа, с 16.10.1914 генерал для поручений при командующем 12-й армией, с 05.02.1915 генерал для поручений при командующем 5-й армией (с 20.09.1915 начальник гарнизона г. Двинска), состоял в резерве чинов при штабе Петроградского (с 31.03.1917) и Московского (с 17.05.1917) военных округов, на апрель — июль 1918 г. состоял на службе в РККА. Дальнейшая судьба неизвестна. Кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (1890), Св. Анны 3-й ст. (1893), Св. Станислава 2-й ст. (1898), Св. Анны 2-й ст. (1901), Св. Владимира 4-й ст. (1905), Св. Владимира 3-й ст. (1908), Св. Станислава 1-й ст. (06.12.1912), Св. Анны 1-й ст. (22.04.1915), Св. Владимира 2-й ст. с мечами (27.08.1915).

²³ Ниже стоит резолюция красным карандашом: «[...] 4/IV [подпись неразборчива]».

²⁴ Так в тексте.

²⁵ Имеется в виду А. П. Морозов. *Морозов Александр Павлович* (12.05.1877, г. Санкт-Петербург — 09.12.1937, Бутовский полигон, Московская обл., РСФСР) — из дворян Санкт-Петербургской губ., прав. вероисп., выпускник Императорского Санкт-Петербургского училища правоведения (1900), с 15.05.1900 титулярный советник (20.05.1900), с 15.05.1900 чиновник Министерства юстиции, 06.06.1900 переведен на службу в МВД с откомандированием в Хозяйственный департамент, с 22.03.1901 помощник столоначальника и с 18.11.1903

младший столоначальник Хозяйственного департамента, с 15.05.1903 коллежский асессор (20.06.1903), с 18.06.1904 младший помощник делопроизводителя Главного управления по делам местного хозяйства МВД, с 18.10.1905 непреходящий член Тверского губернского по земским и городским делам присутствия, с 05.11.1906 непреходящий член Ярославского губернского по земским и городским делам присутствия (с 12.12.1906 заведующий секретарской частью Ярославского губернского статистического комитета), с 15.05.1907 надворный советник (01.10.1907), с 15.05.1911 коллежский советник (04.09.1911), с 18.02.1913 по 22.12.1915 непреходящий член Московского особого по городским делам присутствия, с 15.05.1912 статский советник (14.04.1913), с 23.01.1913 почетный мировой судья по Рыбинскому у. Ярославской губ. на трехлетие, с 22.12.1915 по 17.10.1916 витебский вице-губернатор, с 17.10.1916 по 1917 г. ставропольский вице-губернатор, владел приобретенным имением в Рыбинском у. (на 1915 г. — 226 дес. 1904 квадратных сажени земли). Проживал в г. Можайске Московской обл., 24.11.1937 арестован, 29.11.1937 «тройкой» при Управлении НКВД по Московской обл. приговорен к расстрелу за «антисоветскую агитацию» (реабилитирован в июне 1989 г.). Кавалер орденов Св. Станислава 2-й ст. (22.04.1907), Св. Анны 2-й ст. (29.03.1909), Св. Владимира 4-й ст. (10.04.1916).

²⁶ Слева на полях стоит отметка простым карандашом: «г. Двинск 24/III [1]1916 г./[подпись неразборчива]».

²⁷ Подчеркнуто простым карандашом.

²⁸ Слева на полях стоит отметка синим карандашом: «2/IV», под ней — резолюция черными чернилами: «Доложил Губерн[атору] 4/IV приказано сообщить Исправнику, чтобы он принял меры для внушения населению о необходимости нести тяготы войны, тем более, что неприятель у пределов уезда и естественно, что население этого уезда несет большие сравнительно с друг[ими] все тяготы. Кроме того [...], чтобы [...] чинам полиции о воздействии путем убеждения на население. Н[иколай] Ш[тегер]».

²⁹ Подчеркнуто простым карандашом.

³⁰ Подчеркнуто простым карандашом.

³¹ Подчеркнуто простым карандашом.

³² Так в тексте.

³³ Подчеркнуто простым карандашом.

³⁴ Подчеркнуто простым карандашом.

³⁵ См. прим. 10 к док. № 3.

³⁶ Слева на полях стоит неразборчивая отметка синим карандашом.

³⁷ Имеется в виду Н. П. Галахов. См. прим. 5 к док. № 3.

³⁸ См. прим. 6 к док. № 3.

³⁹ Имеется в виду А. Г. Чернявский. См. прим. 71 к док. № 14 в части II.

⁴⁰ См. прим. 85 к док. № 17 в части II.

⁴¹ Имеется в виду А. Г. Чернявский. См. прим. 71 к док. № 14 в части II.

⁴² Ниже стоит штамп: «МИНСКОЕ ГУБЕРНСКОЕ [18. АПР[ЕЛЬ] 1916] Присутствие № _____», поверх штампа — резолюция простым карандашом: «Губ[ернскому] Отд[елению] Тат[ианинского] Ком[итета]».

⁴³ Ниже стоит штамп: «КАНЦЕЛЯРИЯ МИНСКОГО ГУБЕРНАТОРА [17. АПР[ЕЛЬ] 1916 № 11747».

⁴⁴ Так в тексте.

⁴⁵ Так в тексте.

⁴⁶ Так в тексте.

⁴⁷ Так в тексте.

⁴⁸ Так в тексте.

⁴⁹ Так в тексте.

⁵⁰ Подчеркнуто простым карандашом с резолюцией слева на полях: «Бобр[уйско-му] Полиц[иймейстеру]».

⁵¹ Скобелевская ул. — сегодня ул. Карла Маркса.

⁵² Выше стоит прямоугольный штамп: «КАНЦЕЛЯРИЯ МИНСКОГО ГУБЕРНАТОРА [26. АПР[ЕЛЬ] 1916] № _____».

⁵³ Выше наклеены две гербовые марки достоинством 20 коп., поверх их стоит прямоугольный штамп: «КАНЦЕЛЯРИЯ МИНСКОГО ГУБЕРНАТОРА [26. АПР[ЕЛЬ] 1916] № _____», ниже стоит резолюция простым карандашом: «Исправнику за счет Гр[афа] Потоцк[ого] телеграм[мой] предложить впредь до особого распоряжения оставить в уезде 26/4, а [...] 26/4 [...]».

⁵⁴ Имеется в виду А. Г. Чернявский. См. прим. 71 к док. № 14 в части II.

⁵⁵ Потоцкий Маврикий-Станислав Августович (16.05.1894, г. Варшава — 15.05.1949, г. Лондон) — граф, владелец имений Березина-Любошанская Игуменского у. (на 1914 г. — 50.630 дес. земли), Яблонна, Непорент и Бялобжеги Варшавской губ. (на 1906 г. — ~7800 гектаров земли), участник Первой мировой войны в составе 1-го Польского корпуса генерала Ю. Довбор-Мусницкого, Польско-украинской войны 1918–1919 гг. и Советско-польской войны 1919–1921 гг., затем состоял в резерве в звании поручика уланов, во время Второй мировой войны оказывал активную поддержку вооруженным формированиям польского подполья, награжден серебряным крестом ордена «Virtuti Militari» и «Крестом Храбрых».

⁵⁶ Слева на полях наклеены четыре гербовые марки достоинством 40 коп., поверх их стоит прямоугольный штамп: «КАНЦЕЛЯРИЯ МИНСКОГО ГУБЕРНАТОРА [26. АПР[ЕЛЬ] 1916] № _____».

⁵⁷ Имеется в виду М. И. Строковский. См. прим. 3 к док. № 1.

⁵⁸ Так в тексте.

⁵⁹ Ниже стоит отметка красным карандашом: «Х», под ней — другая отметка простым карандашом: «34/[1]915 г.».

⁶⁰ Имеется в виду П. Г. Евдодьев. Евдодьев (Евдотьев) Поликарп Григорьевич — прав. вероисп., выпускник военно-фельдшерской школы, с 1910 по 1914 гг.

рогачевский уездный исправник, коллежский советник (1913), с 12.07.1914 по 30.06.1916 могилевский полицмейстер, затем причислен к МВД. Дальнейшая судьба неизвестна.

⁶¹ *Капитанов Сергей* — караульный при военнопленных в г. Могилеве, обвинен Могилевской городской управой в высмеивании военнопленных, но приказом могилевского полицмейстера от 16.07.1916 оставлен в занимаемой должности.

⁶² Далее зачеркнуто: «зани».

⁶³ Далее зачеркнуто: «обязанности».

⁶⁴ Вписано сверху.

⁶⁵ Вписано сверху.

⁶⁶ Далее зачеркнуто: «до».

⁶⁷ Имеется в виду А. Г. Чернявский. См. прим. 71 к док. № 14 в части II.

⁶⁸ Выше стоит прямоугольный штамп: «К А Н Ц Е Л Я Р И Я МИНСКОГО ГУ-БЕРНАТОРА 10 МАЙ 1916» № 46519».

⁶⁹ *Лаптев Владимир Федорович* (06.07.1872, г. Кронштадт Петергофского у. Санкт-Петербургской губ. — после 23.02.1917) — сын столярного мастера Кронштадтского порта, прав. вероисп., выпускник фельдшерской школы при Кронштадтском Николаевском морском госпитале, 17.10.1893 принят на службу в Кронштадтское городское по воинской повинности присутствие, с 13.05.1891 фельдшер 2-й статьи 4-го флотского экипажа, 01.10.1891 зачислен в штат Кронштадтского Николаевского морского госпиталя, 01.01.1894 произведен в фельдшера 1-й статьи с переводом в кадр мастеровых и рабочих Кронштадтского порта, 03.12.1894 переведен во 2-й флотский экипаж, 09.05.1895 переведен в кадр мастеровых и рабочих Кронштадтского порта, 04.07.1896 переведен в 14-й флотский экипаж, 10.07.1897 уволен в запас флота, 19.08.1897 определен на службу в штат Санкт-Петербургской столичной полиции, с 19.08.1897 коллежский регистратор (02.01.1901), с 07.06.1902 по 02.03.1903 канцелярский чиновник Санкт-Петербургского столичного врачебного управления, с 07.06.1902 губернский секретарь (12.11.1902), с 21.06.1904 по 11.08.1905 почетный старшина при Санкт-Петербургском совете детских приютов, с 11.08.1905 пристав 3-й части г. Минска, с 20.09.1905 пристав 2-й части г. Минска, с 07.06.1905 коллежский секретарь (18.11.1905), с 01.03.1908 пристав 1-й части г. Минска, с 28.08.1908 начальник сыского отделения Минского городского полицейского управления, с 07.06.1908 титулярный советник (01.05.1909), с 22.01.1911 пристав 1-й части г. Минска, с 07.06.1911 коллежский ассessor (18.10.1911), с 24.09.1912 помощник минского полицмейстера, с 12.09.1914 по 1917 г. новогрудский уездный исправник, с 07.06.1915 надворный советник (10.10.1916), 23.02.1917 получил от губернатора предложение занять должность пинского полицмейстера. Дальнейшая судьба неизвестна. Кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (06.12.1907), Св. Анны 3-й ст. (06.12.1909), Св. Владимира 4-й ст. (22.09.1912), Св. Анны 2-й ст. (24.06.1916).

⁷⁰ Поверх текста стоит штамп: «БОБРУЙСКИЙ УЕЗД[НЫЙ] ИСПРАВНИК ПОЛУЧЕНО 10 МАЙ 1916 № ____».

⁷¹ Имеется в виду Д. И. Бураков. *Бураков Дмитрий Иванович* (~1860 г. — после 01.01.1917) — из мещан г. Волоколамска Московской губ., 02.11.1881 принят на военную службу с назначением в писарский класс при 2-м пехотном резервном кадровом батальоне, 25.02.1882 переведен в Главный штаб нестроевым младшего разряда, 01.01.1884 произведен в старший разряд на низший оклад, 01.02.1886 зачислен в запас армии, 01.05.1886 поступил на службу в Канцелярию минского губернатора по вольному найму, 22.11.1886 зачислен в штат канцелярских служителей Канцелярии минского губернатора, с 06.11.1887 и.д. помощника правителя Канцелярии минского губернатора, в 1889 г. в Педагогическом совете Борисовского городского 3-классного училища выдержал испытание на производство в первый классный чин, коллежский регистратор (30.08.1891), с 30.08.1894 губернский секретарь (16.03.1895), с 30.08.1897 коллежский секретарь (26.01.1898), с 30.08.1900 титулярный советник (19.03.1901), с 01.09.1900 старший штатный чиновник особых поручений при минском губернаторе, с 14.01.1902 по 01.07.1903 состоял членом Высочайше учрежденной администрации по управлению $\frac{1}{4}$ части ординатских имений князей Радзивиллов, с 30.08.1902 коллежский асессор (06.12.1902), с 24.06.1903 по 1917 г. бобруйский уездный исправник, с 30.08.1906 надворный советник (10.03.1907), коллежский советник (1910). Дальнейшая судьба неизвестна. Кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (30.08.1894), Св. Анны 3-й ст. (14.05.1896), Св. Станислава 2-й ст. (15.07.1906), Св. Анны 2-й ст. (06.12.1909).

⁷² Один экземпляр прокламации подшит к делу: НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 9174а. Л. 296.

⁷³ Имеется в виду А. Г. Чернявский. *См. прим. 71 к док. № 14 в части II.*

⁷⁴ *Начальник Канцелярии Снабзап* — начальник Канцелярии главного начальника снабжений армий Западного фронта. Возможно, имеется в виду Ф. П. Балканов. *Балканов Феодосий Петрович* (11.02.1866 – 1928 г., г. Москва, РСФСР) — прав. вероисп., выпускник Императорского Московского университета, с 13.08.1892 на службе, по окончании военно-училищного курса Киевского пехотного юнкерского училища выпущен в 18-й пехотный Вологодский полк, подпоручик (04.08.1892), поручик (04.08.1896), окончил Санкт-Петербургский Археологический институт, штабс-капитан (04.08.1900), с 30.12.1900 помощник начальника общего архива Главного штаба младшего оклада, с 26.06.1901 помощник столоначальника Главного штаба, помощник делопроизводителя младшего оклада (с 14.05.1903) и и.д. помощника делопроизводителя старшего оклада (с 28.03.1904 по 31.10.1910) Военного министерства, капитан (04.08.1904), с 29.03.1909 подполковник (1910), с 31.10.1910 по 28.02.1913 старший редактор кодификационного отдела канцелярии Военного министерства, с 31.12.1912 полковник (1913), с 28.02.1913 делопроизводитель канцелярии Военного министерства, с 19.07.1914 и.д. начальника Канцелярии главного начальника снабжений армий Северо-Западного фронта, генерал-майор (1917), затем на службе в РККА, временно и.д. начальника Законодательно-финансового управления при Военно-хозяйственном совете (1918). Кавалер орденов Св. Анны 3-й ст. (1905), Св. Станислава 2-й ст. (1912), Св. Владимира 4-й ст. (1913), Св. Владимира 3-й ст. (06.12.1914).

⁷⁵ *Лагодич Дионисий Васильевич* (14.03.1870 — после 01.01.1917) — из крестьян, прав. вероисп., выпускник Ивановского народного училища Кобринского у. Гродненской губ., 05.01.1908 определен на службу канцелярским служителем 2-го разряда Минского губернского правления, с 05.01.1908 по 08.04.1908 заведующий посадом Ново-Борисов на правах полицейского надзирателя, с 08.04.1908 по 1913 г. полицейский надзиратель 2-й части г. Борисова, коллежский регистратор (1911), с 1913 по 1914 гг. пристав 4-го стана Мозырского у., губернский секретарь (1914), с 1914 по 1917 гг. пристав 5-го стана Бобруйского у. Дальнейшая судьба неизвестна.

⁷⁶ Ниже стоит резолюция черными чернилами: «Кабищера от дальнейшего отбытия наказания освободить. Губернатор».

⁷⁷ См. прим. 5 к док. № 3.

⁷⁸ *Трудолюбская ул.* — сегодня отрезок ул. Володарского от пересечения с Великолукским трактом до конца улицы.

⁷⁹ Слева на полях стоит отметка простым карандашом: «Дело передано Товарищу Прокурора 5 Марта за № 2624/823».

⁸⁰ Так в тексте.

⁸¹ Слева на полях стоит отметка черными чернилами: «См. д[ело] № 823 — 1916 года о Кабищере и Беленьком».

⁸² Вписано сверху.

⁸³ Так в тексте.

⁸⁴ Так в тексте.

⁸⁵ *Толмачев Владимир Алексеевич* — дриссенский уездный предводитель дворянства с 1914 г.

⁸⁶ *Гребницкий Иван Адамович* — владелец имений Юстинианово и Казулино Дриссенского у., председатель Дриссенской уездной земской управы с 1915/1916 г.

⁸⁷ *Иванов Василий Александрович* — выпускник Варшавского университета, статский советник, с 1898/1899 г. податной инспектор по Дриссенскому у.

⁸⁸ *Райков Василий Павлович* (10.04.1868, Витебская губ. — после 23.09.1917) — из обер-офицерских детей, прав. вероисп., обучался в Витебской классической гимназии (полного курса не окончил), выпускник Старорусского уездного училища Новгородской губ., с 24.07.1885 канцелярский служитель Канцелярии старорусского уездного предводителя дворянства, с 05.10.1885 столоначальник Старорусского уездного полицейского управления, 16.01.1886 уволен в отставку, 06.10.1886 зачислен в штат Витебского губернского правления, с 08.01.1887 и.д. помощника пристава г. Витебска, с 13.09.1888 и.д. пристава г. Полоцка, с 28.08.1890 и.д. пристава 3-й части г. Динабурга, с 15.04.1890 коллежский регистратор (11.06.1891), с 06.03.1892 пристав 3-й части г. Динабурга, с 19.03.1893 пристав 1-го стана Полоцкого у., с 07.02.1894 пристав 2-го стана Режицкого у., с 28.02.1894 пристав 1-го стана Режицкого у., с 15.04.1893 губернский секретарь (22.03.1894), с 15.04.1896 коллежский секретарь (19.06.1897), с 15.04.1899

титularный советник (20.03.1900), с 20.06.1900 по 01.12.1900 и.д. полоцкого полицмейстера, 01.12.1900 причислен к Витебскому губернскому правлению, с 22.05.1902 помощник люцинского уездного исправника, с 02.05.1902 коллежский асессор (10.12.1902), с 25.10.1903 помощник херсонского уездного исправника, с 26.11.1905 херсонский полицмейстер, с 22.05.1906 надворный советник (09.04.1907), 24.07.1908 уволен в отставку, с 06.09.1908 вятский полицмейстер, с 04.10.1910 бердянский уездный исправник Таврической губ., с 04.07.1910 коллежский советник (14.03.1911), с 21.03.1911 евпаторийский уездный исправник Таврической губ., с 15.04.1914 по 09.02.1916 витебский полицмейстер, с 09.02.1916 по 10.08.1916 и.д. драиссенского уездного исправника, с 10.08.1916 по 27.03.1917 двинский уездный исправник, 06.05.1917 обратился к министру внутренних дел с прошением о назначении ему за службу усиленной пенсии, проживал с детьми в г. Витебске по Канатной ул. Дальнейшая судьба неизвестна. Кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (06.12.1898), Св. Станислава 2-й ст. (18.10.1906), Св. Анны 2-й ст. (01.01.1913), Св. Владимира 4-й ст. (29.10.1915). Награжден серебряной медалью «За спасение погибавших» на Владимирской ленте (06.05.1903).

⁸⁹ *Катушенок Иосиф* — из крестьян Ореховской вол. Лепельского у. Витебской губ., с 1910 г. урядник 14-го участка (м. Росица) Драиссенской уездной полицейской стражи.

⁹⁰ Так в тексте.

⁹¹ Слово написано дважды.

⁹² Подчеркнуто черными чернилами.

⁹³ Так в тексте.

⁹⁴ *См. прим. 22 к док. № 3 в части II.*

⁹⁵ Так в тексте.

⁹⁶ Так в тексте.

⁹⁷ Так в тексте.

⁹⁸ Подчеркнуто черными чернилами.

⁹⁹ Так в тексте.

¹⁰⁰ Так в тексте.

¹⁰¹ Вписано сверху.

¹⁰² Так в тексте.

¹⁰³ Так в тексте.

¹⁰⁴ Поверх слова стоит круглая печать: «В и т е б с к о й г у б е р н и и Д Р И С С Е Н - С К О Г О У Е З Д Н О Г О П Р Е Д В О Д И Т Е Л Я Д В О Р Я Н С Т В А».

¹⁰⁵ Ниже стоит резолюция синим карандашом: «[...] испо[...] 2/6», под ней — другая резолюция простым карандашом: «Дать мне всю переписку по выяснению благонадежности Лекерта для выдачи ему свидетельства на проезд в г. Могилев. 2/6 АЧ[ернявский]».

¹⁰⁶ Имеется в виду А. Г. Чернявский. *См. прим. 71 к док. № 14 в части II.*

¹⁰⁷ Ниже стоит резолюция синим карандашом: «арестовать 3/6».

¹⁰⁸ *Шлингензипен Юлий Иванович* (~1848/1850 г. — после 06.01.1917) — ковенский мещанин, директор *винтоделочного, железопрокатного и проволочно-гвоздильного завода товарищества «Братья Тильманс и К°»* в г. Ковно, с мая 1915 г. проживал в г. Минске (Полицейская набережная, д. № 6), в июне 1916 г. по распоряжению командующего 10-й армией подлежал депортации во внутренние губернии России как потенциальный шпион, с 03.06.1916 вместе со своим зятем Н. Ф. Лекертом отбывал заключение в Минской губернской тюрьме, 29.06.1916 вместе с зятем депортирован в г. Иркутск в сопровождении околоточного надзирателя и двух переводчиков. Дальнейшая судьба неизвестна.

¹⁰⁹ *Тильманс (Tillmanns) Рихард Иванович* (*06.04.1851, Обервег, близ г. Вермельскирхена, Германия) — немец, евангелическо-реформатского вероисп., житель г. Ковно (ул. Песочная), где 17.12.1893 основал «Товарищество русского винтового и шурупного производства», во время Первой мировой войны подозревался в причастности к шпионажу в пользу Германии. Владелец костемольного и клеварного завода в с. Шанцы Ковенского у. товарищества «Р. И. Тильманс и К°», который на 02.09.1914 имел пять паровых двигателей общей мощностью 100 лошадиных сил, 90 человек рабочих и годовую производительность в размере 350.000 руб. В г. Ковно по Киевской ул. ему принадлежал *винтоделочный, железопрокатный и проволочно-гвоздильный завод товарищества «Братья Тильманс и К°»*, который на 02.09.1914 имел пять паровых и один локомобильный двигатель общей мощностью 2600 лошадиных сил, 1300 человек рабочих, годовую производительность в размере 2.300.000 руб. и представительства в городах Санкт-Петербурге, Москве, Одессе, Баку, Варшаве, Риге, Киеве, Вильне и Тифлисе, в 1915 г. завод был эвакуирован в г. Москву, где продолжал действовать и имел негласное разрешение московского градоначальника принимать на работу желающих независимо от их политической благонадежности. Дальнейшая судьба Р. И. Тильманса неизвестна.

¹¹⁰ *Мясоедов Сергей Николаевич* (05.06.1865, г. Вильна — 19.03.1915) — выпускник Московского кадетского корпуса, служил в 105-м пехотном Оренбургском полку, с 1892 г. на службе в Отдельном корпусе жандармов, помощник начальника (с 1894 по 1901 гг.) и начальник (с 1901 по 1907 гг.) Вержбововского отделения Санкт-Петербургско-Варшавского жандармского полицейского управления железных дорог, подполковник (26.02.1903), с 1907 по 1911 гг. находился в отставке, с 1911 по 1912 гг. чиновник Военного министерства, в 1912 г. уволен в отставку в чине полковника (1912), с началом Первой мировой войны принят на службу в ополчение в чине подполковника, с 01.11.1914 переводчик отделения контрразведки штаба 10-й армии, 18.02.1915 арестован в г. Ковно и предан суду по сфабрикованному обвинению в шпионаже в пользу Германии, 19.03.1915 казнен через повешение. Кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (1898) и Св. Анны 3-й ст. (1906).

¹¹¹ Так в тексте.

¹¹² См. прим. 3 к док. № 1 в части I.

¹¹³ См. прим. 5 к док. № 1 в части I.

¹¹⁴ *Лерхенфельд (Lerchenfeld) Эрнст Густав, фон* (26.07.1871, г. Бамберг, Бавария — 06.01.1944, там же) — барон, до начала Первой мировой войны служил генеральным консулом Германии в г. Ковно, в августе 1914 г. арестован в г. Санкт-Петербурге по подозрению в шпионаже и заключен в Трубецкой бастион Петропавловской крепости, в сентябре 1915 г. освобожден и отправлен в Германию через нейтральную Швецию.

¹¹⁵ Имеется в виду Н. Ф. Бабчинский. *Бабчинский (Бобчинский) Николай Филимонович* (18.03.1862 — после 01.01.1917) — прав. вероисп., выпускник Киевской военной гимназии, с 14.08.1880 на службе, окончил 3-е Александровское военное училище по 1-му разряду, в 1882 г. определен в 29-й пехотный Черниговский полк, подпоручик (07.08.1882), поручик (07.08.1886), 04.05.1892 переведен в Отдельный корпус жандармов, с 07.05.1892 адъютант Владимирского губернского жандармского управления, штабс-ротмистр (30.08.1892), ротмистр (30.08.1893), с 02.07.1894 помощник начальника Уфимского губернского жандармского управления по Златоустовскому у., с 12.07.1896 помощник начальника Московского губернского жандармского управления по Можайскому, Рузскому и Верейскому уездам, подполковник (26.02.1902), с 19.04.1908 начальник Пермского губернского жандармского управления, полковник (12.09.1908), с 04.04.1910 начальник Курского губернского жандармского управления, с 03.10.1912 начальник Седлецкого губернского жандармского управления, с 14.09.1913 по март 1917 г. начальник Минского губернского жандармского управления. Дальнейшая судьба неизвестна. Кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (1892), Св. Анны 3-й ст. (1901), Св. Станислава 2-й ст. (1907), Св. Анны 2-й ст. (25.03.1912), Св. Владимира 4-й ст. (06.12.1914), Св. Владимира 3-й ст. (30.07.1915).

¹¹⁶ Слева на полях, напротив абзаца, стоит неразборчивая отметка простым карандашом.

¹¹⁷ Так в тексте.

¹¹⁸ *Александровская ул.* — сегодня ул. Максима Богдановича.

¹¹⁹ *Полицейская набережная* — сегодня отрезок ул. Янки Купалы между ул. Карла Маркса и ул. Первомайской.

¹²⁰ После основного текста документа и поверх подписей следует резолюция синим карандашом: «Г[осподину] Правителю Канцел[ярии] Так как из переписки о выдаче свидетельства о благонадежности Леккерту не было соблюдено мое основное требование о предварительном запросе Губ[ернское] Жанд[армское] Упр[авление], предлагаю, во избежание серьезной ответственности, не выпускать из Канцелярии подобное свидетельство без сношения с Нач[альником] Губ[ернского] Жанд[армского] Упр[авления]. Губернатор АЧерняв[ский] 3/6».

¹²¹ *Попов Иван Иванович* (28.08.1866 — июль 1918 г., г. Москва?) — из дворян, прав. вероисп., выпускник 4-го Московского кадетского корпуса, с 31.08.1883 на службе, по окончании 3-го Александровского военного училища выпущен в 11-ю артиллерийскую бригаду (1885), подпоручик (07.08.1885), поручик (14.08.1888), в 1894 г. окончил Николаевскую академию Генерального штаба по 1-му разряду, штабс-капитан (18.05.1894), с 16.02.1896 по 09.04.1900 старший адъютант штаба Кавказской гренадерской дивизии, капитан (24.03.1896), подполковник

(09.04.1900), с 09.04.1900 по 01.06.1904 дежурный штаб-офицер управления Иркутской местной бригады, полковник (28.03.1904), с 01.06.1904 по 07.08.1906 начальник штаба 73-й пехотной дивизии, с 07.08.1906 по 24.09.1908 начальник штаба 21-й пехотной дивизии, с 24.09.1908 по 17.11.1912 командир 56-го пехотного Житомирского полка, генерал-майор (03.05.1912), с 17.11.1912 по 01.11.1913 командир 1-й бригады 41-й пехотной дивизии, с 01.11.1913 генерал-квартирмейстер штаба Казанского военного округа, с 18.07.1914 генерал-квартирмейстер штаба 4-й армии, и.д. начальника (с 04.03.1915) и начальник (с 30.07.1916 по 14.10.1916) штаба 10-й армии, генерал-лейтенант (30.07.1916), с 14.10.1916 по 18.04.1917 начальник 32-й пехотной дивизии, состоял в резерве чинов при штабе Петроградского (с 18.04.1917) и Казанского (с 03.05.1917) военных округов, член антибольшевистского «Союза защиты Родины и свободы», 22.05.1918 арестован в г. Казани и отправлен в г. Москву, где, по непроверенным данным, был расстрелян. Кавалер орденов Св. Анны 3-й ст. (1900), Св. Станислава 2-й ст. (1901), Св. Анны 2-й ст. (1907), Св. Владимира 4-й ст. (23.02.1911), Св. Владимира 3-й ст. (19.02.1915), Св. Станислава 1-й ст. (27.02.1915), Св. Анны 1-й ст. (01.05.1915). Награжден Георгиевским оружием (23.04.1915).

¹²² *Шокоров (Шохор-Троцкий) Владимир Николаевич* (15.07.1868–11.07.1940, Морджаны, близ Праги, Чехия) — прав. вероисп., выпускник 3-го Московского кадетского корпуса (1886), с 25.08.1886 на службе, по окончании 3-го Александровского военного училище выпущен в 4-й пехотный Копорский полк (1888), подпоручик (09.08.1888), поручик (07.08.1891), в 1900 г. окончил Николаевскую академию Генерального штаба по 1-му разряду, штабс-капитан (06.05.1900), с 08.01.1901 по 04.06.1905 старший адъютант штаба 16-го армейского корпуса, капитан (14.04.1902), участник русско-японской войны 1904–1905 гг., подполковник (06.12.1904), с 04.06.1905 по 16.11.1911 штаб-офицер для поручений при штабе 16-го армейского корпуса, полковник (06.12.1908), с 16.11.1911 по 13.11.1914 начальник штаба 12-й пехотной дивизии, с 13.11.1914 по 02.01.1915 командир 55-го пехотного Подольского полка, и.д. генерал-квартирмейстера (с 02.01.1915) и генерал-квартирмейстер (с 27.07.1915 по 14.10.1916) штаба 10-й армии, с 28.11.1914 генерал-майор (27.07.1915), с 14.10.1916 по 10.07.1917 начальник штаба 39-го армейского корпуса, с 10.07.1917 по 15.10.1917 командующий 46-й пехотной дивизией, с 15.10.1917 командующий Чехословацким корпусом, генерал-лейтенант (01.09.1918), с 01.09.1918 генерал-инспектор всех чехословацких войск в России, в 1920 г. эмигрировал в Чехословакию, где занимал должность генерала для особых поручений Министерства национальной обороны, с 1925 г. в отставке. Кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (1902), Св. Анны 3-й ст. (1905), Св. Анны 2-й ст. с мечами (1907), Св. Владимира 4-й ст. с мечами и бантом (1907), Св. Станислава 2-й ст. с мечами (1907), Св. Владимира 3-й ст. (21.03.1913) с мечами (19.11.1914), Св. Станислава 1-й ст. (06.05.1916). Награжден Георгиевским оружием (24.02.1915) и почетным оружием (1928).

¹²³ *Темников Георгий Викторович* (20.11.1879, Кавказ — 30.11.1929, г. Прага, Чехия) — прав. вероисп., окончил Тифлисский кадетский корпус, Павловское военное училище по 1-му разряду и два класса Николаевской академии Генерального штаба по 2-му разряду, с 17.09.1897 на службе, подпоручик (08.08.1898), в

1899 г. определен в 15-й гренадерский Тифлисский полк, поручик (08.08.1902), штабс-ротмистр (08.08.1906), 12.03.1909 переведен в Отдельный корпус жандармов, с 14.03.1909 адъютант Московско-Архангелогородского жандармского полицейского управления, ротмистр (06.12.1909), 08.04.1910 прикомандирован к Московскому губернскому жандармскому управлению, с 19.07.1911 находился в распоряжении Московского градоначальника, с 17.09.1914 и на 15.09.1916 и.д. штаб-офицера для поручений разведывательного отделения штаба 10-й армии, после 1917 г. эмигрировал в Чехословакию. Кавалер орденов Св. Станислава 3-й ст. (1908), Св. Анны 3-й ст. (30.08.1912), Св. Станислава 2-й ст. (21.02.1915), Св. Владимира 4-й ст. (05.04.1915), Св. Анны 2-й ст. (14.05.1915).

¹²⁴ Имеется в виду А. Г. Чернявский. См. прим. 71 к док. № 14 в части II.

¹²⁵ Выше стоит отметка простым карандашом: «4».

¹²⁶ *Смолянский Павел Николаевич* — на 04.07.1915 и 14.06.1916 и.д. земского начальника 3-го участка Пинского у. Минской губ.

¹²⁷ Ниже стоит отметка синим карандашом: «[...] 16/6».

¹²⁸ Ниже стоит отметка черными чернилами: «47415».

¹²⁹ Имеется в виду А. Г. Чернявский. См. прим. 71 к док. № 14 в части II.

¹³⁰ См. прим. 3 к док. № 1 в части I.

¹³¹ См. прим. 39 к док. № 13.

¹³² См. прим. 5 к док. № 1 в части I.

¹³³ Так в тексте.

¹³⁴ Ниже стоит отметка черными чернилами: «3/7 1916.».

¹³⁵ Имеется в виду Н. В. Калайда. *Калайда Николай Васильевич* — статский советник, до 1915 г. наровчатский уездный исправник Пензенской губ., с 1915 г. по 27.03.1917 двинский полицмейстер.

¹³⁶ *Триппер* — инфекционное заболевание, передающееся половым путем, другое название гонореи.

¹³⁷ *Шанкер* — сифилитическая опухоль, преимущественно на половых органах.

¹³⁸ Ниже стоит штамп: «ПОЛУЧЕНО [3 ИЮЛ[Ь] [19]16] № 4275».

¹³⁹ После документа следует черновой текст срочного предписания двинского полицмейстера Н. В. Калайды заведующему Старо-Форштадтским полицейским участком г. Двинска Ю. Я. Ведейсу от 03.07.1916, где сказано: «Поручаю Заведывающему Стар[ьм] Форш[тадтом] лично, без замедления принять меры к задержанию Дрелевской, освидетельствованию ее чрез врача и поступлению по результатам освидетельствования: если будет признана здоровой, представить в Поли[цейском] Упр[авлении] к выселению, а если — больной, поместить в заразное отделение, имея наблюдение, чтобы по выздоровлении обязательно была выслана. Вместе с тем представить сведения по содержанию уведомления Штабс-Капитана Бакинского» (НИАБ. Ф. 1416. Оп. 1. Д. 2448. Л. 500 об.—501 об.).

¹⁴⁰ Выше стоят делопроизводственные номера черными чернилами: «1837», «16512», «№ 9532».

¹⁴¹ Справа стоит отметка синим карандашом: «Губ[ернское] правление».

¹⁴² Ниже стоит резолюция синим карандашом: «6/VII [неразборчиво]», под ней — отметка черными чернилами: «[неразборчиво] 7/VII».

¹⁴³ Ниже стоит штамп: «ВИТЕБСКОЕ 6.ИЮЛ[Ь] 1916 ГУБЕРНСКОЕ ПРАВЛЕНИЕ».

¹⁴⁴ См. прим. 5 к док. № 3.

¹⁴⁵ Выше стоит штамп: «4— ИЮЛ[Ь] 1916».

¹⁴⁶ Подчеркнуто красным карандашом с отметкой сверху на полях: «пр. долож. [подпись неразборчива]».

¹⁴⁷ См. прим. 58 к док. № 16.

¹⁴⁸ См. прим. 59 к док. № 16.

¹⁴⁹ Подчеркнуто синим карандашом с отметкой слева на полях: «?».

¹⁵⁰ Ниже стоит штамп: «КАНЦЕЛЯРИЯ МИНСКОГО ГУБЕРНАТОРА 30. ИЮНЬ 1916 № 20104», под ним — резолюция синим карандашом: «Губ[ернское] Прис[утствие] 30/6».

¹⁵¹ Имеется в виду А. Г. Чернявский. См. прим. 71 к док. № 14 в части II.

¹⁵² Справа стоит резолюция простым карандашом: «К наряду о личном сост[аве]».

¹⁵³ Дьячук (урожд. Леуцук) Матрена Иоакимовна — из крестьян м. Славута Острожского у. Волынской губ., с 27.08.1895 жена крестьянина Хоровской вол. Острожского у. Мефодия Ивановича Дьячука, поступившего 05.01.1907 на государственную службу в канцелярию Новогрудского уездного съезда.

¹⁵⁴ Слева на полях стоит отметка красным карандашом: «Т», под ней — отметка фиолетовым карандашом: «В».

¹⁵⁵ Дьячук Мефодий Иванович (19.06.1870, д. Бельмаж Хоровской вол. Острожского у. Волынской губ. — 06.05.1916, г. Минск) — из крестьян Хоровской вол., сын отставного унтер-офицера, прав. вероисп., получил домашнее образование, с 21.12.1893 по 31.01.1894 состоял на действительной военной службе писарским учеником в Управлении заславского уездного воинского начальника («по неизлечимой болезни» уволен от военной службы без зачисления в ратники ополчения), с 01.10.1901 служащий по вольному найму в канцелярии Новогрудского уездного съезда, с 05.01.1907 по 06.05.1916 канцелярский служитель 2-го разряда (с правами государственной службы) Новогрудского уездного съезда, умер от простуды.

¹⁵⁶ Так в тексте.

¹⁵⁷ Подчеркнуто простым карандашом.

¹⁵⁸ Подчеркнуто черными чернилами.

¹⁵⁹ Дьячук Евгений Мефодьевич (30.12.1897 — после 27.06.1916) — сын канцелярского служителя Новогрудского уездного съезда.

¹⁶⁰ Ведейс (Wedejs) Юлий Яковлевич (14.06.1886, приход Лаудонской кирхи Венденского у. Лифляндской губ. — после 01.01.1918, Латвия?) — из крестьян Лаудон-Одзенской вол. Венденского у., ев.-лют. вероисп., окончил Лаудон-Одзенское волостное училище, служил письмоводителем по вольному найму у пристава 1-го стана Режицкого у., с 17.04.1903 по 05.07.1906 канцелярский служитель 3-го разряда Режицкого уездного полицейского управления, с 05.07.1906 по 25.01.1911 канцелярский служитель Двинского городского полицейского управления, в январе 1911 г. в Педагогическом совете Гривского 4-классного городского училища Курляндской губ. выдержал испытание в знании полного курса уездного училища, с 25.01.1911 по 30.12.1916 помощник пристава г. Двинска (заведующий полицейской частью пригородной местности «Старый Форштадт»), с 18.03.1911 коллежский регистратор (12.12.1911), с 18.01.1914 губернский секретарь (03.12.1914), 07.04.1916 награжден орденом Св. Станислава 3-й ст. «за отлично усердную службу и труды, понесенные во время военных действий», с 30.12.1916 по 27.03.1917 пристав 5-го стана Двинского у. (предписанием двинского уездного исправника от 16.03.1917 подлежал немедленной явке на сборный пункт Двинского уездного воинского начальника для отправки на фронт как военнообязанный чин ликвидированной полиции), на 30.06.1917 судоходный надзиратель верховьев реки Западной Двины (с местопребыванием на станции «Западная Двина» Псковской губ.). Дальнейшая судьба неизвестна.

¹⁶¹ См. прим. 57 к док. № 16.

¹⁶² Подчеркнуто простым карандашом.

¹⁶³ Так в тексте.

¹⁶⁴ Савостюк Михаил Михайлович (1889 г., г. Минск — после 01.06.1949, СССР) — участник Первой мировой войны, поручик 3-й отдельной телеграфной роты. В советское время работал преподавателем в ремесленном училище № 5 в г. Кирове, 01.06.1949 Особым Совещанием при Министерстве государственной безопасности СССР приговорен к 10 годам лишения свободы по обвинению по статье 58-й пункта 10 УК РСФСР (реабилитирован 11.02.1964). Дальнейшая судьба неизвестна.

¹⁶⁵ Подчеркнуто простым карандашом.

¹⁶⁶ Подчеркнуто простым карандашом.

¹⁶⁷ Подчеркнуто простым карандашом.

¹⁶⁸ Имеется в виду проститутка Елизавета Ивановна (Иосифовна) Дрелевская.

¹⁶⁹ «...последний раз твой В. уп.... с 2-ом». Смысл выражения неясен. Возможно, автор использует здесь ненормативную лексику.

¹⁷⁰ Имеется в виду 1-е послание Иоанна, глава 5, стих 19: «Мы знаем, что мы от Бога и что весь мир лежит во зле».

¹⁷¹ Исправлено вместо: «откажешься».

¹⁷² Далее зачеркнуто: «въ».

¹⁷³ См. прим. 70 к док. № 19.1.

¹⁷⁴ См. док. № 19.1.

¹⁷⁵ См. док. № 19.1 и прим. 70 к док. № 19.1.

¹⁷⁶ См. прим. 57 к док. № 16.

¹⁷⁷ Подчеркнуто простым карандашом.

¹⁷⁸ Подчеркнуто простым карандашом.

¹⁷⁹ Подчеркнуто простым карандашом.

¹⁸⁰ Дописано черными чернилами.

¹⁸¹ Подчеркнуто простым карандашом.

¹⁸² Вписано сверху.

¹⁸³ См. прим. 68 к док. № 19.1.

¹⁸⁴ Справа стоит овальный штамп: «ВИТЕБСКОЕ ГУБЕРНСКОЕ по Земским и Городским 9 августа 1916 г. делам ПРИСУТСТВИЕ».

¹⁸⁵ Ниже наклеены две гербовые марки достоинством 1 руб., под ними стоит отметка зеленым карандашом: «9/VIII».

¹⁸⁶ Ниже стоят резолюция фиолетовым карандашом «ЗемГорПрис», неразборчивая подпись красным карандашом и отметка простым карандашом «177–93–126.».

¹⁸⁷ См. прим. 5 к док. № 3.

¹⁸⁸ Подчеркнуто красным карандашом.

¹⁸⁹ *Баньковский Владислав Эдуардович* (? — после 1934 г.) — из дворян, владелец жилого дома в г. Витебске по Большой Елагской ул. (с 18.10.1902), подпоручик (на 26.10.1904) и поручик (на 01.01.1909) 164-го пехотного Закатальского полка, участник Первой мировой войны, во время Праснышской операции (20.02.–30.03.1915) «тяжело ранен и контужен», на 31.07.1916 и 24.01.1917 капитан 308-го пехотного Чебоксарского полка, расквартированного в г. Симбирске. После Октябрьской революции 1917 г. эмигрировал в г. Харбин (Маньчжурия), где впоследствии был зарегистрирован в Бюро по делам российских эмигрантов в Маньчжурской империи.

¹⁹⁰ *Ново-Казанская ул.* — сегодня ул. Гагарина.

¹⁹¹ Одноэтажный кирпичный дом (7,78 × 5,56 квадратных сажени) с деревянным флигелем, надворными постройками и участком земли площадью 404 квадратных сажени был приобретен дворянином Эдуардом Осиповичем Баньковским у вдовы рижского гражданина Марии-Наталии-Елисаветы Фоминичны Фрейман за 7000 руб. по купчей от 15.03.1897, а затем, по определению Витебского окружного суда от 18.10.1902, перешел в наследство к его жене Матильде Карловне Баньковской, сыну *Владиславу Эдуардовичу Баньковскому* и дочери *Виргинии-Анне Эдуардовне Ганьшиной*, причем сыну *Владиславу* досталась большая часть имущества (в соотношении 11/14). В 1903 г. земельный участок со всеми постройками и насаждениями подлежал отчуждению под расширение станции

«Витебск» Риги-Орловской железной дороги с выдачей владельцам вознаграждения в размере 35.138 руб. 50 коп., включая проценты.

¹⁹² *Большая Елагская ул.* — сегодня ул. Некрасова.

¹⁹³ Подчеркнуто красным карандашом.

¹⁹⁴ Подчеркнуто красным карандашом.

¹⁹⁵ Слева на полях стоит отметка простым карандашом: «с 20 августа 1915 — 3263 по 1 мая 1916».

¹⁹⁶ *Орловская площадь* — сегодня Привокзальная площадь.

¹⁹⁷ Подчеркнуто красным карандашом.

¹⁹⁸ Так в тексте.

¹⁹⁹ Подчеркнуто красным карандашом.

²⁰⁰ Подчеркнуто красным карандашом.

²⁰¹ Имеется в виду Е. Е. Гесс-де-Кальве. *Гесс-де-Кальве (Hess de Calve) Евгений Евстафьевич* — надворный советник, с 1912 г. председатель Витебской уездной земской управы.

²⁰² Подчеркнуто красным карандашом.

²⁰³ Подчеркнуто красным карандашом.

²⁰⁴ Дописано сверху черными чернилами.

²⁰⁵ Исправлено черными чернилами вместо: «неведении».

²⁰⁶ Исправлено черными чернилами вместо: «что».

²⁰⁷ Далее зачеркнуто: «войск».

²⁰⁸ Так в тексте.

²⁰⁹ Следующий ниже текст написан от руки черными чернилами.

²¹⁰ Ниже стоит отметка черными чернилами: «№ 3029», справа от нее — овалный штамп: «ВИТЕБСКОЕ ГУБЕРНСКОЕ по Земским и Городским 23 августа 1916 г. делам ПРИСУТСТВИЕ», под ней — штампованный текст: «Губернское по Земским и Городск[им] делам присутствие».

²¹¹ *См. прим. 5 к док. № 3.*

²¹² *См. прим. 80 к док. № 21.*

²¹³ *См. прим. 81 к док. № 21.*

²¹⁴ Вписано от руки и подчеркнуто синим карандашом.

²¹⁵ Вписано сверху черными чернилами.

²¹⁶ Вписано сверху черными чернилами.

²¹⁷ Ниже стоит отметка зеленым карандашом: «23/VIII», слева от нее — резолюция простым карандашом: «предл. ускорит сообщ. сведен».

²¹⁸ Слово написано неразборчиво.

²¹⁹ Ниже стоит резолюция директора народных училищ Минской губ.: «Инспектору Игуменского высшего начального училища // Разрешаю принять в учили-

ще // Директор П. Соколов // 2. Их. 16 // № 4917», над ней слева — резолюция инспектора Игуменского высшего начального училища: «Принять всех троих с 16го сентября 1916 года в соответствующие классы без испытания, согласно резолюции Г[осподина] Директора. Ив. Р[омановский]» с подписями учителей: «[...] // Н. Жеребцова // Л. Любинская // [...]».

²²⁰ Имеется в виду П. А. Соколов. *Соколов Поликарп Андреевич* — статский советник, с 1909 по 1917 гг. директор народных училищ Минской губ.

²²¹ *Данилевич Иван Семенович* — надворный советник, с 1913 по 1915 гг. инспектор Молчадского высшего начального училища Слонимского у. Гродненской губ.

²²² Имеется в виду Н. Д. Чечулин. *Чечулин Николай Дмитриевич* (03.11.1863, г. Череповец Новгородской губ. — 14.02.1927, с. Борисоглебск Череповецкого у. Череповецкой губ.) — выпускник Ярославской гимназии (1881) и историко-филологического факультета Императорского Санкт-Петербургского университета (1885), с 1891 по 1913 гг. приват-доцент Императорского Санкт-Петербургского университета, магистр (1892) и доктор (1896) русской истории, с 1894 по 1899 гг. помощник редактора и секретарь редакции «Журнала Министерства народного просвещения», младший (с 1896) и старший (с 1901) помощник библиотекаря в Отделении истории, заведующий Отделением филологии (с 1904), заведующий Отделением изящных искусств и технологии (с 1906 по 1915 гг.) и помощник директора (с 1914 по 1915 гг.) Императорской Публичной библиотеки, действительный статский советник (02.03.1911), с 1915 по 1917 гг. попечитель Виленского учебного округа, известный историк, археограф и коллекционер. Кавалер орденов Св. Анны 3-й ст. (1904), Св. Станислава 2-й ст. (1906), Св. Владимира 3-й ст. (1914) и румынского ордена Короны 3-й ст. (1899).

²²³ Имеется в виду И. О. Романовский. *Романовский (Романовский-Сиротко) Иван Онуфриевич* — выпускник Виленского учительского института, с 1893 по 1897 гг. учитель русского языка и истории Слонимского уездного училища, с 1897 по 1905 гг. учитель Минского городского 4-классного училища, с 1906 по 1913 гг. учитель-инспектор Игуменского городского 4-классного училища, надворный советник (1908), с 1913 по 1917 гг. инспектор Игуменского высшего начального училища, автор книги «Прошлое из жизни города Слонима» (Гродно: Губернская типография, 1898. 44 с.). Дальнейшая судьба неизвестна.

²²⁴ После документа следует резолюция: «Г[осподину] Инспектору Игуменского высшего начального училища // Разрешаю принять в училище поименованных в прошении учащихся без испытания // Директор П. Соколов // 14.IX.16 № 5118.» (НИАБ. Ф. 486. Оп. 1. Д. 982. Л. 14).

²²⁵ См. док. № 16, 17, 19.1, 19.2, 20.

²²⁶ Имеется в виду В. Л. Безладнов. См. прим. 9 к док. № 3.

²²⁷ Вероятно, имеется в виду М. А. Гуткевич. *Гуткевич Мамерт Александрович* — надворный советник, с 1915 г. двинский уездный врач.

²²⁸ См. прим. 70 к док. № 19.1.

²²⁹ См. прим. 57 к док. № 16.

²³⁰ *Морозов Петр Лукьянович* (01.08.1880, д. Шармухи Сушковской вол. Дриссенского у. Витебской губ. — после 15.05.1917) — из крестьян Сушковской вол., прав. вероисп., в 1896 г. окончил Сушковское народное училище, в 1907 г. выдержал испытание на право поступления в военную службу вольноопределяющимся 2-го разряда, служил вольнонаемным писцом в Полоцком уездном полицейском управлении, 16.11.1901 определен в штат канцелярских служителей Полоцкого уездного полицейского управления, с 07.02.1903 регистратор Полоцкого уездного полицейского управления, с 11.05.1905 столоначальник Полоцкого уездного полицейского управления, с 30.03.1907 коллежский регистратор (04.06.1908), с 30.03.1910 губернский секретарь (20.12.1910), с 05.05.1911 по март 1917 г. секретарь Двинского городского полицейского управления, с 30.03.1913 коллежский секретарь (28.10.1913), с 30.03.1916 титулярный советник (23.01.1917), в мае 1917 г. поступил на военную службу. Дальнейшая судьба неизвестна. Кавалер ордена Св. Станислава 3-й ст. (07.04.1916).

²³¹ Поверх текста стоит резолюция простым карандашом: «Стр Непременно надо прекратить это безобразие. Созвать на завтра районных адъютантов 6/Х».

²³² Скорее всего, имеется в виду А. А. Шемякин. *Шемякин Александр Александрович* (18.04.1869 — после 01.08.1916) — православный, выпускник Ярославской военной прогимназии, с 11.09.1886 на службе, по окончании Виленского пехотного юнкерского училища выпущен офицером 17-го пехотного резервного батальона, подпоручик (01.09.1888), поручик (01.09.1892), с 10.09.1899 по 21.02.1908 помощник старшего адъютанта штаба Виленского военного округа, штабс-капитан (06.05.1900), капитан (06.05.1901), с 21.02.1908 по 16.08.1914 старший адъютант штаба Виленского военного округа, подполковник (26.02.1909), полковник (06.05.1913), с 16.08.1914 старший адъютант отдела дежурного генерала штаба 1-й армии, на 05.03.1915 делопроизводитель Канцелярии главного начальника Двинского военного округа, с 31.03.1915 и на 01.08.1916 старший адъютант штаба Двинского военного округа. Дальнейшая судьба неизвестна. Кавалер орденов Св. Анны 3-й ст. (1904), Св. Станислава 2-й ст. (1907), Св. Анны 2-й ст. (05.03.1915), Св. Владимира 4-й ст. (15.07.1915) и Св. Владимира 3-й ст. (28.01.1916).

²³³ Поверх текста стоит прямоугольный штамп: «ВИТЕБСКОЕ КОМЕНДАНТ-СКОЕ У П Р А В Л Е Н И Е Получено 6 Октября 1916 г. Входящ[ий] № 15191», справа от нее стоит отметка черными чернилами: «1117».

²³⁴ Так в тексте.

²³⁵ *Большая Покровская ул.* — сегодня часть ул. Покровской.

²³⁶ *Кантоническая ул.* — сегодня ул. 1-я Красина.

²³⁷ *Большая Ильинская ул.* — сегодня ул. Революционная.

²³⁸ Поверх текста стоит резолюция черными чернилами: «Исполнено [...]».

²³⁹ Так в тексте.

Я. Д. Сурскі

КАНФІРМАЦЫЙНЫ ПРЫВІЛЕЙ НА МАГДЭБУРГСКАЕ ПРАВА ГОРАДУ НЕВЕЛЮ 1766 г.

Удзяржаўным архіве ў г. Гданьску (Польшча) захоўваюцца шматлікія крыніцы не толькі па гісторыі Польшчы, але і па гісторыі іншых краін, у тым ліку звязаныя з мінуўшчынай Вялікага Княства Літоўскага і Беларусі. Сярод апошніх дакументаў пад назвай «Канфірмацыя¹ магдэбургскага права для горада Невеля на Віцебшчыне 1766 г.» [1], які ўяўляе значную гістарычную каштоўнасць як крыніца па гісторыі гарадскога самакіравання, гандлю, арганізацыі абароны і інш. У дакуменце прыведзены поўны тэкст прывілея на магдэбургскае права г. Невеля, які быў выдадзены ў 1623 г., а таксама акты яго пацвярджэння, зробленыя ў 1755 і 1761 гг.

Невель² (дзяржаўнае ўладанне, цэнтр воласці і староства) вядомы з XVI ст. Ён адыгрываў важную ролю ў ходзе ваенных дзеянняў Лівонскай вайны 1558–1582 гг. і падчас іншых канфліктаў паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Маскоўскай дзяржавай [2, с. 353]. У 1650 г. горад быў перададзены рашэннем сойма Рэчы Паспалітай Янушу Радзівілу ў спадчыннае валоданне ў якасці ўзнагароды за перамогу ў Лоеўскай бітве 1649 г. Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай г. Невель і Невельская воласць былі далучаны да Расійскай імперыі [3, с. 353].

Знаходжанне Невеля на памежжы ВКЛ і Маскоўскай дзяржавы наклала адбітак і на змест прывілея на магдэбургскае права. Так, у дакуменце пазначана, што належная абарончая роля горада будзе забяспечана ў тым ліку дзякуючы яго актыўнай гаспадарчай дзейнасці, а менавіта праз спрыянне купцам і рамеснікам у іх занятках. Для гэтага меркавалася весці ўлік усіх, хто займаецца рамяством, зацвярджаць для іх адпаведныя цэхі і прызначаць грашовыя зборы, а для купцоў збудаваць гасцінныя дамы, дзе яны будуць захоўваць свае тавары. Пры гэтым адзін гасцінны дом для купцоў з «*Innych Miast Naszych*» гарадскому ўраду Невеля загадвалася пабудаваць у горадзе, а другі — для купцоў з Маскоўскай дзяржавы на прадмесці [1, с. 4]. Прыезджым купцам свой тавар дазвалялася прадаваць толькі оптам. Пошлінныя зборы і плацяжы ад узважвання тавараў (важчае) паступалі ў гарадскі бюджэт.

Паводле тэксту дакумента, мяшчане Невеля павінны былі адказваць за ўтрыманне ў належным стане абарончых збудаванняў горада. Аднача-

¹ Канфірмацыя — зацвярджэнне, пацвярджэнне.

² Невель у цяперашні час — горад, цэнтр Невельскага раёна Пскоўскай вобласці Расійскай Федэрацыі.

сова яны вызваліліся ад павіннасці выстаўлення падвод старасце і ўпаўнаважаным службовым асобам (апрача асаблівых выпадкаў), дастаўкі лістоў, абавязкаў па дагляду за паляўнічымі ўгоддзямі. Жыхары павіны былі самастойна арганізаваць нясенне варты, але падпарадкоўваліся замкавай уладзе ў пытаннях абароны і аховы горада. У адпаведнасці з гэтым абарончы рыштунак павінен быў трымацца падрыхтаваным і адмыслова захоўвацца, а гарнізон, які складаўся з мяшчан, раз на чвэрць года павінен быў ладзіць адпаведны вайсковы агляд перад гарадскімі і замкавымі ўладамі — «*propisować się powinni będą*» [1, s. 6]. У дакуменце змешчаны таксама распараджэнні па ўпарадкаванні горада, вытворчасці і продажу спіртных напояў, лоўлі рыбы, вядзенні справаводства, арганізацыі гарадской улады і інш.

Пра існаванне канфірмацыйнага прывілея гораду Невелю адзначалася ў выданні «Россия. Полное географическое описание нашего отечества»: «В 1623 г. Сигизмунд III³ пожаловал Невелю магдебургское право, применяясь к принятому в Смоленске порядку... В последний раз магдебургское право было подтверждено в 1776 г. королем Станиславом-Августом⁴, подлинная грамота которого сохранилась и поныне» [4, с. 449].

Дзе захоўваўся канфірмацыйны прывілей, пра які ішла размова ў гэтым выданні, невядома. Якім чынам публікуемы дакумент апынуўся ў складзе фондаў дзяржаўнага архіва ў г. Гданьску таксама вызначыць не ўдалося. Можна выказаць меркаванне, што гэта — адна з копіяў арыгінальнага каралеўскага прывілея, якая была зроблена, верагодна, адначасова з арыгіналам (звычайна адразу рабіліся тры копіі, якія падпісваліся кіраўніком дзяржавы, першы ж асобнік завяраўся яшчэ і дзяржаўнай пячаткай).

Публікуемы канфірмацыйны прывілей напісаны на пергаменце на польскай мове, падпісаны каралём польскім і вялікім князем літоўскім Станіславам Аўгустам Панятоўскім. На першай старонцы тэксту злева ўнутры загалоўнай літары «О» слова «Oznaumiętu» знаходзіцца каляровая выява герба Польскай Кароны «Арол».

Дакумент захаван у добрым стане, хаця месцамі пашкоджаны. Тэкст звераны з копіяй, змешчанай у складзе Метрыкі ВКЛ [5], публікуецца на мове арыгінала з максімальным захаваннем спецыфікі правапісу арыгінала. Шматкроп'ем адзначаны месцы ў тэксце (словы ці асобныя літары), якія прачытаць не ўдалося. У дужках пададзены адноўленыя літары і словы. Падкрэсленні ў тэксце падаюцца згодна з арыгіналам. Дакумент публікуецца ўпершыню.

³ Жыгімонт III Ваза — кароль польскі і вялікі князь літоўскі (1587–1632).

⁴ Станіслаў Аўгуст Панятоўскі — кароль польскі і вялікі князь літоўскі (1764–1795).

ДАДАТАК

Канфірмацыйны прывілей караля польскага і вялікага князя літоўскага Станіслава Аўгуста Панятоўскага папярэдніх прывілеяў каралёў польскіх і вялікіх князёў літоўскіх Жыгімонта III Вазы ад 23 сакавіка 1623 г. і Аўгуста III ад 14 лістапада 1755 г. аб наданні і пацвярджэнні гораду Невелю магдэбургскага права

[p. 1] STANISŁAW AUGUST z Bożey Łaski Krol Polski Wielki Xiaze Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Zmuydzki, Kijowski, Wolyński, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smoleński, Siewierski y Czerniechowski.

Oznaymujemy tym Listem Przywilejem Naszym Konfirmacyinym Wszem w Obec y Kazdemu z Osobna, komu o tym wiedzieć Należy, iz produkowany był przed Nami List Przywiley Konfirmacyiny Pargaminowy Cały, zdrowy y żadney wątpliwości nie podległy Reką S.P. Nayjasniejszego Antecessora Naszego Augusta III⁵ podpisany y Pieczęcią Wielką WXLit stwierdzony. Oraz Supplikowano Nam przez Panow, Rad y Urzednikow przy Boku Naszym rezydujących, Imieniem Sławetnych Teodozego Pochożewicza, Woyta Sądowego, y Joachima Żdanke, Obywatelow Miasta Newla, abyśmy takowy Przywiley Łaską Naszą stwierdzili, który od Słowa do Słowa wypisuiąc tak się w Sobie ma. August Trzeci z Bożey Łaski Krol Polski, Wielki Xiążę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Zmuydzki, Kijowski, Wolyński, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smoleński, Siewierski y Czerniechowski, a Dziedziczny Xiążę Saski y Elektor. Oznaymujemy tym listem Przywilejem Naszym Konfirmacyinym wszem w Obec y Każdemu z Osobna komu by o tym wiedzieć należało, teraz y napotym będącego Wieku ludziom do wiadomości podajemy, Iz produkowany był przed Nami Extrakt Przywilejów konfirmacyinych Miastu Newlowi służących z Ksiąg Metryki kancelaryi Większej WXLit wyjęty (...) tenor seguitur Est talis August Trzeci z Bożey Łaski Krol Polski, Wielki Xiążę Litewski etc. Oznaymujemy Listem Extraktem Naszym komu o tym wiedzieć należy Iz w Księgach Metryki Kancelaryi Naszey Mnieyszey znajduje się Przywiley Miastu Newlowi na Prawo Magdeburskie za Nayjasniejszego Predecessora Naszego Króla Jmci Polskiego y Wielkiego Xiążęcia Lit Zygmunta Trzeciego w Roku Tysiącnym Sześćsetnym Dwudziestym Trzecim Dnia Dwudziestego Trzeciego Miesiąca Marca dany, y Supplikowano nam jest Przez Panów Rad y Urzednikow przy Boku Naszym rezudujących, abyśmy Ten Przywiley z Tychże Xsiąg Metryki Kancelaryi Na[p. 2]szej Mnieyszey WXLit per Extractum Authentice wydac pozwolili, który słowo do słowa wypisując, tak się w Sobie ma. Zygmunt Trzeci z Bożey Łaski Król Polski etc. Oznaymujemy tym Listem Naszym nawieczne potomne Czasy, Iz za osobiwią Łaską y Opatrznością Bożą, pod szczęśliwym Panowaniem

⁵ Аўгуст III — кароль польскі і вялікі князь літоўскі (1733–1763).

Naszym wprzod ta odwaga Nas samych pod Smolensk, a potom za Expedycyą Najjasniejszego Krolewicz Jmci Władysława, Syna Naszego pod Stolicę Moskiewską, jako Insze Zamki, Miasta y Włoki Panstwa Naszego, które był za Przodkow naszych Dziedziczny Nieprzyjaciel Moskiewski Pakta złamawszy, różnemi Czasy oderwał y posiadł, tak y Miasto Nasze Newel szczęśliwie z Rąk Nieprzyjacielskich jest rekuperowane y do Panstwa Naszego przywrócone. My upatrując ze te Miasto pograniczne Newel, będąc na Meiyscu obronnym nietylko Same Impety Nieprzyjacielskie wstrzymywac, ale y Granicom Panstwa Naszego WXLitt zasloną być może życzymy, tego ze Wszech Miar aby się jak najbarziej krzepiło y pomnażało, y do Ozdob przychodziło, a zatym potezniejsze przeciwko Nieprzyjacielowi y nagłym Niebiespieczeństwom ostawało, azebysmy do Niego Ludzie, zwłaszcza Kupce y Rzemiestnicy wszelakie przychęcili, Prawo Magdeburskie przykładem Innnych Miast Naszych uprzywilejowanych, tym wszystkim, którzy teraz w Miescie Naszym Newlu, albo na przedmieściu mieszkają, albo potom mieszkac będą, nadajemy, przywłaszczamy y terazniejszym Przywilejem Naszym na wiecznosc utwierdzamy y wszystkich Mieszczan Newelskich, Kupcow, Rzemiestników, wszelakich Szynekarzow, Przekupniow, y wszelkie Mieyskiej Kondycyi Ludzie, tak względem Osob Samych, jako y względem Domow, Ogradow y Gruntow, które Miastu Naszemu Newlowi przez Rewizora Naszego Urodzonego Heronima Ciechanowicza Podśedka y Woyta Smoleńskiego zawiedzione y podane będą, także względem Towarów, Szyneków y Rzemiosł wszelakich od Wszelkich Praw, Sądow y Juryzdykcyi Innnych Jakokolwiek nazwanych wyimujemy, wyłączamy y oddalamy, a Samemu tylko Prawu Magdeburskiemu, y Juryzdykcyi Urzędu Mieyskiego Newelskiego podajemy, Wzewamy, tak iz od tego Czasu wszyscy Mieszczanie Newelscy, Kupcy, Rzemiestnicy, Szynekarze, Przekupniowie, y jakiey kolwiek Zabawy Mieyskiej Ludzie, nie mają y nie będą powinni żadney Inszey Juryzdykcyi, okrom Woyta y Magistratu Mieyskiego Newelskiego podlegac y odpowiadać, a nadto kupcy Przyjezdzy, Rzemiest(ni)cy, Przekupniowie y Inszey Mieyskiej zabawy Ludzie, którzyby z Innnych Miast Naszych do Miasta Naszego Newla przyjachawszy, zbytke albo występke jako popełnili, albo w czymkolwiek przeciwko slusznosci y Prawu wykroczyli. Temuż Urzędowi Mieyskiemu Newelskiemu względem Towarow y Rzemiosł Swoich podlegac y o przybyciu Swoim do Miasta oznaymować, y Towary swoje w Domu Mieyskim Gościnnym, który na to zbudowany będzie, składać powinni będą, a jesli by Szlachcic ktory, albo Człowiek służył Domu Ogroda albo Gruntu Mieyskiego [p. 3] Newelskiego jakokolwiek nabył, albo się handlem, Szynekem y Rzemiosłem jakimkolwiek w Miescie Naszym Newlu bawił tedy każdy takowy Temuż Prawu Magdeburskiemu y Urzędowi Mieyskiemu Newelskiemu podlegac y odpowiadać oraz Ciężary Mieyskie ponosić będzie. Azeby sprawiedliwosc S(więta) odwłoki nie miała, tudziez dla lepszych porządkow Mieyskich, podajemy y naznaczamy Woytem Newelskim dozywotnim, a potom zawsze My Sami y Sukcessorowie Nasi, krolowie Polscy y Wielcy Xiążęta Litewscy, Woytow Newelskich, katolików

Świątobliwego Nabożeństwa Rzymskiego, podawać mamy, a Insze Urzędniki Mieyskie, Burmistrzow, Radziec, Ławników, teraz na Początku Woyt z pospolstwem, a potym zawsze Woyt z Urzędem Mieyskim y z pospolstwem w Wigilią Nowego Lata Katolickiego z posrządka Siebie Ludzi dobrych, Cnotliwych y Prawa Magdeburskiego znajomych y umięjętnych, katolickiego Rzymskiego, y Ruskiego z Rzymskim jednostaynego Nabozenstwa przykładem Miasta Naszego Smoleńska według zwyczaju Prawa Magdeburskiego, obierać mają, czego teraz na początku dozor y sporządzenie Pomienionemu Rewizorowi Naszemu Podśędkowi Smoleńskiemu zlecamy, a kiedy Ci Urzędnicy Mieyscy obrani będą, y Przysięgę zwyczajną Urzędową, jako y Woyt wykonają, tedy zaraz wszystkie Sprawy Mieyskie wedle biegu Prawa Magdeburskiego akkomodując się, zwyczajom Miasta Naszego Smoleńska, sądzić y odprawować, winnych karać, y spawiedliwosc skuteczną y nieodwłączną tak Mieszczanom Newelskim, jako y Obcym Ludziom czynic powinni będą, a Woyta y Urzedników Mieyskich Newelskich, jeśliby, kto krzywdę sobie od nich pretendował, My Sami y Sukcessorowie Nasi Krolowie Polscy y Wielcy Xiążęta Litewscy, za wyniesieniem Pozwow Mandatow Naszych sądzic mamy, a Dekreta Mieyskie Newelskie y wszelkie Sprawy, teraz zrazu Polskim, a potym Łacińskim Językiem, nie inakszym, pisane byc mają. A jeżeliby w Sądzie ktorym Woytowskim, Burmistrzowskim, albo Ławniczym, strona Którakolwiek Dekretem rozumiała się, byc ukrzywdzona, tedy każdemu ukrzywdzonemu, a od jakich kolwiek Dekretow do Nas y Sukcessorow Naszych Królów Polskich y Wielkich Xiążąt Litewskich appellacyi pozwalamy, jednak od takich Spraw, ktoreby Pięćdziesiąt nieprzechodziły złotych od Sądu Woytowskiego, Burmistrzowskiego y Ławniczego Appellacye się niesmieją, a do pieczętowania Spraw Mieyskich Newelskich, Urzędu Burmistrzowskiego y Ławniczego za Herb Mieyski naznaczamy Dawida z Mieczem, stojącego nad Goliatem zabitym. Ażeby te Miasto Nasze Newel tym prędzey rosło y zapomagać się mogło, jako Im Targow y Handlow wszelakich przystoynnych pozwalamy, tak y to warujemy, Iż wolno będzie Każdemu Mieszczaninowi Newelskiemu wiecznemi Czasy Miody y piwa Warzyc, Słody robić, Gorzałki kurzyć y wszelkie takowe Trunki Domowe y Przewożne, także Wina, Malmazye ⁶, Alekanty ⁷ etc. Garcem sprawiedliwym, albo kwartą Wileńską szynkowac, bez zadney przeszkody wiecznemi Czasy, [p. 4] a względem takowey Wieczystey w Szynkach wolności, powinien będzie każdy Mieszczanin Newelski na każdy Rok o S. Marcinie w Jesieni zapłacić Kapszczyzny po kopie Litewskiej od kazdego Napitku, osobliwie który Sam na sprzedaż robie, albo szynkować będzie, a tey Kapszczyźnie wszyscy jakiego kolwiek Stanu, ktorzyby Gorzałkę robic, albo Napitek jaki w Miejsce Naszym Newlu szynkować chcieli, podlegac mają, nadto powinni będą wszyscy Mieszczanie Newelscy za takim pozwoleniem Szynków y Karczem Zboża

⁶ Мальвазія — гатунак белага віна.

⁷ Алектант — гатунак іспанскага альбо крыскага віна.

wszelkie y Słody swoje mleć we Młynach Naszych y płacic za Mlewo według Ustawy Rewizorskiej, na Krupy jednak wolno Im będzie mieć Jedne Żarna na Dziesięć Domów, a dla przygod wszelakich, y zepsowania Młyna, mogą też Sobie Żarna chować. Jeśliby też kiedy Młyn Nasz Miasta najbliższy z jakichkolwiek przyczyn miał się zepsować, albo grobla naprawy potrzebowała, tedy wszyscy Mieszczanie Newelscy, jako na Gwałt biec, albo Czeladz Swoją posyłać, y Groble u Jednego tylko Młyna Naszego najbliższego Miasta według potrzeby Zasypować y Słomy nawozić powinni będą, a drzewo, Chróst Kamienie, Włosć do Młyna wozić y poprawować Młyna będzie. Nadto powinni będą wszyscy Mieszczanie Newelscy każdy od Siebie z Domu w Miescie, a z Ogroda za Miastem dawać od Skarbu Naszego po Pietnascie groszy Litewskich na Rok, a z każdego Morgu, lub zasianego, lub na Ugor zostawionego, każdego także Roku po Trzy Grosze Litewskie wiecznemi Czasy. Poborom też, któreby Rzeczpospolita uchwaliła, podlegać y Myta zwyczajne od Towarów płacić powinni będą. Ażeby Urzędnicy Mieyscy Newelscy ochotnie pracowali w Urzędach Swoich y dobro pospolite mieyskie obmyslali, nadajemy y fundujemy wiecznemi Czasy na Woytowstwo Newelskie Włok Szesc, na Trzy Burmistrzę Włok Trzy, na Pisarza Mieyskiego Włokę Jedną od wszelkiej powinności, okrom Poborom Rzpłtey wolne. Także Dom Woytowski Jeden y Dom także Burmistrza y Dom Pisarza Mieyskiego z Ogrodami mają być od Czynszu wyżej opisanego Wolne, poki kto na Urzędzie Woytowskim, Burmistrzowskim, albo Pisarskim będzie. Każdy z tych Urzędników mają mieć po jednemu Domu od Czynszu Wolnym, także y Włoki Urzędnikom nadane, nie przy osobach, ale przy Urzędach, Wiecznymi Czasy zostawać mają. Osobliwie na Folwark Ratuszny do Skrzynki Mieyskiej nadajemy y fundujemy wiecznemi Czasy włok Dziesięć od wszelkiej powinności, okrom Poborów Rzpłtey Wolnych. Nadto do Teyże Skrzynki, na pospolite Mieyskie Ozdoby, Targowe sluszne y zwyczajne od wszelkich Rzeczy przywoznych, albo któreby na sprzedaż wodą przyprowadzono, także od koni, bydła, Wozow, Czałnów, Ryb, Sledzi etc. po mierzę też od Zboż przedaynych y Wazce od Wąg wszelakich Towarnych, które porządne y sprawiedliwie być mają, do Skrzynki Mieyskiej wiecznemi Czasy nadajemy. Dom też Gościnny Jeden w Miejsie dla Kupcow z Innych Miast Naszych przyjeżdżających, a Drugi na przedmieściu dla Kupców Moskiewskich, także Łaznie pospolite, Jadki Rzeźni[p. 5]cze Urzędowi Mieyskiemu Newelskiemu zbudować, y Cegielnie Cztery na Mieyscu sposobnym dla robienia Cegły y Wapna postawić, y z tego wszystkiego dochód słuszny. Także od Kupcow względem Kupiectwa, od Rzeźników, Piekarzow y wszelkich Rzemiestników Newelskich, względem Rzemiosła po kilka groszy na Rok wedle proporcji pożytkow Ich do Skrzynki Mieyskiej Wiecznemi Czasy brać dozwalamy, y od Skrzynki Mieyskiej My y Sukcessorowie nasi tych pomienionych dochodow Miastu nadanych oddać y oddalać nie mamy. To jednak warujemy, aby te dochody nie na prywatne Czyje pożytki, ale na Mieyskie pospolite porządki y ozdoby przez Szafarze Mieyskie za wiadomością Urzędu Mieyskiego odbierane y wydawane były y żeby liczba z

Nich co Rok przed Woytem y przed Pospolstwem o nowym lecie czyniona była. A mianowicie to na Urząd Mieyski Newelski względem Tych dochodow od Nas Nadanych wkładamy, aby na Ozdobę Mieyska Ratusz na mieyscu sposobnym, jako najprędzey zbudowali, y Zegar sprawili, a potem zawsze wedle potrzeby naprawowali, y wszelkie porządki y potrzeby Mieyskie obmyslali, ku woli czemu Cechy wszelakie Urzędowi Mieyskiemu Newelskiemu stanowić y zakładać y na potwierdzenie do Nas odsyłać pozwalamy. A iż te Miasto na Ukrainie będące, obrony y Warunku ustawicznego potrzebuie, to na Nich wiecznemi Czasy wkładamy, aby kazdy Mieszczanin Newelski na naprawę Obrony okolo Miasta był powinien kazdey Zimy wywieść po Dwie Drzewie, a po jedney Desce ciosaney z Płacu, czego Urząd Zamkowy pospołu z Urzędem Mieyskim doglądać będą aby obrona okolo Miasta zawsze naprawowana była. A nad te powinności y podatki wyzey opisane, żadnych Inszych Mieszczanie Nasi Newelscy pełnić, Podwod Starostom albo Przełożonym Newelskim dawać, Straży żadney, okrom tylko Sami gwoli Siebie, okolo Miasta odprawować, listow nosić, w łowy chodzić, y Robotom żadnym podlegać nie będą powinni wiecznemi Czasy. Posłuszeństwo jednak gwoli obrony tylko przełożonym Zamkowym oddawać, Rynsztunki do Obrony mieć gotowe, y na każdą Czwierć Roku przed Urzędem Mieyskim y Zamkowym popisować się powinni będą. Podwoły też pod Posłance Nasze za Własnemi tylko Listy Naszemi wedle zwyczaju Innych Miest Naszych, po wyisciu jednak Wolności od Kommissarzow Naszych pozwoloney dawać mają. Ażeby to Miasto tym snadnieysze wyżywienie miało, wolno będzie każdemu Mieszczaninowi Newelskiemu na Jezierze Newłu Czerpakiem, Brzodnikiem, Kryką y Wędą u brzegu jednak y oprócz Narestu na Swoją potrzebę bez wszelkiey powinności Ryby łowić wiecznemi Czasy, a większemi Sieciami, y Podwłokami, Wołokami, Osciami, Norstami za sluszną na Nas Zmową y dokładem łowić mogą, a jeśliby Zimie niewody swoje miec chcieli, tedy wolno Im będzie na Jezierzę Newłu dwiema Niewodami łowić, z Czwartej na Nas y [p. 6] Sukcessory Nasze Ryby. W zakupowaniu też Ryb na Jeziorach Naszych Newelskich, jesliby Te Przełożeni Nasi Zamkowi tam zaraz przedawac chcieli, nie mają Ludzie Postronni Mieszczanom Newelskim przeszkody czynić, ale oni Sami blizsi do tego być mają. Jeśliby też kupiec z Inszego Miasta Towar jaki do Newłu przywiozł, ma go ogulem, a nie łokciem, ani kwartą przedawać. Co wszystko na Wieczność utwierdzając podpisaliśmy ten List Nasz Ręką Naszą y Pieczęć Naszą WXLit przycisnąć rozkazaliśmy. Pisan w Warszawie. Dnia Dwudziestego Trzeciego Miesiaca Marca, Roku Panskiego Tysiąc Szescset Dwudziestego Trzeciego, Panowania Krolewstw Naszych Polskiego Dwudziestego Szostego, a Szwedzkiego Trzydziestego Roku. Sigismundus Rex. Alexander Korwin Goziewski Referendarz y Pisarz WXLit. My tedy, Król, do Pomienioney Suppliki łaskawie się skłoniwszy, wyzwyrażony Przywilej z ksiąg Przerzeczonych Metryki Kancellaryi Naszey Mnieyszey WXLit, Extraktem Stronie potrzebującej wydać, y dla Większej Wagi Pieczęć WXLit przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Kacellaryi Naszey WXLit, Dnia XII Miesiaca Maja Roku Panskiego MDCCLV. Panowania Naszego XXII.

Roku. M. X(ia)ze Czartoryski⁸ Kanclerz W WXLit. My tedy, August Trzeci, Król, do doniesionej Imieniem wyż Rzeczzonego Miasta Newla pokorney prozby, jako słuszney, łaskawie się skłoniwszy Pomieniony Przywilej Confirmationis y Inne wszystkie Prawa, przywileje, Artykuły tu wyrażone, we wszystkich Punktach, Klauzulach y Kondycyach Mocą y Powagą Naszą Królewską approbujemy, stwierdzamy, zmacniamy, y przy nienaruszonej Mocy na wieczne Czasy zachowujemy. Na co dla większej Wagi Ręką się Naszą podpisawszy, Pieczęć WXLit przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie Dnia XIV, Miesiąca Listopada, Roku Pańskiego MDCCXLXI⁹ Panowania Naszego XXIX Roku. U tego konfirmacyjnego Przywileju Podpis Najjasniejszego Antecessora Naszego, Króla Polskiego, tymi Słowcy: Augustus Rex. Konnotacya Kancellaryi y Podpis Sekretarza, Pieczęci, Konfirmacya Nadania Prawa Magdeburskiego Miastu Newlowi służącego. Jozef Dulęba JKMcI Pieczęci W[ielkiej] WXL Sekretarz mpa. Na drugiey Stronie Tego Przywileju Cancellariatu Celzissimi ac Illustrissimi Principis Michaelis Ducis in Klewan et [p. 7] Żukow Czartoryski, Supremi M[agn]i D[ucatus] Lit[hvan]iae Cancellarii Homiliensis, Georgenburgensis, Usviatensis, Podusviatensis etc. Capitanei. Sigillatum est in Actis. MY tedy, STANISŁAW AUGUST KROL, do wyż wyrażoney prozby, jako słuszney, łaskawie się skłoniwszy Pomieniony Przywilej Confirmationis y Inne wszystkie Prawa, Przywileje, Artykuły tu wyrażone Miastu Newlowi służące we wszystkich Punktach, Klauzulach y Kondycyach (in quantum Juris est.) Mocą y Powagą Naszą Królewską approbujemy, stwierdzamy, zmacniamy y przy nienaruszonej Mocy na Wieczne Czasy zachowujemy. Na co dla większej Wagi Ręką Naszą podpisawszy się Pieczęć W[ielkiego] X[ięstwa] Lit[ewskiego] przycisnąć rozkazalismy. Dan w Warszawie Dnia IV Miesiąca Stycznia Roku Pańskiego MDCCCLXVI. Panowania Naszego II. Roku. Stanislaus Augustus Rex¹⁰.

Konfirmacja Prawa Magdeburskiego Miastu Newlowi służącego.

Jozef Downarowicz, Czes[nik] P[alatina]tu Oszmianski[ego] Chorą(ży)
Petyhorski

J[ego] K[rolewskiej] M[os]ci Pieczęci W[ielkiego] X[sięstwa] Lit[ewskiego]
Sekretarz.

[p. 8] Pro Cancellariatu Illustrissimi et Excellentissimi Antony Thaddei
Comitis in Zaslaw, Czarny Ostrow, et Dzikow Przezdziecki Pro Cancellarii
M[agn]i D[ucatus] Lit[hvan]iae Pinsiensis Dembensis (...) Capitanei
Sigillatum Est in Actis.

⁸ Міхал Фрыдэрык Чартарыйскі (1696–1775) — прадстаўнік княжацкага роду, з 1752 г. канцлер ВКЛ.

⁹ Павінна быць — MDCCCLXI – 1761, што адпавядае 29-му году кіравання Аўгуста III.

¹⁰ Уласнаручны подпіс караля.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Archiwum Państwowe w Gdańsku (APG) / Дзяржаўны архіў у Гданьску. — Zespół 1016. — Dział III. — Nr. 7. Konfirmacja prawa magdeburgskiego dla miasta Nowel na Witebszczyźnie, 1766.
2. Варонін, В. Невель // Вялікае Княства Літоўскае : энцыкл. : у 2 т. / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Т. 2. — Мінск : БелЭН, 2006. — С. 353.
3. Варонін, В. Невельская воласць // Вялікае Княства Літоўскае : энцыкл. : у 2 т. / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Т. 2. — Мінск : БелЭН, 2006. — С. 353.
4. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей : [19 т.] / Под ред. В.П. Семенова и под общ. руковод. П.П. Семенова, вице-пред. Русского геогр. о-ва и проф. В.И. Ламанского, пред. Отд-ния этнографии Русского геогр. о-ва. — Т. 9. Верхнее Поднепровье и Белоруссия: [Смоленская, Могилевская, Витебская и Минская губ.] / Сост. В.П. Семенов, М.В. Довнар-Запольский, Д.З. Шендрик [и др.]. — Санкт-Петербург : А. Ф. Девриен, 1905. — VIII, 620 с.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. — Калекцыя мікрафотакопій дакументаў № 18. Літоўская метрыка (Архіў канцелярыі ВКЛ) з Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў у Маскве (КМФ-18). — Воп. 1. — Спр. 190. — Арк. 91–102.

Арткул паступіў у рэдакцыю 22.08.2016

В. В. Урублеўскі

ПРЫКЛАД АКТЫКАЦЫІ ГЕНЕАЛАГІЧНЫХ ДАКУМЕНТАЎ У АКТАВЫХ КНІГАХ ЛІДСКАГА ГРОДСКАГА СУДА¹

На атэнцыял актавых кніг XVI–XVIII стст. шматпланавая праяўляе сябе ў асвятленні розных пытанняў юрыспрудэнцыі, маёмаснага карыстання, сацыяльных адносін і інш. Актыкаваныя дакументы, часта служачы сваім складальнікам для адной мэты, у вачах даследчыкаў з’яўляюцца важнымі крыніцамі для вырашэння навуковых задач зусім з іншымі акцэнтамі.

Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай на тэрыторыі беларускіх зямель, якія яшчэ не ўвайшлі ў склад Расійскай імперыі, назіраецца тэн-

¹ Аўтар выказвае ўдзячнасць Герману Брэгеру за прадстаўленне неабходных матэрыялаў.

дэнцыя актыкацыі ў земскіх і гродскіх судовых установах «генеалогій» (дакументальна падмацаваных радаводных роспісаў і схем). Дадзеная з’ява назіраецца як на прыкладзе магнатэрыі, так і на прыкладзе сярэдняй і дробнай шляхты і сведчыць аб веданні тых сацыяльных працэсаў, што адбываліся ў межах суседняй усходняй дзяржавы, на землях Віцебскага і Магілёўскага намесніцтваў. У такім знешнепалітычным кантэксце актыкацыя генеалогій выглядае як спроба юрыдычнага забеспячэння недатыкальнасці сваіх сацыяльных правоў. Пра адлюстраванасць працэсу актыкацыі вывадаў шляхецтва ў актавых кнігах судовых устаноў ВКЛ у другой палове XVIII ст. у прадмовах да сваіх даведнікаў, прысвечаных шляхце асобных паветаў, пісаў гісторык Яўген Анішчанка [2, с. 8–11; 3, с. 4–9; 4, с. 5–8; 5, с. 3–8; 6, с. 7–9; 7, с. 5–8; 8, с. 4–5; 9, с. 4–8; 10, с. 5–10].

У цяперашні час ажыўленага інтарэсу да ведання каранёў і праяў жыццядзейнасці асобы ў гісторыі адпаведна павялічваецца ўзровень цікавасці да генеалагічнага і архівазнаўчага складніка праблемы. У цэнтры ўвагі дадзенага артыкула знаходзіцца генеалогія шляхецкага роду Глаўдэляў з Лідскага павета, актыкаваная ў Лідскім гродскім судзе 13 мая 1786 г.

Род Глаўдэляў вядомы на Лідчыне з першай паловы XVII ст., які меў у валоданні нерухомасць у ваколіцы Раманавічы Лідскага павета (у цяперашні час Шчучынскі раён Гродзенскай вобласці). Верагодна, адным з яго адгалінаванняў з’яўляюцца Гаўдзялевічы герба «Прус І», якія ў сярэдзіне XVII ст. валодалі маёнткам Шамякі ў тым жа павеце, а пазней перасяліліся ў Мазырскі павет і былі зацверджаны ў дваранстве ўказамі Сената ад 30 мая 1833 г. і 28 лістапада 1846 г. [14; 15].

Прымаючы пад увагу вялікую колькасць падробак радаводаў, што мелі месца ў часы Расійскай імперыі, варта найбольш пільна звяртаць увагу на падобныя актыкацыі. Аднак у дадзеным выпадку магчыма паверыць прыведзенай інфармацыі з генеалогіі, бо маёмаснае становішча прадстаўнікоў роду пададзена ў ёй даволі сціпла. Верагодна, Глаўдэлі проста не ведалі патрабаванняў расійскага ўрада ў дачыненні да сапраўдных расійскіх дваран, а таму арыентаваліся на шляхецкія стандарты сваёй краіны. Дадатковым аргументам з’яўляецца прыведзеная колькасць пакаленняў, якіх толькі пяць. Родавая памяць тэарэтычна дасягае ў дадзеным выпадку да другой паловы XVII ст., якой датуецца жыццядзейнасць першых названых Глаўдэляў.

Апрача генеалогій, былі актыкаваны таксама метрычныя запісы аб хрышчэнні і мірапамазанні («біжмаванні») у Турэйскай уніяцкай царкве Лідскага павета Паўла і Аляксандра Глаўдэляў ад 8 ліпеня 1660 г. і 18 красавіка 1663 г. Асобная актыкацыя выпісаў з метрычных кніг з’яўляецца адносна рэдкай з’явай. Варта звярнуць увагу на даты запі-

саў, што сведчаць аб існаванні практыкі вядзення метрычных кніг для ўніятаў яшчэ да прыняцця адпаведнага нарматыўнага акта на 17-й кангрэсацыі базыльянскага ордэна ў Вільні ў 1667 г. [11; 12]. Пры гэтым пастанова базыльян тычылася толькі ўніяцкіх кляштараў, а ўніяцкім парафіям абавязковая практыка вядзення метрык была загадана толькі ў 1674 г.²

Як вынікае з актавых кніг лідскіх павятовых судовых устаноў, актыкацыя атэстацый і радаводных вывадаў была даволі пашыранай з’явай у рэгіёне. Паводле падлікаў Я. Анішчанкі, 25 актыкацый з кніг лідскіх судаў за 1714–1802 гг. прыпадалі на атэстацыі, 12 актаў за 1774–1796 гг. — на радаводы [4, с. 5–6]. Глаўдэлі — адзіныя з ліку жыхароў Лідчыны, хто адзначыўся абодвума відамі дакументаў. Узнікае слушнае пытанне, які матыў з’яўляўся прычынай такой іх актыўнасці, у той час як астатнія або атэстацыйны запіс, складзены пятнаццацю прадстаўнікамі шляхты Лідскага павета ў ваколіцы Раманавічы 21 верасня 1784 г. і актыкаваны ў Лідскім земскім судзе 4 кастрычніка 1788 г. [16]. У дакуменце прыводзіцца генеалогія братоў Юзафа і Антонія Глаўдэляў, ініцыятараў актыкацыі радаводу. Цікава, што першымі вядомымі продкамі тут называюцца не Лаўрын і Ганна з Плонскіх, а Стэфан і Зоф’я з Плонскіх. Дадзеныя дакументы створаны яшчэ да часу выдачы святаром Турэйскай царквы Рыгорам Шыманскім метрычных запісаў на сыноў гэтай шлюбнай пары 23 студзеня 1786 г. Відавочна, Юзаф і Антоні памыліліся з імёнамі, якія ведалі прыблізна. Гэта з’яўляецца яшчэ адным доказам таго, што метрычныя запісы можна прызнаць сапраўднымі. У выпадку фальсіфікацыі святар мог проста скарыстаць прыблізныя варыянты імёнаў, прапанаваныя братамі.

Ранняя смерць першага вядомага прадстаўніка роду Лаўрына паспрыяла другому замужжы яго жонкі. Сыны Павел і Аляксандр сталі пасербамі ў некага Саўрасевіча і ў інвентар мясцовасці трапілі з яго прозвішчам. Такая акалічнасць моцна турбавала Юзафа і Антонія і, відаць, стала прычынай захадаў з мэтай дакументальна пацвердзіць сваё сацыяльнае паходжанне на выпадак магчымых палітычных змен.

У дадатку да артыкула прадстаўлены вышэйакрэсленыя дакументы — генеалогія і метрыкі роду Глаўдэляў, якія выразна сведчаць пра значны антрапалагічны патэнцыял актавых кніг устаноў ВКЛ.

² Паводле меркавання даследчыка ўніяцкай тэматыкі Дзяніса Лісейчыкава, сумнявацца ў аўтэнтычнасці запісаў з парафіяльных храмаў, датаваных першай паловай 1660-х гг., няма значных падстаў.

ДАДАТАК

Палітарнае транскрыбіраванне дакументаў выканана з захаваннем тагачасных асаблівасцей польскамоўнага арыгінала. Пры публікацыі дакументаў выкарыстаны наступныя правілы: нумар аркуша актавай кнігі пазначаецца ў дакуменце ў квадратных дужках; літары *ą, ć, ę, ł, ń, ś, ó, ż* транскрыбіраваны, як у арыгінале, таксама як і вялікія літары ў пачатку слоў; памылкі ў словах адзначаны ў падрадкавых заўвагах; скарачэнні раскрываюцца ў простых дужках; усе ўласныя імёны пішуцца з вялікай літары, нават калі ў арыгінале літары малыя альбо чытаюцца неадназначна; зроблены пераклад на сучасную беларускую мову.

13.05.1786. — Актыкацыя метрычных запісаў аб хрышчэнні і мірапамазанні ў Турэйскай уніяцкай царкве Лідскага павета Паўла і Аляксандра, сыноў Лаўрына і Ганны з Плонскіх Гладэляў, ад 8 ліпеня 1660 г. і 18 красавіка 1663 г.

[546] Aktykacya Metryki Chrzestney Gaudelom służący.

Roku tysiąc siedmsett osmdziesiąt szostego Miesiąca Maia trzynastego dnia.

Na Roczkach Maiowych w miescie J(ego) k(rólewskiej) m(o)ści Lidzie in solito iudiciorum loco porządkiem Prawa pospolitego sądzących się przed nami Mateuszem Głuszynskim Prezydującym Romanem Noniewiczem Piotrem Hubarewiczem mieysce w(ielmożnego) o pisarza zasiadaiącym Sędziami Urzędnikami Grod(zkimi) P(owia)tu Lid(zkieg)o stanąwszy osobisto Patron w(ielmożny) J(ego mość) Pan Jan Pławski metryki chrzesne Ławryna ³ y drugiego Alexandra Gładelów przez J(ego mość) X(iędza) Grzegorza Szymanskiego parocha Cerkwi Tureyskiey wydane do akt podał w następne słowa pisane Roku tysiąc Sześćsett Szesdziesiątego Julyi dnia osmego Ja X(iądz) Antoni Prokopowicz Paroch Tureyski okrzscilem y bierzmowałem Pawła Z Oyca z Ławryna Gładwela z matki Anny Kum Krzysztof Rac kuma Elzbieta Prokopowiczowna z okolicy Romanowicz Roku tysiąc szescsett szesdziesiąt trzeciego miesiąca aprila dnia osminastego Ja X(iądz) Antoni Prokopowicz Paroch Tureyski okrzciłem y bierzmowałem Alexandra z oyca z Ławryna [546 v.] Gładwela z matki Anny Kum Michał Uhlik kuma Paraska Racowa z okolicy Romanowicz U tey metryki napis oraz podpis przy wycisnioney na Czerwonym łąku Pieczęci takowe Roku tysiąc siedmsett osmdziesiąt szostego miesiąca Januaryi Dnia dwodziestego trzeciego na to się Podpisuię X(iądz) Grzegorz Szymanski Paroch Cerkwi Tureyskiey

³ Так у тэксце. Маецца на ўвазе метрычны запіс аб нараджэнні Паўла, што адзначаецца ў перакладзе.

takowe metryki za podaniem przez wyż rzeczzonego Patrona do akt są do Xiąg Grod(zkich) Lid(zkich) przyjęte y wpisane.

Jozef Kamieński podczaszy, podstar(osta) sądowy P(owia)tu Lidz(kieg)o J(ego) m(iłość) Stypalkowski p(i)s(a)rz.

Крыніца: Ф. 1722. — Воп. 1. — Спр. 14. — Арк. 546–546 адв.

ПЕРАКЛАД

[546] Актыкацыя хросных метрык Глаўдэляў.

13 мая 1786 г.

На майскіх рочках у месце Яго Каралеўскай Міласці Лідзе, у звычайным месцы [памяшканні] для судаў, якія адбываюцца ў адпаведнасці з дзяржаўнымі законамі, перад намі: Матэвушам Глушынскім ⁴, старшынёй, Раманам Наневічам ⁵, Пятром Губарэвічам ⁶, які замяняе вяльможнага пісара, гродскімі суддзямі і ўраднікамі Лідскага павета, асабіста з’явіўся вяльможны адвакат яго міласць пан Ян Плаўскі ⁷ і падаў у акты хросныя метрыкі на Паўла і Аляксандра Глаўдэляў, выдадзеныя яго міласцю святаром Рыгорам Шыманскім, парохам Турэйскай царквы, і напісаныя ў наступных словах. 8 ліпеня 1660 года я, святар Антоні Пракаповіч, турэйскі парох, ахрысціў і мірапамазаў Паўла, сына Лаўрына Глаўдэля і Ганны. Кум Крыштаф Рац, кума Эльжбета Пракаповічаўна з ваколіцы Раманавічы; 18 красавіка 1663 года я, святар Антоні Пракаповіч ⁸, турэйскі парох, ахрысціў і мірапамазаў Аляксандра, сына Лаўрына [546 адв.] Глаўдэля і Ганны. Кум Міхал Углік, кума Параска Рацава з ваколіцы Раманавічы. На гэтай метрыцы надпіс, а таксама подпіс з выпіснутаю на чырвоным лаку пятчаткай — «23 студзе-

⁴ Глушынскі Матэвуш — падчашы гарадзенскі, лідскі гродскі суддзя (1772), дэпутат ГТ ВКЛ (1780, 1788), лідскі земскі суддзя (1789) [1, с. 133].

⁵ Наневіч Раман Казімір — лідскі ротмістр (1765), дэпутат ГТ ВКЛ (1766, 1777), лідскі гродскі пісар (1776), уладальнік фальв. Бялонцы Лідскага пав., Мейкстуны Браслаўскага пав., пам. да 03.04.1788 [1, с. 324].

⁶ Губарэвіч Радабыльскі Пётр Ежы — лідскі каптуровы суддзя (1763), лідскі гродскі суддзя і абозны (1765, 1778–1789, 1798), дэпутат ГТ ВКЛ (1774), уладальнік фальв. Красулі і Брулеўшчына Лідскага пав., Карыгніца Слонімскага пав. [1, с. 152].

⁷ Плаўскі Ян — лідскі гродскі рэгент (1787–1794), эйшышскі цывільна-вайсковы камісар і межавы суддзя (1792–1795) [1, с. 354].

⁸ Пра згаданага Антонія Пракаповіча ў біяграфічным даведніку Д. В. Лісейчыкава звестак не прадстаўлена, аднак маюцца звесткі пра Ануфрыя Пракаповіча, вікарыя царквы ў в. Турэйск Лідскага пав. за 1817–1837 гг. [13, с. 426].

ня 1786 г., святар Рыгор Шыманскі ⁹, парох Турэйскай царквы». Метрыкі, пададзеныя вышэйзгаданым адвакатам, у актывыя кнігі Лідскага гродскага суда прыняты і ўпісаны.

Юзаф Каменскі ¹⁰, падчашы і падстараста судовы Лідскага павета. Яго міласць Стыпалкоўскі ¹¹, пісар.

13.05.1786. — Генеалагічны роспіс пяці пакаленняў роду Глаўдэляў, шляхты ваколіцы Раманавічы Лідскага павета, з пералікам дакументаў да радаводу.

[547] Aktykacia Linii Domowi J(ch miłości) P(anów) Gładelów służący.
Roku tysiąc siedmsett osmdziesiąt szostego miesiąca maia trzynastego dnia.

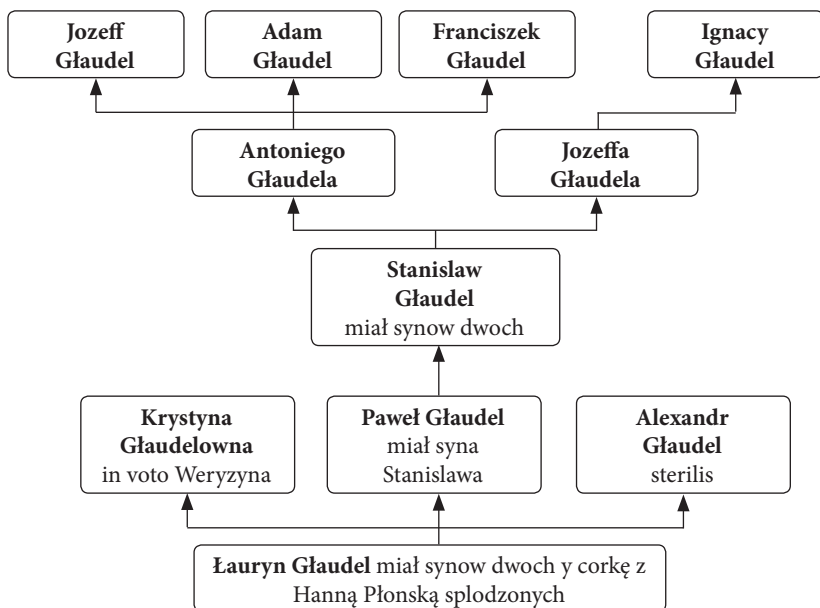
Na Roczkach majowych w miescie J(ego) k(rólewskiej) m(ości) Lidzie in solito judiciorum loco porządkiem prawa pospolitego sądzących się przed nami Mateuszem Głuszynskim prezydującym Romanem Noniewiczem Piotrem Hubarewiczem oboznym miejsce wielmożnego Pisarza zasiadającym sędziami Urzędnikami grodzkimi Powiatu Lidzkiego stanąwszy osobisto Patron Wielmożny Jego mość Pan Jan Pławski Rotmistrz wojewodztwa Wilenskiego Linie domowi Jch m(ości) Panow Gładelów służącą do akt podał ktorey [547 v.] wyraz następny Linia Gładelów ktorých procedentia jest takowa jaka w linii wyrażona a pod linią dowody dokumentami wsparte.

Podług tey Linii okazaney Lauryn Gładel mający swoją dziedziczną posesję wieczysto w okolicy Romanowiczach alias Wierch Derażny pod błociu w powiecie Lidzkim w Parafii Żołudzkiej i Rożanskiej sytuowaną poiąwszy stan Święty małżenski Jeymose Pannę Annę Płonską zplodził z [548] oną najstarsze Corkę Krystynę Gładolowne Ktorą wydał zamąż za Jego mość Pana Stanisława Weryhę na to dowod Zapisu od Jego mość Pana Weryhi Żenie Jego Krystynie Gładelowne wydany sub numero primo tenże Ławryn Gładel oprócz swojej wieczystey Dziedzicznej Substancyi miał zastawę za osmdziesiąt kop Groszy Littewskich od Jch m(ościo)w Panow Michała y Katarzyny Racowny Dziakiewiczow Pileckich

⁹ Шыманскі Рыгор — адміністратар уніяцкай царквы ў в. Турэйск Лідскага пав. (1786–1792) [13, с. 573].

¹⁰ Каменскі Юзаф Роліч — ашмянскі падчашы (1757–1769), лідскі стражнік і лідскі гродскі суддзя (1772), лідскі падстараста (1778–1787), дэпутат у ГТ ВКЛ (1785–1786), лідскі стражнік і падстараста (1784–1797) [1, с. 205].

¹¹ Стыпалкоўскі Юзаф Казімір — лідскі гродскі суддзя (1762–1767), скарбавы дваранін (1767), лідскі гродскі суддзя (1770), лідскі лоўчы (1771–1777), лідскі скарбнік і гродскі пісар (1772–1774), дэпутат ГТ ВКЛ (1779), лідскі гродскі пісар (1792), уладальнік фальв. Мікуты Лідскага пав., Сурвілішкі Ашмянскага пав. [1, с. 438].

w okolicy Romanowiczach Imianisze pod błocie Racowszczyznę Derażeńskie nad Rzeczką Derażną dowodem tego dokument tysiąc szeszet osmdziesiąt wtorego Roku miesiąca Septembra Dwudziestego siódmego dnia czytac sub numero secundo Tenże Łauryn Gładel poymuiąc żonę swoją In Votum, Zapisy na tey że kondycyi uczynił y wniosek żony zabezpieczył czytac zapisy Sub numero tertio który Łaryn ¹² Gładel spłodziwszy z Anną Płonską dwóch synów młodszych od Krystyny Gładelowny in voto Weryżyny Pawła z którego pochodzą teraznieysi Sukcessorowie [548 v.] y Alexandra bez potomnie z tego swiata zeszłego Gładelow Sam fatis cessit do ktorey Egenealogii podpisuię się u tey Linii podpis takowy Adam Gładel Ktora Linia za podaniem przez wyrażonego Patrona do akt iest do xiąg Grodzkich Spraw wieczystych Powiatu Lidzkiego przyięta y wpisana.

Jozef Kamieński podczaszy, podstar(osta) sądowy P(owia)ttu Lidz(kieg)o
J(ego) m(iłość) Stypałkowski P(i)s(a)rz.

Крыніца: Ф. 1722. — Воп. 1. — Спр. 14. — Арк. 547–548 адв.

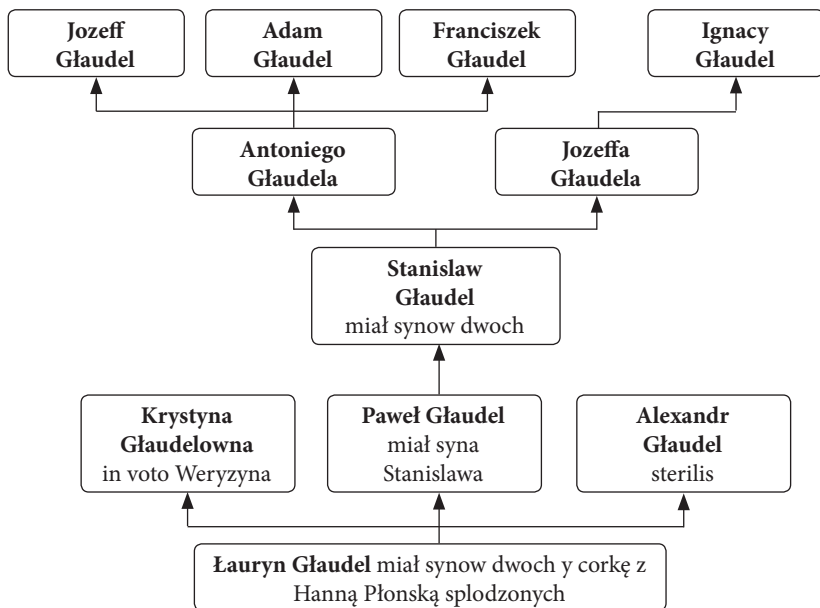
¹² Так у тэксце. У перакладзе імя падаецца як Лаўрын.

ПЕРАКЛАД

[547] Актыкацыя генеалогіі роду іх міласцяў паноў Глаўдэляў.

13 мая 1786 г.

На майскіх рочках у месце Яго Каралеўскай Міласці Лідзе, у звычайным месцы [памяшканні] для судаў, якія адбываюцца ў адпаведнасці з дзяржаўнымі законамі, перад намі: Матэвушам Глушыньскім, старшынёй, Раманам Наневічам, Пятром Губарэвічам, абозным, які замяняе вяльможнага пісара, гродскімі суддзямі і ўраднікамі Лідскага павета, з'явіўся асабіста вяльможны адвакат яго міласць пан Ян Плаўскі, ротмістр Віленскага ваяводства, і падаў у акты генеалогію роду іх міласцяў паноў Глаўдэляў, якая [547 адв.] выражана наступным чынам. Радавод Глаўдэляў, паходжанне якіх такое, як пададзена на лініі, а пад лініяй доказы, пацверджаныя дакументамі.

Паводле гэтай лініі, Лаўрын Глаўдэль меў сваю спадчынную ўласнасць у ваколіцы Раманавічы, якая завецца Верх Дзяражны Пад Балотам і знаходзіцца ў Жалудоцкай і Ражанскай парафіях у Лідскім павеце. Прыняўшы святы шлюбны стан з Ганнай Плонскай, нарадзіў з ёю [548] старэйшую дачку Крысціну Глаўдалёўну, якую выдаў замуж за яго міласць пана Станіслава

Вярыгу, што даказвае запіс пад першым нумарам, выдадзены яго міласцю панам Вярыгам жонцы Крысціне Глаўдалёўне. Таксама Лаўрын Глаўдэль, апрача сваёй вячэйшай спадчыннай уласнасці, набыў ад іх міласцяў паноў Міхала і Кацярыны Рацаўны Дзякевічаў Пілецкіх за 80 коп грошай застаўное валоданне ў ваколіцы Раманавічы — Імянішча Пад Балотам і Рацаўшчыну Дзяражанскую над рэчкай Дзяражнай. Гэта даказвае дакумент ад 27 верасня 1682 года пад другім нумарам. Гэты ж Лаўрын Глаўдэль, беручы сваю жонку ў шлюб, запіс на тых жа ўладаннях зрабіў і ўнёсак [пасаг] жонкі забяспечыў, аб чым чытаць пад трэцім нумарам. Яшчэ Лаўрын Глаўдэль, нарадзіўшы з Ганнай Плонскай двух сыноў, маладзейшых за Крысціну Глаўдалёўну, у шлюб Вярыгаву, — Паўла, ад якога паходзяць цяперашнія спадчыннікі [548 адв.], і Аляксандра, які пакінуў гэты свет без нашчадкаў, сам памёр. Гэтую генеалогію падпісваю. На радаводзе подпіс наступны: Адам Глаўдэль. Гэты радавод, пададзены вышэйназваным адвакатам, у гродскія кнігі вячэйшых спраў Лідскага павета прыняты і ўпісаны.

Юзаф Каменскі, падчашы і падстараста судовы Лідскага павета.

Яго міласць Стыпалкоўскі, пісар.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Анішчанка, Я.К. Збор твораў. У 6-ці т. Т. 4. Ураднікі бел. земляў ВКЛ пры Ст. Панятоўскім: Спісы на рус. мове / Я.К. Анішчанка. — Мінск : Выд. В. Хурсік, 2008. — 532 с.
2. Анищенко, Е.К. Шляхта Брестского воеводства: XVIII ст. — Минск : Изд. В. Хурсик, 2011. — 236 с.
3. Анищенко, Е.К. Шляхта Волковысского повета: Список XVIII ст. — Минск : Изд. В. Хурсик, 2012. — 256 с.
4. Анищенко, Е.К. Шляхта Лидского повета: Список XVIII ст. — Минск : Изд. В. Хурсик, 2013. — 312 с.
5. Анищенко, Е.К. Шляхта Мозырского повета: Список XVIII ст. — Минск : Изд. В. Хурсик, 2014. — 232 с.
6. Анищенко, Е.К. Шляхта Мстиславского воеводства: Список XVIII ст. — Минск : Изд. В. Хурсик, 2013. — 308 с.
7. Анищенко, Е.К. Шляхта Оршанского повета: Список XVIII ст. — Минск : Изд. В. Хурсик, 2015. — 324 с.
8. Анищенко, Е.К. Шляхта Пинского повета: Список XVIII ст. — Минск : Изд. В. Хурсик, 2016. — 292 с.
9. Анищенко, Е.К. Шляхта Речицкого повета: Список XVIII ст. — Минск : Изд. В. Хурсик, 2015. — 316 с.
10. Анищенко, Е.К. Шляхта Слонимского повета: Список XVIII ст. — Минск : Изд. В. Хурсик, 2012. — 244 с.
11. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при Управлении Виленского учебного округа. — Т. XII. — Вильна : Типография А.Г. Сыркина, 1900. — С. 100.

12. Лісейчыкаў, Д.В. Метрычныя кнігі ўніяцкіх цэркваў Беларусі XVIII ст.: асаблівасці складання і захавання // Матэрыялы канферэнцыі “Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі: гісторыя і сучаснасць”, прысвечанай 70-годдзю Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (Мінск, 8 ліпеня 2008 г.). — Мінск : НАРБ, 2008. — С. 94–101.
13. Лісейчыкаў, Д.В. Святар у беларускім соцыуме: прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг. / Дзяніс Лісейчыкаў. — Мінск: Беларусь, 2015. — 719 с.
14. НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 1. — Спр. 277. — Арк. 349–352. — Пастанова Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу ад 7 жніўня 1840 г. аб прызнанні роду Гаўдзялевічаў у дваранстве Расійскай імперыі.
15. НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 2. — Спр. 658. — Аб паходжанні роду Гаўдзялевічаў за 1664–1847 гг.
16. НГАБ. — Ф. 1767. — Воп. 1. — Спр. 22. — Арк. 258–259 адв. — Тастаманіяльны запіс, выдадзены шляхтай Лідскага павета братам Юзафу і Антонію Глаўдэлям, празваным Саўрасевічамі, складзены 21 верасня 1784 г. і актыкаваны 4 кастрычніка 1788 г.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 03.06.2016

Крыніца знаўства

А. А. Брыль

ПАЛАЦ ГЕРАНЁНСКАГА ЗАМКА Ў СВЯТЛЕ ІНВЕНТАРОЎ XVI–XVIII СТСТ.

З амак роду Гаштаўтаў (Гаштольдаў) у вёсцы Геранёны (у цяперашні час — Іўеўскі раён Гродзенскай вобласці) складаўся з кола знешніх валоў, досыць добра захаваных да гэтага часу, і ўнутранага насыпу, дзе калісьці стаяў мураваны рэзідэнцкі будынак, ад якога цяпер засталася толькі некалькі фрагментаў муроў і адной вежы. Далей у тэксце пад Геранёнскім замкам будзе разумецца менавіта ўнутраны будынак на насыпе, удакладненне першапачатковага выгляду якога складае тэму гэтага даследавання.

Калі Міхал Балінскі ў 1837 г. апісаў тагачасны выгляд помніка ў сваёй працы пра Барбару Радзівіл, сцены і вежы на ўнутраным насыпе былі ўжо амаль цалкам разабраны на цэглу [1, s. 5]. Прыблізна сучасная кнізе М. Балінскага каляровая акварэль Станіслава Янушэвіча (іл. 1) паказвае стан хаця і лепшы за цяперашні, але ўжо таксама непрыглядны [2]. М. Балінскі паведамляе, абапіраючыся, верагодна, на апісанні відавочцаў, што ў пачатку XIX ст. руіны будынка з чатырма вежамі на вуглах дасягалі яшчэ вышыні аднаго паверха. Часлаў Янкоўскі ў сваёй грунтоўнай працы «Ашмянскі павет», прыцягнуўшы звесткі некалькіх інвентароў, паказаў, што замак быў моцна разбураны ўжо ў 1687 г. і працягваў разбурацца на працягу XVIII ст. [3, s. 112–115]. Мар’ян Марэлёўскі, карыстаючыся ў дадатак інвентаром сярэдзіны XVI ст. (гл. ніжэй) і выявай на карце Томаша Макоўскага (1613 г.), зрабіў першую рэканструкцыю знешняга выгляду замка. Унутраны замак ён лічыў прыблізна сучасным мураванаму двару ў Гайцюнішках (пачатак XVII ст.), а да часоў Гаштаўтаў (апошні з якіх памёр у 1542 г.) адносіў толькі знешнія ўмацаванні [4, s. 51 і 226–228]. Міхась Ткачоў правёў археалагічнае даследаванне замка і прапанаваў шэраг удакладненняў як па гісторыі, так і па рэканструкцыі выгляду помніка. У прыватнасці, ён датаваў рэшткі

муроў мяжой XV і XVI ст., а таксама, абапіраючыся на інвентар 1765 г., зрабіў выснову, што жылая частка замка аднаўлялася і ў XVIII ст. яшчэ выкарыстоўвалася, хаця ўмацаванні і былі зруйнаваны [5, с. 74–79]. Гэтыя звесткі былі паўтораны ў яго пазнейшых працах (у тым ліку ў артыкуле, уключаным у энцыклапедыю Вялікага Княства Літоўскага [6]). Катажына Календа-Карчакова, вывучаючы геранёнскія касцёлы, увяла ва ўжытак звесткі з касцельнага інвентара 1784 г. пра тое, што замак на час складання дакумента ўжо зусім развалены, *«калісьці меў чатыры высокія башты на вулах, адну залу і тры пакоі, а таксама склены на дзве кандыгнацыі»* [7, с. 11]. Ніна Скеп’ян прааналізавала згадкі назвы «Мураваныя Геранёны» ў тытуле Ольбрахта Гаштаўта як ускоснае сведчанне аб часе ўзвядзення замка, аднесшы яго з’яўленне да сярэдзіны 1520-х гг. [8, с. 59]. Аўтар гэтага артыкула прапанаваў удакладненне да версіі Н. Скеп’ян, паказаўшы, што акрэсленне «Мураваныя Геранёны» ўжывалася ў тытуле, прынамсі, з 1516 г., а асобна, як геаграфічная назва, прынамсі, з 1510 г. [9].

У межах гэтага артыкула найбольш цікавымі з’яўляюцца звесткі М. Ткачо́ва пра палац Геранёнскага замка, якія варта працытаваць. У працы «Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII–XVIII стст.», у раздзеле пра Геранёны, М. Ткачоў пісаў: *«Вядома, што ў 1565 г. панскі палац у замку быў яшчэ драўляны. <...> Інвентар замка 1765 г. паказвае палац як 2-павярховы будынак на 12 вакон, у якім былі розныя службы на першым паверсе і парадныя пакоі на другім. Дах вянчалі на вулах бляшаныя зоркі, а па цэнтры — флюгер у выглядзе бляшанага бусла»* [5, с. 76]. Першапачаткова, жадаючы ўдакладніць дэталі адносна гэтага палаца, неабходна звярнуцца да арыгінальных інвентароў¹ — як тых, на якія спасылася М. Ткачоў, так і тых, з якімі ён, мяркуючы па ўсім, не працаваў. Вывучэнне гэтых крыніц у сукупнасці прывяло да думкі, што М. Ткачоў інтэрпрэтаваў пісьмовыя звесткі памылкова.

У інвентары 1765 г., у *«апісанні двара Геранёнскага»*, сапраўды згаданы будынак з бляшанымі зоркамі і бляшаным буслом на даху [10, арк. 2 адв.]. Ён мураваны толькі часткова (у прыватнасці, у ім мураваныя сцены кухні і ганак) і абазначаны як *«будынак для панскай рэзідэнцыі па правым баку»*. Аднак нішто не ўказвае на тое, што ён з’яўляецца часткай замка ці ўвогуле стаіць у межах валоў. Апрача таго, інвентар згадвае, што дзядзінец, на якім стаяць апісаныя будынкi, мае паркан. Такім чынам, размова вядзецца, мяркуючы па ўсім, пра дзядзінец у сэнсе проста агароджанага падворка. Тую ж карціну дае яшчэ больш ясна інвентар 1768 г., які спачатку згадвае *«замак Геранёнскі ад Гаштольда ваяводы віленска-*

¹ Аўтар выказвае шчырую ўдзячнасць Міколу Волкаву за дапамогу ў пошуку архіўных крыніц.

Іл. 1. Геранёны (паміж 1830 і 1840 гг.). Мастак Станіслаў Янушэвіч.
Музей Народowe w Warszawie. Gr. Pol. 1836/89.

га фундаваны, мур старасвецкі развалены», а пазней — «рэзідэнцыю на прыезд панскі, будынак ад места па правым баку» з мураваным ганкам і мураванай кухняй. Стаіць гэты будынак на дзядзінец, а сам дзядзінец, як згадана пасля, агароджаны парканам [11, арк. 27–27 адв.]. Інвентары 1747 і 1773 гг. згодны з ужо названымі, але не дадаюць, здаецца, нічога новага [12; 13]. Інвентар 1687 г. адкрываецца апісаннем ужо досыць моцна разваленага замка, абнесенага валамі, а тады пераходзіць да фальварка, што стаіць каля замка, і да гаспадарчых пабудов [14, арк. 2].

Увогуле, гэтыя звесткі можна падсумаваць наступным чынам. Замак быў моцна пашкоджаны не пазней за 1687 г. і з таго часу заставаўся ў стане руін. Рэзідэнцыяльны будынак, апісаны ў М. Ткачова, сапраўды існаваў у XVIII ст., аднак не быў часткай замка, а стаяў асобна непдалёк. Пра існаванне ў Геранёнах у 1765 г. асобнага будынка-рэзідэнцыі паблізу ад замка піша і Ч. Янкоўскі, маючы на ўвазе, верагодна, тыя ж самыя звесткі з інвентара [3, s. 115].

Разбор паходжання звестак пра драўляны палац, згаданы ў М. Ткачова пад 1565 г., паказвае наступнае. М. Ткачоў спасылаецца ў гэтым месцы на М. Марэлёўскага, які, як ужо было згадана вышэй, адносіў мураваны ўнутраны замак у Геранёнах да больш позняга часу. Сустрэўшы ў інвентары звесткі, што ў сярэдзіне XVI ст. у Геранёнах быў яшчэ драўляны двор, ён палічыў, што гэты двор і быў пазней заменены мураваным будынкам [4, s. 228]. М. Ткачоў, зыходзячы, магчыма, з удакладненага датавання рэшткаў муроў і карыстаючыся, наколькі можна заключыць з пададзеных у яго спасылак, звесткамі аб драўляным двары толькі з пераказу М. Марэлёўскага, і зрабіў выснову, што меўся на ўвазе мураваны замак з драўляным палацам. Актавая кніга, на якую ўказвае спасылка ў М. Марэлёўскага і якая захоўваецца цяпер у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі, уключае познюю копію інвентара геранёнскага двара 1560 г. (дата, такім чынам, трохі адрозніваецца, але супадаюць звесткі, уключаючы згаданыя імёны геранёнскіх рамеснікаў, таму варта лічыць, што ў М. Марэлёўскага памылка друку). Інвентар сапраўды пачынаецца апісаннем драўлянага дома, але прытым ніяк не прывязвае яго да замка, а пазней, ужо пасля іншых будынкаў двара, каратка пералічвае павіннасці, звязаныя з аховай «*замка Яго Каралеўскай Міласці геранёнскага*» [15, арк. 1296–1298]. І з самога тэксту, і асабліва ў святле пазнейшых інвентароў, выглядае найбольш верагодным, што ўжо тады геранёнскі двор не быў тоесны геранёнскаму замку, і лічыць той драўляны будынак замковым палацам няма падстаў. Прытым меркаванне М. Ткачова, што драўлянымі былі першапачатковыя канструкцыі на валах, здаецца цалкам праўдападобным. Прынамсі, у чэрвені 1569 г. кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт Аўгуст, даючы загады аб паднаўленні замка, пасылае на гэтую справу выключна «цесляў» [16, с. 58–59].

Такім чынам, пасля перагляду пісьмовых крыніц неабходна адмовіцца ад часткі звестак М. Ткачова пра Геранёнскі замак. Ні драўляны будынак сярэдзіны XVI ст., ні часткова мураваная рэзідэнцыя сярэдзіны XVIII ст. не былі часткамі замка, а стаялі, найбольш верагодна, за межамі валоў. Увогуле, не маецца падстаў лічыць, што пасля апісаных у 1687 г. пашкоджанняў замак аднаўляўся. Мяркуючы па ўсім, ён паступова працягваў разбурацца да першай паловы XIX ст., калі быў амаль цалкам разабраны на цэглу для патрэб будоўлі ў Ліпнішках [1, s. 5].

На жаль, новых дэталей на замену аспрэчаным праведзеныя пошукі не прынеслі. Фактычна адзінай інфармацыяй пра жылыя памяшканні замка застаецца кароткая згадка за 1784 г., працытаваная ў пачатку артыкула. Не выключана магчымасць, што поўнай абгрунтаванай рэканструкцыі знешняга выгляду Геранёнскага замка на падставе пісьмовых крыніц зрабіць не ўдасца. У гэтым плане пэўны плён маглі б прынесці новыя археалагічныя раскопкі.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Baliński, M. Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta. — T. 1. — Warszawa : J. Glücksberg, 1837. — 98 s.
2. Muzeum Narodowe w Warszawie. — Gr. Pol. 1836/89. — Станіслаў Янушэвіч, Геранёны (паміж 1830 і 1840 гг.).
3. Jankowski, Cz. Powiat oszmiański : materiały do dziejów ziemi i ludzi. — Cz. 3. — Petersburg : Księgarnia K. Grendyszyńskiego, 1898. — 219 s.
4. Morelowski, M. Zarysy sztuki wileńskiej z przewodnikiem po zabytkach między Niemnem a Dźwiną. — Wilno : [b/w], 1939. — 367 s., map.
5. Ткачоў, М.А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII–XVIII стст. / Рэд. П. А. Раппапорт. — Мінск : Навука і тэхніка, 1978. — 144 с.; іл.
6. Ткачоў, М.А. Геранёнскі замак // Вялікае княства Літоўскае : ВКЛ: энцыклапедыя. — Т. 1 / рэдкалегія: Г. П. Пашкоў (галоўны рэдактар) [і інш.; мастак З. Э. Герасімовіч]. — Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 2007. — С. 526–527.
7. Kolendo-Korczakowa, K. Dzieje Infulacji Gieraniońskiej fundacji Wojciecha Gasztołda // Sztuka kresów wschodnich. — T. 6 / Pod red. A. Betleja i P. Krasnego. — Kraków, 2006. — S. 9–22.
8. Скеп'ян, Н. Пачаткі будаўніцтва прыватнаўласніцкіх мураваных замкаў у Вялікім княстве Літоўскім // Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемадзеянне (XV–XVIII стст.): зборнік навуковых прац / Пад рэд. А. М. Янушкевіча. — Мінск : Медысонт, 2014. — С. 54–63.
9. Брыль, А.-Ф. Назва «Murata Gyranony» ў дакументах 1510–1523 гг. і датыроўка геранёнскага замка // Studia Historica Europae Orientalis. — Мінск : РИВШ, 2014. — С. 201–203.

10. Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў (далей — ЛДГА). — Ф. СА. — Спр. 3790. — Інвентар Геранёнскага і Ліпнішкага старостваў. 1765 г. — 30 арк.
11. ЛДГА. — Ф. СА. — Спр. 3820. — Інвентар Геранёнскага і Ліпнішкага старостваў, 1768 г. — 55 арк.
12. ЛДГА. — Ф. СА. — Спр. 3777. — Інвентар Геранёнскага і Ліпнішкага старостваў. 1747 г. — 24 арк.
13. ЛДГА. — Ф. СА. — Спр. 3872. — Інвентар Геранёнскага і Ліпнішкага старостваў. 1773 г. — 51 арк.
14. ЛДГА. — Ф. СА. — Спр. 11491. — Інвентар Геранёнскага і Ліпнішкага старостваў. 1687 г. Прэтэнзіі Снадзкага і Петрусевіча да Казіміра Сапегі, 1729–1732 гг. — 66 арк.
15. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 1732. — Воп. 1. — Спр. 6. — Актавая кніга Ашмянскага гродскага суда. 1740–1764 гг. — 1363 арк.
16. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика. Knyga Nr. 532: (1569–1571); Viešųjų reikalų knyga 10 / Lietuvos istorijos institutas; [parengė Lina Anužytė, Algirdas Baliulis]. — Vilnius: Žara, 2001. — 156 p.

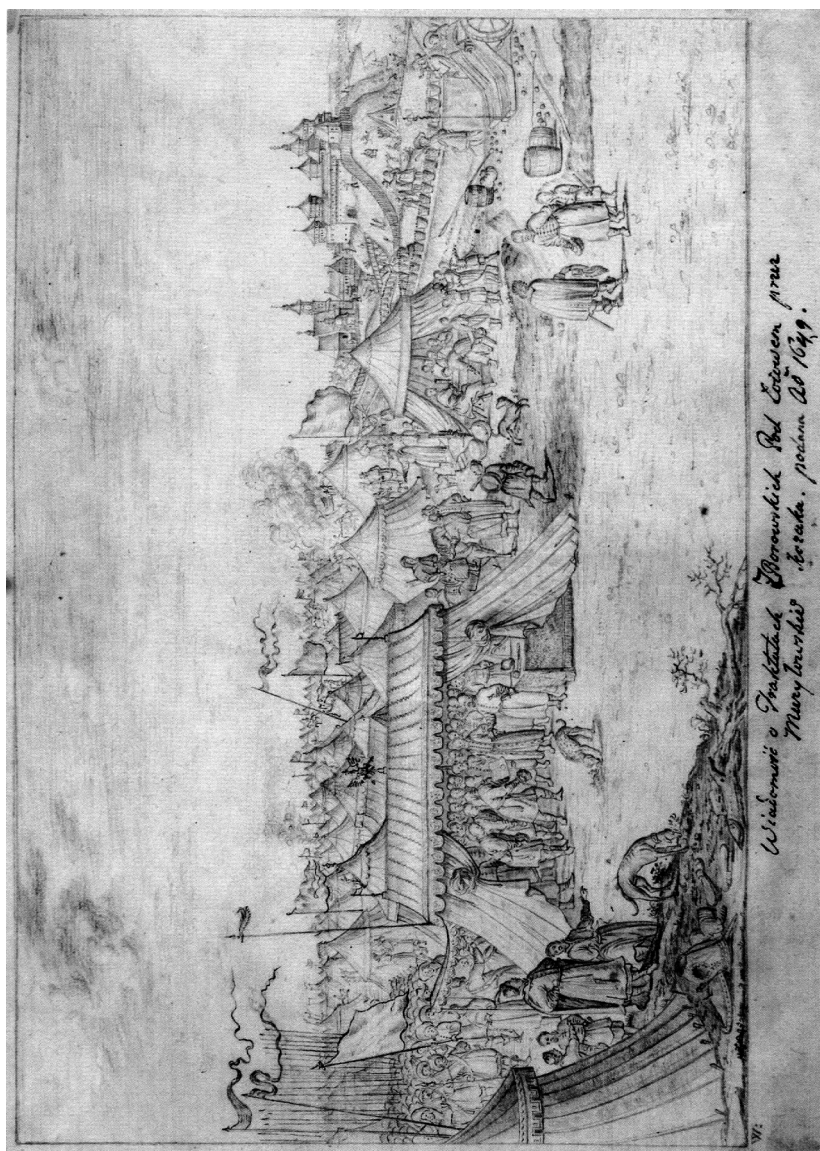
Артыкул паступіў у рэдакцыю 09.11.2016

М. А. Волкаў

КАРЦІНЫ І ГАБЕЛЕНЫ НА БАТАЛЬНЫЯ СЮЖЭТЫ XVI–XVIII СТСТ. У АЗДАБЛЕННІ НЯСВІЖСКАГА ЗАМКА

Вывучэнне мастацкай калекцыі Нясвіжскага замка цікавае не толькі само па сабе, але і як сродак для разумення суцэльнай архітэктурна-мастацкай праграмы радзівілаўскай рэзідэнцыі, яе характэрных асаблівасцяў у пэўны гістарычны перыяд. На жаль, з вялікай калекцыі твораў мастацтва, што калісьці ўпрыгожвалі інтэр’еры ў Нясвіжскім замку, да цяперашняга часу мала што захавалася. Тым не менш, у нас ёсць магчымасць з дапамогай апісанняў замка і рэстраў твораў мастацтва, якія ў ім захоўваліся, уявіць характар мастацкіх збораў галоўнай рэзідэнцыі роду Радзівілаў. Абсалютная большасць такога кшталту дакументаў паходзіць з другой паловы XVIII – XIX ст. Прычым даволі падрабязныя апісанні даюць магчымасць зразумець характар мастацкіх твораў, а некаторыя дакладна атрыбутаваць.

Фактычна тая мастацкая калекцыя, што знайшла свой адбітак на старонках апісанняў другой паловы XVIII – XIX ст., паўстала ў сярэдзіне XVIII ст. пры Міхалу Казіміру Радзівілу, званым Рыбанькай, а само яе стварэнне было звязана з грунтоўнай перабудовай Нясвіж-

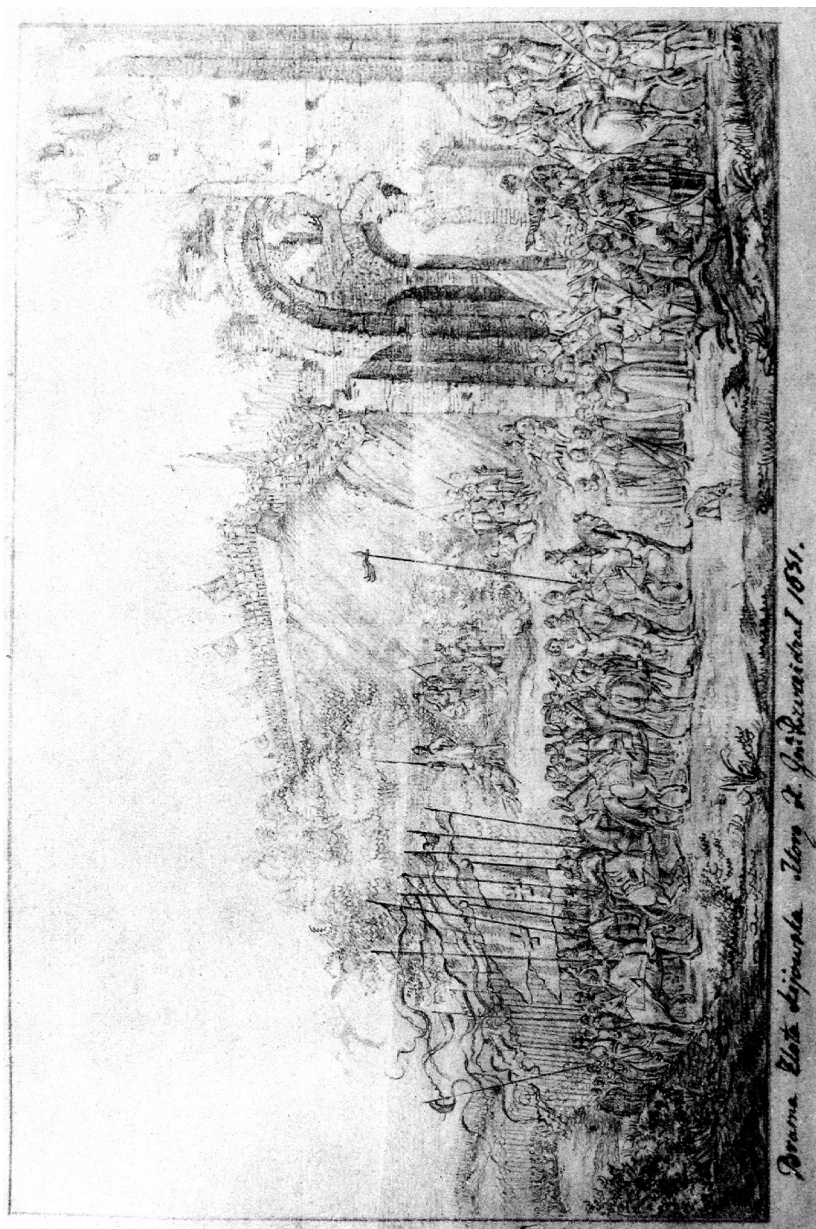
*Шэцкія і Тракаўскія Войскаў Рад Сібірскае
Бітва. 1649 г.*

Іл. 1. Прэём Янушам Радзівілам паслоў Багдана Хмяльніцкага ў Рэчыцы ў 1649 г.
Малюнак А. ван Вестэрфельта, сярэдзіна XVII ст. (копія XVIII ст.)

скага замка. Таму вывучэнне гэтых мастацкіх збораў дазваляе рабіць пэўныя высновы адносна архітэктурна-мастацкай праграмы рэзідэнцыі, якую ўзводзіў Рыбанька, а таксама дае магчымасць лепей зразумець асобу самога магната. Як адзначаў польскі даследчык Тадэвуш Бернатовіч, для М. К. Радзівіла вельмі важнай была дэманстрацыя свайго ваеннага статусу: з 1735 г. ён займаў пасаду польнага гетмана Вялікага Княства Літоўскага, а з 1744 г. — вялікага гетмана. Аднак яго небеспадстаўна крытыкавалі за адсутнасць здольнасцяў у ваеннай справе [28, s. 21–22]. Для адказу на падобныя закіды і пацвярджэння свайго права на вышэйшы вайсковы ўрад у краіне Рыбанька шырока карыстаўся сродкамі мастацтва, асабліва пры аздабленні сваёй галоўнай рэзідэнцыі — Нясвіжскага замка. У сувязі з гэтым асаблівую значнасць пры афармленні інтэр'ераў набылі карціны і габелены батальнага жанру. Паколькі поспехі самога М.К. Радзівіла ў ваеннай справе былі вельмі сціплыя, ён шырока прадставіў ваенныя дасягненні сваіх папярэднікаў з роду Радзівілаў. У інвентарах і апісаннях другой паловы XVIII – XIX ст. згадваецца значная колькасць карцін і габеленаў на гістарычную тэматыку [28, s. 480–485; 3, с. 122–124; 5; 9; 10; 20; 21; 19, с. 263–280; 23; 27, s. 326; 30, р. 145–174]. Так, у 1778 г. у замку было 55 твораў такога кшталту, з іх баталістыка прадстаўлена 42-ма. Пры гэтым на 32 карцінах і габеленах адлюстраваны падзеі з ваеннай гісторыі нашых зямель XVI–XVIII стст. і найперш ваенныя трыумфы саміх Радзівілаў.

Пры аналізе батальнага жывапісу Нясвіжскага замка, на нашу думку, варта звярнуцца да разгляду сюжэтаў, якія клаліся ў аснову твораў. Па-першае, гэта больш зручна ў справе аналізу тэматыкі твораў і пошуку першаўзораў. Па-другое, з апісанняў часта незразумела, у якой форме ўвасабляліся тыя ці іншыя сюжэты і былі гэта карціны ці габелены. Справа ў тым, што ў 1752 г. М. К. Радзівіл аддаў загад выканаць «*кардоны пад алей*» у якасці эскізаў для будучых габеленаў. У далейшым іх разам з габеленамі выкарысталі ў аздабленні пакояў замка [3, с. 119–120]. Гэтая практыка пацвярджаецца дубліраваннем многіх сюжэтаў у форме карцін і габеленаў. Разам з тым асобныя сюжэты сустракаюцца толькі ў выглядзе карцін, таму, верагодна, некаторыя карціны вырабляліся асобна для аздаблення замка і не былі прызначаны для вытворчасці габеленаў.

На падставе аналізу апісанняў Нясвіжскага замка і яго мастацкіх збораў другой паловы XVIII – XIX ст. удалося вылучыць 39 сюжэтаў, якія тычацца канкрэтных гістарычных падзей з гісторыі роду Радзівілаў, Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. З іх толькі 9 закранаюць падзеі палітычнага характару, астатнія адлюстроўваюць рознага кшталту ваенныя трыумфы. Пры гэтым 22 сюжэты можна дакладна звя-

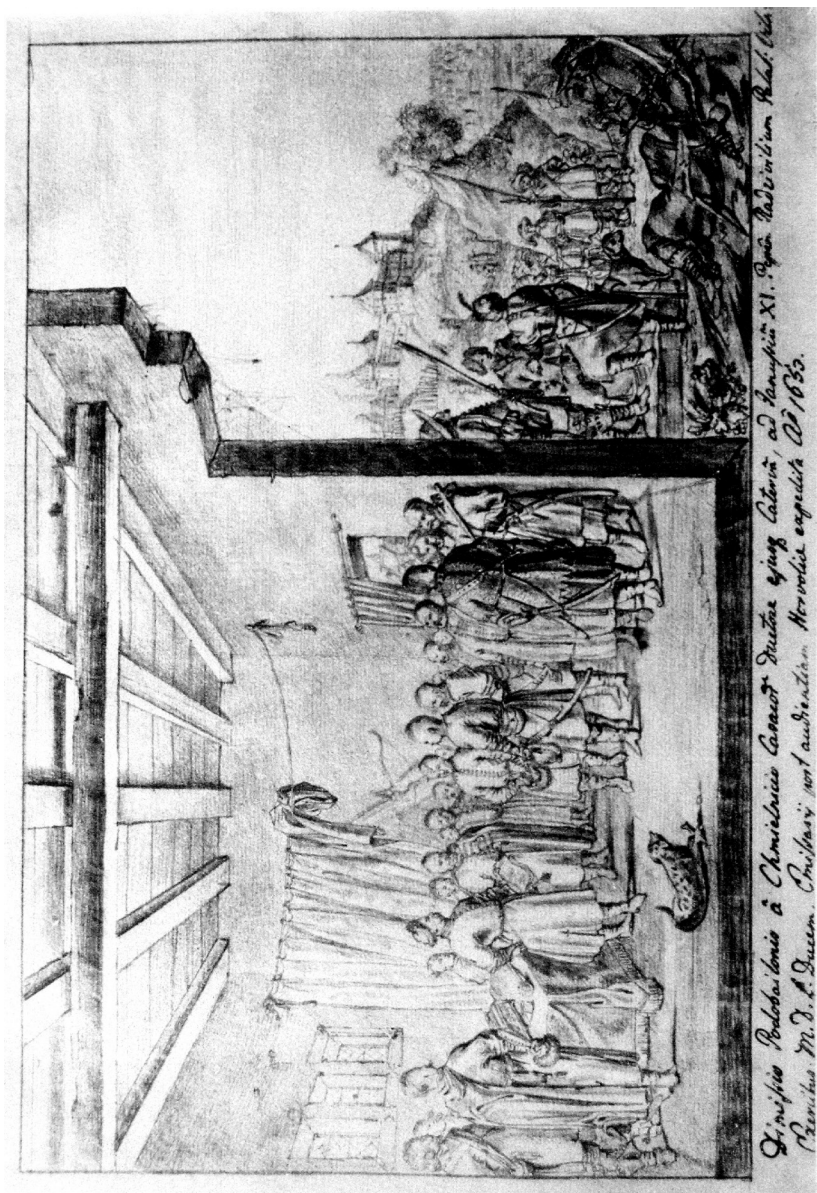
Іл. 2. Уезд Януша Радзівіла ў Кіеў у 1651 г.
Малюнак А. ван Вестерфелъта, сярэдзіна XVII ст. (копія XVIII ст.)

заць з канкрэтнымі здарэннямі з ваеннай гісторыі. Астатнія 8 сюжэтаў ваеннай тэматыкі цяжка атрыбутаваць з-за няпоўнай іх характарыстыкі ў крыніцах. Але з пэўнай доляй упэўненасці можна сцвярджаць, што яны таксама тычыліся падзей з гісторыі ВКЛ і Рэчы Паспалітай.

Асабліваю цікавасць тэма батальнага жывапісу Нясвіжскага замка мае ў сувязі з тым, што да цяперашняга часу захаваліся копіі першаўзораў для значнай колькасці твораў, якія аздаблялі замак. Аднак з саміх карцін і габеленаў да нас дайшлі лічаныя адзінкі. Напрыклад, габеленаў на батальную тэматыку захавалася ўсяго тры [31, s. 62–68]. Справа ў тым, што ў канцы XVIII ст. паводле загаду караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста з малюнкаў на гістарычную тэматыку, што захоўваліся ў Нясвіжскім замку і паслужылі ўзорамі для карцін і габеленаў, выкананых у сярэдзіне XVIII ст., былі зроблены копіі, значная частка якіх і збераглася да нашага часу, у прыватнасці, у зборы Музея Польскага войска ў Варшаве¹. Наяўнасць лаціна- ці польскамоўных подпісаў пад гэтымі капійнымі малюнкамі, а таксама даволі дакладныя апісанні карцін і габеленаў Нясвіжскага замка даюць магчымасць з вялікай доляй верагоднасці суаднесці іх паміж сабой, а таксама сцвярджаць аб тым, што гэтыя малюнкi паслужылі першаўзорамі для жывапісных твораў сярэдзіны XVIII ст. Напрыклад, вершаваны подпіс пад малюнкам, на якім адлюстравана бітва пад Альшаніцай 1527 г., пачынаецца наступным чынам: «*A. 1527. Profligatio Scytharum ad Holsanicam eodem Div. Sigismundo regnante...*». А ў Залатой зале Нясвіжскага замка ў 1778 г. вісела карціна «*Profligatio Scytharum ad Holsanica 1527 A*». Такім чынам, маецца ўнікальная сітуацыя, калі арыгінальны жывапіс, што аздабляў пакоі Нясвіжскага замка, страчаны, але копіі многіх малюнкаў, якія паслужылі першаўзорамі для яго, захаваліся.

Паводле сюжэтаў усе карціны і габелены можна падзяліць на некалькі груп. Такого кшталту падзел дае магчымасць вызначыць, на якія гістарычныя падзеі найперш звярталася ўвага пры стварэнні калекцыі, а таксама дазваляе ацаніць значэнне пэўных малюнкаў-першаўзораў, якія ўжо меліся ў наяўнасці. Найбольш раннім гістарычным сюжэтам, выкарыстаным у аздабленні замка, з'яўляецца карціна «Спусцашэнне Ягайлам маскоўскіх зямель у 1384 г.». Аб першаўзорах да гэтай карціны, абставінах і часе яе стварэння штосьці пэўнае сказаць цяжка. Верагодна, у аснову яе быў пакладзены нейкі легендарны сюжэт, які не

¹ Частка копій малюнкаў Абрагама ван Вестэрфелта сяр. XVII ст. была апублікавана яшчэ ў пачатку XX ст. [17; 22]. У 1993 г. Музей Польскага войска ў Варшаве набыў 35 малюнкаў з калекцыі графаў Машынскіх, якія з'яўляюцца копіямі гістарычных малюнкаў са збораў Нясвіжскага замка. Частка з іх (копіі твораў А. ван Вестэрфелта) неўзабаве была апублікавана [29].

Іл. 3. Пріём Янушам Радзівігам пасла Хмяльніцкага Падабайлы ў Горвалі ў 1651(3) г.
Малюнак А. ван Вестэрфельта, сярэдзіна XVII ст. (копія XVIII ст.)

меў цвёрдай апоры на гістарычныя крыніцы. У невядомым інвентары першай паловы XVIII ст., які быў часткова апублікаваны ў 1847 г., згадваецца карціна «Пераход Мікалаем Радзівілам Віслы пад Завіхостам у 1384 г.» [27, s. 326]. Улічваючы недасканаласць адзначанай публікацыі, найбольш верагодна, што гэта была тая ж карціна з адлюстраваннем трыумфу Ягайлы, а публікатар XIX ст. мог нейкім чынам “дадумаць” ці “дапрацаваць” назву твора. Калі ж карціна з выявай падзей пад Завіхостам, насамрэч, існавала, тады яна з’яўляецца адной з самых ранніх візуалізацый ваенных трыумфаў Радзівілаў².

Адным з першых і найбольш вядомых сваімі дасягненнямі ў ваеннай справе з роду Радзівілаў быў Юрый, званы Геркулесам. Яго подзвігі паказвае група карцін і габеленаў: «Перамога Юрыя Радзівіла над крыжакамі пад Мельракам, Арнетай і Любавай у Прусіі ў 1520 г.», «Перамога Юрыя Радзівіла разам з Канстанцінам Астрожскім над татарамі пад Альшаніцай у 1527 г.» і «Узяцце Юрыем Радзівілам разам з Янам Тарноўскім Старадуба ў 1535 г.». Усе яны былі выкананы ў форме карцін і габеленаў. Для двух апошніх захаваліся копіі першаўзораў [15; 24]. Верагодна, да гэтай групы сюжэтаў адносіцца таксама карціна пад назвай «Бітва з татарамі з чорным арлом у гары, што трымаў тры трубы ў дзюбе», якая згадваецца ў апісаннях Нясвіжскага замка. Цалкам магчыма, што на ёй была адлюстравана тая ж бітва пад Альшаніцай.

Ваенныя чыны Крыштафа Радзівіла, званага Перуном, унука Юрыя Радзівіла, былі прадстаўлены чатырма сюжэтамі: «Штурм Крыштафам Радзівілам замка Керапец у 1579 г.», «Перамога Крыштафа Радзівіла над масквой пад Сокалам у 1579 г.», «Перамога Крыштафа Радзівіла над масквой пад Псковам у 1579 г.» і «Перамога Крыштафа Радзівіла над шведамі пад Кокенгаўзенам у 1601 г.». Усе гэтыя сюжэты былі ўвасоблены ў форме карцін, апрача апошняга, які выкананы ў форме габелена. Па ўсёй верагоднасці, да нашага часу захаваліся копіі першаўзораў для ўсіх гэтых твораў. Так, у зборы Музея Польскага войска маецца малюнак з выявай штурму замка Керапец [26], а таксама па два малюнкi з адлюстраваннем ваенных сутычак пад Сокалам [7; 13] і Кокенгаўзенам [2; 14]. Разам з тым застаецца незразумелым, якія з іх сталі асновай для палотнаў, выкарыстаных для аздаблення Нясвіжскага замка. У тым жа зборы захоўваецца малюнак з выявай сустрэчы Мікалая Радзівіла, званага Рудым, сына Юрыя і бацькі Крыштафа, з каралём Стэфанам Баторыем пад Псковам у 1581 г.

² Аўтар шчыра дзякуе Яўгену Глінскаму за кансультацыю па гэтым пытанні. Паводле меркавання даследчыка, гісторыя пра пераправу і штурм Завіхоста, дзякуючы намаганням Мацея Стрыйкоўскага, стала істотным момантам ва ўзвешчэнні ранняй гісторыі Радзівілаў, таму цалкам магчыма, што карціна на гэтую тэму магла існаваць.

Іл. 4. Агляд войска Міхалам Казімірам Радзівілам пад Забудавам у 1744 г.
Габелен XVIII ст.

[11]. Цалкам магчыма, што гэтая выява магла паслужыць асновай для адзначанай вышэй карціны з адлюстраваннем перамогі Крыштафа Радзівіла пад Псковам.

Вельмі шырока ў аздабленні інтэр'ераў Нясвіжскага замка была выкарыстана тэма вайны Януша Радзівіла з казакамі сярэдзіны XVII ст. Ажно 8 сюжэтаў на гэтую тэматыку можна дакладна звязаць з першаўзорамі, копіі якіх дайшлі да нас. З іх толькі адзін быў рэалізаваны ў форме габелена і карціны, астатнія існавалі ці як габелены, ці як карціны. Яны маюць наступныя назвы: «Здабыванне Бабруйска ў 1649 г.»³, «Уцёкі Крычэўскага ў 1649 г.»⁴, «Перамога Януша Радзівіла пад Лоевам у 1649 г.»⁵, «Прыём Янушам Радзівілам паслоў Хмяльніцкага ў Рэчыцы ў 1649 г.»⁶, «Набліжэнне Януша Радзівіла пад Лоеў у 1651 г.»⁷, «Уезд Януша Радзівіла ў Кіеў у 1651 г.»⁸, «Аблога Белай Царквы Янушам Радзівілам у 1651 г.»⁹ і «Прыём Янушам Радзівілам пасла Хмяльніцкага Падабайлы ў Горвалі»¹⁰. Яшчэ 6 сюжэтаў у апісаннях Нясвіжскага замка, якія звязваюцца з казацкімі войнамі сярэдзіны XVII ст., цяжка дакладна атрыбутаваць, а таксама суаднесці з канкрэтнымі падзеямі і копіямі малюнкаў, што захаваліся да цяперашняга часу. З іх 4 маюць назвы «Выправа і перамога Януша Радзівіла над Крычэўскім пад Лоевам у 1649 г.», «Бітва пад Лоевам», «Бітва Януша Радзівіла з казакамі і татарамі пад Кіевам», «Сутычка пад Кіевам», яшчэ на адным габелене былі адлюстраваны палонныя казакі, а на малюнку — задушэнне казацкага бунту. Такое шырокае выкарыстанне тэматыкі казацкіх войнаў у аздабленні Нясвіжскага замка ў сярэдзіне XVIII ст. тлумачыцца дастаткова проста: у нясвіжскім архіве мелася вялікая калекцыя высокаякасных малюнкаў галандскага мастака Абрагама ван Вестэрфелята, на якіх былі прадстаўлены перамогі Януша Радзівіла ў войнах з казакамі

³ Захавалася копія першаўзору [22]. Ян Якуб Дрэсцік выказаў гіпотэзу, што на гэтым малюнку адлюстравана ўзяцце Пінска ў 1648 г. [29, s. 401–403]. Аднак, мяркуючы па тапаграфіі і архітэктуры адлюстраванага на малюнку паселішча, гэта менавіта Бабруйск.

⁴ Захавалася копія першаўзору [25].

⁵ Захавалася копія першаўзору [16], а таксама габелен, выкананы па гэтым малюнку.

⁶ Захавалася копія першаўзору [18]. На гэтым малюнку, як і на карцінах, што меліся ў Нясвіжскім замку, месцам, дзе адбылася падзея, называецца Лоеў. Гэта відавочная памылка, паколькі і сама падзея адбылася ў Рэчыцы, і на копіі з малюнка А. ван Вестэрфелята прадстаўлена менавіта Рэчыца [6, с. 8–12; 29, с. 413–416].

⁷ Захавалася копія першаўзору [12].

⁸ Копія першаўзору апублікавана [22, табл. IV, рис. 2.].

⁹ Захавалася копія першаўзору [1].

¹⁰ Копія першаўзору апублікавана [22, табл. XIII, рис. 6.]. Невядомым застаецца, калі дакладна адбылася згаданая падзея. Гэта мог быць ці 1651, ці 1653 г. [22, с. 263].

сярэдзіны XVII ст. Галоўнай мэтай стварэння гэтых малюнкаў была візуальная прапаганда, і яны ад пачатку рыхтаваліся як аснова для маштабных жывапісных палотнаў ці гравюр. Таму яны найлепшым чынам падыходзілі М. К. Радзівілу для рэалізацыі яго ўласных мэт. Дадзены прыклад вельмі добра ілюструе вялікае значэнне наяўных у нясвіжскім архіве малюнкаў-першаўзораў для стварэння ў сярэдзіне XVIII ст. жывапіснай калекцыі для мясцовай рэзідэнцыі.

Сярод батальнага жывапісу прыкметнае месца займала тэма бітвы пад Хоцінам у 1673 г. Як можна меркаваць па апісаннях Нясвіжскага замка, яна была прадстаўлена 2 карцінамі і 1 габеленам. Прычым апрача подзвігу дзедзды Рыбанькі Міхала Казіміра Радзівіла, які паводле легенды асабіста забіў Гусейн-пашу, у бітве падкрэслівалася роля караля Рэчы Паспалітай Яна III Сабескага. Вялікая ўвага да асобы гэтага манарха з боку Рыбанькі тлумачыцца імкненнем нясвіжскага ардыната абазначыць свае прэтэнзіі на пераемнасць з “каралеўскім” родам Сабескіх пасля яго поўнага выгасання ў першай палове XVIII ст. [28, s. 108–110], Таму ў нясвіжскай калекцыі меліся яшчэ некалькі карцін з адлюстраваннем ваенных заслуг Яна III Сабескага: «Перамога караля Яна III пад Львовам у 1678 г.» і «Бітва Яна III з татарамі ў 1695 г.». Магчыма, пэўная падзея з ваеннай гісторыі таго часу была адлюстравана таксама на габелене «Баталія між палякамі і туркамі». Большасць гэтых твораў, найверагодней, трапілі ў Нясвіж з рэзідэнцыі Сабескіх у Жоўкве, якая ў сярэдзіне XVIII ст. адышла М. К. Радзівілу. Адтуль жа ў Нясвіж, напэўна, трапіла і карціна «Бітва Станіслава Жалкеўскага з масквой у 1610 г.», якая згадваецца ў апісанні нясвіжскай рэзідэнцыі. У прыватнасці вядома, што ў касцёле ў Жоўкве сярод іншых твораў захоўваліся карціны «Бітва пад Клушынам у 1610 г.» і «Бітва пад Хоцінам у 1673 г.». Верагодна, для Нясвіжскага замка былі спецыяльна зроблены копіі жоўкаўскіх карцін. Вядома, напрыклад, што ў 1750 г. складзены кантракт з мастаком Васілём Петрановічам на капіраванне гістарычных карцін з Жоўкаўскага замка, а ў 1753 г. Рыбанька аддаў загад скапіраваць карціну «Баталія Жалкеўскага з Масквой» [3, c. 121–122].

Урэшце, Міхал Казімір Радзівіл Рыбанька ўвекавечыў свае даволі сціплыя дасягненні ў ваеннай справе ў двух габеленах: «Агляд войска Міхалам Казімірам Радзівілам пад Заблудавам у 1744 г.» і «Бітва пад Славечна ў 1756 г.». Абодва яны захаваліся да цяперашняга часу. Інтэр’еры Нясвіжскага замка таксама ўпрыгожвала карціна, на якой быў адлюстраваны агляд войска пад Заблудавам. Магчыма, яна з’яўлялася кардонам для габелена. Вялікай удачай з’яўляецца тое, што захавалася копія малюнка, на падставе якога выкананы габелен «Бітва пад Славечна ў 1756 г.» [4]. Гэта дае магчымасць вывучаць тэхніку стварэння

батальнай кампазіцыі ў сярэдзіне XVIII ст. і яе далейшай рэалізацыі ў форме габелена.

Такім чынам, апісанні Нясвіжскага замка другой паловы XVIII – XIX ст. сведчаць аб тым, што карціны і габелены батальнага жанру займалі адметнае месца ў мастацкай калекцыі радзівілаўскай рэзідэнцыі. Іх значная роля ў аздабленні інтэр’ераў замка тлумачыцца тым, што тагачасны ўладальнік Нясвіжа вялікі гетман Міхал Казімір Радзівіл Рыбанька павінен быў усяляк дэманстраваць адпаведнасць сваёй асобы рангу вышэйшага ваеннага ўрадніка краіны. Паколькі яго ўласныя дасягненні ў гэтай справе былі вельмі сціплыя, Рыбанька шырока выкарыстоўваў дасягненні сваіх папярэднікаў з роду Радзівілаў. Пры выбары сюжэтаў для карцін і габеленаў заказчык пераважна абапіраўся на малюнкi, якія ўжо меліся ў нясвіжскім архіве. Фактычна большая частка нясвіжскай калекцыі батальнага жывапісу створана на аснове малюнкаў першай паловы — сярэдзіны XVII ст., на якіх адлюстроўваліся ваенныя трыумфы прадстаўнікоў біржанскай галіны Радзівілаў. Пасля выгасання гэтай галіны ў другой палове XVII ст. згаданыя малюнкi трапілі ў Нясвіж. Важнай крыніцай папаўнення нясвіжскай калекцыі батальнага жывапісу была таксама жоўкаўская рэзідэнцыя Сабескіх, з якой у Нясвіж трапіў шэраг твораў, у тым ліку карціны з адлюстраваннем ваенных трыумфаў Яна III Сабескага. У сваю чаргу ваенныя чыны ўласна нясвіжскіх Радзівілаў былі прадстаўлены вельмі сціпла. Гэта звязана як з адсутнасцю значных поспехаў прадстаўнікоў гэтай галіны роду ў ваеннай справе, так і з недахопам распрацаваных кампазіцый з адлюстраваннем іх ваенных трыумфаў.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Аблога Белай Царквы Янушам Радзівілам у 1651 г. // Muzeum Wojska Polskiego (далей — MWP). — Nr inw. 16617A*.
2. Аблога і бітва пад Кокенгаўzenам 23 чэрвеня 1601 г. // MWP. — Nr inw. 16602A*.
3. Баженова, О.Д. Радзивилловский Несвиж. Росписи костела Божьего тела. — Минск : Харвест, 2010. — 414 с.
4. Бітва пад Славечна ў 1756 г. // MWP. — Nr inw. 16622A*.
5. Вопіс партрэтаў і карцін у Нясвіжскім замку XIX ст. // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 276. — Арк. 1–26.
6. Голубеў, В., Волкаў, М. Рэчыца ў часы Вялікага Княства Літоўскага // Беларускі гістарычны часопіс. — 2014. — № 5. — С. 3–17.
7. Захоп замка Сокал у 1579 г. // MWP. — Nr inw. 16597A*.
8. Здабыццё Янушам Радзівілам Бабруйска ў 1649 г. // MWP. — Nr inw. 16606A*.

9. Інвентары партрэтаў, карцін, мармуровых скульптур, вывезеных з Нясвіжскага замка ў 1834 г. // НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 16. — Спр. 2. — Арк. 1–18.
10. Каталог партрэтаў і карцін у Нясвіжскім замку 1873 г. // НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 108. — Вопіс партрэтаў, карцін і гармат Нясвіжскага замка Радзівілаў. XIX ст. — Арк. 4–27 адв.
11. Мікалай Радзівіл вітае караля Стэфана Баторыя, які ад'язджае з-пад Пскова ў 1579 г. // MWP. — Nr inw. 16600A*.
12. Набліжэнне Януша Радзівіла пад Лоеў у 1651 г. // MWP. — Nr inw. 16614A*.
13. Перамога Крыштафа Радзівіла над масквой пад Сокалам у 1579 г. // MWP. — Nr inw. 16596A*.
14. Перамога Крыштафа Радзівіла над шведамі пад Кокенгаўзенам 23 чэрвеня 1601 г. // MWP. — Nr inw. 16601A*.
15. Перамога Юрыя Радзівіла разам з Канстанцінам Астрожскім над татарами пад Альшаніцай у 1527 г. // MWP. — Nr inw. 16588A*.
16. Перамога Януша Радзівіла пад Лоевам у 1649 г. // MWP. — Nr inw. 16612A*.
17. Петров, Н.Н. Новооткрытый альбом видов и рисунков достопримечательностей Киева 1651 года. — Киев, 1905. — 42 с.
18. Прыём Янушам Радзівілам паслоў Багдана Хмяльніцкага ў Рэчыцы ў 1649 г. // MWP. — Nr inw. 16613A*.
19. Рыбчонак, С., Сьвяжынскі, У. Інтэр'еры Нясвіжскага замку // Спадчына. — 1996. — № 6. — С. 261–280.
20. Рэстр партрэтаў і карцін у Нясвіжскім замку др. пал. XVIII ст. // НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 55. — Вопісы палацаў, залаў, каштоўнасцяў і строяў, партрэтаў, ваенных трафеяў, зброі і іншых калекцый Радзівілаў. 1653 г. — пач. XIX ст. — Арк. 273–287.
21. Рэстр рэчаў у бібліятэцы Нясвіжскага замка др. пал. XVIII ст. // НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 51. — Вопісы каштоўнасцяў, ювелірных вырабаў, золата, срэбра, парцеляну, посуду, строяў, карцін і іншых рэчаў Радзівілаў. 1544 г. — XVIII ст. — Арк. 151–152.
22. Смирнов, Я.И. Рисунки Киева 1651 года по копиям их XVIII века // Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе. — Т. 2. — М., 1908. — С. 197–512.
23. Спіс карцін на гістарычную тэматыку ў Нясвіжскім замку перш. пал. XIX ст. // НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 3. — Спр. 2642. — Інвентарнае апісанне Нясвіжскага замка. 1839 г. — Арк. 125–125 адв.
24. Узяцце Юрыем Радзівілам разам з Янам Тарноўскім Старадуба ў 1535 г. // MWP. — Nr inw. 16589A*.
25. Уцёкі Крычэўскага ў 1649 г. // MWP. — Nr inw. 16610A*.
26. Штурм Крыштафам Радзівілам замка Керапец у 1579 г. // MWP. — Nr inw. 16594A*.
27. Baliński, M. Nieśwież do czasów księcia Karola Radziwiłła zwanego Panie Kochanku // Niezapominajki: noworocznik na rok 1847. — Rok 8. — 1847. — S. 283–333.

28. Bernatowicz, T. Mitra i buława: królewskie ambicje książąt w sztuce Rzeczypospolitej szlacheckiej, 1697–1763. — Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. — 557 s.
29. Dreścik, J. J. Kampanie wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego przeciw powstaniu Chmielnickiego w rysunkach Abrahama van Westervelt // Muzealnictwo wioskowe. — 2000. — T. 7. — S. 397–427.
30. Matušakaitė, M. Tapybos darbai Radvilų rinkiniuose // Menotyra. — 1977. — № 7. — P. 134–174.
31. Pagaczewski, J. Gobeliny polskie. — Kraków : nakł. Polskiej Akademji Umiejętności, 1929. — 136 s.

.....
 Артыкул паступіў у рэдакцыю 05.05.2016

Ю. М. Лаўрык

ЗНАЧЭННЕ КУЦЕІНСКІХ ВЫДАННЯЎ ДЛЯ РАЗВІЦЦА АЙЧЫННАГА І ЁСХОДННЕЎРАПЕЙСКАГА КНІГАДРУКАВАННЯ

*Актуальныя падыходы і прынцыпы пры ацэнцы кнігавыдавецкай
дзеянасці куцеінскага Богаяўленскага манастыра*

У айчыннай і замежнай гістарыяграфіі існуе даволі вялікі масіў публікацый, у той ці іншай ступені звязаных з гісторыяй куцеінскага Богаяўленскага манастыра і яго кнігавыдавецкай дзейнасцю. Гэта сведчыць пра прызнанне навукоўцамі той значнай ролі, якую адыгрывала Куцейна ў грамадскім, рэлігійным і культурным жыцці як Беларусі, так і ўсходнееўрапейскага рэгіёна ў цэлым. Тым не менш дагэтуль ніхто з даследчыкаў не паспрабаваў вызначыць месца куцеінскага Богаяўленскага манастыра сярод іншых цэнтраў кірылічнага друкарства і асвятліць яго значэнне для развіцця кніжнай прасторы Беларусі XVII ст.

Комплексны падыход. На дадзены момант спроба даць ацэнку выдавецкай дзейнасці Куцейны або паказаць ступень уплываў яе прадукцыі прысутнічае ў літаратуры толькі ў адносінах да некаторых аспектаў кнігадруку (напрыклад, кніжнай гравюры [24, с. 110–113]) або выпуску паасобных твораў (напрыклад, «Гісторыі пра Варлаама і Асафа» [16, с. 39–45]). Характарыстыка гэтай дзейнасці ў такім выпадку атрымліваецца фрагментарнай і не дазваляе прадставіць поўнафарматна ўплыў друкарні на фарміраванне кніжнай прасторы.

Падкрэслім, што само выданне і дзейнасць друкарні, што выпусціла яго ў свет, належыць вывучаць, маючы на ўвазе дуалізм кнігі; іначай кажучы, падчас ажыццяўлення даследавання патрэбна ўлічваць

як матэрыяльны складнік, так і тэкставы. Такім чынам, пакладзем у аснову нашага аналізу прынцып дуалізму. Разам з тым адзначым, што ўдзел кожнага канкрэтнага выдання ў фарміраванні кніжнай прасторы мог праяўляцца як у абодвух згаданых накірунках, так і толькі ў адным з іх.

Універсалісцкі падыход. Наступным момантам, які варта агаварыць на цяперашнім этапе, з'яўляецца выбар аксіялагічных падстаў для ацэнкі дзейнасці друкарні. Так, у айчынай навуцы як уплыў ідэалагічных устаноў савецкага часу ўсталяваўся падыход да ацэнкі той ці іншай сацыяльна-культурнай з'явы (у т.л. дзейнасці друкарняў) на падставе ролі, якую яна адыгрывала «ў працэсе грамадска-эканамічнага развіцця». Важнасць гэтай з'явы найпрост звязана з элементам наватарства, які яна нясе ў сабе (назавем гэты падыход «прагрэсівісцкім»). Такім чынам, значнасць выдавецкага асяродка прынята ацэньваць выключна з пункту гледжання таго новага, чым ён убагаціў культуру ўвогуле або прыўнёс у кнігавыдавецкі працэс у прыватнасці.

Такі падыход, аднак, з'яўляецца аднабокім, паколькі пры акцэнтаванні наватарства ў цень адыходзіць важнасць кнігавыдавецкай дзейнасці як рэакцыі на паўсталыя перад ёй задачы і патрэбы часу, а таксама не ўлічваецца роля друкарні ў фарміраванні гісторыка-культурнай сітуацыі. Тэхналагічныя ці выдавецкія навіны рэдка калі з'яўляюцца самамэтай; найчасцей яны — толькі сродак у дасягненні пастаўленых задач. Таму, на нашу думку, дзейнасць кожнага выдавецкага асяродка неабходна ацэньваць не толькі і не столькі ў плане прыўнесеных новых тэхнічных дасягненняў ці ўпершыню апублікаваных тэкстаў, колькі ў кантэксце рэалізацыі тых задач, якія перад ім ставіла эпоха, а перш за ўсё — у забеспячэнні патрэб мэтавай (а часам і пазамэтавай) катэгорыі чытачоў.

Праілюструем наша бачанне на прыкладзе сітуацыі з узнікненнем куцеінскага кнігадруку. Так, у дзейнасці друкарні Богаяўленскага манастыра можна знайсці нямала навін. Напрыклад, у галіне кніжнага аздаблення гэта развіццё самабытнай школы ксілаграфічнай ілюстрацыі, а ў справе публікацыі тэкстаў — выданне «Дыдаскаліі» Сільвестра Косава і «Гісторыі пра Варлаама і Асафа». Гэта вартасныя дасягненні, якія ў той ці іншай ступені паўплывалі на развіццё беларускай (і не толькі беларускай) культуры.

Аднак публікацыя «Дыдаскаліі» ці «Гісторыі пра Варлаама і Асафа» не з'яўлялася галоўнай мэтай стварэння друкарні, а куцеінская ксілаграфічная школа выпрацавалася паступова, па меры ўсведамлення неабходнасці аздаблення кнігі больш якасным арнамантам і ілюстрацыямі. Галоўнай мэтай друкарні было забеспячэнне чытацкіх патрэб пэўнай часткі насельніцтва беларускіх і (у меншай ступені) украінскіх зя-

мель Рэчы Паспалітай, таму, гаворачы пра значэнне выдавецкай дзейнасці Куцейны, мы павінны звяртаць увагу, перш за ўсё, на адпаведнасць гэтай дзейнасці пастаўленым перад друкарняй задачам. Такім чынам, на пераэдні план выходзіць прынцып адпаведнасці патрэбам часу.

Рознаўзроўневы падыход да вывучэння ўплываў. Для таго, каб мець магчымасць правесці аналіз уплываў куцейскай друкарні на фарміраванне масіву айчыннай кірылічнай кнігі, неабходна індывідуальныя прыкметы яе прадукцыі, прысутныя ў пазнейшых выданнях, згрупаваць паводле пэўнага крытэрыю. У нашым выпадку найбольш прыдатнай бачыцца дыферэнцыяцыя паводле ступені ўплыву, які дазваляе прасачыць уздзеянне прадукцыі куцейскай друкарні на фарміраванне айчыннай кніжнай прасторы на трох узроўнях:

- элементарным;
- прадметным;
- агульным.

Першы ўзровень мае на ўвазе выкарыстанне пэўнага тэкставага або друкарскага элемента, запазычанага з таго ці іншага куцейскага выдання.

Другі ўзровень уключае выкарыстанне цэлага тэксту і/ці комплексу друкарскіх характарыстык пэўнага выдання (фармат, арганізацыя тэксту, аздабленне і да т.п.), які ў выніку стварае пераемнасць вобразу выдання-прадатыпа.

Трэці ўзровень паказвае выхад на этап фарміравання традыцыі — г.зн., калі ўплыў прадукцыі друкарні праяўляецца ўжо не ў публікацыі нейкага канкрэтнага тэксту ці ў знешнім выглядзе асобна ўзятага выдання, але спрычыняецца да ўкаранення той ці іншай практыкі ў кнігавыдавецтва пэўнага рэгіёна. Гэта можа быць як практыка друкарская (фарміраванне пэўнага набору характэрных рыс, што вылучаюць выдавецкую прадукцыю рэгіёна), так і аўтарскія ці чытацкія прызвычыванні, уласцівыя дадзенай эпосе і рэгіёну (развіццё пэўнага стылю — у дадзеным выпадку «барочнага», фарміраванне кола чытання і да т.п.).

Такім чынам, пры аналізе значэння дзейнасці манастырскай друкарні нам неабходна ўлічваць паказаныя вышэй прынцыпы: прынцып дуалізму, прынцып адпаведнасці патрэбам часу і прынцып дыферэнцыяцыі ўплываў. Для зручнасці разгледзім куцейскія выданні асобна з пункту гледжання матэрыяльнага аспекту і з пункту гледжання апублікаваных тэкстаў.

Куцейскія выданні як помнікі матэрыяльнай культуры

Адпаведнасць друкарскай прадукцыі Куцейны чытацкім запатрабаванням адзначанага перыяду з пункту гледжання знешняга выгляду. Разлічаная на пэўнае кола спажыўцоў прадукцыя куцейскай друкарні

мусіла мець і адпаведны выгляд, які б не ўспрымаўся як чужы і выклікаў давер спажаўца.

Пачаткова на беларускіх землях панавала кірылічная кніга ў выглядзе славянскіх рукапісаў з бязрамкавай мадэллю арганізацыі старонкі і маляванымі застаўкамі, ініцыяламі, канцоўкамі і ілюстрацыямі. Паводле ўзору славянскай рукапіснай кнігі, у агульных рысах былі аформлены выданні Скарыны, хоць і яны ўжо прыўносілі пэўныя заходнееўрапейскія элементы (тытульны аркуш, колькасная характарыстыка сшытка і інш.).

Аднак у 2-й палове XVI ст. у сувязі з заключэннем Люблінскай уніі і распаўсюджваннем заходнееўрапейскай сістэмы адукацыі, пашыраецца і знаёмства беларускага чытача з заходнееўрапейскай і польскай кнігай. У выніку гэтага айчынная кірылічная кніга ва ўсё большай ступені насячаецца заходнімі элементамі, а мадэль бязрамкавай арганізацыі старонкі, разам з іншымі характэрнымі для славянскіх рукапісаў элементамі, паступова пачынае выцясняцца з айчынных кірылічных выданняў. У 2-й трэці XVII ст. яна сустракаецца ўжо толькі ў кнігах літургічнага і малітоўнага характару.

Найвышэйшую праяву гэтай тэндэнцыі мы і назіраем у кнігах, выпушчаных Богаўленскім манастыром: за выключэннем «Актоіха», усе старадрукі, што выходзілі ў свет з куцеінскага варштата, прычым не толькі малітоўнага характару (як «Брашна духоўнае»), але нават і літургічныя («Трыфалагіён» і «Псалтыр»), маюць прыкметы заходнееўрапейскай мадэлі будавання кнігі і ў т.л., рамкавую арганізацыю старонкі. Такім чынам, куцеінскія друкары імкнуліся надаць сваім выданням выгляд, звыклы для вачэй тагачаснага чытача. Гэта тычыцца і аздаблення, абрысу шрыфту, выкарыстання элементаў адліванага арнаменту і да т.п.

Дыферэнцыяцыя ступеняў уплыву. Паспрабуем разгледзець ролю куцеінскіх выданняў у фарміраванні кніжнай прасторы Усходняй Еўропы адносна кожнага з пералічаных вышэй узроўняў. Паколькі ў нашы задачы ўваходзіць паказ значэння друкарні як для айчынай, так і замежнай кніжнай справы, мы будзем звяртаць увагу і на кнігу маскоўскую.

На ўзроўні запазычвання асобных элементаў можна прывесці шэраг прыкладаў, калі пэўны прэцэдэнтны факт, прысутны ў тым ці іншым куцеінскім выданні, атрымлівае паўторнае выкарыстанне ў пазнейшай публікацыі. Разам з тым бесперапыннае запазычванне айчыннымі друкарамі адным у аднаго пэўных сюжэтаў, матываў і вобразаў у аздабленні не заўсёды дае магчымасць доказа паказаць непасрэдную крыніцу запазычвання.

Тым не менш, у прыватнасці, гравюры куцеінскіх старадрукаў нярэдка адыгрывалі ролю крыніц наслідавання пры стварэнні ілюстрацый для пазнейшых выданняў. Пры разглядзе гэтага моманту спашлем-

ся на напрацоўкі мастацтвазнаўцаў. Напрыклад, Алена Пікулік, якая непасрэдна займалася вывучэннем мастацтва магилёўскіх старадрукаў, паказвае пераёмнасць магилёўскай кніжнай гравюры ад куцеінскай [17, с. 23, 30] і прыводзіць шматлікія выпадкі капіраваных гравёрамі Магилёва ілюстрацый з выданняў Богаяўленскага манастыра [17, с. 61, 71, 78, 80]. У кантэксце выбраных намі крытэрыяў неабходна адзначыць, што некаторыя з заўважаных даследчыцай выпадкаў хутчэй належыць звязваць з запазычваннем не асобнага элемента, а цэлага комплексу прыкмет пэўнага выдання (як, напрыклад, у выпадку «Дыёптры», 1698 г.), пра што мы будзем гаварыць ніжэй.

Асаблівую цікавасць выклікае той факт, што ў шэрагу выпадкаў куцеінская гравюра перастае бытаваць як жанр кніжнай графікі і паступова выходзіць па-за рамкі друкаванага выдання, становячыся ўзорам для наслідавання пры пісанні абразоў. У прыватнасці, Віктар Шматаў згадвае абраз маларыцкага майстра «Ператварэнне», скапіраваны, паводле яго меркавання, з куцеінскага «Трыфалагіёна» [24, с. 115].

Адначым тут і думку А. Пікулік, якая лічыць, што гэты абраз з'яўляецца наслідаваннем адпаведнай гравюры з магилёўскага выдання «Акафістаў і канонаў» 1693 г., крыніцай якога і паслужыла ілюстрацыя з куцеінскага «Трыфалагіёна» 1647 г. [17, с. 80]. Даследчыца магилёўскіх старадрукаў не прыводзіць довадаў у падтрымку свайго меркавання, што выклікае пэўныя сумненні ў слушнасці зробленай ёю высновы: калі адзіным аргументам з'яўляецца кампазіцыя гравюры, то нельга катэгарычна сцвярджаць, якое канкрэтнае выданне паслужыла крыніцай для капіравання. Аднак калі мастацтвазнаўца мае рацыю, то гэты факт яшчэ ў большай ступені падкрэслівае значнасць уплыву куцеінскіх выданняў на развіццё беларускага мастацтва, бо ў такім выпадку куцеінская гравюра паклала пачатак цэламу ланцужку наслідаванняў. У манаграфіі А. Пікулік прыведзены яшчэ адзін прыклад такога ланцужка: паводле яе меркавання, кампазіцыя сцэны «Вадохрышча» («Богаяўленне») з ікана-стаса царквы ў Шарашове мае за ўзор адпаведную гравюру Васіля Вашчанкі з магилёўскіх выданняў, якая, у сваю чаргу, скапіравана з гравюры куцеінскага «Трыфалагіёна» [17, с. 61].

Прыклады замежных запазычанняў з куцеінскіх старадрукаў даюць нам выданні Сімяона Полацкага, пра што асабліва варта тут згадаць, каб паказаць адначасова і ўплывы прадукцыі друкарні Богаяўленскага манастыра на маскоўскае кнігавыданне. Так, наладжваючы працу Верхняй друкарні ў Маскве, Сімяон Полацкі актыўна выкарыстоўваў выдавецкі даробак Куцейны. Напрыклад, у «Буквары» 1679 г. і «Тастаменце цара грэчаскага Васіля» 1680 г. ён ужывае для аздаблення тытульных аркушаў звычайную старонкавую лінейную рамку [19, с. 101, 107]. Такое аздабленне тытульнага аркуша — выпадак вы-

ключны. У кірылічных друках гэты прыём сустракаецца толькі ў куцеінскай «Дыдаскаліі» Сільвестра Косава. Менавіта адтуль прыём і быў запазычаны Сімяонам Полацкім.

Яшчэ больш яскравы прыклад наследавання асобных элементаў дае выдадзеная таксама Сімяонам Полацкім «Аповесць пра Варлаама і Асафа», дзе ўпершыню ў маскоўскай друкаванай кнізе выкарыстаны сюжэтны франтыспіс. Ідэя змяшчэння такога франтыспіса, як і кампазіцыя апошняга, былі запазычаны Сімяонам Полацкім непасрэдна з куцеінскага выдання «Гісторыі пра Варлаама і Асафа» [16, с. 44], дзе сюжэтны франтыспіс, да слова, быў ужыты ўпершыню ў гісторыі айчынай кнігі.

На ўзроўні запазычвання комплексу элементаў ёсць прыклады таго, што куцеінскія выданні перадрукоўваліся з наследаваннем знешняга выгляду на працягу стагоддзяў. У прыватнасці, назовем «Дыдаскалію», «Брашна духоўнае» і «Дыёптру». Гэтыя выданні не толькі выконвалі сваю асноўную функцыю па задавальненні чытацкага попыту, але таксама служылі прататыпамі для пазнейшых перавыданняў. Так, «Дыдаскалія» неаднаразова перадрукоўвалася ва Украіне — у Львове, Кіеве, Уневе і Чарнігаве [12, кн. 1, № 297, 390, 445; кн. 2, ч. 1, № 911], «Брашна духоўнае» было паўторна апублікавана праваслаўным брацтвам у Магілёве ў 1640-х гг. [20, № 144], а «Дыёптра» (менавіта ў куцеінскім увасабленні 1654 г.) карысталася нязменным чытацкім попытам і перавыдавалася аж да пачатку XX ст. — у 1698 г. яна ўбачыла свет у Магілёве [20, № 184], у 1786 г. — у Клінцах [13, № 288], а ў 1909 г. — у Маскве [4].

На ўзроўні трансліравання тыпалагічных рыс прадукцыя куцеінскай друкарні таксама дэманструе ўплыў на пазнейшыя выданні, хоць, магчыма, праявы такога ўздзеяння менш выразныя, чым у папярэдніх выпадках.

На аздабленне выданняў Богаяўленскага манастыра наўпрост паўплываў досвед Спірыдона Собаля, які напачатку 1630-х гг. арганізаваў функцыянаванне першай друкарні ў Куцейне. Паколькі ўжо ў выданнях Собаля прысутнічаюць прыкметы, характэрныя як для «віленскай», так і «львоўска-кіеўскай» ліній айчынай традыцыі, нядзіўна, што гэтакія ж прыкметы назіраюцца і ў выданнях манастырскай друкарні.

Гэтае назіранне дае падставы гаварыць пра ўніфікацыйную ролю друкарні куцеінскага Богаяўленскага манастыра, прадукцыя якой паспрыяла зліццю характэрных рыс абодвух адгалінаванняў у рэчышчы супольнай друкарскай традыцыі і паўплывала на выпрацоўку большай цэласнасці знешняга выгляду прадукцыі беларуска-ўкраінскага кнігавыдання. Далейшае развіццё гэтай тэндэнцыі назіраецца, у прыватнасці, у магілёўскіх выданнях канца XVII – сярэдзіны XVIII ст.

Такім чынам, тэндэнцыя да нівіліроўкі характэрных рыс «віленскай» і «львоўска-кіеўскай» ліній беларуска-ўкраінскага кнігадрукавання, што праявілася ў выданнях Спірыдона Собаля, у значнай ступені была развіта куцеінскай манастырскай друкарняй, а свой працяг знайшла ў магілёўскіх друках канца XVII – сярэдзіны XVIII ст. У гэтым кантэксце друкарні Богаўленскага манастыра немагчыма адмовіць заслуг па ўніфікаванні айчыннай друкарскай традыцыі.

Куцеінскія выданні як крыніца для пазнейшых перадрукаў і фармант новых літаратурных тэкстаў

У дадзеным падраздзеле засяродзімся на тэкставым складніку куцеінскіх выданняў і прааналізуем той уплыў, які ён аказаў на сацыяльна-рэлігійную і культурную сітуацыю ў рэгіёне.

Аднаведнасць тэкстуальнага складу друкарскай прадукцыі Куцейны чытацкім запатрабаванням адзначанага перыяду. У гэтым кантэксце перш за ўсё належыць паставіць пытанне, якой з’яўлялася чытацкая аўдыторыя куцеінскай друкарні. З пункту гледжання публікаваных тэкстаў, асноўнай мэтавай катэгорыяй з’яўляліся духоўныя асобы (галоўным чынам, манахі праваслаўных манастыроў), а таксама свецкія вернікі — чальцы царкоўных брацтваў Магілёва, Оршы і іншых гарадоў Усходняй Беларусі. Разам з тым, як слушна заўважаюць расійскія даследчыкі Анатоль Турылаў і Барыс Флора, прадукцыяй айчынных праваслаўных друкарняў (у т.л. і куцеінскай), верагодна, карысталіся не толькі вернікі праваслаўнай царквы, але таксама і грэка-каталікі з прычыны адсутнасці на той час уласных варштатаў [23, с. 44].

З часам у куцеінскім кнігагандлі пачынае выразна вымалёўвацца ўсходні вектар — богаўленскія манахі сотнямі асобнікаў вывозяць свае выданні на продаж за маскоўскую мяжу [1, 278]. У пазнейшыя часы аднымі з найбольш «верных» чытачоў куцеінскіх кніг становяцца стараверы, як пераселеныя на землі Рэчы Паспалітай, так і тыя, што засталіся ў Маскоўскай дзяржаве. Не прымаючы рэформ патрыярха Нікана па выпраўленні царкоўных кніг, яны расшуквалі і зберагалі «даніканаўскія» (у т.л. і куцеінскія) выданні. Гэтыя старадрукі выкарыстоўваліся стараверамі не толькі для пабожнага чытання і малітвы, але таксама і як прататыпы пры пазнейшым узнаўленні друкам.

На цяперашні час не захавалася дакументаў, якія б маглі даць дастаткова звестак пра чытацкі попыт на выдадзеную ў Куцейне літаратуру і тое, у якой ступені ён задавальняўся прадукцыяй друкарні. Таму мы можам абاپірацца толькі на логіку разважанняў. Так, з аднаго боку, друкарня ў Куцейне паспяхова дзейнічала на працягу 20 гадоў (а калі

ўлічваць кнігавыдавецкую дзейнасць Спірыдона Собаля, то амаль 25 гадоў), выпускаючы часам па некалькі выданняў за год, а яе праца была перапынена толькі з прычыны ваенных дзеянняў. Значыць, асартымент публікаванай літаратуры адпавядаў чытацкім запатрабаванням і выдавецкая дзейнасць фінансавана акуплялася.

Калі казаць пра ступень задавальнення чытацкага попыту, то той факт, што ні Собаль у 1630-х гг., ні магілёўскае брацтва ў 1640-х гг. не вытрымалі канкурэнцыі з Куцейнай, сведчыць пра тое, што прадукцыя друкарні ў дастатковай ступені задавальняла наяўны ў рэгіёне попыт. Гэтае меркаванне ўскосна пацвярджаецца і памкненнямі куцеінскіх выдаўцоў засвоіць новы рынак — маскоўскі, што сведчыць пра існаванне пэўнага лішку прадукцыі.

Дыферэнцыяцыя ступеняў уплыву. Уплыў прадукцыі друкарні на фарміраванне інфармацыйнай прасторы, падобны да разгледжанага вышэй уздзеяння на фарміраванне густаў у галіне афармлення кнігі, можа праяўляцца на трох узроўнях: 1) на запазычванні асобных ідэй ці тэкстуальных фрагментаў таго ці іншага выдання; 2) на запазычванні тэксту (або тэкстаў) цалкам; 3) на ўздзеянні прадукцыі друкарні на фарміраванне традыцый мастацкага пісання і чытання.

На ўзроўні запазычвання паасобных элементаў таксама звернемся да прыкладаў, звязаных з украінскім і маскоўскім кнігадрукам. Адзначым, што тут уплыў куцеінскіх выданняў не заўсёды выдавочны, бо ён не абавязкова праяўляецца ў даслоўным перадруку таго ці іншага фрагмента іншым выдаўцом, але можа быць выражаны, напрыклад, у запазычваннях тэксталагічнага або стылістычнага характару. У такім выпадку можна гаварыць пра іх апасродкаванае ўздзеянне на створаныя пазней тэксты іншых аўтараў.

Яскравым прыкладам такога кшталту будзе, у прыватнасці, метафара хрысціянскіх ведаў як аптэкі для душы. Пазычаная з пэўнымі зменамі з класічнай літаратуры, яна ўпершыню была выкарыстана ў кірылічным друку ў 1637 г. у прадмове да «Дыдаскаліі» Сільвестра Косава. Пазней яна неаднойчы сустракаецца ва ўкраінскіх старадруках, напрыклад, у прадмове да выдадзенага Слэзкам у Львове ў 1646 г. «Номаканона» [22, с. 149].

У маскоўскіх выданнях гэтую метафару ўпершыню выкарыстоўвае Сімяон Полацкі ў зборніку казанняў «Абед душэўны» [22, с. 231] (тут зазначым, што і тытулы сваіх гамілетычных зборнікаў «Абед душэўны» і «Вячэра душэўная» аўтар збудаваў паводле аналогіі з назвай куцеінскага зборніка малітваў «Брашна духоўнае»). Самуіл Пятроўскі-Сітніяновіч, які ў сярэдзіне 1650-х гг. быў настаўнікам брацкай школы ў Полацку, а ў 1656 г. прыняў там манаскі пострыг, не мог не ведаць «Дыдаскаліі» — гэтага «праграмнага» твора праваслаўнай сакраменталогіі,

дарэчы, перавыдадзенага ў 1653 г. Як не мог не ведаць і прызначанага галоўным чынам для ўжытку браціі ўсходнебеларускіх праваслаўных манастыроў «Брашна духоўнага». Таму запазычванне ім метафар і творчых ідэй менавіта з гэтых кніг бачыцца не проста магчымым, а амаль бяспрэчным.

Каб не будаваць нашыя разважанні на адзінкавых прыкладах, варта дапоўніць іх згадкай пра рэдагаванне тым жа Сімяонам Полацкім тэксту для маскоўскага выдання «Аповесці пра Варлаама і Асафа» пры дапамозе куцеінскага перакладу «Гісторыі». У літаратуры прадмета прысутнічае шырокі дыяпазон меркаванняў адносна ступені выкарыстання куцеінскага выдання пры падрыхтоўцы маскоўскага — ад сцвярджэння Ерафея Татарскага пра тое, што маскоўская «Аповесць» з’яўляецца фактычна перадрукам куцеінскай «Гісторыі» [21, с. 159, 253] да амаль поўнага адмаўлення Мікалаем Паповым звароту выдаўца да куцеінскага тэксту [18, с. 74–79]. Неабходна вызначыць, якая з гіпотэз у большай ступені адпавядае сапраўднасці.

Расійскі даследчык М. Папоў вывучаў два рукапісы сербскага перакладу аповесці: адзін — з Наваспасакага манастыра, другі — з Сінадальнага кнігазбору. Апошні, між іншым, змяшчаў рэдактарскія праўкі Сімяона Полацкага, улічаныя ў маскоўскім выданні. Правёўшы параўнанне ўводнага фрагменту гэтых рукапісаў («Елицы Дхѡмъ Бжѣимъ водими соуть...») з адпаведнымі фрагментамі грэчаскай і лацінскай версій, а таксама з маскоўскім выданнем «Аповесці», навуковец заўважыў, што ў друкаваным тэксце «*ў шматлікіх выпадках страцілася блізкае падабенства славянскага тэксту з грэчаскім арыгіналам*». Гэтыя адрозненні тэксту маскоўскага выдання М. Папоў тлумачыў «*ачышчэннем апошняга ад сербізмаў і выпраўленнямі рэдактара паводле лацінскіх крыніц*» [18, с. 76].

З такім заключэннем, на нашу думку, нельга пагадзіцца цалкам. М. Папоў у запале палемікі з Е. Татарскім (якога крытыкаваў хоць і слушна, але занадта востра) недаацаніў важнасць куцеінскага выдання для гісторыі маскоўскага друку і нават не ўключыў яго ў лік «кантрольных» тэкстаў. Насамрэч, згаданыя неадпаведнасці маскоўскага выдання з царкоўна-славянскім тэкстам нярэдка лягчэй растлумачыць падабенствам да старабеларускага тэксту, чым да лацінскага. Для прыкладу возьмем разгледжаны М. Паповым паводле розных версій фрагмент (параўн.: [18, с. 78–79]) і правядзем супастаўленне з адпаведнай вытрымкай з тэксту куцеінскага выдання:

Рукапіс Сінод. № 114	Маскоўскае выданне	Куцеінскі тэкст	Лацінскі тэкст
ІАКО ^{жс} пишетъ, сего оубо естественнаго и желанія конечнаго блѣжнства. сподобишася получити иже ѿ вѣка стѣи добродѣтелей дѣланіемъ.	(...), АКОЖЕ писаніе свидѣтельствуеъ. Сего оубо изащнаго и паче всѣхъ вещей желаемаго блѣженства, сподобишася получити иже ѿ вѣка стѣи <i>добродѣтелей</i> <i>храненіемъ и</i> <i>попеченіемъ</i> :	(...), АКЪ письмо стѣое сведчи. того за знаменитаго, и надвсѣ речи пожаданые навыш ^{шо} е щасливости, всѣ стѣи которые ѿ створе ^{ла} свѣта были, <i>през</i> захова ^е <i>цно и стара</i> ^е ла ^{ко} ю Бжѣю доступили,	(...), <i>quemodum</i> <i>diuinis litteris</i> <i>proditum est.</i> <i>Hanc igitur</i> <i>excelentem et</i> <i>expetendarum</i> <i>omnium rerum</i> <i>supremam</i> <i>beatitudinem</i> <i>sancti omnes, qui</i> <i>ab aevo condito</i> <i>extiterunt, per</i> <i>virtutum cultum</i> <i>ac studium</i> <i>divino beneficio</i> <i>consecuti sunt;</i>

Як бачна нават на падставе гэтага фрагмента, Сімяон Полацкі ішоў хутчэй за беларускім перакладам, чым за лацінскім. Напрыклад, калі чытаць першыя радкі гэтага сказа на лаціне («*quemodum diuinis litteris proditum est*»), то аўтаматычна нараджаецца пераклад «*як перададзена Святым Письмом*» або «*як перадае Святое Письмо*»; куцеінскае ж выданне ўводзіць тут беларускае слова «*сведчит[ь]*», якое Сімяон Полацкі перакладае царкоўна-славянскім «*свидѣтельствуеъ*».

Тое ж самае тычыцца і другога прыкладу — словазлучэнне «*per virtutum cultum*» мы маглі б перакласці з лаціны як «*праз выхаванне (узрошчванне, узгадаванне) цнот*» ці, урэшце, як «*праз культываванне цнот*». У куцеінскім выданні мы знаходзім варыянт «*през заховане цнот*», а маскоўскае прапануе ў гэтым месцы сэнсавы падрадкаўнік з куцеінскага «*добродѣтелей храненіемъ*».

Падобныя супадзенні правак Сімяона Полацкага з куцеінскім тэкстам сустракаюцца даволі часта, што дае падставы разглядаць менавіта старабеларускі пераклад як асноўны «інструмент», ужыты для рэдагавання царкоўна-славянскага тэксту пры падрыхтоўцы маскоўскага выдання. Калі ж казаць пра заўважанае М. Паповым падабенства маскоўскага выдання да «лацінскіх крыніц», то яго ў большасці выпадкаў можна назіраць і ў адпаведных месцах куцеінскага тэксту. Гэты факт тлумачыцца, з аднаго боку, рэдагаваннем старабеларускага перакладу паводле лацінскага, а з другога — і фарміраваннем тагачаснай літаратурнай беларускай мовы пад уплывам класічнай адукацыі. Такім чынам,

лацінскі ўплыў на маскоўскае выданне звычайна мае другасны характар і ажыццёўлены за пасярэдніцтвам куцеінскага выдання.

Адзначым таксама, што даследчыца гісторыі аповесці Ірына Лебедзева ў гэтым пытанні імкнулася падтрымаць ідэю Папова і даказаць праводную ролю лацінскага тэксту ў падрыхтоўцы маскоўскага выдання, аднак і яе рэплікі гучаць не заўсёды пераканаўча. Напрыклад, яна спрабавала аргументаваць сваю пазіцыю тым, што Сімяон Полацкі паправіў фразу ў славянскім тэксце «*Елицы Дхѡмъ Бжѣимъ водими соутъ...*» на «*Елицы Дхѡмъ Бжѣимъ водитсѧ...*». Паводле меркавання даследчыцы, гэта павінна пацвердзіць выкарыстанне менавіта лацінскага тэксту пры падрыхтоўцы маскоўскага выдання («*Quicunque Spiritu Dei aguntur...*»), бо старабеларускі пераклад дае ў гэтым месцы слова «справуються» [16, с. 63].

Насамрэч, названая замена — усяго толькі адна са шматлікіх стылістычных правак. Яна зроблена не ў сувязі са значэннем выразу «*водими соутъ*», а з яго гучаннем — беларус Сімяон імкнуўся надаць гэтаму выразу больш звыклую для сябе форму (тут ужо хутчэй можна спасылацца на старабеларускі пераклад як мадэль для такога пераўтварэння). Спробы ж будаваць аргументацыю на значэнні гэтага выразу не маюць пад сабой ніякіх падстаў, паколькі лацінскае слова «*agere*», апроча значэння «*пабуджаць да руху, весці*», мае таксама не менш папулярнае «*рабіць, учыніць, дзейнічаць, займацца*» (для параўнання, напрыклад, шырокавядомы і часта ўжывальны ў школьнай лаціне выраз «*gratias ago*» — да слоўна «*чыню падзякі*»). Уласна кажучы, менавіта гэтае значэнне і лягло ў аснову куцеінскага асэнсавання працытаванага фрагмента.

Дзеля справядлівасці варта адзначыць, што І. Лебедзева прыводзіць і больш слушныя назіранні. Напрыклад, прааналізаваўшы заглавак маскоўскага выдання («История или повесть святаго и преподобнаго отца нашего Иоанна иже от Дамаскина о преподобном отце Варлааме пустыножителе и Иоасафе царе Индийском»), яна прыйшла да высновы, што пачатковая яго частка запазычана з куцеінскага перакладу, а заканчэнне — з лацінскага [16, с. 62]. Аднак і гэты факт даказвае толькі тое, што Сімяон Полацкі карыстаўся пры падрыхтоўцы абедзвюма версіямі, прычым акцэнт, зноў жа, кладзецца на старабеларускую як на першасную. Зрэшты, напрыканцы сваіх разважанняў на тэму крыніц рэдагавання царкоўна-славянскага тэксту Сімяонам Полацкім даследчыца хоць і ставіць лацінскі пераклад на першае месца ў параўнанні са старабеларускім, але ўсё ж прызнае, што «*часцей пры гэтым выкарыстоўваецца выданне куцеінскае*» [16, с. 63].

Такім чынам, мы можам сцвярджаць, што куцеінскія выданні аказвалі пэўны ўплыў на тэксты, што друкаваліся як на Украіне, так і ў Маскоўскай дзяржаве.

На ўзроўні запазычвання тэкстаў цалкам таксама маецца нямала прыкладаў. У дадзеным выпадку звернем увагу на твор, згаданы напачатку папярэдняга пункту — «Дыдаскалія» Сільвестра Косава, якая ўпершыню ўбачыла свет менавіта ў Куцейне. Гэта будзе выдатнай нагодай, каб прыгледзецца больш уважліва да праблемы ўзнаўлення тэкстаў куцейскіх выданняў. Трактат Сільвестра Косава вытрымаў, прынамсі, сем выданняў і друкаваўся як у Беларусі, так і ва Украіне ажно да пачатку XVIII ст. [15]. Гэта сведчыць, што ён заставаўся запатрабаваным у чытача на працягу амаль цэлага стагоддзя, а куцейскае выданне, на старонках якога ён убачыў свет, зрабіла прыкметны ўнёсак у скарбніцу айчыннага пісьменства.

На ўзроўні ўздзеяння друкарскай прадукцыі на фарміраванне традыцыі мастацкага пісання ці чытання прыкладаў, якія паказваюць значнасць манастырскай друкарні менш, чым у папярэдніх выпадках. Гэта звязана з тым, што “асветны” перыяд яе дзейнасці, які менавіта і характарызаваўся навізнай падыходу, быў нядоўгім, і ў гэты час выйшла ў свет адносна невялікая колькасць куцейскіх выданняў. Тым не менш і тут мы можам гаварыць пра асобныя ўнёскі Куцейны ў скарбніцу кірылічнага пісьменства.

Такі прыклад дае, зноў жа, згаданая вышэй «Гісторыя пра Варлаама і Асафа». З аднаго боку, менавіта ў Куцейне названы твор быў перакладзены на старабеларускую мову, што пашырыла кола яго чытачоў (з гэтага часу аповесць маглі чытаць не толькі больш звыклых да царкоўнаславянскай мовы манахі, але і свецкія асобы). З другога боку, куцейскае выданне з’яўляецца зборнікам, у якім уласна «Гісторыя пра Варлаама і Асафа» дапоўнена тэкстам «Песнь св. Іосафа, кдгы вышел на пустыню». Аповесць, якая раней бытавала асобна, была дапоўнена вершаваным тэкстам паводле ініцыятывы богаўленскіх манахаў і менавіта ў такім выглядзе перайшла ў выданне Сімяона Полацкага [16, с. 44].

Такім чынам, выдавецкая дзейнасць Богаўленскага манастыра ў Куцейне аказала прыкметны ўплыў на фарміраванне як кірылічнай беларуска-ўкраінскай, так і маскоўскай друкарскай традыцыі. Разам з тым куцейскія выданні выкарыстоўваліся пры падрыхтоўцы да друку тых ці іншых тэкстаў і такім чынам уплывалі і на літаратурны працэс як на ўсходнеславянскіх землях Рэчы Паспалітай, так і ў Маскоўскай дзяржаве.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Брашно духовное сиреч Псалмы молитвы пения благодарения и каноны и прочая. От многих святых книг собранныа злеонуждныа и душеполезныа. — Куцейна: друк. Богаўленскага манастыра, 1639. — [4], 252, [16] арк., с. 253–384, [64] арк.

2. Гисторiа, албо Правдивое выписанiе С[вато]г[о] iоанна Дамаскина о Житiи с[ва]тых пре[по]д[обных] от[е]цъ Варлаама IС[а]сафа и о Наверне-ню Индiанъ / Старанемъ и коштомъ иноковъ Общежительного Монасты-ря Кутеенскаго ново з грецкого и словенского на руский языкъ преложе-на; [перакл. Асаф Палоўка]. — Куцейна, 1637. — [12], 375 с.
3. Дiвiптра или Зерцало. Живота во мирѣ семъ челоѡческаго / [Перакл. Вiталiя, iгумена ў Дубне]. — Куцейна: друк. Богаяўленскага манастыра, 1654. — [6], 196 арк.
4. Дiвiптра или Зерцало. Живота во мирѣ семъ челоѡческаго / [Перакл. Вiталiя, iгумена ў Дубне]. — Куцейна: друк. Богаяўленскага манастыра, 1654 [сапраўднае: Масква, 1909]. — [6], 196 арк.
5. Косаў, С. Дiдаскалiя альбо Наўка, которая ся первой из уст священником подавала о седми Сакраментахъ алболи Тайнахъ ... / от превелебнаго его милости господина о[т]ца Сiлвестра Косова еп[и]с[ко]па мстиславского, оршанского и могилевскаго. — Куцейна: друк. Богаяўленскага манасты-ра, 1637. — 31 с.
6. Косаў, С. Дiдаскалiя альбо Наука, которая ся первой из уст священником подавала о седми Сакраментахъ алболи Тайнахъ ... / от превелебнаго его милости господина о[т]ца Сiлвестра Косова еп[и]с[ко]па мстиславского, оршанского и могилевскаго. — Куцейна: друк. Богаяўленскага манасты-ра, 1653. — 31 с.
7. Сѡктоихъ сирѣчь Сѡсмогласникъ воскр[е]снiй / Творенiе пр[е]п[о]д[об-ного] ѡтца iоанна Дамаскина и прочiихъ Б[о]год[у]хновенныхъ ѡ[ц]е[ц] с[вя]тыхъ. — Куцейна: друк. Богаяўленскага манастыра, 1646. — [2], 290 арк.
8. Псалтир блаженнаго пророка и царя Давыда с песнми и псалмы избран-ными на праздники Господския и святыхъ нарочитыхъ с молитвами, тро-пари по коейждо кафизме. — Куцейна: друк. Богаяўленскага манастыра, 1650. — [2], 262 арк.
9. Трифологионъ или Цветослов. Избранные службы со всенощными на Г[о]с[под]ския праздники, Богородичны и с[вя]тыхъ нарочитыхъ. — Ку-цейна: друк. Богаяўленскага ман-ра, 1647. — [4], 390 арк.
10. Книга сiа, содержаща Историю, или Повѣсть с[ва]таго и пр[е]п[о]д[об-ного] о[т]ца нашего iоанна, иже ѡ Дамаска, ѡ пр[е]п[о]добномъ о[т]цѣ Варлаамѣ пустынножителѣ и ѡ iоасафѣ царѣ Индiйстемъ. — Масква, 1680. — [1], 1–13, 1–4, 1 грав., 1–215 арк.
11. Акты исторические / собр. и изд. Археограф. комиссиею. — Т. 4: 1645–1676. — СПб., 1842. — [8], 565, 8, 15 с.
12. Запаско, Я. П., Исаевич, Я. Пам'ятки книжкового мистецтва : Каталог стародрукiв, виданих на Украiнi. — Кн. 1–2. — Львiв: Вища школа; Ви-давництво при Львiвському державному унiверситетi, 1981–1984.
13. Кириллические издания старообрядческих типографий кон. XVIII – нач. XIX в.: Каталог / сост. А. В. Вознесенский. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. — 160 с.

14. Лаўрык, Ю. М. Кнігі і кнігазборы куцеінскага Богаўлёнскага манастыра ў сярэдзіне XVII ст. — Мінск: Тэхналогія, 2012. — 255 с.: іл.
15. Лаўрык, Ю. М. Куцеінскае выданне 1638 г. трактата Сільвестра Косава “Дыдаскалія” і яго пазнейшыя перадрукі // Пытанні мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі; навук. рэд. А. І. Лакотка. — Вып. 18. — Мінск: Права і эканоміка, 2015. — С. 340–346.
16. Лебедева, И. Н. Исследование [“Повести о Варлааме и Иоасафе”] // Повесть о Варлааме и Иоасафе: Памятник древнерусской переводной литературы XI–XII веков / Подготовка текста, исследование и комментарий И. Н. Лебедевой; отв. ред. О. В. Творогов. — Л.: Наука, 1985. — С. 7–111.
17. Пікулік, А. М. Мастацтва магілёўскіх старадрукаў. — Мінск: УП “Тэхнапрынт”, 2002. — 199 с.
18. Попов, Н. П. Рукописи Московской Синодальной (Патриаршей) библиотеки. — Вып. 1: Новоспасское собрание. — М., 1903. — [4], VII, 189 с., III арк.
19. Симеон Полоцкий и его книгоиздательская деятельность / Подгот. В. К. Былинин и др.; под ред. А. Н. Робинсона. — М.: Наука, 1982. — 352 с.
20. Старадрукаваныя кірылічныя выданні XVI–XVIII ст. / Склад. Г. Я. Галенчанка // Кніга Беларусі (1517–1917): Зв. каталог / ДБЛ БССР; склад. Г. Я. Галенчанка, Т. В. Непарожная, Т. К. Радзевіч. — Мінск: БелСЭ, 1986. — С. 9–192, № 1–390.
21. Татарский, И. Симеон Полоцкий (Его жизнь и деятельность). Опыт исследования из истории просвещения и внутренней церковной жизни во 2-ую пол. XVII в. — М., 1886. — 342, [1] с.
22. Тематика и стилистика предисловий и послесловий / изд. подгот. А. С. Демина [и др.]. — М.: Наука, 1981. — 302, [2] с., [8] л. факсим.
23. Турилов, А. Б., Флоря, Б. Н. К вопросу об исторической альтернативе Брестской унии // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – первой половине XVIII в. Ч. 2. Брестская уния 1596 г.: Исторические последствия события / Отв. ред. Б. Н. Флоря. — М.: Изд-во “Индрик”, 1999. — С. 13–58. (Б-ка Ин-та славяноведения РАН).
24. Шматаў, В. Ф. Мастацтва беларускіх старадрукаў, XVI–XVIII стст. — Мінск: Тэхналогія, 2000. — 130, [2] с.: іл.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 16.06.2016

Д. В. Лісейчыкаў

**«PONEŻE SWIATY SOBOR ZAMOYSKI KRYPKO POWELIWAIT...»:
СФАЛЬСІФІКАВАНАЯ ВІЗІТА ЦАРКВЫ ў в. ДЗМІТРАВІЧЫ
АРШАНСКАГА ПАВЕТА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА
1621 г.**

Кры вывучэнні практыкі складання пратаколаў генеральных візітацый уніяцкіх цэркваў Вялікага Княства Літоўскага XVII–XVIII стст. увагу прыцягнулі апісанні архіва царквы ў в. Дзмітравічы Аршанскага павета¹ (іл. 1–2). У дакументах неаднойчы адзначалася наяўнасць візіты храма, датаванай 1621 г. Гэты факт выклікаў адначасова цікавасць і недавер, паколькі звесткі аб самых ранніх візітацыях уніяцкіх цэркваў на беларуска-літоўскіх землях датуюцца 1630-мі гадамі [29, с. 55]. Аб захаванасці арыгіналаў пратаколаў візітацый раней за 1676 г. да гэтага часу ўвогуле нічога не было вядома [29, с. 63]. Інфармацыя аб візіце 1621 г. суправаджалася ўзгадкамі аб своеасаблівых дакументах-«спадарожніках» — фундушы Дзмітравіцкай царквы 1604 г. і абмежаванні яе зямель 1595 г. Усё сведчыла аб тым, што ўдалося знайсці звесткі аб самай ранняй вядомай пісьмова зафіксаванай візітацы на землях Вялікага Княства Літоўскага. Аднак апісанні царкоўнага архіва называюць толькі дату і назву гэтага дакумента, даслоўна цытуючы фрагменты тэксту выключна з абмежавання 1595 г., якія мелі для царквы і яе настаяцеляў практычную значнасць. Разблытаць інтрыгу дапамагла знаходка ў фондзе «Радзівілы, князі» Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі копіі названай візіты. Копія датавана 1775 г. і ўтрымлівае тэкст, запісаны «транслітам» — старабеларускай («рускай») мовай лацінскай графікай. Ужо першыя радкі дакумента «*Poneże swiaty sobor zamoyski krypko poweliwait...*» сведчылі, што гэта — фальсфікат, бо ў дакуменце, датаваным нібыта 1621 годам, узгадваецца знакаміты сабор уніяцкай царквы, які адбыўся ў г. Замосці ў 1720 г. Аднак гэта ніяк не змяняе значнасць знаходкі. Цяпер паўстае задача вызначыць асобу аўтара фальшыўкі, час яе вырабу і шляхі легалізацыі. Важным таксама з’яўляецца ўстанаўленне прычын фальсфікацыі такога спецыфічнага, «вузкапрофільнага» віду дакументаў, як візіты.

Праблема фальсфікацыі дакументаў неаднойчы трапляла ў поле ўвагі навукоўцаў. Найбольшай папулярнасцю ў фальсфікатараў карысталіся дакументы, якія давалі права на пацвярджэнне знатнага паходжання альбо на карыстанне пэўнымі матэрыяльнымі выгодамі [5, s. 75–76].

¹ Сёння в. Дзмітравічы Бярэзінскага р-на Мінскай вобл.

Вядомы выпадкі, калі фальшыўкі ў сваіх мэтах выкарыстоўвалі цэлыя гарады. Так, прывілей караля польскага і вялікага князя літоўскага Ігяйлы, выдадзены гораду Казімежу пад Кракавам у 1406 г., у 1576 г. быў пацверджаны каралём Стэфанам Баторыем як прывілей гораду Казімежу Дольнаму ў Люблінскім ваяводстве [4, s. 38–42]. Да сярэдзіны XIX ст. дакумент выкарыстоўваўся ў якасці асноўнага заканадаўчага акта, які рэгуляваў жыццё аднаго з самых значных гарадскіх паселішчаў Любліншчыны.

Дакументы царкоўнага паходжання таксама станавіліся аб'ектам фальсіфікацый. Польскі даследчык Анджэй Гіль у адной са сваіх прац прыводзіць цікавы прыклад падрабкі падаўчага інвентару святару царквы ў в. Опаль Брэсцкага пав., які датаваўся нібыта 1521 г. [1, s. 51–58]. Гэтая фальшыўка была актыкавана ў Брэсцкім гродскім судзе ў 1760 г., а ў 1870 г. апублікавана ў адным з выданняў Віленскай археаграфічнай камісіі [6, с. 8–9]. А. Гіль прыйшоў да высновы, што мэтай фальсіфікацыі з'яўлялася абгрунтаванне правоў уласнасці на суседнюю в. Харастыта, якая прыносіла вялікі прыбытак і ў другой палове XVIII ст. з'яўлялася прадметам спрэчак навакольнага святарства [1, s. 55]. Пэўнае падабенства гэтага сюжэта, як будзе паказана ніжэй, ёсць і ў гісторыі з'яўлення сфальсіфікаванай візіты 1621 г.

Шлях і час легалізацыі фальсіфіката. Аналізуемы дакумент уяўляе копію візіты Дзмітравіцкай царквы ад 10 студзеня 1621 г., якая ў сваю чаргу ў выглядзе даслоўнай цытаты змяшчае фундуш гэтай жа царквы, нададзены каралём польскім і вялікім князем літоўскім Жыгімонтам III 10 жніўня 1604 г. (гл. Дадатак). Каб вызначыць перадумовы з'яўлення фальшыўкі, час яе стварэння і наступствы яе легалізацыі, варта правесці аналіз зместу архіва і фундушовага забеспячэння Дзмітравіцкай царквы. Для гэтай мэты добра прыдаюцца пратаколы генеральных візітацый храма, якія захаваліся за перыяд з 1682 па 1825 г.

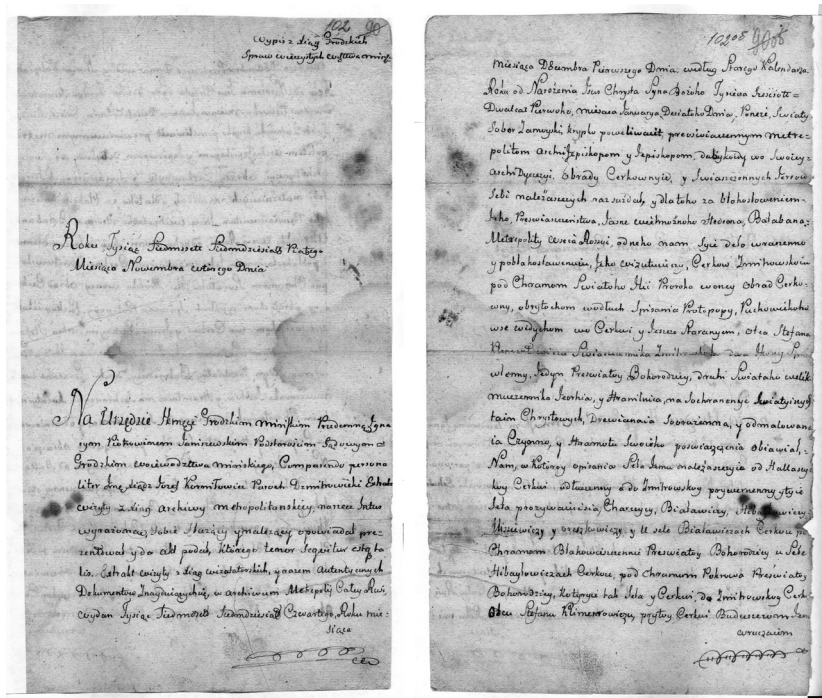
У візіце Дзмітравіцкай царквы ад 1682 г. стан царкоўнага архіва апісаны ўсяго двума словамі: «*Фундуша няма*» [7, с. 80]. У якасці зямельных уладанняў царквы запісаны 2 валокі зямлі.

Візіта ад 27 лютага 1744 г. стан царкоўнага архіва апісвае так: «*Арыгінальнага фундуша да гэтай царквы няма, аб ім захоўваецца ўзгадка, што [ён] у часе шведскай навалы згарэў разам з царквой. Ёсць толькі асекрацыйны запіс ад яснавяльможнага яго міласці пана Марцыяна-Міхала Агінскага, віцебскага ваяводы, барысаўскага старосты, [аб тым], што дзмітравіцкі святар не будзе мець перашкоды ад Барысаўскага староства ў валоданні сваім [зямельным] абмежаваннем, агавораным фундушом. Гэты запіс знаходзіцца пры цяперашнім дзмітравіцкім святары*» [27, л. 16–16 об.]. Падрабязнае апісанне зямельных

уладанняў царквы ў візіце адсутнічае. Як бачым, у 1740-х гг. з'яўляецца думка, што арыгінальныя дакументы згарэлі разам з будынкам царквы ў час «шведскай навалы» (Паўночнай вайны 1700–1721 гг.). Паралельна замацоўваецца ўяўленне аб існаванні такіх арыгіналаў у даваенныя часы. Хоць яно не адпавядала рэальнасці, аднак стварала прыдатную глебу для магчымых фальсіфікацый.

Спіс парафіян Дзмітравіцкай царквы ад 6 чэрвеня 1766 г. пералічвае 8 двароў уласных царкоўных падданных [20, арк. 251]. Дакументальныя падставы гэтага не называюцца. Зрэшты фармуляр спісаў парафіян і не павінен быў адлюстроўваць такія нюансы.

У візіце ад 29 студзеня 1774 г. упершыню гаворыцца аб існаванні візіты 1621 г., фундуша 1604 г. і абмежавання 1595 г. [11, арк. 1–1 адв.; 12, арк. 17–17 адв.]. Адзначана, што дадзеныя дакументы знаходзяцца ў выглядзе «экстрактаў» (копій) з актавых кніг Аршанскага гродскага суда ад 9 красавіка 1748 г. Як вядома, арыгіналы кніг за 1748 г. не захаваліся. Верагодна, яны былі страчаны ў час перамяшчэння Аршанскага гродскага суда разам з архівам у м. Халопенічы, пасля таго як г. Орша ў 1772 г. у выніку першага падзелу Рэчы Паспалітай апынулася ў складзе Расійскай імперыі. Можна выказаць думку, што фальсіфікатар ведаў аб гэтай страце і менавіта таму ў падрабцы спасылаўся на актавыя кнігі адсутнага года. Такім чынам, падробка была створана пасля 1748 г. і да 1766 г. (найверагодней незадоўга перад складаннем спіса парафіян 6 чэрвеня 1766 г.). На копіях між іншым было пазначана, што арыгіналы дакументаў захоўваюцца ў «мітрапаліцкім архіве». Фальсіфікатар не ведаў, што ў 1763 г. мітрапаліцкімі канцылярыстамі быў складзены падрабязны рэстр архіва, сярод дакументаў якога названая візіта і цытаваны ў ёй фундуш не значыліся [25, арк. 884–999 адв.]. Візіта 1774 г. таксама падае падрабязнае апісанне межаў царкоўнай зямлі паводле «абмежавання» ад 3 кастрычніка 1595 г., аднак яе агульную плошчу не называе, адзначаючы, што царкве належыць 7 двароў прыгонных сялян. Цікавасць уяўляюць распараджэнні візітатара ў канцы дакумента: *«Таксама [загадваем] дадзеным рэфармацыйным дэкрэтам, каб [святар] прасіў дастатковай сатысфакцыі ў яснавельможных іх міласцей панюў віленскіх кашталянаў Агінскіх аб забраных сенажацях, грунтах, спустошаных пушчах, праз што робіцца вялікая крыўда Божай Святыні»* [11, арк. 1 адв.; 12, арк. 17 адв.]. Адсюль вынікае, што апісанымі ў «абмежаванні» 1595 г. землямі царква рэальна яшчэ не валодала. Падобную рэкамендацыю аб «пільных намаганнях па вяртанні забраных царкоўных грунтаў, сенажаці і пушчы» ўтрымлівае кароткая нататка аб дэканскай візітацыі царквы ад 18 студзеня 1775 г. [11, арк. 2]. Аналагічныя сціслыя нататкі дэканаў 1776–1783 гг. на гэтым моманце ўжо не спыняюцца [11, арк. 2–2 адв.].

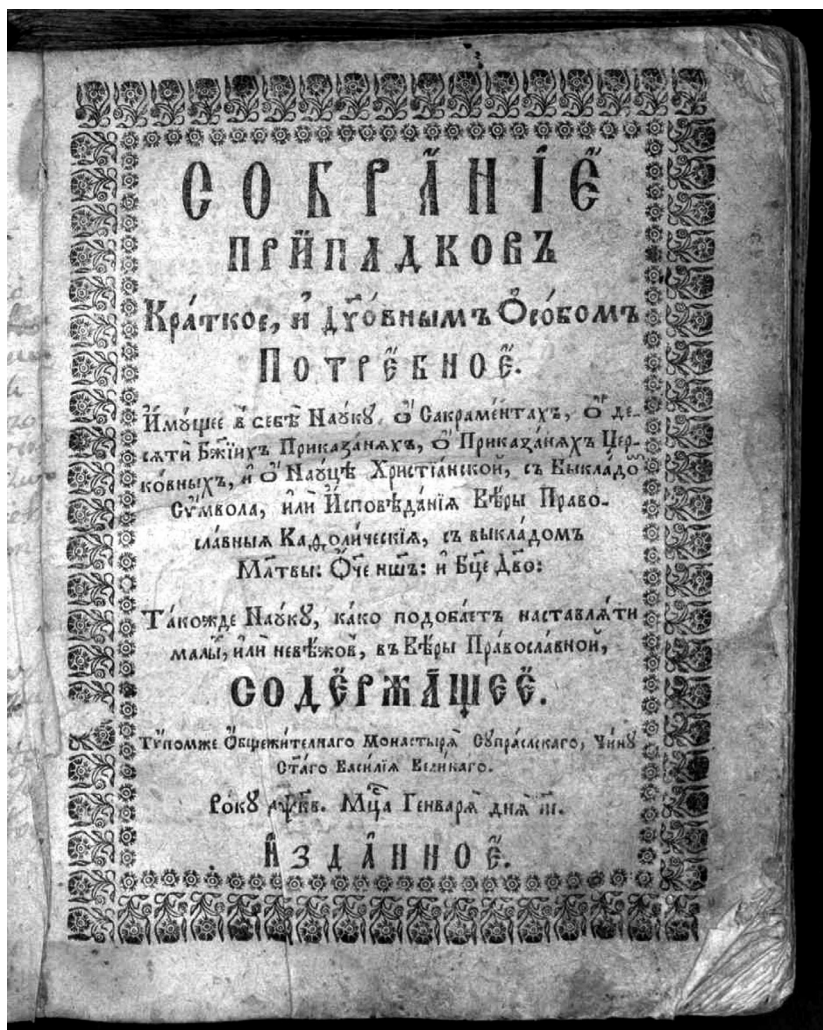

Лл. 1–2. Пратакол генеральнай візітацыі царквы ў в. Дзмітравічы, фальсіфікат [19, арк. 102–102 адв.]

Візіта ад 17 студзеня 1784 г. утрымлівае звесткі аб тым, што царкве належыць частка вёскі Дзмітравічы з 6 прыгоннымі дварамі. Падставай для гэтага таксама называюцца вядомыя фальшыўкі [2, s. 194–195]. Цікава, што ў распараджэннях візітатара ў канцы дакумента святару рэкамендуецца адстойваць правы на ўсё, што належыць царкве, і не баяцца ў выпадку непаразуменняў ініцыяваць судовы працэс супраць сваёй калятаркі, удавы віленскага кашталяна Алены Агінскай [2, s. 196–197].

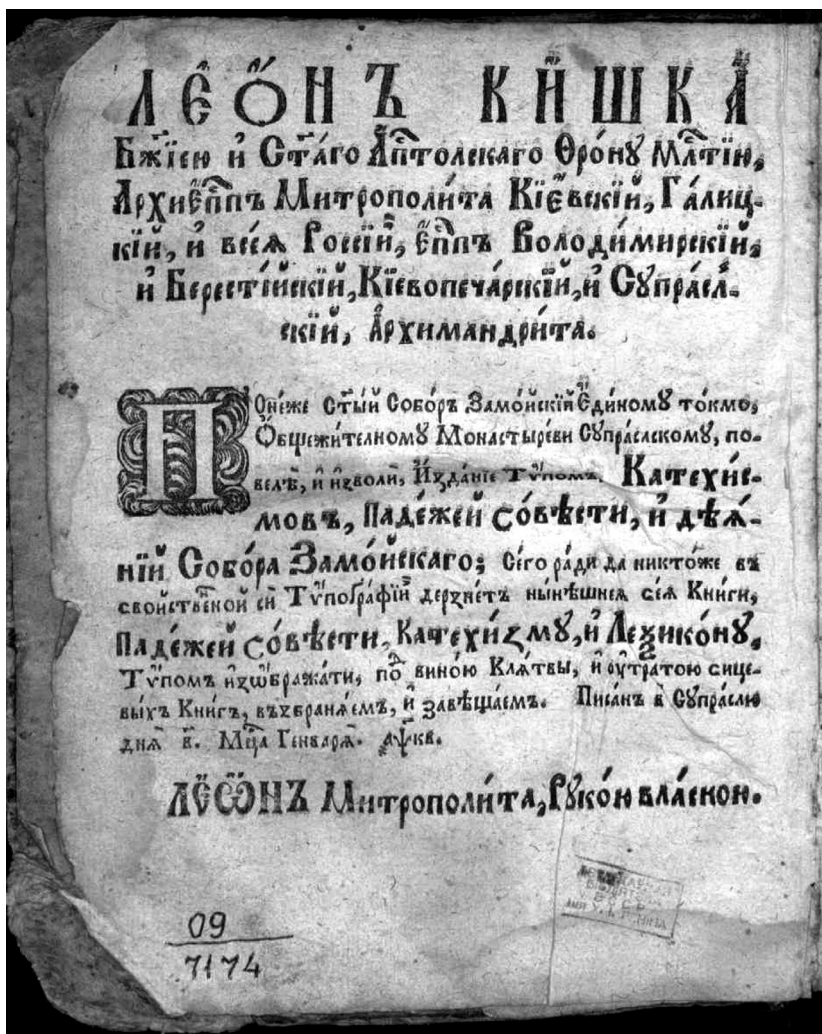
Візіта ад 3 ліпеня 1792 г. у раздзеле аб царкоўным архіве і зямельных уладаннях фактычна дубліруе звесткі з папярэдняй візіты 1784 г. [11, арк. 8–8 адв.].

Візіта ад 10 красавіка 1806 г. дае наступнае апісанне царкоўнага архіва: «Ніякага фундушовага дакумента пры плябаніі няма. У даўнейшых візітах чытаем, што такі фундуш найяснейшага караля Жыгімонта Трэцяга быў нададзены 10 жніўня 1604 года святару Стэфану Клімантовічу і яго наступнікам пры Дзмітравіцкай царкве, [ён] знаходзіцца

Іл. 3. «Собрание припадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное»,
арк. 1 (са збораў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі)

ў епархіяльным архіве, і гэты ж дакумент актыкаваны ў Аршанскім (у дакуменце памылкова Ашмянскім. — Д. Л.) гродскім судзе 9 красавіка 1748 г. І быццам бы паводле гэтага дакумента царкве належыць вёска Дзмітравічы. На 6 валок зямлі з падданымі, якія выкарыстоўваюць свя-

Іл. 4. «Собраніе припадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное»,
 арк. 1 адв. (са збораў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі)

тары, маецца арыгінал [!] абмежавання ад 3 кастрычніка 1595 года» [13, арк. 92]. Узгадка аб існаванні арыгінала вымусіла звярнуцца да актавых кніг Барысаўскага павятовага земскага суда. Менавіта там 26 верасня 1802 г. адбылася актыкацыя (гл. ніжэй дадзеныя візіты 1819 г.).

Кнігі за 1802 г., на шчасце, захаваліся і пад патрэбнай датай утрымліваюць актыкацыю «абмежавання» 1595 г. Дакумент сапраўды быў прадстаўлены ў суд у выглядзе «арыгінала», складзенага на «рускай» (старабеларускай) мове на паперы [21, арк. 473–474 адв.]. Прысутнічае і апісанне знешняга выгляду: «У гэтага дакумента пры выціснутых на кустодыях дзвюх пячатках подпісы камісараў, а на баку першай старонкі сусцэпта яго (дакумента. — Д. Л.) актыкацыі ў наступных выказваннях: Ігнаці Кандыба, камісар, l[ocus] s[igilli], Іларыён Анышкевіч, Яго Каралеўскай Міласці камісар і рэвізор, l[ocus] s[igilli]. Года 1621 месеца студзеня 10 дня гэты дакумент, фундуш абмежавання Дзмітравіцкай царквы, святар Стэфан Клімантовіч, дзмітравіцкі парох, падаў да візітатарскіх кніг мітрапаліцкага архіва, [а] прыняў святар Антон Лявінскі, пісар надворных мітрапаліцкіх актаў» [21, арк. 474–474 адв.]. Варта адзначыць, што такі від дакументацыі, як «візітатарскія кнігі мітрапаліцкага архіва», як і асоба пісара Антона Лявінскага, невядомыя. Тое, што асоба святара Стэфана Клімантовіча таксама з’яўляецца прыдумкай фальсіфікатара, будзе падрабязна разгледзена ніжэй.

Візіта 1819 г. канкрэтызуе месца знаходжання арыгіналаў візіты 1621 г., а дакладней упісанага ў яе фундуша 1604 г.: «Фундуша ў арыгінале не маеца, а [маеца] толькі ў мітрапаліцкім львоўскім [!] архіве. А праз даўні ўжытак паводле абмежавання, складзенага 3 кастрычніка 1595 года і пацверджанага перад актамі павятовага Барысаўскага суда 26 верасня 1802 года, зямлі 20 валок, апрача сенажаці, а разам з гэтым падданах паводле рэвізіі 1816 года душ мужчынскага полу 31, аселых у 11 дамах, вольных няма. Пад гэтымі ж падданымі фундушовай зямлі 16 валок, апрача сенажаці, пад плябаніяй — 4 валокі» [14, арк. 734]. Варта нагадаць, што з 1770-х гг. да пачатку XIX ст. месцам захоўвання арыгіналаў называўся проста мітрапаліцкі архіў (г.зн. архіў у Вільні). Паколькі да 1790-х гг. Дзмітравіцкая царква знаходзілася на самым ускрайку Кіеўска-Віленскай епархіі, а ў 1798–1809 гг. яна адносілася да юрысдыкцыі брэсцкіх епіскапаў, епархіяльнаму кіраўніцтву цяжка было праверыць гэтую інфармацыю. Пасля таго як у 1810 г. парафія Дзмітравіцкай царквы ўвайшла ў склад створанай невялікай Літоўска-Віленскай мітрапаліцкай епархіі з цэнтрам у Вільні, у візітах царквы з’яўляецца дробнае на першы погляд удакладненне канкрэтнага месца знаходжання мітрапаліцкага архіва, дзе мусіў захоўвацца арыгінал — «мітрапаліцкі львоўскі архіў». Такім чынам праз 50 гадоў высветлілася, што арыгінал дакумента нібыта захоўваецца ў г. Львове, які, як вядома, з 1772 г. увайшоў у склад Аўстрыйскай імперыі.

Нарэшце, візіта ад 15 студзеня 1825 г. сцісла ўзгадвае наяўнасць у царкоўным архіве названых дакументаў у выглядзе копіі з актавых кніг Аршанскага гродскага суда ад 9 красавіка 1748 г. [15, арк. 12 адв.–13].

Колькасць прыгонных двароў складала 13. Апрача гэтага, на фундушавых грунтах «сядзеў» шляхціц Адам Багдановіч (пазней ён будзе служыць пры царкве ў якасці псаломшчыка). Да гэтага часу ўжо ніхто не выказаў сумневаў у сапраўднасці комплексу «візіта-фундуш-абмежаванне». Матэрыяльнае забеспячэнне царквы лічылася настолькі надзейным і выгодным, што ў 1830-х гг. у якасці яе настаяцеля быў запісаны рэктар Полацкай духоўнай семінарыі, доктар тэалогіі Міхал Шалепін [18, арк. 223]. Гэты факт азначае выключную прэстыжнасць Дзмітравіцкай царквы і парафіі ў той час.

Прааналізаваўшы прыведзеную інфармацыю, можна прыйсці да наступных высноў. Сфальсіфікаваны дакумент і інфармацыя, якую ён утрымлівае, маюць своеасаблівыя «ступені абароны» паводле прынцыпу «дакумент у дакуменце». Сама па сабе фальсіфікацыя візіты нічога зламайсніку не давала. Аднак на прыкладзе фармуляраў візітаў (праўда, XVIII ст.) ён ведаў, што ў падобных дакументах часта цытуецца змест асобных папер з царкоўнага архіва. Таму большую частку сфальсіфікаванай «візіты 1621 года» складае цытаванне сфальсіфікаванага «фундуша 1604 года» (239 слоў уласна візіты супраць 328 слоў цытаванага ў ёй фундуша, гл. Дадатак). У сваю чаргу «фундуш 1604 года» сведчыць пра права царквы на 4 валокі зямлі, якія былі ёй нададзены нейкімі рэвізорамі ў нейкія ранейшыя часы. А ўжо далей гэтая «гіперспасылка» на храналагічна неакрэсленае абмежаванне, складзенае неназванымі рэвізорамі, абрасла канкрэтным зместам — даслоўным цытаваннем абмежавання ад 3 кастрычніка 1595 г., складзенага рэвізорамі Барысаўскага староства Фларыянам Анішкевічам і Ігнаціем Кандыбам паводле распадарэжэння барысаўскага староства Януша Радзівіла [2, s. 194].

Найбольш верагодны час стварэння падробкі — другая палова 1760-х гг. Звесткі аб яе актыкацыі ў Аршанскім гродскім судзе ў 1748 г. не пацвярджаюцца. Сфальсіфікаваныя дакументы былі ўпершыню ў пэўнай ступені легалізаваны візітатарам Дзмітравіцкай царквы шляхам унясення іх у пратакол генеральнай візітацыі 29 студзеня 1774 г. і нават цытавання асобных фрагментаў. Паўнаважасная легалізацыя адбылася ў наступным годзе. 2 лістапада 1775 г. дакументы былі прадстаўлены для актыкацыі ў Мінскі гродскі суд святаром Дзмітравіцкай царквы Іосіфам Карніловічам (гл. Дадатак). З гэтага часу аналізаваная «візіта 1621 года» пачынае афіцыйна фігураваць у прававым полі і робіцца асноўным дакументам, на якім грунтуецца матэрыяльнае забеспячэнне Дзмітравіцкай царквы.

Асoba фальсіфікатара і асноўныя прыкметы падробкі. Высветліць, каму здзейсненая фальсіфікацыя прынесла найбольшыя дыві-

дэнды, нескладана. Ад візіты да візіты ўраджае павелічэнне плошчы царкоўнай зямлі: 2 валокі паводле візіты 1682 г., 4 «набытыя» з дапамогай фальсіфікацыі валокі з візіты 1774 г., 6 прыгонных дымоў (без пазначэння колькасці валок) у візітах 1784 і 1792 гг., 6 дакладна прапісаных валок у візіце 1806 г., нарэшце 20 валок у візіце 1819 г. Зразумела, што непасрэдную карысць ад махінацыі атрымалі святары Дзмітравіцкай царквы. Найбольш верагодным прэтэндэнтам на ролю зламысніка з'яўляецца айцец Іосіф Карніловіч, які да таго ж актыкоўваў фальшыўкі ў Мінскім гродскім судзе ў 1775 г. Менавіта пры ім адбылася іх поўная легалізацыя. Зрэшты, менавіта ён здолеў адстаяць заяўленыя прэтэнзіі на зямельную ўласнасць царквы перад калятарамі Агінскімі. Матыў у яго быў досыць выразны. Але ці меў ён неабходныя інтэлектуальныя і фізічныя магчымасці для здзяйснення злачынства? Як святар невялікай вясковай царквы ўдалечыні ад епархіяльных, ваяводскіх і павятовых цэнтраў мог азнаёміцца з узорами візітаў і асаблівасцямі царкоўнага справаводства. Зрэшты, дзе ён здолеў навучыцца імітаваць «рускую» мову пачатку XVII ст.? Адказы на гэтыя пытанні можа даць вывучэнне біяграфіі Іосіфа Карніловіча.

Дакладны час нараджэння айца Іосіфа невядомы, паводле ўскосных дадзеных гэта 1730-я гг. Вядома, што незадоўга да 1761 г. ён быў прэзентаваны віленскім канонікам Тамашом Корсакам на пасаду вікарыя царквы ў м. Бягомль Мінскага пав., а 21 кастрычніка 1761 г. дапаможны брэсцкі епіскап Адам-Антанін Младоўскі высвяціў яго ў сан і афіцыйна прызначыў на прэзентаваную пасаду. Вікарыем у Бягомлі айцец Іосіф быў да 1764 г., бо ўжо 11 сакавіка 1764 г. яму ўдалося атрымаць прэзенту ад вялікага літоўскага маршалка і барысаўскага староства Ігната Агінскага на пасаду святара царквы ў в. Дзмітравічы Аршанскага пав. Афіцыйная інсталяцыя ад мітрапаліта Феліцыяна-Піліпа Валадковіча на гэтую пасаду адбылася 25 ліпеня 1769 г., да гэтага часу айцец Іосіф з'яўляўся толькі адміністратарам Дзмітравіцкай парафіі. 3 ліпеня 1769 г. і як мінімум да ліпеня 1792 г. айцец Іосіф Карніловіч афіцыйна займаў пасаду святара Дзмітравіцкай царквы [9, с. 290]. У візіце ад 17 лютага 1798 г. пры Дзмітравіцкай царкве ў якасці адміністратара ўзгадваецца яго сын Юстын, таму што сам айцец Іосіф да гэтага часу, верагодна, памёр [11, арк. 9 адв.–10].

На першы погляд прыведзеныя звесткі не даюць адказ на пытанне, дзе Іосіф Карніловіч мог атрымаць неабходную падрыхтоўку для здзяйснення фальсіфікацыі. Аднак варта звярнуць асаблівую ўвагу на першы этап кар'еры айца Іосіфа, а менавіта на яго служэнне ў 1761–1764 гг. у якасці вікарыя пры Бягомльскай царкве. Справа ў тым, што з 1731 па 1773 г. пры названай царкве ў якасці святара служыў Рыгор Песляк, мядзельскі, а пазней даўгінаўскі дэкан, які ў 1763–1773 гг. займаў

пасаду мінскага афіцыяла [9, с. 418]. Апрача таго, што пры Бягомльскай царкве захоўваўся аб'ёмны архіў мінскага афіцыялату, дык айцец Рыгор Песляк у 1763 г. з'яўляўся яшчэ і генеральным візітарам цэркваў Лагойскага і Мядзельскага дэканатаў [10, арк. 1], а ў 1766 г. — Ігуменскага [3, л. 14; 22, арк. 1]. Варта дадаць, што ў склад Мінскага афіцыялату ўваходзілі цэрквы чатырох дэканатаў: Блонскага, Ігуменскага, Мінскага і Пухавіцкага [20, арк. 1], у тым ліку і Дзмітравіцкая царква. Такім чынам, у Іосіфа Карніловіча была выдатная магчымасць у час службы ў Бягомлі пазнаёміцца з сістэмай царкоўнага справаводства і на свае вочы ўбачыць як адбываецца працэс правядзення генеральных візітацый і складання іх пісьмовых пратаколаў. Не выключана верагоднасць таго, што Рыгор Песляк сам спрыяў махінацыям Іосіфа Карніловіча з дакументамі пасля яго прызначэння да Дзмітравіцкай царквы. На такую думку падштурхоўваюць цікавыя паралелі. Па-першае, Бягомльская царква таксама вылучалася сярод дзясяткаў іншых тым, што мела ўласных прыгонных. Па-другое, практыка актыкацыі візіт уніяцкіх цэркваў у судовых установах у XVIII ст. была вельмі рэдкай з'явай. Адзіны прыклад такой актыкацыі, які ўдалося адшукаць, быў здзейснены амаль у той самы час — у 1773 г. [24, арк. 365–368 адв.]. І кім! — самім Рыгорам Песлякам! Праўда, гэтым разам быў актыкаваны сапраўдны дакумент, а не фальсіфікат.

Дарэчы, традыцыю фальсіфікацый працягнуў і сын Іосіфа Карніловіча Юстын, чарговы настаяцель Дзмітравіцкай царквы. Як і многія прадстаўнікі духавенства зямель былой Рэчы Паспалітай у 1815 г., ён падаў у Мінскі дваранскі дэпутацкі сход дакументы на пацвярджэнне свайго знатнага, шляхецкага паходжання. Доказы грунтаваліся на сфальсіфікаваных дакументах, паводле якіх род Карніловічаў паходзіў з глыбокай старажытнасці ад нейкага Карнілы Беса [17]. 26 кастрычніка 1815 г. род Карніловічаў быў прызнаны ў дваранстве пастановай Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу, аднак указам Сената ад 4 снежня 1845 г. зацвярджэнне ў правах дваранства для роду Карніловічаў было скасавана.

Такім чынам, сабраныя звесткі пераканаўча сведчаць, што падробка «візіты 1621 года» здзейснена адміністратарам Дзмітравіцкай царквы Іосіфам Карніловічам у другой палове 1760-х гг.

Варта пералічыць асноўныя **прыкметы фальсіфікацый**. Апрача яркага і паказальнага звароту «*Poneże Swiaty Sobor Zamoyski krypko poweliwait...*», іх у дакуменце ўтрымліваецца цэлы шэраг. Паколькі тэкст візіты ў часе актыкацыі быў транслітэраваны з кірыліцы на лацінку, цяжка з дакладнасцю ўстанавіць, якія з арфаграфічных і стылістычных асаблівасцей належаць першапачатковаму тэксту фальсіфіката, а якія ўзніклі ўжо ў ходзе транслітэрацыі. Аднак нават павярхоўнае знаём-

ства са зместам дае магчымасць вылучыць шэраг тэрмінаў, не ўласцівых дакументам царкоўнага паходжання першай чвэрці XVII ст., якія прысутнічаюць у тэксце: *archidyeseza* ў значэнні *епархія*, *obrad cerkowny* ў значэнні *царкоўнае начынне*, *pod chratom* у значэнні *пад тытулам*, *duchownaia zwierzchnost* у значэнні *духоўнае кіраўніцтва*.

Аналіз зместу візіты дае яшчэ больш відавочныя вынікі.

Па-першае, як ужо гаварылася вышэй, дакумент, які датуецца 1621 г., ніяк не можа ўтрымліваць узгадку пра Замоіскі сабор 1720 г.

Па-другое, асобай, якая ініцыявала правядзенне візітацыі, названы «мітрапаліт Усяе Расіі» Гедэон Балабан. Тут фальсіфікатар дапусціў дзве памылкі. Галіцкі, Львоўскі і Камянец-Падольскі епіскап Гедэон Балабан, які ў канцы XVI – пачатку XVII ст. сапраўды з’яўляўся фактычным кіраўніком праваслаўнай Кіеўскай мітраполіі, афіцыйна ў сан мітрапаліта так і не быў узведзены. Да таго ж ён памёр у 1607 г., і ніякім чынам не мог выступаць ініцыятарам візітацыі ў 1621 г.

Па-трэцяе, фальсіфікатар “задзейнічаў” у дакуменце святара Стэфана Клімантовіча, які фігуруе ў якасці настояцеля царквы і распараджаецца ўсёй царкоўнай маёмасцю. Верагодна, зламысніку было вядома, што да 1760-х гг. святарская пасада пры Дзмітравіцкай царкве была замацавана за прадстаўнікамі роду Клімантовічаў. Паводле звестак, узятых з пратаколаў генеральных візітацый, сёння з дакладнасцю можна сцвярджаць, што ў 1719–1744 гг. святаром пры царкве служыў Карп Клімантовіч [27, л. 16 об.], а ў 1703 г. пры ёй у якасці святара быў адзначаны Самуіл Клімантовіч [26, л. 57]. Аднак фальсіфікатар мог не ведаць, што ў 80-х гг. XVII ст. Дзмітравіцкая царква яшчэ не з’яўлялася «вотчынай» дынастыі Клімантовічаў, на той час мясцовым святаром значыўся Сымон Стэфановіч [7, с. 80], між тым як Клімантовічы займалі шэраг ключавых пасадаў на тэрыторыі Барысаўскага дэканата. І абсалютна дакладна фальсіфікатару не былі вядомы акалічнасці гісторыі першых пакаленняў дынастыі Клімантовічаў. Дакументы ж сцвярджаюць, што самы ранні вядомы прадстаўнік роду — святар царквы Ператварэння Богажа ў г. Барысаве Кліменці Іванавіч, які ўзгадваецца ў дакументах 20 верасня 1619 г. [16, арк. 154] як святар «у падпарадкаванні Святой Апостальскай Сталіцы» (г.зн. уніяты). Устойлівае прозвішча, што характэрна для гэтага часу, у яго не зафіксавана, ён названы проста імем па бацьку. Яго сын Андрэй, які атрымаў бацькоўскую пасаду ў спадчыну, 8 жніўня 1633 г. адзначаны ўжо як Андрэй Клімантовіч [16, арк. 154] (г.зн. сын Кліменція). Такім чынам, святара Стэфана Клімантовіча аніяк не магло быць у Дзмітравічах у 1621 г. Верагодна, некаторыя звесткі аб дынастыі дзмітравіцкіх святароў-папярэднікаў атрыманы ад нейкага Тэадора Клімантовіча, які ў 1766 г. разам з сям’ёй жыў на царкоўных землях і, верагодна, выконваў абавязкі службі пры храме [20, арк. 251].

Нарэшце, па-чацвёртае, фальсіфікатар у падробцы карыстаецца адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзелам, які існаваў у XVIII ст. У XVII ст. Дзмітравіцкая царква падпарадкоўвалася не пухавіцкім, а барысаўскім пратапопам.

Сфальсіфікаваная рэальнасць. Высновы. Вызначэнне асобы фальсіфікатара і часу стварэння падробкі ў прывязцы да зместу сфальсіфікаванага дакумента дае ўнікальную магчымасць убачыць, якія ўяўленні меў шараговы святар другой паловы XVIII ст. аб становішчы ў сваёй царкве ў першай палове XVII ст.

Іосіф Карніловіч разумеў, што ў дакумент неабходна прыўнесці шэраг акалічнасцей, якія павінны адпавядаць рэаліям 1620-х гг. Так, ён лічыў, што юрысдыкцыя ўніяцкіх епіскапаў на той час яшчэ не паспела замацавацца над цэрквамі на тэрыторыі Барысаўскага староства. У цэлым такое дапушчэнне адпавядала становішчу з распаўсюджаннем улады ўніяцкіх епіскапаў над цэрквамі на дзяржаўных землях на ўсходзе беларускіх зямель. Аднак канкрэтна ў гэтым рэгіёне многія святары з першых гадоў абвяшчэння Брэсцкай уніі выказалі паслушэнства сваім іерархам. Дынастыя Клімантовічаў, прадстаўніка якой фальсіфікатар задзейнічаў у якасці персанажа свайго твора, паводле іроніі лёсу якраз выступала на баку прыхільнікаў царкоўнай уніі ў рэгіёне.

Працягваючы ствараць фальшывую рэальнасць у зададзеным накірунку, Іосіф Карніловіч дапусціў, што каралеўская ўлада ў асобе Жыгімонта III у гэты перыяд прадстаўляла прэтэндэнтаў на святарскія вакансіі на сваіх землях для вывячэння праваслаўным епіскапам, а не ўніяцкім. Насамрэч, у адзначаны перыяд супраць уніяцкай іерархіі выступалі толькі арганізаваныя ў брацтвы мяшчане асобных буйных гарадоў і даволі вялікая колькасць шляхты-землеўладальнікаў, але ніяк не каралеўская ўлада. Толькі пры наступніку Жыгімонта III — каралі Уладзіславе IV — пасля прыняцця т.зв. «Пунктаў заспакаення грэцкай рэлігіі» ад 1632 г. [30] стала магчымым гаварыць аб прызнанні каралеўскай уладай легітымнасці праваслаўнай іерархіі ў Рэчы Паспалітай і пэўных канкрэтных рухах насустрач у гэтым прызнанні.

Пры стварэнні персанажа «Стэфана Клімантовіча» ў аўтара, Іосіфа Карніловіча, праявіліся ўяўленні аб практыцы перадачы пасад святароў. Сапраўды, пры многіх храмах на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага пасада святара пры пэўнай царкве лічылася фактычна спадчынай на працягу стагоддзяў. Такія «родавыя гнёзды» былі і ў святарскай дынастыі, да якой належалі сам Карніловіч і яго патрон і настаўнік Рыгор Песляк. Аднак канкрэтна ў дадзеным выпадку фальсіфікатару не хапіла даведчанасці — дынастыя Клімантовічаў замацавалася пры Дзмітравіцкай парафіі толькі з канца XVII ст.

Увагу таксама не мог не прыцягнуць той факт, што «візіту 1621 года» Іосіф Карніловіч ствараў на «рускай» (старабеларускай) мове. Гэта пры тым, што да нашага часу не дайшло ніводнай візіты, складзенай «па-руску». Пачынаючы ад самага ранняга вядомага пісьмовага пратакола генеральнай візітацыі 1676 г. да канца XVIII ст., усе яны складаліся па-польску, і толькі ў часы Расійскай імперыі асобныя пратаколы генеральных візітацый на беларуска-літоўскіх землях складаліся на рускай (тут у значэнні «*расійскай*») мове. Такім чынам, Іосіф Карніловіч не мог бачыць у якасці ўзораў нейкія аўтэнтычныя «рускамоўныя» візіты. Між тым, усё ж удалося вызначыць крыніцу натхнення фальсіфікатара. Іосіф Карніловіч чэрпаў неабходную лексіку і фармулёўкі з катэхізіса мітрапаліта Льва Кішкі «Собраніе припадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное» (Супрасль, 1722) [8] (іл. 3–4). Гэтае выданне з’яўлялася настольнай кнігай шараговага парафіяльнага святара. Яно ў даступнай форме даносіла асноўныя пастановы Замойскага сабора і, што асабліва важна, у якасці дадатку звычайна ўтрымлівала выдадзены ў тым жа годзе кароткі царкоўнаславянска-польскі слоўнік «*Лежиконъ, сирѣчь Словесникъ славенскій*». Слушнасьць гэтага дапушчэння пацвярджаюць ужо першыя старонкі кнігі. У першых радках мітрапаліт Леў Кішка заўважае, што падобныя выданні можа друкаваць толькі базыльянская друкарня ў Супраслі. Даслоўна гэта гучала так: «*Понеже Святый Соборъ Замойскій единому токмо общежителному монастыреви Супраслскому повеле и изволи издание типомъ Катехисмовъ, Падежеи совести и деяній Собора Замойскаго...*» [8, тытульны аркуш]. Пры стварэнні фальсіфіката Іосіф Карніловіч выкарыстоўваў цэлыя кавалкі тэксту кнігі. Значэнне многіх тэрмінаў ён перапісваў дакладна паводле прыведзенага царкоўнаславянска-польскага слоўніка.

Нарэшце, Іосіф Карніловіч падсвядома, але абсалютна дакладна акрэсліў, што практычна ўсе сферы жыцця шараговага святара ў сярэдзіне XVIII ст. рэгуляваліся пастановамі Замойскага сабора 1720 г. У гэтым плане паняцце зборнага, усеабдымнага «Замойскага сабора» для святара было настолькі па-за часам, што ён без ваганняў перанёс яго ў рэаліі стогадовай даўніны. Усе бакі царкоўнага жыцця ў XVIII ст. былі прасякнуты духам «замойскага трыумфалізму» (выкарыстаем трапную фармулёўку Ігара Скачылыся [28]). «*Poneże Swiaty Sobor Zamoyski krypko poweliwait...*» з’яўляецца своеасаблівай квінтэсэнцыяй гэтага паняцця.

ДАДАТАК

**1621.01.10. — Пратакол генеральнай візітацыі царквы
ў в. Дзмітравічы Аршанскага пав. Фальсіфікат
(Выпіс з актавых кніг Мінскага гродскага суда ад 02.11.1775)**

Roku tysiąc siedmsett siedmdziesiąt piątego miesiąca nowembra wtorego dnia.

Na urządzie J(ego) K(rólewskiej) M(iło)sci grodzkim mińskim przede mną, Ignacyem Piotrowinem Janiszewskim, podstaroscim sądowym grodzkim wojewodztwa Mińskiego, comparendo personaliter j(ego) m(oś)ć xiądz Jozef Korńilowicz, paroch Dzmítrowicki, ekstrakt wizyty z xiąg archiwy metropolitańskiey na rzecz intus wyrażoną sobie służący y należący opowiadał, prezentował y do akt podał, ktorego tenor sequitur est talis:

Extrakt wizyty z xiąg wizytatorskich y razem autentycznych dokumentow znaydujących się w archiwum Metropolij Całey Rusi, wydan tysiąc siedmsett siedmdziesiąt czwartego roku miesiąca decembra pierwszego dnia według starego kalendarza.

Roku od Narodzenia Isus Chrysta, Syna Bożoho, tysieczna sześćsott dwatcat pierwoho miesiąca januaria desiatoho dnia. Poneże Swiaty Sobor Zamoyski kryptko poweliwait preoswieszcznym metropolitom, archijepiskopom y jepiskopom, daby każdy wo swoiey archidiecezyi obrady cerkownie y swiaszczennych jereow sebi należaszczych rászużał, y dla toho za błahosłowieniem Jeho Preoswiaszczeństwa jasne wielmożnoho Hedeona Bałabana, metropolity Wseia Rossyi, od neho nam syie deło wraczenno y po błahosławeniu Jeho wizutuiuczy cerkow Zmitrowskoiu pod chramom Swiatoho Jlii Proroka.

W oney obrad cerkowny obrytochom wodłuh spisanja protopopy puchowickoho vse widychom wo cerkwi y jeszcze staraniem otca Stefana Klementowicza, swiaszczenika zmitrowickoho, dwa jkony sprawlenny, jedyn Preswiatoy Bohorodicy, druhi Swiatoho Welikomuczennika Jeorhia, y hranilnica na sochranenye Swiatyiszych Tain Chrystowych drewiania sooruzenna y odmalowanaja czynno. Y hramotu swoiego poswiaszczenia obiawiał nam, w ktoroy opisanja sęla jemu należaszczyia, od Hallaszyckoy cerkwi odłuczenny, a do Zmitrowskoy poywerenny y tyie sęla prozywaiućsia Charczyczy, Białawiczy, Hibayłowiczy, Misziwicz y Oreszkowiczy. Y u sele Białawiczach cerkou pod chramom Błahowieszczenne Preswiatoy Bohorodicy, u sele Hibayłowiczach cerkou pod chramom Preświatoy Bohorodicy. Ktoryie tak sęla y cerkwi do Zmitrowskoy cerkwi otu Stefanu Klimentowiczu, pry toy cerkwi buduszczom, jemu wruczaiem y na wiczyne wremena prysuszdaiem, poweliwaiuczy jemu kryptko daby tych że ludey, sebi powirennnych, dohmatou Wiry Swiatoy pouczal. Do toho ieszcze otec Stefan Klimentowicz pokładał nam list funduszowy Jeho Korolewskoy Miłosty z obodnieniu osobne prieźde danuii na cerkow Zmitrowskiui iemu służaszczyie, kotoryie listy proczytawszy do knich naszych wizytatorskich wpisali, y tyie listy słowo do słowa tak w sebi maiut:

Zygmunt Trety, miłostiu Bożoiu korol Polski, wieliki kniaz Litowski, Ruski, Pruski, Zmuydzki, Mazowecki, Inflantski, a Szwedski, Gotski, Wandalski dedeczny korol, wsim protczym, koiemu osobisto naypacze daby komu o tym nyny i posled buduszczoho wika ludem, tako po moim hospodstwowaniu naslidiueszczem korem, toż de y proczym wysoko błahorodnym y wosoko poczennym jako to wo-

iewodom, starostom widati dołożono, podaiu do izwistyia sym moim pisanyem, poneże funduszowym wpered buduszczyie wremena wiecznym y nieskazytelnym prawom na cerkwu Zmitrowskoiu, w st(aro)s(twie Borysowskim buduszcziui, w Bohu czestnomu otcu Stefanu Klimentowiczu y naslednikom imeni jeha, pro to ia ieże wyrażenny otec Klimentowicz za izwolennyem duchownoy zwierchno-
sty poswiatył się napered wyrażennuiu cerkou y swoim naslednikom proizyskał sey fundusz do cerkwi pod chramom Swiataho Illi Proroka, nadany z hruntami, poddaństwow y senożatmi murożnymi y bołotnymi, rykami, reczkami, borami, puszczoiu y zaroślami, to iest z poddanymi czotyрма w sele Zmitrowiczach obry-
taiszczymi sia, kotorych poddanych hrunt y senożaty na osobnom pisaniu czerez rewizorou moich, od nas, hospadara, posłanych na st(aro)s(two Borysowskoie y czestnomu otcu Klimentowiczu podaiuszczyie u ktorom sele obrytaiecsia hruntu wołok czotyry do parochii cerkwij od mene nadany czesny otec Klimentowicz y naslidniki jeha radyty, władyty, zyty y połyzi wsiakich po swoiemu upodobaniu kromy wsiakoy ni od koho naymeńszoy pereszkozy wynaydowat y na swoiu potrebu trebowat, kromy wsiakoy płaty odłuczaiuczy hyberny, podymnyie, czopowoie, szelażnoie y procz dani sey nie maiut dawat do skarbu naszoho y prynoszaty ne dołżny budut, winańcu tożde otcu Klimentowiczu hodno imit pro swoje trebowanyie y wyhodu opocz szynkou pokładaiuczy na protywnoho winy dwatcat y tyszecy kop hroszoy litewskich, kotory by smił sey fundusz jakim kolwiek obrazom fulity, to wsia za donoszeniem mni ili uradu moiemu zapłatyty dołżen budet, a jahdaby jakowoie neposłuszanye do miłosty hospadara istinnoho uznały, tohda ne sami obliczenyia maiut tworyt, se do wierchnoisty duchownoie wysokoy donesty maiut. Do koieho to funduszu dla kryposty y wiry w wicznyie wremena pry peczaty rukoii moieiu podpisuię sie. Pisan u Wilni od narożenia Syna Bożyia tysieczy sześćsot czetwertoho miesieca augusta desiatoho dnia. Zygmundus Rex. Albertus Kochlewski [19, арк. 102–103 адв.; 23, арк. 387–388 адв.].

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Gil, A. Dokument z 1521 roku dla cerkwi w Opolu koło Włodawy (w części brzeskiej diecezji włodzimierskiej). Przyczynek do działalności edytorskiej Wileńskiej Komisji Archeograficznej // W kręgu dziejów i kultury Kościołów wschodnich w Rzeczypospolitej. — Siedlce, 2009. — S. 51–58.
2. Grekokatolickie dekanaty błoński i puchowski w latach 1783–1784. Wstęp i opracowanie Irena Wodzianowska. — Sandomierz, 2006.
3. Lietuvos valstybės istorijos archyvas. — F. 634 (Lietuvos graikų-unitų dvasinės konsistorijos). — Ap. 2. — B. 699. — Генеральныя візіты цэркваў Ігуменскага дэканата. 1766 г. (Фрагмент).
4. Szczygieł, R. Początki miejskich dziejów Kazimierza Dolnego // Problemy dziejów i konserwacji miast zabytkowych: materiały II sympozjum miast kazimierzowskich w Radomiu i Kazimierzu Dolnym, 23–24 września 1988 / pod red. R. Szczygła. — Radom: RTN; Kazimierz Dolny: TPKD, 1990. — S. 35–43.

5. Szymański, J. Nauki pomocnicze historii. — Wydanie szóste. — Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004.
6. Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею. — Т. III. — Акты Брестского гродского суда. — Вильня: в типографии Губернского Правления, 1870.
7. Візіты ўніяцкіх цэркваў Мінскага і Навагрудскага сабораў 1680–1682 гг.: зборнік дакументаў / Укладальнік Д.В. Лісейчыкаў. — Мінск: І.П. Логвінаў, 2009.
8. [Кішка, Л.] Собрание припадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное. Имущее в себѣ Науку о Сакраментахъ, о десяти Божіихъ Приказанахъ, о Приказанахъ Церковныхъ, и о Науцѣ Христіанской, съ выкладомъ Символа или Исповѣданія Вѣры Православныхъ Каѳолическіа, съ выкладомъ Молитвы: Отче нашъ: и Богородице Дево: Такожде Науку, како подобаетъ наставляти малыхъ или невѣжовъ в Вѣры Православной, содержащее / [Л.Кішка.] — Супрасль, 1722.
9. Лісейчыкаў, Д. Святар у беларускім соцыуме: праспаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг. — Мінск: Беларусь, 2015.
10. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 136 (Мінская праваслаўная духоўная кансісторыя). — Воп. 1. — Спр. 41235. — Генеральныя візіты цэркваў Лагойскага і Мядзельскага дэканатаў. 1763 г.
11. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 41238. — Генеральныя і дэканскія візіты царквы ў в. Дзмітравічы Аршанскага (пасля Барысаўскага) пав. 1774–1803 гг.
12. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 41239. — Генеральныя візіты цэркваў Ігуменскага і Пухавіцкага дэканатаў. 1774 г.
13. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 41254. — Генеральныя візіты цэркваў Барысаўскага дэканата. 1806 г.
14. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 41256. — Генеральныя візіты цэркваў Літоўска-Віленскай епархіі (Ашмянскага, Бабруйскага, Барысаўскага, Віленскага, Ігуменскага, Курляндскага і Мінскага дэканатаў). 1819–1820 гг.
15. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 41264. — Дэканскія візіты цэркваў Забярэзінска-Барысаўскага дэканата 1825 г.; падаўчыя інвентары царквы Ператварэння Богажа («Спаскай») у м. Лагойск Барысаўскага пав. 07.07.1800, 22.04.1826; падаўчы інвентар царквы ў в. Вілейка Барысаўскага пав. 01.05.1820; дэканская візіта царквы ў м. Мільча Барысаўскага пав. 26.05.1812.
16. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 41281. — Актавая кніга «Польска-Полацкай» духоўнай кансісторыі. 1774–1784 гг.
17. НГАБ. — Ф. 319 (Мінскі дваранскі дэпутацкі сход). — Воп. 2. — Спр. 1525. — Справа аб дваранскім паходжанні роду Карніловічаў.
18. НГАБ. — Ф. 333 (Мінская казённая палата). — Воп. 9. — Спр. 270. — Рэвізскія сказкі ўніяцкіх святароў і царкоўнаслужыцеляў Бабруйскага, Барысаўскага, Ігуменскага, Мазырскага і Рэчыцкага пав. 1834 г.

19. НГАБ. — Ф. 694 (Радзівілы, князі). — Воп. 5. — Спр. 140. — Візіты, інвентары і іншыя дакументы цэркваў і манастыроў у м. Барань Аршанскага пав., в. Бортнікі Рэчыцкага пав., в. Бродаўка Аршанскага пав., в. Вічаўка Пінскага пав., м. Гайна Мінскага пав., м. Грэск Навагрудскага пав., в. Дзмітравічы Аршанскага пав.
20. НГАБ. — Ф. 1502 (Мінскі царкоўны гісторыка-археалагічны камітэт). — Воп. 1. — Спр. 9. — Спісы парафіянаў цэркваў Мінскай сурагацыі (Блонскага, Ігуменскага, Мінскага і Пухавіцкага дэканатаў). 1766 г.
21. НГАБ. — Ф. 1601 (Барысаўскі земскі павятовы суд). — Воп. 1. — Спр. 24. — Актавая кніга. 1802 г.
22. НГАБ. — Ф. 1655 (Ігуменскі ўніяцкі дэканат). — Воп. 1. — Спр. 1. — Генеральныя візіты цэркваў Ігуменскага дэканата. 1766 г. (Фрагмент).
23. НГАБ. — Ф. 1727 (Мінскі гродскі суд). — Воп. 1. — Спр. 17. — Актавая кніга. 1775–1778 гг.
24. НГАБ. — Ф. 1732 (Ашмянскі гродскі суд). — Воп. 1. — Спр. 9. — Актавая кніга. 1765–1775 гг.
25. НГАБ. — Ф. 1774 (Навагрудскі земскі суд). — Воп. 1. — Спр. 3. — Актавая кніга. 1767–1768 гг.
26. Российский государственный исторический архив (далее — РГИА). — Ф. 823 (Канцелярия митрополитов греко-униатских церквей). — Оп. 3. — Д. 455. — Генеральныя візіты цэркваў Аршанскай (толькі спіс цэркваў), Асвейскай, Бабыніцкай, Барысаўскай, Беліцкай, Бешанковіцкай, Бобрскай, Браслаўскай, Быхаўскай, Веліжскай, Веляшковіцкай (адзінаковыя запісы), Віцебскай, Галубіцкай, Гарадоцкай, Горацкай, Лепельскай, Магілёўскай (толькі спіс цэркваў), Мсціслаўскай, Полацкай, Саколінскай (Сакальнянскай), Себежскай, Смалянскай, Цыцерынскай, Чарэйскай, Чашніцкай пратапопій. 1703 г.
27. РГИА. — Ф. 823. — Оп. 3. — Д. 541. — Дэканскія візіты асобных цэркваў Блонскага, Пухавіцкага і Рагачоўскага дэканатаў. 1744 г.
28. Скорицкі, І. Біля джерел замойскага тріюмфалізму: «Synodus Dioecisana Vladimiriensis» 1715 року та його релігійна праграма // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. — Lublin, 2007. — № 5. — S. 139–203.
29. Скорицкі, І. Генеральні візітацыі в украінсько-білоруських єпархіях Київської уніатської митрополії. 1596–1720 роки // Записки наукового товариства імені Шевченка. — Т. ССXXXVIII. Праці Історично-філософської секції. — Львів, 1999. — С. 46–94.
30. Стати, постановленныя на избирательном сейме, для успокоения православной религии в королевстве Польском и Великом Княжестве Литовском. 1632 ноября 1 // Архив Югозападной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, Высочайше учрежденно при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 2. Постановления дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России. Т. 1. — Киев: Университетская типография, 1861. — С. 208–214.

Ю. С. Литвинчук

ПАМЯТНЫЕ КНИЖКИ ГУБЕРНИЙ КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВА В БЕЛАРУСИ 1845–1917 ГГ.

Одним из исторических источников, отражающим статистические аспекты градостроительства в белорусско-литовских губерниях Российской империи второй половины XIX – начала XX в., являются «Памятные книжки». Они издавались губернскими статистическими комитетами Российской империи с середины 1830-х гг. до 1917 г. В белорусско-литовских губерниях «Памятные книжки» выходили в свет с 1845 г.

В историографии «Памятным книжкам» как источнику по истории градостроительства Беларуси уделено незначительное внимание. Имеются лишь отдельные статьи, характеризующие издания как исторический источник в целом. В частности, это публикации О. В. Корсак, Н. М. Балацкой, Д. Э. Левина, Л. В. Берейшик, В. И. Саитовой, Т. В. Стремужевской, И. В. Грядовкиной, В. П. Ползик и др. [1–7]. Ценная информация содержится в статьях Д. Э. Левина, Л. В. Берейшик, И. В. Грядовкиной. Так, в статье Д. Э. Левина «Памятные книжки губерний и областей в системе книжной культуры дореволюционной России» отражена история возникновения и издания «Памятных книжек» [3]. В статье Л. В. Берейшик «Памятныя кніжкі губернскіх статыстычных камітэтаў» представлена информация о деятельности губернских статистических комитетов, а также материал о «Памятных книжках» Витебской, Гродненской, Минской и Могилевской губерний [4]. В статье И. В. Грядовкиной «Памятные книжки Витебской губернии в системе источников по истории Беларуси второй половины XIX – начала XX в.» имеются общие сведения о «Памятных книжках» и более детальная характеристика «Памятных книжек» Витебской губернии [6]. В целом необходимо отметить отсутствие специальных публикаций, посвященных анализу и классификации статистических сведений «Памятных книжек» как источника по изучению градостроительной истории Беларуси второй половины XIX – начала XX в. В связи с этим является актуальным выяснение информативности «Памятных книжек» как исторического источника по изучению истории градостроительства в Беларуси.

«Памятные книжки» относятся к массовым источникам. В них из года в год отражались сведения о личном составе правительственных и общественных губернских учреждений, информация о количестве жителей по сословиям и вероисповеданиям, данные об учебных заведениях, фабриках и заводах, ярмарках, аптеках и больницах, библиотеках и

книжных лавках в городах. Кроме этого, они содержат материал о городском строительстве и публикации по истории городов.

В структуре «Памятных книжек» можно выделить шесть разделов: 1) календарные сведения; 2) адрес-календарь — перечень личного состава губернских и уездных учреждений; 3) справочные, 4) статистические, 5) административные; 6) историко-краеведческие сведения [3]. Информация, отражающая процесс градостроительства, содержится в разделах 3, 4, 5, 6. Адрес-календарь дает представление о личном составе учреждений, которые непосредственно заведовали строительством в губернии. Так, в «Памятных книжках» присутствует информация о личном составе губернской чертежной, строительных и дорожных комиссий. Например, в «Памятной книжке» Витебской губернии на 1861 г. имеются сведения о «непременных членах» строительной и дорожной комиссий, о личном составе членов губернской чертежной.

Наибольший объем информации о произведенных городских сооружениях отражен в разделе «Статистические сведения», в котором представлены данные о количестве построек светского и религиозного назначения в рубриках: «здания без церквей» (включает все здания, кроме культовых учреждений) и «богослужебные здания» (церкви, соборы, монастыри, часовни, каплицы, молитвенные дома и т. п.). Однако данный раздел с указанием построек помещался не во всех «Памятных книжках». Статистические сведения о строительстве имеются лишь в некоторых «Памятных книжках» Витебской губернии (1864, 1867 гг.) [8; 9]; Гродненской губернии (1861, 1862, 1866, 1869, 1871, 1888, 1893, 1894, 1904 гг.) [10–18]; Минской губернии (1888 г.) [19]; Могилевской губернии (1861, 1863, 1890 гг.) [20–22]; в историко-статистических очерках Виленской губернии (1852 г.) [23]. Данное обстоятельство обусловлено структурой «Памятных книжек», которая четко не была определена, в связи с чем варьировалась в каждой губернии год от года и определялась, главным образом, составителем книги.

Информацию о постройках, которая содержится в «Памятных книжках», можно классифицировать по следующим признакам: 1) состав городов; 2) принадлежность и назначение зданий (казенные, частные и др.; жилые и нежилые дома); 3) материал для постройки зданий (каменные и деревянные). Информация по первому классификационному признаку представлена в таблице 1.

Таблица 1. Сведения об административном статусе городов

Губерния, год	Города		
	Губернские	Уездные	Заштатные
Виленская (1851)	—	Вилейка, Дисна, Лида, Ошмяны, Свенцяны, Троки	—
Витебская (1862)	Витебск	Вележ, Городок, Динабург, Дрисса, Лепель, Люцин, Невель, Полоцк, Двинск (ныне Даугавпилс), Режица, Себеж, Сураж	—
Гродненская (1859; 1887)	Гродно	Белосток, Бельск, Брест, Волковыск, Кобрин, Пружаны, Слоним, Соколки (ныне Соколка)	Одельск, Кузница, Новыдвор (ныне Новый Двор), Домброва (ныне Домброва-Бялостоцка), Суховаля, Янов, Корицин (ныне Корыцин), Васильков, Кнышин, Гониондзь (ныне Гонёндз), Сураж, Дрогичин, Брянск, Нарва, Клещели, Мельник
Минская (1886)	Минск	Бобруйск, Борисов, Игумен (ныне Червень), Мозырь, Новогрудок, Пинск, Речица, Слуцк	Докшицы
Могилевская (1859; 1861)	Могилев	Гомель с предместьем Белицею (ныне Новая Белица), Климовичи, Копысь, Мстиславль, Орша, Рогачев, Сенно, Старый Быхов (ныне Быхов), Чаусы, Чериков	Бабиновичи

Анализ разрозненных сведений позволяет сделать вывод, что «Памятные книжки» отражают административный статус городов на определенные годы: губернские, уездные и заштатные города.

Второй классификационный признак — это принадлежность и назначение построек. Во всех таблицах «здания без церквей» разделяются на жилые и нежилые дома. В свою очередь жилые и нежилые дома делятся на 4 группы: а) казенные; б) церковные и монастырские; в) общественные; г) частные. Помимо этого, нежилые постройки делятся еще на 2 группы: а) магазины для склада товаров; б) лавки. После указания жилых и нежилых зданий идут сведения о театрах и полицейских будках. Анализ данных о составе объектов в «Памятных книжках» разных губерний за разные годы свидетельствует об их неоднородности.

Например, в «Памятной книжке» Гродненской губернии на 1861 г. имеются статистические сведения за 1859 г. «О числе зданий в городах Гродненской губернии за исключением церквей» [10, с. 163–173]. Отличие сведений от указанной выше схемы, состоящей из 4 групп, заключается в том, что в разделе «нежилых домов» по Гродненской губернии среди «магазинов для склада товаров» указаны только казенные, общественные и частные, а церковные и монастырские дома отсутствуют. В категории «лавки» для Гродненской губернии присутствуют только общественные и частные, в то время как казенные, церковные и монастырские отсутствуют. Аналогичные объекты из 4 групп встречаются в «Памятных книжках» Гродненской губернии на 1867 и 1887 гг. Существуют некоторые отличия и в описании богослужебных зданий. Так, в «Памятной книжке» Гродненской губернии на 1861 г. имеются статистические сведения за 1859 г. «О числе церквей и других богослужебных зданий» [10, с. 176–189]. Аналогичные объекты отмечены и в «Памятной книжке» Гродненской губернии в 1867 г. Наименования богослужебных зданий Гродненской губернии по конфессиям можно проследить в таблице 2.

Таблица 2. Наименование и численность богослужебных зданий городов Гродненской губернии по конфессиям на 1861 г.

Конфессия	Наименование	Количество всех построек в губернии	
		Каменные	Деревянные
1. Православные	а) церкви и соборы	58	259
	б) монастыри	5	—
	в) часовни	18	106

2. Римско-католические	а) церкви	68	66
	б) монастыри	7	—
	в) каплицы	43	79
3. Протестантские	а) церкви	4	2
	б) молитвенные дома	4	6
4. Еврейские	а) синагоги	120	39
	б) молитвенные школы	23	206
5. Мусульманские	а) мечети	—	3

[10, с. 176–189].

Таким образом, каждой конфессии соответствовали определенные «богослужебные сооружения»: церкви и соборы; монастыри; часовни; каплицы; молитвенные дома и др.

В «Памятной книжке» Витебской губернии на 1864 г. имеются статистические сведения за 1862 г. «О числе зданий в городах». Таблица соответствует вышеуказанной схеме из 4 групп [8, с. 228–232]. В «Памятной книжке» Витебской губернии на 1864 г. в статистических сведениях за 1862 г. «О числе церквей и других богослужебных зданий» дается более подробное указание зданий. В дополнение к упомянутым выше наименованиям молитвенных домов (см. таблица 2) имеются: 1) армяно-григорианские церкви и монастыри; 2) караимские: синагоги и молитвенные школы; 4) буддийские кумирни [8, с. 230–232]. Однако эти рубрики не заполнены в силу отсутствия данных культовых учреждений.

В «Памятной книжке» Минской губернии на 1888 г. в сравнении с объектами описания среди нежилых зданий («лавки») отсутствуют казенные [19, с. 102]. В то же время имеются статистические сведения за 1886 г. «Число церквей и других богослужебных зданий», которые совпадают с градацией по Гродненской губернии (см. таблица 2) [19, с. 101]. Однако в них присутствует такой тип сооружения, как старообрядческие молитвенные дома, а в разделе «римско-католические богослужебные здания» отсутствует объект «монастыри»; в «протестантских молитвенных зданиях» отсутствует тип сооружения «молитвенные дома». Отличие по некоторым пунктам таблиц обусловлено составом населения губерний по вероисповеданию, в частности, старообрядцы проживали в основном на территории Могилевской, Минской и Витебской губерний.

Тот же состав объектов указанных 4 групп содержится и в «Памятных книжках» Могилевской губернии. Например, в «Памятной книжке» Могилевской губернии на 1861 г. среди объектов описания

имеются только «жилые дома» и «лавки» [21, с. 90]. В статистическом обозрении Могилевской губернии «О числе церквей и других богослужебных зданий» за 1859 г. имеется совпадение со сведениями Гродненской губернии (см. таблица 2) [20, с. 84–92]. Однако отличие состоит в том, что здесь содержатся дополнительные виды строений молитвенных зданий: а) единоверческие: церкви, монастыри, часовни; б) старообрядческие молитвенные дома: молельни, скиты, но отсутствует объект описания культовых учреждений мусульманских (мечетей).

В историко-статистических очерках Виленской губернии на 1852 г. указание объектов «здания без церквей» и число богослужебных сооружений объединяются в единую таблицу «Статистические сведения об уездных городах Виленской губернии за 1851 г.», в которой представлено количество: 1) жителей; 2) улиц и переулков; 3) площадей; 4) храмов (православных, римско-католических); 5) синагог; 6) кладбищ; 7) домов (каменных, деревянных); 8) трактиров, заведений: а) трактиров; б) кофейных домов; в) гостиниц; г) харчевен; 9) питейных домов; 10) штофных лавочек. В примечании приводятся сведения о почтовых дорогах и училищах [23, с. 218].

Третьим классификационным признаком является указание материала для постройки зданий. В таблицах «Памятных книжек» всех губерний выделяются каменные и деревянные постройки, что отражено в таблице 3.

Таблица 3. Соотношение каменных и деревянных построек

Губерния	Год	Каменные		Деревянные		Всего	
		К-во	%	К-во	%	К-во	%
Виленская	1851	27	1,6	1663	98,4	1690	100
Витебская	1862	1286	11	10 408	89	11 694	100
	1865	1351	9,5	12 862	90,5	14 213	100
Гродненская	1859	1334	11,9	9849	88,1	11 183	100
	1867	1561	11,5	12 042	88,5	13 603	100
	1886	2722	12,7	18 663	87,3	21 385	100
Минская	1888	2210	9,9	18 010	81	22 220	100

Могилевская	1859	1053	10,4	9 074	89,6	10 127	100
	1861	1385	12,7	9 538	87,3	10 923	100

[8; 9; 10; 13; 15; 19; 20; 21; 23].

Как видно из таблицы, данные по материалу построек, представленные в «Памятных книжках» по разным губерниям, сложно сравнивать между собой в связи с тем, что сведения публиковались за разные годы. Вместе с тем эти данные позволяют проследить динамику градостроительства как по отдельным губерниям, так и по региону (см. таблицы 3 и 4).

Таблица 4. Увеличение объемов строительства зданий*

Губерния	Период	Увеличение в абсолютных и относительных показателях					
		Каменных		Деревянных		Всего	
		К-во	%	К-во	%	К-во	%
Витебская	1862–1865	65	105,1	2 454	123,6	2 519	121,5
Гродненская	1859–1867	277	117	2 193	122,3	2 420	121,6
	1867–1886	1 161	174,4	6 621	155	7 782	157,2
Могилевская	1859–1861	332	131,5	464	105,1	796	107,9

* Нет данных по динамике строительства зданий по Виленской и Минской губерниям.

[8; 9; 10; 13; 15; 20; 21].

Анализ статистических сведений о постройках позволяет проследить положительную динамику строительства на территории всех губерний. На основании таблиц 3 и 4 наиболее ярко положительная динамика постройки городских зданий отмечается в Гродненской губернии в период за 1867–1886 гг.: всего 157,2 % (каменных зданий 174,4 %, деревянных 155 %). Наименьший показатель общего количества строений наблюдается в Могилевской губернии в период за 1859–1861 гг. — 107,9 %. Проводя сравнительную характеристику использования строительных

материалов, четко можно проследить, что деревянных зданий строилось больше, чем каменных.

Следует отметить, что таблицы о количестве построек в городах схожи между собой в разных губерниях. Данные, публикуемые в «Памятных книжках», собирались для составления «Обзоров» и таблиц для Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. При этом отмеченное разнообразие в представленных сведениях было связано с деятельностью Губернского статистического комитета. Структура и содержание «Памятных книжек», как уже отмечалось, определялись редактором или составителем книги [5]. В «Обзорах губерний» объектами описания в разделах «Общественное благоустройство и благочиние» являются казенные и общественные здания [24]. Однако в «Обзорах губерний» не представлено столь подробное статистическое описание построек в виде таблиц, как в «Памятных книжках». При этом публикация «Обзоров губерний и областей Российской империи» началась с 1870-х гг. (в том числе — в Виленской губернии с 1871 г., Минской — с 1876 г., Витебской и Могилевской губерниях — с 1879 г., Гродненской — с 1880 г.). В то время как «Памятные книжки» в белорусских губерниях выходили в свет с 1845 г. [25]. Это и определяет ценность «Памятных книжек» как исторического источника по градостроительству.

Таким образом, ценность «Памятных книжек» как исторического источника заключается в том, что они дают возможность установить количество построек разной институциональной принадлежности и функционального предназначения. В них указаны жилые и нежилые постройки, казенные, частные, общественные, церковные и монастырские и др. «Памятные книжки» содержат сведения о числе богослужебных сооружений. В таблицах «Памятных книжек» отражены также сведения о масштабах строительства молитвенных домов в разных губерниях в связи с составом населения по вероисповеданию. Кроме того, все представленные статистические сведения о постройках четко разграничены на «здания без церквей» и «богослужебные сооружения». По информативности представленных сведений «Памятные книжки» превосходят все иные источники по истории градостроительства Беларуси.

Источники и ЛИТЕРАТУРА

1. Корсак, О. В. Памятные книжки губернских статистических комитетов // Матэрыялы XI Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў «Кніжная культура Беларусі XI – пачатку XX ст.», Мінск, 16–17 красавіка 2015 г. / Нац. б-ка Беларусі; склад.: Г. У. Кірэева, Т. А. Сапега, А. А. Суша. — Мінск : Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2015. — С. 229–233.

2. Балацкая, Н. М., Раздорский, А. И. Памятные книжки губерний и областей Российской империи (1833–1917): свод. кат.-репертуар / ред. Н. М. Балацкая. — СПб. : Дм. Буланин, 2008. — 645 с.
3. Левин, Д. Э. Памятные книжки губерний и областей в системе книжной культуры дореволюционной России // Памятные книжки губерний и областей Российской империи : в 4 т. — Т. 1: Европейский Север: Архангельская, Вологодская и Олонецкая губернии / Рос. нац. б-ка ; сост.: Н. М. Балацкая (рук. проекта) [и др.]. — Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2002. — С. 17–50.
4. Бярэйшык, Л. У. Памятныя кніжкі губернскіх статыстычных камітэтаў // Працы гістарычнага факультэта БДУ : навук. зб. — Вып. 4 / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск : БДУ, 2009. — С. 155–160.
5. Саітава, В. І., Страмужэўская, Т. В., [Кузьмініч, Т. В.]. Памятныя кніжкі беларускіх губерняў: агульная характарыстыка [Электронны рэсурс] // Памятные книжки Могилевской губернии (1853–1916) / Нац. б-ка Беларусі, Фонд «Русский мир» ; сост.: В. П. Лапо, Н. С. Шилович ; под науч. ред. Т. В. Кузьминич. — Минск : НББ, 2011. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
6. Грядовкина, И. В. Памятные книжки Витебской губернии в системе источников по истории Беларуси второй половины XIX – начала XX в. // Здабыткі : дак. помнікі на Беларусі. — Вып. 13 / Нац. б-ка Беларусі. — Мінск : Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2011. — С. 127–140.
7. Ползик, В. П. Памятные книжки Витебской губернии на 1861–1914 гг. как основа регионального библиотечного краеведения XIX в. // Бібліятэчнае краязнаўства: прастора вялікіх магчымасцей і перспектывы : зб. навук. арт. / Нац. б-ка Беларусі ; склад. Т. В. Кузьмініч; рэдкал.: Т. В. Кузьмініч (навук. рэд.) [і інш.]. — Мінск : Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2013. — С. 128–138.
8. Памятная книжка Витебской губернии на 1864 год : с тринадцатью портретами в тексте и портр. архиеп. Полоц. и Витеб. Василия / Витеб. губерн. стат. ком.; под ред. А. М. Семеновского. — Санкт-Петербург : Тип. К. Вульфа, 1864. — VIII, 415 с.
9. Памятная книжка Витебской губернии на 1867 год : [с археол. картой Витеб. губернии] / Витеб. губерн. стат. ком.; под ред. А. М. Семеновского. — Санкт-Петербург : Тип. К. Вульфа, 1867. — VIII, 319, 118 с.
10. Памятная книжка Гродненской губернии на 1861 год . — [Б. м. : б. и., 18--?]. — [1], 221, 82 с.
11. Памятная книжка Гродненской губернии на 1862 год / Гродн. губерн. стат. ком. — Гродно : [Тип. Гродн. губерн. правл., 18--?]. — Разд. паг.
12. Памятная книжка Гродненской губернии на 1866 год : с двумя рис. / Гродн. губерн. стат. ком. — Гродно : Тип. губерн. правл., 1866. — Разд. паг.
13. Памятная книжка Гродненской губернии на 1869 год / Гродн. губерн. стат. ком. — Гродно : Тип. губерн. правл., 1869. — Разд. паг.

14. Памятная книжка Гродненской губернии на 1871 год / Гродн. губерн. стат. ком. — Гродно : [б. и.], 1871. — Ч. 2: Сведения статистические и справочные. — Разд. паг.
15. Памятная книжка Гродненской губернии на 1888 год : адрес-календарь и стат.-справ. сведения / Гродн. губерн. стат. ком. — Гродно : Тип. губерн. правл., 1887. — Разд. паг.
16. Памятная книжка Гродненской губернии на 1893 год / Гродн. губерн. стат. ком. ; под ред. А. Э. Штритера. — Гродно : Тип. губерн. правл., 1892. — Разд. паг.
17. Памятная книжка Гродненской губернии на 1894 год / Гродн. губерн. стат. ком. — Гродно : Тип. Гродн. губерн. правл., 1893. — Разд. паг.
18. Памятная книжка Гродненской губернии на 1904 год / Гродн. губерн. стат. ком. — Гродно : Губерн. тип., 1904. — Разд. паг.
19. Памятная книжка и календарь Минской губернии на 1888 високосный год / Мин. губерн. стат. ком. — Минск : Мин. губерн. тип., 1887. — 345, V с.
20. Памятная книжка Могилевской губернии на 1861 год / Могилев. губерн. правл. — Могилев : Тип. Губерн. правл., 1861. — Разд. паг.
21. Памятная книжка Могилевской губернии на 1863 год / Могилев. губерн. стат. ком. — Могилев : Тип. Губерн. правл., 1862. — Разд. паг.
22. Памятная книжка Могилевской губернии на 1890 год / Могилев. губерн. стат. ком. — Могилев-на-Днепре : Тип. Губерн. правл., 1890. — VI, 462, [2] с.
23. Памятная книжка Виленской губернии на 1852 год / Вилен. губерн. стат. ком.; сост. А.-Г. К. Киркор. — Вильна : Тип. О. Завадского, 1852. — Ч. 2: Историко-статистические очерки Виленской губернии. — V, [1], 223 с.
24. Обзор Гродненской губернии за 1894 год. — Гродно : Губерн. тип., 1895. — 161, [69] с.
25. Раздорский, А. И. Обзоры губерний и градоначальств Малороссии, Новороссии, Подолии, Волыни и Слободской Украины 1870–1916 гг. как исторический источник // Київ. старовина. — 2010. — № 1. — С. 110–120.

Артыкул надруковано у редакцію 22.08.2016

Д. Ч. Матвейчык

**ДА ПЫТАННЯ АБ НЕКАТОРЫХ ХІБАХ ПРЫ ПРАВЯДЗЕННІ
АЙЧЫННЫМІ НАВУКОЎЦАМІ ДАСЛЕДАВАННЯЎ ПА ГІСТОРЫІ
ПАЎСТАННЯ 1863–1864 ГГ. У БЕЛАРУСІ І АБ НЕАБХОДНАСЦІ
КАРЭКТНАЙ ПРАЦЫ З АРХІЎНЫМІ КРЫНІЦАМІ
(НА ПРЫКЛАДЗЕ АДНАГО АРТЫКУЛА)**

Жыдаўні 150-гадовы юбілей паўстання 1863–1864 гг. выклікаў у асяроддзі беларускіх навукоўцаў павелічэнне цікавасці да гэтай важнай падзеі ў беларускай гісторыі. З’явіліся сотні публікацый самай разнастайнай тэматыкі. Аднак побач з якаснымі навуковымі працамі былі выдадзены публікацыі, якія прэтэндавалі на нейкі навуковы ўзровень, але выразна яго не дасягалі. З сярэдзіны XIX ст. навукоўцы ўсё больш пішуць пра неабходнасць крытыкі крыніцы, і гэта зафіксавана ва ўсіх падручніках па метадалогіі і крыніцазнаўстве, аднак лічыць падобную традыцыю цалкам замацаванай немагчыма. На сённяшні дзень у працах па гісторыі паўстання фігуруюць шматлікія фактычныя звесткі і аналітычныя высновы, зробленыя ў выніку некрытычнай работы даследчыкаў з архіўнымі, галоўным чынам рукапіснымі, матэрыяламі. Вялікай колькасці зробленых памылак магчыма было б пазбегнуць пры больш уважлівай даследчыцка-аналітычнай рабоце з дакументамі. Ніжэй на прыкладзе ўсяго аднаго артыкула — брэсцкага гісторыка Алега Карповіча — будзе паказана, якую небяспеку нясуць некрытычныя падыходы да працы з гістарычнымі матэрыяламі і ўвогуле неахайнасць пры іх выяўленні і інтэрпрэтацыі.

Артыкул пад назвай «Состав и деятельность повстанческих организаций 1863 г. в Витебской губернии» быў апублікаваны ў 2013 г. у зборніку «Віцебскія старажытнасці», які з’яўляецца зборам працоўных матэрыялаў некалькіх канферэнцый з аднайменнай назвай, праведзеных у 2010–2012 гг. на базе Віцебскага краязнаўчага музея [1].

Паколькі дадзеная публікацыя не з’яўляецца рэцэнзіяй на артыкул, няма патрэбы спыняцца над пастаўленымі ў ім мэтамі і задачамі і паспяховасцю (калі гэтае слова ўвогуле магчыма тут ужываць) іх выканання. Мэтазгодна сканцэнтравана ў першую чаргу на аналізе факталогіі, наяўнасць якой вызначаецца праведзенай пошукавай працай па выяўленні крыніц, і зробленых на яе падставе высноў. Апрача таго, трэба зрабіць агаворку, што факталагічных памылак А. Карповічам зроблена настолькі шмат, што нават не варта спыняцца на кожнай. Ніжэй будуць паказаны, так бы мовіць, метадычныя, “сістэмныя” памылкі, якія і вызначылі нізкую якасць артыкула.

Першай падобнай памылкай стала фрагментарнае засваенне архіўнага матэрыялу. Паставіўшы перад сабой маштабную задачу — раскрыць «*склад і дзейнасць паўстанцкіх арганізацый*» у межах усёй губерні, — А. Карповіч выкарыстаў усяго 5 спраў з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (далей — НГАБ) і ніводнай — з іншых архіваў. І цалкам незразумела, чаму менавіта гэтыя пяць былі выкарыстаны, бо ў фондах НГАБ «*Віцебскае губернскае праўленне*» (ф. 1416) і «*Канцылярыя віцебскага грамадзянскага губернатара*» (ф. 1430) па гісторыі паўстання маюцца па некалькі соцень спраў у кожным (больш падрабязна пра адпаведныя матэрыялы НГАБ гл.: [2; 4]). Відавочна, што ўжыты толькі тыя, што А. Карповіч здолеў выявіць. Прычым пытанне пра паўнату адлюстравання апісаных падзей у выяўленых матэрыялах не ставілася.

Асаблівай увагі заслугоўвае інтэрпрэтацыя А. Карповічам архіўных матэрыялаў, хаця лепей казаць — тых фрагментаў, якія былі яму вядомыя. Так, у артыкуле робіцца сцвярджэнне, што падчас паўстання 1863 г. у Дрысенскім павеце ў яго распаўсюджванні «*актыўны ўдзел*» браў дрысенскі земскі спраўнік Ксаверы Гласка. Падставай для гэтага стала адшуканне А. Карповічам у архіўных матэрыялах паведамлення, што «*пра незаконныя дзеянні былога дрысенскага земскага спраўніка Гласкі вядзецца справа ў Дынабургскай [следчай. — Дз. М.] камісіі*» [11, арк. 92 адв.]. Абсалютызавашы гэтае паведамленне, а таксама своеасабліва інтэрпрэтаваўшы іншыя ўрыўкавыя звесткі, А. Карповіч і прыйшоў да сваёй высновы. Хаця ўжо ў самім яго тэксе бачны відавочныя супярэчнасці. Напрыклад, з аднаго боку, у А. Карповіча К. Гласка браў «*актыўны ўдзел у фарміраванні рэвалюцыйнай арганізацыі*» [1, с. 63], а з другога, ён адбірае ў арыштаваных паўстанцаў грошы, пра што паведамляе на допыце адзін з іх — памешчык Аўгуст Шадурскі [1, с. 63–64]. І пры ўсім згаданым, К. Гласку «*ўдавалася яшчэ вадзіць за нос губернскай ўлады, у тым ліку і самога губернатара, паказваючы актыўную дзейнасць на злаўленні «польскіх мяцежнікаў» у сваім павеце*» [1, с. 63]. Аднак большую частку адпаведнага тэксту ў артыкуле А. Карповіча варта аднесці да аўтарскай фантазіі, бо ў дакументах, на якія маецца спасылка, падобных факталагічных паведамленняў проста няма. Уся недарэчнасць падобных высноў становіцца яшчэ больш відавочнай пры пільным знаёмстве з матэрыяламі той жа самай справы, якой карыстаўся А. Карповіч, і іншымі архіўнымі матэрыяламі. Напрыклад, А. Карповіч амаль цалкам праігнараваў наяўныя ў справе рапарта і распараджэнні пра пераследаванне і паланенне паўстанцаў, якія Гласка пісаў у некаторых выпадках па некалькі на дзень [11, арк. 2–3, 5 адв., 7–8 адв., 28–29, 30, 33–34 адв., 44–44 адв., 46, 47

і інш.]. Ізноў жа, паводле А. Карповіча, К. Гласка быў арыштаваны «*толькі пасля*» вышэйзгаданых паказанняў А. Шадурскага [1, с. 64], хаця рэальна ён трапіў пад арышт прыкладна праз тры месяцы пасля разбіцця дрысенска-себежскага паўстанцкага атрада (24 красавіка 1863 г.) і паказанняў Шадурскага пра грошы (30 красавіка) — у ліпені 1863 г. [8, арк. 98]. Падставай для арышту стала падазрэнне «*ў веданні пра падрыхтоўку да паўстання і адпраўленне ў шайку некаторых асоб, якія жылі ў мястэчку Асвея, <...> у непрыняцці паводле сваіх абавязкаў захадаў да папярэджання іх злачынных дзеянняў*» [6, арк. 32 адв.]. Інакш кажучы, размова ішла выключна пра неналежае выкананне службовых абавязкаў, а не пра стварэнне нейкай прыдуманай уласна А. Карповічам «*рэвалюцыйнай арганізацыі*» ў Дрысенскім павеце. Разам з К. Гласкам у следчай справе фігуравалі яшчэ 15 чалавек. Доказаў пачатковага падазрэння на следстве і судзе не знайшлося ніякіх, таму распараджэннем памочніка віленскага генерал-губернатара Аляксандра Патапава ад 8 жніўня 1864 г. загадвалася К. Гласку і яшчэ 4 асоб «*пасля вызвалення ад арышту пасяліць на ранейшых месцах жыхарства*» [6, арк. 32–33 адв.]. Пацвярджэннем яго невінаватасці з’яўляецца таксама яго паступленне на службу старшым дарадцам у Яраслаўскае губернскае праўленне пасля вызвалення [6, арк. 82], што было б проста немагчымым у выпадку хоць мізэрнага дачынення да паўстання. Інакш кажучы, у А. Карповіча сітуацыя паказана дыяметральна супрацьлегла — удзельнік задушэння паўстання паказаны яго актыўным распаўсюджвальнікам.

Артыкул А. Карповіча ў цэлым з’яўляецца добрым прыкладам недарэчнасці зробленых высноў. Галоўная прычына — ніжэйшай якасці праца з архіўнымі і апублікаванымі крыніцамі і празмерная ўласная фантазія. Так, напрыклад, ён “вынайшаў” цэлую «*арганізацыю*» ў Полацкім павеце ў складзе 40 (!) чалавек [1, с. 64]. Для параўнання — ніводзін з кіраўнічых органаў паўстання ў Вільні (Літоўскі правінцыйны камітэт, Аддзел кіравання правінцыямі Літвы, Выканаўчы камітэт у Літве) ніколі не набліжаўся нават да 20 чалавек у сваім складзе, а напрыканцы паўстання ўвогуле складаўся з двух-трох. Падставай для такіх далёкасяжных высноў А. Карповіча стала ўсяго толькі частка водпуску прадстаўлення (!) судовай справы ваенным губернатам горада Віцебска і віцебскім грамадзянскім губернатам Уладзімірам Вяроўкіным у Часовы палявы аўдытарыят у Вільні [9, арк. 1–18]. Паводле А. Карповіча, гэта была самая шматкоўкасная «*павятовая*» арганізацыя ва ўсёй Віцебскай губерні. Аднак ім прынцыпова праігнараваны той факт, што ў Полацкім павеце пры такой настолькі шматлікай «*арганізацыі*» не было створана ніводнага паўстанцкага атрада на працягу ўсяго паўстання і нават не рабілася адпаведнай спробы.

Увогуле, прыдуманымі дынабургскай, люцынскай і полацкай «арганізацыямі» А. Карповіч і абмяжоўвае свой спіс з аргументацыяй «уласна на гэтым і былі скончаны ўсе спробы стварэння рэвалюцыйных арганізацый у Віцебскай губерні» [1, с. 64]. Пры гэтым Себежскі і Дрысенскі паветы, якія выставілі сумесны атрад у колькасці каля 120 чалавек (самы шматколькасны ў Віцебскай губерні), паўстанцкай «арганізацыі» ў А. Карповіча не заслужылі. Як і Лепельскі павет, дзе ў красавіку 1863 г. было зроблена адразу некалькі спроб стварыць паўстанцкія атрады альбо невялікія групы — у мястэчку Заскаркі (пад кіраўніцтвам Мечыслава Слушкі-Цяпінскага ці Юстына Корска), ля маёнтка Межыца (пад камандаваннем Пшамыслава Каўба), у маёнтку Бешанковічы (пад кіраўніцтвам Уладзіслава Дыкі), у маёнтку Павулле (пад кіраўніцтвам Отана Грабніцкага), яшчэ адна група далучылася да атрада дзісенскіх паўстанцаў пад камандаваннем Генрыка Дмахоўскага ў траўні 1863 г. Хаця самі падзеі на Лепельшчыне ў А. Карповіча згаданы, хоць і з вялікай колькасцю факталагічных памылак. Тое ж тычыцца і горада Віцебска, дзе дзейнічаў Эліядор Валодзька (больш падрабязна пра дзеянні паўстанцаў у Віцебскай губерні гл.: [3, с. 48–56, 69–70]).

Яшчэ адзін момант недарэчнасці ў «*полацкай арганізацыі*» А. Карповіча звязаны з тым, што амаль усе асобы, прыцягнутыя да следства і суда па адпаведнай справе, былі апраўданы ад абвінавачанняў, бо ніякіх доказаў іх сувязі з паўстанцамі і падрыхтоўкай выступлення знайсці не ўдалося. Адпраўлены ў ссылку ўсяго некалькі чалавек, і тое «*адміністрацыйным парадкам*» як «*нядобрадзейныя*», інакш кажучы, без абвінавачага судовага прысуду. І А. Карповіч сам пра гэта піша ў адпаведным абзацы, хаця і з дастаткова дзіўным для гісторыка вызначэннем — «*адкараскаліся лёгкамі спалохам*» [1, с. 63]. Такая важная крыніца як канфірмацыя (зацвярджэнне) Міхаіла Мураўёва ад 18 снежня 1864 г. пастановы Часовага палявога аўдытарыята Віленскай вайскавай акругі (апошняя судовай інстанцыі ў дадзенай сітуацыі) па «*полацкай справе*» [7, арк. 186–199] не выкарыстана ў артыкуле А. Карповіча, найбольш верагодна, з прычыны яе неведомасці. Аднак нават без гэтага былі цалкам праігнараваны звесткі з таго ж дакумента, якім карыстаўся А. Карповіч і ў якім запісана наступнае: «*Усе вышэйзгаданыя абгавораныя Янам Другавінам асобы на допытах паводле прадметаў, якія тычацца кожнага з іх, прызналі абгавор Другавіны хлуслівым, і да выяўлення іх і пацвярджэння справядлівасці абгавору Другавіны юрыдычных доказаў у справе не змяшчаеца*» [9, арк. 18]. Такім чынам, нават самі следчыя і судовыя органы Расійскай імперыі ў выніку прызналі, што ўсе сабраныя імі матэрыялы не з'яўляюцца доказамі таго, што адпаведны «*рэвалюцыйны камітэт*» у Полацкім павеце ўвогуле існаваў. Аднак для А. Карповіча праз 150 гадоў пасля ўсіх апісаных падзей гэта доказамі

існавання нейкай арганізацыі чамусьці з'яўляецца. Дастаткова дзіўны феномен! Таксама праігнараваны і той факт, што ўся справа грунтавалася выключна на паказаннях аднаго чалавека — Яна Другавіны. І ў А. Карповіча яны чамусьці не выклікаюць сумневу ў сапраўднасці нават пры тым, што падчас следства А. Другавіна мяняў іх, урэшце, проста ад іх адмовіўся, а ў пэўны момант нават праводзілася медыцынская экспертыза яго разумовых здольнасцяў, выкліканая эксцэнтрычнасцю паводзін [10, арк. 11; 12, с. 187].

Праігнараваўшы большую частку вядомых на 2013 г. звестак пра паўстанне ў Віцебскай губерні (у артыкуле нават не згадана ніводная з вядомых манаграфій на тэму паўстання ў Беларусі), А. Карповіч палічыў неабходным вядомыя асабіста яму звесткі ўкласці яшчэ ў статыстычную табліцу. Сам гэты факт моцна здзіўляе, бо аснова табліцы — тэрмін «арганізацыя», а вызначэння (дэфініцыі) тэрміна А. Карповіч не падае, не робіць спробу і нават не дае адсылку хоць на якую-небудзь іншую публікацыю.

Методыка працы А. Карповіча з лічбамі заслугоўвае асобнай увагі. Асабліва гэта тычыцца вынікаў падлікаў, пададзеных у згаданай табліцы [1, с. 64]. Прыведзеныя ў ёй паказчыкі застаюцца абсалютна незразумелымі. Напрыклад, у складзе полацкай рэвалюцыйнай арганізацыі апынуліся 40 чалавек, хая колькасць асоб, якія фігуравалі ў адпаведнай следчай, затым судовай справе, адрознівалася на кожным этапе, часам перавышаючы нават 50 чалавек. Адкуль жа ўзялася лічба ў 12 чалавек у дынабургскай арганізацыі застаецца проста загадкай, нават калі азнаёміцца з жудаснай якасці (унутранай і знешняй) інтэрнэт-артыкулам, на які маецца спасылка пад табліцай. І тым больш выглядае незразумелай спроба падлікаў «*арганізацый*» паводле «*саслоўнага складу*». Прытым што, паводле А. Карповіча, «*саслоўямі*» з'яўляюцца, напрыклад, «*афіцэры*», «*студэнты*», «*лекары*» і «*чыноўнікі*», бо адпаведныя слупкі ўведзены ў табліцу і на падставе адпаведных паказчыкаў прыведзены агульныя лічбы пасля табліцы.

Наробленых А. Карповічам памылак магло б хапіць на некалькі публікацый, аднак на гэтым ён не спыніўся. Да ўсяго трэба яшчэ дадаць яго поўную няўвагу да польскамоўнай літаратуры (мемуарнай і навуковай) па зададзенай тэме. Няўвагу, якую магчыма лічыць амаль паталагічнай. Менавіта польскамоўная мемуарная традыцыя і гістарыяграфія апісваюць паўстанне на тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай на цяперашні час найбольш поўна. З усіх адпаведных пазіцый у спісе выкарыстаных А. Карповічам крыніц і літаратуры маецца толькі адна — на кнігу Станіслава Ланца [1, с. 65], якая з'яўляецца хутчэй спробай навукова-папулярнага нарыса, чым навуковага даследавання. Прытым, што пра падзеі 1863 года ў адным толькі Дынабургскім павеце вядомы не менш за чаты-

ры рознага кшталту мемуарныя творы на польскай мове і яшчэ адзін на рускай [гл.: 5]. Апрача таго, даследуючы паўстанцкую адміністрацыю ў Віцебскай губерні ў 1863 г., А. Карповіч нават не спрабуе выкарыстоўваць даўно вядомыя мемуары галоўнага, так бы мовіць, “паўстанцкага адміністрацара” ў той час — Якуба Гейштара [13], які з сакавіка па ліпень 1863 г. узначальваў Аддзел кіравання правінцыямі Літвы (галоўны орган паўстанцкай улады на беларуска-літоўскіх землях) і падпісваў адпаведныя намінацыі на пасады ў паўстанцкай адміністрацыі і шмат каго з яе прадстаўнікоў ведаў асабіста.

Тут жа трэба заўважыць, што ўсе згаданыя памылкі былі зроблены А. Карповічам у вельмі невялікім тэксце аб’ёмам усяго менш за тры старонкі (каля 0,4 аўтарскіх аркуша), таму іх канцэнтрацыя не можа не ўражваць, нягледзячы на “навуковападобнасць” яго моўнага стылю.

Такім чынам, галоўныя памылкі, зробленыя А. Карповічам падчас даследавання па зададзенай тэме, наступныя:

1) слабое правядзенне пошукавай працы ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі і поўная адсутнасць адпаведных пошукаў у Літоўскім дзяржаўным гістарычным архіве (у г. Вільні) і іншых архівах, што прывяло да фрагментарнага засваення архіўных крыніц;

2) некарэктная альбо памылковая інтэрпрэтацыя выяўленых фрагментарных матэрыялаў (рукапісных і апублікаваных) — абсалютызаваны адны звестак, поўнае ігнараванне іншых, надуманасць высноў;

3) непрыцягненне розных відаў крыніц, у першую чаргу мемуараў;

4) адсутнасць гістарыяграфічнага аналізу праблемы.

Хацелася б парэкамендаваць наступным даследчыкам імкнуцца пазбягаць тых хібаў, якія былі дапушчаны А. Карповічам у яго працы.

Да таго ж, разгледжаны прыклад як мага больш яскрава паказвае яшчэ адну неперажытую праблему айчынай гістарыяграфіі — нярэдка дрэнную навукова-рэдактарскую працу над зборнікамі, якія выходзяць пад грыфам «навуковае выданне». У дадзеным выпадку гэта дазволіла б проста не дапусціць да публікацыі артыкул такога нізкага ўзроўню. Варта толькі спадзявацца, што раней ці пазней і названая праблема таксама будзе пераадолена.

Крыніцы і літаратура

1. Карпович, О.В. Состав и деятельность повстанческих организаций 1863 г. в Витебской губернии // Віцебскія старажытнасці: матэрыялы навук. канф. / рэдкал.: Г.У. Савіцкі [і інш.]. — Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2013. — С. 62–65.
2. Матвейчык, Д.Ч. Дакументы Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі аб паўстанні 1863–1864 гг. (агульны агляд) // Польшча–Беларусь — агульная гістарычная спадчына : студзенскае паўстанне ў традыцыі і

- палітычнай думцы Польшчы і Беларусі: зборнік навуковых прац / пад рэд. Евы Расоўскай і Аляксандра Вабішчэвіча. — Варшава: Аб'яднанне польскіх архівістаў, 2014. — С. 185–196.
3. Матвейчык, Д.Ч. Паўстанне 1863–1864 гадоў у Беларусі: нарыс баявых дзеянняў. — Мінск: Медысонт, 2013. — 122 с.: іл.
 4. Матвейчык, Д.Ч. Паўстанне 1863–1864 гг.: крыніцы з Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (агульны агляд) // Архівы і справаводства. — 2013. — № 1. — С. 66–77.
 5. Матвейчык Д.Ч. Успаміны Яўгена Плятэра пра паўстанне 1863–1864 гадоў у Дынабургскім павеце // Асоба і час: беларускі біяграфічны альманах. — Вып. 6. — Мінск : Лімарыус, 2015. — С. 48–67.
 6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ).— Ф. 1416 (Віцебскае губернскае праўленне). — Воп. 2. — Спр. 12677. — Справа паводле прапановы начальніка губерні праўленню памочніка Полацкага павятовага спраўніка Падабеда і станавага прыстава Дрысенскага павета Акуловіча, і аб прызначэнні яго на месца штабс-ротмістра Патошына. 17.06.1863–26.08.1881. — 128 арк.
 7. НГАБ. — Ф. 1416. — Воп. 4. — Спр. 11416. — Справа аб асобах, якія прымалі ўдзел у палітычных непарадках па Віцебскай губерні. 13.05.1864–21.04.1867. — 360 арк.
 8. НГАБ. — Ф. 2601 (Дрысенскі павятовы ваенны начальнік). — Воп. 1. — Спр. 2. — Цыркуляры віцебскага губернатара аб абвяшчэнні Дрысенскага павета на ваенным становішчы, аб захадах па пакаранні за ўдзел у паўстанні і садзейнічанне паўстанцам. 09.05.1863–21.12.1863. — 515 арк.
 9. НГАБ. — Ф. 1430 (Канцылярыя віцебскага грамадзянскага губернатара). — Воп. 1. — Спр. 31335. — Справа паводле рапарта Камісіі ваеннага суда пры Віцебскім батальёне ўнутранай варты, заснаванай 27 ліпеня 1864 г., з падачай ваенна-судовай справы над памешчыкамі Полацкага павета, асуджанымі паводле Палявога крымінальнага ўлажэння за ўдзел у паўстанні 1863 г. 02.05.1864–16.03.1868. — 415 арк.
 10. НГАБ. — Ф. 3046 (Віцебская следчая камісія па палітычных справах). — Воп. 1. — Спр. 1. — Кароткія выпіскі са следчых спраў удзельнікаў паўстання 1863 г. — 1863–1864 гг. — 576 арк.
 11. НГАБ. — Ф. 3046. — Воп. 2. — Спр. 1. — Следчая справа пра асоб, якія маюць дачыненне да паўстання 1863 г. Ч. 1. — 19.04.1863–09.1863. — 217 арк.
 12. Паўстанне 1863–1864 гадоў у Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях : Дакументы і матэрыялы Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі / уклад. Дз. Ч. Матвейчык; рэдкал.: У.І. Адамушка [і інш.]. — Мінск: А. М. Вараксін, 2014. — 544 с.
 13. Gieysztor, J. Pamiętniki z lat 1857–1865. — Т. 1–2. — Wilno, 1913.

Г. А. Флікон-Світа

**ЗАБЫТАЯ СВЯТЫНЯ. ІКАНАГРАФІЯ, ГІСТОРЫЯ ШАНАВАННЯ І
ЛЁС ЦУДАДЗЕЙНАГА АБРАЗА «БОЖАЙ МАЦІ ШУМЯЦКАЙ»
У СВАТЛЕ АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ СЯРЭДЗІНЫ XIX СТ.**

У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў фондзе 2001 «Канцылярыя магілёўскага грамадзянскага губернатара» знаходзіцца справа «пра закрыццё ў Клімавіцкім павеце Шумяцкай капліцы і перадачы захоўваемага там абраза Божай Маці ў праваслаўнае ведамства», распчатая ў 1864 і завершаная ў 1868 г. [2]. Дакументы, падшытыя ў тэчку, распавядаюць пра лёс абраза «Божай Маці», які ў мястэчку Шумячы шанаваўся як цудадзейны. Менавіта такая вядомасць іконы і паўплывала на тое, што за святыню змагаліся праваслаўныя і каталікі, вынікам чаго і стала правядзенне ў 1860-я гг. следства пра яе паходжанне і канфесійную прыналежнасць.

Нашую ўвагу дадзеная справа прывабіла па той прычыне, што ў яе, сярод рознага роду рапартаў, распараджэнняў, прашэнняў і іншых афіцыйных лістоў, падшыта калька, знятая з абраза¹. Гэта ўнікальны выпадак, калі ў тэчку маецца іканаграфічная крыніца, і, што яшчэ больш каштоўна, — у натуральную велічыню. Да аналізу гэтай выявы мы звернемся пазней, а перш за ўсё неабходна засяродзіцца на сутнасці ўсёй гэтай справы.

Так, падшытыя ў тэчку дакументы дэманструюць міжканфесійную спрэчку за абраз, якая дазваляе ў некаторай ступені прасачыць ранейшы лёс твора. Праўда, версіі ў праваслаўных і каталіцкіх вернікаў адрозніваюцца паміж сабой, што ўвогуле з'яўляецца ў дадзенай сітуацыі відавочным і натуральным: кожны з бакоў імкнуўся абгрунтаваць прыналежнасць абраза да сваёй канфесіі.

Адным з першых лістоў у дадзенай справе, дзе згадваецца лёс помніка і яго ранейшая гісторыя, з'яўляецца зварот каталіцкіх вернікаў, дасланы на імя генерал-губернатара Канстанціна фон Каўфмана ў лістападзе 1865 г., у якім яны выказваюць непакой адносна будучыні святыні [2, арк. 10–11]. Прычынай такога ўсхвальвання шумяцкіх парафіян стала тое, што, паводле іх слоў, падчас набажэнства ў касцёле туды прыйшоў чыноўнік з жывапісцам (іх імёны ў лісце не згадваюцца), праваслаўным святаром і вялікай колькасцю людзей. Яны дэманціравалі з алтара абраз, знялі з яго шату і, як адзначаюць аўтары ліста, што рабілі з абразом далей — не вядома. Парафіяне баяцца,

¹ Аўтар выказвае шчырую падзяку Маргарыце Кароль, якая знайшла гэты дакумент і ўвела яго ў навуковы ўжытак.

што гэта можа быць выклікана захадамі пра адабранне ў іх абраза [2, арк. 10–11].

Пры гэтым яны ў сваім допісе генерал-губернатару падкрэсліваюць, што абраз мае каталіцкае паходжанне, бо першапачаткова ён знаходзіўся ў капліцы, пабудаванай каталіцкімі ксяндзамі, якімі там і праводзіліся службы. Аўтары ліста адзначаюць, што часам там служылі і ўніяты, але гэта не яны ўсталёўвалі капліцу, а таму яна, на думку шумяцкіх парафіян, — каталіцкая. Пазней адтуль абраз быў перанесены ў адбудаваны касцёл, дзе і знаходзіўся на той момант, калі пісаўся дадзены ліст. Так выглядае гісторыя цудадзейнага абраза «Божай Маці Шумяцкай» з пункту гледжання каталікоў [2, арк. 10–11].

Аднак у мясцовых праваслаўных была свая версія адносна паходжання гэтай святыні. Далей у справу падшыты дакументы, якія асвятляюць сітуацыю «іх вачыма». Так, у прашэнні праваслаўных вернікаў, дасланых на імя генерал-губернатара, згадваюцца пэўныя эпізоды з гісторыі іконы, якія сведчаць пра яе «праваслаўнае паходжанне». Адзначаецца, што яна — «явленная», і з'явілася ў Шумячах «задолго до 1647, в котором грекороссийская церковь Шумяцкая насильно отобрана на Унию» [2, арк. 21–22]. Аўтары гэтага ліста падкрэсліваюць, што на абразе маюцца грэчаскія надпісы, якія пацвярджаюць прыналежнасць абраза да праваслаўнай традыцыі. А таму прыхаджане мясцовай царквы лічаць, што ікона з капліцы ў касцёл была перанесена незаконна.

Дадзенае прашэнне праваслаўных вернікаў хоць і падшыта ў тэчку пазней (на арк. 21–22) за прыведзены вышэй зварот каталікоў да генерал-губернатара (на арк. 10–11), аднак дата тут больш ранняя — жнівень 1864 г. — і, відавочна, што менавіта з гэтага ліста і распачалася ўся справа. У выніку чаго была сфарміравана камісія ў складзе радцы Магілёўскага губернскага праўлення Мікалая Мікалаевіча Клірыкава і клімавіцкага павятовага спраўніка Пятра Антонавіча Батурына, якія павінны былі высветліць усе абставіны адносна паходжання і канфесійнай прыналежнасці абраза [2, арк. 31–33]. Гэта менавіта яны ў суправаджэнні прыхадскога святара і праваслаўнага насельніцтва прыбылі ў Шумяцкі касцёл для агляду іконы, што і было адзначана каталіцкімі парафіянамі ў лісце на імя генерал-губернатара. Ніжэй мы яшчэ звернемся да вынікаў гэтага вывучэння абраза, здзейсненага названымі асобамі.

Адначасова з прашэннем генерал-губернатару прыхаджане Шумяцкай царквы 24 жніўня 1864 г. даслалі ліст і на імя магілёўскага архіепіскапа, дзе прасілі дапамогі ў вяртанні абраза праваслаўным. Там жа яны таксама прыводзяць некаторыя эпізоды з гісторыі святыні, якія, на іх думку, пацвярджаюць праваслаўнае паходжанне іконы: «...явленная икона Божией Матери, разукрашенная серебрян-

ною ризою, старанием истинного православного крестьянина» [2, арк. 24–25].

Менавіта гэтыя звароты праваслаўных і ініцыявалі правядзенне следства пра высявятленне паходжання абраза. Было апытана 25 чалавек, прычым паказальна, што ўсе з іх — праваслаўныя. Апытваліся менавіта тыя, хто паставіў свой подпіс на зваротах да генерал-губернатора і магілёўскага архіепіскапа. Большасць сведак паведаміла амаль адно і тое ж, і, як правіла, іх звесткі з’яўляюцца даволі сціслымі [2, арк. 34–46]. Каштоўную інфармацыю па гэтай справе прадаставіў стараста Шумяцкай Ільінскай царквы Казьма Дзянісенка [2, арк. 47].

Дакладней, тое, што ён распавёў у сваім лісце пра разглядаемы цудадзейны абраз, для тагачасных следчых, якія высвятлялі ўсе абставіны паходжання і канфесійнай прыналежнасці іконы, напэўна, істотнага значэння не мела. Аднак гэтая інфармацыя мае каштоўнасць цяпер, і перш за ўсё, для айчыннага мастацтвазнаўства. Так, царкоўны стараста ў сваім расповеде спасылаетца на мясцовага старажыла, ад якога ён і ведае пра лёс святыні, — жывапісца Пятра Лугоўскага [2, арк. 47]. Гісторыі беларускага мастацтва гэта імя пакуль што невядома. Таксама інфармант прыводзіць і некаторыя звесткі, якія датычацца іканаграфіі разглядаемага абразу. У сваім лісце ён прадаставіў наступную інфармацыю:

«За сорок лет тому назад слышал я от столетнего старика, жителя м. Шумячи, живописца Петра Луговского, эта самая икона Божией Матери, которая находится теперь в Шумяцком костёле, стояла под липами за Шумячу во рву над криницей; была же устроена для неё каплица ... Он же, Луговский, рассказывал, что какая-то женщина с помощью еврея ... покушалась сорвать с иконы ценные привески ... в это время она оцарапала лицо иконы: сделала шрам, который несколько раз замалёвывали; при этом же старик Луговский утверждает, что он, бывший мальчиком, видел эту женщину самую, как вели связанную от места преступления.

Потом через несколько лет ... Голынский помещик выстроил каплицу на господском дворе ... А как она перенесена ксендзом в костёл, это я помню. Ко всему этому ещё могу присовокупить, что в нашей приходской церкви находится выносная икона Божией Матери, уцелевшая, как говорил тот самый старик, от пожара, истребившего древлеправославную церковь, из которой с этой самой иконой бывали крестные ходы в каплицу к чудотворной иконе, находящейся теперь в костёле, и эта выносная икона наша настоящий съёмок с чудотворной, к которой протекают православные богомольцы» [2, арк. 47].

Калі абагульніць звесткі з гэтага расповеда з атрыманымі папярэдне ад «сведак», то вынікае, што абраз з’явіўся цудоўным чынам на

Іл. 1. Аркуш «Божая Маці Шумяцкая», 1865 г.
папера, раствор для пратручвання, 129×65 см. [2]

ліпах на полі над крыніцай, а таму ён атрымаў вядомасць як «яўлены». Недзе ў 1730-я гг. (а гэта прыблізны час, на які прыпадае дзяцінства шумяцкага старажыла Пятра Лугоўскага, якому каля ста гадоў было недзе ў 1820-я гг.) абраз ужо шанаваўся ў дадзенай мясцовасці (праўда, нідзе так і не адзначана, якія менавіта цуды адбываліся, хаця пры гэтым ікона ў расповедах сведак названа «чудотворной»), бо на ім былі воты (ахвяраванні ад вернікаў), якія і намагалася сарваць нейкая жанчына. У выніку гэтых злачынных дзеянняў святыня была пашкоджана: садрана фарба на выяве Божай Маці — на шчацэ.

Гэта, дарэчы, з таго часу з'яўляецца прыкметнай асаблівасцю іконы. Тады святыня знаходзілася яшчэ на полі, дзе на месцы яе з'яўлення была зроблена капліца. Прыблізна ў 1740-я гг. была пабудавана новая капліца ў памешчыцкім двары, куды і перанеслі абраз, дзе ён і знаходзіўся да таго часу, пакуль яго, прыблізна ў сярэдзіне 1840-х гг., не забраў у касцёл мясцовы ксёндз Балажэвіч пры дапамозе сяляніна Марціна Марціновіча Тавоты. На абразе маюцца «рускія» надпісы, якія сведчаць пра яго прыналежнасць да праваслаўнай традыцыі.

Акрамя таго, ад царкоўнага старасты, які пераказвае расповед, чуты ім некалі ад старога шумяціча, стала вядома, што з цудадзейнага абразы «Божай Маці Шумяцкай» быў зроблены спіс (копія). Ён знаходзіўся ў мясцовай царкве і выкарыстоўваўся як вынасны абраз падчас працэсій — хросных хадзоў з царквы да капліцы. Гэта, відавочна, было яшчэ да 1830-х гг.: напэўна, да гэтага часу і царква, і капліца належалі да грэка-каталіцтва (хоць пра царкву і гаворыцца, што яна — «*древлеправославная*»), а таму з аднаго храма ў другі і маглі адбывацца хросныя хады. Пасля скасавання Уніі царква была аддадзена праваслаўным, а капліца — каталікам: ранейшыя працэсіі перасталі праходзіць. Адсюль вынікае, што той спіс з абразы «Божай Маці Шумяцкай», які згадваецца ў расповедзе П. Лугоўскага, быў зроблены да 1830-х гг. і належыць, па ўсёй верагоднасці, да сакральнай спадчыны Уніі.

На жаль, пры дапамозе іншых гістарычных дакументаў не ўдалося знайсці якіх-небудзь больш падрабязных звесткі, якія б пралілі святло на гісторыю шумяцкай святыні. З апісаннямі ўніяцкай царквы названага мястэчка нам вядомы дзве крыніцы, якія цяпер захоўваюцца ў Расійскім дзяржаўным гістарычным архіве. Найбольш ранняя з іх змяшчае пратаколы правяраў грэка-каталіцкіх цэркваў («Мсціслаўскай епархіі» за 1732–1736 гг. [6], больш позняя — Мсціслаўскага, Запалянскага і Засожскага ўніяцкіх дэканатаў за 1822 г. [7]). У абодвух дакументах апісваецца царква Св. Іллі, якая знаходзілася ў Шумячах [6, арк. 6; 7, арк. 136]. Аднак згадак пра прыпісаную да яе капліцу няма. Таксама няма ўпамінанняў і пра вынасны абраз «Божай Маці Шумяцкай». Толькі ў візіце за 1822 г. адзначаецца, што ў храме знаходзяцца два працэ-

сійныя алтарыкі і тры іконы такога ж прызначэння [7, арк. 136]. Магчыма адна з іх і была спісам мясцовага цудадзейнага абраза.

Увогуле трэба сказаць, што наяўнасць спіса сведчыць не толькі пра існаванне адпаведнага культу ўшанавання названага абраза, але і пра фарміраванне пэўнага іканаграфічнага зводу. І наступнае пытанне, на якім варта засяродзіцца ў дадзеным даследаванні, гэта — іканаграфія разглядаемага твора.

Цікава адзначыць, што апісанню абраза прысвечана ў дадзенай справе не менш допісаў ад розных асоб, чым яго гісторыі. Аднак самым красамойным дакументам па гэтым пытанні, безумоўна, з'яўляецца калька, знятая з цудадзейнага абраза² [іл. 1]. Яна дае ўяўленне пра іканаграфію твора і яго памеры. Выява, зафіксаваная на ёй, сведчыць пра тое, што іканаграфія дадзенага абраза належыць да зводу «Божай Маці Балыкінскай». Пра гэта таксама адзначалі і некаторыя фігуранты па дадзенай справе, напрыклад, протаіерэй Іаан Багданоўскі [2, арк. 27].

Характэрнай рысай гэтай кампазіцыі з'яўляецца тое, што маленькі Хрыстос ляжыць на каленях у Божай Маці (у адрозненне ад кананічных тыпаў «Божая Маці Адзігітрыя» і «Божая Маці Замілаванне», якія сфарміраваліся ў візантыйскім мастацтве, дзе Марыя трымае Ісуса на руцэ), а яе далоні складзены ў малельным жэсце. Дзіцятка Ісус трымае ў правай руцэ яблык. Ён ляжыць спіной да гледача, аднак яго галава павярнута так, як быццам бы ён азіраецца назад. Дзіця паказана амаль аголеным і толькі злёгка прыкрыта белай павязкай [іл. 1]. Гэтая асаблівасць таксама адрознівае выяву ад кампазіцый візантыйскага пахо-

Іл. 2. Абраз «Божая Маці Балыкінская», XVIII ст. дошка, тэмпера, алей; 78,5×48,5×2,5 см (паходжанне невядома, у цяперашні час захоўваецца ў Музеі старажытнабеларускай культуры)

² Аўтар выказвае шчырую падзяку Д. В. Лісейчыкаву за электронную копію дадзенай калькі.

джання, паводле якіх Хрыста малявалі ў кашулі, і сведчыць пра рэнесансныя ўплывы.

З замілаваннем на свайго Сына пазірае Маці: яе вочы апушчаны (а не глядзяць наперад, як у большасці іншых іканаграфічных зводаў). Валасы ў Марыі распушчаны, галава не пакрыта, аднак на яе ўскладзена карона. Хоць дадзены графічны аркуш і не перадае каларыт іконы, аднак вядомыя іншыя абразы гэтага ж зводу сведчаць пра тое, што Марыя была апранута ў чырвоную сукенку і сіні амафор [іл. 2, 3]. Такое колеравае вырашэнне характэрна для абразоў заходнехрысціянскай традыцыі, у кананічным праваслаўным іканапісе вопраткі Божай Маці мелі адваротную гаму: сукенка — сіняя, амафор — чырвоны. Усе пералічаныя асаблівасці выявы сведчаць пра тое, што на фарміраванне дадзенай кампазіцыі істотна паўплывала еўрапейскае мастацтва.

Паводле рукапіснага «Сказання», якое захоўвалася ў Балыкінскай царкве Св. Мікалая да 1866 г., пакуль не было вывезена чарнігаўскім філарэтам Гумілеўскім для даследавання і публікацыі (зараз месца знаходжання рукапісу не вядома), абраз «Божай Маці Балыкінскай», які, відавочна, з'яўляецца першакрыніцай абраза «Божай Маці Шумяцкай», у сяло Балыкіна (адкуль і атрымаў сваю назву, бо там праславіўся цудамі) Старадубскага павета Чарнігаўскай губерні (зараз Пагарскі р-н Бранскай вобласці Расіі) патрапіў у 1711 г. Дагэтуль ён знаходзіўся ў афіцэра Старадубскага палка Цімафея Дульскага. Паводле падання, у 1709 г., падчас руска-шведскай вайны, калі войскі Карла XII падыходзілі да Старадуба, на абразе ў вачах Божай Маці з'явіліся слёзы. Уладальнік абраза паабяцаў ахвяраваць яго ў адзін з бедных прыходаў наваколля, што з прамаруджваннем выканаў у 1711 г., перадаўшы ікону ў Балыкіна, дзе яна і праславілася далейшымі цудамі. Абраз і па цяперашні час знаходзіцца ў храме. Ён напісаны на палатне алейнымі фарбамі [5, с. 291–293]. Твор датуецца XVII ст. і, паводле слухных назіранняў даследчыкаў пачатку XX ст., — «малороссийского письма» (г.зн. украінскага) [4, с. 399].

Паказальна, што Балыкіна ад Шумячаў знаходзіцца ў 150 км. Гэта адносна невялікая адлегласць, і, канешне, культ абраза «Божай Маці Балыкінскай» мог пашырыцца і да Шумячаў, для ўніяцкай капліцы якіх быў зроблены спіс з названай іконы, які ў выніку і сам стаў шанаванца як цудадзеіны і атрымаў найменне паводле свайго месца праслаўлення «Божая Маці Шумяцкая».

Прычым у дадзеным выпадку не выклікае сумневаў, які з абразоў з'яўляецца пратографам, а які — паўторам. Абраз «Божай Маці Балыкінскай» быў вельмі шанаваным у дадзеным рэгіёне. Менавіта яго культ паўплываў на з'яўленне твораў такой іканаграфіі. Прычым вядомасць да балыкінскай іконы прыходзіць пасля 1711 г. Значыць, што і

абраз з Шумячаў быў напісаны пазней за гэты год. Гэта супярэчыць словам праваслаўных шумяцкіх вернікаў, якія ў сваім лісце генерал-губернатару паведамлялі пра тое, што іх святыня з'явілася яшчэ да 1647 г., пакуль царква яшчэ не была ўніяцкай.

Калі за праўду прыняць гэтыя звесткі, то напрошваецца гіпотэза, што менавіта шумяцкая ікона была першакрыніцай, а балыкінская — спісам з яе. Аднак такую думку лёгка абвергнуць. Справа ў тым, што калі б гэта было так, то абразы такой іканаграфіі, якіх у XIX ст. у тым рэгіёне было даволі шмат, называлі б па найменні іх агульнай першакрыніцы — «Божай Маці Шумяцкай». Аднак падчас правядзення следства чыноўнікі, якія вялі дадзеную справу, пры першым аглядзе іконы заўважылі яе падабенства да «Божай Маці Балыкінскай», пра што і паведамлілі вышэйшаму начальству. Гэта азначае, што пра існаванне культу і выгляд цудадзейнага абраза з Балыкіна яны ведалі, а пра шумяцкую ікону яны ўпершыню пачулі тады, калі ім было даручана правесці разбіральніцтва.

Так, радца Клірыкаў у сваім рапарце магілёўскаму губернатару ад 2 кастрычніка 1865 г. паведаміў пра падабенства двух названых твораў і нават даслаў выявы, якія пацвярджалі ягоныя словы. Відавочна, што ён дасылаў згаданую вышэй кальку, знятую з шумяцкага абраза падчас правядзення следства па справе, і нейкі невялікі спіс абраза «Божай Маці Балыкінскай». Клірыкаў таксама адзначыў, «*что копия с последней («Божай Маці Балыкінскай» — Г. Ф.-С.) находится более 50 лет Ярославской губернии в Ростовском женском Рождественском монастыре, где в июне месяце сего года лично я видел эту копию*» [2, арк. 4]. Гэты цікавы эпізод сведчыць пра маштабы пашырэння культу «Божай Маці Балыкінскай»: г. Растоў, у манастыры якога знаходзіўся спіс з названай цудадзейнай іконай, знаходзіцца на даволі значнай адлегласці ад Балыкіна.

Са справы становіцца вядома і пра існаванне яшчэ аднаго спіса абраза «Божай Маці Балыкінскай» — у Мазалаўскім жаночым манасты-

Іл. 3. Абраз «Божая Маці Балыкінская» з г. Старадуб Бранскай вобл., XIX ст. палатно, алей; 77×61 см (з прыватнай калекцыі Ігара Сурмачэўскага)

ры [2, арк. 55]. Пра час з'яўлення ў гэтым храме такога абраза вядома з кнігі рускага публіцыста канца XIX – пачатку XX ст., аўтара работ па гісторыі праваслаўя Яўгена Мікалаевіча Пасяляніна. У выданні за 1914 г. «*Богоматеръ. Описание Ее земной жизни и чудотворных иконъ ёнъ гаворыць пра вядомыя яму спісы абраза «Божай Маці Балыкінскай»*: «Точный список с чудотворной Балыкинской иконы находится в орловском Введенском женском монастыре. ... Кроме того, списки с иконы Балыкинской находятся еще в следующих местах: в городе Стародубе Черниговской губернии; в Москве, в церкви Св. Николая, что в Плотниках; в Преображенском девичьем монастыре Могилевской губернии, Мстиславского уезда. Сия последняя икона почитается местно как чудотворная; пожертвована в монастырь графиней Чернышевой, владелицей села Балыкино» [4, с. 400]. Відавочна, што апошні сярод пералічаных і ёсць абраз у Мазалаўскім манастыры, які быў асвечаны ў гонар Пераўтварэння Божага і знаходзіўся ў Мсціслаўскім павеце Магілёўскай губерні.

У сучасным маштабным расійскім выданні «Праваслаўная энцыклапедыя» асобны артыкул прысвечаны абразу «Божай Маці Балыкінскай», у якім згадваюцца і яе шанаваныя спісы. Сярод іх фігуруюць і прыведзеныя намі вышэй з Мазалаўскага манастыра, цэркваў у Старадубе, Маскве (Мікалаеўская на Плотніках), Растове. Упамінаецца таксама спіс у Бацкіне (Дзяцкаўскі р-н Бранскай вобл.). Адзначаецца, што найбольш шанаваным спісам абраза «Божай Маці Балыкінскай», слава пра які нават пераўзышла вядомасць першакрыніцы, з'яўляецца ікона ў Арлоўскім жаночым манастыры Увядзення Божай Маці ў храм (паводле падання, гэта першы спіс з балыкінскай свяціні, выкананы ў 1712 г. і перададзены тады ж у названы манастыр). Аднак ніякіх звестак пра «Балыкінскую ікону Божай Маці» ў Шумячах тут не прыводзіцца [5, с. 291–293].

Апрача пералічаных спісаў абраза «Божай Маці Балыкінскай», відавочна, існавалі іншыя. Да нашага часу захаваліся некаторыя з іх. Так, у Музеі старажытнабеларускай культуры Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі знаходзіцца найбольш стары з вядомых нам твораў такой іканаграфіі. Абраз датуецца сярэдзінай XVIII ст. На жаль, яго месца паходжання не вядома [1] (іл. 2). Другі вядомы нам абраз, які належыць да іканаграфіі «Божай Маці Балыкінскай», захоўваецца ў прыватнай калекцыі³. Гэты помнік, відавочна, належыць да іканапіснай спадчыны XIX ст. (іл. 3). Паводле слоў уладальніка, ікона паходзіць з г. Старадуба Бранскай

³ Аўтар выказвае шчырую падзяку Ігару Сурмачэўскаму за нададзеную магчымасць азнаёміцца з яго калекцыяй.

вобласці Расіі. Гэта з'яўляецца вельмі паказальным, бо яшчэ раз сведчыць пра пашыранасць дадзенага іканаграфічнага зводу ў храмах названага рэгіёну.

Разглядаемы ў дадзеным артыкуле абраз «Божай Маці Шумяцкай» таксама, бясспрэчна, мае такую ж іканаграфію і змяляваны з той жа першакрыніцы. Праўда, нідзе ў справе не выказваецца меркаванне пра тое, што ён з'яўляецца спісам абраза «Божай Маці Балыкінскай», аднак, на нашу думку, такая іх узаемасувязь з'яўляецца відавочнай.

Такім чынам, было ўстаноўлена паходжанне разглядаемага цудадзейнага абраза з Шумячаў і вызначана яго першакрыніца. Адкрытым застаецца пытанне пра час яго напісання. Як было адзначана вышэй, словы шумяцкіх праваслаўных вернікаў пра яе стварэнне да 1647 г. з'яўляюцца неабгрунтаванымі. Калі абাপірацца на іншыя прыведзеныя вышэй звесткі з дадзенай справы, то можна заключыць, што ўжо ў 1730-я гг. дадзеная ікона існавала. Аднак калька, падшытая ў справу, зусім не сведчыць пра вялікі ўзрост разглядаемай іконы.

Так, звяртаюць на сябе ўвагу некаторыя характэрныя рысы. Перш за ўсё гэта датычыцца абліччаў Божай Маці і Хрыста, якія з'яўляюцца зусім не падобнымі да тых Багародзіц і Ісусаў, якія прадстаўлены на творах беларускага іканпісу XVII і нават XVIII ст. Даволі стрыманыя складкі на вопратках персанажаў, адсутнасць складаных аб'ёмных драпіровак і дэкаратыўных элементаў не дазваляюць казаць пра прыналежнасць гэтага твора да мастацтва эпохі барока. Асабліва кідаюцца ў вочы тыя «рускія» надпісы на абразе, пра якія неаднаразова адзначалі праваслаўныя сведкі. Выкарыстаны ў дадзеным выпадку шрыфт і абрэвіатура з імем Марыі ўказваюць на іх позняе паходжанне [іл. 1].

Калі параўнаць гэтую кальку з двума вядомымі нам творамі такой іканаграфіі, якія захаваліся ў Беларусі да нашага часу, то назіраецца цікавая акалічнасць: дадзеная выява мае значна больш агульнага з абразом XIX ст., чым з іконай XVIII ст. Гэта прасочваецца ў ракурсах персанажаў (на абразе XVIII ст. яны больш дынамічныя, што і ўласціва мастацтву эпохі барока), складках вопратак, форме дыядэмы і яблыка. Калі аналізаваць выключна кальку, абстрагаваўшыся ад гісторыі святыні, то напрашваецца выснова, што абраз, з якога яна была знята, напісаны не раней за сярэдзіну XIX ст. А такая думка супярэчыць усім прыведзеным вышэй звесткам. Аднак гэтаму таксама можа быць сваё тлумачэнне.

Так, дадзены графічны аркуш быў зроблены жывапісцам (пра яго мы адзначым ніжэй) акурат тады, калі следчыя па дадзенай справе пры ўдзеле мясцовых праваслаўных наведалі касцёл. Пра гэты эпізод згадвалі шумяцкія парафіяне ў сваім звароце генерал-губернатару, пераказаным намі ў самым пачатку дадзенага артыкула. У выніку натурнага вывучэння абраза следчыя склалі падрабязны пратакол: «...*надписи: около*

венца Матери Божией на правой стороне **МРІЯ**, на левой **БЦА**, над главой младенца написано **ІС ХС**, на лике Матери Божьей — на правой щеке краской тёмной нарисован шрам. Образ написан на холсте масляною краскою, длина в 1 аршин 10 вершков, ширина 1 аршин и 4 1/2 в. на задней стороне образа написано: «1843 R. Msa Aprylia w Szumiaczu»... Самый образ ... со всех сторон несколько обрезан» [2, арк. 32–32 адв.].

З приведзенага апісання кідаюцца ў вочы дзве акалічнасці, якія вымагаюць тлумачэння: шрам на шчацэ Божай Маці і надпіс на адваротным баку абраза. Пачнем з разгляду апошняга. У выніку вывучэння шэрагу твораў беларускага іканапісу, адносна дат, якія часам сустракаюцца на абразях, можна заключыць наступнае: яны могуць указваць час стварэння іконы, на яе перыяд аднаўлення (рэстаўрацыі, перапісвання) або на год, калі былі зроблены значныя ахвяраванні на абраз (накладзена шата, кароны і інш.). У дадзеным выпадку відавочна, што дадзеная дата не звязана з ахвяраваннямі. Пра гэта сведчаць іншыя дадзеныя, прыведзеныя ў справе, з якіх вынікае, што тая шата, якая ўпрыгожвала абраз у час яго агляду, была зроблена ў Маскве ў 1820 г. клімавіцкімі купцамі і шумяцкімі месчачкоўцамі [2, арк. 33].

1843 год гіпатэтычна можа быць датай узнаўлення абраза. Аднак паказальна, што пра гэта нідзе не адзначана ў дакументах, і гэта пры тым, што сведкі згадвалі ўсё, што яны ведаюць пра ікону, нават калі нешта і не датычылася непасрэдна справы. Вельмі верагодна, што калі б ікона сапраўды рэстаўравалася ў гэты час, то пра гэта ведаў бы хтосьці з мясцовых жыхароў.

І вось што цікава, што менавіта ў 1843 г. адбыўся адзін важны эпізод у гісторыі абраза — з яго была зроблена копія: «...уездный исправник отозвался, что до него дошла молва, будто бы с Шумячской Божией Матери снята была помещиком Валерианом Голынским копия чрез живописца, проживающего в местечке Хотимске, отстоящем от Климович в 60 вёрстах...». У Хоцімску быў знойдены і апытаны гэты мастак, які паведаміў наступнае: «Андреем меня звать, Козмин сын, от роду имею 49 лет, веры православной ... грамотный, местечка Хотимска крестьянин собственник, на спрос Ваш честь имею объяснить, что занимаюсь живописью, и в 1843 году бывший наш помещик Михаил Иванович Голынский заставил меня снять копию с иконы Божией Матери, находящейся в то время в каплице в местечке Шумячах, с тем, чтобы все тени на копии были положены те же самые, что и на оригинале, и чтобы размеры образа были те же самые. По снятии копии с иконы я по приказанию главы управляющего именными Голынского Гаврилова повесил таковую на стену в каплице в Шумячах, украшений на копии никаких не было, а подлинную икону Божией Матери по снятии с неё копии поставили на алтарь в каплице. На иконе была серебряная риза

с разными украшениями и таблицами, под серебряной ризой сначала был голубой бархат, а в 1843 году пожертвовал под ризу красное сукно бывший конторщик Матковский. Для какой надобности заставил меня Михаил Иванович писать копию с иконы Божией Матери я не знаю и где такая вот теперь находится я тоже не знаю» [2, арк. 58].

У расповедзе мастака двойчы згадваецца цікавая для нас дата. Так, у 1843 г. на цудадзейны абраз было ахвяравана чырвонае палатно, якое накладалася на жывапіс пад шату, а таксама была напісана копія. Можна дапусціць, што надпіс на абразе быў зроблены тады, калі да іконы была прымацавана новая тканіна. Аднак, на нашу думку, гэтая дата датычыцца часу напісання копіі. І менавіта копія, выкананая ў 1843 г., і знаходзілася ў касцёле падчас правядзення следства, менавіта яна была апісана правяраючымі і менавіта з яе была знята калька. На гэта ўказвае не толькі прыведзены вышэй надпіс з датай. Пра гэта сведчаць стылістычныя рысы выявы, прадстаўленай на кальцы, пра што размова вялася вышэй. Асабліва звяртае на сябе ўвагу ў апісанні абразы згадка пра шрам на шчацэ Божай Маці.

Так, правяраючыя адзначылі, што ён намаляваны цёмнай фарбай. А з гісторыі шумяцкай святыні вынікае, што гэтая драпіна з'явілася тады, калі злодзеі хацелі скрасці каштоўныя ваты. Невядома, ці сапраўды меў месца такі эпізод, але відавочна, што на шчацэ Божай Маці шрам не быў намаляваны, а з'явіўся пазней у выніку асыпання фарбавага слою. Прычым, паводле слоў шумяцкага старажыла, яго некалькі разоў замалёўвалі. А гэта значыць, што «рэстаўратары» імкнуліся зрабіць яго незаўважным. У пратаколе ж праверкі адзначаецца адваротнае. На нашу думку, гэтаму можа быць наступнае тлумачэнне: жывапісец Андрэй Казьмін дакладна перамаляваў выяву, а тое месца, дзе на пратографе была пашкоджана фарба, на копіі ён паказаў цёмным колерам.

І яшчэ адзін аргумент гаворыць на карысць выказанай думкі: невядомае месца знаходжання «копіі». Па-першае, пра яе існаванне амаль ніхто не ведаў, тады як пра іншыя спісы цудадзейнага шумяцкага абразы, якія знаходзіліся ў цэрквах наваколля, нязменна адзначаецца (да іх мы звернемся ніжэй). Нават следчыя па справе, пачынаючы вывучэнне пытання пра копію, падкрэсліваюць, што да іх пра яе «дошла молва». Гэта значыць, што пра існаванне копіі ведалі адзінкавыя асобы. А пры гэтым жывапісец, які яе выканаў, гаворыць, што павесіў яе на сцяне ў той жа капліцы, дзе быў і пратограф. Калі б там гэтая копія працягвала знаходзіцца далей, то, канешне, прыхаджане абавязкова пра яе існаванне ведалі, і гэта было б адлюстравана ў справе.

Дарэчы, у дадзеную тэчку дакументаў падшыты і пратакол агляду гэтай капліцы, аднак згадак там пра такога кшталту абраз няма [2, арк. 70–70 адв.]. У іншых храмах дадзенай мясцовасці такога твора

таксама не было, хаця і існавалі спісы, зробленыя ці то з «Божай Маці Балыкінскай», ці то з «Божай Маці Шумяцкай». Усе яны мелі пэўныя адрозненні. Так, напрыклад, пры аглядзе шумяцкай прыхадскай царквы было адзначана: *«в иконостасе холодной церкви и в тёплой на особом столе иконы с изображением Божией Матери, имеющими сходство с тем образом, который находится в Шумяцком костёле, кроме одежды на младенце Иисусе, которая находится на изображении на образе в церкви, и которой нет на образе в костёле»* [2, арк. 51–51 адв.].

Святар суседняй царквы ў Дубовіцах, даведаўшыся пра правядзенне следства, рапартаваў пра наяўнасць і ў ягоным храме абраза такой іканаграфіі. Правяраючыя ў выніку агляду гэтай бажніцы ў пратаколе адзначылі наступнае: *«...образ Божией Матери ... того же письма, как и образ в Шумяцком костёле, но видно, что в недавнее время возобновлен. Различие этого образа от шумяцкого заключается в том только, что младенец Иисус в одежде, и сверху образа написаны предстоящие ангелы, по сторонам греческая надпись в сокращённом виде Μητὺς Θεοῦ и не имеется кругом венца звёзд и сам венец не зубчатый»* [2, арк. 52 адв.–53].

Таму, з улікам прыведзеных вышэй акалічнасцяў, нам бачыцца верагодным, што менавіта копія, напісаная ў 1843 г. хоцімскім жывапісцам Андрэем Казьміным паводле ініцыятывы памешчыка Галынскага, заняла месца ў галоўным алтары капліцы замест цішком прыбранага адтуль цудадзейнага абраза. Пазней менавіта яна была перанесена ў касцёл, і менавіта яе аглядалі следчыя па дадзенай справе. Чым кіраваўся памешчык Галынскі, які падмяніў цудадзейны пратограф копіяй, складана сказаць. Магчыма, ён разумеў, што шансаў пакінуць гэтую святыню ў каталіцкай капліцы не будзе і таму пайшоў на такую хітрасць. Зараз цяжка меркаваць пра магчымыя матывы яго ўчынкаў.

Завяршаючы расповед пра лёс абраза «Божай Маці Шумяцкай», трэба сказаць, што вынікам усёй апісанай вышэй справы стала тое, што не толькі гэтая святыня была аддадзена праваслаўным, а ўвогуле ў праваслаўе быў пераасвечаны касцёл, дзе на той момант знаходзіўся разглядаемы абраз [2, арк. 65–66].

І яшчэ адно пытанне неабходна закрануць у дадзеным артыкуле. Гэта датычыцца жывапісцаў, якія фігуруюць у дадзенай справе. Намі былі ўжо згаданы Пётр Лугоўскі, шумяцкі старажыл, які жыў прыблізна ў 1720-я – 1820-я гг. [2, арк. 47]; Андрэй Казьмін, селянін-уласнік з Хоцімска, 1794–1795 гг. нараджэння, аўтар копіі цудадзейнага абраза «Божай Маці Шумяцкай» [2, арк. 58]. Таксама ў справе згадваецца і трэцяе імя — гэта мастак, які разам з чыноўнікамі наведаў касцёл і зняў кальку з разглядаемага абраза, жывапісец Лугоўскі (імя не згадваецца)

[2, арк. 32–32 адв.]. Відавочна, што ён з’яўляецца нашчадкам Пятра Лугоўскага: у ранейшыя часы творчыя дынастыі былі вельмі пашыранымі. Апрача таго, абодва жывапісцы Лугоўскія былі шумяцкімі местачкоўцамі, што таксама не можа быць выпадковасцю, а сведчыць пра іх прыналежнасць да аднаго роду. На жаль, ні пра воднага з гэтых творцаў ніякіх дадатковых звестак, акрамя таго, што ўжо прадстаўлена ў справе, знайсці не ўдалося. У рэвізскіх сказках мястэчкаў Клімавіцкага павета іх імёны не згадваюцца.

Такім чынам, варта адзначыць, што ў выніку праведзенага даследавання было ўстаноўлена існаванне абраза «Божай Маці» ў мястэчку Шумячы Клімавіцкага павета Магілёўскай губерні, які шанавалася як цудадзеіны. Было вызначана паходжанне іканаграфіі гэтага твора: ён з’яўляецца спісам абраза «Божай Маці Балыкінскай». Былі выяўлены іншыя, страчаныя на цяперашні час, выявы гэтага ж зводу. Была здзейснена спроба рэканструкцыі гісторыі страчанага на цяперашні час шумяцкай святыні. Як гіпотэзу можна выказаць думку, што ў 1860-я гг., калі паміж каталікамі і праваслаўнымі вялася барацьба за цудадзеіны абраз, то ў эпіцэнтры падзей апынулася не старая шануемая вернікамі выява, а — яе копія, зробленая ў 1843 г. па загадзе мясцовага памешчыка Галынскага.

Акрамя таго, у навуковае карыстанне была ўведзена каштоўная іканаграфічная крыніца — калька, знятая з абраза «Божай Маці Шумяцкай», а таксама ўпершыню ў мастацтвазнаўчы і гістарычны ўжытак былі ўведзены імёны трох невядомых на цяперашні час жывапісцаў.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Музей старажытнабеларускай культуры Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. — КП 8029. — Абраза «Божая Маці Балыкінская», XVIII ст.; дошка, тэмпера, алей; 78,5×48,5×2,5 см.
2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 2001. — Воп. 2. — Спр. 168. — Справа пра закрыццё ў Клімавіцкім павеце Шумяцкай капліцы і перадачы захоўваемага там абраза Божай Маці ў праваслаўнае ведамства. — 1864–1868 гг.
3. НГАБ. — Ф. 2151. — Воп. 1. — Спр. 114. — Рэвізскія сказкі сялян і мяшчан Клімавічаў і Клімавіцкага павета. — 1858 г.
4. Поселянин, Е.Н. Богоматерь. Полное иллюстрированное описание Ее земной жизни и посвященных Ее имени чудотворных икон. — Санкт-Петербург : [б/и], 1914. — 800 с.
5. Православная энциклопедия. — Т. 4. Афанасий — Бессмертие. — Москва : Православная энциклопедия, 2002. — 753 с.

6. Российский государственный исторический архив (далее — РГИА). — Ф. 823. — Оп. 3. — Д. 519. — Protokoł wizyt diecezji Mscisławskiej. — 1732–1736.
7. РГИА. — Ф. 824. — Оп. 2. — Д. 182. — Wizyty dekanatów Mscisławskiego, Zapolańskiego i Zasożskiego protopresbyteryi Mscisławskiej. — 1822–1823.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11.07.2016

Гісторыя

Т. П. Варабей

**ЗАБЕЛЬСКІ КЛЯШТАР ДАМІНІКАНЦАЎ: ЗНЕШНІ І ЎНУТРАНЫ
ВЫГЛЯД КОМПЛЕКСУ ў XIX – пачатку XX ст.
(ПАВОДЛЕ ДАКУМЕНТАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
ГІСТАРЫЧНАГА АРХІВА БЕЛАРУСІ)**

Чытанні інтэрпрэтацыі і рэпрэзентацыі страчанай архітэктурнай спадчыны патрабуюць пільнай увагі з боку гісторыкаў, мастацтвазнаўцаў, спецыялістаў па кансервацыі і рэстаўрацыі. Усебаковае даследаванне страчаных помнікаў дазволіць не толькі ўключыць іх у кантэкст развіцця архітэктурны той ці іншай эпохі, але і ўзнавіць мастацкі вобраз, які можа быць выкарыстаны для віртуальных рэканструкцый і нават навукова абгрунтаваных аднаўленчых работ. Сярод каштоўных гісторыка-культурных аб'ектаў, якія не захаваліся да нашага часу, варта назваць комплекс Забельскага кляштара дамініканцаў, які знаходзіўся ў мястэчку Валынцы¹ Полацкага ваяводства (пазней — Дрысенскага павета Віцебскай губерні, зараз в. Валынцы Верхнядзвінскага раёна Віцебскай вобласці). Кляштар увайшоў у гісторыю як адзін з найважнейшых цэнтраў асветы і культуры на беларускіх землях у XVIII–XIX стст. Апрача таго, галоўны будынак ансамбля — касцёл Св. Юрыя — лічыцца адным з найбольш яскравых помнікаў архітэктурны «віленскага барока».

Гісторыя Забельскага кляштара дамініканцаў бярэ свой пачатак у 1716 г., калі войскі полацкі Юры Шчыт-Забельскі разам з жонкай Ганнай з Глазкаў прызначаюць фундуш на пабудову ў мястэчку Валынцы драўляных касцёла і кляштара. Асноўныя будаўнічыя работы вяліся ў

¹ Мясціца Валынцы належала дамініканцам яшчэ з пачатку XVIII ст., і менавіта там размясціўся комплекс кляштара. Паколькі першая капліца, якую абслугоўваў ксёндз-дамініканец, знаходзілася ў фальварку Забелы (там звычайна жылі фундатары Шчыты-Забельскія), што ўтвараў з мястэчкам амаль адно цэлае, то кляштар сталі называць Забельскім [14, с. 293].

1717–1729 гг. [13, с. 292–295]. Неўзабаве было запланавана будаўніцтва новага, мураванага касцёла, для гэтага нават закупілі пэўную колькасць вапны і цэглы. У 1741 г. прыёр а. Алан Тракеніцкі паклікаў з Вільні муляраў, а невядомы архітэктар нават атрымаў 500 злотых за лета. Потым на нейкі час будаўніцтва амаль спынілася, і толькі ў 1749 г. новы прыёр а. Рэгінальд Ленартовіч запрасіў з Вільні архітэктара Іагана Крыштафа Глаўбіца², якому штогод плаціў 50 дукатаў, а таксама майстра Лаўбе з 5 таварышамі. У 1756 г. пачалося ўзвядзенне мураванага кляштара, пры якім хутка з’явіліся млын і аптэка [13, с. 298–300]. Касцёл быў асвечаны ў гонар Св. Юрыя Пакутніка біскупам смаленскім Ежы Хільзенам 4 ліпеня 1756 г., але ўнутраныя работы працягваліся да 18 верасня 1768 г. [4, арк. 77 адв.]. У 1750-х гг. былі пераліты даўнія званы і ўсталяваны новы орган. У 1761–1764 гг. прыёр а. Людвік Грынцэвіч займаўся аздобай алтароў (з Вільні запрасілі штукатара і разьбяроў) і падлогі (мармур набывалі ў Рызе). У 1764–1766 гг. былі пабудаваны вежы касцёла, на адной з якіх усталявалі гадзіннік. Адначасова быў аздоблены вялікі алтар і ўпрыгожаны срэбнымі шатамі шэраг абразоў [13, с. 303–305].

Першым грунтоўным даследаваннем, дзе знайшла адлюстраванне гісторыя комплексу, можна лічыць кнігу Я. Гіжыцкага³, прысвечаную кляштарам ордэна дамініканцаў Літоўскай правінцыі [13]. У дадзеным выданні на падставе хронікі Забельскага кляштара разглядаецца працэс яго фарміравання і развіцця ў XVIII – пачатку XX ст. Менавіта на гэтую працу спасылаліся польскія мастацтвазнаўцы, якія ў міжваенны час упершыню звярнулі ўвагу на эстэтычныя характарыстыкі касцёла Св. Юрыя. У прыватнасці, Станіслаў Лоранц у манаграфіі, прысвечанай І.К. Глаўбіцу, зрабіў выснову, што менавіта дадзены архітэктар спраектаваў не толькі фасад касцёла, але таксама алтары і кляштар [10, с. 22–24]. У сваю чаргу на пэўныя недакладнасці ў працах Я. Гіжыцкага і С. Лоранца ўказваў Марыян Маралёўскі, яшчэ адзін тэарэтык «віленскага барока». На падставе яшчэ некалькіх крыніц (напрыклад, хронікі віленскіх дамініканцаў) мастацтвазнаўца зрабіў выснову, што праектантам касцёла мог быць не І.К. Глаўбіц, а прыёр Л. Грынцэвіч, адзін з тале-

²Іаган Крыштаф Глаўбіц (каля 1700–1767) — віленскі архітэктар нямецкага паходжання, лічыцца адным з вядучых прадстаўнікоў архітэктуры «віленскага барока». Найбольш вядомыя праекты — касцёлы Св. Кацярыны ў Вільні, Св. Яна Хрысціцеля ў Сталовічах, праваслаўныя цэрквы Св. Духа ў Вільні і Спаса-Праабражэнская ў Мадзілёве; аўтарства шэрагу іншых помнікаў аспрэчваецца.

³Гіжыцкі Ян Марэк Антоні (польск. Jan Marek Antoni Giżycki), псеўд: Wołyniak, Marek Gozdawa (1844–1925) — польскі гісторык і краязнаўца. Нарадзіўся ў шляхецкай сям’і на Валыні, з 1895 г. пастаянна жыў у Кракаве. Аўтар шэрагу кніг па гісторыі каталіцкіх і грэка-каталіцкіх ордэнаў на Валыні, Падоллі, Украіне, Літве і Русі.

Іл. 1. Касцёл Св. Юрыя і былы кляштар дамініканцаў у Забелах (Валынцах)
1749–1768 гг. *Архітэктар І.К. Глаўбіц (?) / Л. Грынцэвіч (?)*.
Акварэль Н. Орды. 1875 г.

навітых архітэктараў ордэна ⁴ [12, с. 2]. Аднак заўвагі М. Маралёўскага доўгі час ігнараваліся даследчыкамі, і на дадзены момант у польскай і беларускай гістарыяграфіі дамінуе досыць спрэчная версія аб аўтарстве І.К. Глаўбіца. Так ці інакш, неабходна прызнаць, што абодва архітэктары ў свой час прысутнічалі пры будаўніцтве Забэльскага кляштара ⁵, аднак, за адсутнасцю больш дакладных звестак, пытанне аўтарства праекта застаецца адкрытым.

Комплекс кляштара, моцна пашкоджаны падчас Другой сусветнай вайны, быў канчаткова зруйнаваны ў канцы 1940-х гг. [1, с. 229]. У пасляваенныя часы «месца знаходжання Забэльскай калегіі» нават было занесена ў «Збор помнікаў гісторыі і культуры» па Віцеб-

⁴ Грынцэвіч Людвік (1717(?)–1783) — правінцыял дамініканцаў, тэолаг, архітэктар. Сярод яго праектаў называюць касцёлы і кляштары ордэна ў Расейнах (літ. *Raseiniai*, польск. *Rosienie*), Вержбалаве (літ. *Virbalis*, польск. *Wierzbolów*) і Нясвіжы.

⁵ Як заўважыў М. Маралёўскі, у працы Я. Гіжыцкага архітэктары памылкова названы *Glaubier* і *Hryniewicz*.

скай вобласці (1985 г.), хаця гісторыя яго знішчэння замоўчвалася [1, с. 167]. На сённяшні дзень на гэтым месцы не захавалася амаль ніякіх матэрыяльных рэштак будынкаў. Аднаведна, дадзены аб'ект не ўключаны ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь і не мае ніякага ахоўнага статусу. У 1990–2000-х гг. Забельскі кляштар дамініканцаў упершыню звярнуў на сябе ўвагу беларускіх краязнаўцаў і мастацтвазнаўцаў, у першую чаргу Тамары Габрусь [1, с. 229]. Адначасова ў экспазіцыі Валынецкага краязнаўчага музея імя Яна Чэрскага з'явіўся макет кляштара, які абапіраецца на нешматлікія графічныя крыніцы — акварэль Напалеона Орды 1875 г. (іл. 1), фотаздымкі пачатку XX ст. (іл. 2–4).

Каб атрымаць больш дакладныя звесткі аб тым, як выглядаў страчаны помнік архітэктуры, варта звярнуцца да архіўных матэрыялаў. У Архіве польскай правінцыі дамініканцаў у Кракаве (польск. *Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów*) знаходзіцца копія хронікі (польск. *kronika domowa prowincji litewskiej*), якой у свой час карыстаўся Я. Гіжыцкі. Арыгінал дакумента захоўваўся калісьці ў Бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта, але ў цяперашні час лічыцца страчаным [11, с. 101–102]. Не менш карыснымі могуць быць матэрыялы канца XVIII – пачатку XX ст. — візіты і інвентары каталіцкіх кляштараў, якія ў досыць вялікай колькасці захаваліся ў беларускіх і літоўскіх архівах. Нашу ўвагу прыцягнулі некалькі дакументаў з фонду «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (далей — НГАБ), а менавіта акт візіты Забельскага кляштара дамініканцаў за 1818 г. [4], а таксама інвентарныя вопісы Забельскага парафіяльнага касцёла за 1899 [5] і 1905 гг. [6]. На першы з названых дакументаў спасылаецца мастацтвазнаўца Аляксандр Ярашэвіч у публікацыі, прысвечанай страчанай спадчыне архітэктуры барока на Полаччыне [9, с. 333, 335]; два іншыя дакументы ніколі раней не публікаваліся.

Дадзеныя дакументы дазваляюць прасачыць, як відазмяняўся знешні і ўнутраны выгляд комплексу ў XIX – пачатку XX ст. Вядома, што ў першыя дзесяцігоддзі пасля ўваходжання тэрыторый былога Вялікага Княства Літоўскага ў склад Расійскай імперыі дзейнічала досыць талерантная палітыка ў адносінах да каталіцкай канфесіі. У пачатку XIX ст. Забельскі кляштар дамініканцаў актыўна развіваў адукацыйную дзейнасць, перш за ўсё, дзякуючы шчодрым фундацыям маршалак Віцебскай губерні Юзафа Шадурскага. У 1811 г. дамініканская школа ў Вальнцах, што налічвала 6 настаўнікаў і каля 80 выхаванцаў, нават атрымала статус 6-класнай гімназіі — гэта першы выпадак у дачыненні да ордэнскіх публічных школ у межах Віленскай навучальнай акругі [7, с. 43].

Тым не менш, каб рэгламентаваць дзейнасць каталіцкага духавенства, у канцы XVIII – пачатку XIX ст. па ініцыятыве вярхоўнай улады дэ-

Іл. 2. Касцёл Св. Юрыя і былы кляштар дамініканцаў у Забелах (Валынцах)
фота каля 1918 г.

легаты біскупаў Віленскай і Мінскай дыяцэзіі, Магілёўскай архідыяцэзіі праводзілі рэвізію (візітацыю) маёмасці кляштараў [11, с. 101–102]. Візіт Забельскага кляштара праводзіўся 4 ліпеня — 6 жніўня 1818 г., у выніку чаго быў складзены акт на польскай мове, падпісаны літоўскім правінцыялам дамініканскага ордэна Ф. Цяцёрскім⁶. Паводле гэтага дакумента, стан касцёла і кляштара быў правераны ў адпаведнасці з папярэднімі актамі і не пацярпеў істотных змен у асноўных частках. Адзначалася, што касцёл мураваны, «*фігурай падоўжанай стаўлены*», з дзвюма вежамі на галоўным фасадзе, паміж якімі — фронтон з жалезнымі крыжамі. Адна з веж змяшчала вялікі гадзіннік, у суседняй знаходзілася званіца з двума званамі і сігнатурамі. Яшчэ два званы — адзін вялікі і адзін маленькі — у гадзіннікавай вежы. Будынак касцёла крыты дахоўкай, а дахі нізкіх бакавых капліц — гонтам. Перад уваходам у касцёл мураваны прысенак, вышынёй болей за 2 сажні (каля 4 м), крыты бляхай, гэтак жа як і касцёльныя вежы. У прысенку трое дзвярэй (падвойныя цэнтральныя і двое бакавых) — усе «*футраваныя*» (абшытыя

⁶Цяцёрскі Фаўстын (польск. Faustyn Ciecierski, 1760–1832) — польскі ксёндз, мемуарыст. Уступіў у ордэн дамініканцаў у 1777 г., абараніў ступень доктара філасофіі і тэалогіі ў Віленскім універсітэце. Удзельнік паўстання 1794 г., сасланы на катаргу ў Сібір у 1797–1801 гг.; прыёр Забельскага кляштара дамініканцаў у 1804–1810 гг.

дошкамі) і з завалай⁷. Увесь будынак касцёла ўтрымліваўся ў добрым стане, за выключэннем карнізаў пры франтоне, пашкоджаных і амаль без дахоўкі [4, арк. 77].

Інтэр'ер касцёла асвяецца не вельмі падрабязна. На мураваных хорах арган, з 12 трубамі — «стары», адрамантаваны ў 1818 г. На сярэдніх слупах партрэты фундатараў касцёла Шчытаў-Забельскіх. Краіны з точанымі балясінамі аддзялялі прэзбітэрыі ад касцёла. Стукавы («фальшмармуровы») цымборыум з падвойнымі дзверкамі, у цэнтры без аніякай аздабы, а ў верхняй частцы табернакулум для размяшчэння манстранца, абіты каштоўнай матэрыяй і аздаблены срэбнымі галёнамі. Амбон таксама мураваны, аздаблены фальшмармурам. Драўляны баптыстэрыі, «прыгожа выраблены», калісыці быў распісаны; унутры яго латунны фантан. У касцёле налічвалася 4 канфесіяналы сталаўскай работы, 12 лавак, 5 катэдрак. Пакрыццё падлогі пераважна мармуровае і часткова цаглянае. Каля манаскага хору, што за вялікім алтаром, з боку кляшчара знаходзілася закрыстыя з сасновай падлогай, дзе каля сцен розныя шафы і шуфляды, рукамыйнік, 2 люстэркі, шведская печ з белай кафлі. Над закрыстыя на другім ярусе — скарбец [4, арк. 77–77 адв.].

У касцёле налічвалася 10 фальшмармуровых алтароў, у т.л. адзін перанасны. Вялікі алтар (1) змяшчаў 4 гіпсавыя скульптуры, абраз Маці Божай у срэбнай шаце; за гэтым алтаром у хоры вялікае Укрыжаванне. Па правым баку ад вялікага алтара знаходзіліся наступныя алтары: 2) Ісуса Хрыста — з адпаведным абразам і 4 скульптурамі; 3) Св. Дамініка — па тым жа баку ў кірунку да дзвярэй касцёла — з абразам святога, над якім абраз Св. Ружы; 4 скульптуры; 4) Св. Вінцэнта Ферэра — ля першай калоны ад вялікага алтара — з абразам святога, над якім абраз Св. Анёла-Храніцеля, па баках 2 скульптуры; 5) Св. Пятра Пакутніка — ля другой калоны ад вялікага алтара — з абразам святога, над якім абраз Св. Язафа Арцыбіскупа; па баках 2 скульптуры. Па левым баку ад вялікіх дзвярэй да вялікага алтара: 6) Св. Юрыя Пакутніка — ля першай калоны ад вялікіх дзвярэй, з абразам святога, над якім абраз Св. Юзафа Абручніка; 2 скульптуры; 7) Св. Тадэвуша — ля другой калоны да вялікага алтара — з абразам святога, над якім абраз Св. Гіяцынта; 2 скульптуры; 8) Св. Тамаша Аквінскага — у тым жа кірунку — з абразам святога, над якім абраз Св. Аўгустына Біскупа; 4 скульптуры; 9) Маці Божай — з адпаведным абразам, над якім абраз Св. Анёлаў; 4 скульптуры. Перанасны алтар (10) змяшчаў з аднаго боку абраз Маці Божай у срэбнай шаце, з другога — Добрага Пастыра, без ніякай іншай аздабы [4, арк. 77–77 адв.].

⁷Завала — прыстасаванне ў форме металічнага стрыжня або палкі для запірання дзвярэй.

Іл. 3. Касцёл Св. Юрыя і былы кляштар дамініканцаў у Забелах (Валынцах)
фота каля 1913 г.

Асабліва каштоўныя апісанні кляштара, які ўяўляў сабой мураваны двухпавярховы будынак, квадратны ў плане, крыты дахоўкай. Па паўднёвым баку — 5 келляў: адна — з каморай і 4 вокнамі, дзве наступныя маюць па адным акне; у апошніх дзвюх келлях ля веснічак, што аддзяляюць кляштар ад касцёла, знаходзілася аптэка. На другім калідоры тры келлі без падлогі, ля іх камора, а далей кухня з адным акном, цаглянымі печамі. У канцы калідора трапезная з падвойнымі дзвярыма і 6 вокнамі, у ёй 10 прыгожа аформленых калон, на якіх трымалася столь. Насупраць трапезнай — калідор, дзе на захад ідуць 7 пакояў для рамеснікаў; у канцы калідора — дзверы з унутраным замком да навіцыяцкага сада, ад іх у бок законнага хору — калідор без памяшканняў. Паміж сценамі калідораў — квадрацік зямлі, засаджаны аграстам і вішняй. Усе калідоры мелі цагляную падлогу, а келлі — драўляную.

На другім паверсе ў калідоры на ўсход 7 келляў, з якіх апошняя — правінцыяльская (4 акны і 2 дзвярэй). Перад ёй — камора, з 2 вокнамі і шведскай печку з зялёнай кафлі. Па паўднёвым баку 7 келляў, першая з іх — прыёрская з 2 каморамі на 7 вокнаў; у канцы — бібліятэка з 6 вокнамі і падвойнымі дзвярыма. Насупраць яе — капліца, дзе знаходзіўся алтар з абразам Найсвяцейшай Панны ў шатах срэбных пазалочаных. З капліцы весніцы вялі да навіцыяцкага калідора, дзе 14 келляў з цаг-

лянай падлогай. Далей — калідор да самога касцёла, з 5 вокнамі на навіцыяцкі сад і на кляшторны «квадрацік». Падлога ў верхнім і ніжнім калідорах цагляная; печы шведскія, добра дагледжаныя; ва ўсіх келлях — унутраныя замкі. Чамусьці адзначалася, што кляштар «ужо 102 гады ўнутранага і знешняга рамонту патрабуе». У чэрвені 1818 г. збіта скляпенне на верхнім калідоры па паўднёвай лініі, для падпірання аднаго з муроў усталявалі контрэскарп, а на месцы скляпення — драўляную столь [4, арк. 79 адв.—80].

У дакуменце апісаны шэраг будынкаў і памяшканняў кляштара, якія мелі хутчэй грамадскае прызначэнне. Мураваная двухпавярховая бурса⁸, крытая гонтам, даўжынёй 15 і шырынёй 5 сажняў (32×10,6 м), знаходзілася насупраць кляштара па правым баку касцёла. На першым паверсе 4 класы, на другім — больш за 10 пакояў. Публічная школа ў ступені гімназіі, пад кіраўніцтвам Імператарскага Віленскага ўніверсітэта, утрымлівалася за кошт дамініканцаў і налічвала 143 вучні. Бібліятэка знаходзілася на другім паверсе кляштара: у шафах за шклом захоўвалася 2872 кнігі; у тым жа памяшканні — інструменты па фізіцы, матэматыцы, механіцы, калекцыі натуральнай гісторыі, частка мінералагічнай, ракавін, нумізматыкі і інш. Для інфірмарыума асобнага будынка не было, але меўся вялікі драўляны шпіталь, крыты саломай, дзе размяшчалася 8 асоб [4, арк. 80 адв.—81].

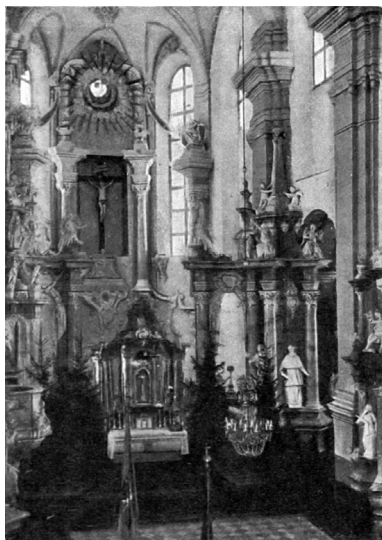
Пры кляштары знаходзіліся таксама гаспадарчыя будынкі, якія ўтваралі адзіную мураваную забудову, крытую гонтам, 16 локцяў у даўжыню, 3 — у шырыню (7,1×1,3 м). У яе ўваходзілі амбар, кузня, склад вугалю, вазоўня, стайня, маштарня⁹, адрына для сена. Насупраць паўднёвай лініі кляштара цягнулася на захад ад адрыны цагляная сцяна, да якой прымыкала драўляная лядоўня. Непадалёку знаходзіўся свіран для збожжа, крыты гонтам, першы паверх якога мураваны, а другі і трэці — драўляныя; з яго адны дзверы вялі ў сад, а другія — да другой лядоўні. Побач, насупраць вазоўні і стайні, мураваны будынак, у якім жылі беднякі; далей саладоўня з броварам, які злучаўся з пякарняй для выпечкі хлеба з каморай. Каля пякарні тры пакоі, у якіх жылі стэльмахі; далей млын валавы — гэтыя будынкі пакрыты дахоўкай, трохі пашкоджанай. Ад бровара на поўдзень — валоўня (хлеў для валоў), крытая саломай [4, арк. 81]. Такім чынам, у пачатку XIX ст. Забельскі кляштар праводзіў актыўную рэлігійную, адукацыйную і гаспадарчую дзейнасць і ўяўляў сабой досыць складаны комплекс разнастайных па прызначэнні будынкаў.

Аднак ужо ў 1830-я гг. расійскі ўрад пачаў праводзіць больш жорсткую палітыку ў адносінах да каталіцкага касцёла. Вайсковым ведамствам

⁸ Бурса — духоўная навучальная ўстанова з інтэрнатам.

⁹ Маштарня — памяшканне побач са стайняй, дзе звычайна захоўвалася зброя.

быў даручаны збор статыстычнай інфармацыі аб каталіцкіх кляштарх (колькасць манахаў, сялян, нерухомых уладанняў і г.д.). Па выніках гэтых мерапрыемстваў на тэрыторыі беларускіх губерняў было зачынена больш за 100 кляштараў [8, с. 155–156]. На дадзеным этапе Забэльскі кляштар застаўся дзеючым, пры гэтым, як сведчаць тагачасныя статыстычныя матэрыялы, валодаў 1417 душаў мужчынскага полу і налічваў 135 парафіян [2, арк. 22 адв.]. Аднак сітуацыя пагаршалася, і ў 1838 г. была зачынена Забэльская дамініканская гімназія ў сувязі з тым, што *«раздвойвае дух і кірунак выхавання»* [7, с. 44]. У 1858 г. урад скасаваў Забэльскі кляштар; галоўнай падставай сталі шматлікія справы па абвінавчванні ксяндзоў-дамініканцаў ва ўмяшальніцтве ў жыццё праваслаўнага прыходу, напрыклад, у прыцягненні вернікаў да споведзі і прычасця [3, арк. 59–61].

Іл. 4. Касцёл Св. Юрыя ў Забелах (Валынцах): інтэр'ер фота каля 1913 г.

Пасля скасавання кляштара касцёл Св. Юрыя стаў парафіяльным, пры гэтым ледзьве не адзіным дзеючым каталіцкім храмам у рэгіёне. У канцы XIX ст. Забэльская рымска-каталіцкая парафія ўключала ў сябе павятовы горад Дрысу, 206 вёсак, 25 маёнткаў; парафіян налічвалася 1954 душы мужчынскага полу і 2111 жаночага [5, арк. 18 адв.]. Інвентарны вопіс касцёла, складзены на рускай мове ў 1899 г., дазваляе прасачыць, як змяніўся выгляд комплексу ў перыяд пасля 1858 г., і ўтрымлівае шмат новых фактаў. Напрыклад, указваюцца памеры касцёла — $17\frac{3}{4}$ сажняў у даўжыню і $8\frac{1}{2}$ у шырыню ($37,9 \times 17,5$ м). Адзначана, што мармуровая белая шыльда са звесткамі аб кансакрацыі касцёла (1756 г.) змешчана на першым пілястры злева ад уваходу. Падрабязна апісаны інтэр'ер храма: *«Цэлы гэты касцёл пакрыты жалезнай бляхай і пафарбаваны зялёнай фарбай»*¹⁰, *стол, пілястры аздаблены тынкоўкай, падлога гэтага касцёла ад вялікага алтара па прамой лініі да вялі-*

¹⁰ Не да канца зразумела, звонку ці знутры касцёл быў так пафарбаваны і наколькі інтэнсіўны быў гэты колер.

кіх дзвярэй, выключаючы месцы, занятыя лавамі, пакрыты цэментнай тафеллю¹¹ белага і чорнага колераў, па баках жа каменнай тафеллю шэрага і чырванаватага колеру, а за пілястрамі да канца касцёла заліта цэментам». У вежах па-ранейшаму мелася чатыры званы, толькі большы быў разбіты і часткова страчаны. Зноў згадваецца прысенак (тут — «паперць»), крыты жалезным дахам і ўвянчаны вялікім чорным крыжам. На хорах знаходзіўся арган «на 13 галасоў з трыма мяхамі», але невядома, ці той самы, што і ў пачатку XIX ст. [5, арк. 10–10 адв.].

На той час у касцёле знаходзілася 9 асноўных алтараў на сваіх ранейшых месцах (вялікі алтар, Маці Божай, Ісуса Хрыста, Св. Дамініка, Св. Вінцэнта Ферэра, Св. Тадэвуша, Св. Тамаша Аквінскага, Св. Юрыя Пакутніка, Св. Пятра Пакутніка). Аднак замест перанаснога алтара з выявамі Маці Божай і Ісуса ў правым куце пад хорамі з'явіўся сціплы («без усялякіх упрыгожанняў») двухкалонны алтар Св. Андрэя, спавядальніка дамініканскага ордэна. Усе асноўныя алтары, як сведчыць падрабязнае апісанне, маюць падобную кампазіцыю і стылістыку («аднолькавага фасону»): двух'ярусныя (толькі вялікі — трох'ярусны), з фальшмармуровымі прастоламі і калонамі, пафарбаванымі пераважна ў ружовы колер; паміж калонамі і над прастоламі — скульптуры святых і анёлаў «разьбярскай работы», а таксама абразы, пісаныя алеем на палатне, упрыгожаныя залочанымі рамамі і часта срэбнымі шатамі. Варта дапусціць, што алтарны ансамбль захаваў свой познебарочны выгляд. Найбольш дэтальна апісаны вялікі алтар, раней прызначаны для манахаў: «Уладкаваны цудоўна ў выглядзе гатычнай архітэктуры¹² з калонамі фальш-мармуровымі, аздоблены Анёламі разьбярскай работы, наверху змешчаны апакаліптычны Агнец з дрэва, пазалочаны. <...> Уверсе знаходзіцца круглае акно, аздобленае разьбярскай работай у выглядзе аблокаў, у сярэдзіне Сьвяты Дух, шкло светла-аранжавага колеру, кідала калісьці густа промні на ўвесь касцёл, цяпер жа на палову заменена белым шклом, уздзеяння таго не робіць...» [5, арк. 11–12 адв.].

Маецца таксама разгорнутае апісанне познебарочнага амбона, які фрагментарна можна бачыць на фотаздымку пачатку XX ст. (іл. 4): «Амбон з правага боку вялікага алтара змешчаны ў калоне храма, цэлы каменны, аздоблены разной разьбярскай работай. Над ім завешаны балдахін, прымацаваны да сцяны трыма жалезнымі палосамі, аздоблены Анёламі і кветкамі выпуклай разьбы і разьбярскай работы ў розных фігуры. Па баках амбона выявы розныя 4 евангелістаў седзячы, разь-

¹¹ Магчыма, ад ням. «Tafel» — дошка, пліта, панэль.

¹² Як часта здаралася ў XIX ст., стылістыку «віленскага барока» з яе стралістымі прапорцыямі памылкова вызначалі як гатычную.

бярскай работы, дзверцы драўляныя адчыняльныя, алейнай фарбай пафарбаваныя» [5, арк. 13].

Дадзены інвентарны вопіс паказвае, як змяніліся выгляд і функцыя шэрагу іншых будынкаў комплексу. Пасля 1858 г. мураваны двухпавярховы будынак былога кляштара дамініканцаў прызначаўся для пробашча, вікарыяў і іншага духавенства парафіі і касцельнай прыслугі — закрыстыяна, міністранта, арганіста і інш. (усяго да 15 чалавек). Дах крыты гонтам і часткова, пад карнізамі, ліставым жалезам; падлогі ў калідорах на абодвух паверхах высланы цэглай, а ў пакоях пераважна дошкамі; цагляныя скляпенні ў калідорах цыліндрычныя, а ў пакоях — крыжовыя. На ніжнім паверсе калідор меў 9 вокнаў і адны дзверы, што вялі ў вішнёвы сад [5, арк. 20 адв.]. У прылеглым да касцёла памяшканні па-ранейшаму размяшчалася аптэка. Далей ішлі 5 пакояў, у т.л. былая лабараторыя з драўлянай лесвіцай на другі паверх і кухня (былая матэрыяльная). Наступныя па калідоры 7 пакояў — былыя келлі манахаў — дзвярыма выходзілі на калідор і мелі па адной печы. Пад мураванай лесвіцай з драўлянымі ступенямі і 2 вокнамі, што вяла на другі паверх, знаходзіўся ўваход у сутарэнне для захоўвання прадуктаў [5, арк. 21]. На другім паверсе, злева ад прыбудовы, што злучала хоры з кляштарам, былая правінцыяльская і 4 пакоі. Кватэра пробашча займала 5 пакояў з драўлянымі фарбаванымі падлогамі, з 7 вокнамі і 5 драўлянымі дзвярыма; там знаходзілася 5 галандскіх печаў [5, арк. 21 адв.].

Налева ад кляштара размяшчаўся вялікі мураваны будынак, пакрыты драўлянымі, узведзены «ў даўнім часе»; 33 сажні ў даўжыню, 3 сажні ў шырыню, 5 аршынаў у вышыню (70,4×6,4×3,5 м). Гэты будынак («сарай»), як і раней, прызначаўся пад гаспадарчыя памяшканні: 1) дрывоўня; 2) ток (гумно); 3) асець для сушкі збожжа, з сенямі і крытым скляпеннем, з цаглянай печчу, акном і дзвярыма на петлях; 4) стайня; 5) хлеў для кароў; 6) пуня для захоўвання сена з трыма брамамі; 7) вазоўня. Побач размяшчаліся таксама агароды і сады [5, арк. 21 адв.]. Як бачна, аб'ём і разнастайнасць гаспадарчай дзейнасці пасля скасавання кляштара значна зменшыліся.

Далейшы стан касцёла і прылеглых да яго пабудоў фіксуе інвентарны вопіс, складзены на рускай мове ў сакавіку 1905 г. Некаторыя фрагменты дадзенага дакумента амаль цалкам паўтараюць змест папярэдняга інвентара, хаця прысутнічаюць і новыя звесткі. Паведамляецца, што ў 1896–1897 гг. на сродкі Эміліі Шчытавай і пробашча Вячаслава Меркеля праведзены рамонт касцёла, хаця ў інвентарным вопісе за 1899 г. такая інфармацыя чамусьці адсутнічае. Адзначаецца, што ўвесь касцёл крыты бляхай, пафарбаванай у чырвоны колер, а ўнутры падзелены 6 калонамі на тры нефы, з якіх сярэдні нашмат вышэйшы за бакавыя. Скляпенні, сцены і калоны пафарбаваны бела-блакітнай фарбай. Хоры трымаюцца

на франтавой сцяне і дзвюх першых ля ўвахода калонах, а таксама апіраюцца на два слупы [6, арк. 113].

Пэўныя змены адбыліся са званамі, якія ў 1903–1904 гг. былі пераліты намаганнямі ксяндза Станіслава Войціка на сродкі памешчыцы Эміліі Шчытавай са старых разбітых і змешчаны на другім паверсе веж — тры вялікія ў левай вежы, а адзін малы ў правай. Тры вялікія званы, прысвечаныя святым патронам, мелі на сабе адпаведныя інскрыпцыі — «*nomen meum Georgius*», «*nomen meum Dominicus*», «*nomen meum Stanislaus*» — і важылі адпаведна 60, 30 і 22 пуды (прыкладна 983, 491 і 360 кг). Апрача таго, у 1902 г. на сродкі С. Войціка і парафіян у касцёле быў усталяваны новы арган пнеўматычнай канструкцыі на 6 рэгістраў самастойных і 3 камбінацыйных. Музычны інструмент быў выраблены майстрам арганаў Андрэем Бярновічам з мястэчка Штокмангоф Ліфляндскай губерні [6, арк. 113 адв.].

Алтарны ансамбль захаваўся амаль у тым жа выглядзе, што і ў канцы XIX ст. Верагодна, акно над вялікім алтаром зноў цалкам было выкладзена рознакаляровым шклом, якое кідала густое праменне на касцёл: «*Усё гэта складае непадзельную цэласць з алтаром і мае вельмі прыгожы выгляд*». У алтары Маці Божай з'явілася новая металічная скульптура Беззаганнага Зачацця, замоўленая на сродкі парафіян у 1904 г. Шэраг астатніх элементаў у інтэр'еры касцёла (амбон, лаўкі, канфесіяналы, закрыстыя) таксама не зведалі сур'ёзных змен [6, арк. 114–115].

Апісанне жылых і гаспадарчых будынкаў, якія належалі Забельскаму касцёлу, таксама не ўтрымлівае шмат новых звестак. Адзначана, што мураваны двухпавярховы будынак («*плябанія*»), займае чвэрць былога кляштара дамініканцаў. Удакладняецца, што ў доме налічваецца 26 пакояў, па 13 на кожным паверсе. Кватэра пробашча на другім паверсе павялічылася да 6 пакояў. Побач са спальняй за таемнымі дзвярыма знаходзілася лесвіца на гарышча. Аптэка ў дадзеным вопісе ўжо не згадваецца, таму варта дапусціць, што больш не дзейнічала. Да касцельных будынкаў належалі таксама дзве крамы (рус. — «*лавкі*»), крытыя дошкамі, прыбудаваныя да мураванай агароджы касцёла, з боку рынкавай плошчы [6, арк. 120 адв.–121].

Варта адзначыць, што ў пачатку XX ст. стан былога кляштара дамініканцаў у Валынцах зрабіў станоўчае ўражанне на ксяндза Язафата Жыскара, аўтара кнігі «*Нашыя касцёлы*». Ён назваў касцёл Св. Юрыя «*адным з найшыкоўнейшых на Літве і Белай Русі*», а яго стыль акрэсліў як «*такі звыклы для нашага краю, так бы мовіць, дамініканскі або віленскі*» (за некалькі дзесяцігоддзяў да навуковай распрацоўкі канцэпцыі «віленскага барока»). Паводле Я. Жыскара, у 1910 г. ксёндз Антоні Ожал, дэкан Дрыса-Себежскага дэканата, правёў грунтоўны рамонт касцёла, пры гэтым усталяваў новы арган [14, с. 424], аднак

гэта выклікае пытанні, паколькі апошні раз арган быў заменены літаральна ў 1904 г.

Такім чынам, аналіз дакументаў з фондаў НГАБ і шэрагу публікацый паказвае, што ў XIX – пачатку XX ст. Забэльскі кляштар дамініканцаў знаходзіўся ў дастаткова добрым стане. Нягледзячы на неспрыяльную палітычную і культурную сітуацыю, вынікам якой стала закрыццё кляштара ў 1858 г., комплекс не быў моцна пашкоджаны і нават падвяргаўся аднаўленчым работам. Найлепш захаваўся касцёл Св. Юрыя, дзе познебарочныя элементы (галоўны фасад, алтары, амбон і інш.) засталіся амаль у першапачатковым выглядзе. Найбольшыя змены закранулі шэраг жылых, грамадскіх, гаспадарчых будынкаў і памяшканняў (былыя келлі, аптэка, бурса, гімназія, шпіталь, бібліятэка і інш.), якія былі прыстасаваны пад патрэбы парафіяльнага касцёла. На жаль, знішчэнне дадзенага архітэктурнага комплексу ў сярэдзіне XX ст. не дазволіла нашчадкам цалкам ацаніць яго мастацкія вартасці і культурнае значэнне.

Крыніцы і літаратура

1. Габрусь, Т.В. Мураваныя харалы: Сакральная архітэктурна беларускага барока. — Мінск: Ураджай, 2001. — 287 с.: іл.
2. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобл. / Акадэмія навук БССР, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору, Беларуская Савецкая Энцыклапедыя. — Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1985. — 495, [1] с. — (Збор помнікаў гісторыі і культуры народаў СССР).
3. НГАБ. — Ф. 1297. Канцелярыя генерал-губернатора Витебского, Могилевского и Смоленского. — Воп. 1. — Спр. 6523. — Дело по отношению статс-секретаря Блудова о собрании сведений о римско-католических монастырях и об упразднении их. 31.01.1832–18.07.1836.
4. НГАБ. — Ф. 1430. Канцелярия Витебского гражданского губернатора. — Воп. 1. — Спр. 23919. Дело по ходатайству архиепископа полоцкого и витебского Василия о закрытии Забальского доминиканского монастыря Дриссенского уезда за уговаривание крестьян не присоединяться к православной церкви. 05.06.1852–23.07.1856.
5. НГАБ. — Ф. 1781. Могилевская римско-католическая консистория. — Воп. 26. — Спр. 1396. Визиты доминиканских монастырей Витебской и Могилевской губ. 1818.
6. НГАБ. — Ф. 1781. Могилевская римско-католическая консистория. — Воп. 26. — Спр. 1484. — Инвентари костелов Себежско-Дриссенского деканата за 1899.
7. НГАБ. — Ф. 1781. Могилевская римско-католическая консистория. — Воп. 26. — Спр. 1492. — Инвентарные описи костелов Двинского и Дриссенского уездов Витебской губ. 1907–1912 гг.

8. Самусік, А. Ф. Фундуш Гільзенаў-Шадурскіх у справе развіцця адукацыі ва Усходняй Беларусі ў канцы XVIII – пачатку XX стагоддзя // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. Исторические науки. — 2011. — С. 40–48.
9. Слюнькова, И. Н. Храмы и монастыри Беларуси XIX века в составе Российской империи. Пересоздание наследия. — М.: Прогресс-Традиция, 2010. — 616 с., ил.
10. Ярашэвіч, А. Страчаныя помнікі архітэктуры і мастацтва эпохі барока на Полаччыне // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Матэрыялы III Міжнароднай навуковай канферэнцыі. — Полацк: Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік, ПГУ, 1998. — С. 329–335.
11. Lorentz, S. Jan Krzysztof Glaubitz, architekt wileński XVIII w. Materiały do biografii i twórczości. — Warszawa, 1937. — 44 s., il.
12. Miławicki, M. Dominikanie na kresach wschodnich Rzeczypospolitej Obojga Narodów (teren dzisiejszej Białorusi) // Folia Historica Cracoviensia 20. — Dominikański Instytut Historyczny w Krakowie. — 2014. — S. 95–153.
13. Morelowski, M. Znaczenie baroku wileńskiego XVIII stulecia. — Wilno, 1940. — 31, [1], 80 s., XXXIII s. tabl. : il.
14. Wołyniak [J.M. Giżycki]. Wiadomości o dominikanach prowincji litewskiej. Cz. 1. — Kraków, 1917. — 323 s.
15. Żyskar, F.J. Nasze kościoły: opis ilustrowany wszystkich kościołów i parafii znajdujących się na obszarach dawnej Polski i ziemiach przyległych. — T. 1: Archidiecezja mohylowska. Z. 24: Dekanat drysko-siebieski. — Warszawa–Petersburg, 1913. — 443 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 03.10.2016

С. А. Ганчарэнка

«АПОШНІ ШЛЯХ» СЕНАТАРА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА: ДА ПРАБЛЕМЫ ДАТЫ І МЕСЦА СМЕРЦІ І ПАХАВАННЯ КАШТАЛЯНА ВІЛЕНСКАГА І ВЯЛІКАГА КАНЦЛЕРА АСТАФЕЯ ВАЛОВІЧА

Астафей Валовіч, без сумневу, з’яўляецца адным з найбольш яскравых палітычных дзеячаў Вялікага Княства Літоўскага (да-лей — ВКЛ) другой паловы XVI ст. Паходзячы не з самага зможнага і ўплывовага роду, ён здолеў зрабіць бліскучую кар’еру, займаючы напрыканцы жыцця другі ў дзяржаўнай іерархіі свецкі ўрад кашталяна віленскага і найважнейшы міністэрскі ўрад — канцлерства. Ён стаў сведкам і адначасова адным з найгалоўнейшых удзельнікаў лёсавызначальных для ВКЛ і ўсёй Рэчы Паспалітай (далей — РП) падзей: рэформаў дзяржаўнага ладу Княства ў 1560-я гг., заключэння Люблін-

скай уніі, згасання дынастыі Ягелонаў, Інфлянцкай вайны, трох бескаралеўяў, прыняцця Статутаў 1566 і 1588 гг. і многіх іншых. Напэўна, не будзе празмерным перабольшваннем сказаць, што Астафей Валовіч, разам з іншымі выбітнымі асобамі, вызначаў аблічча сваёй эпохі. Зрэшты, ён адначасова з'яўляўся сынам свайго часу, і большасць галоўных характарыстык гэтага перыяду, так ці інакш, знайшлі ў ім сваё адлюстраванне.

Астафей Валовіч (каля 1520–1587) быў малодшым сынам Багдана Грынькавіча Валовіча (?–1539), гарадзенскага канюшага ў 1508–1537 гг. і войскага ад 1529 г., і Тамілы з Міцутаў [6, с. 35; 20, s. 257, 349]. Верагодна, не апошняю ролю ў пачатках кар'еры Астафея грала блізкасць яго бацькі да каралевы Боны [6, с. 33–34]. У 1546 г. ён згадваецца на пасадзе пісара ў віленскага ваяводы Яна Глябовіча, які з'яўляўся адным з найбольш набліжаных да каралевы прадстаўнікоў палітычнай эліты ВКЛ [17]. Не згубіўся Валовіч і ў новых умовах панавання Жыгімонта II Аўгуста, здолеўшы хутка заваяваць давер апошняга манарха з дынастыі Ягелонаў. У 1554 г. Валовіч упершыню ўвайшоў у склад Паноў Рады як гаспадарскі маршалак, у 1561 г. заняў важныя міністэрскія ўрады маршалка дворнага і земскага падскарбія. У 1565–1566 гг. з'яўляўся спраўцам Віленскага ваяводства пасля смерці Мікалая Радзівіла Чорнага, а ў 1566 г. прызначаны падканцлерам, каб на Люблінскім сойме ўзысці на ўрад троекага кашталяна. Прыкметнае месца ў палітычным жыцці дзяржавы Валовіч займаў і пасля смерці свайго апекуна Жыгімонта Аўгуста, атрымаўшы пры Стэфане Баторы ў 1579 г. урады кашталяна віленскага і канцлера ВКЛ, з якімі і скончыў свой жыццёвы шлях у 1587 г. [6, с. 52–53; 7, с. 256–258]. Унікальная палітычная кар'ера Астафея Валовіча, які з'яўляўся рэдкім прыкладам *novus homo* ў шэрагах уладнай эліты ВКЛ, безумоўна, вартая асобнай працы, якая яшчэ чакае свайго даследчыка.

Заўважнае месца Астафей Валовіч займаў у культурным і рэлігійным жыцці дзяржавы ў другой палове XVI ст. У 1550-я гг. ён, як і многія іншыя прадстаўнікі палітычнай эліты ВКЛ, зацікавіўся рэлігійнымі навінкамі. Спачатку Валовіч схіліўся на бок лютэранства, але ў хуткім часе перайшоў у кальвінізм. Сцвярджэнні пра тое, што пазней ён прыняў антытрынітарызм не маюць пацвярджэння ў крыніцах і з'яўляюцца вынікам занадта вольных інтэрпрэтацый некаторых дакументаў даследчыкамі, хаця адмаўляць, што Валовіч спрыяў некаторым памяркоўным дзеячам антытрынітарнага руху не выпадае [6, с. 53; 14, s. 115; 22, s. 166–167]. На рэлігійнай ніве ён, галоўным чынам, разгарнуў сваю мецэнацкую дзейнасць. Валовіч пакінуў фондуш на ўтрыманне міністра ў сваёй частцы Гальшанскага маёнтку, у 1582 г. падараваў пляц у Вільні для ўладкавання шпітала пры Віленскім кальвінісцкім зборы. Значны фондуш запісаў на Упіцкім зборы, уладкоўваючы пры ім шпіталь. На ўласныя сродкі Астафей Валовіч збудаваў у сваім маёнтку

Сідра, які напрыканцы жыцця стаў яго галоўнай рэзідэнцыяй, мураваны збор, фундаваў шпіталь і школу пры ім. Як вынікае з яго тастамента, існавалі і іншыя фундацыі [1, с. 159; 2, с. 393; 3, с. 279–280; 6, с. 53, 58; 22, s. 169].

З Валовічам у розны час былі звязаны актыўныя дзеячы пратэстанцкага руху розных кірункаў. Настаўнікам яго пляменнікаў з’яўляўся Юрый Заблоцкі, выпускнік Кракаўскага і Каралавецкага ўніверсітэтаў, блізкі паплечнік Абрагама Кульвеца [6, с. 57; 22, с. 166]. Да 1568 г. у адным з яго збораў міністрам быў прыхільнік радыкальнага антытрынітарызму Якуб з Калінаўкі. Пасля таго, як ён сышоў са збору, яго месца занялі Даніэль і Марцэлі Сухадольскія [22, s. 167]. Спачатку ў Сідры, затым пры Віленскім зборы, кальвінісцкім міністрам з’яўляўся Андрэй Хранстоўскі. Ён жа выконваў функцыю прыватнага «казнадзея» Астафея Валовіча [3, с. 279; 21]. Апроч гэтага, Валовіч падтрымліваў выдавецкую дзейнасць Сымона Буднага і Васіля Цяпінскага¹. Пад яго апекай пэўны час пасля смерці Мікалая Радзівіла Чорнага працягвала сваю дзейнасць друкарня ў Берасці [22, s. 167].

Маштаб постаці Астафея Валовіча, безумоўна, робіць усе новыя звесткі, датычныя яго біяграфіі, вартымі для ўвядзення ў навуковы ўжытак. У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў фондзе 694, што захоўвае частку нясвіжскага архіва Радзівілаў, у справе 295, якая была складзена з россыпу розных папер, былі знойдзены два рукапісныя дакументы, якія непасрэдным чынам тычацца гэтага вядомага дзеяча другой паловы XVI ст. Яны ўяўляюць сабой пахавальную прамову на смерць Астафея Валовіча і яе пераклад на лацінскую мову. Як дадзеныя дакументы апынуліся сярод папер Радзівілаў вызначыць не ўдалося [4, арк. 86–87 адв.].

Першы з дакументаў напісаны па-польску міністрам Сідранскага евангельскага збору Станіславам Тучынскім і складаецца з перакладу акалічнасцяў смерці і пахавання Астафея Валовіча ў прازیснай форме і верша ў яго гонар [4, арк. 86–86 адв.]. Верш складаецца з 14 радкоў і паводле сваёй жанравай прыналежнасці займае месца паміж эпітафіяй і жалобнай элегіяй [18, s. 267–273]. Ён пачынаецца са слоў «Tu lezisz Ostaffi...», што сведчыць пра тое, што ён мусіў дэкламавацца ў Сідранскім зборы. У гэтым святле можна дапусціць, што ўвесь польскамоўны тэкст з’яўляецца чарнавіком выступлення міністра збору С. Тучынскага 16 сакавіка 1588 г. на пахаванні А. Валовіча, магчыма нават, паперай, з якой ён непасрэдна чытаў на цырымоніі. Зрэшты, магчымыя і іншыя трактоўкі, бо ў тэксце пахаванне згадваецца ўжо як адбытае. У любым выпадку, яго змест указвае на тое, што ён наўрад ці мусіў вый-

¹ З апошнім нават парадніўся.

сці далёка па-за межы Сідранскага збору. Цяжка пры гэтым вызначыць, з'яўляецца выяўлены тэкст арыгіналам ці копіяй.

Другі дакумент напісаны па-лацінску і з'яўляецца перакладам першага [4, арк. 87–87 адв.]. Ён быў зроблены пляменнікам Астафея Пятром Грыгоровічам Валовічам, чашнікам ВКЛ у 1589–1624 гг. і адным з найгалоўнейшых яго спадчыннікаў [19, s. 34]. Магчыма ўдакладніць дату ўзнікнення перакладу. Адбылося гэта паміж 26 красавіка 1589 г., калі Пётр Валовіч быў намінаваны на чашнікаўства [19, s. 34], і 21 красавіка 1592 г., калі памерла адзіная дачка кашталяна віленскага Раіна, якая ў тэксце згадваецца яшчэ як жывая [6, с. 87]. Цікавасць гэтага дакумента заключаецца ў тым, што ён нагадвае вучнёўскае практыкаванне, аб чым сведчаць вялікія рукапісныя літары, ахайны почырк, а таксама шэраг выпраўленняў і дапісак, зробленых іншай рукой. Гісторык Сяргей Рыбчонак у сваім артыкуле, прысвечаным генеалогіі Валовічаў, прыводзіць вытрымкі з казання на пахаванне чашніка Пятра Валовіча, у якім прамойца адзначаў факт яго навучання ў маладосці ў заходніх універсітэтах [6, с. 84]. Цяжка ўявіць, што пасля гэтага ён мог не ведаць лаціны. Зрэшты, тое, што пахавальныя прамовы з'яўляюцца крыніцай, далёкай ад дакладнасці, агульнавядома. На вялікі жаль, з якой мэтай Пётр Валовіч вырашыў перакласці выступ С. Тучынскага на лацінскую мову як мінімум праз год пасля пахавання дзядзькі, застаецца невядомым.

Выяўленыя крыніцы каштоўныя, перадусім, звесткамі, якія тычацца смерці і пахавання Астафея Валовіча. Дата смерці віленскага кашталяна і канцлера ВКЛ ужо некалькі разоў рабілася прадметам абмеркавання ў гістарыяграфіі. Справа ў тым, што прынятая ў многіх даведніках інфармацыя пра тое, што Валовіч памёр 20 лістапада 1587 г. у Сандаміры разыходзіцца з фактам складання ім тастамента 1 снежня 1587 г. у Мілейчыцах пад Берасцем [22, s. 172–173]. Першая з гэтых дат паходзіць з ліста кашталяна смаленскага Багдана Сапегі да Крыштафа Радзівіла “Пяруна”, які ў сваю чаргу атрымаў інфармацыю пра смерць віленскага кашталяна ад Льва Сапегі [9, s. 25]. На відавочнае разыходжанне звярнуў увагу яшчэ ў 1962 г. Тадэвуш Васілеўскі, упершыню публікуючы тастамент Астафея Валовіча. Польскі даследчык патлумачыў яго недакладнасцю звестак смаленскага кашталяна [22, s. 165–166]. Не так даўно праблему актуалізавалі беларускія даследчыкі — С. Рыбчонак і Герман Брэгер [3, с. 272–273; 6, с. 59].

Дакумент, які тут публікуецца, яшчэ больш ускладняе справу. У ім сцвярджаецца, што Астафей Валовіч «...na drodze w Sedomierzu Ducha swego Panu Bogu oddał w roku 1587 Dnia 13 Novemb» [4, арк. 86]. Такім чынам, адзінае, у чым сыходзяцца ўсе крыніцы, — гэта тое, што Валовіч памёр менавіта ў Сандаміры. З датай усё нашмат складаней. Са знойдзенага дакумента робіцца вядомым, што цела віленскага кашталяна ў Сі-

дру было прывезена непасрэдна з Сандаміра, таму ў аўтара выяўленага дакумента, Станіслава Тучынскага, мусілі быць важкія сведкі, якія непасрэдна прысутнічалі пры яго смерці. Аднак дата 13 лістапада яшчэ больш разыходзіцца з датай складання Валовічам тастамента. Беларускі даследчык Г. Брэгер паспрабаваў разабрацца ў супярэчнасці, дапусціўшы, што Б. Сапега, як праваслаўны, у лісце з паведамленнем аб смерці Валовіча 20 лістапада выкарыстаў юліянскі каляндар, розніца якога з грыгарыянскім складала на той час 10 дзён. Такім чынам, Валовіч свой тастамент мусіў падпісаць 21 лістапада 1587 г. (1 снежня) паводле старога стылю ў Мілейчыцах Берасцейскага ваяводства напярэдадні выезду на караначую шведскага каралевіча Жыгімонта Вазы ў Кракаве, а 29 лістапада 1587 г. (9 снежня) смаленскі кашталян перадаваў атрыманую ад Льва Сапегі інфармацыю пра смерць канцлера ВКЛ у Сандаміры. У прамежак часу паміж 1 і 9 снежня, такім чынам, магла наступіць смерць Валовіча, хаця сам Г. Брэгер прытрымліваецца больш шырокага датавання верагоднай даты смерці віленскага кашталяна [3, с. 273].

Падобная рэканструкцыя храналогіі падзей, аднак, супярэчыць не толькі звесткам Б. Сапегі і С. Тучынскага, але і, ускосна, шэрагу іншых крыніц. Падчас трэцяга бескаралеўя Астафей Валовіч, адзін з найбольш дасведчаных прадстаўнікоў уладнай эліты ВКЛ, узначаліў палітычную групоўку, якая падтрымлівала абранне каралём і вялікім князем шведскага каралевіча Жыгімонта Вазы. Цэнтрам яе дзейнасці з'яўлялася Берасцейскае ваяводства. Гэта не выпадкова, бо Валовіч з'яўляўся берасцейскім старостам, і тут яго ўплывы былі найбольш моцныя. Пасля падвоенай элекцыі ў жніўні 1587 г., калі каралямі былі адначасова намінаваны Жыгімонт Ваза і Максіміліян Габсбург, ён разам з невялікай групай менш значных сенатараў, берасцейскай і жамойцкай шляхтай адназначна выступіў на баку шведскага каралевіча. Гэта знайшло адлюстраванне ў дзейнасці берасцейскага сойма, які ў верасні—кастрычніку нефармальна збіраўся ажно тры разы, каб выразіць свайму кандыдату належную падтрымку [15, s. 391–393].

Рашэннем сойма ад 2 кастрычніка былі абраны паслы, якія мусілі ехаць у Кракаў на караначую Жыгімонта Вазы, якая першапачаткова была прызначана на 8 кастрычніка [15, s. 293]. Аднак у сувязі з пераносам яе на 12 лістапада берасцейскі сойм мусіў сабрацца яшчэ раз, пацвердзіўшы рашэнне выправіць сваіх паслоў і мясцовых ураднікаў (сярод якіх, варта меркаваць, і А. Валовіча) на сойм [10; 15, s. 399–400]. У канцы кастрычніка было ўжо вядома, што Жыгімонт Ваза рухаецца ў накірунку Кракава, і чакаць больш дакладных звестак у Берасці даўжэй было б проста палітычна недальнабачна, таму, трэба меркаваць, што берасцейскія прыхільнікі шведскага каралевіча рушылі ў дарогу ў канцы кастрычніка — пачатку лістапада. Аднак па дарозе яны спыні-

ліся ў Сандаміры, чакаючы далейшага развіцця падзей. Сярод іх быў і Астафей Валовіч, знаходжанне якога ў лістападзе 1587 г. у Сандаміры фіксуе іншыя крыніцы. Так, Ян Баяноўскі ў лісце да ваяводы віленскага Крыштафа Радзівіла ад 12 лістапада паведамляў, што да Жыгімонта Вазы даходзяць чуткі пра тое, што Астафей Валовіч, Ян Кішка і Леў Сапега знаходзяцца непадалёк ад Сандаміра [9, s. 24]. Леў Сапега ў лісце да таго ж адрасата ад 17 лістапада з Казімежа ў Люблінскім ваяводстве не як чуткі, а як факт паведамляў, што ў Сандаміры жывуць Астафей Валовіч, Мельхіёр Гедройц, Ян Кішка і іншыя прыхільнікі Жыгімонта Вазы [8, s. 187]. Сумнеўна, што Леў Сапега, які мусіў кардынаваць свае дзеянні з іншымі прыхільнікамі Вазы, едучы разам з імі на каранацыйны сойм, мог мець на гэты конт недакладныя звесткі, тым больш, што Казімеж у Люблінскім ваяводстве і ваяводскі Сандамір дзеліць адлегласць у крыху больш за 90 кіламетраў, то бок адлегласці, якую можна было пераадолець, пры жаданні, нават за адзін дзень. Натуральна, віленскі кашталян не мог двойчы знаходзіцца ў Сандаміры: у лістападзе і ў снежні. Якім чынам яго тастамент мог паўстаць 1 снежня 1587 г. у Мілейчыцах застаецца загадкай. Рэканструкцыя храналогіі падзей указвае на тое, што найбольш прыдатным часам яго напісання з'яўляецца пачатак лістапада, тым больш дакладна вядома, што ў канцы кастрычніка ён знаходзіўся ў Берасці, а значыць не надта далёка ад Мілейчыцаў [12, s. 123–135]. І сапраўды, як слухна заўважае Г. Брэгер, збіраючыся ў складаны шлях да Кракава, у краіну, фактычна, ахопленую грамадзянскай вайной, А. Валовіч, якому мусіла быць ужо значна больш за 60 гадоў, мог палічыць дарэчным скласці свой тастамент. Тым больш, маюцца звесткі, што віленскі кашталян прадчуваў сваю хуткую смерць [3, с. 273; 11, s. 53–54]. Аднак мусіла гэта адбыцца не на пачатку снежня, а на пачатку лістапада. На жаль, выяўлены дакумент не дазваляе канчаткова развязаць праблему, аднак наяўныя матэрыялы дазваляюць усё ж змясціць націск і пачаць сумнявацца ў дакладнасці даты пад тастаментам Астафея Валовіча, а не ў праўдзівасці ліста Багдана Сапегі.

Тэкст, складзены С. Тучынскім, утрымлівае таксама некалькі менш значных, дагэтуль невядомых фактаў. Так, з яго магчыма даведацца, што Астафей Валовіч быў пахаваны ў Сідранскім евангельскім зборы 16 сакавіка 1588 г., згодна са сваім тастаментам [22, s. 169], дзе яго ў астатні шлях праводзілі «павінныя прыяцелі» і «зацныя сенатары». Дзякуючы копіі тастамента, якую атрымаў 19 сакавіка 1588 г. плямённік віленскага кашталяна Пётр Весялоўскі, можна назваць некалькі асоб, якія прысутнічалі ў Сідры. Гэта былі выканаўцы тастамента кашталян берасцейскі Крыштаф Зяновіч, кашталян жамоіцкі Мікалай Тальваш і староста лідскі Ян Абрамовіч. Са сваякоў — Пётр Весялоўскі і, магчыма, яшчэ як мінімум адзін плямённік — Пётр Грыгоровіч Валовіч [2, с. 394].

Апрача таго, у дакуменце маюцца цікавыя звесткі, якія тычацца Сідранскага евангельскага збору². З тастамента А. Валовіча вядома, што менавіта ён фундаваў гэтую святыню з намерам зрабіць яе месцам свайго апошняга спачынку [22, s. 169]. Цяпер можна ўдакладніць дату гэтай фундацыі. Будаўніцтва мураванага збору распачалося толькі ў 1585 г., а першым яго міністрам з’яўляўся Станіслаў Тучынскі. У якасці міністра ён згадваецца яшчэ ў 1601 г. [5, арк. 679–681], аднак ужо ў 1610 г. міністрам тут быў нейкі Рассіус [13, s. 221]. Маёнтак Сідра трапіў у валоданне да Валовічаў яшчэ падчас кіравання вялікага князя Аляксандра [6, с. 30]. Позняя дата фундацыі ў ім збору сведчыць пра тое, што А. Валовіч толькі напрыканцы жыцця мог прыняць рашэнне зрабіць з Сідры сваю галоўную рэзідэнцыю, хаця яшчэ раней збудаваў тут замак, а з самой Сідры зрабіў мястэчка. Яго месцазнаходжанне было дастаткова зручным для кашталяна віленскага — на роўнай адлегласці ад Вільні, Варшавы і Берасця, у непасрэднай блізкасці ад Горадні, дзе канцэнтраваліся асноўныя ўладанні роду Валовічаў.

Сідранскі збор праіснаваў дастаткова доўга. Пасля бяздзетнай смерці адзінай дачкі А. Валовіча Рэгіны і яе мужа, кашталяна кракаўскага Севярына Бонера, ён перайшоў да пляменнікаў віленскага кашталяна — Рамана і Пятра Грыгоравічаў Валовічаў, якія да смерці захоўвалі вернасць кальвінізму. Праз дачку Пятра Гелену ён трапіў у рукі да кальвініста Яна Галоўчынскага, чашніка ВКЛ у 1624–1630 гг. [6, с. 82–84]. Адсюль, верагодна, паходзіць памылковая інфармацыя Юзафа Лукашэвіча і Валерыяна Красінскага аб тым, што менавіта Галоўчынскія былі заснавальнікамі Сідранскага збору [12, s. 221; 16, s. 66]. Пасля смерці Яна Галоўчынскага ў 1630 г. Гелена паўторна выйшла замуж за Крыштафа Патоцкага (каля 1600–1675), таксама кальвініста [6, с. 86; 12, s. 221]. Толькі напрыканцы XVII ст. збор апынуўся ў руках каталіка — падканцлера ВКЛ Станіслава Антонія Шчукі, праз яго шлюб з Канстанцыяй Марыяй Ганнай Патоцкай, апошняй кальвіністкай у родзе Патоцкіх. Шчука планаваў ліквідаваць збор у Сідры, аднак з розных прычын не паспеў гэтага зрабіць [16, s. 67]. На пачатку XVIII ст. збор апісваецца як «мураваны, старасвецкі, вельмі добры і прыгожы» [цыт. паводле: 16, s. 67]. Ю. Лукашэвіч у сваёй вядомай манаграфіі сцвярджае, што пабудаваны Валовічам збор дзейнічаў да канца XVIII ст. [16, s. 67–68], аднак сапраўды ён быў зачынены толькі ў 1839 г. праз кепскі стан, а яго зван быў аддадзены ў лютэранскую кірху ў Беластоку [12, s. 221]. Канчаткова ён быў разабраны пасля Першай сусветнай вайны. Ад збору засталі-

² На той час Сідра — мястэчка Гарадзенскага павета Троцкага ваяводства; у цяперашні час — вёска, цэнтр гміны ў Сакольскім павеце Падляскага ваяводства Рэспублікі Польшча.

ся толькі падмуркі, якія ахоўваюцца як гістарычны помнік Рэспублікай Польшча. Што стала з парэшткамі Астафея Валовіча, кашталяна віленскага і канцлера ВКЛі, невядома.

Ніжэй у дадатку на мове арыгінала прыводзіцца тэкст, складзены міністрам Сідранскага евангельскага збору Станіславам Тучынскім з нагоды пахавання Астафея Валовіча. Пры транслітарацыі ўзяты прынцып палітарнай перадачы. Прапушчаныя літары раскрыты ў круглых дужках. Традыцыйныя скарачэнні не раскрываюцца. Нумарацыя старонак пазначана ў квадратных дужках.

Пераклад дадзенага тэксту на лацінскую мову, зроблены Пятром Валовічам, не публікуецца па некалькіх прычынах. Па-першае, ён не ўтрымлівае ніякіх дадатковых звестак у дачыненні да арыгіналу. Па-другое, шэраг выпраўленняў, зробленых невядомай асобай і часам вельмі неразборлівых, ускладняюць задачу перадачы тэксту ў публікацыі.

ДАДАТАК

Казанне на смерць кашталяна віленскага і канцлера Вялікага Княства Літоўскага Астафея Валовіча

[86] Jasnie Wielmoznemu

Je(g)o msci Panu Ostaffemu Wołowiczowi Castellanowi wileńskiemu, kanclerzowi W.X.L., Brzeskiemu, Kobrińskiemu, Jurborskiemu, etc. staroscie, godnemu Senatorowi y oyczu prawemu Oyczizny Miłośnikowi y strozowi Rzeczpospolitey Bogoboynemu, Boga y słowo iego S(więte) miłuiączemu, który budowanie kościoła te(g)o założył w roku 1585, tak miłością Oyczizny zięty będącz, tempore Interzegni, posługi Rzeczpospolitey odaiącz na drodze w Sedomierzu Ducha swe(go)o Panu Bogu oddał w roku 1587 Dnia 13 Novemb. ktore(g)o ciało tu przywieziono, y z wielką utcziwoscią, y z załością powinnych przyaciółow swoich, y wielu zacnych Senatorow pochowano w roku 1588 Marcza 16, na pamiątkę miłości y załoby Stanisław Tuczius, Pastirsz zboru tego napisał.

Tu leżisz Ostaffi w ziemi cny Senatorze
W domku ktorisz zbudował przedesmiercią sobie
Mądrisz był umieiętny dobry y obfity
W wiernosci ktorąsz służył Rzeczpospolitey
Skąt cię krol zamiłował y dostoinosciami
Okrył bosz zasłużył to swemi posługami

[86 адв.] Skąt y lud wszistek nawet y nieprzyacielie
Załowacz muszą bosz tym wszitkym czynił wielie
Nad to miłoszcz ku Bogu miłoszcz tesz k sfoiemu
Stateczniesz chował zawzdi s chęcią ku bliznemu
Maiącz przed oczima Boga słowo iego Święte
Ktore za staraniem twym było ludziom wzięte

A tak za te postęпки ktoreśz tu wykonał
Niebo wziętesz bocz ie Bog od wieku zgotował.

Крыніца: НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 295. — Арк. 86–86 адв.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси / сост. О. Щербицкий. — Вильна : Печатня Губернского правления, 1867–1904. — Т. 8. — 1870. — 468 с.
2. Бабкова, В. “Копея с копей”: тастамент Астафея Багданавіча Валовіча з актавай кнігі Гарадзенскага земскага суда за 1592–1593 гг. // *Unus pro omnibus* : Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст. / Склад А. М. Янушкевіч; навук. рэд. А. І. Шаланда. — Мінск : Медысонт, 2014. — С. 382–396.
3. Брэгер, Г.М. Гальшанскі маёнтак Астафея Багданавіча Валовіча: зямля і людзі // *Unus pro omnibus* : Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст. / Склад А. М. Янушкевіч; навук. рэд. А. І. Шаланда. — Мінск : Медысонт, 2014. — С. 259–283.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ) — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 295. — Лісты кн. Мікалая Радзівіла да кн. Януша Радзівіла і іншых чальцоў гэтай фаміліі аб правах валодання маёнткамі, фінансавых і іншых пытаннях. 1600–1753 гг. — 135 арк.
5. НГАБ. — Ф. 1755. — Воп. 1. — Спр. 16. — Актавая кніга Гарадзенскага земскага суда. 05.10.1599–12.10.1601. — 1072 с.
6. Рыбчонак, С.А. Паходжанне і радавод Валовічаў XV – пачатку XVII ст. // *Unus pro omnibus* : Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст. / Склад А. М. Янушкевіч; навук. рэд. А. І. Шаланда. — Мінск : Медысонт, 2014. — С. 15–107.
7. Шаланда, А.І. Грыгорый Багданавіч Валовіч — першы падканцлер ВКЛ? Да праблемы генезісу ўрада // *Unus pro omnibus* : Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст. / Склад А. М. Янушкевіч; навук. рэд. А. І. Шаланда. — Мінск : Медысонт, 2014. — С. 240–258.
8. *Archiwum domu Radziwiłłów. Listy ks. M.K. Radziwiłła Sierotki – Jana Zamoyskiego u Lwa Sapiehy / orac. A. Sokołowski.* — Kraków : z drukarni Wł. L. Anczyka, 1885. — 296 s.
9. *Archiwum domu Sapiehów. T. I. Listy z lat 1575–1606 / oprac. A. Prochaska.* — Lwów : nakł. rodziny, 1892. — 590 s.
10. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далей — AGAD).* — *Archiwum Radziwiłłów (далей — AR).* — Dział II. — Sg. 199. — List Zygmunta Wazy do stanów litewskich. 27.10.1587. — 7 s.
11. AGAD. — AR. — Dział IV. — Sg. 507. — Listy Mikołaja Krzysztofa „Sierotki” Radziwiłła do wielu. 1587–1595. — 82 s.
12. AGAD — AR. — Dział V. — Sg. 17959/III. — Wołłowicz Eustachy (listy). 1577–1590. — 143 s.

13. Krasinski, W. Zarys dziejów powstania i upadku Reformacji w Polsce. — T. II. — Cz. II. — Warszawa : Nak. Zwiastuna Ewangelicznego, 1905. — 264 s.
14. Liedke, M. Od prawosławia do katolicyzmu. Ruscy możni i szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec wyznań reformacyjnych. — Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2004. — 313 s.
15. Lulewicz, H. Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588. — Warszawa : Wydawnictwo Neriton, 2002. — 457 s.
16. Łukasiewicz, J. Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie. — T. II. — Poznań : [S.n.], 1843. — 290 s.
17. Spieralski, Z. Hlebowicz Jan h. Leliwa (ok. 1480–1549) // Polski słownik biograficzny. — T. IX/4. — Zeszyt 43. — Wrocław–Warszawa–Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1961. — S. 541–542.
18. Urban-Godziek, G. Elegia renesansowa. Przemiany gatunku w Polsce i w Europie. — Kraków : Universitas, 2005. — 407 s.
19. Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy / pod red. A. Gąsiorowskiego. — T. XI : Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba. — Kórnik : Biblioteka Kórnicka, 1994. — 255 s.
20. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, tom II: Województwo trockie. XIV–XVIII wiek / pod red. A. Rachuby. — Warszawa : Wydawnictwo DIG, 2009. — 687 s.
21. Wajsblum, M. Chrzastowski Andrzej // Polski słownik biograficzny. — T. III. — Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937. — S. 469–471.
22. Wasilewski, T. Testament Ostafiego Wołłowicza // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. — 1962. — T. 7. — S. 165–173.

Артыкул наступіў у рэдакцыю 16.08.2016

В. У. Герасімчык

ВЫКАНАННЕ СМЯРОТНЫХ ПАКАРАННЯЎ УДЗЕЛЬНІКАЎ ПАЎСТАННЯ 1863–1864 ГГ.

Паўстанне 1863–1864 гг. у Беларусі і Літве ў перыяд яго разгортвання разглядалася афіцыйнымі ўладамі як «мяцеж», а яго ўдзельнікі лічыліся «мяцежнікамі» («інсургентамі»), ворагамі дзяржавы, злачынцамі, у адносінах да якіх прымяняліся законы ваеннага часу. Пасля яго задушэння загадам ад 24 мая 1864 г. дзеянні рускіх войскаў у Віленскай вайсковай акрузе кваліфікаваліся як вайсковая кам-

панія, у выніку чаго «*ваенныя дзеянні па замірэнні*» [тут і ніжэй тлустым выдзелена мной. — В.Г.] *апошняга польскага паўстання*» [1, с. XV] былі пастаўлены ў адзін шэраг з іншымі войнамі Расійскай дзяржавы. Гэтым крокам урад намагаўся абгрунтаваць выкарыстанне на ахопленай паўстаннем тэрыторыі метадаў «*утаймавання*» (рус. — «*укрощения*») [3, с. 390], сукупнасць якіх назвалі «*сістэмай уціхамірвання ўсхваляванага краю*» [3, с. 388]. Яна ўвасобілася ў дзейнасці Міхаіла Мікалаевіча Мураўёва¹, які змяніў на пасадзе кіраўніка краю Уладзіміра Іванавіча Назімава² і атрымаў ад імператара Аляксандра II карт-бланш на выкарыстанне любых сродкаў па навядзенні парадку³.

Гэта стала тым больш важна, што пры У. І. Назімаве была зроблена вялікая і выдавочная памылка: разарвана сувязь паміж вынясеннем прысудаў і іх выкананнем, што ў першую чаргу тычылася наймацнейшага сродку, якім валодала дзяржава — смяротнага пакарання⁴.

Ужо на пачатку паўстання 26(14) студзеня 1863 г. Аляксандр II падпісаў рэскрыпт [17, с. IX], у якім указвалася на неабходнасць неадкладнага вынясення губернатарамі або начальнікамі дывізіі на месцах прысудаў паводле Палявога крымінальнага ўлажэння, у першую чаргу ў адносінах да асоб, схопленых са зброяй у руках, паўстанцкіх камандзі-

¹ 3 студзеня па 4 красавіка 1866 г. былі прадываваны «Нататкі» Мураўёва, у якіх у непрыхаванай форме ўвасобіліся асноўныя імкненні расійскіх улад у адносінах да тэрыторый, ахопленых паўстаннем, і метадаў, накіраваных на яго задушэнне. Яны з'явіліся ў друку толькі праз 20 гадоў у часопісе «Русская старина» (1882 г., №№ 11–12; 1883 г., №№ 1–5; 1884 г., № 6) і былі падрыхтаваны Аляксандрам Масолавым пад назвай «Граф Михаил Николаевич Муравьев. Записки его об управлении Северо-Западным краем и об усмирении в нем мятежа, 1863–1866 гг.». У 2016 г. яны былі перакладзены на беларускую мову і выдадзены пад назвай «Нататкі пра кіраванне Паўночна-Заходнім краем і пра падаўленне ў ім бунту» (Мінск, выдавецтва «Ліма-рыус», 2016, 221 с.).

² Мураўёў не абмяжоўваецца ў крытычных характарыстыках адносна Назімава: «ён не ведаў ні краю, ні абставінаў, сярод якіх знаходзіўся, і бачыў толькі, што ўсё ідзе дрэнна» [3, с. 401].

³ Пасля сустрэчы з імператарам Аляксандрам II у пачатку мая 1863 г., дзе Мураўёў атрымаў прапанову ўзначаліць ахопленыя паўстаннем губерні ў Беларусі і Літве, ён адзначыў: «*Ён спадзяецца, што я спыню мяцеж і прывяду там усё ў належны парадак; што ён дае мне поўныя правы дзейнічаць у залежнасці ад патрэбы і што ад мяне будзе залежаць, пасля замірэння мяцяжу, калі пажадаю, альбо заставацца там генерал-губернатарам, альбо вярнуцца*» [3, с. 395].

⁴ Мураўёў у сваіх «Нататках» пасля прыезду ў Вільню адзначаў: «Шмат было ўзята асоб пад варту ў розны час за ўдзел у мяцяжы, імі напоўнены былі ўсе турмы, але, на жаль, большай часткай іх справы не былі скончаны, нават не пачаты. Пра тых жа асоб, якія былі прысуджаны ваеннымі судамі, не было пастаноўлена канфірмацый, бо апасаліся строгасцю раздражніць мяцежнікаў» [3, с. 406].

раў і кіраўнікоў. Ім пагражала смяротнае пакаранне праз расстрэл альбо павешанне. У той жа час да 12 красавіка вызначаўся тэрмін памілавання ў адносінах тых, хто добраахвотна складзе зброю і раскеецца ў сваіх учынках, што таксама ўплывала на дзейнасць «нерашучага» Назімава.

Расійскія ўлады не былі гатовыя да таго наплыву матэрыялаў, якія патрэбна было збіраць і сістэматызаваць па меры пашырэння паўстання. Гэта вяло не толькі да бытаніны ў дакументах, але стварала магчымасці для нядобрасумленнага разгляду матэрыялаў. У выніку новыя справы на ўдзельнікаў паўстання перамешваліся са справамі крымінальнага характару. Сітуацыя ўскладнялася за кошт неакрэсленасці паўнамоцтваў шматлікіх начальнікаў розных інстанцый забюракатызаванага механізму імперыі, вынікам чаго з'яўлялася пашырэнне тэрору ў адносінах да мірнага насельніцтва. Широкае распаўсюджванне атрымала напісанне даносаў, што толькі садзейнічала культывацый пачуцця страху перад уладай. У выніку 15(3) сакавіка 1863 г. са штаба камандуючага войскамі Віленскай вайскавай акругі генерал-губернатар У. І. Назімава выйшаў цыркуляр, у якім агаворвалася неабходнасць ажыццяўлення арыштаў толькі паводле пісьмовага загаду і пры наяўнасці доказаў вінаватасці⁵.

Судова-следчыя камісіі былі перапоўнены справамі арыштаваных. Узнікла тэрміновая патрэба аддзяліць найбольш важныя паўстанцкія справы ад другачарговых. Таму 23(11) мая 1863 г. імператарам былі

⁵ «Прапаную атрадным і ваенным начальнікам, а таксама начальнікам губерняў пры выдачы распараджэнняў аб арыштаванні абвінавачаных асоб забяспечваць, на падставе 129 арт. 2 кнігі Ваенна-палявога статута, пасыланых афіцэраў і чыноўнікаў пісьмовых загадам, у якім павінна быць азначана, каго менавіта і за што належыць арыштаваць, без загаду ж нікога да ўзяцця абвінавачаных не пасылаць, і ўвогуле ў справах такога кшталту строга кіравацца артыкуламі 79, 137 і 138 згаданага статута і артыкуламі 275–280 і 282–87 улажэння аб пакараннях крымінальных і папраўчых (выд. 1857 года)».

Выпіска гэтых законаў пры гэтым дадаецца:

Ваенна-крымінальнага статута (выд. 1859 года)

Кнігі 2 арт. 79. Калі хто-небудзь з афіцэраў і чыноўнікаў альбо асоб грамадзянскіх вышэйшых званняў даносіць будзе паводле злачынстваў дзяржаўных, азначаных у арт. 275–280 і 282–287 улажэння аб пакараннях (выд. 1857 года), не падаўшы доказаў, і пры першым допыце ў гэтым умацуецца, таго адразу пад моцнай вартай для даследавання адсылаць да начальства, якому падначальваецца, і да выдачы ад яго дазволу ніяк не браць пад варту і падазронам не лічыць тых, на каго данесена будзе. Артыкул 137. Браць каго-небудзь для допыту і даследавання належыць толькі ў такім выпадку, калі доказ у злачынстве базіруецца на абставінах, якія ўзбуджаюць моцнае падазрэнне.

Артыкул 138. Доказы належыць разглядаць з усемагачымай абачлівасцю, пад апаскай спання, на карысць абвінавачанага, знявагі і нанесеных яму страт, калі ён будзе ўзяты беззаконна і няслушна» [8, арк. 7].

зацверджаны правілы аб парадку асуджэння ўдзельнікаў паўстання, згодна з якімі тыя падзяляліся на 5 катэгорый «вінаватасці» [17, s. XVI].

Катэгорыі	Прыналежныя да катэгорыі арыштанты	Прысуды, якія ім пагражалі
1	Кіруючыя дзеячы паўстання, удзельнікі паўстанцкай адміністрацыі, ваеннаслужачыя царскай арміі, якія перайшлі на бок паўстанцаў	Перадаваліся ваенна-паліцэйскаму суду і прысуджаліся да смяротнага пакарання, катаржных прац абосылкі ў Сібір на пасяленне
2	Паўстанцы і саўдзельнікі з ліку заможных абшарнікаў, асоб духавенства, негачыянты, дактары, настаўнікі, чыноўнікі	
3	Сяляне, мяшчане, рамеснікі	Ссылаліся ў менш аддаленыя раёны Сібіры на жыхарства або ў арыштанцкія роты грамадзянскага ведамства на перыяд ад 1 да 5 гадоў. На практыцы асобы трэцяй катэгорыі часта пасяляліся па месцы жыхарства
4	Асобы, якія садзейнічалі паўстанню матэрыяльнымі сродкамі	Тое ж, што і ў 3-й, але «правілы» дазвалялі камандуючым ваенных акруг прымяняць да такіх асоб адміністрацыйныя спаганні
5	Паўстанцы, якія з'явіліся да расійскіх улад з раскаяннем	Сяліліся на месцы свайго жыхарства пад нагляд паліцыі

У аснову правілаў былі пакладзены склад злачынства і саслоўная прыналежнасць, але ўлады не выключалі магчымасці аднясення прадстаўнікоў розных саслоўяў да любой з пералічаных катэгорый, калі гэтага патрабавала небяспека «складу злачынства», або следча-судовыя органы палічылі, што падсудны заслугоўвае ласкі. Так, нават сялянскае паходжанне не ўратавала ад пакарання смерцю збеглых або былых жаўнераў (Станіслаў Адамовіч, Ян Жмачынскі, Юзаф Урбановіч), прапагандыстаў (Дамінік Талінскі і Мацей Цюхна) і тым больш жандараў-вешальнікаў (Ян Грынуk, Аляксандр Падалецкі і Якуб Саковіч).

Іл. 1. Карыкатура на Міхаіла Мураўёва-Вешальніка
каляровая літаграфія, Аўстрыя, 1863 г.

У той жа час атрымалі памілаванне вядомыя паўстанцкія камандзіры Раман Рагінскі і Вітальд Міладоўскі, якія пайшлі на супрацоўніцтва са следствам.

Асноўная мэта правілаў аб парадку асуджэння ўдзельнікаў паўстання заключалася ў аблягчэнні дзейнасці ваенна-судовых і следчых камісій, а таксама садзейнічанні больш хуткаму разгляду спраў аб удзельніках паўстання. У першую чаргу тых, каму пагражалі смяротныя пакаранні.

Калі пры У.І. Назімаве было ажыццёўлена толькі адно смяротнае пакаранне — расстрэл 24(12) сакавіка 1863 г. у Коўне камандзіра паўстанцага атрада Троцкага павета прапаршчыка корпуса ляснічых Клэта Карэвы [17, s. 24], то пры М.М. Мураўёве іх адбылося, паводле В. Студніцкага, 179. З іх 80 былі выкананы праз павешанне, што ў Расійскай імперыі да таго часу адбывалася выключна рэдка і лічылася ганебным. У выніку «Віленскі ваенны, Ковенскі, Гродзенскі і Мінскі генерал-губернатар з падпарадкаваннем Віцебскай і Магілёўскай губерняў, Камандуючы войскамі, ва ўсіх яго губернях размешчанымі, з правамі і ўладаю камандзіра асобнага корпуса на ваенны час» атрымаў мянушку «Вешальнік» (іл. 1).

Смяротнае пакаранне праводзілася на падставе артыкулаў 549 і 550 Ваенна-крымінальнага статута Расійскай імперыі і павінна было адбы-

вацца на працягу двух сутак пасля зацвярджэння прысуду. Парадак выканання прысуду быў падрабязна распісаны [17, s. LV–LVII].

1. З мэтай прысутнасці пры смяротным пакаранні выводзяцца ў строй усе войскі, якія знаходзяцца ў ваколіцах мясцовасці, дзе яно мае адбыцца. Калі колькасць войскаў будзе вялікай, тады з палкоў, брыгад або дывізій ствараюцца зводныя батальёны, у якія бяруцца па некалькі жаўнераў з кожнай роты.
2. Вызначаная колькасць войскаў у прызначаны дзень і гадзіну выводзяцца на месца пакарання і становяцца ў баявым парадку.
3. На месцы пакарання загадзя рыхтуюцца ўбіты ў зямлю слуп, за якім выкопваецца яма.
4. Калі войскі пастрояцца, адзін з духоўных у пахавальным адзенні, з крыжам і Евангеллем у руках, акружаны канвоем, праводзіць злачынцу праз увесь строй да яго цэнтру.
5. Да злачынцы набліжаецца палявы генерал-аўдытар ці обер-аўдытар для прачытання судовага прысуду, адначасова ў батальёнах выклікаюцца на сярэдзіну обер- і унтэр-афіцэры і даецца каманда: *«зважай!»*.
6. Перад пачаткам чытання, для звароту ўсеагульнай увагі, тройчы б'юць барабаны.
7. Напачатку чытання ад'ютанты ўголас абвешчаюць перад кожным батальёнам рашэнне суда.
8. Пасля прачытання даецца каманда *«на плячо, обер- і унтэр-афіцэры на месца!»*, пры біцці барабанаў на злачынцу апранаецца доўгая белая кашуля. Духоўны дае яму бласлаўленне і аддаляецца.
9. Канвойныя завязваюць злачынцу вочы, праводзяць да слупа і прывязваюць да яго.
10. Пятнаццаць шарагоўцаў і адзін унтэр-афіцэр набліжаюцца да слупа з зараджанымі стрэльбамі, спыняюцца на адлегласці ў 15 крокаў, усе адразу рыхтуюцца, цэляцца і страляюць, мецячы ў грудзі, каб смерць злачынцы была імгненнай.
11. Падыходзяць так, каб злачынца не чуў іх набліжэння, спыняюцца, рыхтуюцца, цэляцца і страляюць не па камандзе, але па знаку, пададзеным рукой унтэр-афіцэра.
12. Калі б так здарылася, што з першай спробы злачынца не быў застрэлены, то стрэльбы адразу зараджаюцца паўторна, і кожны страляе паасобку.
13. На працягу ўсяго гэтага часу, г. зн. ад прачытання прысуду да заканчэння пакарання, працягваюць біць барабаны.

14. Пасля заканчэння пакарання цела злачынцы здымаецца са слупа і скідаецца ва ўжо папярэдне падрыхтаваную яму. Войскі праходзяць паўзводна і пасля праходжання каля ямы распускаюцца.

У выпадку ж вынясення смяротнага пакарання праз павешанне, якое лічылася найбольш ганебнай формай, напачатку адбывалася шальмаванне. Але ва ўставе яно прадугледжвалася толькі ў адносінах вайскоўцаў. Так, з афіцэраў здымаўся мундзір, а над іх галавой пераломвалася шпага. У ніжніх чыноў здымаўся мундзір і адбіралася зброя, пасля чаго іх перадавалі кату для выканання прысуду, які адбываўся ў прысутнасці вайсковай каманды.

У час паўстання ў парадак выканання смяротных пакаранняў былі ўнесены пэўныя змены, галоўным чынам накіраваныя на паказальнасць гэтых актаў і дэманстрацыю моцы, рашучасці імперыі па яго задушэнні. Адразу ж пасля прыезду ў Вільню 26(14) мая 1863 г. М. М. Мураўёў загадаў паскорыць разгляд і выкананне некаторых адабраных ім асабіста спраў. І замест таго, каб распачаць справу ў адносінах да сапраўды найбольш значных дзеячаў паўстання, для ўзмацнення эфекту М. М. Мураўёў вырашыў нанесці ўдар па тым слоі насельніцтва Літвы і Беларусі, які да таго часу лічыўся недатыкальным — арыштаваным каталіцкім ксяндзам, да якіх кіраўнік краю меў глыбокую антыпатыю і адносіў іх да ліку галоўных ініцыятараў паўстання. М. М. Мураўёў лічыў, што *«рымска-каталіцкае духавенства было паўсюль на чале польскай прапаганды, раздзімала мяцеж і пераконвала ў гэтым усіх ад малога да вялікага, нават і на споведзі»* [3, с. 401].

Нездарма, ужо 15(3) мая, у дзень публікацыі ў «Віленскім кур'еры» паведамлення аб прызначэнні М. М. Мураўёва, былі аддадзены пад ваенны суд пры штабе Другой пяхотнай дывізіі ксяндзы Станіслаў Ішора, Адам Фалькоўскі і Руймунд Зямацкі, а таксама арыштаваны правіянцкі пісар Вінцэнт Гаеўскі, вартаўнік Фелікс Яцэвіч і арганіст Адам Калясінскі [17, s. 73a]. У далейшым колькасць арыштаваных ксяндзоў толькі павялічвалася і рабілася выснова пра паўстанне 1863–1864 гадоў як *«ксендза-шляхецкі мяцеж»*⁶. За час паўстання ў Беларусі і Літве былі асуджаны на смерць і расстраляны 8 каталіцкіх ксяндзоў: Антоні Гаргас, Ежы Дайліда, Раймунд Зямацкі, Станіслаў Ішора, Антоні Мацкевіч, Ізыдар Нарэйка, Тэафіл Рачкоўскі і Адам Фалькоўскі. Тром з іх пакаранне было праведзена на працягу чэрвеня 1863 г. Найбольшую з іх вядомасць атрымала

⁶Гэтая думка яркая прасочваецца ў працы Васіля Ратча, якому ў кастрычніку 1864 г. Мураўёў асабіста загадаў *«сабраць і прывесці ў сістэматычны парадак самыя знамянальныя звесткі, для апісання ў Паўночна-Заходняй Расіі апошняга польскага мяцяжу»* [12, с. 264].

першае, ажыццёўленае 3 чэрвеня (22 мая) над ксяндзом Жалудоцкага касцёла Лідскага павета С. Ішорам, абвінавачаным у прачытанні паўстанцкага маніфеста ў касцёле і падбукторванні прыхаджан да ўдзелу ў паўстанні.

Гэтае пакаранне стала па-сапраўднаму паказальным як у вынясенні прысуду і яго ажыццяўленні, так і яго паднясенні ў літаратуры.

Суд над Ішорам і Калясінскім доўжыўся ўсяго адзін дзень. Ужо 18(6) мая быў вынесены прысуд аб расстрэле, пры гэтым адзначалася магчымасць палягчэння прысуду ў адносінах арганіста, падпарадкаванага ў сваёй дзейнасці ксяндзу, змякчаючымі абставінамі ў адносінах якога сталі падрабязныя паказанні. Канфірмацыя была выдадзена 22(10) траўня, а ўжо 28(16) траўня, на другі дзень пасля прыезду ў Вільню, яна была падпісана М. М. Мураўёвым, пры гэтым ён замяніў прысуд Калясінскаму з расстрэлу на цяжкія працы ў капальнях на 12 гадоў [17, s. 73b].

Месцам пакарання Ішоры Мураўёў абраў гандлёвую плошчу на Лукішках у Вільні. Папярэдне па горадзе адбывалася агалашэнне прысуду ў суправаджэнні з барабанным боем. У дзень выканання ўжо з 7 гадзін раніцы на плошчах і базарах абвяшчалася пра будучае пакаранне, прызначанае на дзень кірмашу, калі ў Вільню з'яжджаўся вясковы і месчакровы люд з усёй ваколіцы.

Працэс расстрэлу Ішоры апісаў у сваіх успамінах Аляксандр Аўрэбах, які дазваляе прасачыць парадак выканання гэтай формы смяротнага пакарання. На месца пакарання асуджаны прыбываў разам з духоўнікам, акружаны карэ пяхоты. Прысуд чытаў аўдытар у прысутнасці каменданта турмы. Затым асуджаны падводзіўся да слупа, перад якім была вырытая яма. 12 жаўнераў, а не 15, як належала паводле ваеннакрымінальнага статута, прыводзілі прысуд у выкананне. Асабліваць дадзенага выпадку ў тым, што Ішора атрымаў дазвол сустрэць смерць з адкрытымі вачыма. Гэта было вялікай рэдкасцю. Звычайна на просьбы паўстанцаў сустрэць смерць з незавязанымі вачамі яны атрымоўвалі адмоўны адказ. Напрыклад, Мечыславу Сцыпіёну гэта зрабіць не дазволілі [6, с. 849].

Пасля расстрэлу Ішоры аб ім было напісана ў «Віленскім весніку» (№ 56 ад 25 мая 1863 г.). Дадаткова М. М. Мураўёў загадаў перадрукаваць гэтае паведамленне ў форме аб'явы і распаўсюдзіць па ўсёй губерні. Было надрукавана 40 аб'яў на рускай і польскай мовах. У далейшым гэтая практыка праводзілася пасля выканання кожнага прысуду.

Сам М. М. Мураўёў, ацэньваючы паспяховасць падобных пакаранняў ксяндзоў, пісаў наступным чынам: *«Жадаючы <...> паказаць палякам, што ўрад наш іх не баіцца, я неадкладна заняўся разглядам прысудаў аб найбольш важных злачынцах; канфірмаваў іх і неадклад-*

Іл. 2. «Апошнія слова сущаэння. Варшаўская цытадэль»
літаграфія, Англія, 1864 г.

на загадаў выканаць прысуды ў Вільні на гандлёвай плошчы, у самы поўдзень і з агалашэннем па ўсім горадзе з барабанным боем. Я пачаў з ксяндзоў, як галоўных дзеячаў мяцяжу; расстраляны былі два ксяндзы на працягу тыдня. Палякі не верылі, што я адважуся на гэта; але калі ўбачылі выкананне гэтага на справе, а не на словах, усіх іх ахапіў страх. Енку і крыку было шмат у горадзе, і многія нават з'язджалі з яго» [3, с. 407].

Пры неабходнасці ажыццяўлення прысуду ў населеных пунктах, не забяспечаных турэмнымі замкамі, адбывалася канваіраванне асуджанага да месца пакарання. Прыкладам выступае расстрэл Эдварда Харэвіча ў мястэчку Лагойск 7 снежня 1864 г., якому прысвяціў свой аповед Іван Захар'ін (псеўданім Якунін) [4]⁷. Яго змястоўнае апісанне пацвярджаецца ўспамінамі А.А. Ангэбаўэра [2] і ваеннага медыка Івана Мітрапольскага, які прысутнічаў пры расстрэле іншага паўстанца — Юзафа Урбановіча ў Гродне 26(14) сакавіка 1864 г. [7].

⁷Захар'ін не называе імя Харэвіча, але яно аднаўляецца на падставе дадзеных В. Студніцкага і іншых крыніц. Таксама Захар'ін памылкова называе часам выканання прысуду ліпень 1864 г.

Харэвіч быў асуджаны на смерць за забойства станавога прыстава Барысаўскага павета Адама Ляцкага. Месцам пакарання абралі Лагойск, паколькі менавіта ў гэтых вёсках ад гэтага мястэчка і быў забіты расійскі чыноўнік. Яшчэ ў Бабруйску Харэвічу на пасяджэнні суда абвясцілі прысуд, які быў зацверджаны, а просьба аб памілаванні паўстанца адхілена.

Харэвіча перавезлі з Барысава ў Лагойск уночы ў паштовай калясцы ў акружэнні казацкага канвою. На світанні яны прыбылі ў мястэчка, дзе спыніліся ў загадзя падрыхтаванай кватэры ў невялічкай яўрэйскай хаце на ўскрайку мястэчка. Усіх жыхароў хаты прымусілі яе пакінуць на час знаходжання ў ёй асуджанага, ахова якога была дадаткова ўзмоцнена жаўнерамі Малаяраслаўскага палка і данскімі казакамі.

У той жа дзень прыбыў вайсковы начальнік павета палкоўнік Рамуальд Дамброўскі, які пажадаў асабіста прысутнічаць пры выкананні прысуду. Увесь дзень казакі аб'язджалі ваколіцы, загадваючы, каб раніцай да сямі гадзін наступнага дня вяскоўцы і месцакоўцы збіраліся ў Лагойску, каб прысутнічаць пры расстрэле. Напярэдадні пакарання ўвечары да асуджанага быў дапушчаны ксёндз. Уночы да яго наведваўся вартавы афіцэр і спытаў аб апошнім жаданні або просьбе. Харэвіч папрасіў не дапускаць прысутнасці на пакаранні яго маці, якая жыла ў мястэчку Гайна Барысаўскага павета.

Усю ноч перад пакараннем у адным пакоі з Харэвічам правялі два жаўнеры са стрэльбамі. Раніцай яму быў прынесены сняданак, але *«ён не дакрануўся ні да віна, ні да смачных страў, якія былі яму, з дазволу ўлад, дастаўлены. Ён выпаліў толькі, адну за адной, некалькі цыгар, і, заўважыўшы вартавым, што даўно не паліў, і што ў яго моцна, таму, закруцілася галава, лёг у ложак. Толькі пад раніцу ён заснуў мёртвым, перадсмяротным сном <...>»* [4, с. 134].

А 7-й гадзіне раніцы ў пакой асуджанага прыйшоў палкавы аўдытар у суправаджэнні выканаўцаў пакарання. Пасля абуджэння Харэвіч атрымаў магчымасць прывесці сябе ў парадак — памыцца, прычасацца, прачытаць малітву. Праз хвілін 20 ён выйшаў на вуліцу, па якой пайшоў у суправаджэнні ксяндза і канвою да месца пакарання. Тут ужо прысутнічала некалькі тысяч ваколічных жыхароў. Шэсце адбывалася хвілін 20–25 у накірунку ўзвышшаў, ля падножжа аднаго з якіх быў укапаны ў зямлю абструганы белы слуп са свежай магілай за ім.

Жаўнерам было загадана *«стой!»*, затым прагучалі каманды *«На плечо!»* і *«Слушай: на кра-ул!»*. Затым аўдытар чытаў прысуд, пасля чаго прагучала новая каманда для жаўнераў, якія павінны былі ажыццявіць пакаранне: *«К ноге»*. Па знаку палкавога ад'ютанта ксёндз у апошні раз падышоў да Харэвіча і некалькі хвілін размаўляў з ім. Пасля таго як асуджаны пацалаваў крыж і хутка апусціўся на калені, ксёндз перахрысціў

яго, узяў у руку жменю зямлі і пасыпаў ёю галаву Харэвіча, пасля чаго адышоў у бок. Да Харэвіча наблізіліся два жаўнеры. Адзін з іх накінуў на паўстанца важнейшы атрыбут пакарання — «саван», якім, паводле Захар'іна, з'яўлялася «доўгая белая кашуля з палатняным жа баішлыкам і з доўгімі, аршыны на тры, рукавамі» [4, с. 135].

Па плошчы пачынаў разносіцца барабанны дроб. Пасля таго як палатняны мяшок схаваў твар асуджанага, жаўнеры ўзялі яго пад рукі і паставілі спіной да слупа. Рукавы «савана» былі доўгія для таго, каб іх можна было некалькі разоў абвязаць вакол слупа. Ад войска аддзяліліся 12 жаўнераў, якія пасля ўзмаху унтэр-афіцэрам хусткай выканалі стрэлы. Да месца пакарання наблізіўся ваенны медык, які слухаў сэрца нябожчыка, глядзеў пульс на руцэ, пасля чаго рабіў заключэнне аб смерці і паведамляў пра яго афіцэрам. Затым да цела накіроўваліся тыя самыя жаўнеры, якія прывязвалі асуджанага да слупа. Яны разразалі палатно рукавоў, пасля чаго цела пад уздзеяннем уласнай вагі спаўзала ў яму, якую адразу ж закопвалі і ўтрамбоўвалі. І. Мітрапольскі так апісваў свой удзел у экзекуцыі Урбановіча: «Пададзены знак, грывнулі, як адзін, дванаццаць стрэлаў, і прывязаны да слупа чалавек, дрыгнуўшы, здаецца, кожным мускулам свайго цела, схіліў галаву. Я падышоў да яго, падняў дагары павязку і зірнуў на пабялелы, з заплюшчанымі вачыма, твар, на якім прабягалі яшчэ дробныя сутаргі. І твар гэты застаўся ў маёй памяці да цяперашняга часу. Закрывшы яго ізноў павязкай, і падышоў да афіцэра павольнымі крокамі, бо мае ногі дрэнна мяне слухаліся, прыклаў руку да казырка і адрапартаваў «мёртвы!» [7, с. 155].

У выпадках, калі неабходна было ажыццявіць некалькі прысудаў, для кожнага асуджанага прызначаўся асобны слуп з выкапанай каля яго магілай. Пасля адзявання «савана» і прымацавання да слупоў насупраць кожнага асуджанага выстройваліся па 12 жаўнераў з зараджанымі стрэльбамі, якія па знаку афіцэра выстрэльвалі ў паўстанцаў. Апісанне аднаго з такіх пакаранняў — 26(14) чэрвеня 1863 г. у Шаўлях над Мечыславам Сцыпіёнам і Янам Моркісам пакінуў Мітрафан Мязоцкі, які выконваў у той час абавязкі палявога аўдытара. Цікаваць уяўляе яго заўвага пра тое, што пасля выкананага прысуду «да іх падбеглі жаўнеры, яшчэ далі па адным стрэле ва ўпор у галаву і адвязалі целы, якія адразу наваліліся ў магілы» [6, с. 850].

У выпадках пакаранняў афіцэраў або збеглых жаўнераў, якія далучыліся да паўстання, абавязковым з'яўлялася выкананне пункта 1 артыкула 549 Ваенна-крымінальнага статута. Паводле яго, усе наяўныя ў населеным пункце войскі (або прадстаўнікі ад кожнага палка, які тут размяшчаўся) павінны былі прысутнічаць пры экзекуцыі. Так, пры расстрэле Ігната Будзіловіча ў Оршы прысутнічалі амаль 700 жаўнераў і афіцэраў. «Пры экзекуцыі ў страі знаходзіліся: Вяземскага палка пяхо-

ты, рот 15-й, 4-й стралковай і 18-й, штаб-афіцэраў 3, обер-афіцэраў 4, унтэр-афіцэраў 40, музыкаў 9, шарагоўцаў 300, усяго — 3532 чалавекі; Мітаўскага Гусарскага палка Я. В. Караля Віргэмбергскага 2 эскадроны; 1-й дывізіі штаб-афіцэраў 2, обер-афіцэраў 13, трубачоў 17, унтэр-афіцэраў 28, шарагоўцаў 154; Аршанскай каманды ўнутранай варты обер-афіцэраў і унтэр-афіцэраў 8, шарагоўцаў 50; № 13-га Данскога обер-афіцэраў 1, ураднікаў 2 і шараговых 46» [17, s. 61a].

Пасля здзяйснення пакаранняў і закопвання забітага да слупоў накіроўваліся прысутныя пры расстрэле жанчыны. Напрыклад, паводле І. Захар'іна, «<...> да слупа, ціха плачучы, падышло некалькі маладых дзяўчын і жанчын у глыбокай жалобе, дасталі з кішэняў белыя хусткі і старанна выцерлі імі кроў расстралянага, што засталася на слупе, на памяць пра яго» [4, с. 136]. Прыкладна падобна піша таксама Зоф'я Кавалеўская пры апісанні пакарання Міхала Цюндзвіцкага [16, s. 117].

Вялікае распаўсюджанне як форма смяротнага пакарання атрымала павешанне. Першае павешанне на тэрыторыі Літвы і Беларусі адбылося ў Вільні 9 чэрвеня (28 мая) 1863 г. над Баляславам Калышкам. Рашэнне суда ад 4 чэрвеня (23 мая) — «расстрэл» — было 5 чэрвеня (24 мая) зменена Мураўёвым на «павешанне» [17, s. 77b]. У далейшым замена формы пакарання ў адносінах найбольш значных асоб паўстання стала тыповай з'явай.

Нагледзячы на тое што напярэдадні пакарання ў Вільні была моцная навальніца, з-за якой колькасць прысутных на Лукішскай плошчы была меншай, чым на папярэдніх трох пакараннях, аповеды пра экзекуцыю Баляслава Калышкі разышліся па ўсёй былой Рэчы Паспалітай як прыклад гераічнай смерці. Ён ішоў на смерць з усмешкай на твары. Нават расійскія жаўнеры казалі «*мужна ішоў*» [17, s. LIX]. Падчас зачытвання прысуду жаўнер перадаў Калышку загад афіцэра зняць канфедэратку. У адказ пачуў: «*Абыдзецца!*». Тады адзін з шарагоўцаў канвою сам скінуў шапку з яго галавы. Калышка толькі ўсміхнуўся і нахіліўся долу. Адной рукой падняў канфедэратку, а другой ухапіў жменню коўзкай, мокрым ад нядаўняга дажджу зямлі і кінуў тою ў афіцэраў, якія стаялі побач. Пасля спакойна ўсклаў канфедэратку на галаву [17, s. LIX]. Калышку завязалі рукі і падвялі да шыбеніцы. Ён падняўся на лаву, і як толькі кат надзеў на шыю Калышкі пятлю, паўстанец «*сам выпхнуў лаўку з-пад сваіх ног*» [5, с. 612], але вярхоўка не вытрымала і абарвалася. Паводле Аўэрбаха, «*ён абарваўся і быў ужо рукамі, лежучы на мосце, дадушаны катом*» [2, с. 690].

Наступным пасля Калышкі быў павешаны Зыгмунт Серакоўскі, пакаранне якога засталося ў шматлікіх сведчаннях сучаснікаў і дазваляе ў падрабязнасцях аднавіць выкананне гэтай формы прысуду над удзельнікамі паўстання.

27(15) чэрвеня з самай раніцы у Вільні быў нязвыкла моцны рух. На Лукішскай плошчы высілася пастаўленая шыбеніца⁸, а па горадзе разляталася ваенная музыка з пішчалкамі, якая сведчыла пра будучую экзекуцыю. На відовішча, быццам пчолы на мёд, цягнуўся вялізны натоўп.

А 10-й гадзіне ўзброеныя вайскоўцы абступілі невялікі пляц вакол шыбеніцы, побач стаялі прадстаўнікі ўлады з аўдытарам. Пачуліся галасы: «Едзе! Едзе!». Ад Пагулянкі дарогай, якая вяла са шпіталя, везлі Серакоўскага на лёгкім адкрытым рэсорным экіпажы на чале з плацмаёрам [5, с. 612]. Серакоўскі стаяў на крыху падагнутых нагах, абапіраючыся рукамі на плечы ксяндза і шпітальнага служкі. Пакуль экіпаж пад'язджаў да месца пакарання, па Лукішках, дзе сабраўся вялізны натоўп, гучаў барабанны бой. Адным з відавочцаў тых падзей аказаўся Якуб Гейштар, якому Зыгмунт даслаў знак хусткай. У тую ж хвіліну Гейштар адчуў моцнае хваляванне натоўпу і праз імгненне быў ужо далёка ад дрожкі Серакоўскага, выпіханы ўсё далей і далей.

Прысуд Серакоўскі слухаў моўчкі, утрапёным позіркам углядаючыся ў натоўп, але калі пачуў, што расстрэл яму заменены на ганебнае павешанне, прамовіў: «*Пратэстую перад Расіяй і Еўропай супраць гэтага прысуду!*» [14, s. 108]. Аднак гукі барабанаў заглушылі яго словы. Гэта быў звычайны метад, якім заглушалі голас асуджаных перад пакараннем. Да Серакоўскага наблізіўся кат са смяротнай кашулі ў руках і, неахайна апранаючы яе на пакаранага, дакрануўся да незагойнай раны. Серакоўскі ўзрушана крыкнуў: «*Як смееш да мяне дакранацца, дурань!*» — і адпихнуў яго [5, с. 612]. Пасля секунднай разгубленасці кат накінуўся на Серакоўскага. Той крычаў і намагаўся адбіцца. Жаўнеры прыйшлі на дапамогу кату. Серакоўскага звязалі і пацягнулі пад шыбеніцу з пятлёю на шыі, дзе ў сувязі з цяжкай ранай, ён нават не здолеў самастойна стаць на стул. Апошнімі словамі з яго вуснаў натоўп пачуў: «*Будзе воля Твая!*» [15, s. 43].

Расійскія ўлады таксама прымянялі памілаванні падчас выканання смяротнага прысуду, што павінна было зрабіцца дадатковым псіхалагічным катаваннем. Адно з іх апісвае Аўэрбах: «*Пайшоў я было яшчэ паглядзець, як павінны былі пакараць смерцю юнака гадоў 16–17, нейкага Ліпскага, які ў апошнюю хвіліну, калі прысуд яму быў ужо прачытаны, і нават была надзета кашуля з капюшонам, які закрываў твар карана-*

⁸ Імерацінскі зазначае: на Лукішскай плошчы быў усталяваны эшафот «з дзвюма шыбеніцамі». Аднак гэта, найбольш верагодна, не адпавядае рэчаіснасці. Для Імерацінскага гэта падавалася відавочным, бо ён лічыў, што разам з Серакоўскім быў пакараны «яго таварыш Калышка». Насамрэч, Калышка быў пакараны 18 днямі раней за Серакоўскага.

га, быў памілаваны Мураўёвым. Памілаванне, прывезенае, дзякуй Богу, яшчэ своечасова ардынарам Мураўёва, гучала наступным чынам: «Прымаючы пад увагу маладосць і просьбай старой маці, замяніць Ліпскаму смяротнае пакаранне ссылкай у Сібір». Калі з яго знялі кашулю, ён ізноў убачыў свет Божы, і яму прачыталі памілаванне, гэты прыгожы і стройны юнак, здавалася, нічога не разумеў, выгляд ён меў цалкам разгублены і здзіўлены» [2, с. 690]. Аднак нярэдкамі былі выпадкі, калі памілаванне, дараванае нават імператарам Аляксандрам II, прыходзіла ўжо пасля выканання прысуду, як, напрыклад, у выпадках Леана Плятэра або Міхала Аскеркі [2, с. 690].

Многія з вынесеных прысудаў выклікаюць пытанні ў іх справядлівасці. Так, напрыклад, Аляксандр Кучэўскі быў павешаны на падставе ўласных прызнанняў у забойстве ў вёсцы Умкольне селяніна Лапукса, які дапамагаў уладам лавіць паўстанцаў. Як паведамляе Мяжэцкі, сяляне Умкольне адмовіліся даваць паказанні супраць Кучэўскага⁹, які пасля перадачы справы ў ваенна-следчую камісію, «дадзенае і ваеннаму начальніку паказанне тлумачыў тым, што начальнік дапытваў яго з катаваннямі пад ударамі казацкіх нагаек. Сапраўды, пры аглядзе ў камісіі на спіне Кучынскага аказалася некалькі сінябарвяных палос, відавочна, слядоў нагаек» [6, с. 855]. У сувязі з новымі абставінамі камісія звярнулася па дапамогу да Мураўёва, які, «вяртаючы справу, загадаў камісіі судзіць у дваццаць чатыры гадзіны паводле наяўных у справе дадзеных. Паводле прысуду Кучынскі быў пакараны смерцю праз павешанне» [6, с. 855]. Прысуд быў прыведзены ў выкананне 12 студзеня 1864 г.

У Беларусі прыкладам адсутнасці скрупулёзнасці ў разглядзе справы з'яўляецца прысуд Адаму Пуслоўскаму. Ён паспеў прабыць у атрадзе ўсяго адзін дзень, але, паколькі абвінавачваўся ў кіраўніцтве паўстанцкім атрадам (галоўную ролю ў ім адыгрываў ксёндз Феліцыян Лашкевіч), то належаў да першай катэгорыі. Пры вочнай стаўцы два ўдзельнікі атрада адмовіліся ад першапачатковых паказанняў, але «ваенны суд прызнаў падсуднага Адама Пуслоўскага вінаватым ва ўдзеле ў шайцы мяцежнікаў і прысудзіў <...> пакараць яго смерцю — расстралянем» [11, с. 423]. Гэта значыла, што фактычна Пуслоўскі быў асуджаны на смерць толькі за ўдзел у паўстанні.

Паводле ўспамінаў Бенядыкта Дыбоўскага, пакаранне Пуслоўскага, якое адбылося 8 ліпеня 1863 г., выглядала сапраўднай расправай. Асуджанаму на смерць не было паведамлена ні пра прысуд, ні пра тэрмін яго выканання [13, с. 73]. Замест меркаванага наведвання следчай камісіі ён быў праведзены праз Слоніўскі завулак на поле за межамі

⁹ Мяжэцкі на расійскі манер называе Аляксандра Кучэўскага Кучынскім. Правільнае прозвішча пададзена В. Студніцкім [17, с. 79b–80a].

Навагрудка. Перад смерцю ён атрымаў бласлаўленне ад навагрудскага ксяндза Канстанціна Эйманта. Пуслоўскага давялі да падножжа яра, дзе жаўнеры ўкопвалі слуп з вынатага па суседстве плота. Тут жа капалася яма, а жаўнеры правяралі зброю. Ён толькі паспеў сказаць ксяндзу, што яму нічога не паведамілі пра прысуд.

Два жаўнеры схапілі Адама Пуслоўскага пад пахі і праводзілі да слупа, да якога прывязалі вяроўкамі. Папярэдне яго рукі былі звязаны за спіной. Афіцэр дастаў з кішэні хустку і завязаў асуджанаму вочы. Далей жаўнерам было загадана падысці так блізка, што штыкамі ружжаў яны амаль дакраналіся да яго цела. Пасля стрэлаў цела абвісла на вяроўках. Слуп быў хутка выцягнуты з зямлі і пастаўлены на ранейшае месца ў плоце. Цела Пуслоўскага разам з вяроўкамі і хусткай афіцэра было кінута ў неглыбокую яму, якую зараўнавалі і прытапталі нагамі жаўнеры, пасля чаго пакінулі пляч пакарання [13, s. 73].

Падчас паўстання ішла актыўная праца па дыскрэдытацыі памяці забітых паўстанцаў, якія для Расійскай імперыі з'яўляліся здраднікамі. Таму ў афіцыйнай прэсе і ўспамінах удзельнікаў тых падзей з боку ўлад прысутнічала наяўнасць шматлікіх плётак, чутак і хлусні, якія спецыяльна распускаліся для аргументацыі прысудаў, вынесеных судовымі інстанцыямі. Так, ксяндзу Ішоры прыпісвалася камандаванне *«бандой касінераў, у якой знаходзілася мноства віленскай моладзі, нават гімназістаў»* [2, с. 687]. У адносінах Баляслава Калышкі зазначалася, што *«ён усіх вешаў, але ён нават загадаў у адным месцы вытрыбушыць жанчыну на апошніх днях цяжарнасці і дзіця, якое павінна было нарадзіцца, навесіць побач з ёй»* [2, с. 690].

Верхам фальсіфікавання стала ўспрыманне смерці Зыгмунта Серакоўскага, афіцэра Генеральнага штаба Расійскай імперыі, таму да яго асобы былі асаблівыя адносіны. Пра яго казалі, што *«паміраў ніжэй за ўсялякую крытыку»* [2, с. 41], не ў стане сысці з вазка, на якім яго прывезлі да месца пакарання, што падчас пакарання ён *«крычаў адчайнай, лаяўся, цялёпкаўся і біўся з катам»* [5, с. 612]. Сапраўднай прычынай слабасці Серакоўскага з'яўлялася цяжкае раненне: куля раздрабіла яму тры рэбры, што дактары вызначылі не адразу і таму тройчы праводзілі аперацыю. Фізічныя пакуты паўстанца, невядомыя для прысутных на Лукішскай плошчы, маглі быць успрыняты як душэўная слабасць, што цалкам адпавядала імкненню ўлад.

Пасля выканання прысуду забітых паўстанцаў хавалі ў выкапаных побач з месцам пакарання ямах. Аднак ужо першыя экзекуцыі паказалі памылковасць гэтага кроку для дзяржавы. Месцы расстрэлаў і павешанняў ператвараліся ў месцы ўшанаванняў забітых і збору грамадскай супольнасці. Так, 2 чэрвеня 1863 г. у Мінску недалёка ад скрыжавання вуліц Серпухоўскай (у цяперашні час — Валадарскага) і Захар'еўскай

(праспект Незалежнасці), прыкладна на месцы, дзе сёння знаходзіцца паштамт, быў расстраляны Міхал Цюндзявіцкі. Да яго магілы пацягнуўся народ, пакідаючы пасля сябе кветкі. Мемуарыст Эдвард Паўловіч адзначаў: *«да яго магілы ішоў незлічоны натоўп усіх саслоўяў, веравызнанняў і нацыянальнасцей»*, людзі былі *«збратаны, але і перапісаны шпіёнамі»*. Нават варта не магла прадухіліць з'яўлення на магіле свежых кветак, колькасць якіх расла быццам *«капец зеляніны»* [16, s. 117]. Каб пазбегнуць далейшага ператварэння магілы Цюндзявіцкага ў мемарыял памяці, расійскія ўлады вывезлі і перапахавалі яго цела ў невядомым месцы. Такая практыка зрабілася звычайнай. Напрыклад, цела расстралянага 26 сакавіка 1863 г. у Гродне Урбановіча было закапана на месцы пакарання, але а 10-й гадзіне вечара ў той жа дзень, паводле распараджэння паліцмайсра, перавезена ў суседні лес [10, арк. 39 адв.]. У Вільні цэлы паўстанцаў хавалі ў *«недаступнай тады жыхарам цытадэлі на Замкавай гары»* [17, s. LIX].

Нагледзячы на імкненне ўлад не дапусціць выкрыцця месцаў пахавання паўстанцаў, гэта было зрабіць цяжка і многія з іх становіліся вядомымі. Так, паводле загаду бацькі Адама Пуслоўскага, цела яго сына было выкрадзена і спачатку перапахавана ў скляпеннях знішчанага Навагрудскага фарнага касцёла. Пасля таго як маці Адама Эвяліна апынулася ў цяжкім стане, яна загадала пасля сваёй смерці выкапаць цела сына і пахаваць у адной труне з ёю. Эвяліна Пуслоўская памерла 31 мая 1880 г. у мястэчку Сенна Навагрудскага павета. Да таго часу 17 гадоў рэшткі Адама праяжжалі непахаванымі [13, s. 74].

Аднак здараліся выпадкі, калі да магіл паўстанцаў дабіраліся марадзёры. Так здарылася ў выпадку расстралянага Уладзіслава Корска, пахаванага з левага боку ад дарогі з Магілёва да в. Міжгор'е. Уночы на 17 верасня 1863 г. яго магілу раскапалі невядомыя. Аднак спалоханыя блізка размешчаным пастом казакоў, пакінулі напалову выцягнутае цела паўстанца. Гэтым скарысталіся сабакі, у выніку *«цела гэтае аказалася пашкоджаным у наступных частках: на правай руцэ не знайшлося двух суставаў мезенца, на левай руцэ не было кісці рукі, а вышэй за кісць мяса на чвэрць аб'едзена; на грудзі знойдзены дзве аб'едзеныя косткі ад кісці левай рукі»* [11, с. 292].

Такім чынам, важнейшым элементам рэпрэсіўнай палітыкі царскага ўрада па задушэнні паўстання 1863–1864 гг. у Беларусі і Літве стала выкананне смяротных прысудаў у адносінах да арыштаваных паўстанцаў, якое адбывалася двума спосабамі — праз расстрэл і павешанне. Шырокае іх ажыццяўленне звязана з асобай М. М. Мураўёва. Парадак выканання смяротных прысудаў быў падрабязна апісаны ў Ваенна-крымінальным статуте Расійскай імперыі, але падчас паўстання націск рабіўся на іх паказальнасць, дэманстрацыю моцы дзяржавы і элемент запало-

хвання мясцовага насельніцтва. Напярэдадні і пасля ажыццяўлення прысуду праводзілася значная праца па шальмаванні асуджаных і недапушчэнні іх гераізацыі.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края. Часть 2. — Вильна, 1915. — 466 с.
2. Ауэрбах, А.А. Воспоминания // Исторический вестник. — 1905. — Т. CI. — С. 672–697; Т. CII. — С. 37–60.
3. Граф Михаил Николаевич Муравьев. Записки его об управлении Северо-Западным краем и об усмирении в нем мятежа, 1863–1866 гг. // Русская старина. — 1882. — Том 36. — С. 387–432.
4. Захарьин, И.Н. (Якунин). Эпизоды из эпохи мятежа 1863 года (Из записок и воспоминаний) // Исторический вестник. — 1899. — Т. LXXVIII. — С. 114–147.
5. Имеретинский, Н.К. Воспоминания о графе М.Н. Муравьеве // Исторический вестник. — 1892. — Том L. — С. 603–643.
6. Межецкий, М.П. Воспоминания из беспокойного времени на Литве [в] 1861–1863 годах // Исторический вестник. — 1898. — Т. LXXIII. — С. 825–858.
7. Митрапольский, И.А. Повстанье в Гродне 1863–1864 // Русский архив. — 1895. — Вып. 1–4. — С. 129–155.
8. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (далей — НГАБ у Гродна). — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 170. — Справа аб заснаванні следчых і ваенна-судовых камісій у губерні. 29.01.1863–02.10.1863. — 187 арк.
9. НГАБ у Гродна. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 311. — Справа аб апублікаванні абвестак у губернскіх ведамасцях аб вынясенні смяротнага прысуду ксяндзу Лідскага пав. Ішору Станіславу і двараніну Лідскага пав. Калышку Баляславу. 25.05.1863–30.05.1863. — 15 арк.
10. НГАБ у Гродна. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 859. — Справа аб ссылцы ў аддаленыя губерні жыхароў Аўгустоўскай губ. і смяротным пакаранні шарагоўца Саксонскага пяхотнага палка Урбановіча за ўдзел у паўстанні 1863 г. 28.08.1863–13.12.1868. — 97 арк.
11. Паўстанне 1863–1864 гадоў у Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях: Дакументы і матэрыялы Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі / уклад. Д. Ч. Матвейчык; рэдкал.: У.І. Адамушка [і інш.]. — Мінск : А. М. Вараксін, 2014. — 544 с.
12. Ратч, В.Ф. Сведения о польском мятеже 1863 г. в Северо-Западной России. — Т. 1. — Вильно, 1867. — 675 с.
13. Dybowski, B. Wspomnienia z przeszłości półwiekowej: objaśnione czterdziestu kilku rycinami. — Lwów : Drukarnia Polska, 1913. — 116 s.
14. Gawroński, F. Monografie z powstania styczniowego. — Warszawa : «Księgarnia Polska» Tow. Polskiej Macierzy Szkolnej, 1928. — 200 s.

15. Gieysztor, J. Pamiętniki z lat 1857–1865. — T. II. — Wilno, 1913. — 383 s.
16. Kowalewska, Z. Obrazki mińskie. 1850–1863. — Wilno, 1912. — 129 s.
17. Rok 1863: Wyroki śmierci / Red.: Waclaw Studnicki. — Wilno : Nakł. i druk Ludwika Chomińskiego, S. a., [1922]. — 122 s. — (Wileńskie źródła archiwalne).

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21.06.2016

А. Б. Доўнар

УВЯДЗЕННЕ МАГДЭБУРГСКАГА ПРАВА Ў ШКЛОВЕ Ў 1574 І 1762 ГГ.

У часы ВКЛ наданне магдэбургскага права з’яўлялася важнай падзеяй у жыцці горада, мястэчка. У гістарыяграфічнай практыцы днём ці годам надання магдэбургскага права населенаму пункту лічыцца дата выдачы прывілея на дадзеную вольнасць, а ў выпадку адсутнасці такой інфармацыі — дата першых звестак у пісьмовых крыніцах аб функцыянаванні норм магдэбургскага права ў пэўным населеным пункце.

Шклоў у гэтым плане мае своеасаблівы шлях у развіцці самакіравання паводле магдэбургскага права. Факт існавання магдэбургскага права ў Шклове добра вядомы [1; 2; 5, с. 231; 9, s. 904–906; 10; 11, s. 183]. Больш за тое, можна сцвярджаць, што ў Шклове магдэбургскае права ўводзілася некалькі разоў — як мінімум двойчы. Варта паспрабаваць разабрацца ў такой сітуацыі.

Першы раз магдэбургскае права Шклоў атрымаў ад свайго ўласніка Яна Хадкевіча. Так, захаваліся звесткі 1574 г. пра функцыянаванне магдэбургскага права ў Шклове. 16 студзеня 1574 г. уласнік Шклова Ян Хадкевіч зацвердзіў сваім лістом у якасці шклоўскага войта шклоўскага мешчаніна Харытона Васільевіча. Дакумент захаваўся ў копіі ў складзе кнігі запісаў справаводства адміністрацыі Яна Хадкевіча — «Метрыцы яго міласці пана Яна Хадкевіча», якая захоўваецца ў Навукова-гістарычным архіве Санкт-Пецярбургскага інстытута гісторыі Расійскай акадэміі навук [3, арк. 66 (гл. Дадатак); 9, s. 904¹].

Пры гэтым у вышэйзгаданым лісце падкрэслівалася, што вайт з’яўляўся менавіта магдэбургскім, а не звычайным гарадскім. Дадзены

¹ У дадзенай публікацыі ўказана крыху недакладная дата — не 16 студзеня, як у дакуменце, а 16 лютага 1574 г. (магчыма гэта памылка ўзнікла пры перакладзе тэксту кнігі з літоўскай на польскую мову).

факт яскрава сведчыць пра дзеянне магдэбургскага права ў Шклове. Ды і ў самім лісце-пацвярджэнні на пасаду шклоўскага магдэбургскага войта ўтрымліваецца прамое ўказанне пра наданне гораду магдэбургскага права. У лісце гаворыцца, што Ян Хадкевіч надаў шклоўскім мяшчанам магдэбургскае права і выдаў аб гэтым асобны дакумент (змест і час выдання гэтага дакумента невядомы), у якім дэкларавалася права выбару войта горада яго жыхарамі. І як рэалізацыя гэтай вольнасці шклоўскіх мяшчан паўстаў вышэйзгаданы ліст ад 16 студзеня 1574 г. Дадаткова да гэтага ў «Метрыцы яго міласці пана Яна Хадкевіча» згаданы дакумент названы менавіта як «Наданне Шклову магдэбургскага права». Пісар, які даваў назву дакументу, менавіта так ацаніў яго значэнне.

Таму як дадзены ліст указвае на функцыянаванне магдэбургскага права ў Шклове і ўвядзенне ў ім аднаго з органаў кіравання — магдэбургскага войтаўства, а дата выдачы прывілея на наданне магдэбургскага права Шклову Я. Хадкевічам пакуль невядома, то правамоцна лічыць датай увядзення ў Шклове магдэбургскага права дату выдання вышэйзгаданага ліста на магдэбургскае войтаўства Шклову, г.зн. *16 студзеня 1574 г.* (тым больш, што ў той час было звычайнай практыкай выдання прывілея на магдэбургскае права населенаму пункту і прызначэнне (зацвярджэнне) войта ў адзін і той жа дзень — верагодна, так адбылося і са Шкловам)².

Хутчэй за ўсё ў канцы XVI–XVII ст. магдэбургскае права ў Шклове працягвала дзейнічаць, аб чым сведчыць згадванне ў гэты перыяд шклоўскіх бурмістраў і шклоўскай ратушы. Пра тое ж сведчыць факт пацвярджэння ў 1656 г. магдэбургскага права Шклову расійскім царом Аляксеем Міхайлавічам у перыяд заняцця Шклова расійскімі войскамі падчас вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг. [9, s. 904].

У далейшым, недзе ў першай палове XVIII ст., Шклоў страціў самакіраванне паводле магдэбургскага права. Дакладны час і прычыны гэтага пакуль невядомы. Аднак можна з упэўненасцю сцвярджаць, што ў сярэдзіне XVIII ст. Шклоў магдэбургскага права не меў. Так, на пасяджэнні шклоўскага магістрата 22 жніўня 1763 г. разглядалася пытанне пра даўжнікоў па выплаце гарадскіх падаткаў, прычым адзначалася, што частка даўгоў узнікла падчас войтаўства ў Шклове Аўгустына Наўмовіча. Пры гэтым падкрэслівалася, што гэта было «*перад увядзен-*

² У «Метрыцы яго міласці пана Яна Хадкевіча» згадваецца другі прадстаўнік органаў кіравання паводле магдэбургскага права Шклова — падвойскі горада (места) Шклова Касцюк Хынківіч, якому паводле яго чалабіцця 30 сакавіка 1575 г. Ян Хадкевіч даў у Шклоўскай воласці пры сяле Запалуі 3 валокі да яго смерці «без вшыелаког(о) плату або подачы» да скарбу Хадкевіча: «намъ з таг(о) никоторых платовъ а ни подачокъ платитъ и жадных повинности полнит не будет повинен, толко ураду своег(о) подвоиског(о) пилен быти мает» [3, арк. 168–169].

нем (*ufundowaniem*) магдэбургіі ў месце Шклове». А ў спісе даўжнікоў пазначаны невыплаты за 1746–1761 гг. [8, к. 133–134]. Гэта сведчыць, што ў перыяд з 1746 па 1761 г. магдэбургскае права ў Шклове не функцыянавала.

Разам з тым за 1750–1760-я гг. адносна Шклова вядомы два прывілеі на магдэбургскае права. Яны былі выдадзены каралём польскім і вялікім князем літоўскім Аўгустам III:

- першы прывілей ад 7 кастрычніка 1750 г.
[1, с. 22–25; 4, арк. 801–802];
- другі — ад 10 красавіка 1762 г.
[1, с. 21–23, 25–26; 5, арк. 646–648].

Вышэйзгаданы факт нефункцыянавання з 1746 па 1761 г. магдэбургскага права ў Шклове сведчыць, што прывілей 1750 г. не быў рэалізаваны. Прывілей жа ад 10 красавіка 1762 г. быў уведзены ў дзеянне. Пра гэта сведчыць тое, што для большай вагі наданне магдэбургскага права Шклову было зацверджана соймам Рэчы Паспалітай 1764 г. [11, с. 183]. Для ўвядзення нормаў магдэбургскага права ў Шклове яго ўладальнікам 13 верасня 1762 г. была складзена спецыяльная інструкцыя [6, с. 113, 116–118]. Таксама захавалася актавая кніга шклоўскага магістрата 1762–1763 гг. [8].

Прывілей караля польскага, вялікага князя літоўскага Аўгуста III на наданне магдэбургскага права Шклову ад 10 красавіка 1762 г. вызначыў толькі найбольш агульныя прынцыпы арганізацыі магдэбургскага права ў Шклове:

- гаварылася пра наданне гораду магдэбургскага права паводле прыкладу іншых гарадоў ВКЛ, якія ім карысталіся;
- прывілей дазваляў і прадпісваў шклоўскім мяшчанам *«магістрат бурмістраўскі і войтаўскі, таксама радцаў, лаўнікаў, мужоў і іншых гарадскіх ураднікаў выбіраць, ставіць, адным словам стварыць юрысдыкцыю радзецкую і войтаўскую»*;
- згодна з прывілеем выбраных бурмістраў, войта патрэбна было прадстаўляць панскаму двару на зацвярджэнне;
- прывілеем зацвярджалася правіла падачы апеляцыі ад магдэбургскіх судоў Шклова да панскага двара;
- прывілей надаваў Шклову герб «Бязмен»;
- падкрэслівалася, што нададзеныя прывілеем правы і вольнасці гораду не змянялі даўніх звычаяў адносін і павіннасцей на карысць панскага двара [1, с. 21–23, 25–26; 5, арк. 646–648].

У дадатак да каралеўскага прывілея ўладальнік Шклова Аўгуст Чартарыйскі 13 верасня 1762 г. выдаў спецыяльную інструкцыю аб увядзенні магдэбургскага права ў горадзе. Яна закранала больш дробныя пытанні ўвядзення і функцыянавання гарадскога самакіравання.

Яна збераглася ў складзе зборніка дакументаў «Копіі прывілеяў і іншых дакументаў, якія адносяцца да гісторыі гарадоў Оршы, Вільні, Магілёва, Мсціслава, Шклова, Чавусаў, Крычава, Чэрыкава, у перакладзе на рускую мову, зробленым у канцы XVIII ст.» і ў цяперашні час захоўваецца ў рукапісным аддзеле Бібліятэкі акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх (фонд 18, справа 21) [6, с. 110]. У прынцыпе, дадзеная інструкцыя была выдадзена для шкоўскага магістрата камісарамі ўладальніка горада, шляхціцамі Войцехам Слівіцкім і Паўлам Барташэвічам, аршанскім лоўчым, «*пры заснаванні самой магдэбургіі*», а 13 верасня Чартарыйскі толькі зацвердзіў яе палажэнні. Гэта значыць, для рэалізацыі каралеўскага прывілея і ўвядзення гарадскога самакіравання паводле магдэбургскага права А. Чартарыйскі пасылаў у Шклоў сваіх спецыяльных камісараў [6, с. 116]. Згодна з палажэннямі вышэйзгаданай інструкцыі, войта шкоўскія мяшчане павінны былі абіраць раз у тры гады, бурмістра, радцаў, лаўнікаў — раз у год. Выбары павінны былі адбывацца на новы год. Войт і бурмістр прыносілі прысягу ў ратушы на сходзе шкоўскіх мяшчан перад прадстаўнікамі панскага двара (перад камісарамі ці перад шкоўскім эканомам), «*уззяўшы ў рукі Святое Евангелле*», а радцы і лаўнікі перад войтам, які ўжо прыняў прысягу, узняўшы ўверх два пальцы рукі. Адміністрацыйным цэнтрам Шклова павінна была стаць ратуша, у якой павінен быў быць «*званок ці калаколец*». Інструкцыя прадпісвала менавіта ў ратушы перад гарадскім войтам і пісарам прызнаваць усе здзелкі паміж мяшчанамі, а не ў замку як было раней. Пад уладу магістрата падпадалі ўсе мяшчане горада, нават тыя, якія валодалі вёскамі. Магістрату загадвалася мець у ратушы зборнікі законаў магдэбургскага права і ў першапачатковы перыяд яго дзеяння чытаць іх услых на сваіх пасяджэннях, пакуль «*уру-зумеют*» іх змест. Магістрат павінен быў рэгулярна праводзіць свае пасяджэнні: па адміністрацыйных, распарадчых, эканамічных пытаннях — у аўторак і чацвер, а па судовых — у сераду і пятніцу. Панская адміністрацыя Шклоўскага ўладання не павінна была ўмешвацца ў дзейнасць гарадскіх судаў. Апеляцыя на рашэнні магістрацкіх судаў прадугледжвалася да панскага двара (або шкоўскага замка) па пытаннях, якія перавышалі 1000 злотых. Горад павінен быў мець свайго ката (юстыц-экзэкутара) для выканання прысудаў і гарадскую турму, у якой павінны былі ўтрымлівацца асуджаныя мяшчане. Мяшчане, асуджаныя па крымінальных справах, павінны былі адбываць пакаранне ў замкавай турме. Згодна з інструкцыяй горад павінен быў мець свае даходы і расходы. Артыкулы і памер гарадскіх падаткаў шкоўскія мяшчане і магістрат маглі ўстанаўліваць самі па патрэбе. З гарадскіх даходаў магістрат павінен быў аплачваць паслугі гарадскога пісара і гарадскога слугі. Паводле звычаю гарадоў ВКЛ з магдэбургскім правам,

шкоўскія войт і бурмістр вызваліліся ад выплат гарадскіх падаткаў і выканання іншых гарадскіх павіннасцей, апрача сваіх службовых. Ім дазвалялася на свае патрэбы і для прыёму гасцей тры разы ў год без пошліны «*ніва варыць і мёд сыціць*». Апрача гэтага, А. Чартарыйскі сваёй інструкцыяй пацвердзіў правы і прывілеі шкоўскіх мяшчан, якія ім былі нададзены раней, напрыклад, вызваленне ад замкавых работ [6, с. 113, 117–118].

Адпаведна з інструкцыяй 1762 г. магістрат Шклова павінен быў сачыць за добраўпарадкаваннем горада: рабіць захады, каб паводкі Дняпра не прыносілі шкоду гораду і яго жыхарам, брукаваць дарогі, будаваць масты ў межах і каля горада, каб не было гразі і броду і т.д.; сачыць за супрацьпажарнай бяспекай, каб кожны жыхар горада як хрысціянін, так і яўрэй у сваім двары меў ёмкасць з вадой для тушэння пажараў, металічныя крукі-багры для расцягвання падчас пажараў палаючых будынкаў. Магістрат павінен быў сачыць, каб новыя дамы, гаспадарчыя пабудовы будаваліся толькі з яго дазволу, для чаго на новабудуёлю патрэбна было пасылаць дзвюх асоб з магістрата, якія ўстанаўлівалі б месца і памеры пабудовы, каб памер мяшчанскіх двароў і гарадскіх вуліц быў «*ровный*», і сачылі б, каб пабудовы былі «*прыстойныя*» і абавязкова мелі каменныя або цагляныя коміны, выведзеныя вышэй за дах [6, с. 117–118].

Як адзначалася вышэй, інструкцыя 13 верасня 1762 г. была распрацавана для ўвядзення магдэбургскага права ў Шклове, і, як яскрава сведчыць актавая кніга шкоўскага магістрата за 1762–1763 гг., яна прымянялася ў жыцці. Так, выбары новага складу магістрата адбываліся на новы год, пры гэтым адзначалася, што яны адбываліся адпаведна вышэйзгаданай інструкцыі. Выбары магістрата зацвярджаліся прадстаўніком панскага двара (у 1763 г. гэта зрабіў падстараста Шклоўскага графства пан Грынінскі) [8, тытул, к. 178, 179], што адпавядала каралеўскаму прывілею. Матэрыялы вышэйзгаданай актавай кнігі дазваляюць сцвярджаць, што органы гарадскога самакіравання Шклова з 1762 г. складаліся з войта, якія займаў сваю пасаду тры гады (што адпавядала інструкцыі), бурмістра, двух радцаў, чатырох лаўнікаў (гл. табліцу). Апрача гэтага, у Шклове функцыянаваў інстытут паспалітых [8, к. 13, 132, 177–178], што адпавядала тагачасным традыцыям функцыянавання магдэбургскага права ў ВКЛ. Прычым назіраецца пэўная пераемнасць улад: першым бурмістрам магістрата ў 1762 г. стаў былы шкоўскі войт Аўгусцін Наўмовіч, а ў 1763 г. бурмістрам стаў былы радца Пётр Трацякевіч, а адным з радцаў — былы лаўнік Пётр Станюк. Як і ў тым жа 1763 г. на сваіх пасадах былі пакінуты два лаўнікі з папярэдняга года — Грыгоры Прасаловіч і Міхал Грасулевіч.

Табліца 1. Шклоўскі магістрат 1762–1763 гг.

пасада	1762 г. [8, тытул, к. 1, 21, 31].	1763 г. [8, к. 53, 131–132, 147, 177].
войт	Леон Арашкевіч	Леон Арашкевіч
бурмістр	Аўгустын Наўмовіч	Пётр Трацякевіч (былы радца)
радцы	Пётр Трацякевіч	Андрэй Азарэвіч
	Пётр Азарэвіч	Пётр Станюк (былы лаўнік)
лаўнікі	Станіслаў Наўмовіч	Грыгоры Прасаловіч стары лаўнік
	Пётр Станюк	Міхал Грасулевіч стары лаўнік, а пры іх
	Грыгоры Прасаловіч	Мацей Кіслянскі
	Міхал Грасулевіч	Ежы Луцкевіч
гарадскі слуга	Пётр Баравец Пётр Туз Базыль Карпулевіч	Ігнаці Гадлеўскі (падвойскі)
пісар	Антоні Стахерскі	

У актавай кнізе 1762–1763 гг. шклоўскі магістрат характарызуецца як «славетны», а шклоўская магдэбургія называецца «яго каралеўскай міласці». Апошняя не прычыла прыватнаўласніцкаму статусу горада: горад быў прыватным, але таму як прывілей на магдэбургскае права быў выдадзены кіраўніком дзяржавы — манархам Рэчы Паспалітай (каралём польскім, вялікім князем літоўскім), то і «*ўрад магдэбургіі*» Шклова быў каралеўскім — «*яго каралеўскай міласці*» [8, к. 1, 13, 47, 165 і інш.]. Гэта было для мяшчан своеасаблівай гарантыяй захавання магдэбургскага права горада. Калі, напрыклад, у 1574 г. дадзенае права гораду надаў яго ўласнік, то ён жа мог яго і ліквідаваць па той ці іншай прычыне. У выпадку надання магдэбургскага права манархам, адпаведна і скасаваць яго мог толькі манарх, што стварала пэўныя цяжкасці пры жаданні ўласніка горада ліквідаваць такое права.

Цікавасць уяўляе той факт, што Шклоў атрымаў прывілей на магдэбургскае права ад караля польскага, вялікага князя літоўскага Аўгуста III 10 красавіка 1762 г., а запісы ў актавай кнізе шклоўскага магістрата за 1762 г. пачынаюцца з 1 сакавіка [8, к. 1]. Можна выказаць меркаванне, што спачатку было дасягнута пэўнае пагадненне паміж

шклоўскімі мяшчанамі і ўладальнікам Шклова аб увядзенні самакіравання адпаведна традыцый і норм функцыянавання магдэбургскага права ў ВКЛ. Магчыма, на падставе гэтага пагаднення папярэдне былі створаны адпаведныя органы самакіравання, якія пачалі сваю дзейнасць і якія якраз паклапаціліся аб атрыманні адпаведнага каралеўскага прывілея. Ужо пасля атрымання ён быў рэалізаваны ў адпаведнасці з усімі прававымі патрабаваннямі.

Такім чынам, можна канстатаваць, што магдэбургскае права ў Шклове ўводзілася як мінімум двойчы: у 1574 і 1762 гг. У 1574 г. — паводле прывілея ўласніка горада Яна Хадкевіча, а ў 1762 г. — паводле прывілея караля польскага і вялікага князя літоўскага Аўгуста III і паводле спецыяльнай інструкцыі ўласніка Шклова Аўгуста Чартарыйскага. Пры ўвядзенні і функцыянаванні гарадскога самакіравання паводле магдэбургскага права ў Шклове выкарыстоўваліся традыцыі гарадоў ВКЛ з адпаведным правам.

ДАДАТАК

16 студзеня 1574 г., мястэчка Рось. — Ліст уладальніка Шклова Яна Хадкевіча на пацвярджэнне на пасадзе магдэбургскага войта Шклова шклоўскага мешчаніна Харытона Васільевіча³

Nadanie Szklówu maydeburskie(g)o prawa. |

Ян Ходкевич кграбя на Шклове и Мышы, староста жомоитский, | | wznaимуюмь и чынимь явьно симь листом нашым иж што доз|навшы есмо верного подданства и поволноз(о) послушенства подда|ных наших мешчан места Шкловскоз(о) зь ласки и щодробливости| нашею дали есмо им такую волность и право маидебургское, я|кую места его кор(оролевскои) м(ил)ости) упривилеевание у Великом Княз(стве) Лит(овском) маюм, | на што и лист нашъ дати есмо им рассказали, в котором межи | иными речами и то ест доложено, же уни сами вбравшы | с поисродка себе воитом човека годноз(о) а въ том месте нашомъ | добре всеюм намъ ест wznaимит мели.

А такъ маючы мы | справу wt тых то мешчан наших шкловских, иж уни вси водностаине | на мешчанина нашоз(о) шкловскоз(о) Харытона Василевича, абы у них | воитом былъ зезволили.

³Прынцыпы перадачы тэксту наступныя. Тэкст перадаецца без змен як у арыгінале, з захаваннем літар, якія выйшлі з ужытку. Прапушчаныя літары ў скарачаных словах бяруцца ў круглыя дужкі «()». Літары, якія напісаны над радком, набраны курсівам. Знакі прыпынку расстаўлены ў адпаведнасці з сучаснымі правіламі пунктуацыі. Канец радка адзначаецца вертыкальнай лініяй, канец старонкі — дзвюма вертыкальнымі лініямі.

И бачечыесмо хтоз(о) помененоз(о) Хары|тона на то быт годного, зь ласки наше дади есмо и симь лис|том нашым даемъ в том месте нашем Шкловском воитовство | права маидебургского, им мы нас всобливымъ листом нашымъ | упривилевано(о), со вьсими доходы и пожытки воитови тоз(о) | права належачыми до ез(о) живота. Маеи мы во всем водлуз | статуту права маидебургско(о) на том уrade своем справо| вать, судить, радити и на винных мыправу чыинити; толко а|пеляцым кождоу до нас не забороняючи. И на то ест мо ему | дали сесь нашъ листь зь нашою печатю и с подписом властное | руки наше.

Писан в Роси лета Божес(о) нароженя (15)74 мца генвара 16 дня.

Крыніца: Навукова-гістарычны архіў Санкт-Пецярбургскага інстытута гісторыі Расійскай акадэміі навук. — Ф. 11. — Воп. 1. Спр. 87. — Арк. 66.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Доўнар, А.Б. Прывілеі на магдэбургскае права Шклова // *Архіварыус*: зб. навук. паведамл. і арт.; вып. 13 / рэд.: Ю. М. Бохан [і інш.]. — Мінск : НГАБ, 2015. — С. 20–27.
2. Левко, О.Н. Средневековые территориально-административные центры северо-восточной Руси: Формирование и развитие. — Минск: Бел. наука, 2004. — 280 с.
3. Навукова-гістарычны архіў Санкт-Пецярбургскага інстытута гісторыі Расійскай акадэміі навук. — Ф. 11. — Воп. 1. — Спр. 87. — Метрыка яго міласці пана Яна Хадкевіча. 1572–1579 гг. — 305 арк.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — КМФ-18 (Метрыка ВКЛ). — Воп. 1. — Спр. 176. — Кніга малой канцылярыі ВКЛ, складзеная пры падканцлеры Міхале Фрэдэрыку Чартарыйскім. 1747–1752 гг.
5. НГАБ. — КМФ-18. — Воп. 1. — Спр. 183. — Кніга вялікай канцылярыі ВКЛ, складзеная пры канцлеры Міхале Фрэдэрыку Чартарыйскім. 1758–1763 гг.
6. Стрэнкоўскі, С.П. Кніга копій прывілеяў усходнебеларускіх гарадоў як крыніца па гісторыі гарадскога самакіравання // *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі* / НББ; склад.: Т.А. Сапега, А.А. Суша. — Вып. 16. — Мінск : НББ, 2013. — С. 110–119.
7. Цітоў, А. Пячаткі старажытнай Беларусі: Нарысы сфрагістыкі. — Мінск: Полымя, 1993. — 239 с.
8. Biblioteka ksiąg Czarotoryskich w Krakowie. — Archiwum i Zbiór rękopisów. Sprawy Litewskie (Архіў князёў Чартарыйскіх у Кракаве. Архіў і збор рукапісаў. Літоўскія справы). — Rkps. 9314. — Актавая кніга Шклоўскага магістрата. 1762–1763 гг. — 179 арк.
9. Rimša E. Pieczęcie miast Wielkiego księstwa Litewskiego. — Warszawa : Wydawnictwo «DiG», 2007. — 1259 s.

10. Topolska, M.B. Dobra szlowskie na Białorusi wschodniej w XVII i XVIII wieku. — Warszawa: Państw. Wyd-wo Nauk, 1969. — 157 s.
11. Volumina legum: Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarow w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego. — T. 7. — Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860. — 426 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 31.10.2016

М. М. Кароль

КАНФЕСІЙНАЯ «ЎНУТРАНАЯ ЭМІГРАЦЫЯ» СЯЛЯНСТВА МІНСКАЙ ГУБЕРНІ ЯК РЭАКЦЫЯ НА ПАЛІТЫКУ РУСІФІКАЦЫІ Ў АПОШНЯЙ ТРЭЦІ ХІХ СТ.

Над тэрмінам «унутраная эміграцыя» разумеюць сітуацыю, пры якой чалавек быў нязгодны з палітыкай дзеючай улады, але не меў магчымасцяў без наступстваў у выглядзе рэпрэсій выказаць гэтую нязгodu або эміграваць і таму шукаў шляхі да ўхілення ад афіцыйных форм грамадска-палітычнага жыцця. Словазлучэнне «унутраная эміграцыя» ў замежных даведніках датуецца 1933 г. са спасылкай на ліст нямецкага пісьменніка Франка Ціса дырэктару Дэпартаменту міністэрства прапаганды Германіі [18, с. 89]. Часцей за ўсё гэты тэрмін выкарыстоўваецца ў культуралогіі і літаратуразнаўстве ў дачыненні да творчых асоб, якія не жадалі ўключыць сябе ў сацыяльнае жыццё той краіны, дзе пражывалі. Даволі цяжка даць канкрэтнае вызначэнне тэрміна «унутраная эміграцыя», але звычайна яго можна ахарактарызаваць як нязгodu з палітыкай і ідэалогіяй дзеючай улады, ухіленне ад удзелу ў грамадска-палітычным жыцці. На постсавецкай прасторы тэрмін «унутраная эміграцыя» ўжываецца часцей да савецкіх пісьменнікаў і інтэлектуалаў (Ганна Ахматава, Іосіф Бродскі і да т.п.) і ў супрацьвагу такім паняццям, як дысідэнцтва, грамадскі рух і іншыя мажлівыя формы актыўнай канфрантацыі. З улікам грамадска-палітычнай і канфесійнай сітуацыі, якая склалася на беларуска-літоўскіх землях пасля паўстання 1863–1864 гг., вызначаны тэрмін «унутраная эміграцыя» можа ўжывацца ў кантэксце апісання розных форм супраціўлення прымусяваму працэсу пераводу насельніцтва ў праваслаўе.

Пасля паўстання 1863–1864 гг. расійскім урадам была распачата жорсткая рэпрэсіўная палітыка, якая тычылася ўсіх сфер грамадска-палітычнага жыцця [21]. У рэлігійным пытанні яна выяўлялася ва ўзмацненні ролі праваслаўнай царквы, якая з’яўлялася важным арганізацыйным фактарам ва ўсталяванні расійскага панавання ў беларускіх

губернях. Рэпрэсіўная палітыка ў дачыненні да рымска-каталіцкай царквы знайшла сваё адлюстраванне ў такіх мерапрыемствах, як масавая ліквідацыя касцёлаў, перабудова іх у праваслаўныя царквы, перавод насельніцтва з каталіцкага веравызнання ў праваслаўнае.

Гістарыяграфія вывучэння міжканфесійных адносін у Беларусі і палітыкі расійскага ўрада ў дачыненні да неправаслаўнага насельніцтва беларускіх губерняў у 1860-я гг. дастаткова багатая. Першыя працы, прысвечаныя пытанню прававога становішча праваслаўнай і каталіцкай царквы, канверсіі насельніцтва ў праваслаўе, будаўніцтву царкваў і перабудове касцёлаў, былі напісаны яшчэ ў XIX ст. [19; 22; 27]. Асабліва шмат увагі гэтаму пытанню надаецца ў апошнія дзесяцігоддзі. Шэраг даследчыкаў звярталі сваю ўвагу на рэлігійную сітуацыю на тэрыторыі Беларусі ў XIX ст. наогул і пасля паўстання 1863–1864 гг. у прыватнасці. Канфесійная гісторыя асвятлялася як у агульных працах па гісторыі Беларусі, так і ў вузканакіраваных: напрыклад, у працах Сусаны Самбук [23], Валянціны Яноўскай [28], Андрэя Ганчара [15], Аляксандра Грахоцкага [16]. Багаты факталагічны матэрыял па пытаннях становішча праваслаўя і каталіцызму і канверсій маецца ў працы расійскага гісторыка Міхаіла Далбілава [17]. З прац, напісаных у апошні час, варта адзначыць калектыўную манаграфію «Канфесійны фактар у сацыяльным развіцці Беларусі (канец XVIII – пачатак XX ст.)» [20]. Даследчыкі звярталі ўвагу пераважна на сам факт пераводу з каталіцызма ў праваслаўе як аднаго з накірункаў рэпрэсіўнай палітыкі пасля падаўлення паўстання 1863–1864 гг., аднак пытанню ўнутранай канфесійнай эміграцыі насельніцтва не было нададзена належнай увагі.

Для напісання артыкула выкарыстоўваліся матэрыялы з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ) — Мінскай духоўнай праваслаўнай кансісторыі (ф. 136) і Канцылярыі мінскага губернатара (ф. 295), якія змяшчаюць дастаткова значную колькасць крыніц па дадзенай тэме.

У беларускай гістарыяграфіі пануе папулярнае меркаванне, што сялянства безуважна ставілася да пытанняў рэлігіі і не адчувала розніцы паміж накірункамі хрысціянства, захоўваючы, на думку Сяргея Токця [26, с. 103], у XIX ст. атавізмы паганства. Аднак выяўленыя ў фондах НГАБ дакументы сведчаць пра тое, што не толькі дваранства, але і сяляне, хоць і ў меншай ступені, прынцыпова выступалі за захаванне сваёй канфесійнай прыналежнасці.

Масавы перавод насельніцтва ў праваслаўе з’яўляўся састаўной часткай агульнай палітыкі русіфікацыі. За перыяд з 1863 г. па ліпень 1866 г., калі пасаду віленскага генерал-губернатара займаў спачатку Міхаіл Мураўёў, а пасля Канстанцін фон Каўфман, у Мінскай губерні ў праваслаўе было пераведзена больш за 10 тыс. чалавек, а па ўсіх бела-

рускіх губернях больш за 42 тыс. [25, с. 63]. Паводле «Атласа народонаселения Западно-Русского края по исповеданиям» Аляксандра Рыцёха, колькасць праваслаўных і рымска-каталіцкіх прыходаў па Мінскай губерні паводле стану на 1864 г. складала адпаведна 528 і 89 [12].

Нягледзячы на такія буйныя лічбы, праваслаўная царква сутыкнулася з праблемай, калі пры вонкавай згодзе на змену канфесіі насельніцтва (пераважна гэта тычыцца беларускага сялянства), на якое расійскім урадам ускладзіліся асноўныя спадзяванні ў справе «абрусення краю», адмаўлялася выконваць сакральныя таемствы паводле праваслаўнага абраду, а ў некаторых выпадках даходзіла да скаргаў і абвінавачанняў улад у прымусовым пераводзе з каталіцтва.

У дадзеным артыкуле найбольшая ўвага будзе звернута на формы супраціву сялян Мінскай губерні пераводу ў праваслаўе, а таксама на ўмовы, у якіх адбываўся гэты працэс, і яго прычыны.

Праваслаўная царква пільна сачыла за асобамі, якія не так даўно перайшлі ў праваслаўе, і ўсталёўвала за імі нагляд для праверкі належнага выканання абрадаў, напрыклад, колькі з далучаных у праваслаўе працягваюць наведваць касцёлы, хто з ксяндзоў праводзіць абрады сярод новых прыхаджан, ці маюцца ў мясцовасці памешчыкі, якія заахвочваюць да парушэння правілаў праваслаўнай царквы [10, арк. 9]. Паводле законаў Расійскай імперыі, людзям, якія з нараджэння вызнавалі праваслаўе і жылі побач з далучанымі ў праваслаўе, прыпісвалася сачыць за новымі вернікамі і ў выпадках парушэння правілаў наведвання царквы паведамляць мясцоваму святару [24, арт. 56]. Пры падазрэннях у ігнараванні выканання абрадаў новымі прыхаджанамі праводзілася следства, якое павінна было вызначыць, чаму той ці іншы чалавек не з'яўляўся ў царкве і ці не было да гэтых дзеянняў падбухторшчыкаў.

Такі недавер праваслаўнай царквы да сваіх новых вернікаў быў выкліканы тым, што некаторыя новаахрышчаныя сяляне, нягледзячы на тое, што першапачаткова выказвалі намер далучыцца да праваслаўя, далей за вуснае жаданне не ішлі і не прымалі неабходных таемстваў: не з'яўляліся да святога прычасця і споведзі альбо адмаўляліся ад раней напісанай распіскі аб пераходзе ў праваслаўе, абгрунтоўваючы гэта тым, што распіска была імі падпісана пад прымусам і з пагрозамі з боку службовых асоб.

Пры гэтым афіцыйна праваслаўная царква прытрымлівалася пазіцыі, што асобы, якія на словах абвясцілі пра намер прыняць праваслаўе, але не былі залічаны да яго, ніякіх таемстваў не прымалі і таму не павінны пераследавацца і быць гвалтам прымушаны да пераходу, бо гэтай мэты можна было дасягаць толькі *«ішляхам разважлівых перакананняў, прапанаваных ім у духу пакорнасці і любові хрысціянскай, але зусім не*

дакорамі і гвалтам» [5, арк. 2]. Аднак на практыцы гэта не выконвалася, сведчанні чаго зафіксаваны ў дакументах.

У 1871 г. на разгляд Мінскай духоўнай кансісторыі была перададзена справа пра сялян вёсак Кускі і Такоўшчына Барысаўскага павета, якія не выконвалі рэлігійных абрадаў [5, арк. 1]. Жыхары гэтых вёсак да 1866 г. з'яўляліся каталікамі, а пасля 1866 г. далучаны да прыходу Гацкай праваслаўнай царквы.

Падчас следства было высветлена, што двое сялян з вёскі Кускі Калістр і Лук'ян Дзмітрыевічы Нарушэвічы не ўхіляліся ад выканання праваслаўных рытуалаў і штогод з'яўляліся да споведзі. Аднак іншыя сяляне не былі такімі адданымі новай канфесіі. Пры гэтым варта адзначыць, што паводле сведчання святара Гацкай царквы, згодна з выпадкова знойдзенымі ім данымі ў метрычнай кнізе, Лук'ян Нарушэвіч быў ахрышчаны пры нараджэнні ў праваслаўе, значыць, тут яшчэ прысутнічаў момант ранейшага так званага «*спакушэння ў лацінства*». У сувязі з чым святар просіць не ўлічваць гэта пры разглядзе справы, а лічыць Л. Нарушэвіча сапраўдным праваслаўным. Выпадкі астатніх асоб павінен быў разбіраць ваенны начальнік Барысаўскага павета. Сяляне мусілі даваць паказанні на конт адмовы выконваць праваслаўныя абрады.

Пад пільны нагляд улад трапіла сям'я Міхала Петрыкоўскага. У пратаколе за 1870 г. М. Петрыкоўскі засведчыў, што яго бацькі-нябожчыкі і дзяды «*ад продкаў*» былі рымска-каталіцкага веравызнання, а таксама ён і яго жонка не маюць дачынення ні да ўніяцкай, ні да праваслаўнай царквы, а заўжды належалі да каталіцтва. Паводле яго сведчанняў, згоды на прыняцце праваслаўя ніхто з сям'і не даваў, і ў жніўні 1866 г. яго спрабавалі гвалтоўна прымусіць да прыняцця праваслаўя, на што ў тым жа годзе М. Петрыкоўскі скардзіўся ў Мінск архіепіскапу мінскаму і бабруйскаму Міхаілу (Галубовічу).

Падобнага кшталту сведчанні змяшчаюцца таксама ў пратаколе допыту сына М. Петрыкоўскага Каспера, якому на той момант было 25 гадоў. Ён сцвярджаў, што таксама, як і яго бацькі, да 1866 г. быў каталіком, а ў гэтым годзе гвалтам прыпісаны да Гацкай праваслаўнай царквы. Таму ўжо некалькі гадоў К. Петрыкоўскі не быў ні на споведзі, ні ў прычасці, бо не даваў сваёй згоды на залічэнне ў праваслаўе. Святар Гацкай царквы Платон Плышэўскі ў адным са сваіх данясенняў адзначыў прычыну, паводле якой К. Петрыкоўскі не выконваў абраду праваслаўнай веры — нібыта хадзіць у царкву яму забараніў бацька (М. Петрыкоўскі), а ў выпадку парушэння забароны нават пагражаў пазбавіць яго спадчыны [5, арк. 9]. Малодшы сын М. Петрыкоўскага Іосіф, 18 гадоў, у сваіх паказаннях ва ўсім згаджаўся са сваім братам Касперам.

Аналагічныя сведчанні былі і ў Ганны Петрыкоўскай (народжанай Лашкевіч), 40 гадоў, якая адзначала, што была рымска-каталіцкага вера-

вызнання, але ў жніўні 1866 г. яе разам з малагадовым сынам Андрэем прымуслі перайсці ў праваслаўе. Пасля гэтага Ганна ні ў праваслаўную, ні ў каталіцкую царкву на споведзь не хадзіла, бо жадала заставацца ў той веры, у якой нарадзілася, згоды на пераход у праваслаўе не давала і *«праваслаўнай быць не жадае»* [5, арк. 15 адв.].

Васямнаццацігадовы сын Г. Петрыкоўскай Андрэй пацвярджаў сведчанне сваёй маці, што да 1866 г. ён, як і яго продкі, належаў да каталіцкай канфесіі, а ў 1866 г. гвалтоўна быў прымушаны хадзіць на споведзь у Гацкую царкву. Як і астатнія сведкі, А. Петрыкоўскі прызнаваў, што апошнія два гады (г. зн. 1868–1870 гг.) на споведзі не з’яўляўся, бо не жадаў быць праваслаўным, сваёй згоды на прыняцце праваслаўя не даваў і адпаведных дакументаў не падпісваў.

Падчас следства ў святара Гацкай праваслаўнай царквы былі запатрабаваны копіі падпісак аб згодзе сялян на змену канфесійнай прыналежнасці. Усе сведкі дапытваліся не мясцовым ксяндзом або іншай зацікаўленай у выніках асобай, а судовым следчым. З прычыны таго, што ўсе яны былі непісьменныя, з іх слоў паказанні запісаны Н. Навіцкім (магчыма, мясцовы пісар). Гэта з’яўляецца дадатковым сведчаннем таго, што згаданыя вышэй сяляне былі шчырыя ў сваім намеры захаваць канфесійную прыналежнасць да каталіцтва і дзейнічалі паводле ўласнай ініцыятывы.

На жаль, невядома, чым скончыліся справы аб абвінавачваннях сялян у невыкананні праваслаўных абрадаў. У далейшым справа была перададзена ў Барысаўскі суд для прыняцця канчатковага рашэння і да цяперашняга часу не захавалася.

Пад падзэрэннем у парушэннях пры выкананні абрадаў знаходзіліся ўсе, хто перайшоў у гэты час з каталіцтва ў праваслаўе, незалежна ад таго, выконвалі яны праваслаўныя абрады альбо публічна адмаўляліся гэта рабіць. Напрыклад, у 1868 г. парыцкі благачынны Антоній Савіч павінен быў рапартаваць адносна выканання таемстваў і з’яўлення на споведзь грамадзяніна г. Бабруйска Івана Кабарды, які ў 1866 г. даў пісьмовую згоду на далучэнне да праваслаўя разам з жонкай і двума сынамі. Святару Чарнінскай царквы, да якой быў прыпісаны І. Кабарда, загадалі сачыць за новым прыхаджанінам з сям’ёй, бо яны, хаця і выконвалі праваслаўныя абрады, не так даўно далучыліся да гэтага веравызнання [3, арк. 6].

У 1868 г. сяляне вёсак Слабада і Ляўкоўшчына Мінскага павета скардзіліся ў Мінск на гвалтоўнае іх далучэнне да праваслаўнай царквы [4, арк 1.]. Аднак падчас разбіральніцтва іх скарга была палічана неабгрунтаванай і больш за тое напісанай з прычыны падбукторвання нейкай невядомай зацікаўленай асобай. Пры гэтым не адмаўлялася, што новадалучаныя сяляне адзначаных вёсак не вельмі ахвотна бралі ўдзел

у выкананні праваслаўных абрадаў, а мясцовым святарам давалася рас-параджэнне заняцца падняццем *«духу набожнасці і нязменных абавязкаў выканання таемстваў хрысціянскіх паводле правілаў праваслаўнай царквы»* [4, арк. 2 адв.].

Паводле сведчанняў святароў, сяляне вельмі ўпарта не рэагавалі на ўгаворванні і не толькі адмаўляліся самі выконваць абрады праваслаўнай веры, але і перасталі прыносіць на хрышчэнне сваіх нованароджаных дзяцей. Ніякія ўгаворы мясцовых святароў не дзейнічалі на жыхароў згаданых вёсак, і яны працягвалі спадзявацца, што ўсім далучаным да праваслаўя дазваляць вярнуцца да першапачатковай канфесіі, а таксама, што ім будуць вернуты ліквідаваныя касцёлы [4, арк. 4 адв.]. Паводле рапарта рубяжэвіцкага святара, не толькі жыхары Слабады і Ляўкоўшчыны, але і сяляне вёсак Гнецкі, Даўнары, Насалі і Новікі адмаўляліся, пачынаючы з 1868 г. хадзіць на споведзь і хрысціць сваіх нованароджаных дзяцей [4, арк. 4 адв.].

Асабліва ў сваёй упартасці вылучаліся сяляне вёскі Хотава, якая таксама належала да Слабадскога прыхода. У вёсцы Хотава знаходзілася рымска-каталіцкая капліца, прыпісаная да Камянецкага касцёла, дзе кожны чацвер ксёндз праводзіў службу. У канцы 1866 г. жыхары гэтай вёскі ў колькасці 446 чалавек былі далучаны да праваслаўнай царквы. У сувязі з гэтым капліца, на думку станькаўскага благачыннага, стала непатрэбнай і шкоднай [1, арк. 2]. Таму ў агульным рэчышчы русіфікатарскай палітыкі, капліца была перададзена ў праваслаўнае ведамства.

Святар Танава-Слабадской царквы Мінскага павета Фёдар Бяляеў рапартаваў, што, калі жыхары вёсак Лубеня, Ляўкоўшчына, Мешыцы і Русакі былі, у рэшце рэшт, перакананы ў неабходнасці выканання абрадаў паводле правілаў праваслаўнай царквы, то хотяўцы працягвалі прытрымлівацца свайго меркавання. Яны ўсімі сіламі імкнуліся перацягнуць на свой бок іншых і нават пасміхаліся з далучаных да праваслаўя. Так, напрыклад, селянін Казімір Трухняўскі пагражаў у доме селяніна Міськевіча, які пагадзіўся ахрысціць сваю дачку ў праваслаўе, святару Танава-Слабадской царквы Фёдару Бяляеву і мясцоваму старшыні валаснога праўлення, што пасадзіць іх у астрог, калі тыя будуць далей надакучваць частымі візітамі і марнымі ўгаворваннямі да вяртання ў праваслаўе [4, арк. 8 адв.]. Больш за тое, К. Трухняўскі заявіў, што праваслаўнымі яны, сяляне в. Хотава, стануць толькі ў тым выпадку, калі ўлады зачыняць усе бліжэйшыя касцёлы, а да таго часу *«ніколі не будзем праваслаўнымі і дзяцей нашых не дазволім хрысціць рускім святарам»*. Такія смелыя выказванні, паводле слоў святара Бяляева, дазвалялі сабе не толькі мужчыны, але і іх жонкі, якія звярталіся да святара з грубасцямі і рознымі паклёнамі [4, арк. 10 адв.].

Магчыма, маральнай падтрымкай хотаўскіх сялян быў ксёндз Каменскага касцёла Календа. Ён ужо трапляў у поле ўвагі расійскіх улад, калі ў 1867 г. хадзіў па вёсках і *«бянтэжыў сумленне»* сялян, якія перайшлі ў праваслаўе. У 1869 г. станькаўскі благачынны прапаноўваў епіскапу мінскаму і бабруйскаму Аляксандру ліквідаваць Каменскі касцёл як шкодны для праваслаўя [4, арк. 6].

Можна сказаць, што сяляне Слабадской царквы прыносілі шмат клопатаў свайму святару. У 1873 г. святар Ф. Бяляеў зноў рапартаваў у Мінскую духоўную кансісторыю пра нежаданне сялян здзяйсняць таемствы праваслаўнай царквы і хрысціць дзяцей і прасіў дапамагчы ў гэтым пытанні, бо сам перакананнямі і ўгаворамі ўжо не даваў рады.

Хотаўскія сяляне праяўлялі надзвычайную ўпартасць у пытанні свайго веравызнання. У 1873 г. яны напісалі распіскі, якія былі засведчаны ў валасным праўленні, што і надалей не збіраюцца выконваць праваслаўныя абрады і хрысціць дзяцей, пакуль іх не прыпішуць да Дзераўнянскага рымска-каталіцкага касцёла Ашмянскага павета, ксяндзы якога гатовы прыняць іх у сваю парафію [6, арк. 5]. Апрача таго, хотаўскія сяляне самі пахавалі некалькіх аднавяскоўцаў, не звяртаючыся да праваслаўнага святара, бо ў іх *«была надзея на пераход з праваслаўя ў каталіцызм»* [6, арк. 6]. Святар Ф. Бяляеў падаў у кансісторыю спіс неахрышчаных дзяцей вёсак Хотава, Мешыцы і Русакі, дзе налічвалася больш за 45 асоб, большасць якіх жыла ў Хотава. Цікава, што некаторыя з гэтых дзяцей дасягнулі ўжо шасцігадовага ўзросту.

Натуральна, што галоўную маральную падтрымку ў справе непадпарадкавання расійскай адміністрацыі беларускаму сялянству аказвалі ксяндзы рымска-каталіцкай царквы. У выпадку, калі сяляне былі запісаны ў праваслаўе, ксяндзы па-ранейшаму працягвалі прымаць ахвотных на споведзь.

Мінскі губернатар Павел Шалгуноў у 1867 г. паведамляў, што жыхары вёскі Хотава, далучаныя ў ліпені 1867 г. да праваслаўя, *«без бачнай на тое прычыны раптам адмовіліся выконваць праваслаўныя абрады»*. На следстве высветлілася, што прычынай гэтага былі ксяндзы Дзераўнянскага касцёла Ашмянскага павета, які знаходзіўся ад Хотава за 5 вёрст. Ксяндзы працягвалі прымаць на споведзь новаахрышчаных у праваслаўе сялян і даваць ім розныя парады [14, арк. 1–1 адв.].

У мястэчку Волма мясцовы рымска-каталіцкі касцёл ліквідаваны ў 1866 г. [1, арк. 1]. Станькаўскі благачынны абрунтоўваў неабходнасць закрыцця касцёла тым, што быццам бы спрадвечу ў гэтай мясцовасці стаяла праваслаўная царква, якая ў 1720 г. гвалтам ператворана ва ўніяцкую [1, арк. 1]. Дзякуючы яго руплівай працы, з дапамогай святароў, міравога пасрэдніка, жандараў і тысячкіх у 1866 г. у праваслаўе было пераведзена 2043 чалавекі, а яшчэ 1000 пагадзіліся прыняць пра-

васлаўе, калі Валмянскі касцёл будзе ператвораны ў праваслаўную царкву. Нягледзячы на такія выдатныя поспехі ў справе распаўсюджвання праваслаўя, у дакументах маюцца хоць і эпизадычныя, але яскравыя сведчанні таго, што не ўсе жыхары воласці добраахвотна пагаджаліся на змену канфесіі. Так, у 1868 г. двое сялян вёскі Загараны Мінскага павета Ігнат Барысевіч і Юзаф Адамовіч пісалі мінскаму губернатару прашэнне, у якім скардзіліся на неправамоцныя дзеянні святара Валмянскай царквы, міравога пасрэдніка і станавога прыстава. Згодна з іх паведамленнем, да 1866 г. І. Барысевіч і Ю. Адамовіч разам са сваімі сем'ямі былі каталікамі, але ў 1866 г., нягледзячы на выказаную нязгоду, гвалтам запісаны ў царкоўныя прыхадскія кнігі. Пры гэтым І. Барысевіч сцвярджаў, што, скарыстаўшы яго адсутнасць дома, у праваслаўе ахрысцілі яго нованароджаную дачку. З прычыны таго, што сяляне не давалі сваёй згоды на прыняцце праваслаўнай веры, яны ўжо два гады не выконвалі ні каталіцкіх, ні праваслаўных абрадаў у выпадках нараджэння і смерці. У сувязі з гэтым І. Барысевіч і Ю. Адамовіч прасілі мінскага губернатара і архіепіскапа мінскага і бабруйскага Аляксандра (Дабрыніна) выключыць іх разам з сем'ямі з праваслаўя і дазволіць вярнуцца ў каталіцтва [7, арк. 2–4 адв.].

Следства імкнулася даведацца, хто быў падбухторшчыкам сялян да напісання такога кшталту скаргаў, аднак высветлілася, што яны напісаны добраахвотна. Падчас допыту Ю. Адамовіч даў паказанні, што ідэя падаць прашэнне нарадзілася ў яго, калі ён даведаўся, што сяляне вёскі Лапаціна выпадкова дазналіся, што іх няма ў спісах праваслаўнай царквы, таму ён спадзяваўся, што можа прасіць аб выключэнні яго таксама са спісаў і вяртанні ў каталіцызм, бо яго жонка і старэйшыя дзеці праваслаўя не прымалі [7, арк. 6 адв.]. Аднак, даведаўшыся, што гэта не з'яўляецца магчымым, пагадзіўся застацца ў праваслаўі і выконваць абрады паводле яго правілаў, пра што падпісаў адпаведную распіску. Таксама паабяцаў ахрысціць у праваслаўе свайго нованароджанага сына.

Што тычыцца І. Барысевіча, то ў выніку яго прашэння праводзілася сакрэтнае следства з мэтай высветліць, хто падштурхнуў яго да напісання. На жаль, невядома, чым скончылася для І. Барысевіча жаданне вярнуцца ў каталіцтва, апрача таго, што мясцоваму святару было загадана пераканаць І. Барысевіча ў неабходнасці выканання разам з сям'ёй абрадаў праваслаўнай царквы [7, арк. 13 адв.].

У гэтай справе больш за ўсіх пацярпеў пісар Кліменцій Зубкоў, шараговец 19-га пяхотнага Каломенскага палка, які запісаў прашэнні абодвух сялян. За напісанне такога кшталту незаконных прашэнняў К. Зубкоў быў пасаджаны на хлеб і ваду ў карцэр на 8 дзён [7, арк. 14 адв.]. Такое жорсткае пакаранне пісара было звязана ў першую

чаргу з імкненнем праваслаўнай царквы абараніць сябе, бо ў кожным праяўленні набожнасці альбо рэлігійным рытуале яна бачыла наяўнасць палітычнага энсу.

У 1870 г. сяляне вёсак Валмянскай воласці, далучаныя ў 1866 г. да праваслаўя, былі на споведзі ў ксяндзоў Мінскага касцёла, але не выдалі іх імёнаў [9, арк. 1]. Апрача таго, сяляне вёсак Валмянскага прыхода хадзілі на споведзь да ксяндза ліквідаванага Валмянскага касцёла Андрыеўскага.

Яшчэ адной яскравай прайвай унутранай канфесійнай эміграцыі ў асяроддзі беларускага сялянства было імкненне ахрысціць сваіх нованароджаных дзяцей паводле рымска-каталіцкага абраду. Так, селянін вёскі Скарабагатаўшчына Станіслаў Мінька, нягледзячы на тое, што ў 1866 г. прыняў праваслаўе, ахрысціў свайго сына паводле каталіцкага абраду [8, арк. 3]. Ксёндз Ракаўскага касцёла выдаў яму таксама картку на свабоднае наведванне споведзі і прычасця.

Паводле законаў Расійскай імперыі, чалавек, які з'яўляўся праваслаўным, не мог перайсці ў іншую канфесію альбо хрысціць сваіх дзяцей паводле іншага абраду [24, арт. 47, 49]. Немагчыма сказаць дакладна, ці ведаў С. Мінька пра гэтыя законы, але мяркуючы па тым, што ён свядома ахрысціў сына ў каталіцтва, а на прэтэнзіі святара Валмянскай царквы адказаў *«не будзе па-вашаму, а па-нашаму»*, можна лічыць, што ён разумеў наступствы такіх дзеянняў для сябе. Апрача таго, можна зрабіць выснову, што хрышчэнне немаўляці паводле каталіцкага абраду ўскосна сведчыць, што факт далучэння самога селяніна ў 1866 г. да праваслаўнай царквы меў прымусовы характар.

Апрача такіх адзінаковых выпадкаў асабістага непрыняцця праваслаўнай веры, у дакументах сустракаюцца пацвярджэнні масавых непадпарадкаванняў насельніцтва гвалтоўнаму пераводу з каталіцтва ў праваслаўе. На патрабаванне мінскага губернатара Валерыя Чарыкава ў 1876 г. сабраць *«негалосным»* чынам інфармацыю, яму былі накіраваны справаздачы наконт таго, колькі людзей па Мінскай губерні перайшло ў праваслаўе з уніятаў і каталікоў, хто з іх працягвае наведваць касцёл, а таксама звесткі пра наяўнасць памешчыкаў і ксяндзоў, якія маглі аказваць уплыў на насельніцтва і перашкаджаць пераходу ў праваслаўе. Абапіраючыся на гэтыя рапарты, можна сцвярджаць, што выпадкі непрыняцця праваслаўнай веры не заўжды насілі эпізядычны характар. Напрыклад, прыстаў 4-га стана Рэчыцкага павета паведамляў, што ў яго стане з каталіцызму ў праваслаўе было пераведзена 112 чалавек, і ніхто з іх не спрабуе звярнуцца да ксяндза альбо схадзіць у касцёл, акрамя двух братоў хутара Церабееўка, якія не наведваюць ні праваслаўны, ні каталіцкі храм, бо сцвярджаюць, што ў праваслаўе іх запісалі гвалтоўна [11, арк. 3 адв.].

Па Ігуменскім павеце станы прыстаў паведаміў, што ў 1867 г. далучана да праваслаўя 1528 чалавек і быў адкрыты праваслаўны Троіцкі прыход, арганізаваны з ліквідаванага каталіцкага касцёла. Гэты касцёл ужо аднойчы перадаваўся ў праваслаўнае ведамства — у 1830 г., — але быў вернуты, што нарадзіла спадзяванні ў мясцовага насельніцтва, што касцёл зноў могуць ім вярнуць. Нягледзячы на вялікую колькасць тых, хто перайшоў у праваслаўе, прыстаў пацвярджаў, што засталася шмат людзей, якія не далучыліся пры таемным падбукторванні памешчыкаў і ксяндзоў [11, арк. 5 адв.]. Дакладна вядома пра 15 чалавек, звесткі пра якіх атрымаў прыстаў ад мясцовага святара, які ў прыватнай гутарцы паскардзіўся, што ў мінулым годзе пераканаў 29 чалавек не супраціўляцца прыняццю праваслаўя, а гэтых адужаць не можа [11, арк. 6 адв.].

Станы прыстаў з Нясвіжа паведамляў, што ўніятаў і каталікоў далучылася 3216 чалавек. З гэтай лічбы ў вёсцы Слаўкава 54 чалавекі працягваюць наведваць касцёл, а ў вёсках Старыя Навасёлкі і Петухоўшчына 140 чалавек не выконвалі абрады ні каталіцкія, ні праваслаўныя. Самастойна заключалі шлюб, дзяцей не хрысцілі, не выконвалі абрадаў пры пахаваннях, але таемна наведвалі Нясвіжскі фарны касцёл, дзе ксёндз Вінцэнт Вейтка прымаў іх на споведзь [11, арк. 13 адв.–14]. Пры гэтым трэба адзначыць, што ксёндз Вейтка не меў права выконваць набажэнствы як чалавек, *«пазбаўлены разумовых здольнасцяў»* [10, арк. 87 адв.–88].

Станы прыстаў у Пінскім павеце таксама паведамляў пра адзінкавыя выпадкі невыканання праваслаўных абрадаў. Паводле яго, селянін Гаўрыла Мароз разам з сынамі не падаваўся на ўгаворы і працягваў наведваць касцёл, але мясцовы ксёндз рытуалаў не здзяйсняў, і таму дзеці Г. Мароза заставаліся няхрышчанымі. Такая ж сітуацыя была і з мешчанінам мястэчка Бярэзічы, які наведваў з сям’ёй касцёл, але любашаўскі ксёндз не праводзіў абрадаў, і дзеці заставаліся без хросту [10, арк. 10–11].

Паводле рапарта прыстава 1-га стана Пінскага павета ад 13 ліпеня 1876 г., да праваслаўя было далучана 4165 чалавек (сялян і мяшчан), з якіх 1500 мяшчан мястэчка Лагішын і 565 сялян розных вёсак працягвалі наведваць Пінскі францысканскі касцёл, дзе таемна звярталіся да ксяндза Гілярыя Казлоўскага, каб той прыняў іх на споведзь альбо выканаў неабходныя рэлігійныя таемствы. Аднак, як і іншыя, сяляне Пінскага павета ў штодзённым жыцці не звярталіся ні да ксяндзоў, ні да праваслаўных святароў для заключэння шлюбаў, хрышчэння дзяцей альбо пахавання [11, арк. 22 адв.–23]. Далучаныя супраць сваёй волі да праваслаўя сяляне самі сталі задавальняць свае духоўныя патрэбы. Так зрабілі і сяляне вёскі Ужанка Навагрудскага павета, якія ў колька-

сці 250 чалавек былі прыпісаны да Гарадзейскай праваслаўнай царквы, але ніхто з іх не наведваў царкву і не выконваў праваслаўных абрадаў. Калі мясцовыя ксяндзы адмовіліся прымаць іх, сяляне самі сталі заключаць грамадзянскія шлюбны, блашчавенне на якія давалі бацькі, хрост народжаных праводзілі павівальныя бабкі паводле каталіцкіх правілаў, а на споведзь іх таемна прымалі ксяндзы Нясвіжскага касцёла [10, арк. 72–73 адв.].

Выяўленыя прыклады сведчаць аб цяжкасцях пераводу насельніцтва ў праваслаўе і ўскладненні канфесійнай сітуацыі пасля паўстання 1863–1864 гг. Таксама існуюць сведчанні, што акцыі непадпарадкавання ўрадавай палітыцы не былі фрагментарнымі на тэрыторыі Мінскай губерні і часам аказваліся дастаткова масавымі з’явамі.

Паводле атрыманых з рапартаў статыстычных даных, пададзеных у 1876 г. станавімі прыставамі мінскаму губернатару, можна зрабіць высновы, што беларускія сяляне часам цэлымі вёскамі адмаўляліся выконваць абрады праваслаўнай царквы і хадзіць на набажэнствы ў праваслаўныя храмы. Графік ё дае нагляднае ўяўленне, як размяркоўвалася па Мінскай губерні колькасць тых, хто быў пераведзены ў праваслаўе, і тых, хто з ахвотай прыняў яго правілы і абраднасць. Неабходна адзначыць, што звесткі рапартаў маюць пэўную хібнасць: прыстаў мог не паспець сабраць інфармацыю па кожным населеным пункце, часам не размяжоўваліся вернікі на сялян і мяшчан і не пісалася дакладная колькасць — абмяжоўваліся вызначэннем *«большасць»*. Таксама нельга адмаўляць магчымасці таго, што прыставы маглі завышаць выніковыя паказчыкі з карыслівых матываў. Нягледзячы на гэта, нават прыблізныя атрыманыя лічбы — 28 794 агулам пераведзеных у праваслаўе і 7885 тых, хто працягваў наведваць касцёл і не здзяйсняў праваслаўныя абрады — сведчаць, што на 1876 г. больш за чвэрць (27 %) новадалучаных сялян Мінскай губерні працягвалі аказваць у той ці іншай форме супраціўленне пераводу.

Яшчэ адной цікавай формай унутранай эміграцыі сялянскага насельніцтва была традыцыя надання дзецям пры хрышчэнні ў праваслаўе імёнаў рымска-каталіцкай традыцыі. Такую тэндэнцыю можна прасачыць на прыкладзе метрычных кніг царквы ў вёсцы Танава Слабада [13]. Як ужо адзначалася вышэй, жыхары вёсак Танава-Слабадскога прыхода вылучаліся доўгатэрміновай упартасцю ў пытанні прыняцця праваслаўя. Нават пасля далучэння, пачынаючы з 1866 г., у метрычнай кнізе з’яўляюцца запісы пра хрышчэнні дзяцей з вёсак Лубеня, Ляўкоўшчына, Русакі, Мешыцы, якія раней былі каталіцкімі. І пры хрышчэнні бацькі называлі сваіх дзяцей як праваслаўнымі і нейтральнымі імёнамі, так і відавочна каталіцкімі: Адам, Дамінік (Дамініка), Юліян (Юліяна), Магдалена, Людвіг, Феліцыян і інш.

Графік 1. Колькасць асоб, якія працягвалі наведваць касцёлы пасля пераводу ў праваслаўе, 1876 г. [10; 11]

Неабходна адзначыць, што формы не змяняліся на праваслаўны манер, як магчыма, для прыкладу, змяняць імя Юзаф на Іосіф. Такую манеру запісу нованароджаных захоўвалі ўсе святары Танавай Слабады, у тым ліку і вышэйзгаданы святар Ф. Бяляеў, які моцна дбаў пра ўмацаванне праваслаўя ў рэгіёне.

Такім чынам, прыведзеныя факты дазваляюць заключыць, што і ў сялянскім асяроддзі фіксуюцца шматлікія выпадкі адстойвання права на свабоду сумлення, што сведчыць аб наяўнасці ў іх асяроддзі дакладна акрэсленых канфесійных уяўленняў. Унутраная эміграцыя сялян выяўлялася ў розных формах супраціўлення пераводу ў праваслаўе, у тым ліку ў наступных формах:

- самастойнае выкананне рэлігійных патрэб у выпадку, калі ксяндзы адмаўляліся таемна прымаць пераведзеных у праваслаўе сялян у касцёле;
- барацьба з пераводам у праваслаўе шляхам напісання скаргаў у дзяржаўныя органы ўлады і іерархам праваслаўнай царквы;
- адмаўленне ад споведзі і прычасця ў праваслаўнай царкве;

- наданне немаўлятам імёнаў, характэрных для рымска-каталіцкай традыцыі пры хрышчэнні ў праваслаўнай царкве;
- таёмнае наведванне касцёлаў сялянамі, якія ўжо былі афіцыйна далучаны да праваслаўнай царквы.

Крыніцы і літаратура

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 31410. — Дело об упразднении римско-католической каплицы д. Хотово Минского уезда. 1866–1873 гг.
2. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 31411. — Дело об упразднении римско-католического костела м. Волма, им. Заневщина Минского уезда. 1866–1874 гг.
3. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 32260. — Дело по отношению Бобруйского уездного полицейского управления о наблюдении за аккуратным выполнением правил православной веры гражданином Иваном Кобардом с его детьми Александром и Осипом в Чернинском приходе вместо Горбачевичского. 08.05.1868–24.10.1868.
4. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 32537. — Дело по отношению Минского губернатора о неисполнении обрядов православной церкви крестьянами дд. Слобода и Левковщина Минского уезда. 1868 г.
5. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 33386. — Дело об уклонении от исполнения религиозных обрядов некоторых прихожан Гацкой церкви Борисовского уезда. 28.01.1876–27.02.1876.
6. НГАБ. — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 34232. — Дело о неисполнении православных обрядов некоторыми прихожанами Тонов-Слободской церкви Минского уезда. 1873 г.
7. НГАБ. — Ф. 295. — Воп. 1. — Спр. 1919. — Дело о насильственном принуждении крестьян римско-католического вероисповедания к принятию православной веры священником Волмянской церкви. 21.12.1868–10.01.1869.
8. НГАБ. — Ф. 295. — Воп. 1. — Спр. 2008. — Дело об окрещении ксендом Могильницким по римско-католическому обряду сына православного крестьянина Станислава Минки. 13.02.1869–15.03.1869.
9. НГАБ. — Ф. 295. — Воп. 1. — Спр. 2176. — Дело о принятии Минскими ксенздами на исповедь крестьян Волманской волости, присоединившихся к православию.
10. НГАБ. — Ф. 295. — Воп. 1. — Спр. 3094. — Сведения о количестве католиков и униатов, принявших православную веру по Минской губернии. 17.05.1876–28.11.1876.
11. НГАБ. — Ф. 295. — Воп. 1. — Спр. 3096. — Ведомости о числе униатов и католиков присоединившихся к православию и упорствующих в присоединении. 1876 г.

12. НГАБ. — Ф. 309. — Воп. 2. — Спр. 113. — Атлас Северо-Западной Руси (по вероисповеданиям). 1864 г.
13. НГАБ. — Ф. 886. — Воп. 1. — Спр. 22. — Метрическая книга Тоново-Слободской церкви о родившихся за 1858–1867 гг.
14. НГАБ. — Ф. 1430. — Воп. 1. — Спр. 33554. — Дело по отношению минского губернатора об отказе крестьян Минского уезда деревни Хотова от исполнения обрядов православной веры. 02.-05.09.1867.
15. Ганчар, А.И. Попытка введения русского языка в римско-католическое богослужение в Гродненской губернии (вторая половина XIX в.) // Гістарычна-археалагічны зборнік. — 2008. — № 24. — С. 54–57.
16. Грахоцкі, А.П. «Возвращение в православие»: масавая канверсія каталікоў Беларусі ў праваслаўе ў 60-ыя гады XIX ст. (па матэрыялах Мінскай губерні) // Беларусь у гістарычнай рэтраспектыве XIX–XX стст.: этнакультурныя і нацыянальна-дзяржаўныя працэсы: зборнік навуковых артыкулаў: у 2 ч. / Гомел. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны; рэдкал.: В.А. Міхедзька [і інш.]. — Гомель, 2009. — Ч. 1. — С. 21–31.
17. Долбиллов, М.Д. Русский край, чужая вера: этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II. — Москва: Новое Литературное Обозрение, 2010. — 999 с.
18. Душенко, К.В. Словарь современных цитат: 5200 цитат и выражений XX и XXI вв., их источники, авторы, датировка. — Москва: Эксмо, 2005. — 862 с.
19. Извеков, Н.Д. Исторический очерк состояния православной церкви в Литовской епархии за время с 1839–1889 г. — Москва: Печатня А. И. Снегиревой, 1899. — 522 с.
20. Канфесійны фактар у сацыяльным развіцці Беларусі: (канец XVIII – пачатак XX ст.) / В. В. Яноўская і інш. — Мінск: Беларуская навука, 2015. — 496 с.
21. Матвейчык, Д.Ч. Паўстанне 1863–1864 гадоў у Беларусі: нарыс баявых дзеянняў. — Мінск: Медысон, 2013. — 122 с.
22. Милюдов, А.И. Заслуги графа М.Н. Муравьева для православной церкви в Северо-Западном крае. — Харьков: Типография Губернского правления, 1900. — 92 с.
23. Самбук, С.М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX века. — Минск: Наука и техника, 1980. — 221 с.
24. Свод законов Российской империи. Санкт-Петербург: Типография II отделения Собственной Его Императорской Канцелярии, 1857. — Т. 14 // Свод уставов о предупреждении и пресечении преступлений, раздел I — О предупреждении и пресечении преступлений против веры.
25. Смалянчук, А.Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях, 1864 — лют. 1917 г. / Бел. гіст. т-ва. — СПб.: Неўскі прасцяг, 2004. — 404 с.
26. Токць, С.М. Беларуская вёска ў эпоху змянаў: другая палова XIX – першая траціна XX ст. — Мінск: Тэхналогія, 2007. — 306 с.

27. Толстой, Д.А. Римский католицизм в России: историческое исследование: [в 2 т.]. — Санкт-Петербург: Издание и типография В. Ф. Демакова, 1876. — Т. 2. — 589 с.
28. Яноўская, В.В. Хрысціянская царква ў Беларусі, 1863–1914 гг. — Мінск : Бел. дзярж. ун-т, 2002. — 197 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 29.08.2016

А. М. Лукашевич

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИНСКОГО ГОРОДСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЕРМАНСКОЙ ОККУПАЦИИ В ФЕВРАЛЕ – НОЯБРЕ 1918 г. (по материалам Национального исторического архива Беларуси)

Вопросы местного управления и самоуправления в Беларуси в период военных и революционных событий 1917–1920 гг. остаются одними из малоисследованных в отечественной историографии. Белорусские ученые почти за 100-летний период затрагивали только отдельные сюжеты этой проблемы. Поэтому в статье рассматриваются вопросы функционирования органов минского городского самоуправления и прежде всего городской управы в период германской оккупации 1918 г.

Поскольку ни в мемуарной литературе, ни в архивных коллекциях Национального архива Республики Беларусь и Государственного архива Минской области не сохранились единые комплексы документов о деятельности органов городского самоуправления в 1918 г., основными источниками для публикации послужили многочисленные журналы Минской городской управы, хранящиеся в Национальном историческом архиве Беларуси.

Отношение к национально-государственным процессам. После срыва делегацией Советской России мирных переговоров в Брест-Литовске, 18 февраля 1918 г. германские войска перешли в наступление. Возобновление военных действий оказалось полностью неожиданным для большевиков. Не имея возможности организовать сопротивление в условиях демобилизации старой армии, они оставили противнику огромные территории.

В целях организации управления городским хозяйством 21 февраля были восстановлены распущенные большевиками Минская городская дума и управа [8, л. 1–2]. В этот же день городской голова Петр Пет-

рович Кашенко, избранный на должность в августе 1917 г., объявил о переходе городского имущества в распоряжение минского самоуправления. 23 февраля он отдал распоряжение о немедленной выдаче служащим жалованья за 1918 г. [13, л. 5, 6].

Первоначально городское самоуправление поддержало процесс национально-государственного строительства на белорусских землях. Представители различных политических партий, избранные в городскую думу, приветствовали первую и вторую Уставные грамоты Белорусской Народной Республики (БНР). За провозглашение БНР высказались меньшевики (Малка Янкелевна Фрумкина-Вихман), эсеры (Борис Самойлович Утевский), представители Партии народной свободы (А. И. Фомин), польская фракция (Константин Михайлович Демидецкий-Демидович), Русская демократическая группа (Валерий Данилович Минич), бундовцы и поалейционисты. 18 марта дума единогласно решила делегировать своих представителей в состав формируемой Рады БНР и ассигновать в помощь Народному секретариату 10 тысяч рублей [1, с. 55–57].

Однако единодушная поддержка БНР со стороны Минской городской думы была непродолжительной. Во время принятия 25 марта 1918 г. третьей Уставной грамоты, которой провозглашалась независимость республики, представители городской группы выступили против этого акта [4, с. 37–39].

Разрыв во взаимоотношениях минского городского самоуправления и Рады БНР произошел после отправки 25 апреля 1918 г. приветственной телеграммы в адрес кайзера Германии. В знак протеста из состава Рады вышли представители городской думы во главе с ее председателем Ароном Исааковичем (Ицковичем) Вайнштейном и городским головой П. П. Кашенко [1, с. 132].

29 апреля Минская городская дума осудила действия Рады, направленные на провозглашение независимости республики и разрыв связей с Россией, и приняла решение отозвать своих представителей из Рады БНР и прекратить дальнейший отпуск ей средств [1, с. 137]. С этого времени городское самоуправление полностью дистанцировалось от всех политических процессов, связанных с Радой БНР.

Организация германского управления. После заключения Брест-Литовского мира германские власти приступили к организации органов управления. В населенных пунктах, где размещались гарнизоны, вводились должности комендантов, в губерниях и уездах назначались начальники, в городах — градоначальники. Все они находились в подчинении командующего 10-й германской армией. По гражданской части оккупационные власти подчинялись управлению Обер-Ост в Ковно. В Минске функции коменданта последовательно исполняли капитан фон Пильц

(март), полковник фон Франкенберг (с апреля 1918 г.). Впоследствии в городе появился штатдтауптман (градоначальник) Гершель [2, с. 89, 92].

Германские военные власти также узаконили деятельность Минской городской думы и управы, которая должна была исполнять их приказы и распоряжения. Управа обязывалась обеспечивать оккупационные власти квартирами, мебелью, постельными принадлежностями. Управа предоставляла извозчиков и содержала штат переводчиков. Для обеспечения потребностей германских войск выставлялись рабочие, прежде всего для поддержания санитарного состояния общественных зданий [2, с. 92, 114; 7, л. 1].

Руководящий состав Минской городской управы в этот период составили лица, избранные на должности в августе 1917 г. Функции городского головы исполнял П. П. Кашенко, городскую думу снова возглавил А. И. Вайнштейн. Членами управы в марте — мае 1918 г. были представители партии эсеров и Бунда — Николай Давидович Зальманов, Вацлав Фадеевич Цывинский, Юлиан Маркович Нейфах, М. Я. Фрумкина-Вихман. Секретарем управы стал Павел Васильевич Андреев [8, л. 1; 13, л. 12; 9, л. 3, 4, 6]. Однако в таком составе городская управа просуществовала лишь до 28 мая, так как отношения у минских социалистов с германскими властями оставались напряженными [8, л. 1–35; 2, с. 96].

Первым делом оккупационные власти решили упразднить городскую милицию и создать полицию, подчиненную коменданту Минска. Такое намерение вызвало резкое недовольство со стороны служащих милиции. Как и большинство горожан, они находились в тяжелом материальном положении, а теперь оставались и без жалования. «Ввиду предстоящего упразднения городской милиции — с организацией взамен ее полиции под непосредственным распоряжением немецких властей, — говорилось в обращении начальника милиции от 29 апреля, — весьма очевидно для всех служащих милиции возник самый существенный вопрос — это о дальнейшем обеспечении» [11, л. 28–29].

Несмотря на протесты думы и управы, минская милиция была разоружена, реорганизована в полицию и переподчинена германским властям.

Борьба за демократические права и свободы. Во время германской оккупации население Минска частично лишилось своих политических прав. Было запрещено проведение демонстраций, митингов, собраний. Городскому голове П. П. Кашенко приходилось отстаивать гражданские свободы, однако успехи в этой области были мизерными. В целом германские власти заявили, что если они обнаружат недоброжелательное отношение, будет введена политика «твердой руки» [2, с. 96]. Подобную

практику немцы продемонстрировали минчанам уже во второй половине марта.

После забастовок, организованных рабочими некоторых предприятий, германские власти произвели ряд арестов, в том числе членов городского самоуправления [2, с. 112]. Так, 17 марта на своей квартире был взят под стражу гласный городской думы и член управы Стефан Леонович Гельтман. Через день, 19 марта — прямо на рабочем месте — «польскими легионерами в сопровождении германских солдат» — был задержан гласный думы и член продовольственной комиссии Витольд Януарьевич Фальковский. Всех арестованных доставили в губернскую тюрьму [10, л. 4, 6, 17].

П. П. Кашенко попытался узнать о причинах и основаниях ареста у оккупационных властей. Он сделал запросы представителю польских войск (19 марта), коменданту Минска (20 и 21 марта), в военный суд (21 марта) и отдел тайной полиции (23 марта). Однако в ответах из этих учреждений указывалось, что они не отдавали приказов об аресте [10, л. 1–1 об., 10–17 об.].

Наконец, 8 апреля П. П. Кашенко и А. И. Вайнштейн подготовили обращение на имя главнокомандующего 3-м резервным корпусом. «Полагая, что временная оккупация нашего края не отнимает наших гражданских прав и свобод, — говорилось в этом обращении, — и что мы имеем право знать, за что арестованы наши гласные и члены наших исполнительных органов и, считая себя обязанными защитить их права и интересы, а также затронутые арестом интересы города, мы просим Ober-Ost сделать срочное распоряжение, чтобы нам были даны необходимые сведения и чтобы нам была дана возможность непосредственно сноситься с арестованными и организовать их защиту» [10, л. 4–4 об.].

13 апреля городское руководство просило минского коменданта переслать эту телеграмму в Берлин — рейхсканцлеру, председателю рейхстага и российскому послу. Однако обращение «повисло в воздухе» [10, л. 3, 21]. Тогда П. П. Кашенко решил самостоятельно апеллировать к Советской России, однако также безуспешно [2, с. 100–101].

Когда же в Минске решили отметить 1 Мая — праздник всех трудящихся — в надежде, что германские власти лояльно отнесутся к завоеваниям российской революции, социалисты ошиблись. Во время разгона первомайской демонстрации в Минске было арестовано 52 человека. Их осудили на год тюремного заключения, которое могло быть заменено штрафом в размере 1 тыс. руб. с каждого [13, л. 12; 2, с. 101].

Более того, 15 мая штаб 10-й армии утвердил «Постановление о соблюдении общественного спокойствия и безопасности германских войск в оккупированных местностях». В 1-й статье этого документа указы-

валось, что лица, призывающие к насильственным действиям, сопротивлению или неповиновению войскам, к неисполнению распоряжений немецких властей, будут наказываться смертной казнью [2, с. 99].

24 мая Н. Д. Зальманов призвал городскую управу оказать помощь семьям арестованных минчан. Члены управы поддержали это предложение и решили выдать им пособия как семьям военнопленных [12, л. 114].

В свою очередь германские власти пресекали малейшие попытки неповиновения, в том числе со стороны руководства городских думы и управы. Например, за опоздание на совещание и несвоевременное исполнение приказа о передаче милиции в ведение немецкого полицеймейстера П. П. Кашенко был оштрафован. Председатель Минской городской думы А. И. Вайнштейн подвергся аресту за чтение лекций по истории Бунда [2, с. 96].

Чтобы выставить себя в благоприятном свете, 14 мая городская управа рассматривала вопрос об издании «Известий Минского городского самоуправления». Было решено попросить Григория Яковлевича Аронсона подготовить материалы для издания сборника о деятельности городской думы «нового состава». Для этого ему разрешили пользоваться всеми материалами, которые имелись в отделах городского самоуправления [9, л. 5].

К концу мая взаимоотношения германских властей и городского самоуправления обострились до предела. Поскольку Минская городская дума и управа активно протестовали против политики оккупационных властей, 28 мая от должности был отстранен П. П. Кашенко, а 31 мая объявлено о роспуске думы [13, л. 18; 2, с. 97].

Новый состав управы. Заменить социалистический состав городской управы должны были дореволюционные деятели. По мнению германских властей, представители буржуазных кругов будут к ним более лояльными. Поэтому должность городского головы 28 мая занял Станислав Брониславович Хржонстовский, возглавлявший Минск с 1909 г. Одновременно был сменен и состав городской управы. В нее вошли Мечислав Васильевич Запольский-Довнар, Григорий Абрамович Каплан, Жозефина Эразмовна Кодис, Юдель Мордухович Нейфах, В. Ф. Цывинский. Секретарем управы остался П. В. Андреев [6, л. 1; 9, л. 7–19, 29].

29 мая германский градоначальник отдал распоряжение о том, что «все письменные сношения с германскими властями» должны осуществляться через него и ни в коем случае не напрямую [13, л. 19].

С первых дней новый состав управы столкнулся с большим комплексом проблем: недостатком продовольствия, налаживанием хозяйства, сохранностью городского имущества. 4 июня состоялось первое за-

седание обновленной управы. На нем С. Б. Хржонстовский объявил о принятии дел от секретариата городской думы и бывших членов управы. Ведение делопроизводства думы возлагалось на секретаря управы П. В. Андреева [8, л. 36].

7 июня члены городской управы распределили между собой «работы и занятия». В ведение С. Б. Хржонстовского поступили бухгалтерия, касса, секретариат, общий надзор за деятельностью управы и представительство. М. В. Запольскому-Довнару поручались хозяйственный отдел, земельный стол, городская пожарная команда и ломбард. Г. А. Каплан курировал гражданский, оценочно-налоговый и квартирный (вместе с С. Б. Хржонстовским) отделы. Ж. Э. Кодис руководила отделом просвещения, В. Ф. Цывинский — медицинским и строительным отделами. В подчинение Ю. М. Нейфаха поступили отделы призрения и попечительства, а также христианский и еврейский воинские столы. М. В. Запольский-Довнар и Г. А. Каплан временно также руководили отделами труда и статистическим (до решения вопроса об их дальнейшей судьбе) [6, л. 1–1 об.].

Поскольку по требованию германских властей городское управление подлежало сокращению, С. Б. Хржонстовский был вынужден уволить часть служащих за штат. По его предложению, сотрудники управы, прослужившие менее 6 месяцев, получали двухнедельный оклад, от 6 месяцев до года — месячное пособие, более года — двухмесячный оклад [6, л. 3].

Через неделю, 14 июня, городская управа снова рассматривала вопрос о сокращении всех отделов городского хозяйства. В итоге она приняла решение упразднить в отделе народного просвещения должностей помощника заведующего отделом (машинистки) и сократить жалование агенту по училищному хозяйству с 200 до 150 руб. В отделе призрения число служащих уменьшилось до 5, в отделе попечительства по выдаче пайков солдаткам — до 12. За отсутствием средств было решено закрыть отделы труда, статистический и гражданский [6, л. 6–6 об.; 9, л. 9, 10 об.].

Члену управы М. В. Запольскому-Довнару поручалось провести ревизию городской пожарной команды: негодных лошадей забраковать, а штат сократить. Из-за отсутствия средств и ввиду «незначительного числа рабочих в городе» управа также отказалась от открытия юридической консультации. По той же причине прекратили выдачу пособий профсоюзам [6, л. 6–6 об.].

В таких тяжелых условиях Минская городская управа под председательством С. Б. Хржонстовского проработала до 28 ноября. Во второй половине августа — сентябре городской голова выезжал в Германию, а в октябре — по служебным делам отлучался из Минска. На время его

отсутствия «заступающим место» являлся В. Ф. Цывинский [9, л. 40, 41, 44, 54].

Решение социально-экономических вопросов. Весной 1918 г. в Минске обострился продовольственный кризис. Если в марте в городе еще был запас продуктов, то к концу апреля он полностью иссяк. Поэтому в Минске вводилась карточная система (на хлеб, а затем и другие продукты). По распоряжению коменданта запрещалась выпечка хлеба, «за исключением установленных мест». В ресторанах хлеб выдавался по карточкам — не более 1 фунта на человека, а мясо и бульон подавались только в воскресенье [2, с. 118].

В апреле германские власти ввели в Минске «новую продовольственную систему»: на все частные запасы был наложен «секвестр». Минская городская управа была вынуждена довести до населения нормы потребления продовольствия и допустимые размеры домашних запасов, установленные германским градоначальником. Обнаруженные после 15 апреля незаявленные продукты подлежали реквизиции [2, с. 118].

Отсутствие в Минске продуктов по стабильным ценам вызывало их резкое подорожание на рынках. Если в феврале 1 фунт мяса стоил 1 руб. 50 коп., то при германских властях он вырос до 3 руб. 8 коп., стоимость фунта хлеба увеличилась с 1 руб. 20 коп. до 4 руб. Курицу можно было купить за 50 руб., а мешок картофеля (около 3 пудов) — за 32 руб. К октябрю ситуация с продовольствием обострилась настолько, что немецкие власти выделили для Минска хлеб из своего интендантства [7, л. 186; 2, с. 118–119; 15, с. 104].

Для пополнения своей казны Минская городская управа вынуждена была устанавливать различные сборы. 21 июня она ввела канцелярский сбор в размере 1 руб. с листа и назначила премию в 50 руб. за выработку рисунка марки [6, л. 7].

Поскольку с 1 июня 1918 г. вместо российских рублей в Минске по распоряжению германских властей вводились ост-рубли¹ [2, с. 115], городская управа довела до сведения населения установленный ими обменный курс (80 коп. «царскими» рублями или «керенками» за 1 марку²) [11, л. 28]. Несмотря на введение в оборот ост-рублей, городская управа рассматривала возможность создания собственных денежных знаков. Их проект к 15 ноября разработал инженер-архитектор Генрих Генелло [9, л. 105–106].

¹ Германский восточный рубль (ост-рубль) — название валюты, выпускавшейся Германской империей в период Первой мировой войны для использования на оккупированных территориях Российской империи.

² Золотая марка — денежная единица Германской империи.

Помимо этого, городская управа занималась и другими вопросами. 28 июня она поддержала идею о создании в Минске Политехнического училища. С подобным предложением 27 июня выступило губернское земство. Однако управа оказалась не в состоянии «принять денежное участие» и поэтому предложила предоставить здание ремесленного училища. Но поскольку в нем находились германские войска, было решено «возбудить ходатайство» перед оккупационными властями об освобождении его от постоя [9, л. 16]. Однако эту просьбу они отклонили.

Одновременно городская управа стремилась сдерживать попытки германских войск осуществлять реквизиции имущества. 18 июля управа приняла решение обратиться через германского градоначальника к коменданту с просьбой не вывозить без согласования имущество мужской классической гимназии. Кроме того, членам управы Ж. Э. Кодис и В. Ф. Цывинскому было поручено составить инвентарь этого учебного заведения [9, л. 30].

В целом, несмотря на тяжелое положение с продовольствием, общественная жизнь в Минске не прекращалась ни на минуту. Минчане проводили дни не только в поисках заработка и пропитания, но иногда даже посещали театральные постановки, кинематограф и другие мероприятия [5]. Именно поэтому германскую оккупацию 1918 г. Сергей Филиппович Ковалик считал «сравнительно мягкой» [3].

Формирование власти переходного периода. Ноябрьская революция в Германии и последовавшая за этим денонсация 13 ноября 1918 г. Советской Россией Брест-Литовского мира привели к выводу немецких частей. Поэтому уже в конце ноября германские войска начали передачу Минскому городскому самоуправлению властных полномочий.

21 ноября С. Б. Хржонстовский, принявший решение покинуть город, провел последнее заседание управы. В связи с началом «освобождения занятых областей», он обратился к градоначальнику Минска с просьбой отдать распоряжение «воинским частям, чтоб они, оставляя городские здания, сдавали Управе находящиеся в них имущество и ключи от зданий». Приемщиками от управы назначались техник Аркадий Гадзинский и смотритель городских работ Адам Лисицкий [7, л. 75–75 об., 229].

28 ноября после отъезда С. Б. Хржонстовского Минская городская дума избрала исполняющим обязанности городского головы известного революционера-народника С. Ф. Ковалика. С августа 1917 г. он являлся заместителем председателя городской думы и председателем Минского губернского земельного комитета. По политическим взглядам С. Ф. Ковалик был близок к социалистам-революционерам. Официально в доку-

ментах он назывался «заступающий место городского головы по избранию» [14, л. 3 об.].

Вопрос о передаче власти в Минске местному «правительству», составленному из представителей общественных организаций, поднимался еще за два-три месяца до ухода германских войск. В состав этого органа управления должно было войти 6 человек, в т. ч. С. Ф. Ковалик. Однако предложение от германских властей поступило только в ноябре 1918 г. Поэтому С. Ф. Ковалик воспринял его скептически. «Мы согласились бы фактически стать правительством, — вспоминал он, — если бы нам была предоставлена власть за некоторое время до ухода немцев, но немцы отвергли наше предложение об этом и предоставляли нам власть в день своего ухода. За ними тотчас же должны были вступить в Белоруссию войска и власти, и поэтому мы отказались разыгрывать комедию на час» [3].

Формирование в Минске власти переходного периода взяли на себя городские организации. 28 ноября в обновленный состав Минской городской управы, помимо С. Ф. Ковалика, вошли представители левых политических сил — Бунда, эсеров и других: Анатолий Григорьевич Зимонко, Илья Яковлевич Герцык, Адам Федорович Ольшук, Константин Викторович Сцепуро, Исаак Владимирович Теумин, Исаак Борисович Утевский. Сохранил свою должность секретарь управы П. В. Андреев [6, л. 17].

28 ноября состоялось и первое заседание обновленной городской управы, на котором было рассмотрено несколько важных вопросов. Так, в связи с изменением политической обстановки И. В. Теумин предложил перевести операции городского самоуправления на российские деньги. В итоге было принято решение впредь принимать платежи «в русской валюте или в ост-рублях, считая одну марку равной 75 коп. керенками» [6, л. 17].

Также был рассмотрен вопрос об обыске в рабочем кооперативе «Объединенный строитель» и об аресте по распоряжению германских властей бухгалтера Я. Гребенчика, его помощника А. Левина, конторщицы Анны Мушкиной и двух служителей чайной. Управа решила обратиться к германским военным «с требованием о немедленном освобождении всех политических заключенных, в т. ч. и вышеперечисленных лиц» и направила делегацию в составе С. Ф. Ковалика, А. И. Вайнштейна и И. В. Теумина [6, л. 18].

29 ноября бывший член городской управы Г. А. Каплан, заступавший место городского головы после отъезда С. Б. Хржонстовского, передал С. Ф. Ковалику по специальному акту казну Минска. Согласно справке бухгалтерии «о наличности денежной суммы», городская казна оценивалась в 1 083 959 руб. 96 коп. [14, л. 3–4, 6–8, 10–11 об.].

Несмотря на избрание С. Ф. Ковалика руководителем городской управы, он по-прежнему оставался членом Минской губернской земской управы, и ему часто приходилось отлучаться. Поэтому по просьбе городского головы 2 декабря право подписи постановлений и денежных документов городской управы получил и И. Я. Герцык [6, л. 19; 9, л. 55].

Параллельно с органами городского самоуправления в Минске возобновил деятельность и горсовет: 1 декабря в городе прошли выборы в Совет рабочих и солдатских депутатов 4-го созыва. Сформированный заново Совет незамедлительно заявил о своих претензиях на власть. Однако его деятельность сдерживалась присутствием германских войск.

Поскольку при отступлении немецкие войска вывозили не только армейское имущество, но и имущество частных лиц и торговых фирм, то городские власти попытались воспрепятствовать этому. Из вооруженных отрядов рабочих и подпольщиков, которым удалось проникнуть в Минск, была восстановлена городская милиция [2, с. 139–140].

9 декабря рабочие под руководством большевика Иосифа Петровича Голубева, избранного комиссаром станции Минск, организовали ее охрану с целью «не дать паровозы немцам». В итоге удалось сохранить 125 единиц техники. Общая стоимость спасенного паровозного парка оценивалась в несколько миллионов рублей [15, с. 186–187].

Утром 10 декабря части Красной Армии вступили в Минск. Их приветствовали жители города. На площади Свободы состоялся митинг. Минский Совет вступил в контакт с командованием армии. Одновременно он обратился к населению с приветствием, в котором поздравил минчан с освобождением от оккупации и восстановлением советской власти. С приходом Красной Армии С. Ф. Ковалик передал казну в руки представителей Минского Совета и сложил свои полномочия [2, с. 141].

Таким образом, основная деятельность органов Минского городского самоуправления и, прежде всего, управы в период германской оккупации 1918 г. заключалась в сохранении имущества городского хозяйства, борьбе за гражданские права и свободы минчан, в обеспечении населения продовольственными и иными запасами, а также в поддержании санитарного порядка. При отстаивании интересов городского населения члены управы вынуждены были вступать в постоянные конфликты с оккупационными властями, что привело в мае 1918 г. к смене руководства. Новый состав Минской городской управы был еще более ограничен в своих возможностях и с трудом справлялся с решением насущных социально-экономических проблем. После эвакуации германских войск и восстановления в Минске советской власти деятельность органов городского самоуправления — местной думы и управы — была прекращена.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі: Фонд № 582 Дзяржаўнага Архіву Літвы («Рада Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі»). — Т. 1, кн. 1 / Беларускі інстытут навукі і мастацтва, Таварыства беларускага пісьменства «Наша ніва»; Уклад.: Сяргей Шупа (уклад., падрыхтоўка тэксту, камент., пер.). — Вільня, Нью-Ёрк, Менск, Прага, 1998. — 850, [16] с.
2. Иностранная военная интервенция в Белоруссии, 1917–1920 / И.М. Игнатенко, И.П. Ломако, Е.К. Прыгунова и др.; отв. ред. И.И. Минц. — Минск: Навука і тэхніка, 1990. — 342 с.
3. Ковалик, С.Ф. Автобиография / С.Ф. Ковалик // Гранат. 7-е изд. Т. 40: Собат — Социализм. — М.: Рус. библиогр. ин-т Гранат, 1923. — Стлб. 164–165.
4. Ладысеў, У.Ф. На пераломе эпох: станаўленне беларускай дзяржаўнасці (1917–1920 гг.) / У.Ф. Ладысеў, П.І. Брыгадзін. — Мінск: БДУ, 1999. — 128 с., [6] арк. іл.
5. Ліхадзедаў, У.А. Беларусь праз фотааб'ектыў нямецкага салдата. 1915–1918 гг. / У.А. Ліхадзедаў. — Мінск: Тэхналогія, 2008. — 239 с.: іл.
6. Национальный исторический архив Беларуси (далее — НИАБ). — Ф. 1 (Минская городская управа). — Оп. 1. — Д. 6948. — Копии журналов заседаний Минской городской управы. 01.03.1918–25.10.1918.
7. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 6978. — Переписка с немецкими властями по касающимся строительной комиссии вопросам и о выдаче некоторым служащим городской управы разрешения на право ношения оружия. 1918 г.
8. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 7045. — Журналы заседаний Минской городской управы. 26.04.1918–12.06.1919.
9. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 7055. — Журналы заседаний Минской городской управы. 26.04.1918–12.06.1919.
10. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 7066. — Дело об аресте члена управы Гельтмана и Фальковского. 19.03.1918–11.04.1918.
11. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 7074. — Журнал заседаний Минской городской управы за июнь 1918 г.
12. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 7075. — Журнал заседаний Минской городской управы за май 1918 г.
13. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 7100. — Копии журналов заседаний Минской городской управы. Распоряжения германского главнокомандующего от 1 июля 1918 г. о денежных знаках 10-й армии. Копия воззвания комиссара отдела (январь 1918 г.) местного самоуправления ко всем служащим и рабочим Минского городского самоуправления. 01.1918–28.11.1918.
14. НИАБ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Д. 7109. — Дело о передаче Минской городской управы заступающим место минского городского головы С.Б. Хржонстовского членом управы по назначению Г.А. Капланом за-

ступаюцему место городского головы избранному Минской городской думой С.Ф. Ковалику. 29.11.1918–30.11.1918.

15. «Счастье мое...». Дневники Иосифа Голубева: 1916–1923 / сост. А.А. Клышко. — Минск: Изд-во «Энциклопедикс», 2002. — 448 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 18.05.2016

А. У. Мацук

Мінская шляхта падчас бескаралеўя ў 1733 г.

Мінская шляхта, разам з наваградскай, стала асновай Варшаўскай Генеральнай канфедэрацыі, якая 5 кастрычніка 1733 г. абрала каралём саксонскага курфюрста Фрыдэрыка Аўгуста. Яшчэ раней мінская шляхта была адной з нешматлікіх, якая адкрыта выступіла супраць кандыдатуры Станіслава Ляшчынскага на элекцыйным сойме 1733 г. Праўда, знайшлася частка мінскай шляхты, якая падтрымала Ляшчынскага. Падобным чынам у ВКЛ падзел адбыўся толькі сярод наваградскай шляхты. Аднак, яна ў адрозненні ад мінскай, у выніку амаль уся выказалася супраць кандыдатуры Ляшчынскага.

Пазіцыя мінскай шляхты падчас каралеўскіх выбараў у 1733 г. выклікае вялікую зацікаўленасць сярод навукоўцаў. Аб асаблівасцях пазіцыі мінскай шляхты ў 1733 г. пісаў яшчэ расійскі даследчык Уладзімір Гер'е ў сярэдзіне XIX ст. Ён адзначыў заслугі мечніка ВКЛ мінскага гродскага староства Ігната Завішы, які «склонил свое воеводство на сторону России» [1, с. 393, 396–397, 445]. Услед за ім Клеменс Кантэцкі адзначыў заслугі Ігната Завішы ў тым, што частка мінскай шляхты выступіла супраць Ляшчынскага і падтрымала Аўгуста III. Адной з галоўных прычын такой пазіцыі Завішы ён бачыў у яго сувязі са шваграм наваградскім ваяводам Мікалаем Фаўстынам Радзівілам [2, s. 857–858]. Не абмінулі сваёй увагай мінскую шляхту і іншыя даследчыкі, такія як Ежы Дыгдала і Адам Лісэк. Яны адзначылі падзел, які адбыўся сярод мінскай шляхты падчас каралеўскіх выбараў на элекцыйным сойме 1733 г. і ўслед за Уладзімірам Гер'е вылучылі мечніка ВКЛ Ігната Завішу як галоўнага праціўніка Станіслава Ляшчынскага і прыхільніка Аўгуста III сярод шляхты Мінскага ваяводства. Апрача таго, Адам Лісэк вызначыў, што першыя спрэчкі сярод мінскай шляхты адбыліся яшчэ на перадэлекцыйным сойміку і датычыліся пытання прысягі пастановам канвакацыйнага сойма [3, s. 55, 65; 4, s. 143–144]. Аднак спецыяльнага даследавання пра пазіцыю мінскай шляхты ў 1733 г. не праводзілася. Па-за ўвагай даследчыкаў засталіся мінскія перадканвакацыйны і перадэлекцыйны соймі-

кі, а таксама склад групавак прыхільнікаў Станіслава І Ляшчынскага і Аўгуста ІІ на іх. Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца даследаванне пазіцыі мінскай шляхты і спроба рэканструкцыі групавак прыхільнікаў і праціўнікаў Станіслава Ляшчынскага ў яе шэрагах у 1733 г.

Першымі соймамі ў бескаралеўе былі перадканвакацыйныя соймікі. У ВКЛ яны былі прызначаны на 15 сакавіка 1733 г. На гэтым сойміку мелі быць абраны склад каптуровага суда і паслы на канвакацыйны сойм. Дырэктарам перадканвакацыйнага сойма быў абраны мінскі стольнік Лявон Валадковіч. Сітуацыю на мінскім перадканвакацыйным сойміку моцна заблытала хвароба мечніка ВКЛ і мінскага гродскага старосты Ігната Завішы, які збіраўся стаць паслом, але з-за хваробы не здолеў прысутнічаць на сойміку [5, к. 91]. На мінскім сойміку пасламі былі абраны бускі земскі пісар Ігнат Казімір Быкоўскі і сумілішскі староста Станіслаў Юзаф Свянціцкі [6, арк. 23–26; 7, р. 41–42]. Прычым другі быў «караняж», які нядаўна пасяліўся ў Мінскім ваяводстве. Быкоўскі быў вядомы як прыхільнік каралевіча Якуба Сабескага. Яго выбар стаў магчымы з-за малой лічбы канкурэнтаў на выбар паслом. Прычын гэтага было дзве. Па-першае, не цяпер, не потым паслы не маглі патрабаваць у мясцовай шляхты выплаты якіх-небудзь грошай за пасольства на сойм (пасольшчыны). Па-другое, калі паслы «з якой няўдачай да ваяводства вярталіся», то іх маюць «пасекчы». Увогуле мінскі перадканвакацыйны соймік стаў арэнай барацьбы нясвіжскіх Радзівілаў з пасэсарамі «нойбургскіх уладанняў». Напэўна з-за дзеянняў апошніх у пасольскую інструкцыю не быў уключаны пункт аб прыналежнасці нясвіжскім Радзівілам ключоў Кіявец і Мялейчыцы. Вялікае замяшанне сярод шляхты супраць нясвіжскіх Радзівілаў пачалося пасля прапановы ўключыць у інструкцыю варажы нясвіжскім Радзівілам праект «аб Случчыне». Мінская шляхта актыўна пачала выказваць сваю незадаволенасць тым, што арандатары нясвіжскіх Радзівілаў Гдаль і Шмуйла Іцкавічы захапілі маёнткі з «нойбургскіх уладанняў», што былі ў пасэсіі Незабытоўскага. З гэтых маёнткаў Іцкавічы кралі збожжа і быдла, якія належалі Незабытоўскаму. Радзівілаўскі прыхільнік Ваньковіч нават не спрабаваў бараніць арандатараў, але імкнуўся супакоіць шляхту інфармацыяй, што гэта робіцца не ў застаўленых маёнтках з «нойбургскіх уладанняў», а толькі ва ўласных уладаннях Незабытоўскага. У выніку была прынята толькі пастанова ў агульных выразах, што ўсіх тых, хто будзе рабіць «прыгнёт шляхецкаму стану», павятовыя ротмістры павінны арыштоўваць і адводзіць у каптуровы суд. Больш за тое, на сойміку быў прадстаўлены праект аб «нойбургскіх уладаннях» і правах іх пасэсараў. Радзівілаўскім прыхільнікам Уладзіславу Ваньковічу і віцэбскаму падчашаму Казіміру дэ Рэасу каштавала вялікіх намаганняў пераканаць шляхту не ўключаць дадзены пункт у пасольскую інструкцыю. Атрымалася гэта толькі пасля

прачытання шляхціцам дэ Рэасам ліста Ганны з Сангушкаў Радзівіл да соймака. Пасля гэтага пазіцыю радзівілаўскіх прыхільнікаў падтрымалі мінскі падстароста Андрэй Беньдыкт Карніцкі і мінскі гродскі пісар Тэафіл Жыжэмскі [5, к. 91–93].

Інструкцыя мінскіх паслоў на канвакацыйны сойм утрымлівала шматлікія пункты. Шляхта патрабавала, каб не было ніякіх парушэнняў ранейшых законаў Рэчы Паспалітай і на канвакацыйным сойме вырашаліся толькі пытанні, якія адносяцца да яго кампетэнцыі. Апрача таго, каб канвакацыйны сойм не працягваўся даўжэй вызначаных тэрмінаў. З-за праблем у судаводстве мясцовыя шляхціцы хацелі, каб была праведзена поўная казаквацыя (ураўнанне) правоў шляхты ВКЛ з кароннай шляхтай. Мінская шляхта пагаджалася абіраць караля любым спосабам «ці як пасля адмовы караля Яна Казіміра, ці звычайна дзеючы». Як і ў іншых паветах ВКЛ, мінская шляхта хацела адмяніць падымны падатак са шляхты і пагаджалася, каб ён існаваў толькі да элекцыйнага сойма. На замену яго прапаноўвалася збіраць адпаведную гіберну з каралеўшчын. Мінскія шляхціцы прасілі падскарбія ВКЛ разабрацца са злоўжываннямі на мытні. Да яго ж накіроўваўся і іншы пункт інструкцыі ва ўстанаўленні справядлівага абменнага курса. Шляхта патрабавала вяртання ключоў Кіявец і Мялейчыцы нясвіжскім Радзівілам згодна ранейшым каралеўскім прывілеям. Адначасова як супраць нясвіжскіх Радзівілаў можна ацэньваць пункт інструкцыі аб тым, што яўрэі не маюць права трымаць уладанні і мець у службе хрысціян [6, арк. 23–25]. Як бачна, у інструкцыі мінскім паслам не было пункта аб тым, кім павінен быць будучы кароль. Пункта, які прысутнічаў ва ўсіх іншых вядомых інструкцыях павятовых соймакаў Княства [8, с. 6–8]. Наадварот, у прысязе мінскім паслам быў змешчаны пункт, «нават, каб на той канвакацыі спецыфікацыі кандыдата да той кароны не было, у чым ніякіх угавораў, довадаў ні чыхіх не павінны слухаць, не чыхіх абяцанняў, прэзентаў не прымалі і імі не далі сябе спакусіцца» [7, р. 47v]. Як можна меркаваць, гэта было невыпадкова. Магчыма, так сталася, бо сярод мінскай шляхты існавала моцная групоўка прыхільнікаў саксонскага курфюрста і таму пункт аб тым, каб будучым каралём быў толькі «пяст і каталік», не патрапіў у інструкцыю мінскім паслам.

Свае подпісы пад інструкцыяй, акрамя дырэктара соймака, паставілі наступныя мясцовыя ўраднікі: выконваючы абавязкі харужага палкоўнік Ян Юрый Завіша, падстароста Андрэй Беньдыкт Карніцкі, скарбнік і гродскі суддзя Стэфан Быкоўскі, гродскі суддзя Тэафіл Жыжэмскі, скарбнік Беньдыкт Багушэвіч, лоўчы Антоні Казімір Карніцкі, мечнік Юрый Станіслаў Паморскі, чашнік Томаш Ваньковіч, стражнік Рыгор Мацкевіч, абозны Казімір Мікалай Свянціцкі, будаўнічы Антоні Трускоўскі. Акрамя іх, інструкцыю падпісала 66 шляхціцаў [6, арк. 25–

25 адв]. Такім чынам, агульная колькасць шляхты, прысутнай на сойміку, паводле інструкцыі складала 80 шляхціцаў (з улікам абодвух паслоў).

На канвакацыйным сойме была прынята пастанова, што будучы кароль абавязкова мае быць «пястам і каталіком». Безумоўна, у першую чаргу пад такім кандыдатам разумеўся Станіслаў Ляшчынскі. Праціўнікі Ляшчынскага не змірыліся з паражэннем на канвакацыйным сойме і паспрабавалі аспрэчыць прысягу аб выбары будучым каралём толькі «пяста і каталіка» на перадэлекцыйных сойміках. Адным з такіх соймікаў павінен быў стаць мінскі, дзе ў інтарэсах праціўнікаў Ляшчынскага збіраўся дзейнічаць мечнік ВКЛ Ігнат Завіша. Свае дзеянні супраць пастаноў канвакацыйнага сойма і ў абарону «вольнага галасу» ён актыўна ўзгадняў з расійскімі пасламі ў Рэчы Паспалітай братамі Левенвольдэ, расійскімі прадстаўнікамі ў ВКЛ Юрыям Лівенам і Францішкам Дарўскім, а таксама са сваім шваграм наваградскім ваяводай Мікалаем Фаўстынам Радзівілам [1, с. 393; 3, с. 55, 65]. Ігнат Завіша з непакоем сачыў за павелічэннем колькасці прыхільнікаў Ляшчынскага ў Мінскім ваяводстве. Асабліва яго непакоіла іх дзейнасць на поўначы Мінскага ваяводства «каля Акалова і ў Каранёўскай парафіі і ў Гайенскай, калі хочучь нейкія свавольства зрабіць» супраць Завішаў. Менавіта таму Ігнат Завіша заклікаў свайго сваяка Яна Завішу, як мага хутчэй прыехаць, не пазней чым за тры дні перад соймікам для ўзгаднення супольнай пазіцыі. Сам Ігнат Завіша стараўся аб выбары прыхільных паслоў на сойм для папраўкі парушанага «вольнага галасу» [9, арк. 36–36 адв].

З навуковай літаратуры вядома, што на мінскім перадэлекцыйным сойміку дайшло да канфлікту ў пытанні прысягі пастановам канвакацыйнага сойма аб выбары будучым каралём «пяста і каталіка» [4, с. 144]. Аднак не ўдалося выявіць крыніц, якія пацвярджалі б гэта. У той жа час у гістарыяграфіі не вядома ніякіх падрабязнасцяў мінскага перадэлекцыйнага сойма. Удалося выявіць ліст аднаго з удзельнікаў гэтага сойма Томаша Ваньковіча, які дазваляе ўстанавіць падрабязнасці гэтага сойма. Распачаўшыся 14 ліпеня 1733 г., мінскі перадэлекцыйны сойм скончыўся толькі амаль праз тыдзень, у суботу 20 ліпеня 1733 г. У першы дзень з-за чутак, што на сойм былі прывезены грошы ці ад Станіслава Ляшчынскага ці ад саксонскага курфюрста Фрыдэрыка Аўгуста, дайшло да моцных спрэчак паміж шляхтай. У выніку толькі праз тры гадзіны ўдалося супакоіць шляхту і быў абраны дырэктар сойма. Садзейнічала гэтаму тое, што ніхто не раздаваў дасланыя грошы для подкупу, і шляхта супакоілася. Ігнат Завіша без пратэстаў быў абраны палкоўнікам Мінскага ваяводства, які мог узначальваць ваяводскую харугву на шляху на элекцыйны сойм. Было абрана каля двухсот паслоў і вырашана сабрацца 23 жніўня 1733 г. Саму ваяводскую харугву падняць меркавалася ўжо ў варшаўскім прадмесці Празе. У лік паслоў імкнулася

патрапіць шмат дысідэнтаў (больш за дзесяць), не звяртаючы ўвагі на пастановы канвакацыйнага сойма, але мясцовая шляхта не дапусціла да гэтага [5, к. 98]. З рэляцыі аб перадэлекцыйным сойміку з ліста Уладзіслава Ваньковіча нічога невядома аб канфлікце наконт прысягі пастановам канвакацыйнага сойма, пра што згадваецца ў гістарыяграфіі [4, с. 143–144].

Як бачна, мінская шляхта нашмат большую зацікаўленасць выказала ва ўдзеле ў перадэлекцыйным сойміку, чым у перадканвакацыйным. Адных паслоў было абрана больш чым у тры разы, чым падпісала інструкцыю паслам на канвакацыйны сойм (а значыцца і прысутнічала на гэтым сойміку). Такое ўзрастанне колькасці ўдзельнікаў на мінскім перадэлекцыйным сойміку можна патлумачыць фінансавымі сродкамі, якія атрымаў Ігнат Завіша ад паслоў Расіі, Аўстрыі і Саксоніі. Менавіта, з дапамогай гэтых сродкаў меркавалася сабраць як мага больш шляхты для ўдзелу ў элекцыйным сойме, што было зроблена. У выніку вялікай агітацыі сярод шляхты і мабілізацыі сярод сваіх прыхільнікаў на мінскі перадэлекцыйны соймік сабралася больш за дзвесце шляхціцаў. Безумоўна, рашэнне сабрацца толькі 23 жніўня 1733 г. павінна было прывесці да спазнення на элекцыйны сойм. Гэта, як і пастанова падняць харугву на Празе, адпавядала інтарэсам Ігната Завішы, бо адпавядала яго дамове з расійскімі прадстаўнікамі. У той жа час выбар паслоў абмяжоўваў магчымасці праціўнікаў Ляшчынскага, якія хацелі якраз прысутнасці на элекцыйным сойме як мага большай колькасці сваіх прыхільнікаў з ліку наваградскай і мінскай шляхты [1, с. 396–397; 10, л. 95–96 об.]. Невядома з якіх прычын Ігнат Завіша пагадзіўся на абмежаванне колькасці мінскай шляхты на элекцыйным сойме. Магчымымі прычынамі маглі быць моц групоўкі прыхільнікаў Ляшчынскага і недахоп фінансавых сродкаў сабраць болей шляхты. На карысць першай кажуць падзеі элекцыйнага сойма, калі значная колькасць мінскай шляхты выказалася за выбар каралём Станіслава І Ляшчынскага.

Напэўна, не ўсе мінскія шляхціцы, якія былі абраны пасламі, прысутнічалі на элекцыйным сойме. Як можна меркаваць, раскол у шэрагах мінскай шляхты на прыхільнікаў і праціўнікаў Станіслава І Ляшчынскага адбыўся ўжо на самім сойме. Згодна друку пастановы элекцыйнага сойма, свае подпісы пад выбарам каралём менавіта яго паставілі 60 мінскіх шляхціцаў. Гэта былі: мінскі ваявода Ян Жаба, мінскі стольнік Лявон Валадковіч, мінскі чашнік і мінскі каптуровы суддзя Томаш Ваньковіч, мінскі лоўчы Антоні Казімір Карніцкі, мінскі абозны Казімір Мікалай Свянціцкі, дэкрэтавы пісар ВКЛ Давід Міцкевіч, гайенскі староста Міхал Валадковіч, мінскі каптуровы суддзя Юзаф Іваноўскі, мінскія падсудковічы Юзаф і Ян Валадковічы, мельніцкі чашнік Антоні Ратынскі, Марцін Быкоўскі, мінскі каптуровы суддзя Крыштаф Руда-

коўскі, бускі гродскі пісар Ігнат Быкоўскі, шостакаўскі староста Канстанцін Рдултоўскі, рэчыцкі скарбнік і мінскі каптуровы суддзя Юліян Казімір Бучынскі, оўруцкі скарбнік Казімір Янішэўскі, мінскі гродскі рэгент і мінскі каптуровы суддзя Феліцыян Зміеўскі, геранёнскі староста Юзаф дэ Рэас, смаленскі стальніковіч Адам Янішэўскі, рэчыцкі стальніковіч Фларыян Філіповіч, мінскі стальніковіч Марцін Валадковіч, брэсцкі стольнік Юрый Тамковіч, слонімскі падчашы Антоні Валішэўскі, мінскі падстоіц Ян Кастравіцкі, Антоні Заблоцкі, мінскі гродскі суддзіц Фларыян Быкоўскі, віцебскі падчашыц Андрэй Барташоўскі, мінскі гродскі пісарэвіч Станіслаў Жыжэмскі, мінскі гродскі суддзіц Раман Быкоўскі, мінскі падсудковіч Марцін Валадковіч, ашмянскі мечнік Бенядыкт Рудніцкі, Крыштаф Вароніч, полацкі падстоіц Юрый Прысецкі, Павел Рдултоўскі, інфлянцкі крайчы Ян Філіповіч, лідскі лоўчыц Казімір Адахоўскі, Стэфан Паморскі, Міхал Гнеёўскі, Пётр Умецкі, дэкрэтавы пісарэвіч ВКЛ Павел Міцкевіч, радашчавіцкі староста Казімір Массальскі, бежынецкі староста Юзаф Массальскі, вэндэнскі стольнік Францішак Валадковіч, Міхал Вяжэвіч, Казімір Вышыньскі¹, Мікалай Вышыньскі, медзынскі староста Габрыэль Карэйва, Браніслаў Скіндэр, Ігнат Жаброўскі, Самуэль Велямоўскі, Дамінік Статкевіч, Ігнат Зброўскі, Францішак Місіевіч, Мацей Пуцяноўскі, Марцін Пяро, Стэфан Буткевіч, Мікалай Свяхнецкі, Антоні Вітуйскі, Лявон Гладкоўскі [11; 12, к. 327].

Праціўнікі кандыдатуры Станіслава Ляшчынскага 14 верасня 1733 г. выдалі свой маніфест супраць парушэнняў на элекцыйным сойме. Аснову праціўнікаў Ляшчынскага склалі шляхціцы з Наваградскага ваяводства і частка шляхты з Мінскага ваяводства. Згодна друку гэтага маніфеста, свае подпісы пад ім паставілі: мечнік ВКЛ і мінскі гродскі староста Ігнат Завіша, мінскі стольнік Лявон Валадковіч, мінскі падстароста Андрэй Бенядыкт Карніцкі, мінскі скарбнік і мінскі гродскі суддзя Стэфан Быкоўскі, мінскі гродскі пісар Тэафіл Жыжэмскі, выконваючы абавязкі мінскага харужага Крыштаф Завіша, мінскі чашнік Томаш Ваньковіч, мінскі лоўчы Антоні Казімір Карніцкі, мінскі абозны Казімір Мікалай Свянціцкі, мінскі ротмістр Рафал Аборскі, гайенскі староста Міхал Валадковіч, віцебскі падчашы Казімір дэ Рэас, краснасельскі староста Каспер Валадковіч, паручнік харугвы і цельскі староста Станіслаў дэ Рэас, брэсцкі падстоіц Тэадор Тышкевіч, вількамірскі падстоіц Юзаф Іваноўскі, мельніцкі чашнік Антоні Ратынскі, чарнігаўскі войскі Марцін Быкоўскі, Крыштаф Рдултоўскі, інфлянцкі стольнік Самуэль Карлік, Канстанцін Рдултоўскі, валынскі стражнік Антоні Аўлачынскі, смаленскі стальніковіч Адам Янішэўскі, оўруцкі скарбнік Казімір Янішэўскі,

¹ У друку памылкова названы старадубскім старостай.

пяцігорскі паручнік Антоні Філіповіч, старадубскі стольнік Аляксандр Быкоўскі, пяцігорскі харужы Казімір Тышкевіч, рэчыцкі чашнік Ян Ржэпніцкі, мінскі скарбніковіч Марцін Багушэвіч, рэчыцкі скарбнік Раман Мянтышкі, рэчыцкі стальніковіч Фларыян Філіповіч, Юзаф дэ Рэас, закročынскі стольнік Казімір Заблоцкі, брэсцкі стольнік Юрый Тамковіч, brasлаўскі скарбнік Караль Пратасовіч, мінскі будаўнічы Антоні Трускоўскі, Францішак Свентарэцкі, Юзаф Гардзялкоўскі, Антоні Васілеўскі, Казімір Аўлачынскі, Антоні Заблоцкі, мінскі падстаросціц Уладзіслаў Карніцкі, мінскі земскі суддзіц Фларыян Быкоўскі, мінскі гродскі пісарэвіч Стэфан Жыжэмскі, мінскі падстолиц Стэфан Кастравіцкі, мінскі гродскі суддзіц Раман Быкоўскі, віцебскі падстолиц Антоні Станіслаў дэ Рэас, мінскі падстаросціц Ігнат Карніцкі, мінскі гродскі пісарэвіч Феліцыян Жыжэмскі, мінскі чашніковіч Ігнат Жыжэмскі, мінскі крайчыц Юзаф Прашынскі, мінскі гродскі пісарэвіч Міхал Жыжэмскі, мінскі гродскі суддзіц Казімір Быкоўскі, мельніцкі чашніковіч Феліцыян Ратынскі, ашмянскі мечнік Бенядыкт Рудніцкі, Крыштаф Валіцкі, Ян Валіцкі, Дамінік Прысецкі, мінскі падстолиц Юрый Пжысецкі, Уладзіслаў Карачэўскі Няміра, Бенядыкт Храніцкі, Антоні Тоўкач, Францішак Чарноцкі, Ян Філіповіч, Адам Тоўкач, Антоні Вінча, brasлаўскі падстолиц Мацей Быкоўскі, Станіслаў Залеўскі, старадубскі скарбнік Антоні Вышынскі, Войцех Вышынскі, Міхал Быкоўскі, Мікалай Вышынскі, Францішак Гудзееўскі, Стэфан Паморскі, Пётр Храніцкі, Дамінік Шанкевіч, Казімір Вільчэўскі, Ян Трускоўскі, Мікалай Цяпінскі, Францішак Тупальскі, Адам Пятрашка, Стэфан Пятрашка, Казімір Адахоўскі, Міхал Камар, Станіслаў Храніцкі, Юзаф Сурын, Антоні Ільяхэвіч, Пётр Умецкі, Юрый Умецкі, Томаш Юрэвіч, Юрый Вярбіцкі, Ян Храніцкі, Ян Феліцыян Заблоцкі, мінскі падчашы Рыгор Мацкевіч, Ян Свіда, Багуслаў Цадроўскі, Казімір Рэкуць, Казімір Паланскі, Людвік Сабіна, Аляксандр Вялічка, Дамінік Жыдовіч, Браніслаў Скіндэр, Ігнат Панцелемон Трускоўскі, аршанскі мечнік Казімір Турчын, рэчыцкі войскі Дамінік Сташкевіч, brasлаўскі стражнік Антоні Квінта, Антоні Бажэцкі, Антоні Узлоўскі, Міхал Гутаровіч, ашмянскі чашніковіч Ігнат Манюшка, віленскі камарніковіч Якуб Тарашкевіч, Францішак Місевіч, Фларыян Заблоцкі, Антоні Воўк, Францішак Чаховіч, Павел Менголін, Антоні Пуцяноўскі, Антоні Заборскі, Андрэй Лаўрыновіч, Казімір Няборскі, Антоні Тадэвуш Анташэўскі, Юзаф Чарноцкі, Станіслаў Горскі, Ян Францішак Манчынскі [11; 12, к. 361–367]. Усяго атрымліваецца падпісалася 124 мінскія шляхціцы. З іх 25 шляхціцаў пакінулі подпісы як пад маніфестам, так і пад друкам выбаршчыкаў Станіслава І Ляшчынскага з Мінскага ваяводства. Гэта значыць, што лічба праціўнікаў Ляшчынскага і будучых прыхільнікаў Аўгуста III можа быць крыху больш за 100 шляхціцаў. Ааналіз подпісаў шляхты паказвае, што сярод яе галоў-

ную ролю адыгрывалі прадстаўнікі групойкі Завішаў, звязаныя з мінскім гродскім старостай Ігнатам Завішам гродскія ўраднікі, а таксама пасэсары «нойбургскіх уладанняў» (Іваноўскі), прыхільнікі нясвіжскіх Радзівілаў (Ваньковіч, Свянціцкія, Рдултоўскія, дэ Рэас) і надворнага маршалка ВКЛ Паўла Сангушкі (Карлік).

Згодна абодвум гэтым дакументам, атрымліваецца, што на элекцыйным сойме прысутнічала каля 160 шляхціцаў Мінскага ваяводства. Гэта лічба атрымалася з улікам таго, што свае подпісы пад выбарам каралём Станіслава I Ляшчынскага пакінула 25 шляхціцаў з Мінскага ваяводства, якія былі сярод 124-х, якія падпісалі і маніфест супраць выбараў Ляшчынскага. Гэта былі мінскі ваявода Ян Жаба, мінскі стольнік Лявон Валадковіч, мінскі чашнік Томаш Ваньковіч, мінскі лоўчы Антоні Казімір Карніцкі, мінскі абозны Казімір Мікалай Свянціцкі, гайенскі староста Міхал Валадковіч, вількамірскі падстолі Юзаф Іваноўскі, мельніцкі чашнік Антоні Ратынскі, чарнігаўскі войскі Марцін Быкоўскі, Крыштаф Рдултоўскі, Канстанцін Рдултоўскі, смаленскі стальніковіч Адам Янішэўскі, оўруцкі скарбнік Казімір Янішэўскі, рэчыцкі стальніковіч Фларыян Філіповіч, Юзаф дэ Рэас, брэсцкі стольнік Юрый Тамковіч, Антоні Заблоцкі, мінскі земскі суддзіц Фларыян Быкоўскі, мінскі гродскі пісарэвіч Стэфан Жыжэмскі, мінскі падстоліц Стэфан Кастравіцкі, Францішак Місіевіч, Ян Філіповіч, старадубскі скарбнік Антоні Вышынскі, Пётр Умецкі, Браніслаў Скіндэр [11; 12, к. 321–323]. Аднак трэба падкарэктаваць гэтыя падлікі. Ужо ў сучаснікаў існавалі падазрэнні ў несапраўднасці часткі гэтых подпісаў [13, s. 165]. Яшчэ адзін з тых, хто нібыта падпісаў маніфест супраць Станіслава Ляшчынскага ад 14 верасня 1733 г., мінскі скарбніковіч Марцін Багушэвіч абвяргаў гэта і ўжо 23 верасня 1733 г. актыкаваў у гэтай справе пратэстацыю ў наваградскіх гродскіх кнігах [14, арк. 483–484]. 9 лютага 1734 г. у мінскай гродскай кнізе былі актыкаваны два маніфеста ўплывовых мінскіх шляхціцаў і ўраднікаў стольніка Лявона Валадковіча і скарбніка і гродскага суддзі Стэфана Быкоўскага. Абодва маніфеста маюць падобны тэкст. Згодна з імі, абодва мясцовыя шляхціцы сцвярджалі, што не выступалі супраць законнага выбару каралём Станіслава I Ляшчынскага, а іх подпіс пад маніфестам супраць яго кандыдатуры быў сфабрыкаваны [15, арк. 415–415 адв., 416–416 адв.].

Яшчэ больш бытаніны ў пытанне аб прысутнасці некаторых мінскіх шляхціцаў, адначасова сярод прыхільнікаў і праціўнікаў Аўгуста III, дадае іншы дакумент. 12 лютага 1734 г. Лявон Валадковіч прадставіў і актыкаваў у мінскай гродскай кнізе «галасы ад сябе і ад іншых сваіх калегаў Яго міласцяў Паноў паслоў абывацеляў Мінскага ваяводства на элекцыйным сойме». Згодна з гэтым дакументам за выбар каралём Станіслава Ляшчынскага свае галасы аддалі 89 шляхціцаў Мінскага ва-

яводства: мінскі стольнік і мінскі палкоўнік Лявон Валадковіч, мінскі падстароста і дырэктар перадэлекцыйнага соймака Андрэй Бянядыкт Карніцкі, мінскі скарбнік і мінскі гродскі суддзя Стэфан Быкоўскі, мінскі гродскі пісар Тэафіл Жыжэмскі, мінскі чашнік і мінскі каптуровы суддзя Томаш Ваньковіч, выконваючы абавязкі мінскага харужага Крыштаф Завіша, мінскі лоўчы Антоні Казімір Карніцкі, мінскі абозны Казімір Мікалай Свянціцкі, дэкрэтавы пісар ВКЛ Давід Міцкевіч, гарбоўскі староста Рафал Аборскі, віцебскі падчасы Казімір дэ Рэас, гайенскі староста Міхал Валадковіч, цельскі староста Станіслаў Міхал дэ Рэас, брэсцкі падчасы Тэадор Тышкевіч, краснасельскі староста Валадковіч (напэўна, Каспер Валадковіч), мінскі падсудковіч Юзаф Валадковіч, чарнігаўскі войскі Марцін Быкоўскі, мінскі падчасыц Крыштаф Феліцыян Рудакоўскі, бускі гродскі пісар Ігнат Быкоўскі, мінскі падчасыц Канстанцін Рдултоўскі, рэчыцкі скарбнік Юліян Казімір Бучынскі, смаленскі стальніковіч Адам Янішэўскі, оўруцкі скарбнік Казімір Міхал Янішэўскі, мінскі падсудковіч Марцін Валадковіч, харужы ЯKM Казімір Тышкевіч, мінскі гродскі рэгент і мінскі каптуровы суддзя Феліцыян Зміеўскі, Раман Феліцыян Мянтыцкі, рэчыцкі стольнік Фларыян Філіповіч, закрочынскі стольнік Казімір Заблоцкі, Антоні Філіповіч, Ян Вельямоўскі, Самуэль Вельямоўскі, Юрый Пілецкі Тамковіч, мінскі будаўнічы Антоні Трускоўскі, слоніmsкі падчасы Антоні Валішэўскі, Юзаф Гардзяткоўскі, Францішак Свентарэцкі, Казімір Аўлачынскі, закрочынскі чашнік Антоні Заблоцкі, мінскі падстаросціц Уладзіслаў Карніцкі, мінскі гродскі суддзіц Фларыян Быкоўскі, мінскі гродскі пісарэвіч Стэфан Жыжэмскі, мінскі падстоіц Стэфан Кастравіцкі, мінскі гродскі пісарэвіч Феліцыян Жыжэмскі, брацлаўскі падстоіц Феліцыян Быкоўскі, Юрый Адам Прысецкі, мінскі крайчы Юзаф Антоні Прашынскі, мінскі гродскі пісарэвіч Міхал Жыжэмскі, мінскі гродскі суддзіц Казімір Быкоўскі, мінскі гродскі пісарэвіч Марцін Жыжэмскі, мінскі падстаросціц Ігнат Карніцкі, мельніцкі чашніковіч Феліцыян Ратынскі, ашмянскі мечнік Бянядыкт Рудніцкі, Крыштаф Валіцкі, Пётр Прушкоўскі, брацлаўскі падстоіц Раман Быкоўскі, Павел Рдултоўскі, Уладзіслаў Карачэўскі Няміра, Бянядыкт Храніцкі, Антоні Чарноцкі, Міхал Галееўскі, кервельскі староста Юзаф дэ Рэас, інфлянцкі крайчы Ян Юзаф Філіповіч, старадубскі стражнік Пётр Умецкі, смаленскі стражнік Юрый Умецкі, Ігнат Жаброўскі, полацкі будаўнічы Дамінік Прысецкі, Павел Міцкевіч, мінскі стальніковіч Марцін Валадковіч, Андрэй Унгер, Пётр Храніцкі, Адам Пятрашка, Антоні Ільяшэвіч, Дамінік Станкевіч, полацкі падчасы Тэадор Мілашэвіч, Казімір Тупальскі, Лявон Прысецкі, Юзаф Сурынт, Юрый Вярбіцкі, Марцін Пяро, Антоні Узлоўскі, Дамінік Статкевіч, Мацей Антоні Пуцяноўскі, Антоні Кежброх, Стэфан Буткевіч, Ян Храніцкі, Траян Залеўскі, Міхал Свіда, Ян Юзаф Ржэпніцкі [6,

арк. 143–146 адв.]. Калі параўнаць з подпісамі з друка выбаршчыкаў Станіслава I Ляшчынскага, то супадае толькі 36 шляхціцаў. Гэта мінскі стольнік Лявон Валадковіч, мінскі чашнік Томаш Ваньковіч, мінскі лоўчы Антоні Казімір Карніцкі, мінскі абозны Казімір Мікалай Свянціцкі, дэкрэтавы пісар ВКЛ Давід Міцкевіч, гайенскі староста Міхал Валадковіч, мінскі падсудковіч Юзаф Валадковіч, Марцін Быкоўскі, Крыштаф Рудакоўскі, бускі гродскі пісар Ігнат Быкоўскі, шостакаўскі староста Канстанцін Рдултоўскі, рэчыцкі скарбнік Юліян Казімір Бучынскі, оўруцкі скарбнік Казімір Янішэўскі, мінскі гродскі рэгент Феліцыян Зміеўскі, геранёнскі староста Юзаф дэ Рэас, смаленскі стальніковіч Адам Янішэўскі, рэчыцкі стальніковіч Фларыян Філіповіч, мінскі стальніковіч Марцін Валадковіч, брэсцкі стольнік Юрый Тамковіч, слоніmsкі падчашы Антоні Валішэўскі, Антоні Заблоцкі, мінскі гродскі суддзіц Фларыян Быкоўскі, мінскі гродскі суддзіц Раман Быкоўскі, мінскі падсудковіч Марцін Валадковіч, ашмянскі мечнік Бенядыкт Рудніцкі, полацкі падстоіц Юрый Прысецкі, Павел Рдултоўскі, інфлянцкі крайчы Ян Філіповіч, Пётр Умецкі, дэкрэтавы пісарэвіч ВКЛ Павел Міцкевіч, Ігнат Жаброўскі, Самуэль Вельямоўскі, Дамінік Статкевіч, Мацей Пуцяноўскі, Марцін Пяро, Стэфан Буткевіч. Безумоўна супадзенне толькі 36 шляхціцаў робіць актуальным пытанне аб сапраўднасці подпісаў як у друку выбаршчыкаў Ляшчынскага, так і ў дакуменце, актыкаваным у мінскай гродскай кнізе. Магчыма, на павялічэнне колькасці асоб, што нібыта прагаласавалі за Ляшчынскага, паўплывала тое, што недалёка знаходзіліся атрады прыхільнікаў Ляшчынскага пад кіраўніцтвам Антонія Пацея і Аляксандра Юзафовіча. Апошні нават у студзені 1734 г. прайшоў праз Мінскае ваяводства і накіраваўся ў Наваградскае ваяводства, дзе спыніўся лагерам у Міры [16, с. 38]. У такіх абставінах мінская шляхта спяшалася паказаць сваю прыхільнасць Ляшчынскаму, хоць на элекцыйным сойме знаходзілася ў лагеры яго праціўнікаў.

У сваю чаргу, калі гэтыя подпісы з дакумента з мінскай гродскай кнігі параўнаць са спісам мінскай шляхты, падпісаўшай маніфест супраць Станіслава Ляшчынскага ад 14 верасня 1733 г., то аказваецца, што супадаюць подпісы 56 шляхціцаў. Прычым, подпісы 17 шляхціцаў, з гэтых 56-ці, як было ўстаноўлена раней, апрача маніфеста знаходзяцца і пад друкам аб выбары каралём Станіслава I Ляшчынскага. Гэта мінскі стольнік Лявон Валадковіч, мінскі чашнік Томаш Ваньковіч, мінскі лоўчы Антоні Казімір Карніцкі, мінскі абозны Казімір Мікалай Свянціцкі, гайенскі староста Міхал Валадковіч, чарнігаўскі войскі Марцін Быкоўскі, Канстанцін Рдултоўскі, смаленскі стальніковіч Адам Янішэўскі, оўруцкі скарбнік Казімір Янішэўскі, рэчыцкі стольніковіч Фларыян Філіповіч, Юзаф дэ Рэас, брэсцкі стольнік Юрый Тамковіч, Антоні Заблоцкі, мінскі земскі суддзіц Фларыян Быкоўскі, мінскі пад-

столиц Стэфан Кастравіцкі, Ян Філіповіч, старадубскі стражнік Пётр Умецкі. Застаецца 39 шляхціцаў, якія адначасова ёсць у друку маніфеста праціўнікаў Ляшчынскага ад 14 верасня 1733 г. і актыкаваным 12 лютага 1734 г. дакуменце «галасы ад сябе і ад іншых сваіх калегаў Яго міласяцаў Паноў паслоў абывацеляў Мінскага ваяводства на элекцыйным сойме» прыхільнікаў Ляшчынскага. Гэта былі мінскі падстароста і дырэктар перадэлекцыйнага соймака Андрэй Бенядыкт Карніцкі, мінскі скарбнік і мінскі гродскі суддзя Стэфан Быкоўскі, мінскі гродскі пісар Тэафіл Жыжэмскі, выконваючы абавязкі мінскага харужага Крыштаф Завіша, гарбоўскі староста Рафал Аборскі, віцебскі падчашы Казімір дэ Рэас, сельскі староста Станіслаў Міхал дэ Рэас, брэсцкі падчашы Тэадор Тышкевіч, краснасельскі староста Каспер Валадковіч, харужы ЯKM Казімір Тышкевіч, закрочынскі стольнік Казімір Заблоцкі, Антоні Філіповіч, Юзаф Гардзяткоўскі, Францішак Свентарэцкі, Казімір Аўлачынскі, мінскі падстаросціц Уладзіслаў Карніцкі, мінскі гродскі пісарэвіч Феліцыян Жыжэмскі, брацлаўскі падстоіц Феліцыян Быкоўскі, Юрый Адам Прысецкі, мінскі крайчы Юзаф Антоні Прашынскі, мінскі гродскі пісарэвіч Міхал Жыжэмскі, мінскі гродскі суддзіц Казімір Быкоўскі, мінскі падстаросціц Ігнат Карніцкі, мельніцкі чашніковіч Феліцыян Ратынскі, ашмянскі мечнік Бенядыкт Рудніцкі, Крыштаф Валіцкі, брацлаўскі падстоіц Раман Быкоўскі, Уладзіслаў Карачэўскі Няміра, Бенядыкт Храніцкі, інфлянцкі крайчы Ян Юзаф Філіповіч, смаленскі стражнік Юрый Умецкі, полацкі будаўнічы Дамінік Прысецкі, Пётр Храніцкі, Адам Пятрашка, Антоні Ільшэвіч, Юзаф Сурынт, Антоні Узлоўскі, Ян Храніцкі, Ян Юзаф Ржэпніцкі.

Адразу кідаецца ў вочы прысутнасць мінскіх гродскіх ураднікаў, якія былі звязаны са сваім гродскім старостай Ігнатам Завішам, але чамусьці згадваюцца сярод прыхільнікаў Ляшчынскага. Шмат у гэтым дакуменце і родзічаў гэтых ураднікаў Карніцкіх, Быкоўскіх і Жыжэмскіх. Гэта тым больш дзіўна, што ў акце Варшаўскай Генеральнай канфедэрацыі пасля рэкамендацыі ўзнагароды за заслугі на «выбарчым полі» мечніка ВКЛ і мінскага палкоўніка Ігната Завішы змешчаны рэкамендацыі для шляхціцаў Мінскага ваяводства: мінскага войскага Францішка Валадковіча, мінскага гродскага падстаросты Андрэя Бенядыкта Карніцкага, мінскага скарбніка і мінскага гродскага суддзі Стэфана Быкоўскага, мінскага гродскага пісара Тэафіла Жыжэмскага, паручніка земскай харугвы дэ Рэаса, «усіх гродскіх ураднікаў і іншых таго ваяводства абывацеляў паслугі» каралю Аўгусту III [11; 12, к. 458]. Дэ Рэасы ў далейшым актыўна ўдзельнічалі ў руху прыхільнікаў Ляшчынскага. Больш за тое, адразу зрабілі вядомымі для грамадскасці свае кантакты з прыхільнікамі Аўгуста III, дзе было шмат іх знаёмых. Слуга Казіміра дэ Рэаса Антоні Богуш 20 лютага 1734 г. у мінскім гродскім суддзе актыкаваў ліст Казі-

міра Юзафа Несялоўскага да свайго гаспадара ад 8 лістапада 1733 г. У гэтым лісце Несялоўскі інфарміраваў, што Казімір дэ Рэас уключаны разам з мечнікам ВКЛ Ігнатам Завішам пасламі з мінскага сойма на каранацыйны сойм. Таксама, з трэцяга сойма паслом быў запісаны Юзаф дэ Рэас. Несялоўскі прасіў іх якім-небудзь спосабам прабрацца на каранацыю ў Кракаў [6, арк. 160–160 адв.]. Як бачна, Казімір дэ Рэас не схаваў гэты ліст Несялоўскага ад прыхільнікаў Ляшчынскага. Аднак у 1733 г. дэ Рэасы былі прыхільнікамі нявіжскіх Радзівілаў, якія падтрымалі Аўгуста III. І няма ўпэўненасці, што на бок Ляшчынскага яны не перайшлі пазней — у пачатку 1734 г., калі рух яго прыхільнікаў ахапіў амаль усё ВКЛ [17, s. 319–340]. Менавіта на падставе аналізу гэтых подпісаў, а таксама значных разыходжанняў з друкам выбаршчыкаў Станіслава I Ляшчынскага, можна выказаць пэўныя засцярогі да прызнання гэтага дакумента за сапраўдныя галасы мінскай шляхты на элекцыйным сойме.

У той жа час у актыкаваным дакуменце з мінскай гродскай кнігі ў параўнанні з друкам выбаршчыкаў Ляшчынскага адсутнічаюць подпісы 24 шляхціцаў — мінскі ваявода Ян Жаба, мінскі каптуровы суддзя Юзаф Іваноўскі, мінскі падсудковіч Ян Валадковіч, мельніцкі чашнік Антоні Ратынскі, мінскі падстоіц Ян Каstraßeвіцкі, віцебскі падчасыц Андрэй Барташоўскі, мінскі гродскі пісарэвіч Станіслаў Жыжэмскі, Крыштаф Вароніч, лідскі лоўчыц Казімір Адахоўскі, Стэфан Паморскі, Міхал Гняеўскі, радашковіцкі староста Казімір Масальскі, бежынецкі староста Юзаф Масальскі, вендэнскі стольнік Францішак Валадковіч, Міхал Вяжэвіч, Казімір Вышынскі², Мікалай Вышынскі, медзынскі староста Габрыэль Карэйва, Браніслаў Скіндэр, Ігнат Заброўскі, Францішак Місіевіч, Мікалай Свяхнецкі, Антоні Вітуйскі, Лявон Гладкоўскі. Адначасова ў друку выбаршчыкаў Ляшчынскага адсутнічаюць подпісы 53 шляхціцаў, якія маюцца ў рукапісе ў мінскай гродскай кнізе. Гэта мінскі падстароста і дырэктар перадэлекцыйнага сойма Андрэй Бенядыкт Карніцкі, мінскі скарбнік і мінскі гродскі суддзя Стэфан Быкоўскі, мінскі гродскі пісар Тэафіл Жыжэмскі, выконваючы абавязкі мінскага харужага Крыштаф Завіша, гарбоўскі староста Рафал Аборскі, віцебскі падчасы Казімір дэ Рэас, сельскі староста Станіслаў Міхал дэ Рэас, брэсцкі падчасы Тэадор Тышкевіч, краснасельскі староста Каспер Валадковіч, харужы ЯКМ Казімір Тышкевіч, Раман Феліцыян Мянтшыцкі, закрочынскі стольнік Казімір Заблоцкі, Антоні Філіповіч, Ян Вельямоўскі, мінскі будаўнічы Антоні Трускоўскі, Юзаф Гардзяткоўскі, Францішак Свентарэцкі, Казімір Аўлачынскі, мінскі падстаросціц Уладзіслаў Карніцкі, мінскі гродскі пісарэвіч Стэфан Жыжэмскі, мінскі падстоіц

² У друку памылкова названы старадубскім старостай.

Стэфан Кастравіцкі, мінскі гродскі пісарэвіч Феліцыян Жыжэмскі, брацлаўскі падстоліц Феліцыян Быкоўскі, мінскі крайчы Юзаф Антоні Прашынскі, мінскі гродскі пісарэвіч Міхал Жыжэмскі, мінскі гродскі судзіц Казімір Быкоўскі, мінскі гродскі пісарэвіч Марцін Жыжэмскі, мінскі падстаросціц Ігнат Карніцкі, мельніцкі чашніковіч Феліцыян Ратынскі, ашмянскі мечнік Крыштаф Валіцкі, Пётр Прушкоўскі, Уладзіслаў Карачэўскі Няміра, Бенядыкт Храніцкі, Антоні Чарноцкі, Міхал Галяеўскі, смаленскі стражнік Юрый Умецкі, полацкі будаўнічы Дамінік Прысецкі, Андрэй Унгер, Пётр Храніцкі, Адам Пятрашка, Антоні Льяшэвіч, Дамінік Станкевіч, полацкі падчашы Тэадор Мілашэвіч, Казімір Тупальскі, Лявон Прысецкі, Юзаф Сурынт, Юрый Вярбіцкі, Антоні Узлоўскі, Антоні Кежброх, Ян Храніцкі, Траян Залёўскі, Міхал Свіда, Ян Юзаф Ржэпніцкі.

Для лепшай нагляднасці варта змясціць усю інфармацыю пра подпісы мінскіх шляхціцаў у табліцу. У гэтай табліцы подпісы прыхільнікаў Станіслава І Ляшчынскага параўнаны з подпісамі яго праціўнікаў, якія падпісалі маніфест ад 14 верасня 1733 г. (усяго ў маніфесте адзначана 124 прозвішчы).

Табліца. Подпісы праціўнікаў і прыхільнікаў Станіслава І Ляшчынскага ў Мінскім ваяводстве з улікам паўтораў іх подпісаў.

	Колькасць подпісаў выбаршчыкаў каралём Станіслава І Ляшчынскага	
	Усяго	Сярод іх подпісаў адначасова пададзеных супраць Станіслава І Ляшчынскага ў маніфесте 1733 г.
Паводле друку	60	25
Паводле рукапісу з мінскай гродскай кнігі	89	56
Тых, што паўтараюцца ў друку і рукапісу з мінскай гродскай кнігі	36	17

21 ліпеня 1734 г. у мінскай гродскай кнізе быў актыкаваны выдадзены падканцлерам ВКЛ дакумент аб прысязе 11 верасня 1733 г. некаторых мінскіх шляхціцаў пастановам канвакацыйнага сойма перад прымасам Тэадорам Патоцкім. Паводле гэтага дакумента, 11 верасня 1733 г. прысягнулі мінскі будаўнічы Антоні Трускоўскі, Дамінік Храніцкі, Пётр Храніцкі, Дамінік Станкевіч, Антоні Чарноцкі, Адам Пятрашка,

Юрый Вярбіцкі, Андрэй Унгер і Ян Трускоўскі [6, арк. 294–294 адв.]. Прычым, у параўнанні з актыкаванымі дакументамі «галасы ад сябе і ад іншых сваіх калегаў Яго міласцяў Паноў паслоў абывацеляў Мінскага ваяводства на элекцыйным сойме» да прыхільнікаў Ляшчынскага, якія галасавалі за яго выбар, дадаецца толькі подпіс Дамініка Храніцкага і Яна Трускоўскага.

Далейшыя падзеі бескаралеўя 1733–1735 гг. паказваюць мінскую шляхту як найбольш актыўных удзельнікаў руху ў абарону Станіслава I Ляшчынскага [17, s. 326–327]. Акт Генеральнай канфедэрацыі ВКЛ 5 красавіка 1734 г. сярод іншых падпісалі і прыхільнікі яго з Мінскага ваяводства: мінскі стольнік, мінскі палкоўнік і мінскі пасол Лявон Павел Валадковіч, дэкрэтавы пісар ВКЛ, мінскі пасол і кансыляж Дамінік Міцкевіч, мінскі чашнік і мінскі пасол Томаш Ваньковіч, віцебскі падчашы і мінскі пасол Казімір Геранім дэ Рэас, данілаўскі староста і мінскі пасол Станіслаў Юзаф Свянціцкі, мінскі пасол Крыштаф Феліцыян Рдултоўскі. Адначасова ў сваіх подпісах яны пратэставалі і супраць «подпісаў, сфабрыкаваных пад Грохавам» [18, s. 382].

Такім чынам, калі прыняць за сапраўдны дакумент «Галасы ад сябе і ад іншых сваіх калегаў Яго міласцяў Паноў паслоў абывацеляў Мінскага ваяводства на элекцыйным сойме», зацверджаны юрыдычна (актыкаваны) Лявонам Валадковічам у мінскай гродскай кнізе, то да прыхільнікаў Станіслава I Ляшчынскага з улікам актыкацый (асобна Марціна Багушэвіча, Францішка Валадковіча і Стэфана Быкоўскага, а таксама маніфеста аб прысязе дзевяці шляхціцаў на элекцыйным сойме) можна дадаць трох шляхціцаў (Марціна Багушэвіча, Дамініка Храніцкага і Яна Трускоўскага). Агулам колькасць прыхільнікаў Ляшчынскага, згодна з ўсімі гэтымі дакументамі, складалася з 92 шляхціцаў (калі залічыць Багушэвіча, які сцвярджаў аб несапраўднасці свайго подпісу пад маніфестам ад 14 верасня 1733 г., але не маеца звестак і пра яго знаходжанне сярод прыхільнікаў Ляшчынскага ў 1733 г.). Безумоўна, дакладны падлік не можа быць зроблены, і таму варта аданіць колькасць прыхільнікаў Ляшчынскага ў 80–90 шляхціцаў (максімальна 92). Такі вынік можа быць толькі ў выпадку, калі мы прызнаем большую верагоднасць сапраўднасці актыкаванага дакумента ў мінскай гродскай кнізе, а не подпісы 60 мінскіх шляхціцаў з друка выбаршчыкаў Ляшчынскага.

Аднак неабходна асабліва звярнуць увагу, што гэта колькасць правільная толькі ў тым выпадку, калі сапраўдным з’яўляецца дакумент з кнігі Мінскага гродскага суда. Існуюць, аднак, моцныя сумненні ў сапраўднасці гэтага дакумента на падставе адных з падлікаў (аб якіх казалася вышэй): з 89 шляхціцаў з гэтага дакумента, якія падпісалі выбар каралём Ляшчынскага, ажно 56 подпісаў знаходзіцца і ў ліку тых, хто падпісаў маніфест ад 14 верасня 1733 г. (праціўнікаў Ляшчынска-

га). Безумоўна, гэта магла быць фальсіфікацыя. Аднак, магчымы і іншы варыянт — частка мінскай шляхты ў сітуацыі папулярнасці кандыдатуры Ляшчынскага ў ВКЛ у пачатку 1734 г. спрытна хавала, што была падкуплена яго праціўнікамі і знаходзілася ў іх лагеры ў верасні 1733 г.

Калі параўноўваць подпісы пад абодвума актамі аб абранні Станіслава I Ляшчынскага, то ўсяго паўтораў з подпісамі яго праціўнікаў атрымаецца 63. Сумнеўна, што ўсе яны былі фальсіфікаваны. Верагодна, колькасць праціўнікаў Станіслава I Ляшчынскага ў Мінскім ваяводстве прыкладна раўнялася колькасці яго прыхільнікаў і складала 80–100 шляхціцаў. Таму сітуацыю ў Мінскім ваяводстве можна ацаніць як унікальную для ВКЛ, калі колькасць прыхільнікаў і праціўнікаў Ляшчынскага была прыкладна роўнай, што і стала прычынай падзелу сярод мінскай шляхты на элекцыйным сойме.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Герье, В. Борьба за польский престол в 1733 году. — Москва: В тип. В. Грачева, 1862. — 638 с.
2. Kantecki, K. Stronnictwo saskie w Polsce roku 1733: kilka rysów do charakterystyki ludzi i czasu // Niwa. — 1877. — Rocznik 6. — T. 11. — S. 631–646, 697–709, 772–784, 856–866.
3. Dygdała, J. Saskie próby infiltracji środowisk szlacheckich podczas bezkrólewia 1733 roku // Kwartalnik Historyczny. — 2003. — Z. 4. — S. 47–70.
4. Lisek, A. Litwini na sejmie elekcyjnym w 1733 roku // Z dziejów XVII i XVIII wieku. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Michałowi Komarzyńskiemu / Red. Jan Kwak. — Katowice : Wydawn. Uniwersytetu Śląskiego, 1997. — S. 138–154.
5. Archiwum Główne Akt Dawnych (далее — AGAD). — Archiwum Radziwiłłów. — Dział V. — Sygn. 16964. — Wańkowicz Władysław Tadeusz. 1729–1735. — 112 k.
6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далее — НГАБ). — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 10. — Актавая кніга Мінскага гродскага суда. 08.01.1733–19.08.1738. — 1534 арк.
7. Lietuvos Mokslo Akademijos biblioteka. — F. 17. — B. 52.
8. Мацук, А. Пазіцыя магнатаў і шляхты ВКЛ у пачатку бескаралеўя 1733 г. // Беларускі гістарычны часопіс. — 2011. — № 7. — С. 3–10.
9. НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 5. — Спр. 224. — Ліставанне графа Ігната Завішы з рознымі асобамі. 1714–1738.
10. Архив внешней политики Российской империи. — Ф. 79. — Оп. 1. 1733 г. — Д. 17. — Отправления кирасирского полку подполковника Ливена к литовским вельможам с данною ему инструкцією и грамотами до избрания нового в Польше короля. Тут же письма его к вице-канцлеру графу Остерману. 17.02.1733 — декабрь 1733.

11. Elektorowie królów Władysława IV, Michała Korybuta, Stanisława Leszczyńskiego i spis stronników Augusta III / zestawili w porządek abecedowy Jerzy Dunin-Borkowski i Miecz. Dunin-Wąsowicz. — Lwów : nakł. Elżbiety z hr. Łosiów Duninowej-Borkowskiej, 1910. — 280 s.
12. AGAD. — Archiwum Publiczne Potockich. — Sygn. 71. — Acta post mortem Augusti II Regis Poloniarum — 1733. — 669 k.
13. Niedziela, R. Pisma polityczne w okresie bezkrólewia i wojny o tron polski po śmierci Augusta II Mocnego (1733–1736). — Kraków : Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica», 2005. — 364 s.
14. НГАБ. — Ф. 1730. — Вop. 1. — Cпp. 2. — Актавая кніга Мінскага гродскага суда. 1660–1734. — 2244 арк.
15. НГАБ. — Ф. 1727. — Вop. 1. — Cпp. 57. — Актавая кніга Мінскага гродскага суда. 02.01.1732–14.08.1738. — 1736 арк.
16. Мацук, А. Шляхта ўсходніх ваяводстваў Вялікага Княства Літоўскага і расійскія войскі падчас «вайны за польскую спадчыну» 1733–1735 гг. // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. — 2015. — № 1. — С. 35–43.
17. Macuk, A. Konfederacje powiatów Wielkiego Księstwa Litewskiego w obronie Stanisława Leszczyńskiego w latach 1733–1736 // Król a prawo stanów do oporu / red. M. Markiewicz, E. Opaliński, R. Skowron. — Kraków : Zamek Królewski na Wawelu, 2010. — S. 319–340.
18. Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego. — Tom I. Okresy bezkrólewia / Opracował H. Lulewicz. — Warszawa : Wydawn. Neriton, 2006. — 437 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 29.07.2016

А. Р. Радзюк

УДЕЛЬНИКИ ПАЎСТАННЯ ПАД АРЫШТАМ: ПЕНІТЭНЦЫЯРНАЯ СІСТЭМА ГРОДЗЕНСКОЙ ГУБЕРНІ Ў 1863–1865 ГГ.

Турэмнае зняволенне з’яўлялася абавязковым элементам судова-следчай сістэмы над удзельнікамі паўстання. Яе характэрныя рысы і спецыфічныя адметнасці ўжо былі разгледжаны ў асобным даследаванні [33]. Тут варта адзначыць, што ўся працэдура разгляду справы паўстанцаў следчымі камісіямі, ваенна-судовымі органамі, палявым аўдытарыятам і іншымі інстанцыямі звычайна зацягвалася на некалькі месяцаў, а ў некаторых выпадках нават больш чым на год. Увесь час падследны (а пасля і падсудны) знаходзіўся за кратамі.

Разгляд пенітэнцыярнай сістэмы Гродзеншчыны 1863–1865 гг. варта пачаць з яе колькасных характарыстык. Згодна з дадзенымі за 1862 г., сітуацыя выглядала наступным чынам: гродзенскі турэмны замак меў 12 агульных камер, разлічаных на 80 чалавек і 10 “адзіночак”, а таксама 3 сакрэтныя «пакоі». У Пружанах, Ваўкавыску і Кобрыне астрогі былі разлічаны на 30 чалавек, Слоніме — на 41, Брэсце — на 75, Бельску — на 25, Беластоку — на 60 арыштантаў [6, арк. 41–42]. Звесткі па Саколцы адсутнічаюць. З прыведзеных лічбаў звяртае на сябе ўвагу найменшая ўмяшчальнасць бельскай турмы.

Што тычыцца непасрэдна дадзеных аб колькасці людзей за кратамі ў 1863–1865 гг., то звесткі па гэтым пытанні змяшчаюцца ў крыніцах двух відаў: штомесячных справаздачах, якія падаваліся следчымі камісіямі (пазней ваеннымі начальнікамі) у вышэйшыя органы, а таксама ў асобных рапартах тых жа ваенных начальнікаў аб катастрофічным стане ў гэтай сферы. Несумненна, першы тып дакументаў значна больш інфарматыўны, але яго галоўны недахоп заключаецца ў тым, што падобныя звесткі, згодна з адпаведным распараджэннем віленскага генерал-губернатара Міхаіла Мураўёва, пачалі збірацца толькі з кастрычніка 1863 г. [14, арк. 1]. Таму за ўвесь папярэдні перыяд статыстыка адсутнічае цалкам.

Такім чынам, колькасныя паказчыкі *«аб асобах, што ўтрымліваюцца пад арыштам ва ўяздах Гродзенскай губерні»*, выглядаюць наступным чынам (гл. табліцу 1).

Прадстаўленыя ў табліцы звесткі ні ў якім разе не могуць лічыцца абсалютнымі з-за мноства памылак і неадпаведнасцей. Аднак, нягледзячы на гэтыя хібы, яны могуць стаць падставай для некаторых высноў. Першае, што звяртае на сябе ўвагу пры азнаямленні з імі, гэта значная дыспрапорцыя паміж лічбамі, што характарызуюць умяшчальнасць астрогаў, і колькасцю зняволеных у адпаведнай графе. Узнікае пытанне: як улады здолелі размясціць арыштантаў у памяшканнях, не разлічаных на такую колькасць людзей?

Прыклад Гродзенскай губерні сведчыць, што турэмнае пытанне было адным з найбольш надзённых і балючых для віленскай адміністрацыі. Для яго вырашэння цэнтральнай і мясцовай адміністрацыяй быў зроблены шэраг захадаў, сярод якіх на першым месцы стаяла стварэнне новых месцаў для зняволення палітычных “злачынцаў”. Непасрэдна ў Гродна для гэтых мэт быў цалкам вызвалены ад крымінальнікаў і падследных мясцовы астраг, у вязніцу пераўтвораны пакармяліцкі кляштар, Стары замак, заняты новыя плошчы ў паезуіцкім будынку, выкарыстоўваліся гаўптвахта і, магчыма, іншыя пакляштарныя будынкі. У іншых мясцовасцях пад пенітэнцыярныя патрэбы найбольш часта забіраліся звычайныя хаты, у некаторых выпадках нават без згоды іх уладальнікаў. Так

было ў Ваўкавыску, дзе для зняволення паўстанцаў у мясцовай жыхаркі Т. Шчагельскай быў экспрапрыраваны дом з прычыны таго, што ён знаходзіўся побач з астрагам [32, арк. 127, 128]. У Саколцы для гэтых мэт выкарыстоўваліся 4 жылыя будынкі [5, арк. 17]. У Слоніме ўлады для арыштантаў арандавалі дом у мясцовых яўрэяў, а таксама занялі памяшканні пабернардзінскага касцёла [11, арк. 33]. У Пружанах, дзе пад месцы для зняволення былі прыстасаваны 3 абывацельскія хаты, ваенны начальнік усё роўна скардзіўся, што не можа арыштоўваць новых людзей з-за недахопу памяшканняў [16, арк. 154, 155].

Аднак найбольш востра дадзеная праблема паўстала ў Бельску і Беластоку. Калі ў Беластоку ўлады пайшлі традыцыйным шляхам, распарадзіўшыся перавесці частку арыштантаў у дамы ксяндзоў, а таксама памясціўшы палітычных арыштантаў падчас іх найвялікшага наплыву ў намётах за горадам [23, арк. 57; 5, 21, арк. 16], то ў Бельску такіх магчымасцей не было. Тут мясцовым ваенным начальнікам Ігнатам Барэйшам быў уведзены парадак, згодна з якім «*злачынцы слабога целаскладу*» павінны былі самі здымаць кватэру ў горадзе і знаходзіцца пад сталым паліцэйскім наглядам [8, арк. 69]. Акрамя таго, з прычыны татальнага недахопу месцаў для зняволення, сотні падследных (пераважна ніжэйшых саслоўяў) пасля зняцця з іх папярэдніх сведчанняў вызваліліся на парукі, а гэта азначала фактычна на волю. Дарэчы, падобная практыка існавала і ў іншых гарадах губерні, у тым ліку і ў Гродне [16, арк. 155; 28, арк. 234; 3, s. 11–12].

Праблема недахопу месцаў для размяшчэння арыштантаў стала адной з прычын, паводле якой М. Мураўёў змяніў усю судовую-следчую сістэму. У снежні 1863 г. ён надзяліў мясцовых губернатараў правам канфірмаваць рашэнні ваенна-судовых камісій без далейшай іх рэвізіі часовым віленскім палявым аўдытарыятам і зацвярджэння іх генерал-губернатарам ці яго памочнікам. Магчыма, менавіта з гэтай прычыны, як вынікае з табліцы 1, агульная колькасць арыштантаў са снежня–студзеня 1863–1864 гг. пачынае паступова скарачацца. Падобная рэдукаваная практыка разгляду спраў праіснавала да жніўня 1864 г., калі ў сувязі з разгрузкай месцаў заняволення адбылося вяртанне да ранейшай сістэмы вядзення ваенна-судовых спраў [15, арк. 19, 32].

Звяртаючыся да дадзеных, у якіх прадстаўлены звесткі аб колькасці арыштантаў пад судом і следствам у тым ці іншым горадзе, варта зазначыць, што гэтая інфармацыя з’яўляецца каштоўнай крыніцай, у якой досыць поўна адлюстраваны сацыяльны склад удзельнікаў паўстання. Гэта абумоўлена тым, што ў табліцы мясцовыя ваенныя ўлады і следчыя павінны былі ўносіць арыштантаў па графах у адпаведнасці з іх сацыяльным паходжаннем. Калі падсумаваць усе такія паказчыкі з розных

Табліца 1. Колькасць палітычных арыштантаў у 1863–1864 гг. па ўездных гарадах Гродзенскай губерні

	10.1863	11.1863	12.1863	01.1864	02.1864	03.1864	04.1864	05.1864	06.1864	07.1864	08.1864	09.1864	10.1864	11.1864	12.1864
Гродна	520	510	580	653	566	506	482	392	429	372	263	237	373	328	300
Беласток	575	635	641	455	375	281	214	167	120	121	93	44	16	12	7
Бельск	–	589	686	458	249	284	268	219	145	148	134	144	47	м	21
Пружаны	199	193	159	207	206	178	131	131	97	101	83	66	22	19	16
Брэст	93	–	103	99	111	91	96	94	109	93	102	107	71	45	33
Слонім	138	71	69	72	63	48	37	19	6	39	6	1	–	–	–
Саколка	70	76	74	68	52	47	42	44	–	39	13	13	–	–	–
Ваўкавыск	68	72	60	61	61	59	52	51	37	39	25	–	–	1	1
Кобрын	52	56	55	59	60	65	65	47	42	39	34	12	12	7	6
разам	1715	2202	2427	2132	1743	1559	1387	1164	985	913	753	624	541	446	384

мясцовасцей, то ў выніку па губерні атрымліваецца наступная карціна (гл. табліцу 2).

Адразу неабходна зазначыць, што лічбы, прыведзеныя ў табліцы 2, не могуць лічыцца дакладнымі ці правільнымі па некалькіх прычынах. Па-першае, яны выклікаюць сумненне ўжо з-за таго, што простая матэматычная пераправерка іх выяўляе шэраг памылак. Не дадае ім даверу і аналіз крыніц іх паходжання, бо тыя органы, якія прадстаўлялі адпаведную інфармацыю аб колькасці зняволеных, не заўсёды валодалі ёю ў неабходнай ступені. Для прыкладу тут можна прывесці вытрымку са справаздачы маёра царскай арміі Пятра фон Брадке, які правяраў працу бельскіх камісій: *«Што тычыцца звестак аб палітычных арыштантах <...>, то я падчас майго двухтыднёвага знаходжання ў г. Бельску, г.зн. з 6 па 18 кастрычніка (1864 г.) ледзьве толькі здолеў сабраць іх да 18-га чысла <...> не магу ручацца за іх вернасць <...> некаторыя паперы не знаходзілі і давалі даведкі наўгад»* [8, арк. 169]. Паколькі блытаніна і нядабайнасць з'яўляліся характэрнымі складнікамі працы ўсіх часовых органаў мураўёўскай адміністрацыі, то падобная ацэнка можа быць выкарыстана, з пэўнай доляй дапушчэння недакладнасці, у дачыненні і да іншых гарадоў губерні.

Па-другое, прыведзеныя лічбы не могуць быць карэктнымі для адлюстравання сацыяльнага складу ўдзельнікаў паўстання на Гродзеншчыне, бо ў адпаведнасці з той палітыкай, якая была ініцыявана М. Мураўёвым, у дачыненні да асоб розных сацыяльных груп стасаваліся розныя прэвентыўныя меры і спосабы пакарання. Падобны падыход, між іншым, выяўляўся і ў тым, што згодна з распараджэннем віленскага генерал-губернатора ад 17 ліпеня 1863 г. загадвалася сялян, якія добраахвотна вярнуліся, адпускаць, у той час як асоб прывілеяванага стану размяшчаць у *«горадзе пад арыштам»*. Такая тэндэнцыя выразна прасочваецца ў адпаведных паказчыках: калі ў кастрычніку 1863 г. сяляне складалі траціну ўсіх палітычных зняволеных, то ў жніўні–верасні 1864 г. гэты паказчык зменшыўся да 16–12%.

Па-трэцяе, у гэты час у турмах Гродзенскай губерні ўтрымлівалася досыць шмат паўстанцаў з іншых рэгіёнаў. У першую чаргу гэта тычыцца асоб з Аўгустоўскай губерні, якія ў 1863 г. партыямі дастаўляліся ў Гродна, і колькасць якіх у пэўны час дасягала 200 чалавек [29, арк. 25–27]. Для іх патрэб пад вязніцу быў прыстасаваны Стары замак, дзе яны ўтрымліваліся да сярэдзіны жніўня 1864 г. [28, арк. 243] (гл. табліцу 3).

¹ У табліцы прапушчаны такія сацыяльныя і нацыянальныя катэгорыі як «замежнікі» і «з духоўнага звання».

Табіліца 2. Сацыяльны склад палітычных арыштантаў Гродзенскай губерні ў 1863–1864 гг. ¹

	10.1863	11.1863	12.1863	01.1864	02.1864	03.1864	04.1864	05.1864	06.1864	07.1864	08.1864	09.1864	10.1864	11.1864	12.1864
ксяндзы	23	31	34	28	28	26	23	24	19	25	26	22	21	20	17
афіцэры	14	14	16	13	13	11	13	11	14	12	12	11	6	5	7
чыноўнікі і службоўцы	81	66	71	60	75	65	75	59	64	56	51	43	50	27	19
дваране і памешчыкі	430	472	548	486	446	415	411	347	331	319	280	241	214	167	140
шляхта	251	635	646	511	330	285	259	205	181	150	111	108	39	42	25
аднадворцы	88	106	125	137	121	106	106	90	55	44	34	30	17	14	13
мяшчане	162	165	162	197	140	150	122	121	82	88	81	66	58	54	54
сяляне	572	604	679	562	482	428	318	248	183	175	120	75	105	89	84
ніжнія чынны	27	56	54	69	55	28	23	25	26	23	17	13	11	6	5
яўрэй	45	37	42	52	41	36	32	27	24	17	16	13	17	17	15

Такім чынам, памятаючы аб усіх нюансах адносна дадзеных, прадстаўленых у табліцы, можна зрабіць некаторыя высновы пра сацыяльны склад ўдзельнікаў паўстання на Гродзеншчыне. Выкарыстоўваючы дзве метадыкі падліку², атрымліваецца, што ўдзельная вага сярэд арыштан-таў за гэты перыяд складала:

- ксяндзоў — 2 / 2,5 %
- афіцэраў — 0,9 / 1 %
- чыноўнікаў і службоўцаў — 4,7 / 5,3 %
- дваран і памешчыкаў — 26,5 / 30,1 %
- шляхты — 20,5 / 17,3 %
- аднадворцаў — 5,9 / 5,3 %
- мяшчан — 9,2 / 9,8 %
- сялян — 25,6 / 22,9 %
- ніжніх чыноў — 2,4 / 2,2 %
- яўрэяў — 2,3 / 2,5 %.

Улічваючы, што некаторыя з прадстаўленых дадзеных адлюстроўваюць не сацыяльныя, а прафесійныя і нацыянальныя характарыстыкі той ці іншай групы зняволеных, магчыма скарэкіраваць іх з улікам адметнасцей сацыяльна-прафесійнай стратыфікацыі тагачаснага грамадства. Зыходзячы з таго, што афіцэры, а таксама чыноўнікі і службоўцы ў тых часы складаліся з асоб выключна прывілеяванага саслоўя, іх варта дадаць у групу памешчыкаў, дваран і шляхты. Кіруючыся тым жа прынцыпам, магчыма аднесці да непрывілеяванай часткі ніжэйшыя чыны, мяшчан і сялян. Больш складана з вызначэннем становішча аднадворцаў, якія складаліся як з асоб былой шляхты, што не здолелі па нейкіх прычынах даказаць сваё дваранства, так і сялян. Таму, гэтую сацыяльную групу неабходна пакінуць асобна. У выніку атрымліваецца наступная карціна сацыяльнага складу ўдзельнікаў паўстання на Гродзеншчыне за вызначаны перыяд:

- асобы прывілеяванага саслоўя — 52,5 / 53,7 %
- асобы непрывілеяванага саслоўя — 37,2 / 34,9 %
- аднадворцы — 5,9 / 5,3
- ксяндзы — 2 / 2,5 %
- яўрэі — 2,3 / 2,5.

² Першая метадыка заключаецца ў падсумаванні агульнай колькасці зняволеных за ўвесь перыяд з кастрычніка 1864 г. па студзень 1865 г. (100%) і наступным разліку ўдзельнай вагі той ці іншай сацыяльнай (прафесійнай) групы. Другая — у падліку ўдзельнай вагі кожнай з катэгорый за пэўны месяц, наступнага падсумоўвання гэтых дадзеных і вывадзення сярэдняга арыфметычнага ліку ад атрыманай лічбы шляхам дзялення на 15 (колькасць месяцаў). Ніжэй вынікі гэтых падлікаў падаюцца праз знак «/».

Табліца 3. Сашыяльны склад палітычных арыштантаў Гродзенскай губерні ў 1863–1864 гг. у працэнтных суадносінах

	10.1863	11.1863	12.1863	01.1864	02.1864	03.1864	04.1864	05.1864	06.1864	07.1864	08.1864	09.1864	10.1864	11.1864	12.1864
ксяндзы	1,4	1,4	1,4	1,3	1,6	1,7	2	2,1	1,9	2,8	3,5	3,5	3,9	4,5	4,5
афіцэры	0,8	0,6	0,7	0,6	0,8	0,7	0,9	1	1,4	1,3	1,6	1,8	1,1	1,1	1,8
чыноўнікі і службоўцы	4,8	3	3	2,8	4,3	4,2	5,4	5,1	6,5	6,2	6,8	6,9	9,3	6,1	5
дваране і памешчыкі	25,3	21,6	23	23	25,8	26,8	29,6	30	33,8	35,1	37,4	38,7	39,8	37,9	36,9
шляхта	14,8	29	27,1	24,2	19,1	18,4	18,7	17,7	18,5	16,5	14,8	17,4	7,2	9,5	6,6
аднальворцы	5,2	4,5	5,3	6,5	7	6,8	7,6	7,8	5,6	4,8	4,5	4,8	3,2	3,2	3,4
мяшчане	9,6	7,5	6,8	9,3	8,1	9,7	8,8	10,5	8,4	9,7	10,8	10,6	10,8	12,2	14,2
сяляне	33,8	27,6	28,5	26,6	27,8	27,6	22,9	21,4	18,7	19,3	16	12,1	19,5	20,2	22,2
ніжнія чыны	1,6	2,6	2,3	3,3	3,2	1,8	1,7	2,2	2,7	2,5	2,3	2,1	2	1,4	1,3
яўрэй	2,7	1,7	1,8	2,5	2,4	2,3	2,3	2,3	2,5	1,9	2,1	2,1	3,2	3,9	4

Сацыяльны склад падследнага (а пасля і падсуднага) шмат у чым вызначаў месца і ўмовы яго ўтрымання. У першую чаргу гэта выяўлялася ў сродках на яго харчаванне. Так, згодна з тагачаснымі нормамі, яны складалі 7 капеек срэбрам для *«простых людей»* і 10 капеек для дваран. Аднак такіх грошай для дастатковага забеспячэння прадуктамі, верагодна, не хапала, і таму мясцовы губернатар Іван Скварцоў у кастрычніку 1864 г. дамогся павелічэння сум да 10 і 15 капеек адпаведна, *«з тым каб зняволеныя атрымлівалі па дзве стравы ў абед і па адной на вячэру»* [7, арк. 87; 31, арк. 3; 24, арк. 44]. Праблему атрымання ежы ў большасці выпадкаў арыштантаў мусілі вырашаць самастойна. У Слоніме гэта выглядала наступным чынам: *«Яны (зняволеныя. — А.Р.) атрымлівалі кармавыя грошы на рукі і ежу здабывалі як маглі»* [16, арк. 154]. У гродзенскім пакармяліцкім кляштары праблема закупкі харчавання вырашалася праз адмысловых давераных асоб з ліку арыштантаў, якія закуплялі прадукты на волі. З рапарта наглядчыка турмы вынікае, што 12 ліпеня 1865 г. у горад быў выпушчаны палітычны вязень Ферстэр, *«пры гэтым ён забраў з сабой кармавыя грошы іншых арыштантаў, што былі ў яго на руках, бо наглядчык прызначыў яго арыштанцкім арцельшчыкам»* [13, арк. 1].

Некалькі інакш было заведзена ў гродзенскім астрозе і брэсцкай турме. Тут прадукты цэнтралізавана пастаўляліся падрадчыкам, з якім кіраўніцтва пенітэнцыярнай установы заключала адпаведную дамову. Вось як падобная сістэма функцыянавала ў Брэсце: *«палітычныя арыштантаў <...> аддзелены ад грамадзянскіх, харчуюцца яны праз падрадчыка, а з асяроддзя арыштантаў імі абраны памешчык Пякарскі за гаспадара, які правярае прадукты і клапоціцца пра ежу»* [9, арк. 47]. Дарэчы, вязні гатавалі сабе самастойна. Да гэтага прыцягваліся асобы з ніжэйшых саслоўяў. Яны ж прыбіралі ў дваранскіх камерах, палілі печы, пралі, насілі ваду і выконвалі іншую чорную працу.

Што тычыцца непасрэдна рацыёну харчавання палітычных арыштантаў, то ён складаўся з самых танных прадуктаў, якія магчыма было набыць за тыя грошы на мясцовым рынку. Звычайна гэта была ячная ці грэцкая крупа, капуста, буракі, шчаўе, сала, калі-нікалі селядзец і абавязкова хлеб, норма якога складала 2,5 фунту [32, с. 217]. Не ўсе стравы, што гатаваліся з гэтага набору прадуктаў, былі прыдатныя для іх далейшага спажывання. Англічанін Фартэск'ю Андэрсан, які ўтрымліваўся ў гродзенскім астрозе ў 1863 г. паводле абвінавачвання ў зносінах з паўстанцамі, так апісваў свае ўражанні ад мясцовага меню: *«Яна (вячэра. — А. Р.) складалася з кавалка грубага хлеба і місы рэдкай вельмі тлустай кашы, ад якой ішоў непрыемны пах»* [1, р. 147]. На абед яму прынеслі *«суп і мяса. Мясца было пераваранае і падзеленае на шматкі, а суп — даволі халодны. Пакаштаваўшы яго, я беспамылкова вызначыў*

пах учарашняй кашы і, нават пакутуючы на голад, не здолеў з'есці нічога, апрача кавалка чорнага хлеба» [1, р. 162]. У той жа час яго нататкі, а таксама ўспаміны іншых арыштантаў сведчаць, што за наяўныя грошы можна было значна палепшыць свой рацыён. Адміністрацыя турмы гэтаму не перашкаджала. Доктар Аляксандр Акінчыц узгадвае, што яму перад высылкай удалося здабыць кантрабандай нават бутэльку каньяку [2].

Дзякуючы мемуарнай літаратуры, з'яўляецца магчымасць вачыма ўдзельнікаў тых падзей убачыць умовы ўтрымання іх у камерах. Адразу варта адзначыць, што розныя этапы судова-следчых мерапрыемстваў прадугледжвалі розную ступень ізаляцыі такога чалавека. Падчас правядзення допытаў і непасрэдна следства зняволеныя, дзе было магчыма, змяшчаліся ў адзіночную камеру. На большасць мемуарыстаў гэта аказвала вялікае псіхалагічнае ўздзеянне: *«Упусціўшы мяне ў маленькую келлю, ключнік, не кажучы ні слова, зачыніў за мной дзверы і гучна замкнуў за мной завалу. Сумна і цяжка сталася мне ў гэтую хвіліну. У першы раз прыйшло мне ў галаву, што я арыштаваны не на суткі і тыдні, а можа быць на гады»,* — адзначаў Аляксандр (Юльян) Ягмін. І далей: *«мая адзінота прыгнятала мяне больш за ўсё. Мне здавалася, што я звар'яцею, калі яшчэ некалькі дзён я застануся тут»* [35, с. 723].

Што тычыцца непасрэдна абстаноўкі камер-адзіночак, то яна была досыць аскетычнай: стол, крэсла, акенца з кратамі, драўляны посуд для спраўлення сваіх патрэб, высокія, нетынкаваныя сцены. Апрача таго, мемуарысты падкрэсліваюць бруд, засілле насякомых-паразітаў, цяжкае, смуроднае і вільготнае паветра, немагчымасць карыстацца пасцельнай бялізнай [1, р. 146, 149; 2; 35, с. 721]. У параўнанні з адзіночнай умовы ўтрымання ў агульнай камеры для некаторых падаваліся лепшымі: *«Каля адной са сцен агульнай стаялі нары, на якіх ляжалі арыштанты. Тут мяне прынялі старыя таварышы па мяцяжу <...> таварыства прымусіла мяне першапачаткова нават забыцца, што я ўсё ж у турме, а не на свабодзе. Такі быў вялікі кантраст паміж адзіночным зняволеннем і агульным»* [35, с. 726]. Яго далаўняе яшчэ адзін вязень гродзенскай турмы ў 1863 г.: *«нічога не можа быць горшага, чым застацца сам на сам з сабой і мець толькі раз на дзень візіт жандара, ключніка ці вартуўніка, які слова табе не скажа»* [3, с. 12].

Не менш ярскія вобразы турэмнага побыту магчыма знайсці ў архіўных дакументах. З іх вынікае, што ў пружанскай турме арыштанты *«змешчаны вельмі натоўпна і паветра ў памяшканнях забойнае»* [16, арк. 154]. Аднак найбольш цяжкія ўмовы для гэтай катэгорыі асоб былі ў Бельску. Як вынікае з рапарта П. фон Брадке, у кастрычніку 1864 г. у мясцовым астрозе ўтрымлівалася 82 чалавекі (і гэта пры тым, што ён быў разлічаны толькі на 25!): *«вельмі натоўпна, некаторыя спяць*

пад нарамі, а некаторыя ў калідоры <...> Апрача таго, 18 чалавек пры бельскай уезднай камандзе ў двух пакоях, без нар, спяць на падлозе, а ўдзень не маюць нават на чым сядзець <...>» [8, арк. 165]. Не дзіва, што гэты астрог займаў першае месца сярод усіх іншых паводле ўзроўню смаротнасці. Некаторыя архіўныя дакументы выкрываюць факты беззаконня ў бельскай турме: мясцовы ваенны начальнік І. Барэйша падчас паступлення ў вязніцу арыштантаў адбіраў у іх усе грошы і пасля не вяртаў [11, арк. 132; 30, арк. 139].

Мемуарная літаратура і архіўныя матэрыялы маюць досыць выразную карціну парадкаў, якія існавалі ў турмах Гродзенскай губерні ў той час. Адметны статус палітычных арыштантаў выяўляўся ў тым, што ў тыя аддзяленні і памяшканні, дзе яны ўтрымліваліся, адмысловым распараджэннем М. Мураўёва забараняліся візіты пракурораў і страпчых [17, арк. 121; 25, арк. 20]. Гэтая катэгорыя зняволеных знаходзілася ў поўным падпарадкаванні ваенных улад. Падчас выдзення следства ці судовага працэсу арыштантам забараняліся сустрэчы са сваякамі ці блізкімі. У гродзенскай турме была нават распрацавана сістэма, згодна з якой любыя асобы мелі права ўваходзіць на тэрыторыю, дзе ўтрымліваліся палітычныя зняволеныя, толькі пры наяўнасці адмыслова надрукаванага квіта з подпісам старшыні следчай камісіі і гербавай пячаткай [18, арк. 10; 27, арк. 60]. Гэтае правіла распаўсюджвалася не толькі на цывільных, але і на вайсковых чыноў царскай арміі, якім нават рабіўся ператрус на ўваходзе [4, с. 145–146].

Аднак, нягледзячы на ўвесь комплекс захадаў, турмы не выконвалі цалкам правілы ўтрымання. Шматлікія факты сведчаць, што ім так і не ўдалося ізаляваць зняволеных ад знешняга свету. Гэтая сувязь падтрымлівалася рознымі спосабамі. Напрыклад, у галоўным гродзенскім астразе зняволеныя з 2-га і 3-га паверхаў маглі перагаворвацца праз мур з тымі, хто знаходзіўся навокал. Унутры турэмнага замка арыштантаў таксама знаходзілі розныя спосабы падтрымліваць кантакт адзін з адным [19, арк. 1]. Так, А. Акінчыц узгадвае пра свайго калегу Юльяна Бірфрэйдзе, у якога захоўвалася таемная перапіска палітычных вязняў. Іншы мемуарыст А. Ягмін прыводзіць прыклад цыркулявання ў іх асяродку адмысловых аркушаў-газет (канфітур на мясцовым дыялекце) з апошнімі навінамі з волі, што яны атрымлівалі кожныя тры дні [11, с. 726]. Дакументы сведчаць, што ва ўездных гарадах нагляд быў не такі пільны, як у губернскім цэнтры, і, зняволеныя мелі больш магчымасцей абысці пенітэнцыярную сістэму. Яшчэ адным доказам невыканання турмамі сваіх асноўных функцый з’яўляюцца факты ўдалых уцёкаў некаторых арыштантаў, у тым ліку з гродзенскага астрога [19, арк. 6–7].

Дзякуючы карупцыі, што існавала ў асяроддзі царскай адміністрацыі, палітычным вязням (у першую чаргу, заможнай частцы) удава-

лася дамагчыся некаторай палёгкі ў рэжыме іх утрымання. Так, згодна са звесткамі Трэцяга аддзялення, у Гродне «загадчык палітычных арыштантаў Падкапаеў і галоўны лекар шпіталя дазваляюць сабе супрацьзаконныя вымаганні ад арыштантаў», мэтай якіх было атрыманне грошай, у тым ліку і за магчымасць перавесціся ў шпіталь [10, арк. 9]. Пра тое, што такія факты грунтаваліся на рэальнай глебе, сведчаць успаміны Івана Мітрапольскага, месцам службы якога з'яўляўся гродзенскі шпіталь. Ён наўпрост указвае на існаванне практыкі перамяшчэння здаровых зняволеных у медыцынскую ўстанову, узгадвае аб спробе даць яму ўзнагароджанне за станоўчае вырашэнне падобнага пытання [4, с. 143]. Амаль усе мемуарысты сцвярджаюць, што іх наглядчыкі і нават жандары з ахвотай бралі ад іх грошы і, адпаведна, рабілі пэўныя палёгкі [2].

Не менш важнай характарыстыкай турэмнай сістэмы гэтага часу з'яўляліся тэрміны знаходжання палітычных вязняў у зняволенні. Нягледзячы на жорсткія патрабаванні віленскіх і мясцовых улад аб тым, каб час зняволення не перавышаў 3–4 месяцы, а таксама шматлікія рапарты ваенных начальнікаў аб выкананні гэтых дырэктыв, у крыніцах можна сустрэць іншую інфармацыю. Падчас рэвізій (і не толькі) у турмах раптам выяўляліся асобы, якія чакалі вырашэння свайго лёсу па годзе і больш. У выніку далейшых разбіральніцтваў выяўлялася, што частка з іх апынулася ў падобнай сітуацыі праз судовую цяганіну, некаторыя праз пануючае паўсюднае беззаконне, іншыя ў выніку памылак і недагляду. Што тычыцца апошняга, то найбольш распаўсюджанымі былі выпадкі, калі справа падследнага недзе гублялася, а пра яго проста забываліся [5, арк. 116, 131; 23, арк. 19; 20, арк. 131–132]. Аб тым, што праблема працягла турэмнага зняволення была характэрна не толькі для Гродзенскай губерні, сведчыць рапарт палкоўніка жандараў Аляксандра Лосева. Аналізуючы працу следчых камісій у Мінскай губерні, ён адзначаў, што «некаторыя справы знаходзяцца ў вытворчасці больш за год і не завяршаюцца <...>» [26, арк. 4].

Яшчэ адной важнай праблемай, якая непасрэдна мае дачыненне да ўсёй пенітэнцыярнай сістэмы, з'яўляецца адсутнасць у некаторых арыштантаў дакладных ведаў ці нават уяўленняў аб тым, за што яны трапілі ў зняволенне. Апынуўшыся ў турме, яны яшчэ досыць працяглы час маглі трымацца ў стане нявызначанасці. Як сведчаць успаміны Ф. Андэрсана, не давалі адказу на гэтыя пытанні нават выклікі ў камісію на допыты [1, р. 143]. У некаторых выпадках нават улады ўвогуле не маглі разабрацца, за што зняволены тыя ці іншыя асобы. У Беластоку падчас замены складу камісіі «выявілася значная колькасць асоб, арыштаваных у сакавіку і красавіку месяцах без усялякіх абвінавчальных сведчанняў» [22, арк. 14, 55]. Справа даходзіла да таго, што ад-

паведную інфармацыю аб сябе арыштантам даводзілася купляць праз наглядчыкаў і іншых ваенных чыноў. Падобная сітуацыя нявызначанасці, невядомасці разам з іншымі абставінамі аказвалі незваротны ўплыў на псіхічнае здароўе вязняў, у выніку чаго некаторыя з іх атрымоўвалі псіхічныя разлады [4, с. 148, 149].

Падводзячы вынікі агляду пенітэнцыярнай сістэмы Гродзенскай губерні ў 1863–1865 гг., варта адзначыць, што турмы былі важным элементам рэпрэсіўнай палітыкі царскіх улад на беларуска-літоўскіх землях падчас і пасля задушэння паўстання. Нягледзячы на тое, што турэмнае зняволенне ў якасці самастойнага пакарання ў той час практыкавалася вельмі рэдка, амаль усе паўстанцы прайшлі праз гэтае выпрабаванне. Вывучэнне адметнасцей пенітэнцыярнай сістэмы таго часу дае магчымасць не толькі даследаваць асноўныя элементы карнай машыны царызму і іх узаемадзеянне, але і ўдакладніць сацыяльны і колькасны склад удзельнікаў паўстання і шмат яшчэ якія моманты, звязаныя з гэтай падзеяй.

Крыніцы і літаратура

1. Anderson, B. Seven month' residence in Russian Poland in 1863. — London and Cambridge, Macmillan & CO, 1864. — 214 p.
2. Memoires by Doctor Alexander Okinczyc. Volume I [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://pages.interlog.com/~mineykok/Okin1.html#Insurrection>. — Дата доступу: 08.07.2015.
3. Zawistowski, L. Pamiętnik wygnańca z roku 1863. — Kielce : Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, 2015. — 149 s.
4. Митропольский, И. Повстанье в Гродно в 1863–1864 годах. Из воспоминаний врача // Русский архив. — 1895. — Кн. 1. — С. 129–158.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (далей — НГАБ у Гродне). — Ф. 1 (Канцылярыя гродзенскага губернатара). — Воп. 6. — Спр. 420. — Перапіска з МУС і паліцэйскімі ўстановамі аб асобах, якія ўтрымліваліся пад вартай, і прашэнні розных асоб аб вызваленні са зняволення. 24.12.1864–22.02.1865.
6. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 13. — Спр. 1306. — Звесткі пра турмы губерні і зняволеных у іх. 02.05.1862–21.04.1863.
7. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 13. — Спр. 1399. — Спісы зняволеных, якія ўтрымліваліся ў гродзенскай турме, і перапіска са следчай камісіяй па палітычных справах і інш. установамі аб іх падачы. 08.06.1864–08.06.1866.
8. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 13. — Спр. 1400. — Перапіска з бельскім уездным ваенным начальнікам пра вынікі праверкі стану палітычных зняволеных, якія ўтрымліваліся ў бельскай турме, і спісы палітзняволеных. 15.07.1864–01.09.1865.

9. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 13. — Спр. 1401. — Ведамасці аб колькасці палітзняволеных, якія знаходзіліся ў брэсцкай турме. 21.07.1864–05.11.1866.
10. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 22. — Спр. 1357. — Спіс асоб, якія захоўвалі нелегальна агняпальную зброю, і аб вымагальніцтве загадчыка палітычных зняволеных гор. Гродна Падкапаевым і галоўным доктарам бальніцы ў зняволеных грошай. 12.08.1863–13.12.1863.
11. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 22. — Спр. 1451. — Ведамасці аб колькасці палітычных зняволеных і аб асігнаванні грошай на іх харчаванне. 02.01.1864–15.06.1865.
12. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 27. — Спр. 1771. — Справа аб пошуку палітычных зняволеных, якія ўцяклі з гродзенскай турмы, сяляніна Свянцінскага Якава і шляхціца Коца Казіміра Якаўлевіча. 03.10.1865–29.07.1866.
13. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 28. — Спр. 1042. — Справа аб пошуку зняволенага Фэрсбэра, які уцёк з Гродзенскай турмы. 04.06.1865–24.08.1865.
14. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 1030. — Справа аб дастаўцы віленскаму генерал-губернатару звестак пра колькасць асоб, якія знаходзяцца пад арыштам у гарадах губерні. 25.10.1863–05.01.1864. — 111 арк.
15. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 1408. — Справа аб закрыцці Гродзенскіх ваенна-судовай і ваенна-следчай камісій, аб аддачы на парукі асоб, якія добрахвотна з'явіліся з паўстанцкіх атрадаў, і іншых пытаннях. 27.09.1863–20.09.1867. — 150 арк.
16. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 170. — Справа аб заснаванні следчых і ваенных камісій па Гродзенскай губерні. 29.01.1863–02.10.1863. — 187 арк.
17. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 176. — Справа аб парадку суджэння ўдзельнікаў паўстання 1863 г. 16.01.1863–16.10.1863. — 148 арк.
18. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 2569. — Справа аб звальненні з пасады старшыні Гродзенскай следчай камісіі Устругава. 19.08.1864–24.06.1865. — 14 арк.
19. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 2587. — Справа аб узмацненні варты ў турме гор. Гродна. 20.08.1864–26.08.1864. — 3 арк.
20. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 456. — Справа аб спаленні ўдзельнікамі паўстання 1863 г. ваколіцы Шчука Гродзенскага ўезда. 12.07.1863–20.09.1874. — 181 арк.
21. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 542. — Справа аб спаленні ўдзельнікамі паўстання 1863 г. ваколіцы Явароўка Беластоцкага ўезда. 31.07.1863–05.02.1890. — 290 арк.
22. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 839. — Справа аб выдачы ўзнагародных лістоў справаводам Гродзенскай следчай камісіі. 28.09.1863–20.02.1864. — 6 арк.
23. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 893. — Справа аб заснаванні ваенна-следчых камісій у гарадах Бельску і Беластоку. 14.10.1863–13.12.1863. — 61 арк.

24. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 34. — Спр. 823. — Цыркуляры МУС, ваеннага губернатара г. Гродна ваенным начальнікам пра парадак складання следчымі камісіямі дакладных звестак пра асоб, якія знаходзяцца пад арыштам. 18.11.1863–12.11.1864. — 46 арк.
25. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 6. — Спр. 370. — Перапіска з губернскім пракурорам пра палітычных зняволеных, якія ўтрымліваліся ў турмах, і інструкцыя палатам дзяржамаёсцяў аб парадку прыёму, справаздачнасці і кіравання маёнткаў, канфіскаваных ва ўдзельнікаў паўстання 1863 г. 01.01.1863–08.12.1863.
26. НГАБ у Гродне. — Ф. 1. — Воп. 6. — Спр. 607. — Справа аб закрыцці каталіцкай капліцы ў маёнтку Дамброва Ваўкавыскага ўезда. 06.05.1866–18.08.1866.
27. НГАБ у Гродне. — Ф. 1712 (Кобрынская ваенна-следчая камісія па палітычных справах). — Воп. 1. — Спр. 1. — Ваенна-следчая справа на ўдзельнікаў паўстання 1863 г. 12.07.1863–16.06.1864. — 307 арк.
28. НГАБ у Гродне. — Ф. 3 (Гродзенская губернская ваенна-следчая камісія па палітычных справах). — Воп. 1. — Спр. 21. — Перапіска паводле следчых і арганізацыйных спраў следчай камісіі. 30.03.1863–29.04.1866.
29. НГАБ у Гродне. — Ф. 3. — Воп. 1. — Спр. 26. — Месячная справаздачнасць следчай камісіі над “палітычнымі злачынцамі” і аб асобах рознага звання, якія знаходзіліся пад следствам. 28.02.1863. — 183 арк.
30. НГАБ у Гродне. — Ф. 3. — Воп. 1. — Спр. 39. — Нарад распараджэнняў бэльскага ваеннага начальніка. 1864 г. — 114 арк.
31. НГАБ у Гродне. — Ф. 3. — Воп. 1. — Спр. 41. — Справа аб заснаванні следчых і ваенна-судовых камісій па вытворчасці спраў аб асобах, якія займаліся палітычнай дзейнасцю.
32. НГАБ у Гродне. — Ф. 970 (Ваенны начальнік Ваўкавыскага ўезда). — Воп. 2. — Спр. 17. — Справа аб камандзіраванні чыноўніка спецыяльных даручэнняў ў распараджэнне палаты дзяржамаёсцяў для прыёму зямлі сасланых удзельнікаў паўстання; аб водпуску грошай на ўтрыманне сельскіх узброеных каравулаў, і паводле іншых пытанняў. 01.01.1864–10.02.1864. — 138 арк.
33. Радзюк, А. Дзейнасць следчых і судовых камісій на тэрыторыі Беларусі ў 1863–1867 гг. (на прыкладзе Гродзенскай губ.) // Паўстанне 1863–1864 гг. у Польшчы, Беларусі, Літве і Украіне : гісторыя і памяць : зборнік навуковых артыкулаў; НАН Беларусі, Ін-т гісторыі. — Мінск: Беларуская навука, 2014. — С. 208–223.
34. Радзюк, А. Чалавек за кратамі: гарадзенскія турмы і вязні ў XIX ст. // Гарадзенскі палімпсест 2010. Дзяржаўныя і сацыяльныя структуры. XVI–XX стст. — Мінск: выдавец Зміцер Колас, 2011. — С. 295–328.
35. Ягмін, А. Воспоминания польского повстанца 1863 г. // Исторический вестник. — 1892. — Т. 50. — № 12. — С. 715–732.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 04.07.2016

С. Н. Рындин

ИНОСТРАННЫЕ ПОДДАННЫЕ В ГРОДНЕНСКОЙ ГУБЕРНИИ НАКАНУНЕ И В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

На рубеже XIX–XX вв. иностранные подданные составляли относительно немногочисленную группу населения на территории пяти белорусских губерний. Согласно материалам первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г., в пределах Минской, Витебской, Виленской, Гродненской и Могилевской губерний постоянно проживали 8 373 837 человек. Еще 130 942 человека были учтены как «временно пребывавшие в месте переписи». Постоянное население городов насчитывало 1 007 693 человека, деревень и местечек — 7 366 144. Как видно, численность горожан значительно уступала сельскому населению. 12 973 постоянных жителей белорусских губерний являлись иностранными подданными. Таким образом, на их долю приходилось всего 0,15 %. По языковой принадлежности преобладали носители немецкого (6 046 чел.) и польского (4 368 чел.) языков. 1 110 человек своим родным языком называли белорусский. В городах перепись 1897 г. выявила 3 837 иностранных подданных, в деревнях и местечках — 9 136. В Гродненской губернии без учета «временно пребывавших» лиц проживали 1 581 576 человек, из которых 4 685 (0,12 %) относились к иностранным подданным. 1 856 человек жили в городах, 2 829 — в сельской местности [16, с. 4]. В ряду белорусских губерний Гродненская губерния по количеству иностранцев занимала второе место после Виленской, но при этом лидировала по числу иностранцев в городах. В быту большинство использовало немецкий (2 906 чел.) и польский (1 242 чел.) языки. 177 человек определены в переписи как носители белорусского языка. Среди иностранцев, пребывавших в белорусских губерниях, доминировали подданные западных соседей Российской империи — Германии и Австро-Венгрии. На Гродненщине 3 715 человек были подданными Германской империи, 841 — Австро-Венгерской.

К 1914 г. население Гродненской губернии, по данным губернского статистического комитета, возросло до 1 909 824 человек, из которых 5 326 относились к подданным иностранных государств. Таким образом, их доля в составе населения увеличилась и достигла 0,28 % [13, ведомость 10]. Многие десятилетиями или с самого рождения проживали в России, вступали в браки с российскими подданными.

1 августа 1914 г. Германия объявила войну России. С 6 августа в состоянии войны с Россией находилась Австро-Венгрия. В день объявления войны Германией России Гродненская губерния вошла в состав

новообразованного Двинского военного округа. 2 августа 1914 г. в ней было введено военное положение, которое означало, что все гражданские лица, обвиненные в «антигосударственной» деятельности подлежали военному суду и наказаниям по законам военного времени [17, с. 19]. 10 августа 1914 г. вступило в силу Положение о полевом управлении войск, предоставлявшее право военным и гражданским властям реквизировать и секвестровать любое имущество на территории, объявленной на военном положении [4, с. 74]. Германские и австро-венгерские подданные, как временно, так и постоянно пребывавшие в России, стали рассматриваться правительством и обществом как «враждебный» элемент. Они считались потенциальными шпионами и резервом для армий противника. В ходе войны центральные и местные органы государственной власти принимали и осуществляли серию постановлений, ущемлявших правовое положение «вражеских» иностранцев. 26 августа 1914 г. гродненский губернатор разослал начальникам полиции инструкцию, по которой всех германских и австрийских подданных мужского пола в возрасте от 18 до 45 лет, способных носить оружие, следовало считать военнопленными, заключать под арест и выселять в предписанные местности. Уличенных в шпионаже надлежало предавать военному суду. Но даже при отсутствии улик, неопровержимо доказывающих факт шпионажа, подозреваемых требовалось выселять [17, с. 91]. Аналогичное объявление по Минскому военному округу, в состав которого Гродненская губерния входила частично, было разослано 27 августа 1914 г. Командующий округом, генерал-от-кавалерии барон Е. А. Рауш фон Траубенберг приказал передать все дела об уголовных и административных преступлениях германских и австрийских подданных в ведение военных судов [7, л. 15]. 22 сентября 1914 г. подданные воюющих с Россией государств на период войны были лишены права приобретать в собственность или арендовать недвижимое имущество, а также занимать должности управляющих [4, с. 75.]. 31 октября 1914 г. Николай II утвердил журнал Совета министров «Об исключении подданных воюющих с Россией держав из состава обществ, союзов и других подобных частных и общественных и правительственных организаций» [1, с. 94.]. Согласно решению Правительствующего Сената 9 февраля 1915 г., «вражеские» подданные теряли право на судебную защиту. В реализации ограничительного законодательства военное положение наделало фронтового командование широкими полномочиями. 6 июля 1915 г. командующий 13-й армией Северо-Западного фронта генерал от инфантерии В.Н. Горбатовский на основании Положения о полевом управлении войск приказал воспретить в районе армии переписку на немецком, венгерском и еврейском языках. Изъятая корреспонденция подлежала уничтожению. В пределах Гродненской губернии район 13-й

армии распространялся на юго-восточную часть Кобринского уезда [7, л. 215]. Приказы о выселениях из губерний, объявленных на военном положении, также исходили от военных властей — верховного главнокомандующего, начальников военных округов, командования фронтами и входящих в их состав армий. Выезд из России иностранцев призывного возраста (от 18 до 45 лет) строго запрещался.

В период войны через территорию Беларуси перевозились на восток Российской империи тысячи германских и австро-венгерских военнослужащих, оказавшихся в плену. 30 января 1915 г. гродненский губернатор В.Н. Шебеко уведомил гродненских этапных комендантов о запланированной на 28 февраля однодневной переписи всех военнопленных, пребывавших в России. Следует отметить, что из-за близости фронта создание постоянных лагерей для военнопленных на территории Гродненской губернии не предусматривалось. В ряде населенных пунктов (как правило, вблизи железнодорожных станций) учреждались сборные пункты, занимавшиеся приемом, сортировкой военнопленных для последующей их отправки в центральную и восточную части страны [15, с. 3814]. 13 апреля 1915 г. губернатор В. Н. Шебеко уведомил начальника штаба Двинского военного округа А. И. Медведева, что в назначенный день переписи военнопленные находились только на двух сборных пунктах Гродненской губернии — в Гродно и Волковыске. На этапном пункте в Гродно значились 353 военнослужащих из Германии — 5 офицеров (4 немца и 1 эльзас-лотарингец) и 348 солдат (313 немцев, 19 славян, 16 эльзас-лотарингцев). В Волковыске перепись выявила 29 германских (28 немцев и 1 эльзас-лотарингец) и 7 австро-венгерских военнослужащих славянского происхождения. Все пленные были нижними чинами [8, л. 21–25].

Массовое принудительное выселение «неприятельских» иностранцев являлось одним из крупных мероприятий российского государства в западных губерниях, включая Гродненскую. Представители данной категории иностранных подданных выселялись властями в центральные и восточные губернии под надзор полиции. В первую очередь, данная мера касалась военнообязанных, чтобы не допустить их вступления в ряды армий неприятеля в случае вторжения. Государственная власть объясняла эти действия и как удаление из тыла действующей армии наиболее вероятных шпионов, диверсантов и провокаторов. Следует указать, что на эту категорию высланных статус беженца не распространялся. 30 августа 1915 г. был принят закон «Об обеспечении нужд беженцев», который признавал последними лиц, которые по собственному решению или по приказу властей покинули места своего проживания из-за приближения войск неприятеля. При этом беженец рассматривался как жертва военного времени и, соответственно,

как объект государственного и общественного попечения. Массовое перемещение людей, инициированное государственной властью и сопровождавшееся принуждением, исследователь истории и географии депортаций в России и СССР П.М. Полян называет «принудительными миграциями». Российский историк Ю. А. Бахурин использует более широкие понятия «вынужденные переселения» и «вынужденные переселенцы», которые включают также и граждан, которые выехали добровольно, спасаясь или пострадав от военных действий [2, с. 82–84.]. В диссертационном исследовании И. Б. Беловой, охватывающем центральные губернии Российской империи, фигурирует понятие «вынужденные мигранты военного времени», которое автор применяет ко всем лицам, независимо от пола, возраста, национальной принадлежности, подданства (гражданства), рода занятий, перемещенным добровольно или принудительно внутри страны или в другую страну. В соответствии с задачами исследования автор выделяет 5 категорий вынужденных мигрантов: беженцы, военнопленные, интернированные («гражданские» пленные), эвакуированные и депортированные. К «гражданским» пленным относились задержанные и переселенные одним воюющим государством гражданские лица другого государства с целью предотвращения их участия в боевых действиях. В категорию эвакуированных входил персонал учреждений и предприятий, вывезенный в тыл. Депортированными были лица, объявленные властями социально опасными элементами, подлежащие принудительному выселению с последующим надзором со стороны органов внутренних дел. Последняя категория вынужденных мигрантов, по мнению автора, распространялась на российских подданных еврейского и немецкого происхождения [3, с. 19–20]. Необходимо отметить, что в ряде случаев применение данного категориального аппарата, по крайней мере, в трактовке И. Б. Беловой, затруднительно. В годы войны возникали ситуации, когда трудно было однозначно отнести некоторых мигрантов к той или иной категории. Так, в сентябре 1915 г. начальник Двинского военного округа приказал вывозить из прифронтовых уездов не только военнообязанных иностранцев, но и военнообязанных российских подданных [6, л. 597].

В то же время подданным воюющих с Россией государств, не являющимся военнообязанными и не заподозренным в антигосударственной деятельности, было позволено остаться на прежнем месте жительства и даже ходатайствовать о вступлении в российское подданство [5, л. 163]. Однако им приходилось жить под постоянным полицейским наблюдением и угрозой выселения.

В редких случаях арестованным шпионам выносились и смертные приговоры. В Национальном историческом архиве Беларуси в г. Гродно

был выявлен секретный рапорт на имя начальника гродненского губернского жандармского управления (ГЖУ) от 12 июня 1915 г. Заместитель главы губернского жандармского управления в Брест-Литовском, Бельском, Кобринском и Пружанском уездах доносил, что в ночь на 9 июня 1915 г. в г. Брест-Литовске по приговору военно-полевого суда были повешены за шпионаж австрийские подданные 18-летний Антоний Сальвах и 19-летний Януш Лоренцвиц [12, л. 134].

Подданные воюющих с Россией держав, освобожденные от выселения, сталкивались с подозрительным отношением со стороны российских подданных. В военное время патриотизм населения легко перетекал в шовинизм, который мог проявляться и на бытовом уровне. В исторических архивах хранится множество анонимных доносов, направленных в канцелярию губернатора, губернское правление, полицию и жандармерию. Доносчики подробно описывали подрывную деятельность конкретных людей. Однако в ходе последующей проверки этих доносов полицейскими или жандармскими чиновниками часто устанавливалось, что приводимые сведения недостоверны, а автор письма стремиться свести счеты с личным врагом или извлечь материальную выгоду. Так, в феврале 1915 г. в Брестском уезде аноним писал Брестскому уездному предводителю дворянства: «Войсковским волостным писарем Брестского уезда служит немец Шепельбаум, что крайне недопустимо в виду того, что он сообщает немецким войскам о расположении русских войск и о военных приготовлениях России <...> Распускает разные нелепые слухи среди населения волости. То он говорит, что русских разбили немцы и что Россия будет покорена немцами так что населению необходимо относится к немцам с меньшим презрением то они как войдут, то не будут притеснять жителей. Наводит панику на население. Когда погиб русский пароход на Балтийском море то он вышел на сборище волостного правления и говорил бывшим там крестьянам «Вот слава Богу погиб русский пароход со всем экипажем». Дальнейшее его пребывание писарем невозможно. Указать же на жалобщиков невозможно так как он писарь, то если узнает то будет страшно притеснять — мучить жен. Обращаюсь с покорной просьбой к Вашему высокородию об удалении его от должности и о назначении писарем зависящего человека». По заключению начальника Гродненского ГЖУ полковника Н. И. Шамшева данное анонимное заявление не соответствовало действительности, а его автором был крестьянин д. Любашки Войсковской волости Антон Коновалюк. Шепельбаум помешал Коновалюку избраться волостным старшиной и членом землеустроительной комиссии, и тот захотел отомстить. Автор письма был задержан и помещен под двухнедельный арест в уездной тюрьме [11, л. 221–223]. 25 февраля 1915 г. помощник главного начальника Двинского военного округа по гражданской части

П.Г. Курлов своим приказом запрещал вести дознания по анонимным заявлениям и требовал установить ответственность за ложный донос [1, с. 96].

Через Гродненскую губернию проходили также эшелоны с выселенцами из других губерний. Так, 26 декабря 1914 г. верховный главнокомандующий великий князь Николай Николаевич приказал выселить из Привисленского края колонистов немецкого происхождения [1, с. 103]. Согласно докладу гродненского губернатора В.Н. Шебеко начальнику Двинского военного округа князю Н.Е. Туманову, за полгода военных действий из Гродненской губернии были выселены 2226 германских, австрийских и турецких подданных. Большинство состояло из непригодных к военной службе мужчин, женщин и детей. Только 626 человек были военнообязанными. На прежних местах жительства были оставлены 304 человека. Среди них были и 9 военнообязанных, оставшихся с разрешения командующего округа. Как докладывал губернатор, все освобожденные от выселения иностранцы прошли тщательную проверку, полностью исключившую их причастность к шпионажу. Над ними был установлен полицейский надзор. В основном, на местах оставались жены иностранцев, бывших до замужества российскими подданными [17, с. 88]. Летом 1915 г. из-за стремительного продвижения войск Германии и Австро-Венгрии вглубь российской территории под выселение попали все крестьяне немецкой национальности независимо от подданства [17, с. 91].

Выселение иностранцев также сопровождалось описью и конфискацией их недвижимого имущества в сельской местности. В Гродненской губернии по положению от 2 февраля 1915 г. власти постановили конфисковать 6 владений «неприятельских» подданных и 30 владений «неприятельских» выходцев (российских подданных немецкой, австрийской, венгерской, болгарской и турецкой национальностей) [9, л. 56 об.–57]. Впрочем, ликвидация имений «вражеских» подданных в Гродненской губернии так и не произошла. По закону иностранные подданные имели полгода на продажу своих земель, российские подданные — 10 месяцев [10, л. 101 об.–102]. Однако в августе–сентябре 1915 г. Гродненская губерния была оккупирована Германией.

После Первой мировой войны депортированные в 1915 г. иностранцы и российские подданные немецкого происхождения получили возможность вернуться на прежние места жительства. К Брест-Литовскому мирному договору, подписанному представителями Советской России и Центральных держав 3 марта 1918 г., прилагался также «Русско-Германский Дополнительный договор», глава 6 которого предоставляла право всем германским выходцам, проживавшим в России, свободно выехать в Германию в течение 10 лет после ратификации договора. На основа-

нии этого положения Германия создала при своем посольстве в Москве Комиссию попечения о германских реэмигрантах. Но реализация на практике задач новообразованного органа серьезно затруднялась расстройством транспорта и гражданской войной в России [14, с. 210–211]. В 1930-е гг. проживавших в западных советских республиках немцев стали вновь выселять. Только с 1970-х гг. депортированные советской властью немцы начали возвращаться в БССР.

Источники и ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтурина, А.Ю. Окраины Российской империи. Государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.). — М.: РОССПЭН, 2004.
2. Бахурин, Ю.А. Вынужденные переселения из западных окраин России в период Первой мировой войны (1914–1917) : проблемы терминологии и причин // Великая и забытая : материалы международной научно-практической конференции, Калининград, 10–11 ноября 2012 / Ред.-сост. К.А. Пахалюк. — Калининград–Гусев, 2013.
3. Белова, И.Б. Вынужденные мигранты: Беженцы и военнопленные Первой мировой войны. 1914–1925 гг. (По материалам центральных губерний Европейской России) : дис. ... докт.-ра ист. наук : 07.00.02. — Брянск, 2014.
4. Лор, Э. Русский национализм и Российская империя: Кампания против «вражеских подданных» в годы Первой мировой войны / Эрик Лор; перевод с английского В. Макарова. — М.: Новое литературное обозрение, 2012.
5. Национальный исторический архив Беларуси (далее –НИАБ). — Ф. 300 (Минское городское полицейское управление). — Оп. 1. — Д. 69. — Циркуляры минского губернатора.
6. НИАБ. — Ф. 1416 (Витебское губернское правление). — Оп. 2. — Д. 25425. — Дело по эвакуации правительственных учреждений, служащих и их семей.
7. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (далее — НИАБ в г. Гродно). — Ф. 1 (Канцелярия гродненского губернатора). — Оп. 9. — Д. 1783. — Приказы и постановления командующего северо-западным фронтом о немедленной сдаче населением русских винтовок, хранившихся у населения, химических веществ, об отмене постановления, запрещающего вывоз и сплав леса из пределов Минского военного округа и др. и переписка с местными властями по этим вопросам.
8. НИАБ в г. Гродно. — Ф. 1. — Оп. 9. — Д. 1972. — Дело об однодневной переписи военнопленных (переписка с этапными комендантами об однодневной переписи военнопленных).
9. НИАБ в г. Гродно. — Ф. 2 (Гродненское губернское правление). — Оп. 25. — Д. 3368. — Циркуляры МВД о запрещении австрийским, германским, венгерским и турецким подданным приобретения недви-

- жимого имущества, о продаже конфискованных имуществ и по другим вопросам.
10. НИАБ в г. Гродно. — Ф. 29. — Оп. 1. — Д. 2044. Наряд Гродненского отделения Крестьянского поземельного банка с перепиской по вопросу о приобретении Крестьянским банком земель немецких, австрийских, венгерских и турецких подданных и выходцев из них.
 11. НИАБ в г. Гродно. — Ф. 366. — Оп. 1. — Д. 464. — Переписка начальника ГГЖУ с помощниками, штабом отдельного корпуса жандармов и др. о розыске лиц, занимавшихся шпионажем.
 12. НИАБ в г. Гродно. — Ф. 366. — Оп. 1. — Д. 465. — Переписка с начальниками контрразведывательных отделений, помощниками начальника ГЖУ и др. о розыске лиц, подозревавшихся в шпионаже.
 13. Обзор Гродненской губернии за 1913 год. — Гродно: Гродненский губернский статистический комитет, 1914.
 14. Мозговая, О.С. Проблемы этнических немцев в ходе Брест-Литовских переговоров // Первая мировая война: поиски подходов к исследованию, приглашение к диалогу: доклады академии военных наук (военная история). — Саратов: Нац. исслед. Саратовский гос. ун-т им. Н.Г. Чернышевского, 2006 — № 5 (23). — С. 210–211.
 15. Положение о военнопленных: положение Совета Министров России от 7 окт. 1914 г. // Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. — Петроград. — 1914. — № 281. — Ст. 2568.
 16. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. 11: Гродненская губерния / под ред. Н.А. Тройницкого. — Спб., 1904.
 17. Черепица, В.Н. Город-крепость Гродно в годы Первой мировой войны: мероприятия гражданских и военных властей по обеспечению обороноспособности и жизнедеятельности. — Гродно: Гр. гос. ун-т им. Я. Купалы, 2006.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 15.07.2016

О. В. Червинская

РЕВОЛЮЦИОННО-ТЕРРОРИСТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ ЯКОВА БЕЗМЕНА В 1905–1907 гг.

В январе 1905 г. в Российской империи началась революция. Образованное общество раскололось на сторонников и противников царской власти, однако обе стороны выступили за прогрессивные преобразования в стране. Самыми массовыми формами причастности интеллигенции к революционному движению стали: участие в антиправительственных организациях, нелегальных собраниях,

демонстрациях, митингах и забастовках, а также агитационная работа с населением.

Многие политические партии и организации осуществляли террористическую деятельность. Террором не брезговали ни революционеры, ни монархисты. В городах Беларуси были зафиксированы случаи вооруженных нападений на чиновников, предпринимателей и представителей интеллигенции. В 1906 г. в Борисове появилась группа анархистов-коммунистов, которая занималась вымогательством денег у состоятельных горожан. В основном борисовские революционеры рассылали письма с угрозами, однако не пренебрегали и другими мерами — однажды они облили кислотой купца Айзенберга [16]. Летом 1906 г. «Могилевский комитет монархистов-террористов» приговорил членов кадетской партии присяжного поверенного Бориса Ефремовича Гисена и ученого лесовода Давида Борисовича Левитина к смерти и выслал в их адрес письма с угрозами [15]. В начале 1907 г. в г. Минске группа молодых людей, назвавшись организацией «Черный ворон», взорвала бомбу в конторе Нусейна [10].

В белорусской деревне в антиправительственной деятельности была замечена часть интеллигенции в лице народных учителей. В основном они организовывали собрания, на которых знакомили сельское население с социально-политическими, экономическими и культурными событиями в стране. Прогрессивные идеи о политическом устройстве государства, высказываемые учителями на таких собраниях, часто расценивались властями как «крамольные» и антиправительственные. В судебных документах также зафиксированы случаи участия учителей в террористической деятельности. В этом смысле примечательна личность белорусского учителя Якова Семеновича Безмена, составлявшего и рассылавшего письма с угрозами царским чиновникам, действовавшим в своей профессиональной деятельности не на пользу крестьянского населения.

9 марта 1907 г. писарь Кореличского волостного правления Косьма Федорович Коронкевич и его помощник Осип Иванович Спиридонов, а также кореличский волостной старшина Михаил Викентьевич Врублевский подали заявление приставу 4 стана Новогрудского уезда Федору Павловичу Артемьеву о том, что бывший учитель Тумиловичского народного училища 22-летний крестьянин д. Красная Яков Безмен ведет среди крестьян к неповиновению власти вообще и к насильственным действиям против местных должностных лиц сельской и уездной полиции» [8, л. 6].

От имени Кореличского волостного комитета РСДРП должностным лицам, служащим полиции и волостному писарю поступили письма

с угрозами и требованиями уволиться с работы. Волостному писарю Косме Коронкевичу по почте пришло послание следующего содержания: *«Писарь. 3-й Съезд делегатов организованных деревень волостей постановил: или вы должны сами убраться из Корелич живым, или Вас уберут мертвым. Выбирайте, что хотите. Срок до 6 марта. За председателя Столыпин. Секретарь Джон Стюарт»*. Через несколько дней К. Коронкевич получил второе письмо с угрозами: *«Писарь. Советуем побывать у исповеди. Уходи, пока не поздно. И.д. председателя П.А. Столыпин. Секретарь Джон Стюарт»*.

Полицейские стражники Николай Тросько, Семен Гоцько, Василий Кужелевич получили письма от имени Кореличского волостного комитета Минской окружной крестьянской организации при РСДРП следующего содержания: *«Стражник. Собралась вторая Дума. Она требует земли и воли народу. Правительство противится. Оно не хочет исполнить требований народа. Для своей защиты им держится миллион солдат, масса шпионов, полиции. Но этого стало мало. Для защиты панов от мужиков Царь ввел стражников. Знаете ли вы, что вы враг мужиков, враг своих родителей, родственников. Быть может, и ваша рука поднималась и секла голодную спину мужиков, сажала их в тюрьму. Коли так, то вы изменник, Иуда, Христопродавец. Вы продали и счастье батьков, сделали панским лакеем. Опомнитесь... Бросайте кровавое оружие. Оставляйте службу. Спешите домой. Комитет дает вам месяц срока. Председатель Столыпин. Секретарь Джон»*.

Полицейские придерживались мнения, что именно Я. Безмен рассылает данные письма и подписывается как «Столыпин». Учитель был задержан 15 марта 1907 г. в здании Кореличского почтово-телеграфного отделения. При обыске у него были обнаружены рукопись «Проект организации забастовочного комитета», бланк опросного листка об имущественном положении крестьян, рукопись статьи «Ход уездных выборов в Новогрудке» и зашифрованные заметки.

Учитель признал, что статью «Ход уездных выборов в Новогрудке» он написал для газеты¹. В ней говорилось о том, что во время избирательной кампании во II Государственную Думу от Кореличской, Щорсовской, Сновской волостей в качестве уполномоченных для участия в губернских выборах избрали *«интеллигентных учителей», «развитых, толковых, боевых уполномоченных, по большей части молодых»*.

Преподаватели минских учебных заведений Косма Яковлевич Ермаков и Георгий Иванович Осмоловский провели графологическую экспертизу данных рукописей и установили, что все письма с угрозами

¹ По стилю написания данная статья соответствует требованиям газеты «Наша ніва», однако в выпусках за декабрь 1906 г. — апрель 1907 г. она не была опубликована.

написаны рукой Я. Безмена [8, л. 297]. На допросе учитель признал, что написал их.

Свидетелями по делу выступили те же полицейские и чиновники, складывая начальству, что *«никто из местных крестьян из боязни мщения со стороны агитаторов не осмелился передавать о проявлениях преступлений политического характера»*. Полицейские урядники жаловались, что крестьяне деревень Заполье и Красная вели себя крайне враждебно, отказывались платить налоги, а их дети открыто пели «Марсельезу». Представители местной власти не могли проехать через эти деревни без того, чтобы в них не летели камни.

Полицейский урядник Елисей Олешкевич показал, что Я. Безмен появился в д. Красная в августе 1906 г. С этого времени и начали появляться прокламации с призывом к забастовкам, «бульбяной забастовке», невыходу на работу, недопущению арестов участников манифестаций. 2 марта 1907 г. по инициативе Я. Безмена в д. Заполье около церковно-приходского училища был собран сход крестьян близлежащих деревень, на котором учитель собственноручно составил без ведома должностных лиц приговор с требованиями земли и воли за подписью многих крестьян на имя члена Государственной Думы Андрея Алексеевича Красковского. Священник местной церкви Сергей Чехович слышал от крестьян, что Я. Безмен произносил антиправительственные речи перед молодежью в Любоничах, Березовце и Леске, но отказался сообщить, кто из крестьян ему про это рассказал.

Якову Безмену предъявили обвинение в составлении и распространении революционной литературы (1 ч. 126 ст. Уголовного Уложения).

О Якове Семеновиче Безмене известно сравнительно немного. Он родился 7 октября 1885 г. в семье крестьян Новогрудского уезда Семена Игнатьевича и Анны Кондратьевны Безмен [8, л. 242–243]. В 1903 г. окончил Новогрудские педагогические курсы [13, л. 93]. В Национальном историческом архиве Беларуси (далее — НИАБ) сохранились документы, подтверждающие, что в 1904–1905 учебном году Я. Безмен служил учителем в Тумиловичском народном училище Борисовского уезда Минской губернии [12, л. 88]. Из воспоминаний учителя Александра Сенькевича известно, что в 1905 г. Я. Безмен был одним из организаторов аграрной забастовки в имении Щорсы Новогрудского уезда. В это время там работал известный белорусский национальный деятель, член БСГ Александр Бурбис [6, с. 163–166].

В 1906 г. учитель Я. Безмен уже привлекался в качестве обвиняемого по делу об антиправительственной агитации среди крестьян Тумиловичской волости Борисовского уезда. С 26 марта 1906 г. он находился под стражей в Борисовском тюремном замке. Тогда Я. Безмен не признавал себя виновным и настаивал на том, что главные свидетели — псалом-

щик Тумиловичской церкви Митрофан Плышевский и местный художник Орлов «свидетельствуют на него по злобе» [9]. При обыске у него были обнаружены письма, в которых говорилось о подготовке съезда учителей и рассылке приглашений [7]. По делу были допрошены более 150 свидетелей, однако в ноябре 1906 г. оно было прекращено за недостаточностью улик. Несмотря на это, дирекция все-таки уволила Якова Безмена с должности учителя Тумиловичского народного училища.

Судебное разбирательство 1907 г. грозило более серьезными последствиями. 27 марта 1907 г. Яков Безмен был помещен в Минскую тюрьму. Защитником в суде он избрал присяжного поверенного Казимира Адамовича Петрусевича, который незадолго до этого сам был арестован по обвинению в революционной деятельности и избежал суда только благодаря заступничеству Эдварда Войниловича. Э. Войнилович в своих воспоминаниях пишет, что именно после его личного ходатайства по просьбе минских адвокатов перед губернатором Павлом Григорьевичем Курловым, К. Петрусевич был освобожден из тюрьмы [3].

15 сентября 1908 г. в Минске состоялось публичное заседание Виленской судебной палаты. К. Петрусевич грамотно выстроил защиту своего подопечного в суде. Перед судебным заседанием он подал прошение пригласить в качестве эксперта для проведения независимой графологической экспертизы преподавателя Минского коммерческого училища Константина Николаевича Гофмана, настаивая на том, что обвинение основывается исключительно на заключении экспертов К.Я. Ермакова и Г.Я. Осмоловского, которые не пользуются репутацией авторитетных экспертов, т.к. была зарегистрирована «масса ошибочных и явно несостоятельных» заключений, составленных их рукой. На суде Я. Безмен признал себя виновным в том, что являлся членом Кореличского забастовочного комитета и отрицал свое авторство в отношении угрожающих писем стражникам и писарю. В результате он был приговорен к заключению в тюремной крепости на два года за участие в преступном сообществе и распространение революционной литературы.

В тот же день, 15 сентября 1908 г., Виленская судебная палата рассматривала дело по обвинению группы учителей в участии в нелегальном съезде в с. Николаевщина (Никольское) Минского уезда 9–10 июля 1906 г. В качестве обвиняемых по делу были привлечены Константин Михайлович Мицкевич (Якуб Колас), Владимир Сильвестрович Мицкевич, Яков Семенович Безмен и Семен Иванович Островский ².

² В ночь с 9 на 10 июля 1906 г. пристав 4 стана Минского уезда А. Гаврилов в связи с сообщением земского начальника 6 участка того же уезда, а также поступивших к нему агентурных сведений, прибыл в село Николаевщина (Никольское) в помещение местного народного училища, где застал собрание, в котором принимали уча-

Несмотря на то, что Яков Безмен лично на съезде не присутствовал — следствие доказало, что он являлся непосредственным организатором «сходки учителей» в с. Николаевщина. В качестве вещественного доказательства по делу об обвинении Я. Безмена в составлении и распространении революционной литературы проходила его записная книжка с именами Адама Степановича Милюка, Михаила Михайловича Пальчевского, Викентия Ивановича Виолентия, Ивана Михайловича Федорова, Иосифа Юрьевича Мицкевича, Константина Михайловича Мицкевича, Владимира Сильвестровича Мицкевича, Александра Ивановича Райского, Алексея Петровича Олешкевича — учителей народных училищ, собравшихся в последствии на учительский съезд в с. Николаевщина [8, л. 303–303 об.].

Во время проведения расследования, розыска и допроса участников нелегального собрания учителей в с. Николаевщина, еще до вынесения судебного приговора, Дирекция народных училищ Минской губернии не только уволила с работы этих учителей, но и назначила на их места других. В сентябре 1906 г. от имени Временного бюро Минской группы учителей начало распространяться воззвание к народным учителям, в котором рассказывалось о неправомерном увольнении советом Минской дирекции народных училищ учителей, участвовавших в съезде в с. Николаевщина (назывались их имена) и звучал призыв бойкотировать места уволенных. В нем писалось: *«Товарищи! Все учителя стремятся организовать свой профессиональный союз, для чего и*

стие учителя Добровольщинского, Старосельского, Верхменского, Пережирского, Ляховичского, Городецкого, Скнаревичского, Любешовского, Косаричского, Саковичского, Койдановского, Никольского, Яченского, Андронишского, Бытчанского, Столпецкого народных училищ. А. Олешкевич, А. Райский, К. Мицкевич, А. Войцеховский, М. Пальчевский, В. Мицкевич, Ф. Калечиц, А. Комаровский, И. Лапцевич, А. Милюк, В. Виолентий, А. Сенькевич, С. Самохвал, И. Мицкевич, И. Федоров, Н. Янковский соответственно, а также окончивший курс Поневежской учительской семинарии А. Филиппович. Полицейские стражники оцепили училище. Подойдя со двора к открытому окну, пристав А. Гаврилов увидел в комнате около 20 молодых людей. Заметив полицейских, собравшиеся выбежали в соседние комнаты. Учитель Никольского народного училища А. Сенькевич пытался бежать через окно, но был остановлен стоявшими у окна стражниками. При обыске на столе были обнаружены «Протокол заседания группы учителей Минской губернии в с. Никольском, Минского уезда» (постановление данной группы учителей от 9 июля 1906 г. о присоединении к «Всероссийскому союзу учителей и деятелей по народному образованию» и избрании бюро группы), программа «Всероссийского союза учителей и деятелей по народному образованию» и брошюра «Товарищ учителя» (см. Дело Виленской судебной палаты по обвинению К.М. Мицкевича (Я. Коласа) и группы учителей за участие в нелегальном съезде в Николаевщине 9–10 июля 1906 г. 18 апреля — 5 ноября 1908 г. [1]).

устраивались съезды в Никольске и других местах. Уволенные учителя остались без средств, грубо вытолкнутые своим начальством из родной им среды, оторванные от святого долга. Наш долг, товарищи, помочь им. В наших руках есть средства, и одним из таких средств является бойкот их мест. Кто уже из вас на месте уволенного, спешите заявить дирекции свой отказ, ссылаясь на данное обращение; кого назначают — отказывайтесь. Помните, что, если кто займет место уволенного, не дирекция, а он выталкивает товарища на улицу! Дирекция, не найдя учителей на вакантные места, принуждена будет пригласить уволенных. Полно молчать, докажите, что все мы желаем объединения» [6, с. 140–142].

Как сообщала газета «Наша нiва», в Никольское народное училище вместо Александра Сенькевича, вынужденного из-за угрозы ареста выехать в Америку, был назначен Яська Сатыга, «который ничего в школе больше не делает, только молится!» [4]. Вскоре на имена вновь назначенных учителей стали приходить однотипные письма следующего содержания: «Милостивый государь! Временное бюро Минской группы учителей просит Вас немедленно подать прошение о переводе Вас в другое училище, так как занятое Вами место учителя Александра Сенькевича объявлено под бойкотом. О Вашем отказе благоволите объявить в минской газете “Голос провинции”. Товарищеская солидарность требует этого. Вам дается три дня срока. Если Вы не согласитесь, против Вас будут приняты строгие меры. Временное бюро Минской группы учителей» [6, с. 142–143]. Некоторые из них, напуганные угрозами, обратились в полицию. Так, например, новый учитель Верхменского народного училища Александр Белозорчик, получив подобное послание, 28 октября 1906 г. опубликовал в газете «Голос провинции» ответ, в котором обвинил учителей, приславших ему такое письмо, в бессердечности и просил понять, что другого места работы он не имеет, у него семья, и он сам как «жертва политической борьбы» остался без места в Ковенской губернии [6, с. 181–183].

6 ноября 1906 г. директор народных училищ Минской губернии Николай Францевич Акоронко писал губернатору: «Есть некоторые должные основания по сходству почерка предполагать, что означенные воззвания написаны еще ранее уволенным от должности учителем Тумилевичского народного училища Борисовского уезда Яковом Безменом, проживающим в Кореличской волости Новогрудского уезда <...> Признавая означенные действия Временного бюро Минской группы учителей чрезвычайно опасными для правильного течения учебной жизни в училищах, подведомственных Минской дирекции <...> принять меры к пресечению выше объясненных зловердных действий бывших учителей» [14, л. 376–378 об.].

К декабрю 1906 г. полиция установила, что письма посылались с почтовой станции Кореличи, в районе которой проживал Я. Безмен, и были написаны его почерком [13, л. 59]³.

В результате в качестве обвиняемых по делу о нелегальном съезде учителей в Николаевщине были привлечены только те его участники, у которых позже была найдена нелегальная литература, а также Я. Безмен как организатор съезда [1, л. 4, 9, 12 об.]. У Константина Мицкевича при обыске было обнаружено воззвание Временного бюро Минской группы учителей «Ко всем учителям и учительницам народных, приходских и других училищ», якобы написанное его рукой. Белорусские исследователи Степан Александрович, Геннадий Киселев и другие высказывали мнение, что обвинение было сфабриковано с целью изолировать от общественности быстро набиравшего популярность писателя. В советское время Я. Колас назвал имя учителя, написавшего это воззвание — С.А. Жук [6, с. 180]. 11 апреля 1907 г. при обыске дома Владимира Мицкевича в Любоничах были обнаружены письма к нему членов различных антиправительственных партий из Корелич, Столбцов, Рогачева, а также социал-демократическая литература. Вместе с Семеном Островским он обвинялся в распространении противоправительственных сочинений. В отношении других учителей дело было прекращено, так как следствием не было выявлено никакой активной деятельности в пользу Всероссийского союза учителей.

15 сентября 1908 г. за участие в деятельности Всероссийского союза учителей, которая проявилась в подготовке и проведении нелегального съезда учителей в с. Николаевщина, Константин и Владимир Мицкевичи, а также Я. Безмен были приговорены к трем годам тюремной крепости. Для Якова Безмена, осужденного по двум делам одновременно, в силу вступал больший срок тюремного заключения.

25 сентября 1908 г. газета «Наша ніва» поместила заметку о том, что судебная палата приговорила к трем годам тюремной крепости трех народных учителей за то, что они «хотели создать союз учителей», в

³ В августе 1906 г. в Минске в районе Комаровки состоялся второй нелегальный съезд учителей Минской губернии. На нем присутствовали некоторые из уволенных за участие в съезде в с. Николаевщина учителей. Учитель А. Сенькевич в своих воспоминаниях пишет, что на съезде присутствовали минский агроном С.В. Скандраков, редактор газеты «Наша ніва» А.Н. Власов, известный революционер А.И. Бонч-Осмоловский [6, с. 163–166]. Из воспоминаний А.Н. Власова известно, что именно тогда он лично познакомился с К.М. Мицкевичем [17, с. 164]. Неизвестно, присутствовал ли на этом съезде Яков Безмен, однако уже в сентябре 1906 г. он написал и разослал воззвания Временного бюро Минской группы учителей. Возможно, что именно на втором нелегальном съезде учителей в Минске было принято решение организовать их рассылку.

результате чего редакция *«потеряла одного своего сотрудника, очень способного белорусского народного поэта Якуба Коласа»* [5].

Известный социалист-революционер и общественный деятель Анатолий Иосифович Бонч-Осмоловский в своих воспоминаниях называет имена более 60 революционеров, сидевших с ним в Минской тюрьме в 1908 г. (белорусских писателей Алеся Гаруна (А. Прушинского) и Якуба Коласа (К. Мицкевича), эсера Моисея Левина, врача Моисея Вигдорчика), в том числе и учителя Якова Безмена [2].

Училищный совет Минской дирекции народных училищ, обсуждая в декабре 1906 г. вопрос об антиправительственной деятельности народных учителей Минской губернии, старался занизить степень их вовлеченности в революционные события. По данным совета, в 1905–1906 учебном году в Минской губернии были уволены за антиправительственную деятельность всего 22 учителя [13, л. 92–105]. Однако многие учителя лишились работы еще до судебных разбирательств, официальным поводом для их перемещения или увольнения служили другие причины.

Некоторые российские газеты в августе 1907 г. приводили другую статистику: в Российской империи около 20 тыс. учителей, т.е. около 40 % лишились работы за участие в революции 1905–1907 гг. К. Мицкевич под псевдонимом К. Наднеманец в газете «Наша ніва» описывал жизнь белорусских учителей следующим образом: *«Пры цяперашняй безалаберчыне нашага жыцця свабодная народная школа толькі можа пабольшыць турмаў. Ласьне мала вучыцелёў сядзіць на турмах? Ласьне іх мала пакутуе ў ссылах на далёкіх акраінах Расеі? А колькі вучыцелёў без працы ды заробку, галодных, абношэных, змардаваных, без жаласці выкінутых ў ахвяру нуды і пакуты?»* [11]. К. Мицкевич освободился из тюрьмы в 1911 г. и несколько лет нелегально работал в различных школах Беларуси.

Какова была дальнейшая судьба учителя Якова Безмена, неизвестно. В трилогии «На ростанях» Якуб Колас описывает судебное заседание 1908 г., после которого Яков Безмен (Семен Тургай) и Константин Мицкевич (Андрей Лобанович) вместе отбывали заключение в Минской тюрьме, поддерживали друг друга до тех пор, пока срок заключения С. Тургая не истек, и его не перевели в Новоградскую тюрьму для освобождения.

Революция 1905–1907 гг. привела к трагическим последствиям в судьбах многих представителей интеллигенции Беларуси. Как правило, террористическая деятельность заканчивалась трагически как для лица, ставшего объектом угроз, так и для самого террориста. В случае с Яковом Безменом «террорист» пострадал в большей мере, чем предполагаемые «жертвы».

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Беларуский государственный архив-музей литературы и искусства. — Ф. 3. (Калекцыя дакументаў аддзела рукапісаў Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў г. Вільня). — Оп. 2. — Д. 2. — Справа Віленскай судовай палаты па абвінавачванні К.М. Мицкевіча (Я. Коласа) і групы настаўнікаў за ўдзел у нелегальным з'ездзе ў Мікалаеўшчыне, які адбыўся 9–10 ліпеня 1906 г. 18 красавіка — 5 лістапада 1908 г.
2. Бонч-Асмалоўскі, А.Я. Эпоха 1905 г. (Мае ўспаміны) // Полюмя. — 1925 г. — № 6–7.
3. Войнилович, Э. Воспоминания / Ред. В. Завальнюк. — Минск : [б/и], 2007. — 380 с.
4. З Беларусі і Літвы. Мікалаеўшчына // Наша ніва. — 19 студзеня 1907 г. — № 3. — С. 5.
5. З Беларусі і Літвы. Мінск // Наша ніва. — 25 верасня 1908 г. — № 20. — С. 6.
6. З жыцця і сісу Якуба Коласа: Дакументы і матэрыялы / Уклад., уступ. артыкул і імян. паказ. Г. В. Кісялёва; Рэд. В. В. Барысенка, М. І. Мушынскі. — Мінск: Навука і тэхніка, 1982. — 383 с.
7. Кошур, С. Сымон Тургай з вёскі Краснае // Літаратура і мастацтва. — 17 ліпеня 2015 г. — № 28. — С. 14.
8. Литовский государственный исторический архив (далее — ЛГИА). — Ф. 445 (Виленская судебная палата). — Оп. 1. — Д. 3965. — Дело Виленской судебной палаты о крестьянине Якове Безмене, обвиняемом в составлении и распространении революционной литературы. 30 октября 1907 – 19 января 1909 гг.
9. ЛГИА. — Ф. 446 (Прокурор Виленской судебной палаты). — Оп. 3. — Д. 715. — Представление прокурора Минского окружного суда в Виленскую судебную палату по обвинению народного учителя Якова Безмена в произнесении среди крестьян речей против царского правительства, 129 ст. Угол. Улож. 1906 г.
10. Минские вести // Голос провинции. — 4 января 1907 г. — № 230. — С. 2.
11. Надземанец, К. Каб знічтожыць турму, збудуйце школу // Наша ніва. — 25 мая 1907 г. — № 20. — С. 6.
12. НИАБ. — Ф. 458 (Дирекция народных училищ Минской губернии). — Оп. 1. — Д. 314. — Переписка с учебными заведениями о снабжении их книгами и о высылке денег, выреченных от продажи книг книжными складами учебных заведений Минской губ. 22 января — 20 декабря 1905 г.
13. НИАБ. — Ф. 458. — Оп. 1. — Д. 342. — Протоколы заведений училищного совета Минской дирекции народных училищ. 5 января — 28 декабря 1906 г.
14. НИАБ. — Ф. 458. — Оп. 1. — Д. 381. — Дело о назначении, перемещении и увольнении учителей и о разрешении им отпусков. 14 декабря 1906 г.–8 декабря 1907 г.

15. По краю // Северо-западный голос. — 13 августа 1906 г. — № 205. — С. 3.
16. По краю // Северо-западный голос. — 1 августа 1907 г. — № 502. — С. 3.
17. Уласаў, А. Дні жыцця // Шляхам гадоў: гісторыка-літаратурны зборнік. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. — С. 145–176.

.....
Артыкул паступіў у рэдакцыю 29.07. 2016

Генеалогія

Я. С. Глінскі

КНЯЗІ ДРУЦКІЯ-ЛЮБЕЦКІЯ Ў КАНЦЫ XVI –XVII СТ.: РАДАВОД, МАЁМАСНАЕ СТАНОВІШЧА, ГРАМАДСКА- ПАЛІТЫЧНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ

Князі Друцкія-Любецкія — адно з адгалінаванняў шырокага роду князёў Друцкіх. У розныя часы яны валодалі істотнымі зямельнымі комплексамі ў Аршанскім, Луцкім, Пінскім паветах і Навагрудскім ваяводстваве Рэчы Паспалітай, займалі важныя пасады ў мясцовай урадніцкай іерархіі. Нягледзячы на гэта, спецыяльных даследаванняў, прысвечаных Друцкім-Любецкім, не так шмат. У пэўнай ступені гэта абумоўлена тым, што нават у параўнанні з іншымі галінамі Друцкіх (перш за ўсё князямі Сакалінскімі і Горскімі) Любецкія ў перыяд існавання Рэчы Паспалітай былі слаба прадстаўлены ў шэрагах агульнадзяржаўнай эліты. У прадстаўнікоў роду атрымалася перайсці з лакальна-павятовага на дзяржаўны ўзровень толькі ў XIX ст., калі сын кашталяна пінскага Францішка кн. Ксаверы (Францішак-Ксаверы) Друцкі-Любецкі ў 1821–1830 гг. з’яўляўся міністрам фінансаў Каралеўства Польскага ў складзе Расійскай імперыі [23, с. 19–21; 51, s. 582–588].

Найбольш падрабязны агляд родавай гісторыі князёў Друцкіх-Любецкіх быў здзейснены яшчэ ў канцы XIX ст. Юзафам Вольфам у знакамітай працы «Літоўска-рускія князі» (1895), дзе на падставе пераважна звестак Метрыкі ВКЛ было створана радаводнае дрэва і ахарактарызаваны маёмасны стан роду [58, s. 202–212]. Аднак, што ўласціва працы Ю. Вольфа ў цэлым, асноўная ўвага была засяроджана на падзеях XVI ст. Больш шырокі храналагічны прамежак мае пакаленны роспіс Друцкіх-Любецкіх у т. 21 «Залатой кнігі польскай шляхты» Тэадора Жыхлінскага (1899) [59, s. 48–56], дзе радавод даведзены да канца XIX ст., але пакаленні роду, якія жылі ў апошняй чвэрці XVI–XVII ст., наўпрост прапушчаны, адзначана адно толькі, што ў гэты перыяд «сыходзяць князі Любецкія на другі план» [59, s. 51]. Значна больш мес-

ца жыццяпісам Друцкіх-Любецкіх аддадзена ў «Польскім гербоўніку» Адама Банецкага і Артура Рэйскага (т. 15, 1912) [46, s. 20–27]. Аўтары выкарысталі матэрыялы Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу (магчыма, праз дакументы, перададзеныя самімі Друцкімі-Любецкімі), што дазволіла ўдакладніць (фактычна абвергнуць) генеалагічную схему, пабудаваную Ю. Вольфам. Апора на вывадовыя матэрыялы прасочваецца таксама ў артыкуле пра Любецкіх у гербоўніку Севярына Урускага [54, s. 150–153], але ён вылучаецца крайняй лапідарнасцю звестак.

У сучаснай гістарыяграфіі асноўны націск робіцца на вывучэнне паходжання князёў Друцкіх, ранняй гісторыі (XIV–XVI стст.) усяго роду цалкам [19; 22; 31; 32, с. 39–42; 34; 39, с. 219–227]. У тых жа публікацыях, дзе гаворка ідзе непасрэдна пра Друцкіх-Любецкіх [21, с. 304; 33, с. 113–115; 34, с. 61, 64, 71, 73; 35; 39, с. 219–227; 42, с. 50–51; 45, с. 322–323], у асноўным паўтараюцца высновы Ю. Вольфа. Пэўным выключэннем з’яўляецца артыкул Вячаслава Насевіча ў кнізе «Пам’яць. Гісторыка-дакументальная хроніка Лунінецкага раёна» (1995), дзе адмыслова агавораны валоданні Друцкіх-Любецкіх у XVII ст. [36, с. 35–43].

Гісторыя Друцкіх-Любецкіх у канцы XV–XVI ст. добра асветлена крыніцамі і грунтоўна раскрыта ў гістарыяграфіі. Пачынальнікам гэтага адгалінавання, якое тады пісалася як князямі Любецкімі, так і князямі Відзеніцкімі¹, з’яўляўся кн. Васіль Рыгоравіч Друцкі, сын якога Багдан у 1488 г. атрымаў ад цёткі па маці Федкі з Юршаў Алізаравай Шыловічавай маёнт. Любча Луцкага павета. Паколькі Багдан не пакінуў нашчадкаў, Любча (ад якой і ўтварыўся прыдамак «Любецкія») перайшла да яго брата Рамана. Той меў 5 сыноў і дачку Ганну. З сыноў Васіль і Януш не пакінулі мужчынскіх нашчадкаў, лінія Дзмітрыя Раманавіча (паводле тэрміналогіі Ю. Вольфа, «відзеніцкая») перарвалася на сыне Богушы [45, с. 322–323; 46, s. 20–21; 58, s. 202–207]. Да канца XVI ст. дажылі нашчадкі двух сыноў Рамана Васільевіча — Багдана (у Ю. Вольфа — «літоўская» лінія) і Івана (у Ю. Вольфа — «валынская» лінія).

Якраз аднясенне асобных прадстаўнікоў роду да гэтых галін выклікае сумненні. На думку Ю. Вольфа, «валынская» лінія роду была нешматлюднай і складалася з сына Івана Раманавіча Рыгора, яго сына Паўла, які паслядоўна быў суддзёй гродскім і падстарастам луцкім. У гэтым адгалінаванні род мусіў абарвацца на Яне, сыне Паўла Іванавіча, які фіксуецца ў дакументах як уладальнік шэрагу маёнткаў на Валыні [58, s. 207–208]. Даўжэйшае жыццё знакаміты генеалог надаў лініі нашчадкаў Багдана Раманавіча — «літоўскай». Унук апошняга Павел Яну-

¹ Ад назвы маёнтка Відзенічы (Відзінічы) Аршанскага пав. (цяпер — вёска Талачынскага раёна Віцебскай вобласці).

шавіч, паводле выкладу Ю. Вольфа, з'яўляўся бацькам Івана (Яна), які ў 1620–1630-я гг. з'яўляўся падстарастам аршанскім, і чый сын Мікалай у сярэдзіне XVII ст. атрымаў маёнткі Лунін Навагрудскага ваяводства і Пагост Пінскага павета, а яго нашчадкі ў XVIII–XIX стст. знаходзіліся ў складзе лакальнай эліты Піншчыны [58, s. 208–211]. Як ужо адзначалася, менавіта генеалагічная схема Ю. Вольфа атрымала распаўсюджанне ў гістарыяграфіі. Пры гэтым сам аўтар не ўтойваў яе гіпатэтычнасці. Адзінай падставай для знітавання Паўла Янушавіча з Мікалаем і яго нашчадкамі з'яўлялася тое, што яны валодалі аднымі і тымі ж маёнткамі [58, s. 210], што, як будзе паказана ніжэй, не адпавядала рэчаіснасці.

Зусім інакш лёсы «валынскай» і «літоўскай» ліній роду прадстаўлены ў дваранскай справе князёў Друцкіх-Любецкіх, якая вялася ў Мінскім дваранскім дэпутацкім сходзе. У змешчаным у ёй вывадзе ад 1830 г. Паўлу Янушавічу наогул не паказана нашчадкаў [10, арк. 41 адв.–42 адв.]. Гэта, аднак, не можа быць доказам таго, што яго ў іх не было — галіны, ад якіх падчас доказу дваранства ў XIX ст. непасрэдна не выводзіліся наступныя пакаленні, маглі пры стварэнні генеалагічнай схемы перарывацца або наогул не адлюстроўвацца. Аднак у тым самым вывадзе ўладальнік Луніна і Пагоста Мікалай названы сынам падстарасты аршанскага Івана Рыгоровіча і праўнукам пачынальніка «валынскай» лініі Івана Раманавіча [10, арк. 42–44]. Акурат схема з дваранскай справы была адлюстравана ў гербоўніках А. Банецкага (асабліва падрабязна, фактычна пераказ вывада ад 1830 г.) [46, s. 22–24] і С. Урускага (вельмі сцісла) [54, s. 151]². Тым не менш погляд Ю. Вольфа застаецца пануючым нават у сучаснай гістарычнай навуцы³. Магчыма, гэта абумоўлена як безумоўным аўтарытэтам знакамітага генеалага, так і недаверам да матэрыялаў дваранскіх спраў XIX ст., якія перапоўнены недакладнасцямі, а часам і відавочнымі фальсіфікацыямі.

Пэўныя сумненні выклікаюць і некаторыя акалічнасці, згаданыя ў вывадзе князёў Друцкіх-Любецкіх. Іх пачынальнік Васіль называецца сынам не Рыгора, як было насамрэч, а Міхаіла. Падставай для гэтага стаў ліст вялікага князя літоўскага Казіміра мяшчанам і людзям любецкім ад 2 кастрычніка 6990 г. (паводле старога стылю, індыкт 2, дадзены ў Троках), якім паведамлялася аб перадачы кн. Васілю Міхайлавічу Любеча ў вотчыну [10, арк. 16, 39, 235]. Аднак гэтае наданне не кн. Друц-

² Яе варыянт маецца і ў генеалагічных матэрыялах графа Канстанціна Ажароўскага [5, арк. 18]. Цікава, што ў іншых роспісах К. Ажароўскага Рыгор і Васіль алоўкам дапісаны ў лік сыноў Івана Раманавіча і менавіта ад Рыгора выведзены Друцкія-Любецкія, якія пражывалі ў XVII ст. [5, арк. 9, 19–21 адв.]. Верагодна, К. Ажароўскі спачатку прытрымліваўся версіі, выкладзенай у «Літоўска-рускіх князях» Ю. Вольфа, а потым стаў схіляцца да варыянта, занатаванага ў дваранскай справе роду.

³ Пэралік асноўных даследаванняў гл. вышэй.

каму, а кн. Васілю Міхайлавічу Вярэйскаму і тычыцца не Любчы ў Луцкім павеце, а вядомага замка Любеч на Кіеўшчыне [49, р. 116; 58, с. 202–203]⁴. Таксама неаднаразова згаданы вышэй Павел Янушавіч у вывадзе ад 1830 г. атрыбутаваны як сын не Януша Багданавіча, а Януша Раманавіча [10, арк. 41 адв.], што з’яўляецца памылкай.

Аднак з улікам непераканаўчасці доказаў Ю. Вольфа схему роду, выкладзеную ў вывадзе ад 1830 г. (і перададзеную А. Банецкім), не выпадае пакідаць без увагі. Варта прааналізаваць наяўныя звесткі пра Паўла Янушавіча («літоўская» лінія) і Рыгора Іванавіча («валынская» лінія) Друцкіх-Любецкіх і іх магчымых нашчадкаў. Апрача генеалагічнага аспекту, дадзенае даследаванне будзе таксама арыентавана на асвятленне жыццёвых стратэгий прадстаўнікоў роду ў найменш даследаваны ў гістарыяграфіі перыяд іх жыццядзейнасці — у канцы XVI – XVII ст. Жыццё і дзейнасць кожнага прадстаўніка роду будуць разглядацца па наступных крытэрыях — гады жыцця (1), бацькі (2), браты і сёстры (3), веравызнанне (4), кар’ера, грамадска-палітычная дзейнасць (5), маёмасны стан, валоданні (6), шлюбы (7), дзеці (8)⁵.

ПАВЕЛ ЯНУШАВІЧ КНЯЗЬ ДРУЦКІ-ЛЮБЕЦКІ

1. *паміж ⁶ 1551 і 1558 гг.; †блізка да 16.01.1596 ⁷.

2. Князь Януш Багданавіч Друцкі-Любецкі (†1558) і княжна Васіліса Львоўна (2-і муж князь Багдан Андрэвіч Друцкі-Сакалінскі) [58, с. 209–210]. Верагодна, па айчыме часам пісаўся князем Друцкім-Сакалінскім [29, с. 19].

4. Праваслаўны. У тастаменце ⁸ загадваў пахаваць сябе ў Прачысценскай царкве Друцкага замка.

5. Каралеўскі дваранін (на 03.04.1586) [1890, арк. 265], суддзя гродскі аршанскі (быў 12.04.1592–01.09.1594) [1, арк. 18–23; 29, с. 19], кліент канцлера ВКЛ Льва Сапегі [1, арк. 287 адв.–290; 25, с. 476].

6. Разам з ваяводам полацкім Станіславам Станіслававічам Давойнам і сваёй цёткай княжной Ганнай Багданаўнай Друцкай-Любецкай,

⁴Наколькі відавочнай была гэтая недакладнасць ужо для даследчыкаў канца XIX – пачатку XX ст. сведчыць тое, што яна не перададзена знаёмым з вывадовымі матэрыяламі А. Банецкім [46, с. 20].

⁵У выпадку адсутнасці звестак па пэўным крытэрыі адпаведная пазіцыя прапускаецца.

⁶Тут і далей умоўным знакам (*) пазначаецца дата нараджэння, умоўным знакам (†) — дата смерці.

⁷Дата першай актыкацыі яго тастаменту.

⁸Дата невядома, актыкаваны 16.01.1596 у Віцебскім гродскім судзе, 25.06.1596 у Віцебскім земскім судзе [25, с. 470–477].

жонкай Мікалая Харленскага (Харлінскага), з'яўляўся спадкаемцам маёнткаў (Ішкалдзь, Лысіца, Лунін, Лунінец Навагрудскага ваяв.), якія засталіся пасля Ганны Іванаўны Сапегі, удавы старасты чаркаскага і канеўскага Яна Пятровіча Пенкі-Няміравіча⁹. Калі лістом ад 22.06.1569 С. Давойна перадаў Харленскім належную ім частку маёмасці, было адзначана, што Павел яшчэ не атрымаў сваёй долі, бо з'яўляўся непаўналетнім [10, арк. 263–263 адв.]. Ён веў працэс за гэтыя маёнткі з удавой С. Давойны княжной Барбарай Іванаўнай Саламярэцкай (1582–1586) [58, s. 210], у выніку 03.04.1586 адмовіўся на яе карысць ад сваёй долі (12-й часткі) у маёнтках Ішкалдзь, Лысіца, Вялікі Лунін [10, s. 264–267], узамен атрымаўшы ад яе маёнт. Малы Лунінец (Лунінец) [10, арк. 268–273; 36, с. 35]. Аднак неўзабаве Павел Янушавіч пазбыўся гэтага валодання. У рэестры дакументаў Дзятлавіцкага манастыра ад 1641 г. (уласніка Лунінца ў XVII ст. [36, с. 121–122]) пазначана, што Павел ужо ў 1580 г. (выпіс з Навагрудскага (?) гродскага суда ад 15 мая ці чэрвеня 1580 г.) прадаў в. Малы Лунінец кашталюну віцебскаму Мальхеру Сноўскаму-Граўжу і яго жонцы Барбары Янаўны Ключцы¹⁰. Затым 08.06.1582 Мальхер перадаў жонцы правы на ўсе набытыя маёнткі, у тым ліку Лунінец [4, арк. 105, 106 адв.]. Магчыма, Павел прадаў Лунінец Сноўскім у 1580 г., калі фактычна яшчэ не быў яго ўласнікам, а пасля пагаднення з Барбарай Саламярэцкай у 1586 г. гэтая здзелка набыла моц. Барбара Ключка ў 1588 г. збыла маёнтак жонцы падскарбія ВКЛ Мікалая Норушэвіча Барбары [4, арк. 105; 13, с. 337–341; 36, с. 35]. Безумоўна тое, што, калі ў 1592–1595 гг. адбываўся падзел маёнт. Лунінец паміж Норушэвічамі (уладальнікамі 11 частак) і Ганнай Багданаўнай, нар. княжной Друцкай-Любецкай, Харленскай і яе сынамі (атрымалі 12-ю частку, якая ў будучым ператварылася ў маёнт. Волька)¹¹ [4, арк. 92–95], Паўлу Янушавічу не належала ніякай долі ў гэтым зямельным комплексе.

Павел валодаў родавымі землямі ў Аршанскім пав. [58, s. 210]. Паводле тастамента, перадаў сынам сваю частку ў маёнт. Любча і іншых ва-

⁹ Пасля смерці Ганны, нар. Сапегі, Няміравіч маёнткі апынуліся ва ўласнасці ваяводы полацкага С. С. Давойны [53, s. 61–63]. Друцкія-Любецкія мелі права на іх, верагодна, праз «блізкасць» жонкі Багдана Раманавіча Зоф'і Янаўны Давойны.

¹⁰ Барбара Янаўна Ключка называецца цёткай Паўла Янушавіча. Не ўяўляецца магчымым вызначыць падставы такога пазначэння.

¹¹ Цяпер вёска Вулька I Лунінецкага раёна Брэсцкай вобласці. Ганна магла прэтэндаваць на зямлю ў Лунінцы на падставе згаданага вышэй ліста Станіслава Давойны ад 22.06.1569 і яго ж запісу ад 02.03.1570, па якім атрымала млын і ўроч. Дняпрэц у маёнт. Лунінец [4, арк. 29–29 адв., 259–259 адв.]. У XVIII ст. Волька (тады вядомая як Вулька Харлінская) зноў знаходзілася ў руках князеў Друцкіх-Любецкіх [2, арк. 386–389 адв.]. Выказваю шчырую падзяку Г. М. Брэгеру за зварот увагі на шэраг дакументаў, звязаных з гісторыяй Друцкіх-Любецкіх і іх валоданнямі ў XVII–XVIII стст.

лынскіх валоданнях ¹², спадчыну па бацьку, а таксама па князях Янушы і Дзмітрыі (?) Раманавічах ¹³ [1, арк. 287 адв.–290; 25, с. 475–476].

7. Жонка — Ганна Падоская, у 1596 г. жыла ў маёнт. Ходцы Аршанскага пав. [1, арк. 287 адв.–290; 25, с. 473].

8. Сыны — Якуб, Леў. Дочкі — Алена ¹⁴, Ганна, Соф’я [1, арк. 287 адв.–290; 25, с. 475–476]. Ужо А. Банецкі адзначаў, што далейшы лёс сыноў Паўла невядомы [46, с. 22]. Магчыма, іх далёкімі нашчадкамі былі Ваўрынец Юзафавіч ¹⁵ і Ігнат Тамашавіч Друцкія-Любецкія, якія ў канцы XVIII – першай трэці XIX ст. пражывалі ў Чавускім пав. Магілёўскай губ. [9, арк. 39; 30, с. 25–26].

Такім чынам, не выклікае сумненняў, што апісанне нашчадкаў Паўла Янушавіча ў Ю. Вольфа (сын Іван, унук Мікалай) з’яўляецца памылковым. Таксама не прасочваецца ніякай сувязі паміж валоданнямі Паўла (маёнт. Лунінец, які ў выніку быў ім прададзены і не ператварыўся ў спадчынны) і землямі Мікалая Іванавіча Друцкага-Любецкага, які з 1660-х гг. стаў уладальнікам маёнт. Лунін (не Лунінец). У 1727 г. падчас межавых спрэчак са стольнікам аршанскім кн. Юзафам Багданавічам Друцкім-Любецкім манахі Дзятлавіцкага манастыра сцвярджалі, што яны трымаюць маёнт. Лунінец па перадсмяротным запісе кн. Паўла Янушавіча Любецкага [4, арк. 260–261]. Верагодна, у дадзеным выпадку яны ўводзілі суд у зман. Маёнткаў стаў уласнасцю Дзятлавіцкага манастыра паводле тастамента навагрудскага шляхціца Канстанціна Багданавіча Долмата [4, арк. 48–56]. Што тычыцца Паўла Янушавіча, то, як паказана вышэй, Лунінец быў ім прададзены (а не запісаны манастыру) і нават не згадваецца ў яго тастаменце.

РЫГОР ІВАНАВІЧ КНЯЗЬ ДРУЦКІ-ЛЮБЕЦКІ

1. *паміж 1551–1567; †незадоўга да 20.01.1595 ¹⁶ [10, арк. 287].

2. Князь Іван Раманавіч Друцкі-Любецкі (†1567) і княжна Алена Солтанаўна Сакольская [10, арк. 274–274 адв.; 58, с. 207–208] (яе 2-і муж Васіль Цяпінскі, з якім была ў шлюбе ў 1580 г. [10, арк. 286]).

3. Браты — Іван (†паміж 1581–1586 гг.) [46, с. 23], Васіль (гл. далей). Сёстры — Багдана (муж — суддзя гродскі луцкі Астафі Малінскі), Ма-

¹² Іх назвы не чытаюцца, тэкст пашкоджаны.

¹³ Называе іх дзядзькамі, фактычна былі яму стрыечнымі дзядзямі.

¹⁴ А. Банецкі атаясаміў яе са згаданай Ю. Вольфам жонкай гараднічага віцебскага Мікалая Васілеўскага [46, с. 22; 58, с. 211].

¹⁵ Княжацкага тытула не ўжываў.

¹⁶ Дата пастановы Аршанскага земскага суда аб адкладанні працэсу з Сялявамі ў сувязі са смерцю Рыгора Іванавіча Друцкага-Любецкага.

рына (муж — Пётр Кубліцкі)¹⁷, Аўдоця (муж — Гермаген Сялява)¹⁸ [10, арк. 274–275 адв.; 46, s. 23].

5. Урадаў не займаў.

6. Паводле падзелу з братам Васілём ад 09.02.1586 (актыкаваны 19.02.1586 у Луцкім гродскім судзе), атрымаў валынскія валоданні роду — чацвёртую частку ў замку, мястэчку і прадмесці Любча, двары Залесцы і Козін (з аднайменнымі сёламі), сёлы Рудка, Стаў, Падолаўка Луцкага пав., пляц у г. Луцку [10, арк. 274–274 адв.]. Яшчэ ў 1583 г. распачаўся яго шматгадовы судовы працэс з сястрой Аўдоцяй, якая з прычыны неатрымання пасагу прэтэндавала на 4-ю частку відзеніцкіх і валынскіх валоданняў роду. Справа скончылася пасля смерці Рыгора дэкрэтам Аршанскага земскага суда ад 11.10.1595, які стаў на бок Аўдоцці і прысудзіў ёй долю ў маёнтках у Аршанскім пав. [10, арк. 281–289]. Паколькі відзеніцкія маёнткі¹⁹ належалі ў 1595 г. сям’і Рыгора, то, можна меркаваць, што іх ранейшы ўладальнік яго брат Васіль памёр да гэтага часу.

7. Жонка — дачка чашніка валынскага [56, s. 131] Марына (Маруша) Фёдараўна Рудзецкая (†паміж 11.10.1595 і 08.01.1602).

8. Сыны — Павел, Іван. Дачка — Аляксандра-Магдалена (†21.11.1645, муж Іван Гулевіч)²⁰ [10, арк. 324]. У дзяцінстве знаходзіліся пад апекай мужа цёткі суддзі гродскага луцкага Астафія Малінскага [10, арк. 290–291].

ВАСІЛЬ ІВАНАВІЧ КНЯЗЬ ДРУЦКІ-ЛЮБЕЦКІ

1. *каля 1567²¹, †задоўга да 20.01.1595 [10, арк. 287].

2–3. *Гл. Рыгор Іванавіч князь Друцкі-Любецкі.*

¹⁷ Мела сына Юрыя, дачок Марыну (у 1612 г. удава Крыштафа Даманскага), Зоф’ю (муж — падстараста аршанскі Абрам Падбярэзскі) Кубліцкіх.

¹⁸ Іх шлюб адбыўся ў 1580 г. [10, арк. 286].

¹⁹ Фактычна знаходзіліся ў заставе ў падсудка земскага аршанскага Паўла Углоўскага [10, арк. 281–289].

²⁰ Мела сыноў Міхаіла, Аляксандра і дачку Ганну (яе муж Станіслаў Насілоўскі) Гулевічаў.

²¹ У Ю. Вольфа адзіным сынам Івана Раманавіча Друцкага-Любецкага ад княжны Сакольскай называецца Рыгор [58, s. 208]. Верагодна, Васіль, як і яшчэ адзін брат Іван, не трапілі ў дакументы 1560-х гг. (на якія спасылаецца Ю. Вольф), бо нарадзіліся незадоўга да смерці бацькі і былі зусім немаўлятамі. Магчыма, тое, што падзел маёмасці паміж Васілём і Рыгорам быў ажыццёўлены толькі ў 1586 г., было абумоўлена дасягненнем Васілём панаўлення.

4. Праваслаўны. Верагодна, пахаваны ў Прачысценскай царкве Друцкага замка ²².

6. Паводле падзелу з братам Рыгорам ад 09.02.1586, атрымаў «рус-кія» валоданні роду — часткі ў замку і мястэчку Друцк, двары Відзенічы, Загараддзе, Палонная, Засеклі (з аднайменнымі сёламі), сёлы Гастынічы, Худава, Дакучын, Бяліца, Воўфінічы, Кацэвічы, Лялекі, Арава, Крывое Друцкага княства [10, арк. 274 адв.–275]. З іх Засеклі былі прададзены пісару земскаму аршанскаму Андрэю Васільевічу Варапаю (ліст ад 30.12.1586, актыкаваны 02.01.1587 у Аршанскім гродскім судзе) [10, арк. 276–279 адв.]. 04.11.1591 атрымаў дэкрэт ГТ ВКЛ па справе з Фёдарам Алехнавічам Барэйшам, які прысудзіў яму маёнт. Відзенічы (з в. Худава, Дакучын) Аршанскага пав., няслушна застаўлены кн. Юрыем Друцкім-Горскім Ф. Барэйшу [10, арк. 280–281].

7. Паколькі яго маёнткі адышлі брату, верагодна, не пакінуў нашчадкаў. Сумнеўна, каб наогул быў жанатым.

ПАВЕЛ РЫГОРАВІЧ КНЯЗЬ ДРУЦКІ-ЛЮБЕЦКІ

1. *каля 1582 ²³, †паміж 09.10.1640 і 21.10.1644 ²⁴.

2–3. *Бацька — Рыгор Іванавіч князь Друцкі-Любецкі (гл. вышэй).*

4. Праваслаўны. Член Люблінскага праваслаўнага брацтва (1601 г.) [58, s. 208]. 1 верасня 1619 г. падпісаў ліст вальнскай шляхты аб адкрыцці царквы, школы і шпітала пры Луцкім брацтве [38, с. 12].

5. Суддзя гродскі луцкі (фіксуецца з 01.09.1619 па 10.05.1627) [10, арк. 302], падстараста луцкі (згадваецца з 25.09.1630 па 05.02.1639) [16, с. 352, 748].

6. Цэнтрам яго вальнскіх валоданняў быў Козін, дзе змяшчалася сядзіба [10, арк. 293 адв.]. 28.06.1612 атрымаў (разам з застаўнымі трымальнікамі маёнткаў у Аршанскім пав. Тэафілам-Рыгорам Філонавічам Сіпайлам, Станіславам Станіслававічам Хамцом і яго жонкай падсудкаўнай земскай аршанскай Ганнай Паўлаўнай Углоўскай)

²² У сваім тастаменце Павел Янушавіч загадваў пахаваць сябе побач з труной кн. Васіля Друцкага-Любецкага, якога называў братам. З усіх вядомых Друцкіх-Любецкіх яму мог адпавядаць толькі Васіль Іванавіч. У сваю чаргу Васіль і яго брат Рыгор называюць Паўла Янушавіча «братам» падчас падзелу ў 1586 г. [10, арк. 274]. Прычыны такога наймення вызначыць цяжка. Магчыма, гэтая акалічнасць і абумовіла той факт, што ў вывадзе ад 1830 г. яны паказаны стрыечнымі братамі (гл. вышэй). У рэчаіснасці Павел Янушавіч прыходзіўся Васілю і Рыгору пляменнікам.

²³ Як паўнапраўны пачынае ўдзельнічаць у судовых працэсах з 1600 г. [46, с. 23]. У А. Нарбута дата яго нараджэння беспадстаўная — «каля 1560 г.» [33, с. 113].

²⁴ Другая крайняя дата на той падставе, што ў гэты час адзіным уладальнікам маёнт. Козін паказаны яго брат Іван.

адкладальны дэкрэт Аршанскага земскага суда па позве сваякоў — падстарасты аршанскага Абрама Падбярэзскага, Юрыя Кубліцкага і Марыны Даманскай аб атрыманні чвэрці ў дварах Відзенічы, Загараддзе, Палонная, с. Худава, замку і месце Друцку [10, арк. 292–294], 10.10.1617 атрымаў дэкрэт ГТ ВКЛ, які скасоўваў перадачу 4-й часткі ў відзеніцкіх маёнтках яго цётцы Аўдоцці Сяляве [10, арк. 295–295 адв.].

10 мая 1627 г. Павел разам з братам Іванам, як уласнік сяла Любча²⁵ атрымаў дэкрэт Луцкага падкаморскага суда па справе аб размежаванні з суседнімі маёнткамі кн. Ежы Заслаўскага, епіскапа луцкага і астрожскага Ераміі Пачапоўскага, архімандрыта жыдычынскага Іосіфа Мукасея-Бакавецкага, Бальцара і Аляксандра Раецкіх [10, арк. 302–307 адв.], 09.10.1640 разам з братам Іванам атрымаў дэкрэт Луцкага земскага суда па справе з канюшым каронным, старастам луцкім кн. Уладзіславам-Дамінікам Заслаўскім аб сёлах Залесцы, Тыхоцін, якія Павел некалі аддаў у заставу Багдану Амеляновічу, нашчадкі якога прадалі іх кашталянну кракаўскаму кн. Янушу Астрожскаму [10, арк. 315–319 адв.].

ІВАН (ЯН) РЫГОРАВІЧ КНЯЗЬ ДРУЦКІ-ЛЮБЕЦКІ

1. *каля 1594²⁶ [10, арк. 291–293], †паміж 15.09.1649 і 24.02.1651²⁷ [10, арк. 327].

2–3. *Гл. Павел Рыгоравіч князь Друцкі-Любецкі.*

²⁵ Апрача іх, долі ў ім мелі ваявода брацлаўскі, стараста жытомірскі кн. Аляксандр Заслаўскі, стараста луцкі Геранім Янавіч Харленскі, капітан Шыман і каралеўскі дваранін Крыштаф Харленскія. З трох апошніх Геранім быў унукам, а Шыман і Крыштаф сынамі княжны Ганны Багданаўны Друцкай-Любецкай і Мікалая Харленскага [4, арк. 92–93 адв]. Верагодна, спадчына па ёй стала асновай часткі Харленскіх у Любчы (валоданне ёй імі зафіксавана ўжо ў 1604 г. [18, с. 494–517]). Разыходжанне маёнт. Любча па розных руках тлумачыць факт істотнага змяншэння колькасці дымоў, якія належалі Друцкім-Любецкім на Валыні, з прыкладна 360 у 1528 г. да 79 у 1629 г. [45, с. 103].

²⁶ У 1612 г. з'яўляўся непаўналетнім, знаходзіўся пад апекай брата Паўла.

²⁷ У Ю. Вольфа [58, s. 208] адзначана, што ён фіксуецца на Валыні ў 1648–1653 гг. У 1653 г. Івана не было сярод жывых, а выклад Ю. Вольфа з'яўляецца вынікам некарэктнай перадачы даных у публікацыі пагадовых рэстраў падымнага за 1648–1655 гг. у серыйным выданні «Архіў Паўднёва-Заходняй Русі». У ім уладальнік маёнткаў і ў 1650, і ў 1653 г. паказаны Ян Друцкі-Любецкі [17, с. 449], у той час як у другім выпадку там павінны быць пазначаны яго спадкаемцы (больш дакладную перадачу крыніцы гл. [37, с. 651]).

4. Праваслаўны. 27 лістапада 1619 г. падпісаў скаргу²⁸ супраць крыўдаў, якія наносзяцца праваслаўным цэрквам г. Мінска з боку ваявод мінскага Пятра Тышкевіча [41, с. 130–132].

5. Падстараста аршанскі (фіксуецца з 18.02.1621 па 09.10.1640), паборца земскі аршанскі (18.02.1621) [10, арк. 296–298, 299 адв., 302, 308–310, 315; 26, с. 224–225], разам з пісарам вялікім ВКЛ Казімірам-Леанам Сапегам пасол ад Аршанскага пав. на Варшаўскі сойм 1637 г. (інструкцыя ад 11.12.1636) [10, арк. 310–314].

6. Набыў у Мацея і Гальшкі, нар. Ласкоўскай, Весялоўскіх фальв. Пісароўшчына Аршанскага пав.²⁹ (прадажны запіс ад 22.04.1625, актыкаваны 05.06.1625 у Аршанскім земскім судзе) [10, арк. 299–301].

21.10.1644 атрымаў дэкрэт Луцкага земскага суда аб размежаванні яго маёнт. Козін з валоданнямі епіскапа луцкага і астрожскага кн. Афанасія Пузыны [10, арк. 319–319 адв.], 18.01.1645 выдаў жонцы запіс аб забеспячэнні ўзятай у яе пазыкі ў 3000 зл. на сёлах Козін (разам з дваром), Пярэспа, Саловін Луцкага пав. (актыкаваны 25.01.1645 у Луцкім гродскім судзе) [10, арк. 320–323], 21.11.1645 атрымаў дэкрэт Кароннага Трыбунала па справе з дачкой сястры Аляксандры-Магдалены Ганнай, нар. Гулевіч, Насілоўскай аб вылучэнні для яе долі ў маёнт. Любча [10, арк. 324–325 адв.]. Разам з сям'ёй у 1648 г., падчас наступу казакоў, выехаў у с. Відзенічы, дзе знаходзіўся на працягу года [37, с. 209]³⁰. Як і ў выпадку яго брата, цэнтрам валынскіх валоданняў Івана быў Козін: 15.04.1649 ён унес у Луцкі гродскі суд маніфест аб знішчэнні маёмасных дакументаў у 1648 г. падчас нападу казакоў на яго [37, с. 80]. Па стане на 1650 г. на Валыні валодаў 94 дымамі (16 — у с. Любча, 7 — у с. Козін, 15 — у с. Пярэспа, 5 — у с. Рудка, 12 — у с. Залесцы, 5 — у с. Тыхоцін, 1 — у с. Саловін, 3 (дваром) — у г. Луцку і 30 дымамі, спустошанымі ў 1648–1649 гг.) [37, с. 454].

7. 1-я жонка — N. Лавейка [46, s. 23; 58, s. 210], 2-я жонка — Настася Кісель [10, арк. 320].

8. Дзеці ад 1-га шлюбу³¹: сыны Мікалай (гл. далей), Ян (*да 1637, езуіт), Рыгор (*да 1637), дачка Кацярына (муж стражнік мінскі Та-

²⁸ У спісе падпісантаў пазначаны на другім месцы (пасля кн. Аляксандра Агінскага), што сведчыць пра яго высокі сацыяльны статус.

²⁹ У А. Банецкага памылкова лакалізаваны ў Луцкім пав. [46, s. 23].

³⁰ Пра гэтыя падзеі вядома з пераказу дэкрэта Луцкага земскага суда ад 11.03.1651, у якім Іван выступае як адказчык. Але, верагодна, такім чынам адлюстроўваюцца рэаліі часу пачатку працэсу, на момант выдання дэкрэта Івана ўжо не было сярод жывых.

³¹ У С. Урускага [54, s. 151] іх маці памылкова названа Настасся Кісель.

маш Цадроўскі, шлюб паміж 02.12.1654 і 06.03.1655)³² [10, арк. 328, 330 адв.–331].

Такім чынам, гіпотэза Ю. Вольфа, што Павел і Іван былі бацькам і сынам, не пацвярджаецца. Яны з'яўляліся роднымі братамі і, як і ў выпадку папярэдняга пакалення, фактычна падзялілі маёнткі па геаграфічным прынцыпе. Павел трымаў землі на Валыні, а Іван — у Аршанскім павеце (хоць і захоўваў нейкую долю ў любчанскіх маёнтках). Таксама, як у папярэднім пакаленні, пасля смерці аднаго з братоў увесь маёмасны комплекс Друцкіх-Любецкіх сканцэнтравалася ў адных руках. Любчанскія маёнткі, відавочна, былі большымі за аршанскія, таму пасля смерці брата Іван пераехаў на Валын, што, між іншым, выклікала адмову ім ад ураду падстарасты аршанскага³³. Як і Павел Янушавіч, Іван Рыгоровіч быў звязаны з Сапегамі (разам з Казімірам-Леанам Сапегам абраны паслом на сойм). Магчыма, кліентальныя стасункі ў дачыненні да Сапегі вынікалі з прыналежнасці да шляхты Аршанскага пав., у якім Сапегі мелі традыцыйна моцныя пазіцыі.

МІКАЛАЙ ІВАНАВІЧ КНЯЗЬ ДРУЦКІ-ЛЮБЕЦКІ

1. *да 1633; †паміж 09.06.1668 і 04.06.1671³⁴.

2–3. *Бацька — Іван (Ян) Рыгоровіч князь Друцкі-Любецкі (гл. вышэй).*

4. Веравызнанне невядома. Бацька, прынамсі, у маладосці быў праваслаўным, але брат Ян — безумоўны католік. Жонка Крысціна Статкевіч — дачка знакамітага абаронцы праваслаўя, але яе маці — кальвіністка або каталічка. Паводле Т. Кемпы, Крысціна, як і астатнія дочки Багдана Статкевіча, былі праваслаўнымі [47, s. 366; 52, s. 495].

5. Стольнік мсціслаўскі (на 02.06.1668)³⁵ [7, арк. 2–2 адв.]. У «Кампендыуме» Альберта Віюка-Каяловіча адзначана, што братам езуітам кн. Друцкага-Любецкага з'яўляўся неназваны па імені «чалавек, дасведчаны ў рыцарскіх справах» [57, s. 46]. Ужо Ю. Вольф з пэўнай засцярогай, але атаясамляў іх з Янам і Мікалаем Іванавічамі Друцкімі-Любецкімі [58, s. 211]. Магчыма, Мікалай праявіў сябе ў вайскавай сферы падчас вайны з Маскоўскай дзяржавай (1654–1667 г). Ускосна пра гэта сведчыць тое, што яго цесць Багдан Вільгельмавіч [57, s. 101] і сваяк

³² Разам з мужам вяла шматлікія судовыя працэсы з пляменнікам кн. Багданам Мікалаевічам Друцкім-Любецкім [44, с. 270–272].

³³ Фіксуецца без ураду ўжо 21.10.1644, а 21.11.1645 называецца былым аршанскім падстарастам [10, арк. 324].

³⁴ Памёр перад сваёй жонкай, таму што апекуны для яго сыноў прызначаны па яе тастаменце [6, арк. 167].

³⁵ Т. Кемпа называе яго падкаморыем brasлаўскім [47, s. 366; 52, s. 495], але ў спісах brasлаўскіх ураднікаў ён не фіксуецца [55, s. 558–561].

Крыштаф Янавіч (гл. далей) прымалі актыўны ўдзел у войнах 1640–1660-х гг. З вайсковымі дасягненнямі можа быць звязана і намінацыя на ўрад стольніка мсціслаўскага. Нельга выключыць і таго, што атрыманню пасады паспрыяла ўплывовае становішча Статкевічаў у Мсціслаўскім ваяводстве, дзе Багдан Статкевіч быў паслядоўна падкаморыем і кашталянам [52, s. 493] ³⁶.

6. Стала пражываў на «беларускіх» ³⁷ землях ВКЛ [10, арк. 329]. Атрымаў відзеніцкія (валодаў імі яшчэ ў 1668 г.) [28, с. 257] і любчанскія маёнткі (24.02.1651 выдаў мачасе квіт (актыкаваны 06.03.1651 у Луцкім гродскім судзе) аб прыняцці маёмасці, якая засталася пасля бацькі [10, арк. 326–327]). З прычыны перадачы бацькам часткі родавай маёмасці сваёй другой жонцы, а таксама ў выніку ваенных дзеянняў і эпідэміі валынскія маёнткі Мікалая і яго братоў істотна зменшыліся — у 1652 г. яны трымалі толькі 11 цэлых дымоў (4 спустошана) у с. Залесцы, 5 цэлых (15 спустошана) — у с. Любча, 2 цэлыя (4 спустошана) — у с. Тыхоцін, 2 цэлыя — у с. Рудка [37, с. 651]. Гэта стала падставай для канфлікту Мікалая і братоў з мачахай. 28.01.1655 ён разам з братамі атрымаў дэкрэт Луцкага земскага суда па справе аб перашкодах з іх боку ёй у трыманні застаўленых мужам Іванам маёнткаў [10, арк. 328–331].

Але ў 1668 г. Мікалай быў уладальнікам не толькі гэтых істотна здрабнелых у параўнанні з ранейшымі часамі зямель, але і даволі значных маёнткавых комплексаў — Луніна ў Навагрудскім ваяводстве, Пагоста ў Пінскім павеце, Любавічаў у Аршанскім павеце.

Лунін і Пагост перайшлі да кн. Мікалая Друцкага-Любецкага наступным чынам ³⁸. Па стане на 1613 г. гэтыя маёнткі знаходзіліся ў руках кашталяна троцкага Юрыя Мікалаевіча Радзівіла, які, не маючы нашчадкаў, 25.07.1612 запісаў усю маёмасць стрыечным братам — кашталяну віленскаму Янушу і ваяводзе віленскаму Крыштафу Крыштафавічам Радзівілам [6, арк. 129; 7, арк. 5–5 адв.]. Тастаментам ад 11.02.1613 Юрый Мікалаевіч пакінуў сваім сёстрам Зоф’і (муж — маршалак ВКЛ Крыштаф Дарагастайскі) і Кацярыне (муж — стараста ўшпольскі Пётр Гарайскі) па 10 тыс. зл. [6, арк. 129; 7, арк. 5 адв.]. Але іх гэта не задаволіла, і яны распачалі працэс супраць Януша і Крыштафа [6, арк. 150–150 адв.; 11], у выніку якога Зоф’я Дарагастайская і яе муж атрымалі дадаткова 50 тыс. зл., а Кацярына Гарайская і яе

³⁶ Апрача таго, у адрозненне ад саміх Друцкіх-Любецкіх Статкевічы мелі маёнткі на Мсціслаўшчыне. Паводле рэестра падымнага ад 1667 г., падкаморы аршанскі Крыштаф Янавіч Статкевіч валодаў маёнт. Паланіца з 96 дымамі [50, s. 16].

³⁷ У перакладзе XIX ст. з дваранскай справы памылкова «бязозерских». Маецца на ўвазе Аршанскі павет.

³⁸ Факт валодання імі адзначаны ў [36, с. 43], але шлях іх пераходу да Друцкіх-Любецкіх не акрэслены.

сям'я — маёнткі Пагост, Лунін, Бобрык і Хатынічы ў Навагрудскім ваяводстве і Пінскім павеце, а таксама камяніцу ў Вільні, што было замацавана запісам на карысць сыноў Кацярыны Пятра і Крыштафа Гарайскіх ад 07.03.1614 [6, арк. 129 адв., 165–165 адв.; 7, арк. 11 адв.–12; 11, к. 34–37, 43–45].

Пасля смерці маці Пётр і Крыштаф падзялілі маёмасць, першы атрымаў Пагост і Лунін, да другога адышлі Бобрык і Хатынічы [7, арк. 12 адв.]. Пётр ажаніўся з дачкой судзі земскага лідскага Ежы Францкевіча-Радзімінскага Ганнай, разам з якой 08.03.1633 набыў у брата (які не меў дзяцей) за 30 тыс. зл. фальв. Парахонск Пінскага пав. [6, арк. 141 адв.], затым заставіў жонцы за тыя ж 30 тыс. зл. Лунін і Парахонск (запіс ад 10.01.1636) [6, арк. 173; 7, арк. 13]. Другім шлюбам Ганна Францкевіч-Радзімінская была за падкаморыем мсціслаўскім (затым кашталянам навагрудскім) Багданам Вільгельмавічам Статкевічам, пры гэтым сваю адзіную дачку ад Пятра Гарайскага Кацярыну яна выдала за сына Багдана ад першага шлюбу³⁹ Міхаіла-Уладзіміра [7, арк. 13 адв.–14]. Кацярына дароўным запісам ад 02.10.1649 (актыкаваным 15.10.1649 у Аршанскім земскім судзе) перадала мужу Міхаілу-Уладзіміру Статкевічу спадчынныя па бацьку маёнткі Лунін, Пагост і Парахонск, а ён, у сваю чаргу, запісаў ёй 60 тыс. зл. на ўласных маёнтках Баркалабава і Буйнічы Аршанскага пав. [6, арк. 142; 7, арк. 14]. Адзіным дзіцем Міхаіла-Уладзіміра⁴⁰ і Кацярыны Статкевічаў была Кацярына, якая памерла сіратой у падлеткавым узросце паміж 27.01.1664 і 05.06.1665⁴¹, пакінуўшы тастамент ад 10.04.1663⁴² [6, арк. 173 адв.]. Такім чынам, на ёй канчаткова перарвалася лінія нашчадкаў Пятра і Ка-

³⁹З княжной Аленай Багданаўнай Саламярэцкай. Багдан і яго першая жонка былі вядомымі фундатарамі праваслаўных цэркваў і манастыроў, абаронцамі праваслаўя ў цэлым [43, с. 119–120; 52, с. 493–496].

⁴⁰Міхаіл-Уладзімір быў чалавекам трагічнага лёсу. Падчас паўстання Багдана Хмяльніцкага ён перайшоў на бок казакоў, за што частка яго маёнткаў (у тым ліку Пагост) была секвестравана [47, с. 366; 52, с. 495]. Яго сучаснік Альберт Вюнк-Каяловіч занатаваў, што Статкевіч перад смерцю стаў манахам (відавочна, праваслаўным) [48, р. 604–605], што цалкам верагодна.

⁴¹У 1664 г. жыла пры бабцы Ганне Францкевіч-Радзімінскай, пасля яе смерці апынулася пад апекай Крыштафа Янавіча Статкевіча. Яе дакладна не было сярод жывых 5 чэрвеня 1665 г., калі Статкевіч і Друцкія-Любецкія ўжо вялі ў Галоўным Трыбунале ВКЛ працэс за яе спадчыну [6, арк. 152].

⁴²Магчыма, у рэстры ад 1780 г., адкуль узяты звесткі пра тастамент Кацярыны, памылкова пазначаны год. Нельга выключыць, што ў сапраўднасці тастамент быў датаваны 1665 г. Калі дата 1663 г. правільная, то Кацярына павінна была нарадзіцца да 1650 г., бо падчас стварэння тастамента была паўналетняй (гэта значыць дасягнула 13 гадоў).

цярыны, нар. князеўны Радзівіл, Гарайскай, а таксама мужчынская лінія нашчадкаў Багдана Вільгельмавіча Статкевіча.

На багатыя пагарайскія маёнткі мелася некалькі прэтэндэнтаў. Перш за ўсё дачка Ганны Францкевіч-Радзівінскай ад другога шлюбу (з Багданам Статкевічам) Крысціна і яе муж кн. Мікалай Іванавіч Друцкі-Любецкі. Ганна Францкевіч-Радзівінская дароўным запісам ад 27.01.1664 (актыкаваным 11.06.1664 у ГТ ВКЛ⁴³) фактычна адмовілася ад сваіх правоў на маёнткі на карысць дачкі Крысціны і зяця, перадаўшы ім застаўныя (ад 1-га мужа Пятра Гарайскага) маёнткі Лунін і Пагост і неабцяжараную пазыкамі палову маёнт. Любавічы Аршанскага пав. (вотчыну Статкевічаў) [10, арк. 332–333 адв.]. Наступным прэтэндэнтам з’яўляўся стрыечны брат Міхаіла-Уладзіміра Статкевіча вядомы вайсковы дзеяч часоў вайны з Маскоўскай дзяржавай (1654–1667 гг.) «генеральны палкоўнік у Белай Русі» [15, с. 240–241, 248–250; 52, с. 496–498], падкаморы аршанскі Крыштаф Янавіч Статкевіч, які, паводле тастамента Кацярыны Міхайлаўны-Уладзіміраўны, прызначаўся ўладальнікам яе зямель [6, арк. 154, 174; 7, арк. 14 адв.–15]. Нарэшце, канюшы ВКЛ кн. Багуслаў Радзівіл заявіў аб намеры вярнуць Лунін і Пагост у валоданне свайго роду, аргументуючы гэта тым, што не засталася ніводнага прамога нашчадка Кацярыны, нар. князеўны Радзівіл, Гарайскай, праз якую гэтыя землі некалі адышлі да Гарайскіх. Апрача таго, Багуслаў Радзівіл не прызнаваў сапраўднасці запісу ад 02.10.1649 Кацярыны Пятроўны Гарайскай свайму мужу (на гэтыя маёнткі) [6, арк. 129–130 адв.; 7, арк. 5 адв.–10 адв.]. Гэта прывяло да разгортвання шматбаковых судовых працэсаў.

У 1665–1667 гг. у Галоўным Трыбунале ВКЛ, Пінскім земскім і гродскім судах, Навагрудскім земскім судзе вялі працэсы Крыштаф Статкевіч і Мікалай-Друцкі-Любецкі (разам з жонкай Крысцінай Статкевіч). У выніку Навагрудскі земскі суд пастановай ад 21.01.1667 скасаваў тастамент Кацярыны Міхайлаўны-Уладзіміраўны Статкевіч (з прычыны яго складання пад прымусам Крыштафа Статкевіча), перадаў маёнткі Любавічы і Парахонск, а таксама 110 тыс., забяспечаных на розных валоданнях, Друцкім-Любецкім, а наконт трымання Пагоста і Луніна адзначыў, што на іх у асобным працэсе выказаў прэтэнзіі Багуслаў Радзівіл [6, арк. 154; 7, арк. 14 адв.–15]. Гэтая справа таксама завяршылася на карысць Друцкіх-Любецкіх дэкрэтам Пінскага земскага суда ад 02.06.1668, які прысудзіў ім маёнткі Лунін і Пагост [7, арк. 2–25 адв.; 8, арк. 1–8 адв.]⁴⁴.

⁴³ На момант актыкацыі Ганны ўжо не было сярод жывых [10, арк. 332].

⁴⁴ Працэс за Лунін, Пагост і Парахонск аднавіўся ў сярэдзіне XVIII ст. У 1754 г. харужы ВКЛ кн. Геранім-Фларыян Радзівіл выдаў позову ў ГТ ВКЛ нашчадкам Мікалая

Кн. Мікалай і Крысціна, нар. Статкевіч, Друцкія-Любецкія, такім чынам, сталі ўладальнікамі даволі значных маёмасных комплексаў — Луніна, Пагоста, Парахонска і Любавічаў⁴⁵. Але амаль адразу частка гэтых маёнткаў была застаўлена. 05.01.1668 Друцкія-Любецкія выказалі намер выкупіць застаўлення за 65 тыс. зл. падкаморыю аршанскаму мястэчка і двор Любавічы [10, арк. 334–335]. Што тычыцца палескіх маёнткаў роду, то па стане на 1668 г. Лунін знаходзіўся ў заставе за 18 тыс. зл. у архімандрыта слускага Феадосія Васілевіча [14, с. 237–238; 36, с. 43; 58, с. 210]. 4 чэрвеня 1671 г. апекуны сыноў Мікалая Друцкага-Любецкага з мэтай пакрыцця даўгоў перадалі Феадосію Васілевічу ў 9-гадовую арэнду маёнт. Пагост з фальваркамі Пагост, Церабень, Хмяль-

Іванавіча Друцкага-Любецкага. Затым працэс працягваў гетман ВКЛ кн. Міхал-Казімір Радзівіл, які ў 1761 г. нават заняў маёнт. Пагост. Зусім складанай сітуацыя для Друцкіх-Любецкіх (іх прадстаўлялі стальніковіч аршанскі Францішак Багданавіч Друцкі-Любецкі і яго маці Вікторыя Скірмунт) стала ў 1763 г., калі за справу ўзяўся новы ваявода віленскі кн. Караль-Станіслаў Радзівіл, які атрымаў станоўчы для сябе вырак Галоўнага Трыбунала ВКЛ, а 28.06.1763 быў уведзены ў валоданне маёнткамі Пагост, Лунін і паловай Парахонска. Пры гэтым ён запісам ад 30.06.1763 перадаў Вікторыі і яе сыну Францішку Друцкім-Любецкім маёнткі Пагост і Лунін у пажыццёвае валоданне (як сцвярджалі самі Друцкія-Любецкія яны пайшлі на гэты крок пад прымусам). Друцкіх-Любецкіх выратавала змена караля ў Рэчы Паспалітай і канфлікт К.—С. Радзівіла з Генеральнай канфедэрацыяй ВКЛ [24, с. 490], якая 17.10.1764 скасавала ўсе дакументы і дэкрэты ГТ ВКЛ аб перадачы маёнткаў Радзівілам і вярнула валоданні Друцкім-Любецкім [6, арк. 106–117, 169–170]. Аргументы бакоў у гэтай спрэчцы ў параўнанні з XVII ст. істотна не змяніліся. Радзівілы рабілі націск на тое, што род Гарайскіх цалкам згас на Кацярыне Статкевіч, таму маёнткі павінны вярнуцца ім, таксама яны не прызнавалі дароўны запіс Кацярыны Пятроўны Гарайскай ад 1649 г. Друцкія-Любецкія падмацоўвалі сваю пазіцыю тым, што Гарайскія атрымалі маёнткі ад Радзівілаў не ў якасці пасагу, а ў дар, затым Кацярына Пятроўна Гарайская падаравала маёнткі свайму мужу Міхаілу-Уладзіміру Статкевічу, Крысціна Багданаўна Статкевіч была спадчынніцай і Міхаіла-Уладзіміра (як зводная сястра), і яго дачкі Кацярыны (як цётка). Апрача таго, у якасці доказу дадавалася тое, што Багуслаў Радзівіл не згадаў гэтыя маёнткі ў сваім тастаменце, тым самым, нібыта прызнаўшы іх страту [6, арк. 143, 179–181 адв.]. Справа была канчаткова скончана толькі ў 1779 г. 25.07.1779 князі Караль-Станіслаў, ваявода віленскі, і Геранім Радзівілы выдалі ліст кн. Францішку і Генавефе, нар. Алізар, Друцкім-Любецкім аб адмове ад прэтэнзій на маёнткі Пагост, Парахонск і Лунін [6, арк. 171]. Апошнія, у сваю чаргу, тады ж выдалі Радзівілам квітацыйна-асекурацыйны запіс аб адсутнасці прэтэнзій з іх боку таксама [7, арк. 42].

⁴⁵ Пра памер гэтых маёнткаў можна скласці ўражанне на падставе звестак рэстра падымнага ад 1690 г. Так, сын Мікалая Сымон-Дамінік валодаў 40 дымамі ў маёнтках у Аршанскім пав. і маёнт. Пагост Пінскага пав. Другі сын Мікалая Багдан-Казімір — 17 дымамі ў маёнт. Лунін Навагрудскага ваяв., 13 дымамі ў маёнт. Парахонск Пінскага пав. [3, арк. 163 адв., 234, 249 адв., 251].

нік, Пласкінь, з вёскамі Камень, Лобча, Дубнавічы, Парахонск, Ботава, Чухава, Дабраслаўка, Пласкінь, Ліпнікі, Церабень [6, арк. 167–168 адв.]. Тыя ж апекуны ў 1678 г. гвалтоўна адабралі гэтыя землі ў сястры Ф. Васілевіча Лізаветы, настаяцельніцы Віленскага Свята-Духава манастыра [12, с. 220–222; 36, с. 43; 58, s. 210] ⁴⁶.

7. Жонка — дачка кашталяна навагрудскага Крысціна Багданаўна Статкевіч (†да 04.06.1671). Шлюбу Мікалая з Крысцінай Статкевіч магла паспрыяць наяўнасць маёнткаў у адным (Аршанскім) павеце (Відзенічы Друцкіх-Любецкіх і Любавічы Статкевічаў) ⁴⁷. Калі прыняць гіпотэзу, што і Мікалай, і Крысціна былі праваслаўнымі (гл. вышэй), супольнае веравызнанне таксама магло стаць адным з фактараў пры заключэнні шлюбу.

8. Дзеці — Сымон-Дамінік (каралеўскі палкоўнік, падстолі і стольнік уладзімірскі, затым стольнік оўруцкі, кашталян мінскі, разам з братам Багданам актыўна ўдзельнічаў на баку «рэспубліканцаў» у грамадзянскай вайне ў ВКЛ на мяжы XVII–XVIII стст.), Тэадор (памёр у маладосці), Багдан-Казімір (стольнік аршанскі) ⁴⁸, якія ў дзяцінстве знаходзіліся пад апекай ваяводы троцкага кн. Марцыяна Агінскага, маршалка вялікага літ. кн. Гілярыя Палубінскага, пісара літ. кн. Міхала Друцкага-Сакалінскага.

Такім чынам, можна ўпэўнена сцвярджаць, што пакаленны роспіс роду князёў Друцкіх-Любецкіх за XVII ст., зроблены Ю. Вольфам, утрымлівае шматлікія недакладнасці. Больш карэктна ўнутрыродавыя сувязі перададзены ў матэрыялах, якія падаваліся ў Мінскі дваранскі эпутаткі сход, а ў наступным былі пераказаны ў «Польскім гербоўніку» А. Банецкага і А. Рэіскага. Што тычыцца маёмаснага становішча і грамадска-палітычнай ролі Друцкіх-Любецкіх у канцы XVI–XVII стст., то ў гэты перыяд род належаў да шэрагаў сярэднезаможнай шляхты. Насуперак прынятаму ў гістарыяграфіі меркаванню [34, с. 71; 59, s. 51], гэты перыяд не быў часам заняпаду роду. Сапраўды, Друцкія-Любец-

⁴⁶ Спрэчкі з Дзятлавіцкім манастыром (спадкаемцам Ф. Васілевіча) працягваў сын Мікалая кн. Сымон Друцкі-Любецкі, які ў 1687–1699 гг. судзіўся з манастыром у Навагрудскім гродскім судзе, Пінскім земскім і гродскім судах, Галоўным Трыбунале ВКЛ. Падчас канфлікту Сымон Друцкі-Любецкі нават часова захапіў манастырскі маёнтак Лунінец. Справа скончылася ў 1699 г., калі князь Друцкі-Любецкі квітам ад 01.12.1699 адмовіўся ад прэтэнзій да манастыра [4, арк. 262–267; 6, арк. 348–353; 36, с. 43; 58, s. 210].

⁴⁷ Абранне шлюбных пар у межах лакальнай (павятовай) супольнасці было характэрна для сярэднезаможнай шляхты ВКЛ [40, с. 119].

⁴⁸ Усе нарадзіліся пасля 1660 г., бо ў 1678 г. яшчэ знаходзіліся пад апекай. Пра Сымона-Дамініка і Багдана-Казіміра падрабязней гл. [20; 46, s. 22; 56, s. 128; 58, s. 210–211].

кія дзейнічалі на павятовым узроўні, але стала ўваходзілі ў шэрагі грамадска-палітычнай эліты Луцкага і Аршанскага паведаў. На становішча роду дваіста ўплываў дэмаграфічны фактар. З аднаго боку, невялікая колькасць мужчынскіх нашчадкаў дазваляла захоўваць даволі цэласны маёмасны комплекс⁴⁹, з другога боку, невысокая працягласць жыцця перашкаджала будаваць палітычныя кар’еры⁵⁰. Падмурак будучаму ўзвышэнню роду, якое адбылося ў XVIII ст., заклаў Мікалай Іванавіч Друцкі-Любецкі. У выніку ўдалага шлюбу з Крысцінай Багданаўнай Статкевіч, спадчынніцай значных маёнткаў згаслай галіны Гарайскіх, ён атрымаў Пагост, Лунін і Любавічы, правы на якія здолеў адстаяць падчас судовых працэсаў з Багуславам Радзівілам і Крыштафам Статкевічам. У палітычным жыцці прадстаўнікі роду спачатку адносіліся да шляхты, звязанай з Сапегамі, а ў сярэдзіне XVII ст. Мікалай Іванавіч быў чалавекам, бліжэй да магутных у той перыяд Статкевічаў. У цэлым, князі Друцкія-Любецкія ўяўлялі сабой даволі характэрны прыклад сярэднезаможнай шляхты, але намаганнямі Мікалая род істотна павялічыў уласнае значэнне, што стала асновай для паспяховай кар’еры яго сыноў Сымона і Багдана.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Актавая кніга Віцебскага земскага суда (05.01.1595–29.06.1596) // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). — Ф. 1751. — Воп. 1. — Спр. 2. — 368 арк.
2. Актавая кніга Навагрудскага гродскага суда (02.01.1769–31.12.1771) // НГАБ. — Ф. 1730. — Воп. 1. — Спр. 40. — 2869 арк.
3. Актавая кніга Пінскага гродскага суда (11.06.1677–25.01.1691) // НГАБ. — Ф. 1733. — Воп. 1. — Спр. 10. — 256 арк.
4. Выпісы з актавых кніг Галоўнага Трыбуналу ВКЛ, гродскіх і земскіх судоў Мінскага і Навагрудскага ваяводстваў і Мазырскага пав. па справах аб маёнтках, якія належаць Дзятлавіцкаму манастыру // НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 4. — Спр. 946. — 371 арк.
5. Генеалагічныя матэрыялы па гісторыі родаў князёў Друцкіх, Друцкіх-Любецкіх, Друцкіх-Сакалінскіх, Друцкіх-Азярэцкіх і іншых // НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 1. — Спр. 32. — 32 арк.
6. Дакументы аб эканамічным стане маёнткаў князёў Радзівілаў — Паўстынь Случкага пав., Пагост Пінскага пав., Паголе, Палендышкі // НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 4. — Спр. 1490. — 275 арк.

⁴⁹ Тым не менш у пачатку XVII ст. пэўная частка любчанскіх валоданняў ужо не належала Друцкім-Любецкім і адышла да іншых родаў, перш за ўсё да Харленскіх.

⁵⁰ Невысокая працягласць жыцця Друцкіх-Любецкіх адзначана і для папярэдняга перыяду [34, с. 71].

7. Документы аб правах на валоданне маёнткамі Пагост, Лунін, Бобрык Пінскага пав. // НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 4. — Спр. 2091. — 55 арк.
8. Дэкрэт Пінскага земскага суда па справе паміж кн. Багуславам Радзівілам і кн. Мікалаем Друцкім-Любецкім аб правах валодання маёнткамі Пагост і Лунін Навагрудскага пав. // НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 4. — Спр. 2092. — 26 арк.
9. Рашэнні Беларуска-Магілёўскага дваранскага сходу (1799–1801 гг.) // НГАБ. — Ф. 2066. — Воп. 1. — Спр. 8. — 170 арк.
10. Справа аб дваранскім паходжанні роду Друцкіх-Любецкіх // НГАБ. — Ф. 319. — Воп. 2. — Спр. 1890. — 495 арк.
11. Synowie Krzysztofa M. Radziwiłła — sprawy wspólne // Archiwum Główne Akt Dawnych. — Archiwum Radziwiłłów. — Dz. 11 (Dokumenty rodzinne). — Sygn. 32. — 163 k.
12. Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. — Т. 11: Акты Главного Литовского трибунала. — Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1880. — XLI, 545, 71 с.
13. Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. — Т. 13: Акты Главного Литовского трибунала. — Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1886. — XII, 481 с.
14. Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. — Т. 15: Акты Главного Литовского трибунала. — Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1888. — XLIII, 552 с.
15. Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. — Т. 34: Акты, относящиеся ко времени войны за Малороссию (1654–1667 гг.). — Вильна: Русский почин, 1909. — LI, 588 с.
16. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. — Ч. 1. — Т. 6: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648 гг.). — Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. — 2, 182, 938 с.
17. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. — Ч. 7. — Т. 2: Акты о заселении Юго-Западной России. — Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. — II, II, 210, 644 с.
18. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. — Ч. 8. — Т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. — Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1909. — 120, 708, XXX с.
19. Варонін, В. Друцкія князі XIV стагоддзя // Беларускі гістарычны агляд. — 2002. — Т. 9. — Сш. 1–2. — С. 3–30.
20. Віцько, Д. Пінскі соймак у канцы XVII – пачатку XVIII ст.: функцыянаванне і палітычнае жыццё // Беларускі гістарычны часопіс. — 2011. — № 2. — С. 22–30.
21. Войтович, Л. Княжа доба: портреты еліты. — Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. — 782 с.

22. Воронин, В. А. Князья Друцкие в исторической традиции и общественно-политической жизни Великого Княжества Литовского середины XIII – середины XVI в. / В. А. Воронин // Друцк: Друцк и Друцкая воля (княжество) в IX–XII вв., летопись древних слоев, князья Друцкие и их владения в XIII–XVIII вв., ремесло, промыслы, торговля (по данным археологии, нумизматики, письменных источников), памяти архитектуры и объекты туризма. — Минск: Беларуская навука, 2014 — С. 211–219.
23. Гродненские губернаторы (1801–1917 гг.): документально-биографические очерки / Т. Ю. Афанасьева, Р. Ф. Горячева, В. В. Швед. — Гродно: Гродн. тип., 2007. — 168 с.
24. Грыцкевіч, А. Радзівіл Кароль Станіслаў // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя. — У 2 т. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — Мінск : БелЭн, 2007. — С. 489–490.
25. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской / Под ред. М. Веревкина. — Вып. 20. — Витебск: Типолитография Г. А. Малкина, 1890. — XVI, 512, XXX с.
26. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской / Под ред. М. Веревкина. — Вып. 22. — Витебск: Типолитография Г. А. Малкина, 1891. — X, 501, 3, XXXV с.
27. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской / Под ред. М. Веревкина. — Вып. 23. — Витебск: Типолитография Г. А. Малкина, 1892. — VIII, 512, 6 с.
28. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской / Под ред. М. Веревкина. — Вып. 26. — Витебск: Типолитография Г. А. Малкина, 1895. — 2, 516, XXXIV с.
29. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской / Под ред. Д. И. Довгялло. — Вып. 31. — Витебск: Губернская типолитография, 1903. — VIII, 449, 54, XXVI с.
30. Залівака, А. Шляхта Магілёўскай губерні. Спісы: Фасцыкул II. — Мінск: Энцыклапедыкс, 2012. — 80 с.
31. Кузьмин, А. В. Опыт комментирования к актам Полоцкой земли второй половины XIII – начала XV в. // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. — 2007. — № 4. — С. 50–68.
32. Лицкевич, О. В. Поручительство русско-литовской знати за нобиля Братошу Койлутовича // Беларуская даўніна. — Вып. 1. — Мінск, 2014. — С. 29–58.
33. Нарбут, А. Н. Генеалогия Белоруссии. — Вып. 2 (XVI–XVIII вв.). — Москва: Анна, 1994. — 168 с.
34. Насевіч, В. Л. Друцкае княства і князі Друцкія // Друцк старажытны: Да 1000-годдзя ўзнікнення горада / Рэд. кал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. — Мінск, 2000. — С. 49–91.
35. Насевіч, В. Друцкія Любецкія // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя. — У 2 т. — Т. 1: Абаленскі — Кадэцкія. — Мінск : БелЭн, 2005. — С. 602.

36. Насевич, В. Л. У складзе Вялікага Княства Літоўскага // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лунінецкага раёна / Укл. Т. В. Канапацкая. — Мінск, 1995. — С. 29–45.
37. Національно-визвольна війна в Україні (1648–1651): збірник за документами актових книг / Упорядники: Л. А. Сухих, В. В. Страшко. — Київ, 2008. — 1012 с.
38. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. — Т. 1. — Киев: Литотипографическое заведение И. К. Вальнера, 1841. — 4, XXI, 2, 273, 112, 2, 473, 8 с.
39. Рыбчонок, С. Родословие князей Друцких в XIV–XVII вв. // Друцк: Друцк и Друцкая волость (княжество) в IX–XII вв., летопись древних слоев, князя Друцкие и их владения в XIII–XVIII вв., ремесло, промыслы, торговля (по данным археологии, нумизматики, письменных источников), память архитектуры и объекты туризма. — Минск: Беларуская навука, 2014 — С. 219–234.
40. Сліж, Н. Сямейныя адносіны і шлюбныя стратэгіі Саламярэцкіх у 16–першай палове 17 ст. // Гістарычны альманах. — 2005. — Т. 11. — С. 86–121.
41. Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам. — Минск: Губернская типография, 1848. — 2, XLVIII, 402 с.
42. Собчук, В. Д. Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст. — Кременець: Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2014. — 508 с.
43. Статкевіч-Чабаганаў, А. В. Я — сын Ваш: Статкевічы, Сацкевічы-Статкевічы герба «Касцеша». Карафа-Корбути герба «Корчак» / А. В. Статкевіч-Чабаганаў. — Мінск: Роднае слова, 2011. — 576 с.
44. Чарняўскі, Ф. В. Ураднікі Менскага ваяводства XVI–XVIII стст.: біяграфічны даведнік. — Вып. 2 (скарбнікі, стражнікі) / нав. рэд. З. Л. Яцкевіч. — Мінск: Зміцер Колас, 2012. — 544 с.
45. Яковенко, Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття / Н. Яковенко, 2-е вид. — Київ: Критика, 2008. — 471 с.
46. Boniecki, A., Reiski, A. Herbarz polski. — Т. 15. — Warszawa: Gebethner i Wolff, 1912. — 396, IV s.
47. Kempa, T. Kariery przedstawicieli prawosławnych rodów Ogińskich i Stetkiewiczów w XVII wieku — podobieństwa i różnice awansu społecznego, ekonomicznego i politycznego // Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. — Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003. — S. 345–368 s.
48. Kojalavičius-Vijūkas, A. Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbu vardynas = Sacer nomenclator familiarum et stemmatarum Magni Ducatus Lituaniae et provinciarum ad eum pertinentium / Iš lotynų vertė S. Narbutas; komentarus parašė S. Narbutas, E. Rimša. — Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2015. — LXX, 809 p.: faks.

49. Lietuvos Metrika. Kn. 4 (1479–1491): Užrašymų knyga 4 / Parengė L. Anižytė. — Vilnius: Žara, 2004. — 285 p.
50. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo mścisławskie 1667 r. / Oprac. A. Rachuba. — Warszawa: DiG, 2008. — 95 s.
51. Polski słownik biograficzny. — T. 17. — Wrocław; Warszawa; Kraków: Ossolineum; Wyd-wo PAN, 1972. — 640 s.
52. Polski słownik biograficzny. — T. 43. — Warszawa; Kraków: Societas Vistulana, 2004–2005. — 642 s.
53. Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe. — T. 1. — Petersburg: Drukarnia b. Suszczyńskiego, 1890. — XVI, 458 s.
54. Uruski, S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. — T. 12. — Warszawa: Gebethner i Wolff, 1912. — 228 s.
55. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. — T. 1: Województwo wileńskie, XIV–XVIII wiek / Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk przy współpr. U. Jemialianczyka, A. Macuka. — Warszawa: DiG, 2004. — 764 s.
56. Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII. Spisy / Oprac. M. Wolski. — Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 2007. — 189 s.
57. Wijuk Kojałowicz, W. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego / wyd. F. Piekosińskiego. — Kraków: «Czas» Fr. Kluczyckiego i Spółki, 1897. — IV, 527 s.
58. Wolff, J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa: Drukiem J. Filipowicza, 1895. — XXV, 698 s.
59. Żychliński, T. Złota księga szlachty polskiej. — R. 21. — Poznań: Drukarnia Dziennika Poznańskiego, 1899. — 240 s.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 26.08.2016

Н. У. Сліж

КУПЦЫ ФАНДЭБЕРКІ Ў ГАРОДНІ Ў XVII СТ.

Тандлёвыя кантакты з Прусіяй Гародня мела яшчэ з часоў сярэднявечча. Гэта прыводзіла да міграцыі насельніцтва. Нямецкая суполка ў Гародні была не такой моцнай і шматлікай, як у Коўна, але тым не менш яна аказала значны ўплыў на развіццё горада. Прывязджалі адукаваныя асобы з веданнем лацінскай мовы і магдэбургскага права, запатрабаваных прафесій — купцы, аптэкары, цырульнікі. У асноўным яны паходзілі з Каралёўца. Гэта быў універсітэцкі горад, дзе можна было атрымаць веды ў розных галінах, у тым ліку і медыцыне, а таксама развіты эканамічны цэнтр. Аднак у вялікім

городзе была вялікая канкурэнцыя, якая штурхала шукаць шчасця ў іншых месцах.

Браты Ганус і Марцін Фандэберкі пакінулі яскравы след у гісторыі Гародні і варты асобнага даследавання. Прадстаўнікі сям'і Фандэберк пісаліся ў дакументах па-рознаму: Fondeberk, Fandeberk, Fendeberk, а на лацінскай мове — Vonden Berg. У дадзенай працы мы прытрымліваемся формы «Фандэберк».

Ганус Фандэберк фігуруе ў гарадзенскіх дакументах раней за брата. Верагодна, ён прыехаў першым, а пасля прыцягнуў брата Марціна. Ганус пачаў сваю кар'еру лаўнікам (1616, 1619) [4, арк. 20–21; 14], быў у складзе рады (1628 (?), 1630 (?), 1633, 1634) [12, арк. 88–92; 17], неаднаразова займаў пасаду бурмістра (1627, 1629, 1631, 1632, 1635, 1636) [2, арк. 100, 144–144 адв., 185–186; 5, арк. 302–303 адв.; 13, арк. 1, 2, 4; 15; 19, арк. 15 адв.]. У сувязі з адсутнасцю магістрацкіх кніг да 1638 г. мы не можам прасачыць усе этапы кар'ернага росту Гануса. Аднак нават выяўленыя факты сведчаць пра яго здольнасці кіраўніка і арганізатара, а таксама пра павагу да яго гарадзенскіх мяшчан. Паспяховая кар'ера Гануса тлумачыцца яго добрай адукацыяй, якая дазволіла дасягнуць высокіх пасадаў у Гарадзенскім магістраце. Для працы ў судзе патрэбна было веданне моў, у тым ліку і латыні, заканадаўства. Няма сумнення, што ў сваёй працы Ганус выкарыстаў вопыт сваёй радзімы.

Значным унёскам у развіццё горада стала правядзенне бурмістрам водаправода на Рынак. Водаправоды існавалі даўно ў прускіх гарадах. Таму яны маглі стаць прыкладам для Гародні. За добраўпарадкавання горада Ганус атрымаў прывілей Жыгімонта Вазы ад 20 сакавіка 1629 г. на права пажыццёва браць гандлёвае мыта [1, с. 111–112; 11, арк. 45 адв.–46; 16, с. 136–137]. Апрача таго, за водаправод былі і іншыя наданні. Ганусу перайшла маёмасць па кадуковаму праву, якая засталася ад мешчаніна Казіміра Крышэвіча (1629) [6, арк. 230 адв.]. Уладзіслаў Ваза ўзнагародзіў яго 8 валокамі ў Кузніцкім лясніцтве, а ў сувязі з працамі на тых землях вызваліў ад платы чыншу на 10 гадоў (1634) [7, арк. 346]. Памёр Ганус у 1637 г. У гэты год яго жонка Марына Сямёнаўна атрымала пацвярджэнне прывілея 1629 г., які быў дадзены мужу [9, арк. 84–84 адв.].

Апрача згаданых наданняў, Ганус валодаў іншай маёмасцю. Ён меў дом на вуліцы Замкавай каля Фарнага касцёла [19, арк. 3 адв.–5], пляц на вуліцы Азёрскай, які прадаў за 1000 коп літоўскіх грошаў Яну Тарасовічу [2, арк. 217–217 адв.]¹. Аднак пры гэтым бурмістр не пазбег пазык. Матэуш Руткоўскі, шляхціц Польшчы і Гарадзенскага павета, лічыў, што Ганус Фандэберк быў яму вінен 950 злотых, з іх аддаў 620.

¹ Дакладная дата продажу невядома. Звесткі з дакумента 1642 г.

Рэшту пазыкі Руткоўскі запісаў гарадзенскім бернардзінцам (1639) [2, арк. 121–121 адв.].

Ганус быў заможным купцом, займаўся гандлем з Каралаяўцом, меў сваю віціну. Пра гэта сведчыць выпадак. У ковенскі войтаўска-лаўніцкі суд падаў скаргу гарадзенскі мешчанін Марцін Станіслававіч супраць Антонія Барсукевіча, рулявога віціны Фандэберка, які збіў яго ў дарозе. Ковенскі лаўнік Міхаіл Заерацкі засведчыў факт збіцця: пабіты твар і ашчыпаная барада (1624) [21, арк. 53–54 адв.].

Ажانیўся Ганус з гарадзенскай мяшчанкай Марынай Сямёнаўнай (?–1640). Гэта быў яе другі шлюб. Яна засталася ўдавой пасля смерці першага мужа Пятра Цвікліча. Іх дзеці займалі пасады ў Гарадзенскім магістраце [2, арк. 63 адв.–65, 130 адв.–132; 24, s. 314]. Разам Ганус і Марына выступілі ў скарзе маршалка ВКЛ Крыштафа Весялоўскага і гарадзенскага пробашча Францыска Далмата Ісайкоўскага. Яны як старшы гарадзенскага шпітала Св. Духа, выклікалі сужэнцаў у суд аб нявыплаце 300 злотых у 1625 г. і яшчэ 10 коп літоўскіх грошаў. Прысудзілі выплаціць грошы на працягу 6 тыдняў (1637 г.) [20, арк. 19–19 адв.].

У іншым выпадку Ганус Фандэберк і яго жонка Марына Сямёнаўна, брат Марцін, Станіслаў Цвікліч ініцыявалі справу супраць перавальскага намесніка Крыштафа Гешкоўскага аб нявыплаце грошаў. Па рашэнні суда разам з зарукай, шкодамі абвінавачаны павінен быў заплаціць 4133 капы літоўскіх грошаў (1628, 1634, 1636) [18, арк. 43–43 адв.; 19, арк. 15 адв.–17].

Шлюб Гануса і Марыны быў бяздзетным. Тастамента Гануса не выяўлена, таму дакладна цыжка сказаць, якім чынам размяркоўвалася яго маёмасць пасля смерці. Тастамент жонкі ўтрымлівае інфармацыю пра прывілеі на гандлёвы збор. Месцам пахавання яна абрала бернардзінскі касцёл (каля першага мужа), а два дамы і рухомыя рэчы размеркавала паміж сваімі дзецьмі ад першага шлюбу [2, арк. 130 адв. – 132]. Верагодна, уся маёмасць Гануса перайшла брату Марціну, але ў яго тастаменце гэта не адзначана.

Марцін Фандэберк таксама зрабіў добрую кар’еру ў Гарадзенскім магістраце. Ён быў на пасадзе лаўніка (1633), лентвойта (1636–1638), бурмістра (1638), радцы (1634, 1635 (магчыма), 1639–1642) [2, арк. 223–224; 8, арк. 131 адв.–132; 20, арк. 17 адв.–20]. Марцін меў сваю краму на Рынку, якую прадаў яўрэю Асану Маяровічу [10, арк. 710 адв.–712]². Апрача таго, ён займаўся аптэкарскай дзейнасцю. Адукацыя і прадпрымальніцкія якасці спрыялі хуткаму кар’ернаму росту. Увайсці ў склад мясцовай эліты дапамог шлюб з Евай Цвіклянкай, сястрой лентвойта Станіслава Цвікліча і дачкой Марыны Сямёнаўны, жонкі брата Гануса.

² Дакладная дата продажу невядома. Звесткі з дакумента 1646 г.

Адносна маёмасці захавалася наступная інфармацыя. Марцін і Ева набылі пляц з агародам і пабудовамі ў бурмістра Яна Цвікліча і яго жонкі Альжбеты Боршанкі на вул. Азёрскай. У 1633 г. яны прадалі яго мяшчанам Юрыю Быхнеру і Агнешцы Ліпоўскай за 200 злотых. У той час пляц межаваў з аднаго боку ад пляца брата Гануса, з другога — ад пляца бурмістра Яна Цвікліча, канцом — да пляца і агарода, які калісьці належаў пані Бышынскай, а тварам — на вул. Азёрскую [2, арк. 223–224]. Іншы дом М. Фандэберка, які межаваў з пляцамі Яна Адамовіча і Шафароўскага, Азёрскай брамай, дамамі Яна Прылуцкага і Андрэя Шаматулы, быў вызвалены ад пастояў (1634) [8, арк. 131 адв.–132]. Пасля смерці брата Гануса Марцін атрымаў пацвярджэнне на трыманне Слуцарскай валокі ў Гарадзенскім гарадніцтве і агарода на Нямецкім рынку каля касцёла Св. Тройцы. Права карыстання яму давалася на ранейшых умовах з выплатай чыншу (1637) [9, арк. 76–76 адв.].

Аднак незадоўга да смерці ў Марціна з’явіліся фінансавыя цяжкасці. Віленскі мешчанін Герман Лілоф падаў супраць яго скаргу па прычыне невяртання пазыкі ў суме 666 злотых і 20 грошаў, лашта жыта. Ён патрабаваў кампенсацыі за нанесеныя шкоды. Марцін прасіў адтэрміноўку, бо не меў чым плаціць. Акрамя таго, ён хварэў, таму не заўсёды мог прысутнічаць на працэсе. Марцін прынёс прысягу, што не меў золата. У яго ўласнасці знаходзіўся толькі дом на вул. Рэзніцкай, які называўся Кімцёўскі з гумном, агародам, склепам. Гэта маёмасць была перададзена Лілофу (1642) [2, арк. 73 адв.–76 адв.].

Найлепшым чынам фінансавую і сямейную сітуацыю прадстаўляе тастамент Марціна Фандэберка [2, арк. 239 адв.–241; 24, s. 307, 309, 312, 315] [гл. дадатак 1]. Ён быў напісаны 15 кастрычніка 1642 г., у гэты дзень прачытаны перад гайным судом у складзе лаўнікаў Тамаша Лагоўскага, Фольтына Шульца, Адама Макоўскага і лаўнічага пісара Казіміра Петрашэвіча (Петрансэвіча). 21 лістапада радца Ян Цвіклі падаў тастамент у войтаўска-лаўніцкія кнігі.

Дакумент Марцін складаў будучы хворым, перакананым, што «няма нічога пэўнага як смерць». Прасіў жонку Еву пахаваць яго цела ў Фарным касцёле. Яна атрымала запісы на маёмасць пры выхадзе замуж і падчас хваробы ў 1624 г. Гэтыя дакументы пацвярджаліся ў тастаменце, але іх змест не прыводзіўся. Верагодна, была размеркавана маёмасць паміж жонкай і сынам, бо гэта пытанне тастамент абмінае. На той час сын Ян вывучаў гуманітарныя навукі. Марцін жадаў, каб Ева знайшла магчымасці для сканачэння яго навучання. Ён цудоўна разумеў важнасць адукацыі для будучага жыцця і кар’еры, таму надаў гэтаму шмат увагі ў тастаменце.

У дакуменце апісаны справы па пазыках і выплатах. Каралявецкія купцы Генрых Фондырэм і Давід Клей запазычылі яму 5000 коп літоў-

скіх грошаў за тавар. Гэтым тлумачацца фінансавыя праблемы Марціна. Пазыка бурмістру Андрэю Смяроўскаму была выплачана і заключана пагадненне. Да жонкі была просьба разлічыцца з хатняй і аптэчнай чэлядзю. Акрамя таго, Марцін папрасіў прабачэння ў братоў і калегаў за крыўды словам ці ўчынкам.

Паколькі Ева заставалася адна з сынам Янам, то ёй прызначаліся апекуны падканцлер ВКЛ Марцін Трызна, ксёндз і рэферэндатар ВКЛ Францішак Далмат Ісайкоўскі, гарадзенскі мешчанін Юзаф Градкоўскі. Маёмасны і сацыяльны статус Марціна дазволіў мець сярод знаёмых шляхту і духавенства. У якасці апекуноў звычайна абіраліся людзі, з якімі былі добрыя стасункі, што сведчыць пра набліжанасць Марціна да шляхецкага саслоўя.

Дакумент засведчылі пробашч шпіталя Св. Духа Пётр Вронскі, радцы Ян Цвікліч, брат Евы, і Грыгор Варабеевіч. Верагодна, што ксёндз прысутнічаў не толькі як сведка, але і як духоўная асоба для выканання неабходных абрадаў.

Тастамент адрозніваецца ад многіх мяшчанскіх тастаментаў. Ён адносіцца да класічнага дакумента. Гэта не апавяданне перад ураднікамі, якое на той час дамінавала сярод непісьменных мяшчан [24, s. 305–306]. Дакумент складзены лагічна і паслядоўна, агаворвае ўсе неабходныя моманты. З яго бачна, што для Марціна мела важнае значэнне сям'я. Ён зрабіў усё магчымае для яе забеспячэння, таксама жадаў перад смерцю вырашыць усе важныя справы.

Адсутнасць дакументаў не дае магчымасці прасачыць далейшы лёс жонкі Евы, а таксама выкананне тастамента і інш. Наступны дакумент пра сям'ю Фандэберкаў — гэта тастамент сына Яна, які ў 1657 г. займаў пасаду лаўніка. Гэта значыць, што ён атрымаў адукацыю, як хацеў таго бацька. Па яго слядах стаў працаваць у магістраце.

Тастамент быў напісаны ў двары Хадарова, каля Гародні [3, арк. 52 адв.; 23, s. 137, 141, 153] [гл. дадатак 2]. Будучы цяжка хворым, Ян прыехаў туды 22 лістапада 1657 г. выказаць сваю апошнюю волю перад хадароўскім падстарастам Аляксандрам Міхаілам Машчынскім. Прасіў пахаваць цела, дзе атрымаецца. Сям'і ў яго не было, таму ўся маёмасць — нерухомасць у Гародні і рэчы ў касцёле ў Хадарове ў ксяндза Якуба Багушоўскага — перайшла стрыечнаму брату Казіміру Цвіклічу. 2 снежня 1661 г. ён падаў тастамент у войтаўскія кнігі. У тастаменце гучала просьба да падстарасты адправіць за братам, які ў той час жыў у Красным Бары. Невядома, ці застаў Казімір Яна жывым, але тастамент яго атрымаў, які падпісалі А. Машчынскі і Марцін Гурскі.

Паколькі тастамент быў складзены падчас вайны 1654–1667 гг., калі панавала пошасць, то ў ім вызначаны толькі асноўныя моманты. Адсутнічала рэлігійная частка. Не давалася падрабязнае апісанне неру-

хомасці. Відаць, Ян прадчуваў хуткі канец і спяшаўся пакінуць апошнія распараджэнні. На момант напісання дакумента Гарадзенскі магістрат не працаваў нармальна. Многія радцы і лаўнікі выехалі з горада, таму тастамент засведчаны ў двары Хадарова [22], у бліжэйшым месцы, дзе быў ураднік. Заканадаўствам дазвалялася ў надзвычайных сітуацыях фіксаваць дакументы ў любым урадзе.

Дакумент не ўтрымлівае інфармацыю пра прафесію Яна, яго сям'ю. Пасля смерці брата Стэфана Явароўскага бліжэйшым ён палічыў стрыечнага брата Казіміра Цвікліча. На Яне галіна Фандэберкаў скончыла свой радавод у Гародні.

Тастаменты бацькі і сына дазваляюць прасачыць лёс двух пакаленняў. Яны ўтрымліваюць інфармацыю не толькі пра гісторыю сям'і, але і пра мяшчанскае асяроддзе, гандаль, гістарычныя падзеі.

Такім чынам, Фандэберкі пакінулі значны след у жыцці горада. Гандлёвая дзейнасць Гануса і Марціна спрыяла эканамічнаму развіццю, пры гэтым іх фінансавыя абароты былі даволі значныя. Іх адміністрацыйны талент быў рэалізаваны ў магістраце, а ініцыятыва Гануса правесці водаправод спрыяла добраўпарадкаванню горада.

Дадаткі

Тэксты тастаментаў напісаны на польскай мове перыяду XVII ст. Пры трансляцыі ў аснову пакладзены прынцып палітарнай перадачы. Вынасныя літары пададзены курсівам. Прапушчаныя літары ў словах і скарачэнні раскрыты ў круглых дужках з улікам асаблівасцяў тагачаснага правапісу. Нумацыя старонак пазначана ў квадратных дужках.

Дадатак 1. Тастамент радцы Марціна Фандэберка ад 15 кастрычніка 1642 г.

[239 адв.] 245. Eodem die anno ex actu ut supra ³

Przed ktorym sądem gaynym wyłożonym grodz(ienskim) postawszy z mieysca swe(g)o P. Jan Cwikla raica grodz(ienski) podał testament ostatniey woli nieboszczyka P.P. Fandeberka raice grodz(ienskigo) prosząc aby był do xsiąg woytow-skich ławniczych grodz(ienskich) zapisany, jako z za roskazaniem sądowym po przyczytaniu iawnym wpisuiąc do xsiąg słowa do słowa takie w sobie ma. Roku 1642 dnia 15 octobra na ządanie ustne P. Marcina Fandeberka raicy grodz(ienskigo) sąd gayny potrzebny był gaiony w gomu ie(g)o przez sławetnych PP. Tomasza Łazowskiego, Foltyna Szulca, Adama Makowskiego ławnikow y Casimierza Piet-reszewicza [240] pisarza. Przed ktorym sądem zagaionym P. Marcin Fandeberk

³ Дакумент актыкаваны 21 лістапада 1642 г.

ostatniey woli swey na pismie pod ostatku sprawiony s podpisem ręki swey y PP. przy(ia)cioł swych ustnie iawnie y dobrowolnie przyznał. W ymie Panskie stan sie wola Boza. Amen. Ja Marcin Fandebek raica grodz(ienski) acz na zdrowiu iestem od P. Boga Naiwyszszego przez chorobe nawiedzony ale na dobrym, baczeniu y rozumie zupełnym zdrowy upetruiąc to iz nad smierec nic pewniejsze(g) o nad godzinę y czas od Tworcy wszego stworzenia naznaczony przez smierec nakazany iusz był tedy dusze mą grzeszną w mocne ręce y nieogarnione miłosierdzie Boskie iako Tworcy polecam. A ciało moje iako proch do ziemi naznaczaiąc pogrzeb według zwycziu chrescianskiego w kosciole Farskim grodz(ienskim). Ktory to pogrzeb y wszelakie obrzędy pogrzebne według zwyczaiu porządku wiary katolickiey małzonka moia P. Ewa Cwiklanka według przemożenia swego z powinności swey małzenskiej y miłości sprawic y uczynic powinna będzie. Co sie tknie dobr których małzonka moia P. Ewa Cwiklanka według pierwszych moich zapisow stałych y przyznanych urzędownie tak y przy szluby iako y pod czas niebezpieczny przez nawiedzenie P. powietrzem w roku 1624 dnia 13 m(ie)s(ią)ca wrzesnia w cale y nienaruszenie przy wszystkich dobrach leżących y ruchomych od mała do wiela w pierwszych zapisach moich wyrazonych y niewyrazonych P. y rzadcą wiecznie zostawic ma. Maiąc zal y obiecuiąc to sobie po małzonce swey iz miłości swey macierzynskiej syna z nią w stanie S(więty)m małzenskim na imie Jana Fandebeka spłozonego na naukach wyzwolonych teraz będącego, ktery urodził sie iuz po tych zapisach ode mnie danych y przyznanych małzonce mey ma miec wgląd y baczenie rodzicielskie ktora o tym bolała aby nauki wyzwolone zaczęte konczył y na potom iako po rodzicielskiej swey tak za żywota iako po smierci matki swey sprace rodzicielskiej ukontentowany był. O co proszę małzonki swey aby miała nan baczenie swe macierzynskie. Co sie tknie PP. kupcow krolewskich o zwłaszcza P. Henryka Fondyrema, ktery przyiachawszy do Grodna kupił u mnie sztukę jednorosc u za zło(tych) 600, ktery przyiął długi sobie winnym a zosobna contract ze mną uczynił iz mi miał przysłać towaru za złotych 300 pod zarukami złotych 600 czego iz nie uczynił. Zeręki według contractu swe(g)o mnie danego popadł zosobna P. Co sie długi było [240 adv.] winno na to wzioł P. Dawid ⁴ Kleia sztukę jednorosc u wazącą funt 1 y lotow 32 na co iest recognotia. A szacunek tego jednorosc u według listu pierwszego w roku terazniejszy(m) do mnie pisanego wynosi 5 000 złotych za czym P. Kleinie owdzie ieszcze zostaje reszta po zapłaceniu długi winnego P. Wegnerowi y inszym dłużnikow ktrymem ⁵ winen był w Krolewcu zostaje tedy przy P. Dawidzie Kleinie reszty cos do tego wszystkie sprawy ktore wedla recognitiei swey od P. Wegneri odyskawszy miał mi przysłać a nie przysłał. Co sie tknie strony P. Jana Smiarowskie(g)o y P. Bielskiej ktorzy mie po smierci P. Andrzeia Smiarowskiego pozywali nie o złotych 60 ale zosobna za miod tedy na to tak powiadam. Iz z porachownia ieszcze za żywota P. Smiarowskie(g)o został był winen złotych 40 y kilka na co P. Bielski

⁴ Слова написана зверху.

⁵ Так у дакуменце.

ieszcze za zywota P. Smiarowskie(g)o sukniem y lisami u mnie nabrał na recog-nitią swą zło(tych) 271 tedy porachowawszy ostatek u P. Bielskiewy dochodzie. Sprawy z P. Cwikiczami compromisem zawartym iz ieszcze sie nie dosic stało według compromissowi temu aby małzonka moia ni w czym turbatiew zadney ni od kogo nie miała. Na koniec czeladzi moiey wszytkiey domowe, tak apteczney iako y ynney podług umowy y postanowiania po wyscie ich kazdemu małzonka moia aby dosic uczyniła aby zaden nie narzekał. Ktory to testament moy z dob-rym rozmysłem uczyniony y spisany tak a nie inaczey aby był wykonany ząda y miec chce. A iz wdowie z sirotami opekunow we wszytkich dolegliwosciach ich potrzeba wprzod Naiwyszsze(g)o Boga y Naswiętżą Boga Rodzicielkę P. Marią małzonce y synowi zostawię. A potym unizenie proszę Przewielebnych w Bodze wielmożnych Ich M. PP. y dobrodzieiow moich Wielmożne(g)o w Bodze Wieleb-nego Je(g)o M. Xdza Marciana Tryzny Podkanclerze(g)o Wielkiego X(ę)stwa Litt Wielmożne(g)o Je(g)o M. Xdza Franciszka Dołmata Isaikowskie(g)o Referen-darza W(ielkieg)o X(ęstw)a Litt(ewskiego) moich z dawna Mił(osci)wych PP. y dobrodzieiow, ktorych zawsze Mił(osci)wey łaski doznałem tych ze Ich M. proszę aby y tym ubogim sirotom po mnie pozostających teyze Mił(osci)wey łaski swey iako y mnie udzielać raczyli przy ktorych Ich M. y dobrodzieiach moich nie mnieny tez. Tez proszę Je(g)o M. P. Jozepha Grodrowskie(g)o dobrodzieia mego aby sie tey pracy nie wymawiał a w czym małzonka moia y syn moy uciekać sie będą łaskawie stanowią. Za co P. Naiwyszszy W.M. wszytkiem nagroda będzie. [241] Tak ze PP. Braci rodney y kolegow moich proszę iezelim kiedy zyiąć spo-lnie za zdrowia me(g)o słowem albo uczynkiem obraził aby mi odpuscili a na małzonkę moją y syna me(g)o łaskami byli ktorzy to testament chcąc miec mocny y nie odmienny ręką swą własną podpisałem y pieczęć przycisnąłem. A zoso-bna ustnie y oczewisto prosiłem o podpis rąk Je(g)o M. Xdza Piotra Wronskiego Proboszcza szpitala S. Ducha grodz(ienskiego), P. Grzegorza Worobieiwicza y P. Jana Cwiklę radziec miasta krola Je(g)o M. Grodna. Ktory Ich Mosc na prozbe moją przy pieczęcach ręce swe podpisali. Pisan w Grodnie. Roku 1642 dnia 15 oc-tobra. U tego testamentu podpisy rąk temi słowy. Marcin Fandebek mppp. Ustnie proszony od tego testamentu od P. Marcina Fandebka o podpis ręki Xz Wronski Proboszcz S. Ducha w Grodnie mppp. Ustnie y oczewisto proszony do tego testa-mentu o podpis ręki od osoby wysz mianowanej P. Marcina Fandebka Grzegorz Worobieiwicz mppp. Ustnie y oczewisto proszony do tego testamentu o podpis ręki od osoby wysz mianowanej P. Marcina Fandebka Jan Cwikła mppp. Na to podpis rąk PP. ławnikow na sądzie zagaionym z dome P. Marcina Fandebka będących temi słowy Tomas Łagowski, Foltin Szulc, Adam Makowski, Cazimierz Pietranszewicz pisarz grodz(ienski). Ktory to testament po iawnych przeczytanie w sądzie gainym wyłożonym na ratuszu grodz(ienskim) odprawiającym sie roku y dnia wysz opisanego za ządaniem P. Ewy Cwiklanki przez P. Jana Cwiklicza raice podany do xiąg woytowskich ławniczych grodz(ienskich) wpisany y wypis-em na ządanie teyze P. Ewy Cwiklanki Marcinowey Fandebekowey z pieczęcią ławniczą jest wydany.

Крыніца: НГАБ. — Ф. 1761. — Воп. 1. — Спр. 1. — Арк. 239 адв.–241.

Дадатак 2. Тастамент лаўніка Яна Фандэберка ад 22 лістапада 1657 г.

[52 адв.] Aktykacia testamentu P. Fondeberka ⁶ die 2 Decembris podanego do akt. Constitutus pres(onali)ter Sl(ache)tny P. Kazimierz Cwiklicz testament nieboszczyka Pana Jana Fondeberka ławnika grodzińskiego wypisem z ksiąg dworu Chodorowskiego wydany ku aktikowaniu do ksiąg wyotowskich podał tenom takowego. Wypis z ksiąg dworu Chodorowskiego roku 1657 m(ie)s(ią)ca nowembra 22 dnia. Na urzędzie dworu Chodorowskiego przede mną Alexandrem Michałem Moszczynskim podstaroscim Chodorowskim stanąwszy oczewisto z daleka przyszedszy pode dwor Pan Jan Fondeberg wywolawszy mnie do siebie przyznał o te słowa. Ja Jan Fondeberg pod czas terazniejszy z dopuszczenie Boze(g)o będąc chorobą powietrza morowe(g)o zarazony bliższym iuz będąc śmierci niż żywota iesliby mie tedy P. Bog z tego swiata zbierze proszę aby na to moje grzeszne iako kolwiek zakapane było. A co się tknie ruchomosci moiey która iest na chowaniu u Jm X Jakuba Boguszowskie(g)o w kosciele Chodorowskim te wszystkie od mała do wiela nie mając iuz nikogo bliższego iezeliby brata mego Stephana Jaworowskiego iako udaia w żywocie nie stało Pani Kazimierowi Cwikliczowi który teraz w Krasnym Borze mieszka w wolną dispositiā zapisuie iako y leżące dobra w Grodnie. Prosząc aby pamiętał na dusze moią a WM Panie Podstarosci upraszam abys z łaski swey posłał po niego zeby się za mną sam obaczył iest mnie ieszcze żywego zastanie. Co zeznawszy prosiła aby do ksiąg zapisano było. Co iest zapisano. Z których ten wypis pod pieczęcią z podpisem ręki mey Panu Kazimierowi Cwikliczowi iest wydany. Pisan w Chodorowie. U tego wypisu przy pieczęciach podpis ręk temi słowy. Alexander Michał Mos(z)czynski Podstarosci Chodorowski będąc wiadomy tey ostatniej dispositey nieboszczyka Pana Fondeberka to tegoz y ręką swą podpisuie Marcin Gurski. Który ten wypis iest do ksiąg wyotowskich grod(zienskich) zapisany.

Крыніца: НГАБ. — Ф. 1800. — Воп. 1. — Спр. 1. — Арк. 52 адв.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею. — Т. 7. Акты Гродненского гродского суда. — Вильна, 1874. — XIV+614+80 с.
2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). — Ф. 1761. — Воп. 1. — Спр. 1. — Актавая кніга Гродзенскага магістрата. 27.01.1638–01.11.1644. — 249 арк.
3. НГАБ. — Ф. 1800. — Воп. 1. — Спр. 1. — Актавая кніга Гродзенскага магістрата. 12.05.1659–02.10.1676. — 310 арк.

⁶ У тастаменце два варыянты напісання прозвішча — Fondeberka і Fondeberg.

4. НГАБ. — КМФ-18. — Спр. 94. — Кніга прывілеяў, наданняў, каралеўскіх дэкрэтаў па апеляцыях на пастановы магістратаў, складзеная ў часы падканцлерства Яраша Валовіча. 1618–1619.
5. НГАБ. — КМФ-18. — Спр. 99. — Кніга прывілеяў на ўрады, староствы, арэнды і наданні ў Вялікім Княстве Літоўскім. 1623–1631.
6. НГАБ. — КМФ-18. — Спр. 102. — Метрыка прывілеяў, данін, кантрактаў, пацверджаных каралём Жыгімонтам III, складзеная ў часы падканцлерства Паўла Сапегі. 1623–1626.
7. НГАБ. — КМФ-18. — Спр. 106. — Кніга прывілеяў, наданняў і дэкрэтаў караля Уладзіслава IV. 1633.
8. НГАБ. — КМФ-18. — Спр. 111. — Кніга прывілеяў, наданняў, пацвярджэнняў Уладзіслава IV, складзеная ў часы канцлерства Альбрэхта Станіслава Радзівіла. 1634–1636.
9. НГАБ. — КМФ-18. — Спр. 113. — Кніга прывілеяў, данін, пацвярджэнняў Уладзіслава IV, складзеная ў часы канцлерства Альбрэхта Станіслава Радзівіла. 1637–1641.
10. НГАБ. — КМФ-18. — Спр. 119. — Кніга прывілеяў, наданняў і пацвярджэнняў, складзеная ў часы віцэ-канцлерства Казіміра Лявона Сапегі. 1645–1647.
11. НГАБ. — КМФ-18. — Спр. 213. — Кніга, складзеная пры каралях Жыгімонце III і Уладзіславе IV. 1631–1633.
12. НГАБ. — КМФ-18. — Спр. 312. — Дэкрэты асэсарскага рэляцыйнага суда, складзеныя па апеляцыях на рашэнні магдэбургскіх судоў. 1633–1635.
13. НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 4. — Спр. 2035. — Дакументы аб правах валодання і арэнды на маёнт. Белагурна і Сакалоўшчына Слонімскага пав., Халуі і Вязь Мінскага ваяв. 1635–1765. — 245 арк.
14. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (далей — НГАБ у Гродна). — Ф. 1664. — Воп. 1. — Спр. 380. — Продаж пляца ў Гродна Юргевічамі Бянькоўскаму. 1616 г. — 5 арк.
15. НГАБ у Гродна. — Ф. 1783. — Воп. 1. — Спр. 14. — Продаж пляца ў Гродна Руткоўскімі Крыштафу Весялоўскаму. 1632 г. — 2 арк.
16. Сліж, Н. Арганізацыя гандлю ў Горадні ў XVI – першай палове XVII стагоддзя // Гісторыя гандлю ў Беларусі (ад старажытнага часу да канца XX ст.): праблемы вывучэння і перспектывы даследавання. Матэрыялы I Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (Мінск, 14–16 лістапада 2013 г.). — Мінск : Тэхналогія, 2014. — С. 130–149.
17. Biblioteka Uniwersitetu Warszawskiego. — Gabinet rękopisów. — Sygn. 260. — Dok. 2. — Продаж пляца ў Гродне К. Весялоўскаму. 1633 г.
18. Lietuvos mokslų akademijos Bibliotekas rankraščių skyrius (Адзел рукапісаў Бібліятэкі Літоўскай акадэміі навук). — F. 16–207,1.
19. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (Літоўскі дзяржаўны гістарычны архіў, далей — LVIA). — F. 1517. — B. 316. — Дэкрэты асэсарскага рэляцыйнага суда, складзеныя па апеляцыях на рашэнні магдэбургскіх судоў. 1636–1639 гг.

20. LVIA. — F. 694. — Ap. 1. — B. 3968. — Акт візітацыя Гродзенскага касцёла. 1662 г. — 31 арк.
21. Vilnai Universiteto Bibliotekos Rankraščių skyrius. — F. 7. — Kauno magistrato aktų knyga. 1603–1629.
22. Borowik, P. Funkcjonowanie samorządu miejskiego w Grodnie podczas „potopu moskiewskiego” (1655–1661) oraz kilka uwag o zniszczeniu miasta przez Moskali // Гарадзенскі палімпсест XII–XX стст. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі (Горадня, 7 лістапада 2008 г.) / Пад рэд. А.Ф. Смаленчука, Н.У. Сліж. — Горадня–Беласток, 2008. — С. 33–34.
23. Pisanko-Borowik, A. Testamenty mieszczan grodzieńskich w XVII–XVIII wieku // Studia Podlaskie. — T. XV. — Białystok, 2005. — S. 129–185.
24. Sliż, N. Testamenty mieszczan grodzieńskich w pierwszej połowie XVII w. // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. — 2013. — T. 61. — Z. 2. — S. 305–316.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 18.05.2016

Ф. В. Чарняўскі

ЖЫЦЦЁ І СЯМЕЙНА-РОДНАСНЫЯ ПОВЯЗІ МІКАЛАЯ ВЯЖЭВІЧА, ПІСАРА ЗЕМСКАГА МЕНСКАГА ВАЯВОДСТВА

Артыкул, прысвечаны асобе Мікалая Вяжэвіча, завяршае серыю даследаванняў асабістага і грамадска-палітычнага жыцця земскіх пісараў Менскага ваяводства, якія працавалі на гэтай пасадзе, пачынаючы з моманту ўстанаўлення ў канцы 60-х гг. XVI ст. земскіх судаў у Менскім павеце і да 1795 г. уключна. Біяграмы пісараў земскіх Менскага ваяводства Стэфана Фёдаравіча Гладкага, Крыштофа Валадковіча, Тэадора Валадковіча, Марціна Казіміра Валадковіча, Казіміра Караля Уніхоўскага і Антонія Свентарэцкага надрукаваны ў выпусках «Архіварыуса» за 2009–2015 гг. [1].

Мікалай Вяжэвіч з 1618 па 1632 г., каля чатырнаццаці гадоў, займаў пасаду пісара земскага Менскага ваяводства. Паколькі кожны павет, які ўваходзіў у склад Менскага ваяводства меў сваю сістэму судаў, то фактычна Вяжэвіч выконваў абавязкі пісара земскага толькі Менскага павета. Згодна з існуючым у ВКЛ правам, пасады і ўрады галоўнага павета ў ваяводстве лічыліся ваяводскімі і цаніліся больш высока, чым пасады і ўрады да прыкладу Мазырскага і Рэчыцкага паветаў.

Прывілей на пасаду Мікалай Вяжэвіч атрымаў у 1618 г. Пётр Тышкевіч на Лагойску, кашталян менскі, 27 жніўня 1618 г. правёў павятовы элекцыйны соймік менскай шляхты, на якім абралі чатырох электаў (кандыдатаў) на вакантную пасля смерці Стэфана Гладкага пасаду пі-

сара земскага менскага [2, арк. 119 адв.]. Каралеўскі прывілей Мікалаю Вяжэвічу ад 5 верасня таго ж года прыводзіць нехарактэрны для такога віду дакумента пералік асоб, якія, на думку павятовага рыцарства, маглі выконваць абавязкі земскага пісара. На атрыманне пасады прэтэндавалі Мікалай Вяжэвіч, падстолі менскі, Альбрэхт Аборскі, Крыштоф Стэфанавіч Гладкі, пісарэвіч земскі менскі, каралеўскі ротмістр, і Януш Уніхоўскі. Яны выдатна праявілі сябе падчас ваенных экспедыцый, карысталіся даверам шляхецкай грамадскасці і мелі неабходную адукацыю. Несумненна, што на выбар караля ў карысць Вяжэвіча аказалі ўплыў парады не толькі вышэйшых ураднікаў ВКЛ, але і Пятра Тышкевіча, будучага ваяводы менскага.

Пісьмовых крыніц пра жыццё ў Менскім ваяводстве ў першай палове XVII ст. захавалася вельмі мала. Немалую віну за іх незахаванасць неабходна ўскласці на частыя пажары, якія неаднаразова дашчэнту знішчалі драўляны Менск. У полымі пажару, які ахапіў Менск у 1762 г., згінула вялікая колькасць дакументаў, датычных жыцця шляхты Менскага павета, пачынаючы з канца XVI ст. і па першую палову XVIII ст. Таму і звесткі аб жыцці пісара земскага Менскага ваяводства, якія трапілі ў нашы рукі, адзінкавыя.

Мікалай Вяжэвіч, знаходзячыся на пасадзе пісара земскага Менскага ваяводства, у абавязковым парадку прымаў удзел у працы Галоўнага Трыбунала ВКЛ падчас яго кадэнцыі (пасяджэння) у Менску, выконваючы абавязкі трыбунальнага пісара. Захаваліся згадкі аб выкананні ім абавязкаў на гэтай пасадзе 13 чэрвеня і 18 лістапада 1619 г., 2 лістапада 1623 г. [3, с. 294, 314, 317], 16 студзеня 1626 г. [4, арк. 92–93, 823] і 29 кастрычніка 1629 г. [5, арк. 49]. Яго двойчы (1608, 1622) абіралі на грамнічных (лютаўскіх) соймаках менскай шляхты і дэпутатам (суддзёй) гэтай судовай установы [6, с. 135, 177]. На нашу думку, зусім невыпадкова, што ў 1622 г. разам з ім трыбунальскім суддзёй быў абраны і Пётр Тышкевіч на Лагойску, на гэты час ужо ваявода і стараста судовы менскі.

Захавалася некалькі згадак аб справах, у вырашэнні якіх прымаў удзел Мікалай Вяжэвіч. 10 верасня 1623 г. Мікалай Вяжэвіч і Севярын Станскі, пісар гродскі менскі, прызначаныя ад караля камісарамі, займаліся вырашэннем спрэчкі, якая ўзнікла паміж менскімі месцічамі і служыцелямі Вазнясенскага мужчынскага манастыра [7, арк. 539–540]. Справа тычылася прыналежнасці млына, які быў пабудаваны шмат гадоў назад на Свіслачы, непадалёку ад манастыра. Вынікі працы камісараў былі прыняты ўдзельнікамі судовай справы з незадавальненнем, і праз некаторы час кароль прызначыў новых камісараў для вырашэння лёсу млына. Праз некалькі дзён, менавіта 12 верасня 1623 г., Мікалай Вяжэвіч удзельнічаў у замене грунтоў Гаенскай царквы, размешчаных

пераспалосна з грунтамі Яна Цэдроўскага, уладальніка зямель у Айнаравічах [8, арк. 731–739].

30 чэрвеня 1628 г. Менскі земскі суд у складзе Марціна Валадковіча, суддзі, Крыштофа Жыжэмскага, падсудка, і Мікалая Вяжэвіча, пісара земскага, разглядалі справу паміж Ігнатоўскім і Замойскім з аднаго боку і Гальшкай Вайнянкай з другога [9, арк. 15]. Справа ўзнікла вельмі даўно, але канца яе не прадбачылася. Падчас разгляду справы жанчына памерла, і адказнасць за яе ўчынкі была ўскладзена на спадчыннікаў.

1 сакавіка 1631 г., незадоўга да смерці, Вяжэвіч сведчыў фундушавы запіс на карысць Сялецкага манастыра (побач з Лагойскам) ад Юрыя Дзмітрыевіча Скуміна Тышкевіча, судовага старасты brasлаўскага, і яго жонкі Марыны Анікееўны Уніхоўскай [10, № 125, арк. 259]. У гэтым сяле яшчэ бацька brasлаўскага старасты пабудаваў царкву і забяспечыў яе дзейнасць наданнем некалькіх валок ворнага грунту. Юры Дзмітрыевіч і Марына Анікееўна, запісваючы землі на манастыр, пастараліся забяспечыць знаходжанне манастыра ў руках вернікаў старажытнай грэчаска-рускай веры. Запрашэнне менавіта Мікалая Вяжэвіча для сведчання гэтага запісу з'яўляецца доказам існавання трывалых сяброўскіх адносін паміж brasлаўскім судовым старастам і пісарам земскім Менскага ваяводства. На нашу думку, прыязнасць гэтых асоб была замацавана крывёй, пралітай на палях бітваў.

Мікалай Вяжэвіч не толькі судзіў справы павятовай шляхты, але і сам шмат часу праводзіў у судах княства як непасрэдны ўдзельнік. Захаваліся згадкі аб судовай справе, якую ўзбудзілі супраць яго менскія месціцы [11, арк. 109 адв.]. Многія шляхетныя людзі валодалі ў Менску пляцамі з забудовай, дзе трымалі крамы і майстэрні. Зразумела, што, ахоўваючы свае правы і вольнасці, яны не падпарадкоўваліся гарадскім уладам і стараліся пазбегнуць унясення месціцкіх (гарадскіх) падаткаў у скарб горада. 4 лютага 1622 г. па скарге Самуэла Друцкага Горскага, войта менскага, і ўсіх менскіх месцічаў Вяжэвіча выклікалі ў каралеўскі суд. Аказалася, што вяльможны пісар земскі прымушаў сваіх гандляроў і рамеснікаў карыстацца мерамі — квартамі і гарнцамі, якія адрозніваліся ад тых, якімі карысталіся ўсе гандлёвыя людзі ў Менску, і таму наносіў гарадскому гандлю вялікія шкоды. Менскія гандляры былі абураны тым, што Вяжэвічам парушаліся меры, зацверджаныя соймавай канстытуцыяй яшчэ ў 1613 г. Аб пакаранні пісара, які, дарэчы, перад судом не з'явіўся, у дэкрэце не паведамляецца.

У канцы 20-х гг. XVI ст. шмат высілкаў ад Мікалая Вяжэвіча запатрабавала судовая справа з Пятром Войнам, старастам ваўкавыскім [12, арк. 521]. На Войну ўсклалі баніцыю і прысудзілі выплаціць Вяжэвічу вялікую суму грошай. Для спагнання грошай, як гэта звычайна рабілася, накіравалі ў сяло Высокае, маёнтак Войны ў Ваўкавыскім павеце, судо-

вых ураднікаў. Аднак стараста ваўкавыскі ўзброіў сялян і не дапусціў скарбовага двараніна да руйнавання маёмасці.

Захавалася некалькі згадак аб землях, якія знаходзіліся ў распа-
радженні Вяжэвіча, і аб яго дзейнасці па павелічэнні памераў сва-
ёй зямельнай уласнасці. 30 сакавіка 1615 г. Мікалай Вяжэвіч, яшчэ
падстолі менскі, атрымаў пацвярджэнне на пераход у яго пажыц-
цёвае валоданне сяла Новае ў Новагародскім павеце [13, арк. 146].
Сяло з 18 валокамі аселага і пустога грунту яшчэ 26 ліпеня 1607 г.
было ўступлена яму Тэадорам Скумінам Тышкевічам, ваяводам но-
вагародскім. Неабходна адзначыць, што з ваяводам у сям’і Вяжэвічаў
склаліся вельмі прязныя адносіны. Чым гэта выклікана, застаецца
для нас невядомым. Яшчэ адно паведамленне тычыцца набыцця ў
Стэфана Гладкага дома з вялікім пляцам у Менску, які раней належаў
ксяндзу Станіславу Капуцкаму. Разлікі па атрыманні маёмасці былі
завершаны да 2 лютага 1619 г. Мікалай Вяжэвіч набыў дом з пляцам
за 100 коп грошай літоўскіх [14, арк. 5]. 26 снежня гэтага ж года Мі-
калай Вяжэвіч перадаў дом сваёй жонцы [14, арк. 6]. З цягам часу
Марына Вяжэвічавая перадала яго ў якасці фундуша на патрэбы мен-
скага ўніяцкага манастыра.

На нашу думку, Мікалай Вяжэвіч узяў шлюб з Марынай Міхайлаў-
най Яцынічаўнай, дачкой падсудка земскага Слонімскага павета, яшчэ
ў канцы XVI ст. Кроўныя жонкі Вяжэвіча карысталіся вялікім аўтары-
тэтам у межах Слонімскага павета. Браты і сёстры Міхала Яцыніча, а
таксама і яго дзеці ўзялі шлюбы з прадстаўнікамі эліты суседніх паве-
таў і тым забяспечылі сабе іх падтрымку пры вырашэнні сваіх спраў на
Слонімшчыне. Да прыкладу сястра падсудка слонімскага ўзяла шлюб з
Янам Радзівілавічам Шастаком, скарбнікам Лідскага павета, які памёр
да 19 студзеня 1649 г. [15, № 2682, s. 375]. Марына Іванаўна Яцынічаўна
Янавая Шастаковая перажыла мужа і памерла каля 1656 г., амаль ад-
начасова са сваёй пляменніцай, Марынай Міхайлаўнай Вяжэвічавай.
Яшчэ адна сястра падсудка слонімскага, Ганна, узяла шлюб з Пятром
Смятанкавічам Быльчынскім [16, арк. 203]. Акрамя дачкі Марыны, у
сям’і падсудка земскага Слонімскага павета таксама былі сыны Адам,
Мікалай і Аляксандр [16, арк. 39].

Бацька Марыны, Міхал Іванавіч Яцыніч, атрымаў прывілей на пад-
судкоўства земскага Слонімскага павета ў жніўні 1582 г. [17, арк. 99] і
знаходзіўся на гэтай пасадзе яшчэ 12 чэрвеня 1621 г. [18, арк. 134 адв.].
На нашу думку, маці будучай пісаравай земскай Менскага ваяводства
была Багдана Бенядыктаўна Пратасовічаўна, якая пакінула свет да
чэрвеня 1604 г. [16, арк. 203]. Дзед Марыны Яцынічаўны Бенядыкт
Васільевіч Пратасовіч, у другой палове XVI ст. ключнік і падключнік
троцкі, войскі гарадзенскі, карыстаўся вялікім аўтарытэтам у межах

Гарадзенскага, Лідскага, Новагародскага і Слонімскага паветаў ВКЛ [19, арк. 55–88]. Ён парадніўся з княжацкім родам Палубінскіх і ўзяў шлюб з Марынай, дачкой князя Івана Палубінскага. За свае заслугі атрымаў нямала каралеўскіх наданняў, частка якіх трапіла ў валоданне Мікалая і Марыны Вяжэвічаў. Добра вядомы гісторыкам і дзядзька Марыны Яцынічаўны, родны брат яе маці, Ян Бенядыктавіч Пратасовіч, які пакінуў пасля сябе шмат твораў [20, s. 77].

Пры перадачы маладым пасагу і неабходнай выправы Міхала Яцыніча напаткалі цяжкасці, выкліканыя адсутнасцю патрэбнай сумы грошай. Пасаг і выправу маладыя не атрымалі і праз некалькі гадоў пасля ўзяцця шлюбу. Гэтай справай Міхал Яцыніч займаўся з пачатку стагоддзя і па 1609 г. уключна. Пасаговыя грошы, выправу і землі, вызначаныя ў перадшлюбнай дамоў, прыходзілася перадаваць Мікалаю і Марыне Вяжэвічам часткамі. 17 чэрвеня 1604 г. Міхал Яцыніч, бацька Марыны, прадаў Пятру Смятанкавічу Быльчынскаму і яго жонцы Ганне за 2000 коп грошай літоўскіх частку Явараўскага маёнтка, размешчанага ў Слоніmsкім павеце [16, арк. 203]. 8 чэрвеня 1605 г. Міхал Яцыніч склаў запіс аб перадачы зяцю і дачцэ дзвюх частак маёнтка Івачэвічы таго ж павета [21, арк. 153]. Справы з пасагам не скончыліся і на гэтым. З выплатай пасаговых сум неабходна было разлічыцца як найхутчэй, і 12 студзеня 1609 г. Яцыніч прадаў Пятру Быкоўскаму яшчэ частку маёнтка Явар [22, арк. 80], а другую частку гэтага ж уладання аддаў у заставу швагру Пятру Смятанкавічу [23, арк. 201]. У выніку пасля перадачы маладым пасагу падсудак Слонімскага павета пазбавіўся значнай часткі зямельнай уласнасці.

На гэты час нам вядома аб нараджэнні ў сям’і пісара земскага менскага толькі двух сыноў — Юрыя (Ежы) і Пятра Казіміра. Звестак аб нараджэнні ў сям’і дачок мы не знайшлі. На нашу думку, дзеці Мікалая Вяжэвіча нарадзіліся ў канцы XVI ст.

Юрыю Вяжэвічу было наканавана лёсам кароткае жыццё. Як і яго продкі, ён прысвяціў жыццё вайскавай справе і з маладых гадоў знаходзіўся ў складзе харугваў, якія абаранялі інтарэсы Рэчы Паспалітай. Вядома аб яго ўдзеле ў апошнім перыядзе амаль трыццацігадовай вайны са шведамі за Інфлянты. Першапачаткова вайна ішла паспяхова для войскаў ВКЛ. У пачатку XVII ст. было атрымана некалькі бліскучых перамог над войскамі Карла Судэрманландскага. З цягам часу ВКЛ страціла ініцыятыву ў вядзенні вайны і пацярпела паражэнне ад шведскіх войскаў. Беспаспяховая вайна са Швецыяй за Інфлянты, распачатая яшчэ ў 1600 г., скончылася ў 1629 г. У выніку Рэч Паспалітая страціла паўднёвую Эстонію і заходнюю Латвію (Відземе), якія адышлі да Швецыі [24]. Вяжэвіч загінуў у 1628 г. пад Рыгай [25, s. 269].

Другі сын пісара земскага менскага, Пётр Казімір Вяжэвіч, атрымаў выдатную адукацыю і яшчэ да 1635 г. у якасці сакратара трапіў на каралеўскую службу.

Першы прывілей на пасаду стольніка Мсціслаўскага ваяводства Пётр Вяжэвіч атрымаў яшчэ да 1632 г. Нягледзячы на яго ўдзел у паспяховых перамовах у 1635 г. з Міхаілам Фёдаравічам Раманавым, уладаром Маскоўскай дзяржавы [26, арк. 92], і ў войнах, якія вяла краіна ў апошнія гады жыцця Жыгімонта III, наступны высокі тытул ён атрымаў амаль праз дзесяць гадоў. 5 мая 1644 г., пасля пераходу Багдана Стэцкевіча на пасаду мсціслаўскага кашталяна, Пётр Вяжэвіч атрымаў прывілей на падкаморства гэтага ж ваяводства [27, s. 50, 81]. На 21 лістапада 1644 г. Пётр Вяжэвіч згадваецца і як аршанскі вайт [4, арк. 1065].

Ад смаленскага ваяводы Пётр Вяжэвіч атрымаў прызначэнне на вельмі ўплывовую пасаду ў сістэме кіравання ваяводствам, на смаленскае падваяводства (кіраўніцтва гродскім судом). З захаваных дакументаў вынікае, што ў яго распараджэнні знаходзіўся нагляд за ўсімі асобамі, якія праз тэрыторыю Смаленскага ваяводства прыязджалі з Масквы ў межы ВКЛ. 17 жніўня 1653 г. Ян Казімір, кароль польскі і вялікі князь літоўскі, надаў Пятру Вяжэвічу прывілей на Новагародскае ваяводства [27, арк. 50].

Пётр Вяжэвіч двойчы браў шлюб. Першая яго жонка Зося была дачкой Якуба Караля Мадалінскага, войскага мсціслаўскага, і Багданы Васільеўны. У шлюбе з Мадалінскай Пётр Вяжэвіч згадваецца яшчэ і ў 1641 г. [4, арк. 900].

Пасля смерці Мадалінскай Вяжэвіч узяў другі шлюб з Ядвігай Кацярынай Тызенгаўзенаўнай, дачкой Готарда Яна Тызенгаўзена, ваяводы дэрпцкага, старасты мальбарскага, які памёр у 1640 г., і Сузаны Сапяжанкі, старасцянікі ўсвяцкай, дачкі вядомага кіраўніка войскаў Ілжэзмітрыя I [28, № 329, s. 103]. Пасля смерці ў 1657 г. Пятра Вяжэвіча, ужо ваяводы новагародскага, Ядвіга Тызенгаўзенаўна двойчы аднаўляла шлюбныя адносіны. Каля 1663 г. яна ўзяла шлюб з Ежы Дзевялтоўскім, харужым трокскім, які нядаўна пахаваў сваю жонку Марыну Міхалаўну Тышкевічаўну, судзянку земскую Полацкага ваяводства. Аднак і гэты шлюб быў нядоўгі, і пасля смерці харужага трокскага Ядвіга Тызенгаўзенаўна ўзяла трэці і апошні ў сваім жыцці шлюб з Янам Канстантыем Геўлам, стольнікам парнаўскім. Ваевадзянка дэрпцкая згадваецца яшчэ ў 1697 г.

Мікалай Вяжэвіч памёр у сярэдзіне 1633 г., бо 4 чэрвеня гэтага года Уладзіслаў IV Ваза надаў вакантную пасаду падсудка земскага Менскага ваяводства Крыштофу Валадковічу, судзічу земскаму менскаму, які меў неаспрэчныя заслугі перад Вялікім Княствам Літоўскім, прыняўшы актыўны ўдзел у Інфлянцкай і Маскоўскай ваенных экспедыцыях [29, арк. 373]. У складзе войскаў Рэчы Паспалітай Валадковіч са сваім поч-

там ваяваў у Валахii і заслужана карыстаўся павагай шляхецкага асяроддзя Менскага павета.

Мікалай Вяжэвіч нарадзіўся ў сям'і Рыгора Шчасновіча Вяжэвіча, падсудка земскага менскага, і Кацярыны Фёдараўны Храпавіцкай, адзінай дачкі віцебскага харужага. Акрамя Мікалая, у гэтай сям'і нарадзіліся сыны Ян, Аляксандр, Андрэй і Яраш. Аб нараджэнні ў Вяжэвічаў дачок нам невядома. Рыгор Вяжэвіч памёр у першай палове 1600 г. Пасля яго смерці Ян Пац, ваявода менскі, сабраў на элекцыйны соймік павятовую шляхту, якая і абрала са свайго асяроддзя чатыры шляхетныя асобы, найбольш здатныя на выкананне абавязкаў падсудка земскага [30, арк. 150 адв.]. 6 ліпеня 1600 г. кароль падпісаў прывілей на гэтую пасаду Крыштофу Служцы, які праз некалькі гадоў адмовіўся ад ураду і заняў больш высокую пасаду ваяводы вендэнскага.

Сыны падсудка земскага Менскага ваяводства дасягнулі сталасці і ўзялі шлюб у канцы другой паловы XVI ст. Пасля смерці бацькі яны падзялілі бацькаўскую і мацярынскую спадчыну.

Пра Яна Рыгоравіча Вяжэвіча ў нашы рукі трапіла толькі адна згадка. Ён памёр да жніўня 1607 г. Урад падстоля Менскага ваяводства, якім карыстаўся старэйшы з братоў, нададзены 21 жніўня 1607 г. каралеўскім прывілеем яго малодшаму брату Мікалаю [31, арк. 55]. Звесткі аб часе надання Яну Вяжэвічу ўраду ў нашым распараджэнні адсутнічаюць. Пасля смерці да 20 сакавіка 1599 г. Пятра Явойша Трусавіцкага, судзі гродскага менскага, які ў Менскім павеце атрымаў першы прывілей на менскае падстоляства [30, арк. 58], некаторы час тытулам карыстаўся Станіслаў Мацеевіч Захарэўскі. Па пэўных прычынах ён адмовіўся ад ураду і апошні раз згадваецца ў якасці падстоля менскага ў сярэдзіне 1600 г. [32, арк. 885]. На нашу думку, наданне ўраду Яну Вяжэвічу магло мець месца ў другой палове гэтага ж года.

Аляксандр, як і яго браты, шмат часу праводзіў у ваенных экспедыцыях і таму вельмі рэдка згадваецца ў матэрыялах судаў Менскага ваяводства. На нашу думку, ён узяў шлюб з зямянкай Трокскага ваяводства і атрымаў праз пасаг землі ў Троцкім павеце. Аляксандр Вяжэвіч таксама адзначыўся на ніве мірнай службовай дзейнасці. У чэрвені 1607 г. ён па загаду трокскага ваяводы некаторы час выконваў абавязкі пісара гродскага Троцкага ваяводства [28, №№ 802, 803, s. 150]. Час знаходжання Вяжэвіча на гэтай пасадзе быў нядоўгім. 11 жніўня 1608 г. на пасадзе пісара гродскага згадваецца Ян Унучка. На нашу думку, Аляксандр Янавіч Хадкевіч, які на гэты час знаходзіўся на пасадзе ваяводы трокскага і ў абавязкі якога ўваходзіла і кіраўніцтва працай гродскага суда ваяводства, замяніў увесь склад гродскага суда. Былы суддзя гродскі Ян Унучка заняў пасаду пісара гродскага, а астатнія судовыя ўраднікі былі пазбаўлены сваіх пасадаў. Нам засталіся невядомыя прычыны за-

мены складу гродскага суда Трокскага ваяводства. Тое, што гэты крок ваяводы трокскага не быў выкліканы недаверам Аляксандра Хадкевіча да дзейнасці Вяжэвіча, сведчыць наданне падсудковічу менскаму ў канцы чэрвеня 1607 г. у пажыццёвае карыстанне зямель у сяле Візэры [30, арк. 666]. Грунты, якія знаходзіліся ў гэтым ваяводстве, трапілі ў разпаджэнне каралеўскай адміністрацыі пасля смерці Дароты Белазораўны Мікалаевай Драздоўскай. Атрымаць у сваё пажыццёвае карыстанне ленныя землі Аляксандр Вяжэвіч мог, на нашу думку, толькі дзякуючы падтрымцы ваяводы трокскага.

Пры падзеле бацькоўскай спадчыны Аляксандру Вяжэвічу адышлі землі ў Менскім павеце ў Буцавічах і Старынках. Не выключана, што ў яго валоданні знаходзіліся землі і ў межах Трокскага ваяводства, якія трапілі яму пасля ўзяцця шлюбу. У Аляксандра Вяжэвіча нарадзіўся сын Ян, які дасягнуў сталасці да 1614 г.

Як мы лічым, Аляксандр Вяжэвіч прыняў удзел у паходзе войскаў ВКЛ пад камандай Яна Хадкевіча, гетмана ВКЛ, у межах Маскоўскай дзяржавы для дапамогі сапежынцам, якія былі асаджаны ў Маскоўскім крамлі, і, магчыма, там і загінуў. Пасля смерці ваяра ў 1614 г. крэдыторы прад'явілі яго спадчыннікам патрабаванні аб вяртанні атрыманых ім пазык. Верагодна, што частка зямель былога пісара гродскага Трокскага ваяводства была падзелена паміж яго братамі. З гэтай прычыны абавязак вяртання пазык, атрыманых пры жыцці Аляксандрам Вяжэвічам, перайшоў не толькі да яго сына, але і на братоў Мікалая, Андрэя і Яраша [33, арк. 347].

Пра Яраша Рыгоравіча Вяжэвіча засталася толькі адна згадка. Яраш Вяжэвіч, зямлянін Аршанскага павета, 5 чэрвеня 1614 г. засведчыў прадажны запіс на мястэчка Бобр ад Станіслава Галінскага, слугі Лявона Сапегі, канцлера ВКЛ, Крыштофу Ярашавічу Комару [34, с. 157]. Верагодна, ён узяў шлюб з зямлянкай Аршанскага павета і стала пражываў у пасаговым сяле гэтага павета.

Андрэй Рыгоравіч Вяжэвіч, прафесійны ваяр, большую частку свайго жыцця правёў у ваенных экспедыцыях. Таму ён вельмі рэдка згадваецца ў матэрыялах судаў Менскага ваяводства. Першая звестка пра Андрэя Вяжэвіча сустрэлася нам у дакуменце, які быў складзены яшчэ 1 мая 1598 г. [35, арк. 33]. 21 сакавіка 1640 г. ён атрымліваў каралеўскі прывілей на ганаровы тытул мечнага менскага [36, арк. 508]. У прывілеі даецца высокая ацэнка яго ўдзелу ў справе абароны краіны. Андрэй Вяжэвіч прымаў удзел ва ўсіх войнах, якія вяліся пры Жыгімонце III у канцы XVI – пачатку XVII ст.: хадзіў з каралевічам Уладзіславам пад Маскву, абараняў Смаленск, мужа змагаўся са шведамі ў Інфлянтах. У гэтым жа 1640 г. ён памёр. Найбольш верагодна, што ён не пакінуў патомства. Пасля смерці мечнага менскага яго землі падзялілі пляменнікі Мікалай, Геронім і Аляксандр Вяжэвічы [37, арк. 168].

Жонка мечнага менскага Ганна Урбанаўна Буйвідаўна згадваецца яшчэ ў 1644–1645 гг. [4, арк. 842, 843, 1010]. Пасля смерці мужа засталіся пазыкі, якія неабходна было вярнуць. Шмат часу для яе запатрабавала справа аб справядлівым падзеле спадчыны па сваіх памерлых родзічах з роднымі братамі Станіславам і Аляксандрам Урбанавічамі Буйвідамі.

Захаваліся шматлікія звесткі аб жыцці жонкі памерлага пісара земскага менскага. Марына Яцынічаўна перажыла мужа амаль на чвэрць века. Яна памёрла ў канцы снежня 1656 г. або ў пачатку студзеня 1657 г. Ян Антоні Храпавіцкі ў сваім «Дыярыушу» згадвае, што Аляксандр Вяжэвіч, унук пісаравай земскай менскай, у будучым харужы менскі, менавіта ў пачатку студзеня 1657 г. узяў свой другі шлюб з Зосяй Макавецкай, кашталянкай дэрпцкай [38, s. 110–111]. Падчас высялення маладзья атрымалі паведамленне аб смерці бабулі Аляксандра Вяжэвіча. Пісарава земская менская пражыла доўгае жыццё: яна нарадзілася ў канцы мінулага XVI ст., дасягнула сталасці і ўзяла шлюб з Мікалаем Вяжэвічам яшчэ да 1600 г. і пакінула гэты свет, маючы за 70 гадоў ад нараджэння. Згадкі пра Марыну Яцынічаўну сустракаюцца непрацяглы час у пісьмовых крыніцах у пачатку XVI ст. Пасля 1609 г. яны знікаюць і пачынаюць ізноў сустракацца толькі пасля 1635 г. Пасля смерці Мікалая Вяжэвіча Марына Яцынічаўна не брала шлюб і згадвалася ў тых дакументах, якія трапілі ў нашы рукі, толькі як пісарава земская менская.

Пра жыццё жанчын згадак у гістарычных дакументах тых часоў захавалася вельмі мала. Пра іх існаванне мы часцей за ўсё даведваемся з шлюбных кантрактаў, тастаментаў і некаторых судовых дэкрэтаў. Жыццё жанчыны поўнаасцю змянялася пасля смерці мужа. Улічваючы адсутнасць абароны, жыццё і маёмасць удоў пастаянна знаходзіліся пад пагрозай. Не сустракаючы супраціву, суседзі захоплівалі землі і падданных адзінокіх жанчын, і іх імёны і прозвішчы пачыналі часцей згадвацца ў судовых дакументах. Цяжкія абставіны жыцця прымушалі удоў браць другі шлюб. Што ж тычыцца Марыны Яцынічаўны, то яе жыццё пасля смерці мужа знаходзілася ў бяспецы дзякуючы падтрымцы яе сына, вядомага палітычнага дзеяча ВКЛ Пятра Казіміра Вяжэвіча, у канцы жыцця ваяводы новагародскага. Намі занатаваны адзінаковыя выпадкі парушэння яе правоў.

11 снежня 1643 г. Марыяна Вяжэвічава паклікала ў Менскі гродскі суд Марцыбелу князеўну Карэцкую Янаву Ракоўскую, ваяводзіну віцебскую, у першым шлюбе Мікалаеву Глябовічаву, ваяводзіну смаленскую [39, арк. 326]. Ураднікі ваяводзіны віцебскай з сяла Дубровы цёмнай ноччу з 29 снежня 1641 г. на 30 снежня зvezлі з Буцавіч ваячыстага падданага пісаравай земскай менскай. 20 лістапада 1645 г. яна паклікала ў Менскі гродскі суд мясцовага зямляніна Юрыя Ваўчка, які «забыўся» вярнуць ва ўмоўлены тэрмін 20 коп грошай літоўскіх [40, с. 18].

У канцы 40-х гг. XVII ст. Марына Яцынічаўна неаднаразова выклікала ў суды княства шматлікіх нашчадкаў памерлага ў 1638 г. Шымона Самуэла Сангушкі, віцебскага ваяводы. Некалі ваявода пазычыў у яе мужа грошы, а вярнуць іх пры жыцці не змог. Не мелі жадання разлічыцца з пазыкамі бацькі і яго дзеці. Разгляд яе скарг у Галоўны Трыбунал ВКЛ праходзіў з пераменным поспехам у 1643–1644 гг. [41, арк. 61, 97]. Марына Вяжэвічавая засталася незадаволенай вынікамі і працягвала дабівацца вырашэння справы ў сваю карысць. У 1645 г. трыбунальскі суд усклаў на ўладанні Казіміра Сангушкі Ракаў і Смальяны вялікі штраф памерам у 5216 коп лічбы літоўскай. Не засталіся без яе ўвагі і валоданні Героніма Сангушкі, ваяводзіча віцебскага, смаленскага епіскапа, які памёр у 1657 г. 7 красавіка 1648 г. Галоўны Трыбунал ВКЛ вынес дэкрэт аб вынясенні баніцыі і «вывалання» (выгнання) на смаленскага епіскапа за невыкананне судовых пастановаў аб правядзенні адправы па спагнанні штрафу з той часткі маёнтка Ракаўскага, якая яму належала [42, арк. 762]. Улічваючы асаблівасці судовай сістэмы Вялікага Княства Літоўскага, можна ўпэўнена сцвярджаць, што пісарава земская менская пры жыцці не змагла дабіцца вяртання грошай.

Заўважана, што Марыну Яцынічаўну не вельмі хвалявала пытанне аб неабходнасці своєчасова і спаўна разлічвацца з дзяржавай па шматлікіх паборах, устаноўленых соймамі Рэчы Паспалітай. Пры складанні павятовых рээстраў падымнага яна пастаянна заніжала колькасць падданных, якія працавалі на яе землях. Што ж тычылася тых сялян, якіх ёй удавалася прыцягнуць на свае землі, то звесткі аб іх наогул не трапілі ў пабаравае рэстры. У 1650 г. Менскі гродскі суд правёрыў усіх землеўладальнікаў Менскага павета і выявіў наяўнасць каля 500 «новікаў» (новапаселеных сялян), аб якіх павятовыя люстратары не ведалі [39, арк. 538]. Вяжэвічавая не паказала пражываючых у Буцавічах і Душавічах 50 новікаў. Яе сын, менавіта Пётр Казімір, падкаморы мсціслаўскі, «забыўся» паведаміць паборцам падымнага аб наяўнасці ў яго частцы Буцавічаў яшчэ сямі новікаў. Зразумела, што пасля такой праверкі колькасць падданных, якія знаходзіліся ў межах павета і за якіх іх гаспадары павінны былі плаціць падымнае, рэзка павялічылася.

Большасць згадак пра жыццё пісаравай земскай Менскага ваяводства пасля смерці мужа звязаны з яе дзейнасцю па фінансаванні ўніяцкіх рэлігійных устаноў у Менску. У апошнія гады жыцця Марына Вяжэвічавая зрабіла вялікі ўклад у забеспячэнне іх дзейнасці. Згадкі аб яе дабрачыннасці надоўга захаваліся ў памяці жыхароў Менска.

Асноўныя намаганні Марына Яцынічаўна накіроўвала на стварэнне ў Менску жаночага манастыра пры царкве Святой Тройцы, у якім пастаянна здзяйснялася малітва за супачын душы яе мужа і здароўе сваякоў.

Марына Вяжэвічавая забяспечвала патрэбы не толькі манастыра, які павінен быў знаходзіцца пад патранажам святароў царквы Святой Тройцы ў Менску. 1 лютага 1635 г. яна ўнесла ў менскія гродскія актавыя кнігі акт аб перадачы дома з пляцам у Менску манастыру пры Святадухаўскай уніяцкай царкве. Пабудова пераходзіла ва ўласнасць брацтва, створанага для яе абароны [14, арк. 7], бо на ўніятаў, нягледзячы на падпарадкаванне Папу Рымскаму, працягваўся наступ каталіцкіх вернікаў. Жанчына прыхільна ставілася да ўніяцтва і садзейнічала ўмацаванню яго пазіцый у ВКЛ.

21 кастрычніка 1635 г. Марына Вяжэвічавая атрымала дазвол Вел'яміна Ручкага, уніяцкага мітрапаліта кіеўскага і ўсёй Русі, на далучэнне пляцаў, атрыманых ад пісаравай земскай менскай і іншых менскіх месціцаў, да царквы Святой Тройцы, пры якой павінен быў знаходзіцца манастыр [43, арк. 723]. 5 верасня 1636 г. Уладзіслаў Ваза, кароль польскі і вялікі князь літоўскі, пацвердзіў Марыне Яцынічаўне права на перадачу пляцаў «законніцам у Менску кляштару панен законных рэгулы святога Базыля, рэлігіі грэчаскай, якія знаходзяцца ў адзінстве з касцёлам рымска-каталіцкім, які новаўфундаваным быць мае». Кляштар вызваляўся ад юрысдыкцыі (падпарадкавання) свецкага, земскага, замкавага (гродскага) і месцкага ўрадаў Менска. У гэты ж дзень Марына Вяжэвічавая ўнесла вялікі фундуш на будаўніцтва манастыра святога Базыля [44, с. 162]. У 1635 г. Марына Вяжэвічавая звярнулася з прашэннем аб правядзенні штотыднёва дзвюх літургій і ўвядзенні ў штат манастыра святара, які павінен спавядаць яго законніц [45, с. 37]. Святары ордэна Базыля Вялікага, якія сабраліся ў 1636 г. у Вільна на кангрэгацыю [пасяджэнне], увялі ў манастыры пасаду спаведніка і дазволілі яго законніцам праводзіць кожны тыдзень толькі адну літургію. Правядзенне літургіі павінна было спыніцца пасля смерці фундатаркі.

Марына Яцынічаўна адыгрывала вялікую ролю ў кіраванні новаўтвораным жаночым манастыром. Захаваныя крыніцы сведчаць аб яе ўдзеле ў вырашэнні амаль усіх пытанняў, датычных жыцця законніц манастыра. 22 верасня 1639 г. кіраўніцтва жаночага манастыра ў складзе Алімпіяды Мамонічаўны, «маці» (старэйшай) манастыра, Еўфрузыны Яцынічаўны, вікарыі, і Марыны Яцынічаўны як фундатаркі жаночага манастыра, прызнаюць квіт ад Адама Корсака на пасаговыя грошы, прызначаныя ім дачцэ Праксэдзе, а цяпер перададзеныя манастыру пры ўступленні яе ў закон Базыля Вялікага [4, арк. 155].

Старэйшай манастыра на 21 кастрычніка 1637 г. [40, арк. 1–2] і 11 верасня 1639 г. [4, арк. 155] згадваецца Алімпіяда Мамонічаўна. У 1641 і 1643 гг. пасаду старэйшай жаночага манастыра пры царкве Святой Тройцы займала былая вікарыя гэтага манастыра Еўфрузына Яцынічаўна [4, арк. 299, 353, 658]. 3 25 лістапада 1645 г. [46, арк. 26] па 12 студзеня 1682 г. [47, арк. 1104] на пасадзе маці (старэйшай) манастыра згад-

ваецца Аляксандра Марыяна Віцкая, кроўная Лукаша Мамоніча, былога скарбнага ВКЛ.

Для забеспячэння будаўніцтва манастыра, а потым і пражыцця тых жанчын, якія пажадаюць прысвяціць сваё жыццё служэнню Богу ў сценах гэтай канфесійнай установы, пісаравая земская менская перадала ў карыстанне манастыру некаторую частку сваіх уласных зямель з падданымі. У валоданне царквы перадаваліся землі ў Грыневічах, некалі набытыя ад Лукаша Ваўчка за 20 000 злотых [48, арк. 618]. Яна не толькі ўклала ўласныя грошы ў набыццё гэтых грунтоў, але і, рыхтуючыся да перадачы сяла разам з падданымі ў карыстанне манастыра, выклікала ў 1643 г. Крыштофа Кавячынскага, падкаморыя менскага, і правяла адмежаванне гэтых зямель. Яна хацела пазбегнуць узнікнення ў кляштара ў будучым памежных спрэчак з суседзямі. Манастыру перадаваліся і землі ў фальварку Чарнаручка з сялом Дзераўніна, якія былі набыты ў Юдыты Віцкай Якубавай Машэўскай. Вязэвічавая абумовіла перадачу зямель манастыру ўмовай, што святары павінны пастаянна маліцца за душы пані пісаравай і яе сына Пятра Вязэвіча, падкаморыя мсціслаўскага, і душы яе прыяцеляў. Марыяна Яцынічаўна пакінула за сабой і сынам права на працягу ўсяго жыцця праводзіць час у былых сваіх уладаннях.

Для сведчання фундушовага запісу на будаўніцтва ў Менску жаночага кляштара пры царкве Святой Тройцы Марына Яцынічаўна запрасіла паставіць подпісы і прыкласці пячатку найбольш блізкіх сяброў Станіслава Буйвіда, кроўнага жонкі яе дзевера Андрэя, і Мікалая Міцкевіча [48, арк. 618].

Сродкі на царкоўныя патрэбы і будаўніцтва жаночага базыліянскага манастыра ахвяроўвалі і іншыя жыхары горада. 6 ліпеня 1641 г. старэйшая менскага жаночага Свята-Траецкага манастыра і Марына Вязэвічавая ўнеслі ў менскія гродскія акты тастамент памерлай Дароты Манвід Дарагастайскай, жонкі Марціна Валадковіча, суддзі земскага менскага, у якім яна запісала на будаўніцтва кляштара вялікую суму грошай [4, арк. 299–300].

Здаралася, што ахвярадаўцы «забываліся» своєчасова выконваць свае абяцанні. У такіх выпадках Марына Яцынічаўна за свае сродкі праз суды дабівалася спагнання ахвяравання. 10 лістапада 1649 г. гродскі суд Менскага ваяводства (павета) прыняў дэкрэт, прымушаючы Яна Казіміра Альшэўскага, аддаць манастыру да 2 лютага 1650 г. 13 бочак хлеба [40, арк. 35–36, 41]. Гэты хлеб некалі быў ім запісаны самой Марыне Віцкай, «прэлажонай» (старэйшай) манастыра, Марыне Яцынічаўне Вязэвічавай, пісаравай земскай менскай і Кацярыне Віцкай, малодшай сястры старэйшай жаночага манастыра, законніцы гэтага ж манастыра.

Сёння цяжка знайсці адказ, чаму, нягледзячы на вялікія ахвяраванні менскіх месцічаў і навакольнай шляхты, манастыр не быў пабудаваны і

ў 1652 г. [44, с. 162]. Зразумела, што пасля пачатку вайны 1654–1666 гг. праца па пабудове манастыра была поўнасьцю спыненая.

Падаецца слушным, што пляцы ў Менску, якія перадаваліся Марынай Вяжэвічай на пабудову новаўтворанага жаночага манастыра, так і не былі выкарыстаны па іх прызначэнні. У 1708 г. высветлілася, што паперы на гэтыя пляцы, якія раней знаходзіліся на захаванні ў Тэклі Валадковічаўны, старэйшай жаночага менскага кляштара Святога Базыля Вялікага, былі забраны падчас рабавання кляштара, а пляцы аказаліся ў валоданні новых гаспадароў, менавіта ў Хіларыя Чыжа, падкаморыя віленскага, і яго сына Казіміра. Новыя гаспадары адмовіліся вяртаць пляцы іх сапраўдным гаспадарам [49, арк. 77].

Такі ж лёс напаткаў і тыя вяжэвічаўскія пляцы, якія яшчэ заставаліся ў валоданні менскіх базыльянаў пасля 1710 г. 20 мая 1729 г. Антоні Аўгустын Любянецкі, архімандрыт і генеральны афіцыял літоўскі і ўсёй Белае Русі, старэйшы менскага мужчынскага манастыра Святога Базыля Вялікага, што дзейнічаў пры Святадухаўскай царкве, вырашаў далейшы лёс пляца, які быў падараваны пісаравай земскай менскай яшчэ ў першай палове мінулага XVII ст. [50, арк. 446]. На пляц, які знаходзіўся на Збораўскай вуліцы Менска, даўжынёй 85 і шырынёй 26 локцяў, што ў метрычнай сістэме складала прамавугольнік памерам 55×17 м, звярнуў увагу Казімір Уніхоўскі, менскі земскі пісар, і пажадаў набыць яго. Верагодна, пляц не выкарыстоўваўся манастыром і таму лёгка быў прададзены пісару, дом якога знаходзіўся па-суседству.

Праяўляючы вялікі клопат аб забеспячэнні будаўніцтва кляштара ў Менску, Марына Яцынічаўна не забывалася і пра свае асабістыя інтарэсы. 14 лютага 1635 г. яна атрымала каралеўскі давол на лібертацыю (вызваленне) ад пастояў двух дамоў у Менску [43, арк. 230 адв.]. Яе дамы з пляцамі — адзін каля евангелісцкага збору, непасрэдна ад дома Крыштофа Гладкага, а другі на той жа вуліцы каля жаночага кляштара менскіх бенедыктынак вызваляліся ад пастояў: паслоў трыбунальскіх, ваяроў, соймавых паслоў і дэпутатаў Галоўнага Трыбунала ВКЛ. Пры наданні такога прывілея былі ўлічаны вялікія заслугі перад краінай памерлага пісара земскага менскага. На нашу думку, на прыняцце такога рашэння ў найбольшай меры паўплывала падтрымка, якую аказаў удаве Януш Скумін Тышкевіч, ваявода трокскі. Зразумела, такое рашэнне каштавала вялікіх грошай пісаравай земскай менскай і прывяло да істотнага пагаршэння забеспячэння ў Менску кватэрамі тых асоб, якія згодна з соймавымі канстытуцыямі мелі на гэта права.

Пры распрацоўцы біяграмы пісара земскага Менскага ваяводства мы закранулі яго ўдзел у палітычным жыцці павета і ВКЛ, а таксама сямейныя дачыненні. Па-за межамі даследавання засталіся згадкі пра ўдзел Вяжэвіча ў ваенных экспедыцыях Вялікага Княства Літоўскага пачатку

XVII ст. Мы добра ведаем пра абставіны шлюбу Мікалая Вязэвіча, пра цяжкасці, якія ўзніклі пры атрыманні ім пасаговых сум. Аднак засталіся невядомымі даты нараджэння яго дзяцей і час уступлення ў шлюб. Спадзяемся, што далучэнне матэрыялаў замежных архіваў дапаможа ў вырашэнні гэтых задач.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Архіварыус : зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. — Вып. 7. — Мінск : БелНДІДАС, 2009. — С. 221–252; Вып. 8. — Мінск : НГАБ, 2010. — С. 213–234; Вып. 9. — Мінск : БелНДІДАС, 2011. — С. 171–194; Вып. 10. — Мінск : НГАБ, 2012. — С. 247–266; Вып. 12. — Мінск : НГАБ, 2014. — С. 395–407; Вып. 13. — Мінск : НГАБ, 2015. — С. 253–267.
2. Кніга канцэлярыі ВКЛ перыяду падканцлерства Яўстафія Багданавіча Валовіча. 1618–1619 // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (да-лей НГАБ). — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 95.
3. Решения Главного Литовского Трибунала (1583–1655 гг.) / Сост.: В. Раудемонис и А. Балюлис; АН Литовской ССР, Институт социологии и права. — Вильнюс : Минтис, 1988. — 670 с.
4. Актавая кніга Менскага гродскага суда. 01.1640–06.12.1649 // НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 3. — 1727 арк.
5. Актавая кніга Віцебскага земскага суда. 10.01.–03.10.1630 // НГАБ. — Ф. 1751. — Воп. 1. — Спр. 15. — 281 арк.
6. Deputaci Trybunalu Głównego Wielkiego księstwa Litewskiego (1582–1696) : spis / Pod red. A. Rachuby. Oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba. — Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2007. — 469 с.
7. Актавая кніга Менскага магістрата. 05.08.1778–30.12.1785 // НГАБ. — Ф. 1816. — Воп. 1. — Спр. 16. — 767 арк.
8. Актавая кніга Менскага земскага суда. 06.07.1771–16.05.1774 // НГАБ. — Ф. 1769. — Воп. 1. — Спр. 6. — 1107 арк.
9. Выписы из актовых книг судов Минского воеводства. Заставные листы, контракты на аренду имения Дразно, инвентарь деревни Ескевичы на Полесье. 1628–1822 гг. // НИАБ. — Ф. 694. — Оп. 4. — Д. 935. — 163 л.
10. Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей и по разным предметам. — Минск, 1848. — 448 с.
11. Кніга канцэлярыі ВКЛ перыяду праўлення Жыгімонта II Аўгуста і Жыгімонта III Вазы. 1569–1601 // НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 84.
12. Кніга канцэлярыі ВКЛ перыяду падканцлерства Яўстафія Багданавіча Валовіча. 1615–1616 гг. // НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 303.
13. Кніга канцэлярыі ВКЛ за падканцлерства Яўстафія Багданавіча Валовіча. 1615–1616 // НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 92.
14. Указы Сената об опекунстве над князем Домиником Радзивилом. 18.06.1805–24.07.1829 // НГАБ. — Ф. 694. — Воп. 4. — Спр. 161. — 53 арк.

15. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego: spisy / pod red. A. Rachuby; opr. H. Lulewicz; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. — Т. 1. Województwo Wileńskie. XIV–XVIII wiek. — Warszawa: Wydawnictwo Dig, 2004. — 764 s.
16. Актавая кніга Слонімскага земскага суда. 09.01.1604–25.06.1604 // НГАБ. — Ф. 1785. — Воп. 1. — Спр. 20. — 507 арк.
17. Кніга канцелярыі ВКЛ перыяду падканцлерства Яўстафія Багданавіча Валоўіча. 1581–1585 // НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 69.
18. Актавая кніга Слонімскага земскага суда. 1621 // НГАБ. — Ф. 1785. — Воп. 1. — Спр. 28. — 500 арк.
19. Актавая кніга Слонімскага земскага суда. 01.06.1571–07.10.1571 // НГАБ. — Ф. 1785. — Воп. 1. — Спр. 4. — 136 арк.
20. Kojalowicz-Wijuk, W. Herbarz rycerstwa W.X.Litewskiego tak zwany Compendium / W. Kojalowicz-Wijuk. — Kraków: Herold Pol., 1897. — 527 s. — Reprint: Poznań: Heroldium, 2002.
21. Актавая кніга Слонімскага земскага суда. 07.01.1606–02.06.1606 // НГАБ. — Ф. 1785. — Воп. 1. — Спр. 21. — 280 арк.
22. Рээстр дакументаў актавых кніг Слонімскага земскага суда (№ 7703–7718). 1604–1631 гг. // НГАБ. — Ф. 1926. — Воп. 8. — Спр. 3.
23. Актавая кніга Слонімскага земскага суда. 08.01.1608–25.06.1609 // НГАБ. — Ф. 1785. — Воп. 1. — Спр. 22. — 324 арк.
24. Вяроўкін-Шэлюта, У. Інфлянты / Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. — Т. 3. — Мінск : Беларуская энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1996. — С. 499.
25. Niesiecki, K. Herbarz Polski. — Т. IX : Jelowscy — Kęstowiczowie. — Lipsk : Wyd. N. Bobrowicz, 1842. — 468 s.
26. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. — Т. IV. — Вильна : 1867. — 379 с.
27. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. Województwo Mścisławskie XVI–XVIII wiek / Ca zboraŭ A. Рахубы.
28. Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. Tom II. Województwo Trockie XIV–XVIII wiek. Pod red. A. Rachuby. Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk. — Warszawa : DiG, 2009. — 687 s.
29. Кніга канцелярыі ВКЛ перыяду падканцлерства Паўла Сапегі. 1633 г. // НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 106.
30. Кніга канцелярыі ВКЛ перыяду канцлерства Льва Сапегі. 1599–1606 // НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 86.
31. Кніга канцелярыі ВКЛ перыяду канцлерства Льва Сапегі. 1607–1611 гг. // НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 89.
32. Актавая кніга Менскага гродскага суда. 1600 г. // НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 1. — 1449 арк.
33. Актавая кніга Менскага гродскага суда. 01.1616–10.1620 // НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 2. — 1727 арк.

34. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в Центральном архиве в Витебске и изданные под редакцией и.д. архивариуса сего архива Дм. Ив. Довгялло. — Вып. 18 : Приходно-расходная книга г. Могилев 1710 года. — Витебск, 1888. — 276 с.
35. Актавая кніга Менскага земскага суда. 03.01.1785–27.12.1785 // НГАБ. — Ф. 1769. — Воп. 1. — Спр. 16. — 563 арк.
36. Кніга прывілеяў і пацвярджэнняў перыяду праўлення Уладзіслава IV пры канцлерстве Альбрэхта Станіслава Радзівіла. 1637–1641 // НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 113.
37. Актавая кніга Менскага магістрата. 09.05.1789–03.04.1795 // НГАБ. — Ф. 1816. — Воп. 1. — Спр. 20. — 795 арк.
38. Chrapowicki, J.A. Diariusz. Cz. I: lata 1656–1664. — Warszawa : Instytut Wydawczy Pax, 1978. — 664 s.
39. Дэкрэтавая кніга Менскага гродскага суда. 04.04.1641–07.11.1665 // НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 34.
40. Акты, издаваемые Комиссией, высочайше учрежденной для разбора древних актов в Вильне (далее — АВАК). — Т. 15: Декреты Главного Литовского Трибунала. — Вильно, 1888. — 595 с.
41. Кніга баніцый, сублевацый і рэлаксацый перыяду праўлення караля Уладзіслава IV пры віцэ-канцлерстве Казіміра Льва Сапегі. 1645–1647 гг. // НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 328.
42. Кніга судовых спраў канцылярыі ВКЛ перыяду праўлення Уладзіслава I пры канцлерстве Альбрэхта Станіслава Радзівіла. 1646–1648 гг. // НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 335.
43. Кніга прывілеяў, пажалаванняў, пацвярджэнняў перыяду праўлення Уладзіслава IV пры падканцлерстве Альбрэхта Станіслава Радзівіла. 1634–1636 гг. // НГАБ. — КМФ 18. — Воп. 1. — Спр. 111.
44. Беларускі архіў. Т. 3. Менскія акты [XV–XVIII стст.] / склад. З. Даўгяла. — Мінск : Інстытут беларускай культуры, 1930. — 413 с.
45. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. — Т. XII. — Вильна : 1902. — 236 с.
46. Актавая кніга Галоўнага Трыбунала ВКЛ Віленскай кадээнцыі. 06.08.1718 // НГАБ. — Ф. 1702. — Воп. 1. — Спр. 9. — 119 арк.
47. Актавая кніга Менскага земскага суда. 02.01.1776–17.07.1777 // НГАБ. — Ф. 1769. — Воп. 1. — Спр. 8. — 1193 арк.
48. Актавая кніга Менскага земскага суда. 20.01.1793–30.12.1793 // НГАБ. — Ф. 1769. — Воп. 1. — Спр. 25. — 908 арк.
49. Паточная кніга Менскага гродскага суда. 06.01.1701–30.12.1727 // НГАБ. — Ф. 1727. — Воп. 1. — Спр. 51. — 1291 арк.
50. Актавая кніга Менскага земскага суда. 03.01.1765–12.04.1769 // НГАБ. — Ф. 1769. — Воп. 1. — Спр. 4. — 1232 арк.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 15.03.2016

Постаці архівістаў

В. У. Бабкова

Да 75-гадовага юбілею Альбіны Францаўны Аляксандравай

Чарговы юбілей спраўляе ў сценах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі Альбіна Францаўна Аляксандрава! Наша ганаровая супрацоўніца, першая загадчыца аддзела старажытных актаў, адданы справе спецыяліст і шматгадовы архівіст.

Добра, калі ў гуманітарнай установе працуе шмат моладзі, якая хутка адгукаецца на выклікі часу і рушыць навуку наперад. Але як важна, калі ў вялікім калектыве ўнікальнага для нашай краіны архіва, дзе захоўваюцца найстаражытнейшыя гістарычныя дакументы, працуюць супрацоўнікі такога ўзроўню і вопыту, як Альбіна Францаўна. Якую велізарную колькасць каштоўных дакументаў ашчадна перагарнулі яе рукі, якія цікавыя знаходкі пабачылі свет дзякуючы яе руплівасці і ўважлівасці! Сотні людзей у Беларусі і за яе межамі атрымалі з дапамогай спадарыні Альбіны свае падрабязныя радаводы і парады. І сама Альбіна Францаўна — носьбіт каштоўнай інфармацыі пра фарміраванне і дзейнасць архіўнай справы нашай краіны, пачынаючы з працы ў 1963 г. у Цэнтральным гістарычным архіве БССР у г. Мінску.

1 студзеня 1990 г. у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі створаны аддзел старажытных актаў. На працягу дванаццаці гадоў нязменнай загадчыцай аддзела была Альбіна Францаўна. Маючы досвед сумеснай працы з вопытнымі архівістамі — даследчыцай старажытнасцяў Яўгеніяй Леанідаўнай Бравер, захавальніцай фондаў Басяй Залмаўнай Прыгожынай, тагачаснай загадчыцай чытальнай залы Нінай Кірылаўнай Булыка ды іншымі, Альбіна Францаўна адважылася на адкрыццё новай старонкі дзейнасці гістарычнага архіва. Менавіта ў гэты час у архіве ў межах аддзела старажытных актаў пачалася падакументная распрацоўка судовых актавых кніг перыяду Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай XVI–XVII стст., склаўся накірунак дзейнасці

Альбіна Францаўна Аляксандрава на сваім працоўным месцы. 2013 г.

аддзела на перспектыву. Назапашванне досведу вывучэння старажытных судовых кніг дазволіла ёй у 2002 г. стварыць «Метадычныя рэкамендацыі па распрацоўцы і апісанні актавых кніг», якія зафіксавалі і абагульнілі спецыфіку працы аддзела старажытных актаў. Пры ўдзеле загадчыцы ўдакладняліся загаловкі да мікрафільма «Літоўская метрыка» (КМФ-18) і ўключаны ў вопіс 77 спраў Метрыкі, якія не ўвайшлі ў вядомае «Описание книг и актов Литовской метрики» Станіслава Пта-

шыцкага. Пры яе ж дапамозе складзены вопіс на мікрафішы дакументаў, якія паступілі з Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў Вільні, — «Калекцыя мікрафільмаў інвентароў архіва скарбовай камісіі ВКЛ і архіва Гродзенскай казённой палаты» (КМФ-19), а таксама ўнутраны вопіс да актавай кнігі Віленскага ваяводскага суда за 1553–1557 гг. (Кніга запісаў № 34 «Літоўскай метрыкі»); пачаліся распрацоўка і складанне навукова-даведачнага апарату да актавых кніг фондаў Берасцейскага, Слонімскага, Ашмянскага, Гарадзенскага земскіх судоў, Берасцейскага, Слонімскага, Менскага гродскіх судоў і Магілёўскага магістрата. У гэты перыяд у архіве з’явілася серыя «Беларусь у актавых кнігах», у межах якой здзейснена выданне некалькіх унутраных вопісаў да распрацаваных у адзеле актавых кніг. Удзельнічала Альбіна Францаўна і ў падрыхтоўцы гісторыка-дакументальнай серыі кніг «Памяць» і шэрагу іншых выданняў зборнікаў, якія рыхтаваліся і рыхтуюцца ў архіве. Яна выступіла адным з аўтараў-складальнікаў новага архіўнага даведніка «Фонды Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі», а таксама зборніка «Тастаменты шляхты і мяшчан Беларусі другой паловы XVI ст. з актавых кніг Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі».

Досвед супольнай работы са спадарыняй Альбінай над дакументамі для зборніка «Тастаменты...», а таксама іншай шматвектарнай працы ў архіве, дазваляе сказаць, што Альбіна Францаўна Аляксандрава застаецца высокапрафесійным спецыялістам-архівістам, выдатным знаўцам архіўных фондаў, тонкасцей і нюансаў архіўнай справы, расшыфроўшчыкам хітраспляценняў старых почыркаў, чалавекам з багатай інтуіцыяй, якая абапіраецца на велізарны багаж ведаў, а таксама добразычлівым, разважным, адкрытым чалавекам. З юбілеем, дарагая Альбіна Францаўна!

Артыкул наступіў у рэдакцыю 02.11.2016

А. М. Латушкін

НОВЫЯ КРЫНІЦЫ ПА ГІСТОРЫІ ДЗЕЙНАСЦІ АРХІВАРЫУСАЎ АРХІВА НЯСВІЖСКОЙ АРДЫНАЦЫІ КНЯЗЁЎ РАДЗІВІЛАЎ

Чытанне службовага складу архіва Нясвіжскай ардынацыі князёў Радзівілаў ужо асвятлялася раней у шэрагу артыкулаў [3; 4; 5; 6; 7], а таксама ў дадатку да кандыдацкай дысертацыі, дзе прадстаўлены звесткі з жыцця і дзейнасці архіварыусаў і памочнікаў архіварыусаў указанага архіва (у суме — больш за 70 біяграм). Аднак дадзеная тэматыка не вычарпана, а шматлікія біяграфічныя прабелы яшчэ

патрабуюць запаўнення. У дадзеным тэксце мы хацелі б прывесці шэраг новых каштоўных звестак і матэрыялаў па тэме, якія выяўлены за апошні час і адносяцца да некалькіх персаналій, што адыгралі важную ролю ў працэсе захавання і ўпарадкавання дакументальнай спадчыны роду Радзівілаў.

Юзаф Вэсэль (каля 1700 г. — каля 1760 г.) — асоба, вядомая не толькі як архіварыус, але і значны дзеяч пры двары Міхала Казіміра Радзівіла і Уршулі з Вішнявецкіх. Ён быў павераным у сакрэтных справах Радзівілаў, звязаных з барацьбой за спадчыну роду Сабескіх, адным з арганізатараў дзейнасці Нясвіжскай друкарні, бібліятэкарам і настаўнікам-выхавацелем («дырэктар») дзяцей Радзівілаў. Як архіварыус (на пасадзе — з красавіка 1741 г. або з 1742 г.) ён адыграў выключна важную ролю ў гісторыі Нясвіжскага архіва Радзівілаў пасля адбудовы Нясвіжскага замка Міхалам Казімірам Рыбанькай. Менавіта яму належыць заслуга ўладкавання архіва фактычна наноў у адноўленай рэзідэнцыі роду. Пры ім адбылося перамяшчэнне дакументаў Радзівілаў з Бялай, Жоўквы, далучэнне да збору архіва і бібліятэкі Флемінгаў і дастаткова грунтоўнае ўпарадкаванне найкаштоўнейшай часткі збору. Даследчыкам тэмы Язэп Вэсэль вядомы перш за ўсё як аўтар вопісаў важнейшых комплексаў дакументаў архіва. Так, ім былі складзены новыя вопісы да прывілеяў, што тычыліся роду Радзівілаў (1743 г.), а знакамітай частцы дзяржаўнага архіва ВКЛ з агульназемскімі прывілеямі і актамі уній з Каралеўствам Польскім нададзены новы парадак і складзены два вопісы (1744 г.). Арыгіналы гэтых вопісаў захоўваюцца ў AGAD і займаюць адно з ключавых месцаў сярод крыніц па даследаванні гісторыі архіваў роду, а галоўнае — дзяржаўнага архіва ВКЛ.

Спадчына архіварыуса, пакінутая ім за час службы ў Радзівілаў, у цэлым вядомая. Аднак спіс архіўных “інвентароў” аўтарства Юзафа Вэсэля можна дапоўніць выяўленым нядаўна ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў фондзе Навагрудскага земскага суда вопісам дакументаў таго ж аўтара пад назвай «Regestr spraw Stwołowickich i Rosiejkowskich sporządzony 1744» [1]. Гэта вопіс дакументаў у выглядзе асобнай адзінкі захоўвання ўказанага фонду, падшыты ў вокладку, верагодна, сучасную яму, з падакументным апісаннем на 28 двухбаковых аркушах, які ахоплівае каля 60 актаў, аб’яднаных у 12 звязак (фасцыкулаў). Храналагічна дакументы адносяцца да 1533–1639 гг., пераважна маёмасна-прававога характару, што датычацца маёнткаў Стваловічы і Пацейкі, перададзеных Мікалаем Крыштафам Радзівілам Сіроткай у валоданне Мальтыйскага ордэна ў Беларусі. Вопіс выкананы рукой архіварыуса і падпісаны “класічна” для яго — «Director Archivorum».

Пытанне гісторыі ўключэння вопісу ў фонд Навагрудскага земскага суда, прычым у якасці самастойнай адзінкі захавання, яшчэ належыць

высветліць. Магчыма, вопіс быў створаны з прычыны пэўных судовых разбіральніцтваў, што вяліся ў судзе і былі звязаны з правамі на ўказаныя маёнткі або для выяўлення дадзеных дакументаў у актавых кнігах для атрымання выпісу ці, наадварот, іх актыкацыі. Так ці інакш, дадзены факт пралівае святло на магчымыя віды дзейнасці архіварыусаў Радзівілаў і накірункі інфармацыйных сувязей прыватнага архіва.

Адметна, што ў дакуменце згадваецца Нясвіжская бібліятэка як сховішча дакументаў. Пад дакументам з назвай «List przedazny Pana Zaborowskiego Panu Chodorkowskiemu Iastrzambli pod Datą R(ok)u 1624 Dnia 12 iuny» маецца прыпіска «Notandum wzięty z Biblioteki Nieswiezkiej przez I(ego) mość p(an)a Bakanowskiego iako w kwiecie tego ż I(ego) m(o)sc dołożono...» [1, арк. 10 адв.]. Улічваючы факт сумяшчэння Вэсэлем пасад архіварыуса і бібліятэкара, можна выказаць меркаванне, што бібліятэка ў гэты час ужо аднавілася і пачала выконваць функцыю рэпрэзентацыйнай залы для захоўвання і дэманстрацыі самых каштоўных дакументаў.

Мікалай Маліноўскі (1799–1865) — знакавая асоба ў гісторыі Нясвіжскага архіва Радзівілаў канца 1820-х – 1830-я гг. Ён узначальваў архіў падчас аднаго з найбольш складаных і стратных перыядаў у гісторыі яго і роду Радзівілаў у цэлым — перыяд дзейнасці т.зв. Радзівілаўскай камісіі і Пракураторыі Радзівілаўскай масы. У азначаны час архіў Радзівілаў быў вывезены з Нясвіжа ў Вільню, шырокамаштабна выкарыстоўваўся ў працэсе судовай і гаспадарча-адміністрацыйнай дзейнасці згаданых устаноў, нёс страты ў частцы як маёмасных, так і гістарычных дакументаў, цяпеў ад неспрыяльных умоў захоўвання. Сярод самых істотных заслуг М. Маліноўскага — рамоні будынка архіва, спыненне некантралюемай выдачы дакументаў і ініцыяванне працэсу (у тым ліку судовага) росшуку і вяртання страчаных актаў, распрацоўка дэталёвай інструкцыі функцыянавання архіва, мадэрнізацыя арганізацыі захоўвання дакументаў.

Баляслаў Таўрагінскі (1904–1974)
фотаздымак другой паловы
1940-х гг. [2]

Апрача дзейнасці на пасадзе архіварыуса, М. Маліноўскі вызначыўся як вядомая асоба ў гісторыі свайго часу. Выпускнік Віленскага ўніверсітэта, знаёмы Адама Міцкевіча, сябра Таварыства філарэтаў, даследчык, выдавец крыніц па гісторыі ВКЛ і Рэчы Паспалітай, перакладчык, журналіст. На жаль, да нядаўняга часу звестак аб дадзенай асобе, за выключэннем некалькіх артыкулаў, у айчынай навуковай літаратуры фактычна не было. У сувязі з гэтым важнай падзеяй з’яўляецца публікацыя ў Беларусі ўспамінаў М. Маліноўскага, запісаных незадоўга да смерці дзеяча і выдадзеных у 1907 г. польскім даследчыкам Юзафам Трацяком. Публікацыю здзейсніў у 2014 г. Аляксандр Фядута ў серыі «Беларуская мемуарная бібліятэка». Пераклад на беларускую мову зроблены Янінай Міхайлаўнай Кісялёвай. Каштоўнасць мемуараў у тым, што яны з першых вуснаў раскрываюць асобу М. Маліноўскага, адлюстроўваюць яе месца ў складаным гістарычным працэсе перыяду ўмацавання расійскага панавання і імкнення да аднаўлення незалежнасці краю. Прадмова А. Фядуты змяшчае багатую палітру звестак з біяграфіі дзеяча, аднак асабліва каштоўнымі з’яўляюцца апублікаваныя ў кнізе мемуараў фотаздымкі М. Маліноўскага 1846 і 1865 гг., выяўленыя ў Бібліятэцы Ягелонскага Універсітэта, а таксама каляровая рэпрадукцыя яго партрэта аўтарства Івана Хруцкага, які захоўваецца ў зборах Музея ў Вілянове (Рэспубліка Польшча). Трэба адзначыць, што партрэтны матэрыял у тэме «архіварыусы Радзівілаў» надзвычай рэдкі. Да гэтага з дакладна ідэнтыфікаваных былі вядомы толькі два такіх аб’екта — згаданы вышэй партрэт М. Маліноўскага і партрэт Міхала Богуша-Шышкі, нясвіжскага архіварыуса ў 1860–1873 гг. [8]. Здымкі 1846 і 1865 гг. — сапраўды ўнікальная знаходка, якая істотна ўзбагачае базу крыніц па прыватнай архівістыцы [9].

Баляслаў Туган-Таўрагінскі (1904–1974) увайшоў у гісторыю Архіва Нясвіжскай ардынацыі як «апошні архіварыус Радзівілаў», чалавек, які ўратаваў польскую частку збору падчас акупацыі Варшавы нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Біяграфія яго дастаткова добра вядомая, што абумоўлена блізкасцю часу і добрай ступенню захаванасці крыніц. Аднак надзвычай цяжка аказалася адшукаць фотаздымак гэтага чалавека, а таксама высветліць некаторыя загадкі яго пасляваеннага лёсу. У 2014 г. у архіве Дырэкцыі дзяржаўных архіваў Польшчы ў асабістай справе Б. Таўрагінскага былі выяўлены раней невядомыя звесткі. У выніку даследавання дакументаў удалося вызначыць факт існавання следства, распачатага organамі бяспекі Польскай Народнай Рэспублікі ў канцы 1940-х гг. у дачыненні да Б. Таўрагінскага за яго сувязі з Арміяй Краёвай падчас акупацыі, што магло стаць адной з прычын зняцця яго з пасады дырэктара Дзяржаўнага архіва ў Шчэціне. Удалося атрымаць і ўдакладніць шэраг іншых біяграфічных звестак. Асабістая

справа ўтрымлівае і здымак (іл. 1) апошняга архіварыуса Радзівілаў (публікуецца ўпершыню) [2].

Трэба адзначыць, што пэўную цікавасць мае і навуковая спадчына Б. Таўрагінскага, напрыклад, праца «З гісторыі Нясвіжа» (1937 г.), якая да гэтага часу захоўвае сваю каштоўнасць [10]. Асноўная частка матэрыялаў асабістага архіва дзеяча знаходзіцца ў складзе матэрыялаў Фундацыі А. Цеханавецкага пры архіве Каралеўскага замка ў Варшаве (Zamek Królewski w Warszawie. Archiwum. Fundacja ks. A. Ciechanowieckiego. Zbiór B. Tauraginskiego). Сярод іх вылучаюцца дзве працы. Першая прысвечана Радзівілам-гетманам ВКЛ з біяграфамі, другая з’яўляецца даследаваннем генеалогіі роду Радзівілаў, з біяграфамі па кожным прадстаўніку і генеалагічнымі табліцамі. Аднак асабліваю каштоўнасць мае збор ілюстрацыйнага матэрыялу да ўказаных прац — некалькі дзясяткаў фотаздымкаў партрэтаў Радзівілаў з нясвіжскай галерэі і аўтарскія малюнкi Б. Таўрагінскага з тых жа партрэтаў.

Такім чынам, выяўлены матэрыял якасна дапаўняе базу крыніц па азначанай праблеме. Вопіс дакументаў Архіва Нясвіжскай ардынацыі Радзівілаў, аўтарства Я. Вэсэля адкрывае новыя аспекты ў ролі архіварыусаў на маёмасна-прававым полі дзейнасці магната і яго адміністрацыі, дае прыклад асабліваасцей у справаводчай практыцы земскіх судоў ВКЛ. Выяўленьня партрэтаў архіварыусаў, з’яўляючыся надзвычай рэдкім відам крыніц у межах азначанай тэмы, асабліва перыяду XIX ст., даюць магчымасць больш глыбока і выразна ўявіць яе чалавечае вымярэнне.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

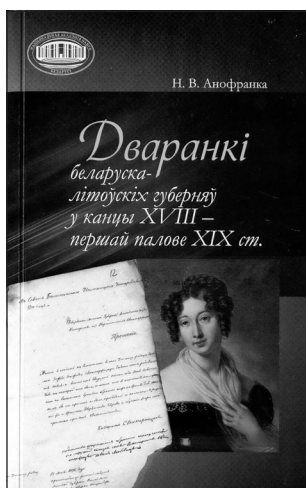
1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. — Ф. 1774 (Навагрудскі земскі суд). — Воп. 1. — Спр. 170. — Regestr spraw Stowolowickich i Pocijckowskich sporządzoney 1744.
2. Archiwum zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Асабістая справа Б. Туган-Таўрагінскага.
3. Латушкін, А.М. Архівісты Нясвіжскага архіва XVII – першай паловы XX ст. (літары “А”, “Б”) // Архіварыус: 36. навук. паведамл. і арт. — Вып. 6 — Мінск : БелНДІДАС, 2008 — С. 278–284.
4. Латушкін, А.М. Архівісты Нясвіжскага архіва Радзівілаў XVII – першай паловы XX ст. (літары “В”, “Г”) // Архіварыус: 36. навук. паведамл. і арт. — Вып. 7. — Мінск : БелНДІДАС, 2009. — С. 302–310.
5. Латушкін, А.М. Архівісты Нясвіжскага архіва Радзівілаў XVII – першай паловы XX ст. (літары “Д”–“К”) // Архіварыус: 36. навук. паведамл. і арт. — Вып. 8. — Мінск : БелНДІДАС, 2010. — С. 277–289.
6. Латушкін, А.М. Архівісты Нясвіжскага архіва Радзівілаў XVII – першай паловы XX ст. (частка IV, літары “М”–“Р”) // Архіварыус: 36. навук. паведамл. і арт. — Вып. 9. — Мінск : БелНДІДАС, 2011. — С. 218–226.

7. Латушкін, А.М. Архівісты Нясвіжскага архіва Радзівілаў (частка V, літары “С”–“Я”) // Архіварыус: Зб. навук. паведамл. і арт. — Вып. 10. — Мінск : БелНДІДАС, 2012. — С. 277–295.
8. Латушкін, А.М. Нясвіжскі архіў Радзівілаў (1838–1873 гг.) // Беларускі гістарычны часопіс — 2006. — № 1(78). — С. 37–41.
9. Маліноўскі, М. Кніга ўспамінаў / уклад., прадм., камент. і імен. паказ. А. Фядута; пераклад з польск. Я.М. Кісялёва. — Мінск : Лімарыус, 2014. — 240 с.
10. Taurogiński B. Z dziejów Nieświeża. — Warszawa: Archiwum Ordynacji Nieświezskiej, 1937. — 268 s., 70 ilustr.

.....
Артыкул паступіў у рэдакцыю 10.10.2016

Рэцэнзіі

Анофранка, Н. В. *Дваранкі беларуска-літоўскіх губерняў у канцы XVIII – першай палове XIX ст. — Мінск : Беларуская навука, 2016. — 219 с., 5 [л.] іл.*

Беларуская гістарыяграфія апошніх дзесяцігоддзяў перажывае перыяд свайго бурнага развіцця. Нягледзячы на ўсе складанасці арганізацыйнага і фінансаванага характару, з якімі айчынным гісторыкі сутыкаюцца штодзень, ім удаецца весці свае даследаванні ў самых разнастайных накірунках. Вынікам гэтага становяцца ўсё новыя і новыя манаграфіі, якія штогод выходзяць у беларускіх і замежных выдавецтвах.

Адным з накірункаў, які пачаў распрацоўвацца з 1990-х гг., стала гісторыя жанчын у Беларусі. Гэта з'явілася своеасаблівым адказам на ўвесь папярэдні перыяд развіцця айчынай гістарычнай навукі, дзе гістарычны працэс разглядаўся пераважна ў палітычным і эканамічным рэчышчы, дзе дамінуючае становішча займалі мужчыны.

Зварот жа да гісторыі сацыяльнай і развіццё такіх накірункаў, як гісторыя штодзённасці і мікрагісторыя, лагічна пацягнулі за сабой і павелічэнне даследаванняў ролі жанчыны ў гісторыі. Хаця нельга сказаць, што жаночыя даследаванні — гэта цалкам новы для навукі накірунак, бо адпаведныя працы пачалі з'яўляцца яшчэ ў XIX ст., асабліва ў яго другой палове. Аднак у Беларусі ён стрымліваўся доўгі час панаваннем савецка-марксісцкай ідэалогіі з яе ўвагай да гісторыі вялікіх груп людзей — класаў, дзе месца для асобнага чалавека (жанчыны альбо мужчыны) проста не заставалася. Выключэнне магло быць зроблена толькі для якога-небудзь значнага палітычнага лідара ці буйнога прадстаўніка культуры.

З 1990-х гг. у Беларусі пачалі з'яўляцца публікацыі па жаночай гісторыі дасавецкага перыяду, напрыклад, Андрэя Самусіка пра жаночую адукацыю [12], Святланы Куль-Сяльверставай пра ўдзел жанчын у культурным жыцці [9; 10]. Выдаваліся нават асобныя зборнікі і правадзіліся канферэнцыі, прысвечаныя жанчынам у гісторыі [7; 11; 13]. Аднак усе падобныя публікацыі з'яўляюцца альбо артыкуламі невялікага аб'ёму, альбо іх зборнікамі, альбо навукова-папулярнымі выданнямі, таму не могуць прэтэндаваць на дасканалае вырашэнне якой-небудзь навуковай праблемы. У 2003 г. была абаронена кандыдацкая дысертацыя Наталлі Гардзіенкі пра становішча шляхцянікі ў ВКЛ у XVIII ст., якая доўгі час заставалася адзінай у Беларусі ў гэтым накірунку. Таму відавочна, што поле для адпаведных даследаванняў заставалася ў аичыннай гістарыяграфіі практычна незапоўненым. Менавіта з гэтай прычыны выданне супрацоўнікам Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі Наталляй Анофранкай кнігі, якая базіруецца на абароненай у 2012 г. кандыдацкай дысертацыі, прысвечанай дваранкам беларуска-літоўскіх губерняў перыяду канца XVIII – першай паловы XIX ст., з'яўляецца заканамерным вынікам доўгага працэсу развіцця беларускай гістарычнай навукі.

Саму праблему, за вырашэнне якой узялася Н. Анофранка, магчыма разглядаць адначасова і як вузкую, і як шырокую. З аднаго боку, прадмет даследавання ўсяго толькі прадстаўніцы аднаго саслоўя, а храналагічныя межы ахопліваюць крыху больш за паўстагоддзя. Аднак з другога — гэта перыяд актыўных грамадскіх працэсаў і палітычных падзей, а комплекс крыніц, які неабходна прааналізаваць, вылучаецца відавым багаццем і насычанасцю. Таму нават саму спробу звароту да такой складанай навуковай праблемы варта ўсялякім чынам вітаць.

Манаграфія складаецца з уступу, агляду гістарыяграфіі і крыніц, пяці раздзелаў асноўнай часткі («Уключэнне ў склад расійскага дваранства», «Сямейныя і маёмасныя абавязкі і правы», «Жаночае выхаванне і адукацыя», «Палітычная актыўнасць» і «Дабрачынная дзейнасць»), заключэння, дадаткаў і спіса выкарыстанай літаратуры.

У манаграфіі відавочны ўхіл у палітыка-прававую сферу. У ёй вялікая ўвага надаецца аналізу сутнасці разнастайных указаў, пастановаў, распараджэнняў і іншых актаў заканадаўчага ці нарматыўнага характару. Адной з найбольш часта ўжываных крыніц з'яўляецца «Поўны збор законаў Расійскай імперыі». Дзякуючы гэтаму ўдалося падрабязна прасачыць палітыку Расійскай імперыі ў адносінах да рэгулявання разнастайных бакоў жыцця дваранак і іх удзелу ў грамадскім жыцці. У прыватнасці, прасочаны і ахарактарызаваны змены ў прававым становішчы шляхцянак ад падзелаў Рэчы Паспалітай на працягу першага паўстагоддзя іх жыцця ў складзе Расійскай імперыі.

Да несумненна станоўчых бакоў манаграфіі варта таксама аднесці аналіз змяненняў палітыкі расійскіх улад у галіне асветы і іх уплыву на фарміраванне на беларуска-літоўскіх землях сеткі навучальных устаноў, якія займаліся жаночай адукацыяй. Выклікае цікавасць падзел у гэтай галіне на два храналагічныя перыяды ў адзначаны прамежак часу. Неабходна пагадзіцца, што менавіта паўстанне 1830–1831 гг. стала той этапнай падзеяй, якая паўплывала вызначальным чынам на адносіны расійскіх улад да адукацыйных устаноў на землях былой Рэчы Паспалітай.

Неабходна згадаць пра вялікую колькасць фактаграфічных звестак, уключаных у кнігу. Менавіта імі падмацоўваюцца асноўныя высновы, зробленыя падчас даследавання.

Аднак у цэлым даводзіцца прызнаць, што манаграфія з’яўляецца хутчэй пастаноўкай навуковай праблемы, чым яе вырашэннем. Перашкджае гэтаму шэраг недахопаў:

1. *Тэматычная абмежаванасць*. Вышэйзгаданымі назвамі раздзелаў асноўнай часткі тэксту кнігі роля дваранкі ў соцыуме як быццам і абмяжоўваецца, што з’яўляецца занадта вузкім поглядам на праблему. Напрыклад, такі накірунак як удзел жанчын у культурным жыцці (літаратура, тэатр, музыка і інш.), закранаецца толькі фрагментарна. Як і ўдзел дваранак у крымінальных злачынствах, хаця адзін з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі («Мінская палата крымінальнага суда» (ф. 145)) напоўнены адпаведнымі справамі, напрыклад, пра аддачу памешчыц пад суд за жорсткае абыходжанне са сваімі сялянамі ці сваякамі, аж да іх смерці. Таксама ў кнізе не робіцца спроба прасачыць уплыў ідэалогіі Асветніцтва, а затым рамантызму на істотнае змяненне ролі жанчыны ў соцыуме. Жанчына як цэнтр салона — асноўнай формы свецкага жыцця арыстакратыі, месца абмеркавання палітычных і эканамічных падзей і фарміравання (карыстаючыся сённяшняй тэрміналогіяй) грамадскай думкі — у кнізе таксама адсутнічае. Ды і тэматыка раздзелаў раскрыта не заўсёды цалкам. Напрыклад, раздзел «Сямейныя і маёмасныя абавязкі і правы» амаль цалкам прысвечаны заканадаўству аб заключэнні шлюбу і маёмасным аспектам. У ім дастаткова выразна прааналізавана такая праекцыя дваранкі, як «жонка», аднак праекцыя «маці» амаль адсутнічае, за выключэннем некаторых момантаў перадачы ў спадчыну маёмасці, і застаецца незразумелым, якія немагэрыяльныя правы і абавязкі мела дваранка ў адносінах да сваіх дзяцей. Раздзел «Палітычная актыўнасць» амаль ігнаруе такую з’яву, як палітычная эміграцыя пасля паўстання 1830–1831 гг., у складзе якой апынуліся дзясяткі дваранак, і сярод іх самая багатая эмігрантка — жонка кіраўніка арыстакратычнага лагера і былога папачыцеля Віленскай навучальнай акругі Адама Чартарыйскага Ганна-Зоф’я Сапега, капіталы

якой сталі падставай актыўнай і шырокай палітычнай дзейнасці мужа. Апрача таго, менавіта ў эміграцыі было створана Таварыства дабрачыннасці польскіх дам, пра што таксама не згадваецца ў адпаведным раздзеле манаграфіі. Паказ удзелу жанчын у справе студэнтаў Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі ў 1842 г. ці ў палітычных падзеях перыяду «Вясны народаў» (1846–1849 гг.) у Беларусі і Літве таксама адсутнічае. Тут жа неабходна сказаць пра слабую ўвагу да каляфіламацкага кола, звесткі пра якое раскіданы па розных раздзелах і складаюць усяго некалькі абзацаў, што моцна дысгарманіруе з адносна добрай распрацаванасцю гэтай праблемы ў навуковых працах.

2. *Вузкае кола ўжытых крыніц*, прычым як рукапісных, так і апублікаваных. Усяго ў кнізе ўжыта каля 120 спраў з пяці архіўных сховішчаў — Беларусі (2), Расіі (2) і Польшчы (1). Гэтага выразна недастаткова для вырашэння праблемы. Тым больш, што пры зададзеным прадмеце даследавання — «дваранкі беларуска-літоўскіх губерняў» — матэрыялы Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (г. Вільня) не прыцягнуты ўвогуле. Ды і кола крыніц у згаданых у кнізе архіўных сховішчах значна больш шырокае. Апрача таго, у кнігу слаба ўключаны матэрыял, які тычыцца тэрыторый Віленскай губерні, якія з 1844 г. склалі Ковенскую.

Яшчэ менш ужыта ў манаграфіі мемуарная спадчына. У адпаведным абзацы ў аглядзе крыніц змешчаны звесткі ўсяго пра 9 апублікаваных мемуарных твораў. Такую невялікую колькасць магчыма назваць толькі вельмі фрагментарным засваеннем матэрыялу, бо адпаведных твораў налічаюцца дзясяткі. Пры гэтым застаецца незразумелым невыкарыстанне нават тых, якія нядаўна ўжо перакладзены на беларускую мову, напрыклад, Ігната Дамейкі, дзе маецца апісанне Эміліі Плятэр у 1831 г. [6, с. 35–36], пра якую вядзецца ў кнізе асобная гаворка (с. 154–156). Тое ж тычыцца ўспамінаў Ігната Яцкоўскага, які апісвае адзін са спосабаў абысці бацькоўскую нязгоду на шлюб, а таксама магчымасць атрымаць адукацыю шляхцянкамі ці «выйсці ў свет» дзякуючы пратэкцыі заможнай памешчыцы [14, с. 72–77, 192–197], ці навагрудскай памешчыцы Ганны Герыч з яе аб'ёмнымі апісаннямі дваранак-сваечніц [5, с. 108–119]. Тут жа трэба сказаць пра поўную адсутнасць у манаграфіі рукапіснай эпістальрыі першай паловы XIX ст., багатыя зборы якой захоўваюцца ў Нацыянальнай бібліятэцы ў Варшаве, Ягелонскай бібліятэцы ў Кракаве і шматлікіх іншых польскіх бібліятэках. Менавіта ў гэтых відах крыніц (эпістальрыя і мемуарыстыка) найлепей апісаны разнастайныя не-афіцыйныя (не-дзяржаўныя, не-публічныя) праявы дзейнасці дваранак і менавіта ў іх найлепш адлюстравана іх штодзённае жыццё, пра даследаванне якога пытанне ў кнізе таксама не ставіцца.

Тут варта зрабіць істотную агаворку пра тое, што пералічаныя недахопы могуць быць успрыняты як своеасаблівыя рэкамендацыі на

будучыню, бо пашыраць і паглыбляць магчыма любое гістарычнае даследаванне ў незалежнасці ад тэматыкі. Аднак у кнізе маецца шэраг важных хібаў, якія зніжаюць яе навуковую вартасць і ўскладняюць выкарыстанне ў далейшых даследаваннях.

Першае — гэта невыразная пастаноўка праблемы як навуковай. Ні ва ўступе, большая частка якога ўяўляе сабой хутчэй штосьці накшталт рэзюмэ, ні ў выніку аналізу гістарыяграфіі (пра што гл. ніжэй) яна не сфармулявана. Толькі некаторыя элементы пастаноўкі прысутнічаюць у асобных сказах. Апрача таго, выклікаюць пытанні фармулёўкі некаторых сцвярджэнняў ва ўступе. Напрыклад, пра тое, што ў кнізе *«найбольшая ўвага нададзена <...> уцягнутасці ў мадэрнізацыйныя і інтэграцыйныя працэсы гэтага перыяду, а таксама ўзаемаадносінам з грамадствам і дзяржаўнай уладай»* (с. 3). Па-першае, дваранкі — ёсць частка грамадства, а не нейкая адасобленая ад яго катэгорыя, таму яны не могуць з ім *«ўзаемаадносіцца»*, а па-другое, незразумела, што тут разумецца пад тэрмінам *«мадэрнізацыйныя працэсы»*, бо са зместу кнігі не вынікае непасрэдная сувязь з мадэрнізацыяй, і наўрад ці магчыма разглядаць у адпаведных катэгорыях дабрачынную дзейнасць ці шлюбнае заканадаўства.

Другое — вялікія прабелы пры аналізе айчынных гістарыяграфіі. Напрыклад, у раздзеле «Сямейныя і маёмасныя абавязкі і правы» асобна разглядаецца такое пытанне, як скасаванне шлюбу, аднак ніводная з публікацый Зінаіды Антановіч, спецыяльна прысвечаных менавіта гэтаму [1; 2; 3], не выкарыстоўваецца. Пры пастаноўцы праблемы не згадваецца спецыяльна прысвечаная жанчынам канферэнцыя, якая была праведзена Польскім Інстытутам у Мінску ў 2012 г. і матэрыялы якой выдадзены ў 2013 г. [8]. І гэта тым больш незразумела, бо сама Н. Анофранка брала ў ёй удзел, і яе даклад апублікаваны ў зборніку (дарэчы, і ён адсутнічае ў спісе выкарыстанай літаратуры). Шматлікія артыкулы, прысвечаныя асобным выпадкам удзелу жанчын у тых ці іншых падзеях, адсутнічаюць амаль цалкам. Напрыклад, пра няўдалую спробу памешчыцы Клары Радзішэўскай дамагацца матэрыяльнай кампенсацыі за разрабаванне ў 1831 г. яе маёнтка Ілья Вілейскага павета расійскімі войскамі [4]. Гэта ж тычыцца і прац самой Н. Анофранкі, з якіх у спісе выкарыстанай літаратуры змешчаны толькі два артыкулы.

Трэцяе — недастатковая ўвага да навукова-даведачнага апарату і тэхнічнага боку падрыхтоўкі манаграфіі. Тут на кожным моманце варта спыніцца падрабязней.

1. Некарэктная, а часам і памылковая перадача прозвішчаў і імёнаў згаданых у кнізе асоб; напрыклад, на адной старонцы (с. 49) адна і тая ж асоба фігуруе як «Ева Вендорф», «Ева Віндорф» і «Е. Фялінская». Пры гэтым «Віндорф» — выразна памылковае напісанне прозвішча.

- Аналагічная сітуацыя з напісаннем прозвішча ў форме «Галаўля», бо павінна быць «Галаўня». Падобныя прозвішчы без складанасці магчыма вызначаць паводле разнастайных гербоўнікаў, куды ўнесены амаль усе шляхецкія роды Беларусі і Літвы. І ўвогуле, выдавочная адсутнасць пэўнага адзінага прынцыпу перадачы імёнаў і прозвішчаў з рускай ці польскай моў на беларускую.
2. Ідэнтыфікацыя згаданых у манаграфіі асоб праведзена недадаткова. У шматлікіх выпадках асобы фігуруюць толькі з прозвішчам альбо ініцыялам і без поўнага імя. Напрыклад, «рускі афіцэр Ф. Глінка» (с. 147) — ніхто іншы як вядомы літаратар, у той час (1813 г.) ад’ютант генерала Міхаіла Мілерадавіча Фёдар Мікалаевіч Глінка; гродзенскага грамадзянскага губернатара Анджэйкоўскага (с. 176) на самой справе звалі Міхал Тадэвушавіч Бутаўт-Андрайковіч, уладальніцу пансіёна ў Мінску Шнэйдэр (с. 177) — Марыя і г.д. Большая частка згаданых такім чынам асоб паддаецца ідэнтыфікацыі на падставе разнастайнай агульнадаступнай даведчанай і навуковай літаратуры альбо нават з дапамогай Інтэрнэт-рэсурсаў.
 3. Тое ж тычыцца, хоць і ў меншай ступені, населеных пунктаў. Калі для вялікіх гарадоў (Мінск, Вільня, Магілёў і інш.) гэта не выглядае актуальным з прычыны іх добрай вядомасці, то невялікія населеныя пункты (вёскі, маёнткі і г.д.) у некаторых выпадках перададзены на беларускую мову вольна. Напрыклад, уладанне роду Янушкевічаў Дзягільна Мінскага павета пададзена ў форме «Дзягіна» (с. 159). Хаця даведнікі населеных пунктаў Беларусі, неабходныя для падобнай ідэнтыфікацыі, выдадзены ў Беларусі яшчэ ў 1970-я – 1980-я гг. Назвы шматлікіх маёнткаў пададзены без іх адміністрацыйна-тэрытарыяльнай прыналежнасці хаця б да губерні, таму чытачу застаецца незразумелым, дзе, напрыклад, знаходзіліся «ўладанні: Яблонь, Крашаў, Затор, Гродна і Любашаны» (с. 48), спадкаемніцай якіх з’яўлялася Ганна Патоцкая.
 4. Геаграфічны і асабовы паказальнікі да кнігі не створана, што моцна ўскладняе яе выкарыстанне. Наяўнасць гэтых паказальнікаў абавязковая для манаграфіі, галоўным прадметам даследавання якой з’яўляюцца асобы — «дваранкі», і з канкрэтных тэрыторый — «беларуска-літоўскіх губерняў», што адлюстравана нават у назве.
 5. Адсутнасць спіса архіўных крыніц, якія выкарыстаны пры напісанні манаграфіі. Таму скласці ўражанне пра ступень выкарыстання матэрыялаў з тых ці іншых архіўных сховішчаў магчыма толькі на падставе пастаронкавых зносак, дзе ўказаны адпаведныя справы.
 6. Няпоўны спіс выкарыстаных апублікаваных крыніц. Напрыклад, адной з самых шырока ўжытых крыніц з’яўляецца «Поўны збор законаў Расійскай імперыі», аднак адпаведная пазіцыя і ўказанне на кан-

крэтных тамы ў спісе літаратуры адсутнічаюць. Яны згаданы толькі ў пастаронкавых зносках.

7. Афармленне дадаткаў не вытрымлівае ніякай крытыкі. Усяго ў кнізе змешчана 13 дадаткаў, амаль усе з іх (12) з'яўляюцца публікацый архіўных дакументаў. Аднак нідзе не растлумачаны археографічныя прыныцы, на падставе якіх праводзілася іх апрацоўка, напрыклад, перадача вялікіх і малых літар, ужытыя скарачэнні тэксту і інш. Загалоўкі, дадзеныя дакументам, увогуле неабходна прызнаць нездавальняючымі. Для дачы загатоўка любому дакументу існуе адмысловая інструкцыя, у якой падрабязна пералічаны элементы, якія павінны ў ім прысутнічаць — від дакумента, адрасант і адрасат (пры наяўнасці), дата стварэння, сутнасць дакумента і г.д. І пры гэтым заглавак павінен давацца не на мове дакумента, а на мове асноўнага тэксту выдання — у нашым выпадку на беларускай, а не на рускай. Так, заглавак да дадатку 2 — «Распоряжение витебскому гражданскому губернатору» — павінен быць сфармуляваны наступным чынам: «Распараджэнне беларускага генерал-губернатара генерал-ад'ютанта Пятра Дзьякава выконваючаму абавязкі віцебскага грамадзянскага губернатара старшыні Віцебскай палаты крымінальнага суда Пятру Мількевічу ад 28 красавіка 1840 г. аб высылцы ў г. Санкт-Пецярбург памешчыцы Лепельскага павета Ганны Корсак для выканання прысуду па справе аб перахрышчэнні ёй свайго сына Аляксандра з праваслаўя ў каталіцтва».
8. Поўная адсутнасць прафесійнай карэктуры (адпаведная пазіцыя нават адсутнічае на тэхнічнай старонцы кнігі). Гэта прывяло да шматлікіх граматычных памылак, апісак, стылістычных некарэктнасцяў і г.д. Напрыклад, назвы пасад часта пішуцца з вялікай літары («Віцебскі грамадзянскі губернатар» (с. 41), «Гродзенскі, Мінскі, Беластоцкі генерал-губернатар, Віленскі ваенны губернатар» (с. 109), «Віленскі генерал-губернатар» (с. 121) і інш.), а назвы дзяржаўных органаў і дзяржаў — з малой («магілёўскі дваранскі дэпутацкі сход» (с. 41), «расійская імперыя» (с. 45) і інш.).

Аднак, нягледзячы на ўсе ўнутраныя і тэхнічныя недахопы, кніга робіць свой несумненны ўнёсак у айчынную гістарыяграфію. Далейшыя даследаванні жаночай гісторыі ў Беларусі так ці інакш вымушаны будучы абавірацца на яе. Апрача таго, варта спадзявацца, што кніга стане для беларускіх гісторыкаў штуршком да працягу навуковых распрацовак адразу ў некалькіх тэматычных накірунках. Напрыклад, ролю ў грамадстве іншых сацыяльных груп — мяшчанак (хрысціянак і яўрэак) і прадстаўніц духоўнага саслоўя. Апрача таго, актуальным будзе таксама ў далейшым выхад па-за межы ханалагічных рамак кнігі і пашырэнне даследавання, напрыклад, на другую палову XIX і пачатак XX ст. (як мінімум). Усе ж выказаныя заўвагі могуць быць прыняты пад увагу ў наступных выданнях манаграфіі, калі яны будуць мець месца.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

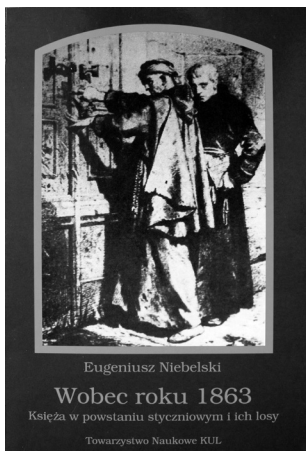
1. Антановіч, З.В. Асаблівасці скасавання шлюбу ў каталіцкай традыцыі XIX ст. // Беларускі гістарычны часопіс. — 2008. — № 4. — С. 33–39.
2. Антановіч, З.В. Жанчыны XIX ст. у справах аб скасаванні шлюбу Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі // Знакамітыя мінчане. Постаці і роля жанчын у грамадскім і культурным жыцці Мінска і Міншчыны ў XIX – пач. XX ст.: Матэрыялы VII беларуска-польскай навук.-тэарэт. канф.: Мінск, 26 красавіка 2012 г. / Польскі Інстытут у Мінску; рэдкал. А. Вялікі [і інш.]; навук. рэд. А. Вялікі, З. Вініцкі. — Мінск: Выд. В. Хурсік, 2013. — С. 51–60.
3. Антановіч, З.В. Крыніцы па правядзенню следства Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі па справах аб скасаванні шлюбу і неўтрыманні слова на шлюбаванне ў 1800–1820-я гг. // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. Вып. 9 / рэдкал.: С. М. Ходзін (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск: БДУ, 2014. — С. 12–24.
4. Брэгер, Г.М. Разрабаванне маёнтка Ілля ў 1831 годзе // Архіварыус: Зб. навук.-папул. паведамл. і арт. — Вып. 1. — Мінск : [НГАБ], 2001. — С. 76–84.
5. Гарбачова, В.В. Ганна Герыч і яе ўспаміны // Асоба і час: Беларускі біяграфічны альманах. — Вып. 1. — Мінск : «Лімарыус», 2009. — С. 92–116.
6. Дамейка, І. Мае пнагрожы / перакл. З. Сіцька, прадм. К. Цвіркi. — Мінск: Беларускі кнігазбор, 2002. — 496 с.
7. Жанчына ў беларускай гісторыі : [зборнік артыкулаў / галоўны рэдактар Валер Булгакаў; укладанне Наталля Сліж]. — Мінск : Рэдакцыя часопісу «Архэ-Пачатак», 2011. — 333 с. — (Архе Пачатак : навуковы, навукова-папулярны і літаратурна-мастацкі часопіс; № 12 (103)).
8. Знакамітыя мінчане. Постаці і роля жанчын у грамадскім і культурным жыцці Мінска і Міншчыны ў XIX – пач. XX ст.: Матэрыялы VII беларуска-польскай навук.-тэарэт. канф.: Мінск, 26 красавіка 2012 г. / Польскі Інстытут у Мінску; рэдкал. А. Вялікі [і інш.]; навук. рэд. А. Вялікі, З. Вініцкі. — Мінск: Выд. В. Хурсік, 2013. — 234 с.
9. Куль-Сяльверстава, С.Я. Жанчыны ў культурным жыцці беларускіх земляў у першай палове XIX ст. // Беларусь і беларусы ў прасторы і часе : зборнік да 75-годдзя прафесара Адама Мальдзіса / Грамадскае аб'яднанне «Міжнародная асацыяцыя беларусістаў», Польскі інстытут у Мінску; пад рэдакцыяй Сяргея Запрудскага, Аляксандра Фядуты, Захара Шыбека. — Мінск : Лімарыус, 2007. — С. 165–173; тое ж у: Куль-Сяльверстава С.Я. Палітыка. Культура. Асоба. Нарысы па гісторыі культуры Беларусі. — Гродна : ЮрСаПрынт, 2012.
10. Куль-Сяльверстава, С.Я. Жанчыны ў тэатральным жыцці Гродна ў другой палове XVIII–XIX стст. // Гарадзенскія чытанні : зборнік матэрыялаў / ДУК «Гродзенская абласная навуковая бібліятэка імя Я. Ф. Карскага», Агдзел краязнаўства; [складальнік Л. І. Турмасав; навуковы рэдактар С. В. Марозава]. — Гродна : Гродзенская друкарня, 2011. — С. 160–170.

11. Масляніцына, І., Багадзяж, М. Жанчыны, найбольш знакамітыя ў гісторыі Беларусі; [мастак І. Гардзіёнак]: [біяграфічныя апавяданні]. — Мінск: Юніпак, 2008. — 122, [2] с.
12. Самусік, А.Ф. Жаночая асвета на беларускіх землях у канцы XVI – першай палове XIX стагоддзя // Адукацыя і выхаванне. — 1998. — № 9. — С. 120–126.
13. Таленавітыя жанчыны Беларусі ў культурнай, навуковай і мастацкай прасторы свету: зборнік матэрыялаў Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, Мазыр, 24–25 мая 2007 г. / [адказны рэдактар А. У. Сузько]. — Мазыр: МДПУ, 2007. — 250 с.
14. Яцкоўскі, І. Аповесць з майго часу, альбо Літоўскія прыгоды / укл., пераклад, пасляслоўе і каментар М. Хаўстовіча. — Варшава: SOWA Sp z o. o., 2010. — 290 с.

Д. Ч. Матвейчык

Артыкул паступіў у рэдакцыю 22.08.2016

Niebelski E. Wobec roku 1863. Księża w powstaniu styczniowym i ich losy. — Lublin: Wydawnictwo KUL, 2015. — 440 s.

Паўстанне 1863–1864 гг. і яго наступствы з’яўляюцца адным з прыярытэтных напрамкаў навуковых даследаванняў у гістарыяграфіі Беларусі і сумежных краін. Айчыннымі даследчыкамі на сучасным этапе ўвага надаецца яго падзеям, перадумовам і наступствам, ролі пэўных асоб, але ўдзел прадстаўнікоў рымска-каталіцкага духавенства ў паўстанні разглядаецца абмежавана. Апошняя тэматыка прадстаўлена артыкуламі Зінаіды Антановіч, Вольгі Гарбачовай, Алены Фірыновіч [1; 2; 3; 4; 24]. Лёсы святароў таксама прасочваюцца ў біяграфічным слоўніку Дзмітрыя Матвейчыка [5]. Аднак гэтыя даследаванні базіруюцца ў значнай ступені на крыніцах, якія захоўваюцца ў Рэспубліцы Беларусь.

Пры гэтым архіўныя дакументы па асабовым складзе духавенства (фармулярныя спісы, справы аб прызначэнні, перамяшчэнні духавенства і інш.), якія засяроджаны ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (далей — НГАБ) у архіўных фондах канфесіянальных устаноў «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» і «Мінская рымска-каталіцкая

кансісторыя» [11; 15], судовыя справы аб абвінавачваннях ва ўдзеле ў паўстанні і спісы паўстанцаў з адпаведных архіўных фондаў НГАБ і Нацыянальнага гістарычнага архіва ў г. Гродна (далей — НГАБ у Гродна) [6; 7–10; 12–23] не дазваляюць прасачыць лёсы святарства ў ссылцы. Таму каштоўнай крыніцай пры разглядзе азначанага вышэй пытання з’яўляюцца матэрыялы расійскіх архівасховішчаў, у першую чаргу Дзяржаўнага архіва Іркуцкай вобласці, і мемуарная літаратура, пераважная большасць якой захоўваецца на тэрыторыі Польшчы. Калі першыя са згаданых крыніц пераважна запатрабаваны мясцовымі гісторыкамі і краязнаўцамі, то апошнія часта выступаюць у польскіх навуковых працах, як выданне прафесара Вроцлаўскага ўніверсітэта Антонія Кучынскага [25].

Яўгеніуш Нябэльскі, польскі гісторык, прафесар і навуковы супрацоўнік Люблінскага каталіцкага ўніверсітэта імя Яна Паўла II, з’яўляецца адным з найбольш паслядоўных даследчыкаў гісторыі паўстання 1863–1864 гг. і лёсаў прадстаўнікоў рымска-каталіцкага духавенства ў сувязі з ім. Пры гэтым ён не засяроджваецца на матэрыялах польскіх архівасховішчаў, з якіх Я. Нябэльскім апрацаваны шэраг збораў Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве (далей — ГАСА), Дзяржаўнага архіва ў Любліне, канфесіянальных архіваў — дыяцэзіяльнага і біскупскай курыі ў Седльцах, архідыяцэзіяльнага ў Любліне, польскай правінцыі дамініканскага ордэна і інш. Ён шырока прыцягваюцца таксама крыніцы з Дзяржаўнага архіва Іркуцкай вобласці, Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва і іншых архівасховішчаў. Яго навуковыя працы прысвечаны як асобным святарам (Станіславу Бжоску), так і штодзённасці высланага ў аддаленыя губерні Расійскай імперыі духавенства ўвогуле [26; 27; 29]. Апрача таго, згаданым аўтарам апублікаваны даведачныя [28] і навукова-папулярныя выданні, да ліку якіх адносяцца падрыхтаваная на падставе навуковага даследавання «*Tunka: syberyjskie losy księży zesłańców 1863 roku*» [29] і «*Wiosna i jesień trwa tu krótko: Księża zesłańcy 1863 roku w syberyjskiej Tuncie*» [30].

Апошняе выданне «*Wobec roku 1863. Księża w powstaniu styczniowym i ich losy*» з’яўляецца зборам яго 30 навуковых артыкулаў і археаграфічных публікацый, якія выйшлі ў апошнія дзесяцігоддзі ў навуковых часопісах і сёння абмежавана даступны, дапоўненых і пераасэнсаваных аўтарам з улікам выяўленых пазней іх падрыхтоўкі і дакументаў. Яны тэматычна згрупаваны ў чатыры раздзелы: удзел святароў у паўстанні, дзейнасць святарскіх аб’яднанняў у ссылцы, лёсы асобных прадстаўнікоў духавенства і адзін артыкул прысвечаны Таварыству польскіх святароў у Францыі. Усяго ў манаграфіі згадваецца каля 400 прадстаўнікоў духавенства пераважна польскага і беларуска-літоўскага паходжання.

У першым раздзеле з 11 артыкулаў тры прысвечаны вікарыю Лукаўскага касцёла Станіславу Бжоску, у тым ліку публікуецца перапіска намесніка дзяржаўнай камісіі ўнутраных спраў і духоўных у Варшаве з падляшкім епіскапам Бенямінам Шыманскім аб пазбаўленні згаданага святара сану [31, s. 147–165]. Асобныя артыкулы таксама прысвечаны ўдзелу ордэнаў кармелітаў босых і канонікаў рэгулярных латэранскіх, а таксама асобных святароў непасрэдна ў паўстанні 1863–1864 гг. У іх ліку згадваецца і духавенства, лёсамі звязанае з беларуска-літоўскімі землямі: манахі Францішак Альбіняк, Антоні Барачынскі, Рафал Фіялкоўскі [31, s. 90–93], бабруйскі святар Антоні Белабжэскі [31, s. 47–58], шклоўскі вікарыі Антоні Пжыялгоўскі [31, s. 108] і інш.

Другі раздзел прысвечаны асаблівасцям побыту святарства ў Іркуцкай губерні (7 артыкулаў). Паводле звестак аўтара, іх штодзённасць нязначна адрознівалася ад іншых ссыльных. Асобная ўвага звяртаецца на напады на святароў і нават забойствы. Так, у 1872 г. вікарыя Іркуцкага касцёла Юзафа-Цібурцыя Паўлоўскага, які жыў на ўскрайку паселішча ва ўласным доме на рацэ Іркут, абрабавалі і забілі мясцовыя жыхары, а дом Фелікса Васілеўскага спалілі [31, s. 221, 234]. Я. Нябэльскім ставіцца пад сумнеў колькасць сасланага ў Сібір рымска-каталіцкага духавенства, якая называецца ў працах Сяргея Максімава, Паўла Кубіцкага і Яна Зюлэка [31, s. 193]. Не прыводзячы ўласных даных, ім аналізуецца інфармацыйная вартасць дзённікаў і ўспамінаў сямі святароў. Цікавасць маюць таксама ўзноўленыя аўтарам шляхі канцэнтрацыі збораў ксяндза Фрэдэрыка Жыскара ў ГАСА і аддзеле рукапісаў Каталіцкага ўніверсітэта ў Любліне [31, s. 275–286]. На жаль, аўтарам не скарыстаны для ўдакладнення яго біяграфіі фармулярны спіс гэтага святара, які захоўваецца ў НГАБ [16, арк. 154–156].

У трэцім раздзеле (11 артыкулаў) прыведзены інфармацыйны аналіз успамінаў і эпісталарыі Станіслава Матраса, Роха Клімкевіча, Фелікса Пагарэльскага, Крыштафа Швярміцкага і іншых пяці асоб. Сем з іх суправаджаюцца археаграфічнымі публікацыямі дакументаў і іх фрагментаў. Сярод іх цікавасць выклікаюць успаміны вікарыя Гарбачэўскага касцёла Аўгусціна Лапо, які падчас знаходжання ў паселішчы Тунка Іркуцкай губерні вырабляў цыгарэты. Пры гэтым ён меў праблемы са здароўем (фурункул на шыі, які ў халодны перыяд часу нарываў і распаўсюджаў сyp), але пасля амністыі 25 мая 1868 г. не мог выехаць з-за адсутнасці сродкаў [30, s. 129–162; 31, s. 299–304]. Падрабязная бібліяграфія са звыш 120 найменняў навуковых прац, навучальных дапаможнікаў, архіўных крыніц Польшчы, Расіі, Беларусі і перыядычных выданняў, якая тычыцца дзейнасці іркуцкага пробашча К. Швярміцкага, прыведзена пасля яго біяграфічных звестак [31, s. 389–393].

Дзейнасці малавядомага аб'яднання самадапамогі і асветы святароў-эмігрантаў у Парыжы — Таварыства польскіх святароў, статут якога быў падпісаны ў 1866 г., прысвечаны чацвёрты раздзел. Ініцыятарам яго стварэння стаў ксёндз Караль Мікашэўскі. У дадатку падаюцца спісы сяброў гэтага таварыства, сярод якіх з Мінскай дзяццзіі быў Феліцыян Лашкевіч [31, s. 413].

У якасці ілюстрацый у кнізе выкарыстаны партрэты прадстаўнікоў духавенства, малюнкi 1864–1866 гг., фотаздымкі, паштоўкі канца XIX — пачатку XX ст. і архіўныя дакументы са сховішчаў Польшчы і Расіі.

Такім чынам, манаграфія Я. Нябэльскага з'яўляецца значным унёскам, у тым ліку ў беларускую гістарыяграфію па пытанні аб лёсах высланага ў аддаленыя рэгіёны Расійскай імперыі рымска-каталіцкага святарства. Нягледзячы на тое што ў працы засяроджваецца ўвага на прадстаўніках духавенства, якія паходзілі пераважна з Царства Польскага, у ёй прыводзяцца звесткі пра 15 святароў, якія былі высланы з Магілёўскай архідзяццзіі і Мінскай дзяццзіі. Сярод 30 артыкулаў маюцца археаграфічныя публікацыі 25 дакументаў, якія захоўваюцца ў сховішчах Польшчы і Расіі. Публікуюцца спісы канонікаў рэгулярных латэранскіх, высланых за ўдзел у паўстанні, членаў эміграцыйных таварыстваў — Польскіх святароў у Парыжы і Брацкай дапамогі ў Рыме. Выданне істотна ўзбагаціла б выкарыстанне архіўных фондаў НГАБ «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» і «Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя», як матэрыялаў справаводства органаў кіраўніцтва ў азначаных адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінках, у якіх сканцэнтравана дакументацыя па асабовым складзе святарства. Адсутнасць геаграфічнага паказальніка, безумоўна, ускладняе працу з выданнем, аднак высокі ўзровень падрыхтоўкі разам з даступнасцю ўспрымання робіць выданне Я. Нябэльскага цікавым для гісторыкаў і шырокіх колаў грамадства.

Крыніцы і літаратура

1. Антановіч, З.В. У барацьбе за веру: Паўстанне 1863–1864 гг. у лёсе ксяндза Антонія Пшыялгоўскага // *ARCHE*. — 2010. — № 12. — С. 95–98.
2. Антановіч, З.В., Гарбачова, В.В. Лёсы святароў Магілёўскай і Мінскай рымска-каталіцкіх дзяццзіі пасля паўстання 1863–1864 гг. // *Беларускі гістарычны часопіс*. — 2009. — № 12. — С. 23–28.
3. Антановіч, З.В., Гарбачова, В.В. Паўстанне 1863–1864 гг. у лёсе рымска-каталіцкага святарства Беларусі // *ARCHE*. — 2010. — № 12. — С. 186–202.
4. Горбачева, О. Восстание 1863–1864 гг. и репрессивные мероприятия царизма в Беларуси // *Powstanie styczniowe 1863–1864. Walka i uczestnicy. Represje i wygnanie. Historiografia i tradycja* / Pod red. W. Cabana, W. Śliwowskiej. — Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2005. — S. 111–117.

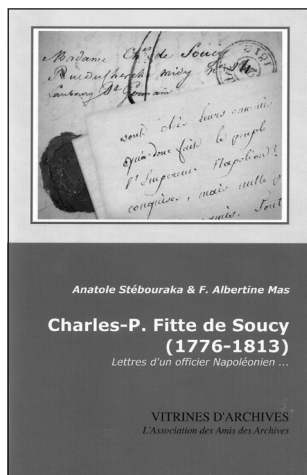
5. Матвейчык, Д.Ч. Удзельнікі паўстання 1863–1864 гадоў: біяграфічны слоўнік (паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі). — Мінск: Беларусь, 2016. — 735 с.
6. НГАБ у Гродна. — Ф. 3. — Гродзенская губернская ваенна-следчая камісія па палітычных справах Міністэрства ўнутраных спраў, 1862–1868 гг.
7. НГАБ у Гродна. — Ф. 1203. — Брэсцкая ваенна-следчая камісія па палітычных справах Міністэрства ўнутраных спраў, 1863–1864 гг.
8. НГАБ у Гродна. — Ф. 1712. — Кобрынская ваенна-следчая камісія па палітычных справах Міністэрства ўнутраных спраў, 1863–1864 гг.
9. НГАБ у Гродна. — Ф. 1713. — Слоніўская ваенна-следчая камісія па палітычных справах Міністэрства ўнутраных спраў, 1863–1864 гг.
10. НГАБ у Гродна. — Ф. 1714. — Ашмянская ваенна-следчая камісія па палітычных справах Міністэрства ўнутраных спраў, 1863 г.
11. НГАБ. — Ф. 937. — Мінская рымска-каталіцкая кансісторыя, 1499–1930 гг.
12. НГАБ. — Ф. 1418. — Следчая камісія, утвораная па палітычных справах у г. Мінску пры часовым ваенным губернатары, 1861–1864 гг.
13. НГАБ. — Ф. 1430. — Канцылярыя віцебскага грамадзянскага губернатара, 1809–1917 гг.
14. НГАБ. — Ф. 1524. — Слуцкая следчая камісія, 1864 г.
15. НГАБ. — Ф. 1781. — Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя, 1573–1944 гг.
16. НГАБ. — Ф. 1781. — Воп. 6. — Спр. 261. — Нарад дакументаў за 1899–1901 гг.
17. НГАБ. — Ф. 2001. — Канцылярыя магілёўскага грамадзянскага губернатара, 1803–1917 гг.
18. НГАБ. — Ф. 3046. — Віцебская следчая камісія па палітычных справах віцебскага грамадзянскага губернатара, 1863–1865 гг.
19. НГАБ. — Ф. 3255. — Следчая камісія, утвораная ў горадзе Оршы па справах аб былым паўстанні ў Магілёўскай губерні магілёўскага грамадзянскага губернатара, 1863–1864 гг.
20. НГАБ. — Ф. 3257. — Следчая камісія, утвораная ў горадзе Магілёве па справах аб былым паўстанні ў Магілёўскай губерні магілёўскага грамадзянскага губернатара, 1863–1866 гг.
21. НГАБ. — Ф. 3286. — Следчая камісія, утвораная ў мястэчку Горкі па справах аб былым паўстанні ў Магілёўскай губерні магілёўскага грамадзянскага губернатара, 1863–1864 гг.
22. НГАБ. — Ф. 3366. — Следчая камісія, утвораная ў мястэчку Чэрыкаў па справах аб былым паўстанні ў Магілёўскай губерні магілёўскага грамадзянскага губернатара, 1863 г.
23. НГАБ. — Ф. 3256. — Канцылярыя часовага ваеннага кіраўніка і камандуючага войскамі ў Магілёўскай губерні, 1863–1865 гг.
24. Фірыновіч, А.Э. Удзел рымска-каталіцкага духавенства Віцебшчыны ў паўстанні 1863–1864 гадоў // Віцебскія старажытнасці: Матэрыялы

- наук. канф., прысвеч. 90-годдзю з дня нараджэння Л.В. Аляксеева, Віцебск, 28–29 кастр. 2010 г. — Мінск: Медисонт, 2012. — С. 384–389.
25. Kuczyński, A. Syberia. Cztery lata polskiej diaspory. — Kubajak: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Krzeszowice, 2007. — 544 s.
 26. Niebelski, E. “Na Bóg żywy, Bracia, nie zasypiajmy sprawy!” Rzec o ks. Stanisławie Brzósce (1834–1865). — Lublin: Oficyna wydawnicza Z.E.N., 1995. — 194 s.
 27. Niebelski, E. Duchowieństwo lubelskie i podlaskie w powstaniu 1863 roku i na zesłaniu w Rosji. — Lublin: Wydawnictwo KUL, 2002.
 28. Niebelski, E. Słownik lubelskich i podlaskich księży uczestników powstania 1863 roku. — Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011. — 189 s.
 29. Niebelski, E. Tunka: syberyjskie losy księży zesłańców 1863 roku. — Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2011. — 394 s.
 30. Niebelski, E. „Wiosna i jesień trwa tu krótko”: Księża zesłańcy 1863 roku w syberyjskiej Tunce. — Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013. — 220 s.
 31. Niebelski, E. Wobec roku 1863. Księża w powstaniu styczniowym i ich losy. — Lublin: Wydawnictwo KUL, 2015. — 440 s.

З. В. Антановіч

Артыкул паступіў у рэдакцыю 24.08.2016

Stébouraka, A., Mas F. A. *Charles-P. de Soucy (1776–1813): Lettres d'un officier Napoléonien....* — Paris : Vitres d'Archives, 2015. — 150 p.

У апошнія гады значна павялічылася цікакасць айчынных даследчыкаў да пытанняў, звязаных з падзеямі франка-рускай вайны 1812 г. на тэрыторыі Беларусі. Безумоўнай нагодай да яе стаў 200-гадовы юбілей, які актыўна адзначаўся ў колах навуковай грамадскасці. Адной з праяў гэтай цікакасці стала публікацыя гістарычных дакументаў, якія апісваюць самыя розныя ваенныя бакі. Напрыклад, асобны зборнік дакументаў быў выдадзены Нацыянальным гістарычным архівам Беларусі [1]. Прыемна, што тэндэнцыя не спынілася, вынікам чаго стала яшчэ адна публікацыя, зробленая ў 2015 г.

Як вядома, беларускія архіўныя і бібліятэчныя сховішчы, нягледзячы на ўсе гістарычныя перыпетыі, а зрэдку і дзякую-

чы ім, захоўваюць немалую колькасць рукапісных скарбаў. Паступова праблема іх выяўлення і ўвядзення ў навуковы ўжытак вырашаецца навукоўцамі і супрацоўнікамі тых ці іншых устаноў. Адным з прыкладаў стала адшуканне ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (далей — НББ) збору лістоў за 1805–1812 гг. афіцэра напалеонаўскай арміі маркіза Шарля-Філіпа Фіта дэ Сусі. Іх апрацоўка і падрыхтоўка да друку была выканана былым супрацоўнікам бібліятэкі, а ў цяперашні час супрацоўнікам Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдатам гістарычных навук Анатолем Сцебуракам. Некалькі лістоў гэтага ж афіцэра былі выяўлены ў Парыжы і апрацаваны французскай даследчыцай-генеалагам Франсуазай Альбярцінай Мас. Усяго апублікавана 90 лістоў, што з’яўляецца дастаткова значным эпістальным даробкам.

Асобна варта адзначыць, што цікавасць да публікацыі эпістальнай спадчыны характэрная таксама для краін-суседак Беларусі. Напрыклад, супрацоўнікам Дзяржаўнага гісторыка-культурнага музея-запаведніка імя А. С. Пушкіна Таццянай Пэтэрс быў выдадзены да 200-гадовага юбілею вайны 1812 г. зборнік лістоў маршалаў, генералаў і жаўнераў Вялікай арміі са збораў некалькіх расійскіх сховішчаў [2].

Некалькі слоў варта сказаць пра сам комплекс, які з упэўненасцю можна назваць унікальным для Беларусі і які мае нетыповую гісторыю. Яго з’яўленне ў фондах НББ стала вынікам цэлага шэрагу збегав акалічнасцяў падчас і пасля Другой сусветнай вайны. Спачатку лісты былі канфіскаваны нацыстамі ў Францыі і прывезены на тэрыторыю Трэцяга Рэйху, а затым трапілі ў СССР у выніку заняцця савецкімі войскамі часткі Еўропы ў 1944–1945 гг. і вывазу культурных каштоўнасцяў, які адбыўся пасля гэтага. Да Масквы ці Ленінграда яны не даехалі, а засталіся ў Мінску і былі перададзены на захаванне ў Дзяржаўную бібліятэку БССР імя У.І. Леніна (з 1992 г. — НББ) падчас яе аднаўлення і камплектавання. Тут яны і захоўваюцца на сённяшні дзень. Такім чынам, у адносінах да іх можа быць ужыта ў поўнай ступені дэфініцыя «перамешчаныя каштоўнасці», праблема якіх часта абмяркоўваецца на самых рознаўзроўневых сустрэчах, канферэнцыях і сімпозіумах, у тым ліку і ў Беларусі.

Зборнік эпістальнай спадчыны выйшаў не ў Беларусі, а ў Парыжы пры дапамозе выдавецкага праекта «Вітрыны архіваў» (фр. — «Vitrines d’Archives») Асацыяцыі Сяброў Архіваў, якой кіруе Філіп Фларэнтэн і мэта якой — спрыянне архіўным пошукам і выданню каштоўных крыніц. Неабходна адзначыць гэты нюанс як выключна станоўчы, бо айчынныя гісторыкі не так часта намагаюцца знайсці калег для супрацоўніцтва і магчымасці для публікацыі так далёка па-за межамі радзімы.

Змешчаныя ў зборніку лісты з’яўляюцца важным сведкам гісторыі напалеонаўскіх войнаў ва ўсёй Еўропе. У сувязі з тым, што храналагіч-

ны прамежак стварэння комплексу дастаткова шырокі (амаль 13 гадоў), ён напоўнены апісаннямі самых розных дзяржаў і ваенных кампаній. Асаблівасць інфармацыйнага патэнцыялу лістоў заключаецца ў тым, што ў іх, з аднаго боку, прысутнічае маштабнасць гістарычных падзей, у якіх удзельнічаў іх аўтар, а з другога — у іх апісаны звычайныя перыпетыі і эмоцыі штодзённага жыцця хоць і не простага шараговага жаўнера, але дзейснага афіцэра французскай напалеонаўскай арміі. Ш.-Ф. Фіт дэ Сусі ўдзельнічаў у шматлікіх ваенных кампаніях Напалеона ў Аўстрыйскай і Расійскай імперыях, Іспаніі, Партугаліі, германскіх дзяржавах, Прусіі і інш., сустракаўся са шматлікімі вядомымі дзеячамі сваёй эпохі самага высокага ўзроўню, назіраў на ўласныя вочы падзеі, якія сёння апісаны ў падручніках, таму значнасць яго сведчанняў і апісанняў не выклікае сумневаў.

Немалую каштоўнасць маюць і некалькі дакументаў да біяграфіі Ш.-Ф. Фіта дэ Сусі, якія змешчаны ў якасці дадатку да кнігі, — копіі метрычных запісаў аб яго нараджэнні, шлюбе і смерці, шлюбны кантракт з будучай жонкай Жазэфінай Генрыетай Бернар дэ Кубэр і інвентар маёмасці, складзены праз месяц пасля яго смерці. Такі дадатак ператварае кнігу дэ-факта ў біяграфічны нарыс маркіза, які яшчэ не быў напісаны ні ў Францыі, ні ў іншых краінах.

Для айчыннага даследчыка кніга можа быць карысная тым, што некалькі лістоў напісаны на тэрыторыі Беларусі альбо блізка да сучасных яе межаў (лісты №№ 84–85) і асвятляюць падзеі, што адбываліся менавіта тут падчас наступлення напалеонаўскай арміі ўлетку 1812 г. Напрыклад, маецца згадка пра бой з рускімі войскамі ля Віцебска (с. 103).

Пра значную працу, праведзеную пры падрыхтоўцы лістоў да выдання, сведчыць аб'ёмны асабовы паказальнік, які займае 20 старонак. У яго вынесены ўсе асобы, нават не самыя вядомыя, і кожная пазіцыя суправаджаецца біяграфічнай даведкай.

Аднак у цэлым навукова-даведачны апарат да кнігі застаецца недастатковым¹. Па-першае, геаграфічны паказальнік да кнігі адсутнічае, хадзячы патрэба відавочная — у лістах згадваецца вялікая колькасць населеных пунктаў у самых розных краінах Еўропы, у т.л. і ў Беларусі. Пры гэтым напісанне назваў некаторых пунктаў можа выклікаць

¹ Тут варта, безумоўна, зрабіць пэўную агаворку. Далейшая аргументацыя будзе грунтавацца на беларускай навуковай традыцыі выдання дакументаў. Нам невядома, якія археаграфічныя прынцыпы ці працы прыняты за ўзор рэалізатарамі праекта «Вітрыны архіваў», і ці маецца ўвогуле ў іх археаграфічная кампанента сярод пастаўленых мэт (яны могуць быць, напрыклад, выключна папулярызатарскімі). Аднак аналіз менавіта з пункту гледжання беларускай традыцыі змога, магчыма, дапамагчы айчынным даследчыкам лепей арыентавацца пры далейшай працы па выданні дакументаў у Беларусі.

складанасці з яго ідэнтыфікацыяй, асабліва ў замежных даследчыкаў. Напрыклад, горад Полацк у лістах фігуруе як «Ploktz» (с. 103).

Па-другое, адсутнічаюць тэкстуальныя заўвагі, інакш кажучы, дакладныя тлумачэнні да лістоў на прадмет таго, што канкрэтна ў іх апісваецца. Часавая і геаграфічная лакалізацыя падзей таксама не праведзены. Напрыклад, толькі з іншых крыніц і навуковых прац магчыма даведацца, што згаданы вышэй бой пад Віцебскам — гэта эпізод трохдзённай бітвы 13(25)–15(27) ліпеня 1812 г.

Па-трэцяе, уводная частка да зборніка выразна недастатковая. Яна мае 2 складнікі («Прэамбула» Ф. Фларэнтэна і «Уводзіны» А. Сцебуракі і Ф.-А. Мас) і агулам займае ўсяго каля 4 старонак, а змешчаныя ў іх звесткі абмяжоўваюцца толькі некалькімі абзацамі пра біяграфію аўтара лістоў і абставіны знаходжання іх комплексу ў НББ. Аднак такія традыцыйныя археаграфічныя кампаненты, неабходныя для падобнага кшталту прац, якія выходзяць у Беларусі, як гістарыяграфічны аналіз, агляд вядомых аналагічных крыніц у фондах НББ, параўнанні з існуючымі зборнікамі і іншымі структурнымі часткамі, адсутнічаюць. Хаця, напрыклад, сюды з лёгкасцю маглі б быць уключаны звесткі з больш ранняга артыкула А. Сцебуракі з апісаннем і аналізам выяўленых лістоў [3]. Да таго ж, улічваючы, што праект міжнародны, хацелася б таксама ўбачыць пераклад прадмовы на беларускую мову, што звычайна прынята ў падобных выпадках.

Аднак, нягледзячы на наяўныя хібы, зборнік робіць каштоўны ўнёсак у еўрапейскую і айчынную гістарыяграфію напалеонаўскіх войнаў. Варта выказаць пажаданне, што ён стане прыкладам для айчынных гісторыкаў і падштурхне да пошукаў у беларускіх сховішчах дакументаў іншаземнага паходжання, што можа стаць добрай нагодай для наладжвання міжнароднага навуковага супрацоўніцтва.

Крыніцы і літаратура

1. Беларусь и война 1812 года: Документы / сост. А.М. Лукашевич, Д.Л. Яцкевич; редкол.: В.И. Адамушко (гл. ред.) [и др.]. — Минск : Беларусь, 2011. — 559 с., [16] с.: ил.
2. Петерс, Т.П. С полей сражений, 1812–1815 : трофейные письма маршалов, генералов, чинов Великой армии императора Наполеона I и переписка генерал-лейтенанта князя Д. В. Голицына. — Москва : Русский Миръ, 2012. — 352 с.
3. Сцебурака, А.М. Вайна 1812 г. у святле карэспандэнцыі французскага афіцэра // Здабыткі : дакументальныя помнікі на Беларусі / Нацыянальная бібліятэка Беларусі; складальнікі: Т. А. Сапега, А. А. Суша, К. В. Суша. — Мінск, 2014. — Вып. 17. — С. 93–115.

Д. Ч. Матвейчык

Артыкул паступіў у рэдакцыю 13.09.2016

Рэзюмэ

АНДРЭЯНАВА ЮЛІА АНАТОЛЬЕЎНА, аспірант кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

«Актуальныя пытанні архіўнай тэорыі ў краінах Заходняй Еўропы і Паўночнай Амерыкі»

Аўтар разглядае асноўныя пытанні архіўнай тэорыі краін Захаду, якія тычацца такіх актуальных праблем, як змена функцый сучасных архіваў, змест і паходжанне дакументаў, экспертыза каштоўнасці дакументаў. У артыкуле апісваюцца розныя інтэрпрэтацыі ўзаемадзеяння тэорыі і практыкі архіўнай справы ў заходнім архівазнаўстве.

АНТАНОВІЧ ЗІНАІДА ВАСІЛЬЕЎНА, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

«Архіў Магілёўскай праваслаўнай кансісторыі: уласцівасці фарміравання, захаванасць, склад дакументаў (на матэрыялах архіўнага фонду 2301 «Магілёўская духоўная праваслаўная кансісторыя Сінода» Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)»

У артыкуле разглядаюцца гісторыя і сучасны дакументальны склад архіва Магілёўскай праваслаўнай кансісторыі. Аўтарам вылучаны тры этапы арганізацыі справаводства ва ўстанове на падставе нарматыўнага прававога рэгулявання яе дзейнасці і адпаведных змен у структуры, што паўплывала на склад дакументаў. Гісторыя захавання архіўнага фонду аўтарам падзяляецца на тры перыяды адпаведна яго камплектаванню. Склад матэрыялаў дзейнасці кансісторыі падзяляецца на агульную і спецыяльную (канфесійную) сістэмы.

Яе ж, Рэцэнзія: *Niebelksi E. Wobec roku 1863. Księża w powstaniu styczniowym i ich losy. — Lublin : Wydawnictwo KUL, 2015. — 440 s.*

У рэцэнзіі разглядаецца выданне ў межах манаграфіі 30 артыкулаў польскага гісторыка, прафесара Люблінскага каталіцкага ўніверсітэта Яўгеніюша Нябэльскага «Wobec roku 1863. Księża w powstaniu styczniowym i ich losy» (2015), у якіх на падставе архіўных крыніц з Польшчы і Расіі, а таксама мемуарнай літаратуры прасочваюцца ўдзел святароў у паўстанні, побыт святарскіх пасяленняў у ссылцы, лёсы асобных прадстаўнікоў духавенства і спробы арганізацыі іх эмігранцкіх аб'яднанняў у Парыжы.

БАБКОВА ВОЛЬГА УЛАДЗІМІРАЎНА, загадчык літаратурна-драматургічнай часткі Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы.

«Да 75-гадовага юбілею Альбіны Францаўны Аляксандравай»

Адзначаецца вялікі ўнёсак аднаго са старэйшых прадстаўнікоў беларускай архіўнай галіны — Альбіны Францаўны Аляксандравай — у навукова-даследчую дзейнасць Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі з моманту стварэння аддзела старажытных актаў (01.01.1990) да нашых дзён.

БРЫЛЬ АНТОН АНДРЭЕВІЧ, доктар тэхнічных навук (інфарматыка), інжэнер-праграміст, г. Цюрых, Швейцарыя.

«Палац Геранёнскага замка ў святле інвентароў XVI–XVIII стст.»

У артыкуле разглядаюцца захаваныя апісанні Геранёнскага замка і аспрэчваюцца меркаванні Міхася Ткачова, што замак меў драўляны палац у сярэдзіне XVI ст. і мураваны ў сярэдзіне XVIII ст. Разгледжаныя сукупна інвентары, схіляюць аўтара да версіі, што ніводзін з двух будынкаў у адпаведных апісаннях не быў часткай замка.

ВАРАБЕЙ ТАЦЦЯНА ПЯТРОЎНА, аспірант кафедры этналогіі, музейлогіі і гісторыі мастацтваў гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, галоўны архівіст аддзела інфармацыйна-пошукавых сістэм Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Забельскі кляштар дамініканцаў: знешні і ўнутраны выгляд комплексу ў XIX – пачатку XX ст. (паводле дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)»

На падставе некалькіх дакументаў з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (акт візіты 1818 г., інвентарныя вопісы 1899 г. і 1905 г.) аўтар прасочвае, як змяняўся знешні і ўнутраны выгляд Забельскага кляштара дамініканцаў у XIX – пачатку XX ст.

ВОЛКАЎ МІКАЛАЙ АЛЯКСАНДРАВІЧ, старшы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, аспірант і малодшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Карціны і габелены на батальных сюжэтах XVI–XVIII стст. у аздабленні Нясвіжскага замка»

На падставе інвентарных апісанняў Нясвіжскага замка і рэстраў твораў мастацтва XVIII–XIX стст. аўтарам праводзіцца даследаванне калекцыі карцін і габеленаў, якія адлюстроўвалі ваенныя подзвігі прадстаўнікоў роду Радзівілаў у XVI–XVIII стст. і складалі інтэр’ер збудавання. Адзначаецца, што значная частка першаўзораў захавалася да цяперашняга часу, следствам

чаго з'яўляецца магчымасць для рэканструкцыі калекцыі батальнага жывапісу Нясвіжскага замка.

ГАНЧАРЭНКА СЯРГЕЙ АЛЯКСАНДРАВІЧ, магістр гістарычных навук, галоўны архівіст аддзела інфармацыйна-пошукавых сістэм Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«“Апошні шлях” сенатара Вялікага Княства Літоўскага: да праблемы даты і месца смерці і пахавання кашталяна віленскага і вялікага канцлера Астафея Валовіча»

У артыкуле ўпершыню ўводзіцца ў навуковы зварот дакумент, выяўлены ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі, — казанне на смерць кашталяна віленскага і вялікага канцлера Вялікага Княства Літоўскага Астафея Валовіча. На яго падставе разглядаецца актуальная ў гістарыяграфіі праблема даты і месца смерці гэтага вядомага палітычнага дзеяча другой паловы XVI ст. Удакладняецца дата ўзвядзення і часы функцыянавання кальвінісцкага збору ў мястэчку Сідра (цяпер вёска ў Падляшскім ваяводстве, Польшча). Выяўлены дакумент публікуецца.

ГЕРАСІМЧЫК ВАСІЛЬ УЛАДЗІМІРАВІЧ, магістр гістарычных навук, настаўнік гісторыі Верцялішкаўскай сярэдняй школы Гродзенскага раёна.

«Выкананне смяротных пакаранняў удзельнікаў паўстання 1863–1864 гг.»

У артыкуле разглядаюцца перадумовы, парадак і наступствы выканання смяротных прысудаў падчас паўстання 1863–1864 гг., адзначаецца ўплыў на актывізацыю дадзенай з'явы віленскага генерал-губернатара М.М. Мураўёва. На падставе разнастайных крыніц прыводзяцца апісанні пакаранняў, якія падзяляліся на два віды: расстрэл і павешанне.

ГЛІНСКІ ЯЎГЕН СТАНІСЛАВАВІЧ, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Князі Друцкія-Любецкія ў канцы XVI–XVII ст.: радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць»

У артыкуле праведзена спроба ўдакладніць унутрыродавыя сувязі князёў Друцкіх-Любецкіх у канцы XVI–XVII ст. Адзначаецца, што рэканструкцыя іх радаводу, праведзеная Ю. Вольфам, утрымлівае шмат недакладнасцей. Больш правільны пакаленны роспіс знаходзіцца ў дакументах Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу, якія ў пачатку XX ст. выкарыстаў А. Банецкі.

ГОЛУБЕЎ ВАЛЯНЦІН ФЁДАРАВІЧ, доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык цэнтра антрапалогіі і спецыяльных гістарычных навук Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Пацвярджальны ліст вялікага князя Жыгімонта Аўгуста па справе Паўла Іванавіча Сапегі з Мікалаем Мікалаевічам Сіняўскім і яго жонкай Ганнай Міхайлаўнай Сапаяжанкай аб праве валодання замкам, мястэчкамі і воласцю Іказнь, дваром і воласцю Пагост, Дзіснай і іншымі маёнткамі»

Публікуецца ліст вялікага князя Жыгімонта Аўгуста па справе Паўла Іванавіча Сапегі з Мікалаем Мікалаевічам Сіняўскім і яго жонкай Ганнай Міхайлаўнай Сапаяжанкай аб праве ўладання замкам, мястэчкамі і воласцю Іказнь, дваром і воласцю Пагост, Дзіснай і іншымі маёнткамі, датаваны 1566 г. Ліст захоўваецца ў аддзеле рукапісаў бібліятэкі Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх, напісаны на старабеларускай мове, уяўляе гістарычную каштоўнасць як арыгінальная крыніца па гісторыі права, маёмасных і сямейных адносін у Вялікім Княстве Літоўскім.

Доўнар Аляксандр Барысавіч, кандыдат гістарычных навук, загадчык аддзела крыніцазнаўства і археаграфіі Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Увядзенне магдэбургскага права ў Шклове ў 1574 і 1762 гг.»

Артыкул прысвечаны апісання працэса ўвядзення магдэбургскага права ў Шклове на падставе ліста яго ўласніка Яна Хадкевіча ў 1574 г. і прывілея манарха Рэчы Паспалітай Аўгуста III у 1762 г. Зроблена выснова аб тым, што пры ўвядзенні і функцыянаванні гарадскога самакіравання па магдэбургскаму праву ў Шклове ўлічвалася воля ўласніка і традыцыі гарадоў ВКЛ. У дадатку да артыкула публікуецца ліст Яна Хадкевіча на магдэбургскае войтаўства Шклова ад 16 студзеня 1574 г.

Кароль Маргарыта Міхайлаўна, старшы навуковы супрацоўнік аддзела інфармацыйна-пошукавых сістэм Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, магістрант гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

«Канфесійная “ўнутраная эміграцыя” сялянства Мінскай губерні як рэакцыя на палітыку русіфікацыі ў апошняй трэці XIX ст.»

У артыкуле на падставе дакументаў з фондаў НГАБ «Мінская духоўная праваслаўная кансісторыя» (ф. 136) і «Канцылярыя мінскага губернатара» (ф. 295) разглядаецца феномен канфесійнай «ўнутранай эміграцыі» сялянства Мінскай губерні пасля паўстання 1863–1864 гг. як рэакцыі на прымусовы перавод у праваслаўе. Вызначаючы ўнутраную эміграцыю як праяву негвалтоўнага супраціўлення пераводу ў праваслаўе, аўтар робіць выснову, што не толькі сярод шляхты, але і сярод сялян назіраліся шматлікія выпадкі адстойвання права на свабоду сумлення.

Латушкін Андрэй Мікалаевіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

«Новыя крыніцы па гісторыі дзейнасці архіварыусаў Архіва Нясвіжскай ардынацыі князёў Радзівілаў»

У артыкуле адзначаны новыя крыніцы па тэме гісторыі Архіва Нясвіжскай ардынацыі князёў Радзівілаў, некаторыя з якіх выяўлены ўпершыню: вопіс дакументаў Архіва Нясвіжскай ардынацыі Радзівілаў са складу актаў Навагрудскага земскага суда 1740-х гг. аўтарства нясвіжскага архіварыуса Ю. Вэсэля; партрэты і фотаздымкі архіварыусаў роду Радзівілаў — М. Маліноўскага (1799–1865) і Б. Таўрагінскага (1904–1974). Робіцца выснова аб высокай каштоўнасці азначаных матэрыялаў як крыніц па гісторыі архівістыкі.

ЛАЎРЫК ЮРЫЙ МІКАЛАЕВІЧ, вядучы навуковы супрацоўнік
Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь.

«Значэнне куцёінскіх выданняў для развіцця айчыннага і ўсходнееўрапейскага кнігадрукавання»

На падставе аналізу куцёінскіх выданняў у кантэксце заяўленых падыходаў і прынцыпаў аўтар робіць выснову пра прыкметны ўплыў кнігавыдавецкай дзейнасці Куцёінаўскага Богаяўленскага манастыра не толькі на фарміраванне кірылічнай друкарскай традыцыі Беларусі, але і на развіццё кірылічнага кнігадрукавання ва Усходняй Еўропе.

ЛІСЕЙЧЫКАЎ ДЗЯНІС ВАСІЛЬЕВІЧ, кандыдат гістарычных навук,
намеснік дырэктара Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Poneże Swiaty Sobor Zamoyski krypko poweliwait...»: фальсіфікаваная візіта царквы ў в. Дзмітравічы Аршанскага павета Вялікага Княства Літоўскага 1621 г.»

У артыкуле разглядаецца гісторыя стварэння фальсіфікаванай візіты царквы ў в. Дзмітравічы Аршанскага павета 1621 г. Вызначаюцца матывы і час узнікнення падробкі, асоба фальсіфікатара, паказваецца механізм легалізацыі фальсіфіката. Прааналізаваўшы праведзеную працу, удалося вылучыць і даследаваць асноўныя ўяўленні шараговага ўніяцкага святара другой паловы XVIII ст. аб становішчы сваёй царквы ў першай палове XVII ст. У якасці дадатку публікуецца тэкст фальсіфікаванага дакумента.

ЛІТВІНЧУК ЮЛЯ СЯРГЕЕЎНА, магістр гістарычных навук, аспірант
Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Памятныя кніжкі губерняў як крыніца па гісторыі горадабудаўніцтва ў Беларусі 1845–1917 гг.»

Разглядаюцца статыстычныя матэрыялы па горадабудаўніцтве Беларусі 1845–1917 гг. на прыкладзе «Памятных кніжак» Віцебскай, Гродзенскай, Мінскай, Магілёўскай і Віленскай губерняў. Раскрываюцца звесткі аб пабудовах у адпаведнасці з наступнымі прыкметамі: склад гарадоў, прыналежнасць і прызначэнне будынкаў, матэрыял для пабудовы будынкаў. Аналізуюцца суадносіны каменных і драўляных пабудоў, а таксама аб'ёмы колькас-

нага росту будынкаў. Падаюцца статыстычныя звесткі аб пабудовах «без цэркваў» і «богаслужбовых збудаваннях».

Лукашэвіч Андрэй Міхайлавіч, доктар гістарычных навук, прафесар кафедры гісторыі Беларусі новага і найноўшага часу Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

«Дзейнасць Мінскага гарадскога самакіравання ва ўмовах германскай акупацыі ў лютым — лістападзе 1918 г. (наводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)»

У артыкуле аналізуецца дзейнасць гарадскога самакіравання Мінска ва ўмовах германскай акупацыі 1918 г. Разглядаюцца ўзаемаадносіны органаў мясцовай улады з германскім камандаваннем, сацыяльна-палітычныя погляды, меры па падтрыманні эканомікі. Адзначаюцца структурныя змены, якія адлюстраваліся ў замене сацыялістычнага складу гарадской управы дарэвалюцыйнымі дзеячамі летам 1918 г. Робіцца выснова аб поўнай падкантрольнасці органаў мясцовага самакіравання акупацыйным уладам.

Матвейчык Дзмітрый Часлававіч, кандыдат гістарычных навук, загадчык аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Да пытання аб некаторых хібах пры правядзенні айчыннымі навукоўцамі даследаванняў па гісторыі паўстання 1863–1864 гг. у Беларусі і аб неабходнасці карэктнай працы з архіўнымі крыніцамі (на прыкладзе аднаго артыкула)»

У артыкуле раскрываюцца некаторыя праблемы сучаснай беларускай гістарыяграфіі. На прыкладзе артыкула брэсцкага гісторыка Алега Карповіча паказваюцца такія хібы, як слабое правядзенне навукова-пошукавай працы, фрагментарнае выкарыстанне архіўных матэрыялаў у даследаваннях, памылковая і надуманая інтэрпрэтацыя выяўленых дакументаў, ігнараванне назапашанай гістарыяграфічнай спадчыны і цэлых комплексаў вядомых крыніц. Робяцца высновы, накіраваныя на пазбяганне падобных памылак іншымі даследчыкамі.

Яго ж, Рэцэнзія: Анофранка, Н. В. Дваранкі беларуска-літоўскіх губерняў у канцы XVIII – першай палове XIX ст. — Мінск : Беларуская навука, 2016. — 219 с., 5 [л.] іл.

Аналізуецца манаграфія мінскага гісторыка Наталлі Анофранкі, прысвечаная месцу і ролі жанчыны ў дваранскім асяроддзі ў першай палове XIX ст. Вызначаюцца слабыя і моцныя бакі працы, даецца ацэнка мэтазгоднасці абранай структуры, паўнаце комплексу ўжытых крыніц, ступені тэхнічнай падрыхтоўкі да выдання, а таксама ацэньваецца ўнёсак у айчынную гістарыяграфію ў цэлым.

Яго ж, Рэцэнзія: *Stébouraka, A., Mas F. A. Charles-P. de Soucy (1776–1813): Lettres d'un officier Napoléonien.... — Paris : Vitrites d'Archives, 2015. — 150 p.*

Рэцэнзуецца выдадзены ў Францыі зборнік лістоў афіцэра французскай напалеонаўскай арміі Шарля-Філіпа Фіта дэ Сусі за перыяд 1805–1812 гг., якія захоўваюцца ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі і былі падрыхтаваны да друку гісторыкам з Мінска Анатолем Сцебуракам і даследчыцай з Парыжа Франсуазай Альбярцінай Мас. Вызначаецца ўнікальнасць захаванага комплексу дакументаў, падаюцца звесткі пра яго гісторыю з'яўлення ў Беларусі, даецца ацэнка падрыхтоўцы кнігі да выдання з пункту гледжання беларускай археаграфічнай традыцыі.

Мацук Андрэй Уладзіміравіч, кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік аддзела гісторыі Беларусі Сярэдніх вякоў і пачатку Новага часу Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Мінская шляхта падчас бескаралеўя ў 1733 г.»

У артыкуле на падставе разнастайных звестак адзначаецца ўнікальнасць унутрыпалітычнай сітуацыі ў Мінскім ваяводстве ў 1733 г., якая склалася падчас элекцыйнага сойма па выбранні каралём Станіслава Ляшчынскага і характарызавалася роўнымі суадносінамі ў растаноўцы сіл паміж яго праціўнікамі і прыхільнікамі.

Радзюк Аляксандр Рыгоровіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, загадчык кафедры беларускай і замежных моў Гродзенскага дзяржаўнага аграрнага ўніверсітэта.

«Удзельнікі паўстання пад арыштам: пенітэнцыярная сістэма Гродзенскай губерні ў 1863–1865 гг.»

На падставе багатага факталагічнага матэрыялу, пераважна архіўнага паходжання, аўтар даследуе сацыяльны склад удзельнікаў паўстання, вызначае адметнасці турмаў па рэгіёнах, аналізуе асаблівасці турэмнага рэжыму і ўмовы ўтрымання палітычных вязняў. У заключэнні робіцца выснова аб месцы і ролі дадзенага віду пакарання ў сістэме рэпрэсіўнай палітыкі віленскіх улад у вызначаны перыяд.

Рындзін Сяргей Мікалаевіч, магістр гістарычных навук, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Замежныя падданыя ў Гродзенскай губерні напярэдадні і ў гады Першай сусветнай вайны»

У артыкуле вывучаюцца ўдзельная вага замежных падданных у насельніцтве Гродзенскай губерні, іх моўная прыналежнасць, размеркаванне па краінах падданства і іншыя моманты, датычныя пражывання ў межах пазначанага

рэгіёна ў пачатку XX ст. Праца заснавана на матэрыялах першага ўсеагульнага перапісу насельніцтва Расійскай імперыі 1897 г., штогадовых губернскіх статыстычных аглядаў, а таксама справаводчай дакументацыі з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі і Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Гродна.

Слж Наталля Уладзіміраўна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры сацыяльных і мовазнаўчых дысцыплін гродзенскага філіяла прыватнай установы адукацыі «БІП-Інстытут правазнаўства».

«Купцы Фандэберкі ў Гародні ў XVII ст.»

Даследуюцца жыццядзейнасць купцоў Фандэберкаў, ураднікаў Гарадзенскага магістрата ў першай палове XVII ст. Адзначаецца ўплыў братаў Гануса і Марціна на эканамічнае развіццё Гародні. Аналізуецца і публікуюцца польскамоўныя тастаменты Марціна за 15 кастрычніка 1642 г. і яго сына Яна за 22 лістапада 1657 г.

Снапкоўскі Юрый Мікалаевіч, галоўны архівіст аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«"Вялікая еўрапейская вайна" ў жыцці насельніцтва прыфрантавых губерній у дакументах НГАБ. Частка III (1916 г.)»

Публікуюцца 26 дакументаў НГАБ, якія асвятляюць драматычныя старонкі айчынай гісторыі перыяду Першай сусветнай вайны — дэпартацыйную палітыку ўлад у дачыненні да асоб нямецкага паходжання як патэнцыяльных шпіёнаў, цяжкае матэрыяльнае становішча насельніцтва тылавых губерняў, барацьбу ўлад з прастытуцыяй і дэзерцірствам, канфліктныя сітуацыі паміж вайскоўцамі і цывільным насельніцтвам і некаторыя іншыя пытанні. Дакументы забяспечаны падрабязнымі тэкстуальнымі заўвагамі і заўвагамі па змесце.

Сурскі Ягор Дзмітрыевіч, магістр гістарычных навук, аспірант аддзела гісторыі Беларусі Сярэдніх вякоў і пачатку Новага часу Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Канфірмацыйны прывілей на магдэбургскае права гораду Невелю 1766 г.»

Публікуюцца пацвярджэнне магдэбургскага права г. Невелю, датаванае 4 студзеня 1766 г., са збораў Дзяржаўнага архіва ў г. Гданьску. У дакуменце прыведзены поўны тэкст прывілея на магдэбургскае права г. Невелю, які быў выдадзены ў 1623 г., а таксама акты яго пацвярджэння, зробленыя ў 1755 і 1761 гг. Дакумент напісаны на старапольскай мове, уяўляе гістарычную каштоўнасць як дакумент па гісторыі гарадскога самакіравання, гандлю, арганізацыі абароны на тэрыторыі ВКЛ.

Сыцько Кірыл Валер’евіч, магістр кіравання, малодшы навуковы супрацоўнік Цэнтральнага навуковага архіва Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Канфесійныя архівы ў “пострэлігійную” эпоху»

У артыкуле разглядаецца пытанне існавання канфесійных архіваў у сучаснасці. Пры гэтым аб’ект даследавання аналізуецца з пазіцыі вучэнняў найбольш уплывовых прадстаўнікоў заходняй гуманітарнай думкі — Ж. Дэрыды, Ж. Бадрыяра, М. Фуко і інш. Аўтарам выдзяляюцца метатэарэтычныя падставы канфесійнага архівазнаўства на постсавецкай прасторы — фундаментальныя ідэі, паняцці і прадстаўленні, якія тлумачаць сутнасць з’явы, а таксама падкрэсліваецца роля канфесійных дакументаў як пэўнага знака пострэлігіі.

Урублеўскі Вадзім Валер’евіч, кандыдат гістарычных навук, галоўны архівіст аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Прыклад актыкацыі генеалагічных дакументаў у актавых кнігах Лідскага гродскага суда»

Даследуюцца выпадкі актыкацыі 13 мая 1786 г. радаводу і метрычных запісаў Глаўдэляў, прадстаўнікоў лідскай шляхты. Адзначаецца агульная прычына масавай з’явы ўнясення ў актавыя кнігі ў апошнія трэці XVIII ст. генеалагічных дакументаў, вызначаецца матывацыя ініцыятараў актыкацыі. На канкрэтным прыкладзе даказваецца факт вядзення метрычных кніг пры ўніяцкіх парафіях да прыняцця адпаведнага нарматыўнага акта ў 1667 г. Дакументы публікуюцца ў дадатку на польскай мове арыгінала з перакладам на беларускую.

Флікоп-Світа Галіна Аляксандраўна, кандыдат мастацтвазнаўства, навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

«Забытая святыня. Іканаграфія, гісторыя шанавання і лёс цудадзейнага абраза «Божай Маці Шумяцкай» у святле архіўных дакументаў сярэдзіны XIX ст.»

У артыкуле на матэрыялах архіўнай справы 1864–1868 гг. з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі асвятляюцца пытанні іканаграфіі, гісторыі і традыцыі шанавання страчанага абраза Божай Маці з мястэчка Шумячы Клімавіцкага павета Магілёўскай губерні, дзе ён атрымаў вядомасць як яўлены і цудадзейны. Да цяперашняга часу пра існаванне такой святыні ў дадзенай мясцовасці было невядома. У навуковае выкарыстанне ўводзяцца імёны трох жывапісцаў другой паловы XVIII – сярэдзіны XIX ст. — двух прадстаўнікоў роду Лугоўскіх з мястэчка Шумячы і Андрэя Казьміна з Хоцімска, а таксама каштоўная іканаграфічная крыніца — калька, знятая ў натуральную велічыню з абраза «Божай Маці Шумяцкай».

ЧАРВІНСКАЯ ВОЛЬГА УЛАДЗІМІРАЎНА, магістр гістарычных навук, загадчык аддзела аўтаматызаваных архіўных тэхналогій Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

«Рэвалюцыйна-тэарэстычная дзейнасць настаўніка Якава Бязмена ў 1905–1907 гг.»

Даследуюцца малавядомыя факты біяграфіі грамадска-палітычнага дзеяча часоў рэвалюцыі 1905–1907 гг. — настаўніка Якава Сямёнавіча Бязмена (1885–?), папечніка паэта і пісьменніка Якуба Коласа па правядзенні настаўніцкага сходу ў сяле Мікалаеўшчына Мінскага павета ў ліпені 1906 г., прататыпа Сымона Тургая з твора «На ростанях».

ЧАРНЯЎСКІ ФЁДАР ВІКТАРАВІЧ, гісторык-генеалог.

«Жыццё і сямейна-роднасныя повязі Мікалая Вяжэвіча, пісара земскага Менскага ваяводства»

Даследуюцца факты біяграфіі, сямейна-роднасныя сувязі і маёмаснае становішча грамадска-палітычнага дзеяча, пісара земскага менскага Мікалая Вяжэвіча (1580?–1633). На прыкладзе яго жыццядзейнасці асвятляюцца працэсы сацыяльна-эканамічнага і палітычнага жыцця Рэчы Паспалітай першай трэці XVII ст.

Резюме

АНДРЕЯНОВА ЮЛИЯ АНАТОЛЬЕВНА, аспирант кафедры источниковедения исторического факультета Белорусского государственного университета.

«Актуальные вопросы архивной теории в странах Западной Европы и Северной Америки»

Автор рассматривает основные вопросы архивной теории стран Запада, касающиеся таких актуальных проблем, как изменение функций современных архивов, содержание и происхождение документов, экспертиза ценности документов. В статье описываются различные интерпретации взаимодействия теории и практики архивного дела в западном архивоведении.

АНТОНОВИЧ ЗИНАИДА ВАСИЛЬЕВНА, кандидат исторических наук, доцент кафедры источниковедения исторического факультета Белорусского государственного университета.

«Архив Могилевской православной консистории: особенности формирования, сохранность, состав документов (по материалам архивного фонда 2301 «Могилевская духовная православная консистория Синода» Национального исторического архива Беларуси)»

В статье рассматриваются история и современный состав документов архива Могилевской православной консистории. Автором выделено три этапа организации делопроизводства в учреждении на основании нормативного правового регулирования ее деятельности и соответствующих изменений в структуре, что отразилось на составе документов. История хранения архивного фонда включает три периода в соответствии с его комплектованием. Состав материалов деятельности консистории подразделяется на общую и специальную (конфессиональную) системы.

Ее же, Рецензия: Niebelski E. Wobec roku 1863. Księga w powstaniu styczniowym i ich losy. — Lublin : Wydawnictwo KUL, 2015. — 440 s.

В рецензии рассматривается издание в рамках монографии 30 статей польского историка, профессора Люблинского католического университета Евгениуша Небэльского «Wobec roku 1863. Księga w powstaniu styczniowym i ich losy» (2015), в которых на основании архивных источников из Польши и России, а также мемуарной литературы прослеживаются участие священников в восстании, повседневность их пребывания на поселении, судьбы отдельных представителей духовенства и попытки организации их эмигрантских объединений в Париже.

Бобкова Ольга Владимировна, заведующий литературно-драматургической частью Национального академического театра имени Янки Купалы.

«К 75-летию юбилею Альбины Францевны Александровой»

Отмечается большой вклад одного из старейших представителей белорусской архивной отрасли — Альбины Францевны Александровой — в научно-исследовательскую деятельность Национального исторического архива Беларуси от момента создания отдела древних актов (01.01.1990) до наших дней.

Брыль Антон Андреевич, доктор технических наук (информатика), инженер-программист, г. Цюрих, Швейцария.

«Дворец Геранёнского замка в свете инвентарей XVI–XVIII вв.»

В статье рассматриваются сохранившиеся описания Геранёнского замка и оспаривается мнение Михася Ткачева, что замок имел деревянный дворец в середине XVI в. и каменный в середине XVIII в. Рассмотренные в совокупности инвентари, склоняют автора к версии, что ни одно из двух зданий в соответствующих описаниях не было частью замка.

Волков Николай Александрович, старший научный сотрудник отдела публикации документов Национального исторического архива Беларуси, аспирант и младший научный сотрудник Института истории Национальной академии наук Беларуси.

«Картины и гобелены на батальные сюжеты XVI–XVIII вв. в украшении Несвижского замка»

На основе инвентарных описаний Несвижского замка и реестров произведений искусства XVIII–XIX вв. автором проводится исследование коллекции картин и гобеленов, которые изображали военные подвиги представителей рода Радзивиллов в XVI–XVIII вв. и составляли интерьер постройки. Отмечается, что значительная часть первообразов сохранилась до настоящего времени, следствием чего является возможность для реконструкции коллекции батальной живописи Несвижского замка.

Воробей Татьяна Петровна, аспирант кафедры этнологии, музеологии и истории искусств исторического факультета Белорусского государственного университета, главный архивист отдела информационно-поисковых систем Национального исторического архива Беларуси.

«Забельский монастырь доминиканцев: внешний и внутренний вид комплекса в XIX – начале XX в. (по документам Национального исторического архива Беларуси)»

На основании нескольких документов из фондов Национального исторического архива Беларуси (акт визита 1818 г., инвентарные описи 1899 г. и 1905 г.) автор прослеживает, как изменялся внешний и внутренний вид Забельского монастыря доминиканцев в XIX – начале XX в.

ВРУБЛЕВСКИЙ ВАДИМ ВАЛЕРЬЕВИЧ, кандидат исторических наук, главный архивист отдела публикации документов Национального исторического архива Беларуси.

«Пример внесения генеалогических документов в актовые книги Лидского гродского суда»

Изучаются случаи внесения в актовую книгу 13 мая 1786 г. родословной и метрических записей Главделей, представителей лидской шляхты. Отмечается общая причина массового явления внесения в актовые книги в последней трети XVIII в. генеалогических документов, определяется мотивация инициаторов внесения. На конкретном примере доказывается факт ведения метрических книг при униатских парафиях до принятия соответствующего нормативного акта в 1667 г. Документы публикуются в приложении на польском языке оригинала с переводом на белорусский.

ГЕРАСИМЧИК ВАСИЛИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ, магистр исторических наук, учитель истории Вертелишковской средней школы Гродненского района.

«Исполнение смертных наказаний участников восстания 1863–1864 гг.»

В статье рассматриваются предусловия, порядок и последствия исполнения наказаний в виде смертной казни во время восстания 1863–1864 гг., отмечается влияние на активизацию данного явления виленского генерал-губернатора М.Н. Муравьева. На основании разнообразных источников приводятся описания наказаний, которые делились на два вида: расстрел и повешение.

ГЛИНСКИЙ ЕВГЕНИЙ СТАНИСЛАВОВИЧ, ведущий научный сотрудник отдела публикации документов Национального исторического архива Беларуси.

«Князья Друцкие-Любецкие в конце XVI–XVII в.: родословие, имущественное положение, общественно-политическая деятельность»

В статье проведена попытка уточнить внутриродовые связи князей Друцких-Любецких в конце XVI–XVII в. Отмечается, что реконструкция их родословия, проведенная Ю. Вольфом, содержит многочисленные неточности. Более правильная поколенная роспись находится в документах Минского дворянского депутатского собрания, использованных в начале XX в. А. Бонецким.

ГОЛУБЕВ ВАЛЕНТИН ФЕДОРОВИЧ, доктор исторических наук, заведующий центром антропологии и специальных исторических наук Института истории Национальной академии наук Беларуси.

«Подтвердительный лист великого князя Жигимонта Августа по делу Павла Ивановича Сапеги с Николаем Николаевичем Синаевским и его женой Анной Михайловной Сапежанкой о праве владения замком, местечком и волостью Иказнь, двором и волостью Погост, Дисной и другими имениями»

Публикуется лист великого князя Жигимонта Августа по делу Павла Ивановича Сапеги с Николаем Николаевичем Синаевским и его женой Анной Михайловной Сапежанкой о праве владения замком, местечком и волостью Иказнь, двором и волостью Погост, Дисной и другими имениями, датированный 1566 г. Лист хранится в отделе рукописей библиотеки Академии наук Литвы имени Врублевских, написанный на старобелорусском языке, представляет историческую ценность как оригинальный источник по истории права, имущественных и семейных отношений в Великом Княжестве Литовском.

ГОНЧАРЕНКО СЕРГЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ, магистр исторических наук, главный архивист отдела информационно-поисковых систем Национального исторического архива Беларуси.

«Последний путь» сенатора Великого Княжества Литовского: к проблеме даты и места смерти и погребения каштеляна виленского и великого канцлера Астафея Воловича»

В статье впервые вводится в научный оборот документ, найденный в Национальном историческом архиве Беларуси, — речь на смерть каштеляна виленского и великого канцлера Великого Княжества Литовского Астафея Воловича. На его основании рассматривается актуальная в историографии проблема даты и места смерти этого известного политического деятеля второй половины XVI в. Уточняется дата возведения и функционирования кальвинистского сбора в местечке Сидра (ныне деревня в Подляшском воеводстве, Польша). Выявленный документ публикуется.

ДОВНАР АЛЕКСАНДР БОРИСОВИЧ, кандидат исторических наук, заведующий отделом источниковедения и археографии Института истории Национальной академии наук Беларуси.

«Введение магдебургского права в Шклове в 1574 и 1762 гг.»

Статья посвящена описанию процесса введения магдебургского права в Шклове на основании листа его собственника Яна Ходкевича в 1574 г. и привилея монарха Речи Посполитой Августа III в 1762 г. Сделан вывод о том, что при введении и функционировании городского самоуправления по магдебургскому праву в Шклове учитывалась воля собственника и традиции

городов ВКЛ. В приложении к статье публикуется лист Яна Ходкевича на магдебургское войтовство Шклова от 16 января 1574 г.

КОРОЛЬ МАРГАРИТА МИХАЙЛОВНА, старший научный сотрудник отдела информационно-поисковых систем Национального исторического архива Беларуси, магистрант исторического факультета Белорусского государственного университета.

«Конфессиональная “внутренняя эмиграция” крестьянства Минской губернии как реакция на политику русификации в последней трети XIX в.»

В статье на основании документов из фондов НИАБ «Минская духовная православная консистория» (ф. 136) и «Канцелярия минского губернатора» (ф. 295) рассматривается феномен конфессиональной «внутренней эмиграции» крестьянства Минской губернии после восстания 1863–1864 гг. как реакции на принудительный перевод в православие. Определяя внутреннюю эмиграцию как проявление ненасильственного сопротивления переводу в православие, автор делает вывод, что не только среди шляхты, но и среди крестьян наблюдались многочисленные случаи отстаивания права на свободу совести.

ЛАВРИК ЮРИЙ НИКОЛАЕВИЧ, ведущий научный сотрудник Национального исторического музея Республики Беларусь.

«Значение кутеинских изданий для развития отечественного и восточноевропейского книгопечатания»

На основании анализа кутеинских изданий в контексте заявленных подходов и принципов автор приходит к выводу о заметном влиянии книгоиздательской деятельности кутеинского Богоявленского монастыря не только на формирование кириллической печатной традиции Беларуси, но и на развитие кириллического книгопечатания в Восточной Европе.

ЛАТУШКИН АНДРЕЙ НИКОЛАЕВИЧ, кандидат исторических наук, , доцент, доцент кафедры источниковедения исторического факультета Белорусского государственного университета.

«Новые источники по истории деятельности архивариусов Архива Несвижской ординации князей Радзивиллов»

В статье отмечены новые источники по истории Архива Несвижской ординации князей Радзивиллов. Большинство источников выявлено впервые: опись документов Архива Несвижской ординации Радзивиллов из состава актов Новогрудского земского суда 1740-х гг. авторства несвижского архивариуса Ю. Вэсселя; портреты и фотоснимки архивариусов рода Радзивиллов — М. Малиновского (1799–1865) и Б. Таурогинского (1904–1974). Делается вывод о высокой ценности указанных материалов как источников по истории архивистики.

Лисейчиков Денис Васильевич, кандидат исторических наук, заместитель директора Национального исторического архива Беларуси.

«Poneże Swiaty Sobor Zamoyski krypko poweliwait...»: сфальсифицированная визита церкви в д. Дмитровичи Оршанского повета Великого Княжества Литовского 1621 г.»

В статье рассматривается история создания сфальсифицированной визиты церкви в д. Дмитровичи Оршанского повета 1621 г. Определяются мотивы и время появления подделки, личность фальсификатора, показывается механизм легализации фальсификата. Проанализировав проведенную работу, удалось выделить и исследовать основные представления рядового униатского священника второй половины XVIII в. о положении своей церкви в первой половине XVII в. В качестве приложения публикуется текст сфальсифицированного документа.

Литвинчук Юлия Сергеевна, магистр исторических наук, аспирант Института истории Национальной академии наук Беларуси.

«Памятные книжки губерний как источник по истории градостроительства в Беларуси. 1845–1917 гг.»

Рассматриваются статистические материалы по градостроительству Беларуси 1845–1917 гг. на примере «Памятных книжек» Витебской, Гродненской, Минской, Могилевской и Виленской губерний. Раскрываются сведения о постройках в соответствии со следующими признаками: состав городов, принадлежность и назначение зданий, материал для постройки зданий. Анализируются соотношение каменных и деревянных построек, а также объемы количественного роста зданий. Показываются статистические сведения о постройках «без церквей» и «богослужбных сооружениях».

Лукашевич Андрей Михайлович, доктор исторических наук, профессор кафедры истории Беларуси нового и новейшего времени Белорусского государственного университета.

«Деятельность Минского городского самоуправления в условиях германской оккупации в феврале — ноябре 1918 г. (по материалам Национального исторического архива Беларуси)»

В статье анализируется деятельность городского самоуправления Минска в условиях германской оккупации 1918 г. Рассматриваются взаимоотношения органов местной власти с германским командованием, социально-политические взгляды, меры по поддержанию экономики. Отмечаются структурные изменения, выразившиеся в замене социалистического состава городской управы дореволюционными деятелями летом 1918 г. Делается вывод о полной подконтрольности органов местного самоуправления оккупационным властям.

МАТВЕЙЧИК ДМИТРИЙ ЧЕСЛАВОВИЧ, кандидат исторических наук, заведующий отделом публикации документов Национального исторического архива Беларуси.

«К вопросу о некоторых недочетах при проведении отечественными учеными исследований по истории восстания 1863–1864 гг. в Беларуси и о необходимости корректной работы с архивными источниками (на примере одной статьи)»

В статье раскрываются некоторые проблемы современной белорусской историографии. На примере статьи брестского историка Олега Карповича показываются такие недостатки как слабое проведение научно-поисковой работы, фрагментарное использование архивных материалов в исследованиях, ошибочная и надуманная интерпретация выявленных документов, игнорирование накопленного историографического наследия и целых комплексов известных источников. Делаются выводы, направленные на избежание подобных ошибок иными исследователями.

Его же, Рецензия: Анофранка, Н. В. Дваранкі беларуска-літоўскіх губерняў у канцы XVIII – першай палове XIX ст. — Мінск : Беларуская навука, 2016. — 219 с., 5 [л.] іл.

Анализируется монография минского историка Натальи Анофренко, посвященная месту и роли женщины в дворянской среде в первой половине XIX в. Определяются слабые и сильные стороны работы, дается оценка целесообразности избранной структуры, полноте комплекса использованных источников, степени технической подготовки к изданию, а также оценивается вклад в отечественную историографию в целом.

Его же, Рецензия: Stébouraka, A., Mas F. A. Charles-P. de Soucy (1776–1813): Lettres d'un officier Napoléonien.... — Paris : Vittrines d'Archives, 2015. — 150 p.

Рецензируется изданный во Франции сборник писем офицера французской наполеоновской армии Шарля-Филиппа Фита де Суси за период 1805–1812 гг., которые хранятся в фондах Национальной библиотеки Беларуси и были подготовлены к печати историком из Минска Анатолием Стебуракой и исследовательницей из Парижа Франсуазой Альбертиной Мас. Определяется уникальность сохраненного комплекса документов, подаются сведения о его истории появления в Беларуси, дается оценка подготовке книги к изданию с точки зрения белорусской археографической традиции.

МАЦУК АНДРЕЙ ВЛАДИМИРОВИЧ, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела истории Беларуси Средних веков и начала Нового времени Института истории Национальной академии наук Беларуси.

«Минская шляхта во время бескорольевья в 1733 г.»

В статье на основании разнообразных сведений отмечается уникальность внутривосполитической ситуации в Минском воеводстве в 1733 г., которая сложилась во время элекционного сойма по избранию королем Станислава Лещинского и характеризовалась равным соотношением в расстановке сил между его противниками и сторонниками.

РАДЮК АЛЕКСАНДР ГРИГОРЬЕВИЧ, кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой белорусского и иностранных языков Гродненского государственного аграрного университета.

«Участники восстания под арестом: пенитенциарная система Гродненской губернии в 1863–1865 гг.»

На основании богатого фактологического материала, в основном архивного происхождения, автор исследует социальный состав участников восстания, определяет отличительные черты тюрем по регионам, анализирует особенности тюремного режима и условия содержания политических заключенных. В заключении делается вывод о месте и роли данного вида наказания в системе репрессивной политики виленских властей в указанный период.

РЫНДИН СЕРГЕЙ НИКОЛАЕВИЧ, магистр исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела публикации документов Национального исторического архива Беларуси.

«Иностранные подданные в Гродненской губернии накануне и в годы Первой мировой войны»

В статье изучаются удельный вес иностранных подданных в населении Гродненской губернии, их языковая принадлежность, распределение по странам подданства и иные моменты, касаемые проживания в пределах указанного региона в начале XX в. Работа основана на материалах первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г., ежегодных губернских статистических обзоров, а также делопроизводственной документации из фондов Национального исторического архива Беларуси и Национального исторического архива Беларуси в г. Гродно.

СЛИЖ НАТАЛЬЯ ВЛАДИМИРОВНА, кандидат исторических наук, доцент кафедры социальных и языковедческих дисциплин гродненского филиала частного учреждения образования «БИП-Институт правоведения».

«Купцы Фондеберки в Городне в XVII в.»

Изучается жизнедеятельность купцов Фондеберков, урядников Городенского магистрата в первой половине XVII ст. Отмечается влияние братьев Гануса и Мартина на экономическое развитие Городни. Анализируются и публикуются польскоязычные тестаменты Мартина за 15 октября 1642 г. и его сына Яна за 22 ноября 1657 г.

Снапковский Юрий Николаевич, главный архивист отдела публикации документов Национального исторического архива Беларуси.

«"Великая европейская война" в жизни населения прифронтовых губерний в документах НИАБ. Часть III (1916 г.)».

Публикуются 26 документов НИАБ, освещающих драматичные страницы отечественной истории периода Первой мировой войны — депортационную политику властей в отношении лиц немецкого происхождения как потенциальных шпионов, тяжелое материальное положение населения тыловых губерний, борьбу властей с проституцией и дезертирством, конфликтные ситуации между военнослужащими и гражданским населением и некоторые другие вопросы. Документы снабжены подробными текстовыми примечаниями и комментариями по содержанию.

Сурский Егор Дмитриевич, магистр исторических наук, аспирант отдела истории Беларуси Средних веков и начала Нового времени Института истории Национальной академии наук Беларуси.

«Конфирмационный привилей на магдебургское право городу Невелю 1766 г.»

Публикуется подтверждение магдебургского права г. Невелю, датированное 4 января 1766 г., из собраний Государственного архива в г. Гданьске. В документе приведен полный текст привилея на магдебургское право г. Невелю, который был издан в 1623 г., а также акты его подтверждения, сделанные в 1755 и 1761 гг. Документ написан на старопольском языке, представляет историческую ценность как документ по истории городского самоуправления, торговли, организации обороны на территории ВКЛ.

Сытько Кирилл Валерьевич, магистр управления, младший научный сотрудник Центрального научного архива Национальной академии наук Беларуси.

«Конфессиональные архивы в "пострелигиозную" эпоху»

В статье рассматривается вопрос существования конфессиональных архивов в современности. При этом объект исследования анализируется с позиций учений наиболее влиятельных представителей гуманитарной мысли — Ж. Дерриды, Ж. Бодрийера, М. Фуко и др. Автор выделяется метатеоретические основания конфессионального архивоведения на постсоветском пространстве — фундаментальные идеи, понятия и представления, которые объясняют сущность явления, а также подчеркивается роль конфессиональных документов как определенного знака пострелигии.

Фликоп-Свита Галина Александровна, кандидат искусствоведения, научный сотрудник Центра исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси.

«Забытая святыня. Иконография, история почитания и судьба чудотворной иконы «Божьей Матери Шумячской» в свете архивных документов середины XIX в.»

В статье на материалах архивного дела 1864–1868 гг. из фондов Национального исторического архива Беларуси освещаются вопросы иконографии, истории и традиции почитания утерянной иконы Божьей Матери из местечка Шумячи Климовичского уезда Могилевской губернии, где она получила известность как явленная и чудотворная. До настоящего времени о существовании такой святыни в данной местности было неизвестно. В научное использование вводятся имена трех живописцев второй половины XVIII – середины XIX в. — двух представителей рода Луговских из местечка Шумячи и Андрея Козьмина из Хотимска, а также ценный иконографический источник — калька, снятая в натуральном размере с образа «Божьей Матери Шумячской».

ЧЕРВИНСКАЯ ОЛЬГА ВЛАДИМИРОВНА, магистр исторических наук, заведующий отделом автоматизированных архивных технологий Национального исторического архива Беларуси.

«Революционно-террористическая деятельность учителя Якова Безмена в 1905–1907 гг.»

Исследуются малоизвестные факты биографии общественно-политического деятеля времен революции 1905–1907 гг. — учителя Якова Семеновича Безмена (1885–?), соратника поэта и писателя Якуба Коласа по проведению учительского собрания в селе Николаевщина Минского уезда в июле 1906 г., прототипа Семена Турлая из произведения «На ростанях».

ЧЕРНЯВСКИЙ ФЕДОР ВИКТОРОВИЧ, историк-генеалог.

«Жизнь и семейно-родственные связи Николая Вяжевича, земского писаря Менского воеводства»

Исследуются факты биографии, семейно-родственные связи и имущественное положение общественно-политического деятеля, земского менского писаря Николая Вяжевича (1580?–1633). На примере его жизнедеятельности освещаются процессы социально-экономической и политической жизни Речи Посполитой первой трети XVII в.

Summary

ANDREYANOVA YULIA ANATOLIEUNA, post-graduate student of the Department of History of Belarusian State University.

«Actual problems of archival science in Western Europe and North America»

The author is giving consideration to the major issues of archival theory of western countries touching upon such relevant problems like changing the functions of contemporary archives, context and provenance related issues and records appraisal. This article outlines different understandings of interaction between theory and practice of archives in western archival science.

ANTANOVICH ZINAIDA VASILIEUNA, PhD in History, Associate Professor, Department of Source Studies, Faculty of History, Belarusian State University.

«The Archive of Mahilioŭ Orthodox Consistory: features of formation, preservation, composition (based on archival fond 2301 «Mahilioŭ Orthodox consistory of Synod» of the National Historical Archives of Belarus)»

The article discusses the history and modern composition of the documents of Mahilioŭ Orthodox consistory archive. The authors identifies three stages in the establishment of the organization of record management on the basis of normative regulations of its activity and the corresponding changes in the structure, which is reflected in the composition of the documents. History storage of archival fund includes three periods in accordance with its acquisition. The composition of consistory activity' materials is divided into the system of general and special (religious).

She is, Review: Niebelski E. Wobec roku 1863. Księża w powstaniu styczniowym i ich losy. — Lublin : Wydawnictwo KUL, 2015. — 440 s.

The review is regarded publication of the Polish historian, professor at the Catholic University of Lublin Eugeniusz Niebelski' monograph «Wobec roku 1863. Księża w powstaniu styczniowym i ich losy» (2015) under the 30 articles. The author researches harticipation priests in the uprising 1863–1864, everyday life of their stay in the settlement, the fate of the individual members of the clergy and attempts to organize their emigrant associations in Paris based on archival sources from Poland and Russia, as well as memoirs.

BABKOVA VOLHA ULADZIMIRAUNA, Head of the Section of Literature and Drama of Yanka Kupala National Academic Theatre.

«On the Occasion of the 75th Anniversary of Albina Frantsauna Aliaksandrava»

The article pays tribute to the contribution made by one of the most experienced representatives of the archival branch, Albina Frantsauna Aliaksandrava, into the scholarly activities of the National Historical Archives of Belarus, beginning from the establishment of the Department of Ancient Manuscripts (01.01.1990) until nowadays.

BRYL ANTON ANDREIEVICH, PhD (Computer Science), software engineer, Zurich, Switzerland.

«The palace of the Hieraniony castle in the light of XVI–XVIII cc. inventories»

This paper revisits the surviving descriptions on the Hieraniony (Gieranony) Castle and contests the claims of Michas Tkachou that the castle had a wooden palace in mid-XVIth century and a brick one in mid-XVIIIth century. The descriptions, when examined all together, imply that neither of the two buildings described in the respective documents formed a part of the castle.

VARABEI TATSIANA PIATROUNA, PhD student, Department of Ethnology, Museology and Art History, Faculty of History, Belarusian State University; Senior Archivist, Department of Information and Retrieval Systems, National Historical Archives of Belarus.

«Zabiely dominican monastery: the exterior and interior in the 19th – early 20th century (according to the documents from the collection of National Historical Archives of Belarus)»

On the basis of several documents from the collection of the National Historical Archives of Belarus (visit record of 1818, inventory records of 1899 and 1905), the author traces how the exterior and interior of Zabiely Dominican monastery changed in the 19th – early 20th century.

VOLKAU MIKOLA ALIAKSANDRAVICH, Main Archivist, Department of Document Publication, National Historical Archives of Belarus; PhD Student and Junior Research Associate, Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus.

«Paintings and tapestries on the military themes 16–18th centuries in the decoration of the Niasviž castle»

Based on the inventories of Niasviž castle and lists of pieces of art of the eighteenth and nineteenth centuries, the article looks into the collections of paintings and tapestries which depicted military achievements of the representatives of the Radziwiłł family in the XVI–XVIII centuries and made up the interior of the buildings. It is pointed out that the substantial part of the prototypes has survived until now, the consequence of which is a possibility to reconstruct the collections of battle paintings of Niasviž castle.

HANCHARENKA SIARHEI ALIAKSANDRAVICH, MA in History, Chief Archivist, Department of Information Retrieval Systems, National Historical Archives of Belarus.

«„The Last Journey” of the senator of the Grand Duchy of Lithuania: the issue of the date and place of death and burial of Castellan of Vilnius and the Grand Chancellor Astafei Valovich»

The article introduces into scientific circulation the document found at the National Historical Archives of Belarus — the funeral oration to the death of Castellan of Vilnius and the Grand Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania Astafei Valovich. At its base is considered the relevant problem in historiography of the date and place of death of this well-known political figure of the second half of the XVI century. Also, clarifies the date of founding and functioning of the Calvinist church in the town of Sidra (now — a village in Podlaskie Voivodeship, Poland). The document is published.

HERASIMCHYK VASIL ULADZIMIRAVICH, MA in History, History Teacher, Vierciališki Secondary School, Hrodna Region.

«The executions of death penalties of the participants of the Uprising of 1863–1864»

The article examines the background, order and consequences of the executions of death penalties during the January Uprising, 1863–1864, reveals the influence of Vilnia Governor-General M. N. Muraviyov on the intensification of this phenomenon. On the basis of a great variety of sources the article describes the punishments which were divided into two types: shooting and hanging.

HLINSKI JAUHIEN STANISLAVAVICH, Senior Researcher, Department of Document Publication, National Historical Archives of Belarus, MM.

«The Dukes Drutskiys-Luibetskys in the late XVI–XVII cc.: genealogy, property state, political activities»

The article aims to specify the kinship of the Dukes Drutskiys-Luibetskys in the late XVI–XVII centuries. It demonstrates that the reconstruction of their genealogy, made by Y. Wolf, contains a lot of inaccuracies. There is more accurate genealogy, kept among the documents of Minsk Gentry Assembly, which was used by A. Banetsky in the early twentieth century.

HOLUBEU VALIANTSIN FIODARAVICH, PhD, Professor, Head of the Center of Anthropology and Special historical sciences of the Institute of History, Belarusian Academy of Sciences.

«The confirming document of the Great Duke Sigismund Augustus on the trial between Paviel Ivanavich Sapieha and Mikhail Mikhailavich Siniauski with his wife Hanna Mikhailauna Sapiezhanaka on the right of

possessing the castle, town and district Ikazn, villa and district Pahost, Dzisna and others estates»

The confirming document of the Great Duke Sigismund Augustus on the trial between Pavel Ivanovich Sapieha and Mikhail Mikhailovich Siniauski with his wife Hanna Mikhailauna Sapezhanka on the right of possessing the castle, town and district Ikazn, villa and district Pahost, Dzisna and other possessions is dated a year 1566. The list is located in the Department of Manuscripts of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences and is written in Old-Belarusian language and is of a historical value as an unique source on a history of law, property and family relations in the Great Duchy of Lithuania.

DOUNAR ALIAKSANDR BARYSAVICH, PhD in History, Head of the Department of Source and Archeography, Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus.

«The introduction of Magdeburg Rights in Škloū in 1574 i 1762»

The article describes the process of the implementation of Magdeburg Rights in Škloū according to papers of its owner Jan Chadkievich in 1574 and according to the Pryvilej (Letters patent) of Polish-Lithuanian Commonwealth monarch Augustus III in 1762. It was concluded that the introduction and functioning of town self-government by the Magdeburg right in Shkloū take into account the will of the owner and the Grand Duchy of Lithuania town traditions. The Jan Chadkievich's paper to the Magdeburg Rights in Škloū from 1th of January 1574 is published in the supplement to article.

KAROL MARHARYTA MIKHAYLAUNA, Senior Researcher, Department of Information and Retrieval Systems, National Historical Archives of Belarus, MA student, Belarusian State University.

«Confessional “internal migration” of the peasantry of the Minsk province as a reaction to the policy of russification in the last decades of the 19th century»

On the basis of the documents from NHAB fonds «Minsk Ecclesiastic Orthodox Consistory» (f. 136) and «Office of Minsk Governor» (f. 295) the article looks into the phenomenon of the confessional «internal migration» of the peasantry of the Minsk province after the Uprising of 1863–1864, as a reaction to forced conversion into Orthodoxy. By defining the internal migration as a manifestation of a nonviolent resistance to conversion into Orthodoxy, the author comes to the conclusion that there were numerous cases of defending the right of freedom of worship not only among the nobility but also among the peasantry.

LATUSHKIN ANDREI MIKALAYEVICH, PhD in History, Associate Professor, Department of Source Studies, Faculty of History, Bielarussian State University.

«New sources on the history of the activities of archivists Archives Niasviž ordination princes Radzivils»

The report presents new sources on the history of the Archives of the Niasvizh ordination princes Radzivils. Most sources are revealed for the first time: an inventory of documents Archives Niasvizh ordination Radzivils from the acts Navahrudak Ziemstva Court 1740s, authorship Niasviž archivist J. Vessel; photos archivists Radzivils — M. Malinouski (1799–1865) and B. Taurahinski (1904–1974). It is concluded that the high value of these materials as a source on the history of Archiving.

LAURYK JURY MIKALAYEVICH, Leading Researcher, National Historical Museum of the Republic of Belarus.

«Significance of publishing activity of Kuciejna for belarusian and east-european printing»

Based upon the contended principles, the author arrives at a conclusion of the significant influence of Kuciejna's publishing activity not only on formatting Cyrillic book-printing tradition in Belarus, but also on development of Cyrillic printed book in Eastern Europe.

LISEICHYKAU DZIANIS VASILIEVICH, PhD in History, Deputy Director, National Historical Archives of Belarus.

«“Poneże Świąty Sobor Zamoyiski krypko poweliwait...”’: a faked-up visitation of the church in the village of Dźmitravičy of the Orša powiat in the Grand Duchy of Lithuania in 1621»

The article examines the history of creation of the faked-up visitation of 1621 of the church in the village of Dźmitravičy of the Orša district. It demonstrates the reasons and the time of the appearance of the selection, the falsifier, and reveals the mechanism of the legislation of the counterfeit. By analyzing the work, it is possible to define and explore the main views of the Uniate priest of the second half of the eighteenth century about the state of his church in the first half of the seventeenth century. The article contains the text of the fake document as an appendix.

LITVINCHUK YULIYA SIARHIEYEUNA, MA in History, PhD Student, Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus.

«Memorial books of the provinces as a historical source for urban development in Belarus in 1845–1917»

The article considers statistic materials for urban development in Belarus in the period 1845–1917 using «Memorable books» of Viciebsk, Hrodna, Minsk, Mahilioŭ and Vilna provinces. It reveals information about buildings according to the following characteristics: cities structures, belonging and purpose of building materials. It analyzes the correlation of stone and wood

constructions as well as the amounts of quantitative increase of the buildings. It shows the statistics of buildings «without churches» and «liturgical structures».

LUKASHEVICH ANDREI MIKHAILAVICH, PhD, Professor, Department of Modern and Contemporary History of Belarus, Faculty of History, Belarusian State University.

«The activity of the Minsk municipal government in the conditions of the German occupation in February — November 1918 (materials of National Historical Archives of Belarus)»

The article examines the activity of the Minsk municipal government under the German occupation in 1918. It explores the relationships between the local authorities with the German Command, political vies, measures to maintain the economy. It points out to the structural changes, which were reflected in the replacement of the socialistic composition of the city government by pre-revolutionary actors in the summer of 1918. It concludes that there was great accountability of the local authorities to the occupation authorities.

MATVEICHYK DZMITRY CHASLAVAVICH, PhD in History, Head of the Department of Document Publication, National Historical Archives of Belarus.

«On the question of some drawbacks of Belarusian researches' studies investigated the 1863–64 Uprising in Belarus and the necessity of correct work with archive sources (an example shown by one article)»

The article deals with some problems of modern Belarusian historiography. The author takes the article of Brest historian Alieh Karpovich as an example of such drawbacks as bad research work, using archival materials in a fragmentary way, erroneous and far-fetched interpretations of documents, ignoring accumulated historiographical contribution and even complexes of well-known sources. The conclusions aimed at avoiding such mistakes by other researchers.

His is, Review: Anofranka, N.V. Noblewomen of the Belarusian-Lithuanian provinces in the late XVIII – first half XIX cc. — Minsk : Bielaruskaya navuka, 2016. — 219 c., 5 [l.] il.

The review analyses the monograph by Minsk historian Natallia Anofranka, dealing with the place and the role of the woman in the noble surroundings in the first half of the XIX c. It reveals the advantages and disadvantages of the study, assesses the advisability of the chosen structure, completeness of the complex of the used sources, the degree of the technical readiness for publication, and the contribution to Belarusian historiography on the whole.

His is, Review: Stébouraka, A., Mas, F. A. Charles-P. de Soucy (1776–1813): Lettres d'un officier Napoléonien.... — Paris : Vitrines d'Archives, 2015. — 150 p.

The review deals with the collection of letters, published in France, written by the officer of Napoleon's army Charles-Philip de Sousy during the period of 1805–1812, which are kept at the fonds of the National Library of Belarus, and were prepared for publication by the historian from Minsk Anatol Stseburaka and the researcher from Paris Françoise Albertine Mas. It demonstrates the uniqueness of the saved complex of the documents, provides some information about the history of its appearance in Belarus, and makes an assessment of the preparation of the book for publication from the point of view of the Belarusian archaeographic tradition.

MACUK ANDREI ULADZIMIRAVICH, PhD in History, Senior Researcher, Department of the Medieval and Early Modern History of Belarus, Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus.

«Minsk gentry during the Interregnum of 1733»

Based on a great variety of information, the article reveals the uniqueness of the political situation in the Minsk voivodeship in 1733, which emerged during the Sejm for the election of Stanisław Leszczyński and was characterized by the equal ratio of his opponents and supporters.

RADZIUK ALIAKSANDR RYHORAVICH, PhD in history, Associated Professor, Head of the chair of Belarusian and foreign languages of Hrodna State Agrarian University.

«The participants of the uprising under arrest: the penitentiary system in the Hrodna province in 1863–1865»

On the basis of a great variety of factual material, mainly of archival origin, the article examines the social structure of the participants of the uprising, reveals the peculiarities of the prisons in the region, analyses the peculiarities of the prison regime and the conditions of detention of political prisoners. At the end there is a conclusion about the place and the role of this type of punishment within the system of the repressive policy of Vilnia authorities during the specified period.

RYNDZIN SIARHEY MIKALAEVICH, MA in History, Leading Researcher, Department of Document Publication of National Historical Archives of Belarus.

«Foreign subjects in the Hrodna province on the eve and during World War I»

The article explores the density of foreign subjects within the population of the Hrodna province, their linguistic affiliation, distribution over the countries of allegiance and other issues concerning their dwelling within the boundaries of the specified region in the early twentieth century. The study rests upon the materials of the first general census of the population of the Russian Empire of 1897, annual provincial statistical reviews as well as clerical documentation from the fonds of

the National Historical Archives of Belarus and the National Historical Archives of Belarus in Hrodna.

SLIZH NATALLIA ULADZIMIRAUNA, PhD in History, Reader of the Social and Linguistic Sciences' Chair, Hrodna branch of the private educational institution «The Belarusian Institute of Legal Science».

«The merchants Fandeborks in Harodnia in the 17th century»

The article examines the life of the merchant family of Fandebork, constables of Harodnia magistrate in the first half of the seventeenth century. It points out to the influence of the brothers Hanus and Martin on the economic development of Harodnia. It provides and analyzes the Polish will of Martin, dated 15 October 1642, and of his son Jan, dated 22 November 1657.

SNAPKOUSKI YURY MIKALAYEVICH, Main Archivist, Department of Document Publication, National Historical Archives of Belarus.

«“The Great European War” in the life of people living in the frontline provinces as stated in the NHAB documents. Part III (1916)»

There are 26 NHAB documents in the publication covering dramatic pages of the patriotic history of the First World War — deportation policy of the authorities towards persons of German origin treating them as potential spies, difficult financial situation of the population in the rear provinces, authorities wrestling with prostitution and desertion, conflicts between the military and the civilian population and other issues. The documents have detailed textual and other notes on the issue.

SURSKI YAHOR DZMITRYEVICH, MA in History, PhD Student, Department of Belarus' Middle Ages and the Beginning of the Modern Time History, Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus.

«Confirmation of Magdeburg's rights to the town of Nieviel in 1766»

The publication is of a confirmation of Magdeburg's rights to the town Nieviel on the 4th of January 1766 explored in the State Archives in Gdańsk. The document contains the complete text of Magdeburg's rights given to the town Newel in 1623 with acts of confirmation in 1755 and 1761. The document is written in Polish language and is of a historical value exploring the history of cities' self-government, trade, organization of defense in the GDL.

SYTSKO KIRYL VALIEREVICH, j.r. Central Scientific Archives of National Academy of Sciences of Belarus, MM.

«Confessional archives in the "post-religion" era»

The article discusses the existence of religious archives in modern times. At the same time the object of research is analyzed from the standpoint of the teachings of the most influential representatives of humanitarian thought — Jacques Derrida, Jean Baudrillard, Michel Foucault, and others. The author points out meta-

theoretical base confessional Archival post-Soviet space — fundamental ideas, concepts and ideas that explain the essence of the phenomenon, and emphasizes the role of faith-based instruments as a definite sign post-religion.

URUBLEUSKI VADZIM VALERYEVICH, PhD in History, Main Archivist, Department of Document Publication, National Historical Archives of Belarus.

«An example of the inclusion of genealogical documents into the magistrate books of Lida town court»

The article explores examples of the inclusion of the genealogical and metric records of the Glavdels, representatives of Lida nobility. It reveals common reasons of a mass phenomenon of the inclusion of genealogical documents into the magistrate books in the last decade of the eighteenth century and examines the motives of the initiators of the inclusion. By examining the case study it proves the fact of keeping metric records at Uniate parishes before the appropriate normative act was issued in 1667. The documents are published as an appendix in the original Polish language with the translation into Belarusian.

FLIKOP-SVITA HALINA ALIAKSANDRAUNA, PhD, The Center for the Belarusian Culture, Language and Literature Researches of the National Academy of Sciences of Belarus, researcher.

«The forgotten Shrine. Iconography, history of the honor and the fate of the miracle-working icon of the «Mother of God Shumyatska» in the light of archival documents of mid-nineteenth century»

The article on the materials of archives 1864–1868 years from the National Historical Archive of Belarus highlights the issues of iconography, history and tradition of honoring the lost icon of Mother of God from the village Šumiačy Klimavičy district Mahilioŭ governorate, where he gained fame as a miracle and shows. To date, the existence of such shrines has not been known in the area. The scientific use of the names of the three artists entered the second half of the eighteenth — the middle of nineteenth century — two representatives of the family Luhouski from the village Šumiačy and Andrey Kazmin of Chocimsk and valuable iconographic sources — tracing paper, taken from the life-size icon of «Mother of God Shumiacka».

CHARVINSKAYA VOLHA ULADZIMIRAUNA, MA in History, Head of the Department of Automated Archival Technologies, National Historical Archives of Belarus.

«Revolutionary-terrorist activities of the teacher Yakov Bezmen in 1905–1907»

The article explores unknown facts from the biography of the political actor during the Revolution of 1905–1907 — the teacher Yakau Simonavich Biazmen (1885–?), a counterpart of the poet and writer Yakub Kolas in arranging the assembly of

teachers in the village of Mikolayevshchina of the Misk powiat in July, 1906, who became a prototype of Simon Tugay in the novel «At Crossroads».

CHARNIAUSKI FIODAR VIKTARAVICH, historian and genealogist.

«The life and kinship of Nikolay Viazhevich, the zemstvo scribe of the Minsk voivodeship»

The article looks into the facts of the biography, kinship and property state of the political figure, zemstvo scribe Mikalai Viazhevich (1580?–1633). By examining the example of his life the article sheds light on the processes of the social-economic and political life of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the first decades of the seventeenth century.

ПРАВИЛЫ ДЛЯ АЎТАРАЎ «АРХІВАРЫУСА»

1. «Архиварыус» публікуе навуковыя даследаванні ў галіне архівазнаўства, тэарэтычнай і практычнай археаграфіі, крыніцазнаўства і сумежных спецыяльных гістарычных дысцыплін, а таксама інфармацыйныя матэрыялы на апублікаваныя працы.
2. Рэдакцыйная калегія прымае да разгляду матэрыялы, якія адпавядаюць патрабаванням, што прад'яўляе Вышэйшая атэстацыйная камісія Рэспублікі Беларусь да навуковых артыкулаў.
3. Аўтары нясуць персанальную адказнасць за прадстаўленне ў рэдакцыю ўжо раней апублікаваных артыкулаў або артыкулаў, прынятых да друку іншымі выданнямі.
4. Аўтары разам з рукапісам навуковага артыкула падаюць выпіску з пратакола пасяджэння вучонай рады, аддзела, кафедры з месца працы з рэкамендацый артыкула да друку.
5. Дапускаецца замест выпіскі з пратакола падаць дзве рэцэнзіі доктараў альбо кандыдатаў навук, якія з'яўляюцца спецыялістамі ў той галіне ведаў, па якой зроблена даследаванне. Рэцэнзіі павінны ўтрымліваць рэкамендацыі артыкула да друку.
6. Рэкамендацыі да друку навуковых артыкулаў, падрыхтаваных супрацоўнікамі органаў і ўстаноў Дзяржаўнай архіўнай службы Рэспублікі Беларусь, ажыццяўляюць вучоныя рады Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, БелНДІДАС, БелНДЦЭД, іншых дзяржаўных архіваў, навуковых і вышэйшых навучальных устаноў.
7. Для публікацый дакументальных крыніц, матэрыялаў інфармацыйнага характару, рэцэнзій рэкамендацыі да друку не патрабуюцца.
8. Друкаваная версія артыкула завяраецца подпісам аўтара з прастаўленнем даты, а таксама ўказваюцца прозвішча, імя і імя па бацьку, месца працы, займаемая пасада, вучоная ступень, тэлефоны для сувязі з рэдакцыяй. Разам з раздрукоўкай прадстаўляецца ідэнтычны электронны варыянт артыкула.
9. Артыкул забяспечваецца анатацыямі на беларускай (рэзюмэ), рускай і англійскай (summary) мовах памерам 100–150 слоў.
10. Аб'ём навуковага артыкула – не менш за 14 тыс. і не больш за 25 тыс. знакаў, аб'ём публікацыі дакументальных крыніц – 40 тыс. знакаў. Раздрукоўка выконваецца шрыфтам Times New Roman, кегль 14 пунктаў, праз 1,5 інтэрвала, палі верхняе і ніжняе па 2 см, левае 3 см, правае 1,5 см.
11. Бібліяграфічныя спасылкі афармляюцца згодна з главой 5 Інструкцыі па афармленні дысертаций і аўтарэферата (пастанова ВАК Рэспублікі Беларусь ад 22.02.2006 № 2, апублікавана ў Нацыянальным рэестры прававых актаў Рэспублікі Беларусь 20 сакавіка 2006 г.,

- № 41, 7/603). Пры спасылцы на архіўную крыніцу абавязкова ўказваецца поўная назва справы, крайнія даты і колькасць аркушаў у ёй.
12. Тэрмін падачы артыкулаў – да 30 чэрвеня бягучага года. Пасля 30 чэрвеня матэрыялы могуць прымацца для публікацыі ў штогодніку ў наступным годзе.
 13. Рэдакцыйная калегія не бярэ платы за апублікаванне навуковых артыкулаў.

*Рэдакцыйная калегія «Архіварыуса»
220002, г. Мінск, вул. Крапоткіна, 55
slepovron@mail.ru*

GUIDELINES FOR AUTHORS OF «ARCHIVARIUS»

1. «Archivarius» publishes scholarly research on branch of archival science, theoretical and practical archeography, source studies and related special historical disciplines, and also information materials and reviews of published works.
2. Editorial Board accepts for reviewing materials which meet the requirements, imposed by the Higher Attestation Commission of the Republic of Belarus in relation to scholarly articles.
3. Authors bear responsibility for submitting articles already published and articles accepted for publishing in other journals.
4. Authors submit, along with their manuscripts, an extract from the minutes of the meeting of the Academic Council, department, unit of the place of their work with a recommendation to publish the article.
5. It is allowed to provide two reviews by professors, who are specialists in the area in which the research was done, instead of the minute extract. Reviews should contain a publication recommendation.
6. Recommendation for publication of scholarly articles, written by employees of the agencies and institutions of State Archival Service of the Republic of Belarus, is provided by Research Council of the National Historical Archives of Belarus, BELASRMRI, BRCER, other state archives, research and higher educational institutions.
7. Recommendations are not required for publishing documentary sources and materials of an informative character.

8. A printed copy of an article should be dated and signed by the author and should contain the name, surname, patronymic name, place of work, position held, academic degree, phone number. A printed copy should be accompanied by an identical electronic copy.
9. The article should be accompanied by 100-150 word summaries, written both in Belarusian and English.
10. An article is expected to be no more than 20000 signs, the length of a primary source published is up to 40000 signs. Times New Roman script should be used to write an article. The typeface should be 14-point. Line spacing should be 1.5. The top and bottom margins should be 2 cm, the left margin should be 3 cm, the right margin should be 1.5 cm.
11. Bibliographical footnotes should be formatted in accordance with Chapter 5 of Guidelines for theses and abstracts (regulation of VAK of Republic of Belarus of 22.02.2006 № 2, published in the National Register of Legal Acts of the Republic of Belarus of 20 March 2006, № 41, 7/603). While making a reference to an archival source, the full title of the item, the chronological frame and the number of folios must be specified.
12. The deadline for submitting articles is June 30 of the current year. After the deadline all the materials will be accepted for publication in the following year.
13. There is no charge for publishing scholarly articles.

*Editorial Board of «Archivarius»
220002, Minsk, Kropotkina Str. 55
slepovron@mail.ru*

Змест

АРХІВАЗНАЎСТВА

Ю. А. Андреевна

Актуальные вопросы архивной теории в странах Западной Европы и
Северной Америки. 5

З. В. Антановіч

Архіў Магілёўскай праваслаўнай кансісторыі:
уласцівасці фарміравання, захаванасць, склад дакументаў
(па матэрыялах архіўнага фонду 2301
«Магілёўская духоўная праваслаўная кансісторыя Сінода»
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі) 14

К. В. Сыцько

Канфесійныя архівы ў «пострэлігійную» эпоху. 34

ПУБЛІКАЦЫЯ І АРХЕАГРАФІЧНАЯ АПРАЦОЎКА АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ

В. Ф. Голубеў

Пацвярджальны ліст вялікага князя Жыгімонта Аўгуста
па справе Паўла Іванавіча Сапегі з Мікалаем Мікалаевічам Сіняўскім
і яго жонкай Ганнай Міхайлаўнай Сапяжанкай аб праве валодання
замкам, мястэчкамі і воласцю Іказнь, дваром і воласцю Пагост,
Дзіснай і іншымі маёнткамі 44

Ю. Н. Снапковский

«Великая европейская война» в жизни населения
прифронтовых губерний в документах НИАБ
Часть III (1916 г.). 53

Я. Д. Сурскі

Канфірмацыйны прывілей на магдэбургскае права
гораду Невелю 1766 г. 109

В. В. Урублеўскі

Прыклад актыкацыі генеалагічных дакументаў
у актавых кнігах Лідскага гродскага суда 117

КРЫНІЦАЗНАЋСТВА

А. А. Брыль

Палац Геранёнскага замка
ў святле інвентароў XVI–XVIII стст. 127

М. А. Волкаў

Карціны і габелены на батальныя сюжэты
XVI–XVIII стст. у аздабленні Нясвіжскага замка 132

Ю. М. Лаўрык

Значэнне куцеінскіх выданняў для развіцця айчыннага і
ўсходнееўрапейскага кнігадрукавання 144

Д. В. Лісейчыкаў

«Poneże Swiaty Sobor Zamoyski krypko poweliwait...»:
сфальсіфікаваная візіта царквы ў в. Дзмітравічы Аршанскага павета
Вялікага Княства Літоўскага 1621 г. 158

Ю. С. Литвинчук

Памятные книжки губерний как источник
по истории градостроительства в Беларуси 1845–1917 гг. 175

Д. Ч. Матвейчык

Да пытання аб некаторых хібах пры правядзенні
айчыннымі навукоўцамі даследаванняў па гісторыі паўстання
1863–1864 гг. у Беларусі і аб неабходнасці карэктнай працы
з архіўнымі крыніцамі (на прыкладзе аднаго артыкула) 185

Г. А. Флікоп-Світа

Забытая святыня. Іканаграфія, гісторыя шанавання
і лёс цудадзейнага абраза «Божай Маці Шумяцкай»
у святле архіўных дакументаў сярэдзіны XIX ст. 192

ГІСТОРЫЯ

Т. П. Варabei

Забельскі кляштар дамініканцаў: знешні і ўнутраны
выгляд комплексу ў XIX – пачатку XX ст.
(паводле дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі) . . . 207

С. А. Ганчарэнка

«Апошні шлях» сенатара Вялікага Княства Літоўскага:
да праблемы даты і месца смерці і пахавання кашталяна
віленскага і вялікага канцлера Астафея Валовіча 220

В. У. Герасімчык

Выкананне смяротных пакаранняў
удзельнікаў паўстання 1863–1864 гг. 229

А. Б. Доўнар

Увядзенне магдэбургскага права

ў Шклове ў 1574 і 1762 гг. 246

М. М. Кароль

Канфесійная «ўнутраная эміграцыя» сялянства Мінскай губерні як
рэакцыя на палітыку русіфікацыі ў апошняй трэці XIX ст. 254

А. М. Лукашэвіч

Деятельность минского городского самоуправления

в условиях германской оккупации в феврале – ноябре 1918 г.

(по материалам Национального исторического архива Беларуси). 268

А. У. Мацук

Мінская шляхта падчас бескаралеўя ў 1733 г. 279

А. Р. Радзюк

Удзельнікі паўстання пад арыштам:

пенітэнцыярная сістэма Гродзенскай губерні ў 1863–1865 гг. 294

С. Н. Рындін

Иностранные подданные в Гродненской губернии

накануне и в годы Первой мировой войны. 309

О. В. Червинская

Революционно-террористическая деятельность учителя

Якова Безмена в 1905–1907 гг. 316

ГЕНЕАЛОГІЯ

Я. С. Глінскі

Князі Друцкія-Любецкія ў канцы XVI –XVII ст.:

радавод, маёмаснае становішча, грамадска-палітычная дзейнасць 327

Н. У. Сліж

Купцы Фандэберкі ў Гародні ў XVII ст. 347

Ф. В. Чарняўскі

Жыццё і сямейна-роднасныя сувязі Мікалая Вяжэвіча,

пісара земскага Менскага ваяводства. 357

ПОСТАЦІ АРХІВІСТАЎ

В. У. Бабкова

Да 75-гадовага юбілею

Альбіны Францаўны Аляксандравай. 373

А. М. Латушкін

Новыя крыніцы па гісторыі дзейнасці архіварыусаў
Архіва Нясвіжскай ардынацыі князёў Радзівілаў 375

Рэцэнзіі

Анофранка, Н. В. Дваранкі беларуска-літоўскіх губерняў
у канцы XVIII – першай палове XIX ст. —
Мінск : Беларуская навука, 2016. — 219 с., 5 [л.] іл.
(Д. Ч. Матвейчык) 381

Niebski E. Wobec roku 1863. Księga w powstaniu styczniowym
i ich losy. — Lublin : Wydawnictwo KUL, 2015. — 440 s.
(З. В. Антановіч) 389

Stébouraka, A., Mas F. A. Charles-P. de Soucy (1776–1813):
Lettres d'un officier Napoléonien.... —
Paris : Vitaines d'Archives, 2015. — 150 p.
(Д. Ч. Матвейчык) 394

Рэзюмэ 398

Резюме 408

Summary 418

Правілы для аўтараў «Архіварыуса» 428

Guidelines for authors of «Archivarius» 429

*За правільнасць зместу, цытат і спасылак у артыкулах
адказнасць нясуць аўтары.*

Contents

ARCHIVAL SCIENCE

Yu. A. Andreyanova

Actual problems of archival science in Western Europe and North America. . . 5

Z. V. Antanovich

The Archive of Mahilioŭ Orthodox Consistory: features of formation, preservation, composition (based on archival fond 2301 «Mahilioŭ Orthodox consistory of Synod» of the National Historical Archives of Belarus) 14

K. V. Sytsko

Confessional archives in the «post-religion» era 34

THE PUBLICATION AND PROCESSING OF ARCHIVAL RECORDS

V. F. Holubeu

The confirming document of the Great Duke Sigismund Augustus on the trial between Paviel Ivanavich Sapieha and Mikhail Mikhailavich Siniauski with his wife Hanna Mikhailauna Sapiezhanka on the right of possessing the castle, town and district Ikazh, villa and district Pahost, Dzisna and others estates 44

Yu. M. Snapkowski

«The Great European War» in the life of people living in the frontline provinces as stated in the NHAB documents. Part III (1916) 53

Ya. D. Surski

Confirmation of Magdeburg's rights to the town of Nieviel in 1766 109

V. V. Urubleuski

An example of the inclusion of genealogical documents into the magistrate books of Lida town court 117

SOURCE STUDIES

A. A. Bryl

The palace of the Hieraniony castle in the light of XVI–XVIII cc. inventories 127

M. A. Volkau

Paintings and tapestries on the military themes 16–18th centuries in the decoration of the Niasviž castle 132

Yu. M. Lauryk

Significance of publishing activity of Kuciejna for belarusian and east-european printing 144

D. V. Liseichykau

«Poneže Swiaty Sobor Zamoyski krypko poweliwait...»: a faked-up visitation of the church in the village of Dźmitravičy of the Orša district in the Grand Duchy of Lithuania in 1621 158

Yu. S. Litvinchuk

Memorial books as a historical source for urban development in Belarus in 1845–1917. 175

D. Ch. Matveichyk

On the question of some drawbacks of Belarusian researches' studies investigated the 1863-64 Rebellion in Belarus and the necessity of correct work with archive sources (an example shown by one article) 185

H. A. Flikop-Svita

The forgotten shrine. Iconography, history of the honor and the fate of the miracle-working icon of the «Mother of God Shumyatska» in the light of archival documents of mid-nineteenth century 192

HISTORY

T. P. Varabei

Zabiely dominican monastery: the exterior and interior in the 19th – early 20th century (according to the documents from the collection of National Historical Archives of Belarus) 207

S. A. Hancharenka

„The Last Journey” of the senator of the Grand Duchy of Lithuania: the issue of the date and place of death and burial of Castellan of Vilnius and the Grand Chancellor Astafei Valovich. 220

V. U. Herasimchyk

The executions of death penalties of the participants of the Uprising of 1863–1864 229

A. B. Dounar

The introduction of Magdeburg Rights in Škloŭ in 1574 i 1762 246

M. M. Karol

Confessional «internal migration» of the peasantry of the Minsk province as a reaction to the policy of russification in the last decades of the 19th century 254

A. M. Lukashevich

The activity of the Minsk municipal government in the conditions of the German occupation in February – November 1918 (materials of National Historical Archives of Belarus) 268

A. U. Macuk

Minsk gentry during the Interregnum of 1733 279

A. R. Radziuk

The participants of the uprising under arrest: the penitentiary system in the Hrodna province in 1863–1865 294

S. M. Ryndzin

Foreign subjects in the Hrodna province on the eve and during World War I 309

V. U. Charvinskaya

Revolutionary-terrorist activities of the teacher Yakov Bezmen in 1905–1907 . 316

GENEALOGY

Ya. S. Hlinski

The Dukes Drutskiys-Luibetskys in the late XVI – XVII cc.: genealogy, property state, political activities 327

N. U. Slizh

The merchants Fandebeks in Harodnia in the 17th century 347

F. V. Charniauski

The life and kinship of Nikolay Viazhevich, the zemstvo scribe of the Minsk voivodeship 357

PERSONALITIES OF ARCHIVISTS

V. U. Babkova

On the Occasion of the 75th Anniversary of Albina Frantsauna Aliaksandrava . 373

A. M. Latushkin

New sources on the history of the activities of archivists Archives Niasviž ordination princes Radzivils 375

REVIEWS

Anofranka, N. V. Noblewomen of the Belarusian-Lithuanian

provinces in the late XVIII – first half XIX cc. —

Minsk : Belaruskaya navuka, 2016. — 219 p., 5 [l.] il.

(*D.Ch. Matveichyk*) 381

Niebeliski, E. Wobec roku 1863. Księża w powstaniu styczniowym i ich losy. — Lublin : Wydawnictwo KUL, 2015. — 440 s. (<i>Z. V. Antanovich</i>)	389
Stébouraka, A., Mas, F. A. Charles-P. de Soucy (1776–1813): Lettres d’un officier Napoléonien.... – Paris : Vitaines d’Archives, 2015. – 150 p. (<i>D.Ch. Matveichyk</i>)	394
Summary	418
Guidelines for authors of «Archivarius»	429

*The authors are responsible for the correctness of the information provided
as well as for quotation and reference accuracy.*

Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. ; вып. 14 / рэд.: Ю. М. Бохан [і інш.]. — Мінск : НГАБ, 2016. — 440 с., іл. — (серыя «Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства»).

ISSN 2225-4412.

Нацыянальным гістарычным архівам Беларусі падрыхтаваны чатырнаццаты выпуск штогодніка «Архіварыус». На яго старонках асвятляецца шырокае кола пытанняў гісторыі, архівазнаўства, археаграфіі, крыніцазнаўства і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплін. У навуковы ўжытак уводзіцца шэраг новых, раней невядомых дакументаў і фактаў.

Прызначаецца архівістам, гісторыкам, краязнаўцам і ўсім, хто цікавіцца старонкамі мінулага Беларусі.

УДК [930.22+94(476)«15/19»(082)]
ББК 79.3(Бел)+63.3(4Бел)41

Навуковае выданне

Серыя

«Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства»

Архіварыус

Зборнік навуковых
паведамленняў і артыкулаў

Выпуск 14

Адказны за выпуск *Д. Ч. Матвейчык*

Рэдактары *Н. М. Дзятчык, В. В. Урублеўскі*

Карэктары *Н. М. Дзятчык, Т. В. Салавей*

Дызайнер вокладкі *Д. Ю. Бунеева*

Макет, камп'ютарная вёрстка *Я. А. Мальдзіса*

Малюнак эмблемы на авантытуле *А. У. Леўчыка*

Падпісана да друку 19.12.2015. Фармат 60×84 1/16.

Гарнітура Times New Roman. Друк лічбавы.

Ум. друк. арк. 25,58. Ул.-выд. арк. 24,3.

Тыраж 100 экз. Заказ ____.

Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка ў друкарні

вытворчае дачыннае ўнітарнае прадпрыемства

«Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюдніка друкаваных выданняў № 2/18 ад 26.11.2013.

г. Мінск, пл. Свабоды, 23–90.